Hal Draper:

Karl Marx' revolutionsteori

Band I

Stat och byråkrati

[Band 1 av Hal Drapers, Karl Marx's Theory of Revolution, *vol I-V, New York: Monthly Review Press, 1977-2005. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]*

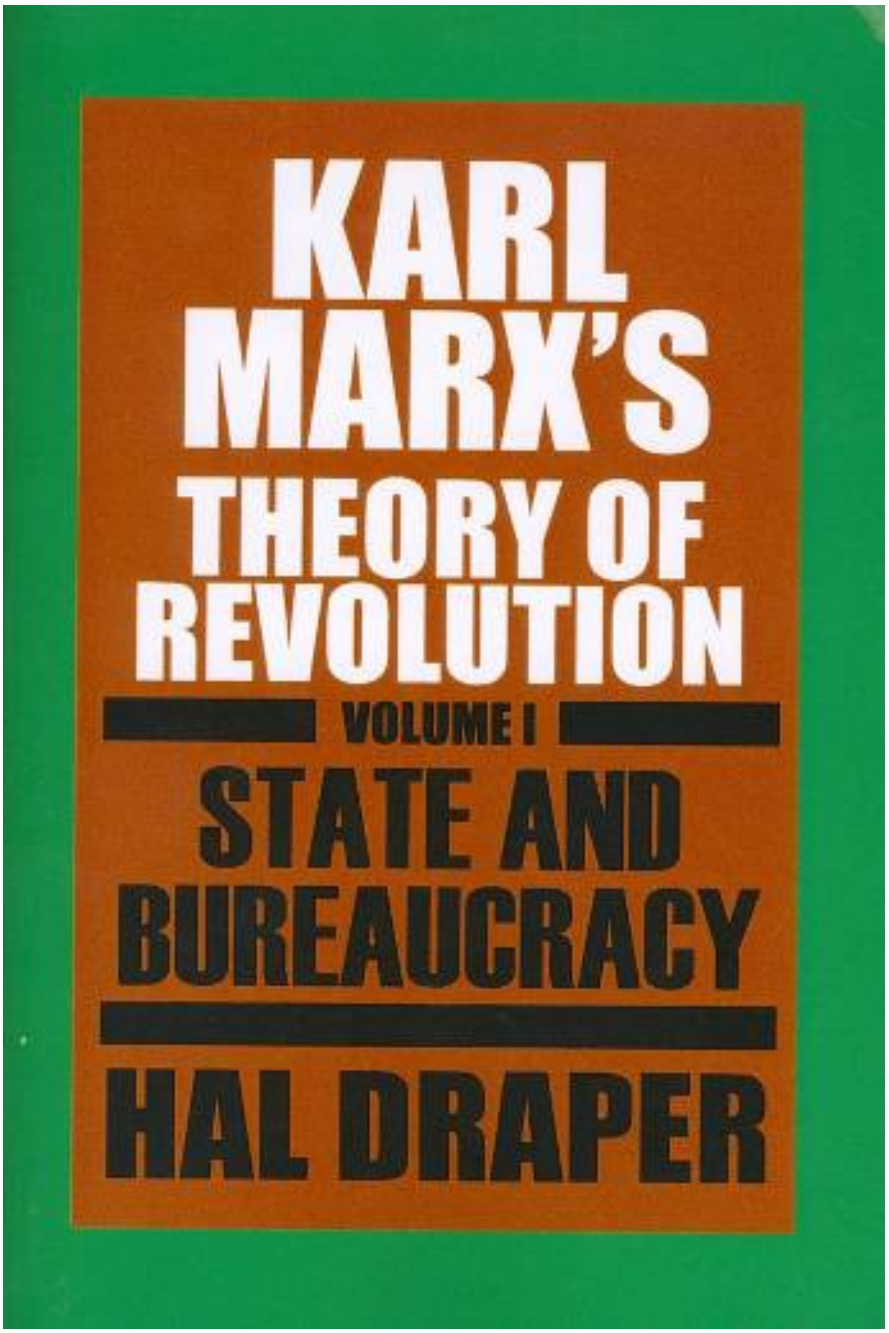

Första sidan på den engelska upplagan från Monthly Review Press.

Innehållsförteckning

Förord.... 7
1. Politik.... 7
2. Klass.... 8
3. Marx.... 11
4. Metod.... 13
5. Engels.... 14
Del I: Den unge Marx' politiska utveckling.... 18
Kapitel 1 Den demokratiske extremisten.... 19
1. Stat och civilsamhälle på hegelianska.... 19
2. Frihetens vindar.... 21
3. Artiklarna om "pressfrihet".... 22
4. Ämnet: demokratiska rättigheter i allmänhet.... 23
5. Marx avfärdar den liberala oppositionen.... 24
6. Marx förkastar det borgerliga sättet att närma sig demokratin.... 25
7. Mot en byråkratisk (statlig) åsiktskontroll.... 26
8. Frihet betyder demokratisk kontroll underifrån.... 28
9. Dialektiken mellan mål och medel.... 32
10. Inte bara med lansar.... 34
11. Via den borgerliga demokratin – och bortom den.... 36
Kapitel 2 Den politiska lärlingen.... 39
1. Förändring av inriktningen.... 39
2. Vedstöld och staten.... 43
Äganderätt kontra folkets rättigheter.... 43
Staten och egendomsinnehavaren.... 45
3. Via den samhälleliga verkligheten till teorin.... 47
Kapitel 3 Frigörelsen från Hegel.... 50
1. Vänd upp och ned på Hegel.... 50
2. Staten och privategendomen.... 51
3. Staten och byråkratin.... 52
4. Politiskt lexikon: Demokrati.... 54
5. Staten och demokratin.... 56
6. Demokrati och revolution.... 59
7. Brytningen med Hegel.... 61
Kapitel 4 Den nya inriktningen.... 63
1. Politiskt lexikon: socialism *och* kommunism.... 63
2. Hur man ska utveckla en rörelses program.... 65
3. Framåt till en politisering av socialismen.... 68
Kapitel 5 Den nya inriktningen tillämpas.... 72
1. Frågan om judarnas frigörelse.... 72
2. Marx om judarnas frigörelse.... 73
3. Politisk frigörelse som ett stadium.... 75
4. "Människans frigörelse" som slutpunkten.... 77
5. Bauer: rond två.... 79
6. Att lösa upp den judisk-kristna antitesen.... 81
7. Tredje ronden med Bauer.... 82
Kapitel 6 Inriktningen på proletariatet.... 86

1. Politiskt lexikon*:* Proletariat....87
2. Tvetydigheten i att ge en inriktning....88
3. Vägen till den nya linjen....89
4. Betydelsen av Paris....91
5. ”Praktiker” och filosofer....92
6. Ny syn på den universella klassen....94
7. Proletariatet som ”universell klass”....96
8. Filosofin och proletariatet....97
Kapitel 7 I riktning mot en teori om proletariatet....99
1. Engels’ bidrag....99
2. Från Barmen till Manchester....100
3. Rapporter från en annan värld....101
4. Engels’ första period i Manchester....103
5. Om Carlyle....104
6. Det första steget i politisk ekonomi....105
7. Entré: klasskampen....107
8. Ett nytt begrepp, alienerat arbete....109
Kapitel 8 Framåt till en klassteori om staten....111
1. Den hegelianska statsteorins skal....111
2. Skalet bryts igenom....113
3. En blixt från Schlesien....115
4. Den första reaktionen: fientlighet mot staten....117
5. Engels tar ledningen....120
6. Engels i Elberfeld....122
7. Förspel i Bryssel....123
8. Det första ”marxistiska” verket....125
Kapitel 9 Personlighet och revolution....128
1. Om demoner....128
2. Om Siegfried och andra hjältar....130
3. Om härskare som frälsare....132
4. Om Prometheus och furstar....133
5. Om tjänarstaten....137
6. Om en tänkare som drömmer....138
Kapitel 10 Framåt till principen om egen frigörelse....141
1. Faran underifrån....141
2. Engels’ utbildning....143
3. Frigörelsens aktiva element....145
4. Elitism kontra massorna....146
5. Marx’ angrepp på den filosofiska elitismen....148
6. Sues Les Mystères de Paris....150
7. Frälsaren från ovan som tyrann....151
8. Tesen om revolutionär praktik....153
Del II: Teorin om staten....156
Kapitel 11 Stat och samhälle....157
1. Politisk och förpolitisk makt....158
2. Staten avskiljer sig....160
3. Staten är inte helt enkelt en klasskomplott....162
4. Staten som överbyggnad....165

5. Statens speciella kännetecken....167
6. Staten som klassens verkställande makt....169
7. Statens underordnade uppgifter....170
8. Statens klasskaraktär....172
Kapitel 12 Staten i praktiken: metoder och former....174
1. Ersättning för våld: några exempel....174
2. Den borgerliga demokratins ekonomiska rötter....178
3. Liberalisering och konstitutionalism....181
Liberalisering....182
Konstitutionalism....185
Kapitel 13 Staten och demokratiska former....187
1. Mot ”den gamla tesen”....188
2. För revolution och demokrati....189
3. Fri press och klasskamp....192
4. Största möjliga demokratiska kontroll....194
5. Analys av en författning....197
6. Minimera den verkställande makten....198
7. Borgarklassens säkerhetsventil....200
8. Det demokratiska ”bedrägeriet”....202
9. Framåt till en socialisering av demokratin....204
Kapitel 14 Tendensen till statlig autonomi....207
1. Den verkställande maktens kraftiga tillväxt....207
2. Den verkställande maktens autonomisering....208
3. Staten som Caliban....211
4. Kapitalistklassens politiska olämplighet....213
5. Konsekvenser för staten....215
6. Den autonomiserade staten i Tyskland....217
7. Fallet med den engelska borgarklassen....218
8. ”Slå mig, pappa”, säger borgarklassen....220
9. Kan borgarklassen göra det?....223
Del III: Bonapartismen....225
Kapitel 15 Modellen Bonaparte....226
1. Problemet presenteras....227
2. Den borgerliga liberalismens bankrutt....228
3. Mönstret med en permanent kontrarevolution....230
4. Statlig vildvuxenhet mot demokrati....232
5. Nyckeln till bonapartismen....234
6. Den autonomiserade staten och klasserna....236
7. Bonapartismen: klassjämvikt....237
8. Bonapartismen: samhället i ett gipsförband....240
Kapitel 16 Bonapartismen: Bismarcks utvidgning....243
1. Bismarcks kupp....244
2. Engels första utkast....246
3. Klassförändringen....247
4. Bonapartismens beståndsdelar....249
Kapitel 17 Bonapartismen och den ”progressiva despoten”....255
1. Napoleons stat....255
2. Napoleon den stores litenhet....257

3. Politisk opposition....260
4. Fallet Bolívar....261
Kapitel 18 Den döende bonapartismen....263
1. Bonapartes ”socialism”....263
2. Crédit Mobilier....265
3. Staten och ”den industriella feodalismen”....266
4. Till en bonapartistisk statsekonomi?....268
5. Den självständiga ekonomiska politiken....269
6. Vilken klass stöder regimen?....271
7. ”Pretorianernas styre”....272
8. Med svärdet allena....274
9. Napoleonmodellens begränsningar....276
Kapitel 19 Statlig autonomi i det förkapitalistiska samhället....280
1. Staten som slukade samhället....280
2. Sammansmältningen av politik och ekonomi....283
3. Privategendomen under feodalismen....285
4. Absolut monarki och statlig autonomisering....287
5. Den absoluta monarkin: nedgångsfasen....290
6. Från absolutism till bonapartism....292
Kapitel 20 Statlig byråkrati och klass....294
1. Uppfattningen 1843....295
2. Den absolutistiska byråkratin före 1848....298
3. Testfallet, Fredrik Vilhelm IV....300
4. Byråkratin i det borgerliga samhället....302
5. Frågan om klassursprung....305
6. Kast eller klass?....307
7. Byråkratins överdrivna tillväxt....311
Kapitel 21 Den orientaliska despotismen: den sociala basen....315
1. Marx börjar med statlig egendom....315
2. Tar itu med Kina – 1850....316
3. Skottar och Taipingbor – 1853....317
4. Tittar på Indien – 1853....319
5. Nyckeln till Orienten....321
6. Bykommunen som en bikupa....322
7. Teorin om förkapitalistiska former....325
8. Det ”allmänna slaveriet”....328
9. Det asiatiska produktionssättets innebörd....329
10. Den ”arkaiska formen”....333
Kapitel 22 Den orientaliska despotismen: stat och byråkrati....335
1. Övergången till staten....335
2. Övergången till en härskande klass....337
3. Den tributmottagande staten....338
4. Symbios: lokalism och orientalisk despotism....340
5. Fallet Spanien....342
6. Den tributmottagande klassen....343
7. Den ”politiska beroendeställningen”....346
8. Teokrater och präststyre....349
9. Samhällets och statens ”innersta hemlighet”....350

Kapitel 23 Den ryska tsarismen: stat och byråkrati....353
1. Den asiatiska sidan....353
2. Revolution uppifrån....354
3. Staten föder upp en kapitalistklass....357
4. Den tsaristiska byråkratins roll....358
5. Den allmänna teorin om staten....361
Specialnot A Marx och stereotypen om ekonomiska judar....364
1. Mönstret i Tyskland....364
2. Tokeriets allmängiltighet....367
3. Bakgrunden till den ekonomiska juden....369
4. Retroaktiv antisemitism....371
5. Hur man skapar antisemiter....374
Specialnot B Rim och reson: innehållet i Marx' ungdomliga diktning....379
Specialnot C Staten som politisk överbyggnad: Marx om Mazzini....387
Specialnot D Den ”statliga parasiten” och den ”kapitalistiska ohyran”....389
1. I Adertonde Brumaire....389
2. I Pariskommunen....390
3. ”Parasitisk” kapitalism....392
Specialnot E Den orientaliska despotismen före Marx: Wittfogels fabel....394
1. Den nutida frågan....394
2. Wittfogels påståenden....395
3. De klassiska ekonomerna....397
4. Drömmen om en upplyst despotism....400
5. Vurmen för Kina i Tyskland....402
6. Frankrike: Voltaire till Quesnay....403
7. Hegel och den orientaliska despotismen....407
8. Hegel till Marx....409
9. Hess och Custine....411
10. Bilden av den orientaliska byråkratin....413
Specialnot F Den orientaliska despotismen och Engels....415
1. Missuppfattningen om Engels....415
2. Engels intressesfär....416
3. Andra sena skrifter av Engels....417
4. Kautskys artikel från 1887....418

Förord

Det torde vara lämpligt att börja med en redogörelse för vad denna bok försöker göra.

Målsättningen har varit en fullständig och definitiv genomgång av Marx' politiska teori, politik och praktik. Det är självklart att detta mål inte går att uppnå, men det har avgjort arbetets form och innehåll, omfattning och begränsningar.

1. Politik

Ordet *politik* är en nyckel. Det är vanligt med tvetydigheter hos detta ord, även frånsett att det förknippas med parlamentarisk verksamhet i allmänhet och hänsynslöst manövrerande (”smutsig politik”) i synnerhet. Frågan om en ”vetenskaplig” definition berörs i kapitel 11. Här får vi nöja oss med en uteslutningsprocess.

Det finns ingen ände på produktionen av böcker om Marx och marxismen som handlar om Marx' ”filosofi”, ekonomi eller samhällshistoriska teori (”historisk materialism”). Då återstår ändå ”allt annat”, som i själva verket utgör den största delen av de 43 banden i Marx-Engels' *Werke*. Det är sant att detta ”allt annat” är brokigare än politik, men det får duga som ett första antagande.

Marx' politiska teorier har i allmänhet inte intresserat ”marxologin” (en ytterst egendomlig näringsgren) utom som underordnade bihang till den ”storslagna teorin”. Undantagen är få om än utomordentliga. Förvisso måste en teori om staten presenteras någonstans, och praxis föreskriver hänvisningar till ”proletariatets diktatur”. Utöver det finns det få genomgångar, ens otillräckliga sådana, av de flesta frågorna på detta område.

Den ”filosofiska” sidan av Marx' utveckling har täckts mer vidlyftigt än någon annan sida av Marx' verksamhet eller tänkande, ur en mängd olika synvinklar.[1] Obalansen är slående. Till och med en del böcker som påstår sig behandla hans sociala och politiska tänkande befattar sig till största delen med de filosofiska begrepp som är inblandade eller som läses in i det. Obalansen är också symbolisk, ty den representerar en tendens att förvandla Marx till en abstrakt besserwisser. Marx invände själv mot en så ensidig sysselsättning, även innan han blev socialist: Feuerbachs svaghet, skrev han till en vän, var att ”han hänvisar alldeles för mycket till Naturen och för lite till politiken”, medan filosofin måste förverkligas via politiken.[2]

Denna snedvridna situation är en av svårigheterna här, ty nästan varenda rubrik utgör i det närmaste jungfrulig mark. Situationen är märklig eftersom det är brukligt att citera Engels' övergripande omdöme om Marx som ”framförallt en revolutionär”, men bortse från den stora uppmärksamhet han fäste vid en mängd revolutionära frågor utöver den oundgängliga ”storslagna teorin”. Det är för att böja pinnen åt andra hållet som detta verk har fått titeln *Karl Marx' revolutionsteori* snarare än *Politisk teori*, som skulle kunna tolkas alltför snävt.

Det är betecknande att Engels i det tal vid Marx grav som åsyftas ovan, gjorde en liknande skillnad mellan ”vetenskapsmannen” Marx och ”revolutionären” Marx. Formellt var Marx revolutionär även i sitt vetenskapliga arbete. Mindre formellt menade Engels med ”revolutionären” Marx den politiska personen.

> Men detta var inte ens hälften av mannen. Vetenskap var för Marx en historiskt dynamisk,

1 Det finns omfattande bibliografier om detta ämne på flera ställen, till exempel McLellan, *Marx Before Marxism*, New York: Harper & Row 1970; Mészáros, *Marx's Theory of Alienation*, London: Merlin 1970. En bok som inte ska förbises är M Löwy, *La Théorie de la Révolution chez le Jeune Marx*, Paris: Maspero 1970.

2 Marx, ”Brev till Ruge”, 13 mars 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 417.

> revolutionär kraft...
> För Marx var framför allt en revolutionär. Hans verkliga livsuppdrag var att bidra, på det ena sättet eller det andra, till att kasta omkull det kapitalistiska samhället och de statliga institutioner som detta givit liv åt, att bidra till befrielsen av det moderna proletariatet, som han var den förste att göra medvetet om sin egen position och behov, medvetet om villkoret för sin frigörelse. Att slåss var hans element. Och han slogs med en lidelse, en envishet och en framgång som få andra kunde mäta sig med.[3]

I ett brev till en gammal vän hade Marx fått tillfälle att uttrycka sitt förakt för de brackor som ”betraktar personer som du och jag som omogna idioter som på så här lång tid inte har botats från sina revolutionära fantasier.”[4]

Det är denna Marx, den politiska mannen, som är vårt ämne.

Utöver att begränsa sig till det politiska området, finns det andra självpåtagna begränsningar som påverkar bokens spännvidd. Jag har motstått upprepade frestelser att följa frågor längre än Marx och Engels själva, till den efterföljande marxistiska rörelsens diskussioner och åsikter, för att inte tala om att modernisera dem. Att ens ytligt göra på något annat sätt skulle ta mycket mer utrymme utan att bli definitivt. Syftningar på senare teorier och utveckling har bara gjorts när de kastar ett särskilt ljus över det ämne som diskuteras.

Å andra sidan är spännvidden på detta verk i ett viktigt avseende större än det vanliga sättet att närma sig Marx’ teori om staten, som tenderar att koncentrera sig på den utvecklade kapitalistiska staten. Här ligger betoningen på Marx’ världshistoriska syn på staten. Mer speciellt material avseende den borgerliga staten kommer att återfinnas i kommande band. Denna metod hänger ihop med Marx’ metod. Man måste komma ihåg att de flesta stater som Marx hade tillfälle att diskutera – ännu – *inte* var kapitalistiska stater, ens i Europa, för att inte tala om resten av världen. Ur teoretisk synvinkel är detta bra, eftersom inga fenomen går att förstå grundligt om bara en art eller sort är tillgänglig för undersökning. Den marxistiska och marxologiska litteraturen är tyvärr full av uttalanden om Marx’ uppfattningar som i själva verket bara gäller kapitalismen och den borgerliga perioden, och åtminstone kräver avsevärda förbehåll så fort fokus utvidgas till att inbegripa större delen av världen och världshistorien. Det är en sorts etnocentrism.

Den övergripande begränsningen av ämnet politik skapar ett praktiskt dilemma. Å ena sidan antas läsaren vara mer eller mindre bekant med huvudlinjerna i den grundläggande samhälleliga och ekonomiska teori som ligger bakom Marx’ politiska uppfattningar. Å andra sidan har det varit omöjligt att vidhålla detta antagande när frågor inom den samhälleliga och ekonomiska teorin antingen är mindre väl kända eller – vanligare – förvrängda. I de sistnämnda fallen har en del diskussioner om den bakomliggande teorin tagits med. Av denna orsak ägnas kapitel 21 helt och hållet åt en aspekt av Marx’ samhälleliga teori.

2. Klass

Det problem som just nämnts blir mest akut i kapitel 20 och andra delar som handlar om begreppet *klass*. Trots allt är klassdynamiken grundvalen till Marx’ hela politik. Det är ”drivremmen” mellan hans samhällshistoriska och politiska teori, eller utgör med en annan bild den sistnämndas kardanaxel. Eftersom detta begrepp redan från början är centralt, och eftersom det ofta förvrängs, kan en sammanfattning vara lämplig, även om vi bara har utrymme att väcka tankar.

1. I vanlig användning är klass bara varje grupp av människor som delar något/några gemensamma

3 Engels, *Tal vid Karl Marx grav*, på marxists.org.
4 Marx, ”Brev till Becker”, 26 februari 1862, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 125.

drag. En ”samhällsklass” kan anses dela vissa sociala kännetecken – låt oss säga ställning. En ”ekonomisk klass” kan härledas från inkomstkategorier. Detta är *klassificeringar*, ett resultat av att klassificera folk i enlighet med några mer eller mindre relevanta kriterier. För många löst sammanbundna syften behöver det inte finnas några rimliga invändningar mot en sådan användning. I motsats till en utbredd missuppfattning använde Marx själv ofta klass på liknande lösliga eller breda sätt när det passade. Frågan är inte om denna vanliga användning är felaktig i sig själv, utan istället vad den används för, vad den anses relevant för.

2. Denna vanliga användning ser underförstått klasskännetecken som en *yttring* av samhällsstrukturen, en avledning av den. Men om det finns klasser av människor som delar det gemensamma kännetecknet att bilda en *strukturell beståndsdel* av samhället självt? En sådan strukturell klass är förvisso mer grundläggande. Inom ramen för Marx’ teori är hursomhelst en samhällsekonomisk klass en klass av människor som spelar en gemensam roll som en strukturell del av ett givet samhälle.

3. Hur detta konkretiseras härleds ur själva Marx’ teori. Historiskt börjar, enligt Marx’ åsikt, uppdelningen i klasser först i och med uppkomsten av en på grund av produktivkrafternas utveckling skapad *merprodukt*, det vill säga det som produceras utöver vad den direkta producenten behöver för att reproducera sig. Det är nyckeln till vad Marx menar med klass. Klasser definierar sig inte bara utifrån produktionsprocessen (som existerade innan uppdelningen i klasser och kommer att finnas kvar efter att klasserna har försvunnit). De måste definieras i förhållande till *mer*produktionen, och närmare bestämt i förhållande till *kontrollen över tillägnandet av merprodukten*.*

Om man betraktar ett visst samhälle genom denna lins så uppträder två grundläggande klasser. Den ena är klassen av direkta producenter – Marx’ allmänna ord på de som utför det faktiskt produktiva arbetet, det aktuella samhällets arbetarklass. Den andra är den klass som kontrollerar tillägnandet av merprodukten, den härskande klassen. Den kan genomföra denna kontroll genom att kontrollera produktionsmedlen, men detta sistnämnda förhållande kan behöva förklaras med hänsyn till det förstnämnda. De på detta sätt definierade klasserna är samhällets så kallade *antagonistiska klasser* – ”extremerna i ett produktionsförhållande”, som Marx beskrev det när han talade om förhållandet mellan kapitalister och arbetare i det borgerliga samhället.[5] Det är motsättningen mellan de antagonistiska klasserna som bildar den stomme kring vilken ett visst produktionssätt byggs upp socialt. Resten av klasstrukturen formas kring detta centrala förhållande, inklusive element som blivit över från utlevade samhällsformer.

4. Listan av klasser i ett speciellt samhälle avgörs av samhällets produktionssätt, inte tvärtom. Det är ett annat sätt att säga att man inte kan avgöra vilka samhällsskikt som är *strukturella* komponenter i det givna samhället genom att enbart abstrakt beakta de aktuella skiktens kännetecken. Det handlar om hur de förhåller sig till produktionssättet. I detta sammanhang kan vi upprepa ett tillämpligt stycke i kapitel 20:

> Det sätt på vilket ett visst samhälle delas upp i klasser är specifikt för dess egna samhällsförhållanden. Således finns det krigsherrar i många samhällen, men en krigsherre blir en *feodal*herre eller baron först när speciella samhällsförhållanden blir förhärskande. Det finns ingen tumregel som avgör när ledaren för ett väpnat band som bor i ett fort och lever på de ofria producenternas merarbete, etc., är medlem i en *feodal* klass eller inte . Detta går inte att lösa med hjälp av ett lexikon utan bara med hjälp av en konkret analys av samhällets övergripande samhällsförhållanden. På samma sätt blir inte köpmän en separat *klass* bara på grund av att de köper och säljer, utan först när att köpa och sälja börjar spela en viss roll i ett givet samhälle.[6]

* Se i detta sammanhang det stycke från Marx som citeras i kapitel 22.

5 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

6 Kapitel 20, sid 308.

5. Därför är varje formell definition av en *klass* i grund och botten bara en upprepning med andra ord av Marx' grundläggande samhällshistoriska analysmetod, inte någon speciell ordboksformulering. Många marxologer har förebråtts Marx för att han underlät att ge en ordboksdefinition av klass som de kan känna igen som en sådan, eftersom de letar efter något som är främmande för Marx' metod – en sorts lackmustest för klass som kan användas på basis av formella beskrivande element *som skilts ut från de specifika samhällsförhållandena*.

Saken är den att Marx uttryckligen tog upp denna metodologiska fråga, men eftersom han vid det tillfället skrev om definitionen av egendom har det ofta förbisetts:

> I varje historisk epok har egendomen utvecklats olika och under helt skilda samhällsförhållanden. Att definiera den borgerliga egendomen är därför ingenting annat än att framställa den borgerliga produktionens samhälleliga förhållanden.
> Att ge en definition av egendomen som ett oavhängigt förhållande, en särskild kategori, en abstrakt och evig idé, kan inte vara något annat än att binda sig vid en metafysisk eller juridisk illusion.[7]

Om något gäller detta ännu mer omedelbart för klass än för egendom.

6. I punkt 3 sa vi att klasser inte bara kan definieras avseende produktionsprocessen. En metodologiskt ännu sämre pseudodefinition av klass kan återfinnas både i marxistiska och icke marxistiska verk. Enligt N Bucharins formulering (han kan vara den som hittade på den) är det ”personer, som *spelar en bestämd roll i produktionsprocessen*”.[8] Resultatet av dessa ord är att begränsa klasser till kategorier *i* produktionsprocessen. Det är ett grundläggande misstag och uttryckligen oförenligt med Marx' historiska analys av faktiska klasser. Mest uppenbart är att det till exempel skulle utesluta den tidiga klassen av köpmannakapitalister, som var påfallande just på grund av att den inte spelade någon roll *i* produktionsprocessen. Men den roll den spelade i förhållande *till* produktionsprocessen var så viktig för att ta kontroll över tillägnandet av merprodukten att dessa kapitalister tenderade att utvidga sin kontroll till själva produktionen, och därmed upphörde att vara enbart en köpmannaklass. Formuleringar av Bucharins sort skulle också stadga att småbourgeoisien – eller en stor del av den, som butiksägare – inte utgör en klass, bara på grund av att den inte har egenskapen att vara en *antagonistisk klass*. Det utbredda nutida accepterandet av detta misstag, till och med av etablerade sociologer, är i sig själv ett sociologiskt problem,[9] men har hursomhelst inte något att tacka Marx för.

7. Det faktum att Marx själv inte hade några hämningar att använda klass i fri populär betydelse har varit ytterligare en försvårande omständighet under frågans postmarxistiska historia. Beroende på sammanhanget använder visserligen en fysiker arbete i två olika betydelser, en populär och en vetenskaplig, utan att det blir förvirrat. Man måste närma sig Marx' användning med lika mycket sunt förnuft, tillsammans med en viss känsla för ordförrådet och språkbruket i mitten på 1800-talet.

I olika skrifter av Marx – publicerade ekonomiska verk såväl som populära artiklar och opublicerade noter – kan man således läsa om ”de ideologiska etc. klassernas” eller ”improduktiva klasser”, eller ”de *tjänande* klasserna” med eller utan citationstecken, ”bildade klasser” med eller utan citationstecken, eller klassen av ”professionella konspiratörer”, eller den ”tjänstvilliga advokatklassen” eller konstgjorda ”klasser” som ljögs ihop i brittiska Indien, eller sammandrabbningen mellan ”två

---

7 Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org, §4.

8 Bucharin, *Den materialistiska historieuppfattningen*, på marxistarkiv.se, s 176. Denna sorts definition upprepades till exempel av Sidney Hook, *Towards the Understanding of Karl Marx. A Revolutionary Interpretation*, New York: John Day 1933, s 229.

9 För exempel, se Bendix & Lipset, *Class, Status and Power*, Glencoe, Ill: Free Press 1953, s 28.

speciella kapitalistklasser” (förmögna och industriella).[10] De ger alla utmärkta möjligheter till ett meningslöst rabblande av citat med hjälp av vilka man kan hitta en ny ”klassteori” hos Marx varje vecka.

8. Ännu en försvårande omständighet, som förtjänar mer uppmärksamhet än vad som är möjligt här, är hur man ska ta itu med *klasser som är på väg att uppstå*, liksom (omvänt) klasser eller samhällsstånd etc., på väg att dö ut eller förfalla till något annat – kort sagt klasser som håller på att bli till. I *Den tyska ideologin* kommenterar Marx, på tal om 1700-talets fortfarande kraftlösa tyska borgarklass: ”Man kan här inte tala om stånd eller klasser, utan på sin höjd tidigare stånd och ännu inte födda klasser”, och han föreslår begreppet *livssfär* (*Lebenssphäre*) för dessa klasselement som uppfattas som i omvandling.[11] Det finns intressanta diskussioner av Marx på andra ställen om något som kan kallas *föregripande klasselement*.[12] Utan en dynamisk förståelse av klassliknande bildningar utanför stabila situationer blir diskussioner om vad som är, inte är eller inte kan vara en ”klass” med nödvändighet sterila.

Sammanfattningsvis: även om punkt 2 lade fram en formell definition av klass så är det bara en ”algebraisk” formulering som får en konkret betydelse när den byggs på med de specifika förhållandena i en specifik samhällsordning. Resten av de föregående teserna går utöver plikten att tillhandahålla en definition: de erbjuder en vägledning för analysen.

3. Marx

En annan nyckel är det faktum att titeln anger Marx, inte marxismen.

Det som nuförtiden går under namnet marxism har förmodligen inte mycket med Marx’ uppfattningar att göra, varken i allmänhet eller om något speciellt ämne. Det är straffet för marxismens ”framgång” – det vill säga dess utbredda dragningskraft – trots återkommande tillkännagivanden att den är död, som är nästan lika vanligt förekommande idag som förr. Denna parasitsjukdom – att tas över av främmande element – drabbar alla världsåskådningar som omfattar en hel världsperiod. Genomgripande omorienteringar av medvetandet, såsom de som betecknas av begreppen *demokrati*, *vetenskap* och så vidare har alla fallit offer för samma åkomma. Således skrev en berömd fransman om slagordet *demokrati*: ”Det är ett oöverträffat, universellt ord. Alla partier åberopar det och vill lägga beslag på det som en talisman … Ordet *demokrati* har sådan makt att ingen regering och inget parti vågar finnas till, eller tror att de kan finnas till, utan att skriva in ordet på sin fana...”[13] Det skrevs inte igår utan år 1849, av historikern och statsmannen Guizot.

För ytliga tyckare är det enkelt att utifrån detta käbblande om innebörden dra slutsatsen att *demokrati*, *vetenskap* och så vidare inte har någon som helst betydelse. Men i själva verket har deras betydelse blivit brickor i en social och ideologisk kamp. Tolkningen av *klasskamp* blir ett vapen i klasskampen, precis som betydelsen av *demokrati* blir en arena för kampen att avgöra vad demokrati ska betyda. Marx skulle inte haft svårt att inse varför ideologer med åsikter som han bekämpade hårt insisterar på att kalla sig marxister. Denna del av den intellektuella historien är som vanligt ett resultat av den samhälleliga historien. Svaret är också i princip enkelt om än svårt i praktiken:

---

10 Mer eller mindre i ordning: Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org; *Grunddragen*, på marxists.org; *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org; Recension av ”Les Conspirateurs”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, 272; ”Duchess of Sutherland and Slavery”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, Moskva: Progress Publishers 1971, s 148. Se också kapitel 23, s 357.

11 Marx/Engels, *The German Ideology*, Moskva: Progress Publishers 1964, s 208. Jmfr Marx/Engels, *Werke*, band 3, s 178.

12 Se till exempel material och referenser i kapitel 22, avdelning 2.

13 F Guizot, *De la Démocratie en France*, Paris: Masson 1849, s 9-10.

svaret på pseudodemokrati är verklig demokrati; missbruket av ”pseudovetenskap” kan bara motverkas med hjälp av en verkligt vetenskaplig inställning; och diverse nutida ”marxismers” förvillelser går bara att förstå med hjälp av Marx’ marxism. ”Gud bevare mig för mina vänner!” skrev den unge Marx en gång, och några få år senare förklarade han för 1850 års radikala demokrater varför han inte hade några samvetskval över att angripa en viss välrenommerad ”revolutionär”:

> Vi vet redan på förhand att vi kommer att framkalla allmän uppbragthet från de sentimentala kvackarna och demokratiska evolutionisterna … Det gör ingen som helst skillnad för oss. Vår uppgift är skoningslös kritik, än mer mot påstådda vänner än mot öppna fiender. Och när vi slår fast vår uppfattning om detta avstår vi med glädje från billig demokratisk popularitet.[14]

Hursomhelst är ämnet för detta arbete inte marxism i någon sorts vid mening, utan Karl Marx’ teori, uppfattningar och åsikter. Det säger sig själv att alla berörda på något sätt måste överväga hur Marx’ åsikter gäller den samtida världen, och genom att härleda från Marx till idag nå fram till en modern bearbetning, som då blir en ”marxism”. Utan tvivel märks mina egna ståndpunkter om detta. Men målet är ändå att återge Marx åsikter på ett troget sätt – inte som slutet på en politisk analys utan som grund för den.

Om det inte har gjorts några tidigare försök att återskapa en fullständig bild av Marx’ åsikter om politisk teori och politisk kamp, så går det näppeligen att betvivla att skadliga intressen har stått i vägen. Just genom att den ”storslagna teorin” verkar sväva ovanför den pågående kampen, kan den ibland diskuteras med en lugn min. När ämnet är maktens politiska värld skär kniven djupare. Politik i vid mening är bara en sida av den politiska revolutionen, men den är dess spjutspets.

Även om objektivitet (som inte är samma sak som opartiskhet) är en sällsynt vara med lågt bytesvärde, så finns det i detta fall bara ett sätt att gå vidare, om det ska finnas något hopp att uppnå det. Det är att gå till Marx’ egna skrifter om politiska frågor. Men de går inte att samla ihop i den sorts antologi av ”valda verk” som duger för andra aspekter av Marx’ teori, eftersom de är alltför utspridda. Men det går inte att dra någon tillförlitlig slutsats på detta område om den grundar sig på mindre än helheten av det Marx hade att säga. Det vanliga mönstret är att välja ut citat som ”exempel” på det som antas vara marxism: det är en tillräcklig metod när det finns ett visst mått av samsyn och problemet är kortfattat och går att presentera på ett begripligt sätt. Det är inte fallet här.

En annan svårighet, som gäller speciellt för Marx’ politiska teorier, är att källmaterialet för en fullständig kartläggning inte har varit tillgängligt så länge. En samlad upplaga av Marx’ och Engels’ skrifter har i några decennier bara funnits på ett språk, ryska (med vissa utelämnanden). Men av skäl som jag inte ska ta upp utrymme med här har det faktum att ryska marxologer och kremlologer från väst fått tillgång till detta material inte förändrat bilden utan stått som exempel för den.

Situationen började förändras med publiceringen av den tyska utgåvan av Marx-Engels’ *Werke*, mellan 1961 och 1968. Men erfarenheterna har visat – till exempel i fallet med Paris-manuskripten från 1844, eller anteckningsböckerna *Grundrisse* – att tillgång till en viktig ny källa till kunskap sällan förändrar de befästa myterna förrän det har gått tio eller tjugo år. I praktiken kunde inte det nuvarande arbetet ha skrivits innan publiceringen av *Werke*. Det fanns ett liknande mönster när den stora Marx-Engels *Gesamtausgabe* gavs ut på 1920-talet, med en samling av den unge Marx’ skrifter (och senare utsträcktes till 1848). Dess slutliga inverkan på förståelsen av Marx’ tidiga utveckling var omvälvande – men begränsad eftersom den inte tilläts fortsätta.

---

14 För ”Gud bevare mig...” se citat kapitel 1, s 21; För 1850, se Marx/Engels, ”Gottfried Kinkel”, *Werke*, band 7, s 299.

4. Metod

Det första arbete som försökte tackla Marx' politiska tänkande på detta sätt ställde problemet klart: ”nu måste man så att säga företa utgrävningar för att bringa den oförvrängda marxismen till de breda massornas kännedom.”[15] Och därmed var Lenins *Stat och revolution* till sin form en övning i utgrävning. Dess metod var då, och är fortfarande, praktiskt taget unik i litteraturen – både av marxister och icke-marxister – alldeles bortsett från dess slutsatser. Den är unik på grund av detta: den framför inte vissa åsikter om ”vad Marx verkligen sa” och illustrerar dem med utvalda citat. Istället griper den sig an med att samla *allt* som Marx och Engels skrivit om ämnet, så vitt författaren visste. Gentemot olika påstående och tolkningar föreslår boken den enkla åtgärden att fastställa allt och försöka arbeta fram ett svar som åtminstone ligger i linje med de samlade bevisen.

Det går att invända att lista ut ”vad Marx verkligen sa” inte löser några frågor inom politiken. Det är helt riktigt: det enda det löser är frågan om ”vad Marx verkligen sa” – vilket råkar vara ämnet för en mängd böcker, de flesta av dem samlingar av befästa myter som aldrig har undersökts.*

Som Lenin slog fast i början av första kapitlet har ”utgrävningsmetoden” allvarliga litterära nackdelar. Efter det välkända inledande stycket (när revolutionärer har dött ”görs försök att förvandla dem till menlösa helgon...”) ger Lenin ett löfte och en ursäkt:

> Under sådana omständigheter, när förvanskningarna av marxismen är så oerhört utbredda, består vår uppgift främst i att återställa Marx' verkliga teori om staten. För den skull blir det nödvändigt att anföra en hel rad långa citat ur Marx' och Engels' egna verk. Självfallet kommer de långa citaten att göra framställningen tung och inte alls bidra till att göra den lättfattlig. Men de är absolut oundgängliga. Alla, eller åtminstone alla avgörande, ställen i Marx' och Engels' verk om staten måste ovillkorligen anföras så fullständigt som möjligt för att läsaren skall kunna bilda sig en självständig uppfattning om summan av åsikterna hos den vetenskapliga socialismens grundare och om dessa åsikters utveckling samt för att den nu förhärskande ”kautskyanismens” [idag flera andra -ismers] förvanskning av dessa åsikter skall bli dokumentariskt bevisad och åskådliggjord.[16]

Det är ironiskt att denna metod, som uppenbarligen krävs i vetenskapens intresse, aldrig har använts i någon akademisk avhandling på detta område. (Ett uppenbart undantag, Changs doktorsavhandling *The Marxian Theory of the State* [Den marxistiska teorin om staten], bevisar bokstavligen regeln, ty den skrevs till försvar för Lenins tolkning.) Den till synes så ”akademiska” metoden är i själva verket nödvändig för att göra det möjligt med en objektiv kontroll, ”för att läsaren skall kunna bilda sig en självständig uppfattning”.

Lenins yrkande på långa och fullständiga citat av ”Marx' och Engels' egna verk” är fyllt av möjligheter och problem, det ena inte mindre än det andra. Det är det enda verkliga alternativet till citatrabblande som inte leder till några fruktsamma resultat. Att rabbla citat är inget nytt fenomen: det började medan Engels fortfarande levde för att kommentera det. Händelsevis var det den ryska emigrantrörelsen på 1880- och 1890-talen som angav tonen. ”Om du har följt det senaste årtiondets ryska emigrantlitteratur”, skrev Engels till en rysk korrespondent, ”vet du själv hur olika delar av de ryska emigranterna till exempel har tolkat stycken från Marx' skrifter och brev på de mest mot-

15 Lenin, *Stat och revolution*, på marxistarkiv.se, s 23.

* Ett exempel på den uppmärksamhet som riktas mot ”vad Marx verkligen sa” är en bok med titeln *What Marx REALLY said*, av H B Acton – en kortfattad (141 sidor) samling vulgär marxologi som avhåller sig från att nämna att Marx hade en teori om staten, för att inte tala om säga vad den var. (Se Acton, *What Marx REALLY said*, London: Macdonald 1967, s 112 för hans närmaste ansats, men han har Lenin i sikte.) Detta konststycke är i högsta grad i ropet i vissa kretsar.

16 Lenin, *Stat och revolution*, s 2.

sägelsefulla sätt, precis som om de vore texter från klassikerna eller från Nya testamentet."[17] En rysk besökare mindes senare att "Engels ville att ryssarna – och inte bara ryssarna – inte skulle plocka citat från Marx eller från honom, Engels, utan skulle tänka som Marx skulle ha tänkt i deras ställe, och att det bara var i den meningen som ordet *marxist* hade något existensberättigande..."[18]

Att tänka "som Marx skulle tänkt" är ett utmärkt råd i princip men lite svårt i praktiken. Ett sätt att förbereda sig för det är i alla fall att bekanta sig med vad *och hur* Marx tänkte om olika problem och hur han grep sig an med att analysera dem. Det betyder att inte läsa Marx i utvalda småstycken utan i ganska stor mängd. Men på det politiska området är detta vanligtvis inte möjligt, materialet måste först samlas ihop. Det är ett av målen med denna bok.

Det behövs ytterligare ett påpekande om metoden. Alltför ofta, och i synnerhet i korta framställningar, behandlas Marx' teori om staten enbart som en redovisning av en *norm*: "staten är den härskande klassens verkställande utskott" eller någon sådan formulering. Det är en möjlig utgångspunkt, och i viss mån är det vad som görs i kapitel 11 till 13, efter behandlingen av utvecklingen i del I. Men målet med en teoretisk förståelse är att komma *bakom* redovisningar av normer, som alltid är ungefärliga tumregler, om än användbara för begränsade syften. I själva verket är själva ordet *norm* troligen gravt missvisande och ska helst avlägsnas. En sammanfattande redovisning av ett annat sätt att närma sig frågan än det "normala" finns i slutet av sista kapitlet.

I Marx' historiska och politiska skrifter fanns det faktiskt inga "normer" för staten som han kunde börja med, om han nu hade varit hågad till det. För det första måste det vara lika svårt att hitta en "normal" stat (oavsett vad det anses vara) i verkligheten som att hitta en "genomsnittsperson", och ingen planet följer faktiskt Keplers lagar trots att de är "sanna". För det andra var alla de stater som Marx lade ner tid på att diskutera stater som var förvrängda eller förändrade av sociala påfrestningar, nationella faktorer, förlegade rester och så vidare. För Marx var det vetenskapligt giltigt att i *Kapitalet* ställa upp en "ren" eller "abstrakt" borgerlig ekonomi i syfte att analysera dess grundläggande lagar. Det är ett sätt att börja. Men när det gäller teorin om staten finns det en tendens att sluta med början. Det innebär att förstelna teorin till en statisk formulering. Det är inte så meningsfullt med verkliga politiska fenomen, som vanligtvis betraktas i en process av att bli till, förändras och samverka. Under staternas levnadsförlopp – uppstå, blomstra och dö – tillbringas mer tid i de första och sista stadierna än i det mer "normala" mellanstadiet: det vill säga att det "normala" är ett av de mer onormala tillstånd man stöter på. Ännu viktigare är att den historiska uppmärksamheten, och i synnerhet Marx' uppmärksamhet, måste ha en benägenhet att fokusera sig på problemsituationer, på kritiska perioder av förändring och upplösning och revolution, till och med mer än tider av relativ stillhet. En statisk formulering är ett trubbigt, skört verktyg som går sönder vid första bästa angrepp från verkligheten. Verkligheten är komplicerad, men det är ett komplex av enkelheter, och det gör det möjligt för folk att förstå och kontrollera sitt öde. Så tänkte Marx, och underförstått på dessa sidor är tesen att dagens politiska teori gör bäst i att titta tillbaka på Marx.

5. Engels

Tillbaka till Marx alltså. Men Engels då? Det finns ständiga försök att placera en mur mellan dem, ett försök som görs av mer än en tankeskola. I mild form rör det påståendet att det fanns ett antal meningsskiljaktigheter som var grundläggande, men som uppenbarligen ingen av dem var medvetna om. I mer elakartad form rör det sig om påståendet – ibland bara antagandet – att *inget* av det Engels skrev kan anses återspegla Marx åsikt om inte Marx' namn är undertecknat och bevittnat.

17 Engels, "Brev till Hourwich", 27 maj 1893, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, New York: International Publishers 1953, s 254.

18 A Voden, i *Reminiscences of Marx and Engels*, Moskva: Foreign Languages Publishing House [ej daterad], s 329.

Denna ståndpunkt förtjänar en detaljerad genomgång, men inte här. Hursomhelst måste jag meddela att jag inte kan se någon rimlig grund till den. Eller snarare har den inte sin grund i bevis eller argument, utan i fördelarna för vissa uppfattningar att avlägsna Engels ur bilden. Det får en enormt förödande effekt på varje försök att förstå Marx.

Ett grundläggande bakgrundsfaktum är den arbetsdelning som de två samarbetspartnerna medvetet upprättade och följde. Avsiktligt och enligt överenskommelse var det medan Marx levde Engels som tog hand om många populariserade framställningar, ”partiproblem” och vissa ämnen som han var speciellt intresserad av eller expert på. Engels befriade Marx från en hel del skrivande för att ge honom ostörda möjligheter att fullborda sitt arbete.[19] Därför stod Engels’ namn under många verk som var menade att representera ”firmans” gemensamma åsikter. Mer än en gång hänvisade Marx till det faktum att ”vi två arbetar tillsammans i enlighet med en gemensam plan och en tidigare överenskommelse.”[20] I viktiga fall ägde det rum preliminära diskussioner och överläggningar, och/eller så läste och kritiserade Marx manuskriptet innan Engels gav ut det.

Fram till september 1870, då Engels flyttade från Manchester till London, ägde sådana överläggningar rum delvis via brev, delvis vid besök. I det förstnämnda fallet har vi därmed skriftlig dokumentation, som när Engels’ skrev den viktiga propagandapamfletten ”Den preussiska militärfrågan och det tyska arbetarpartiet”. Här kan vi se hur Marx föreslår allmänna och specifika förändringar. De mer viktiga överläggningarna hölls ofta vid besök (till exempel av Marx till Manchester). Efter att Engels hade flyttat till en bostad nära Marx i London, minskade deras brevväxling naturligtvis till ett oregelbundet droppande, men de två talade om olika tvistefrågor och angelägenheter så gott som dagligen. Ett så nära, nästan symbiotiskt, samarbete under flera decennier garanterar givetvis inte att man är ense i varje fråga. Men det kan inte glatt förbises som om vi har att göra med två vanliga politiska kamrater. En annan beståndsdel i detta förhållande skulle ha varit uppenbar även om Engels inte hade hävdat det offentligt. Som han gjorde. Även om Engels aldrig gav intryck av att sakna tillit till sin egen förmåga och sina uppfattningar, så betraktade denne ibland dryga man Marx som sin intellektuella mentor och överordnade.

För den period de samarbetade, fram till 1883, är det speciellt svårt att tro att Engels publicerade någon skrift av betydelse vars ståndpunkt på ett grundläggande sätt skiljer sig från Marx’. Ett sådant påstående för också med sig ett ytterligare påstående: att Marx skulle kunna läsa ett sådant verk utan att inse att det handlade om en betydande meningsskiljaktighet, ett fenomen som åtminstone kräver en förklaring.

De viktigaste spörsmålen går längre, ty ett av de främsta målen med myten om Engels-mot-Marx är att avskilja Engels’ *Anti-Dühring* från Marx’ godkännande. Det vore en stor fördel för ett antal partiska uppfattningar, eftersom *Anti-Dühring* var den enda mer eller mindre systematiska framställning av marxismen som någon av de två männen gjorde, och därmed tar upp mycket som Marx aldrig hann behandla under sitt eget namn. Ju större tomrum som kan skapas i Marx’ samlade arbeten, desto lättare går det fylla igen luckorna på fri hand och efter eget gottfinnande av vem som helst som vill sätta ihop en egen bluff om marxismen.

Det är ett otyg för bluffmakarna att *Anti-Dühring* kom ut innan Marx dog, och att deras samarbete kring verket är väldokumenterat – Marx skrev till och med ett kapitel i boken. Jag är rädd att mytskaparna är omedvetna om att Marx skrev en bekräftelse om sitt stöd att boken skulle ges ut av partiet.[21] Även om inte detta dokument hade existerat så skulle det krävas en fantasifull omdaning

19 För Engels specifika redogörelse för arbetsdelningen se förordet till andra upplagan av *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

20 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 472.

21 Marx, ”Förord till franska upplagan av ’Socialismens utveckling från utopi till vetenskap’”, Marx/Engels, *Werke*,

av deras relation för att tänka sig att ett sådant arbete, skrivet under sådana omständigheter, kunde ha publicerats av Engels i partipressen utan att Marx noggrant hade granskat det. Till själva sin natur var verket ett polemiskt försvar av *Marx* och de åsikter som förknippades med *hans* namn. Det måste ha utarbetats av ”firman”. Det är ett mått på benägenheten att koka ihop nonsens att ambitiösa uppsatser som ”bevisar” att *Anti-Dühring* i grund och botten är mot Marx kan skrivas utan att ens ta upp eller nämna (än mindre diskutera) det enkla faktum att all denna antimarxism passerade Marx’ ivriga granskning utan att framkalla något knotande.[22] Tydligen förstod inte Marx heller marxismen, bara mytskaparna gör det.

Men allt detta är bara en sida av saken, ty givetvis måste varje påstådd motsättning bedömas utifrån sina egna svagheter. Under perioden efter Marx’ död har huvudfronten i framstöten för att skilja Engels från Marx traditionellt funnits i påståendet att Engels med åren mjuknade till reformism, pacifism och så vidare. Jag tycker att själva påståendet har vederlagts tillräckligt mycket. I ett kommande band ska jag visa att anklagelsen har ännu mindre grund än vad som vanligtvis antas.

Det är brukligt att slå in en kil för myten om Engels-mot-Marx genom att göra det rimliga påståendet att Engels och Marx inte var identiska tvillingar, att Engels hade ett eget förstånd, och liknande teser som inte går att motsäga. Man kan gå ännu mycket längre utan att hamna i mytologi. Det är osannolikt att Marx skulle ha skrivit varje given mening på samma sätt som Engels. Det finns gott om spelrum för skillnader i formuleringar, nyanser, betoning och så vidare, som inte är försumbara. Dessa skillnader existerar förvisso, och behöver uppmärksammas beroende på vad det handlar om – inte bara på grund av att Marx och Engels var skilda individer, utan därför att de verkligen var väldigt olika personligheter med skild personlig stil av en sort som får avsevärd effekt på hur man formulerar sig.

Bara det faktum att Engels var en mycket lättsam och snabb skribent skiljer honom från Marx, som ibland verkar plåga fram formuleringar och begrepp djupt nerifrån med hjälp av en vanvettig ansträngning. Engels litterära anlag var en stor fördel. Straffet blev en större benägenhet att göra misstag, och en del av dem har jag noterat på dessa sidor och på andra ställen. (Varje fall är givetvis en separat fråga.) En annan nackdel var att hans resonemang ofta var ytligare jämfört med Marx’. Han var mycket mindre hämmad att göra stora generaliseringar, inte alltid med tillräckliga förbehåll. Marx verkar å andra sidan ofta mer nöjd att ge förbehåll utan att helt binda sig till generaliseringen. Hans temperament stegrade sig mot ”färdiga” formuleringar: det är ”ett särdrag hos mig [skrev han till en vän] att om jag ser något som jag skrev färdigt för fyra veckor sedan, så upplever jag det som otillräckligt och arbetar om det helt.” Engels klagade när Marx dröjde med att skriva färdigt *Kapitalet*: ”Så länge du fortfarande har en bok som du anser vara viktig framför dig, så kommer du inte att börja skriva.”[23]

Hursomhelst finns det ett stort utrymme av sunt förnuft mellan åsikten att allt som Engels skriver på egen hand i grunden är antimarxistiskt och att varenda ord som Engels någonsin skrivit vägleds av Marx’ hand.

Den praktiska slutsatsen av denna diskussion är denna: på grund av arbetsdelningen inom ramen för ett nära samarbete går det inte att göra en genomgripande framställning av Marx’ uppfattningar utan att ta med Engels’ bidrag, med en så kritisk granskning av formuleringarna som man anser behövs. Det gäller dubbelt upp för det politiska området, där Engels, medan Marx levde, ofta skrev för

band 19, s 185. Jmfr också Marx’ hänvisning till *Anti-Dühring* i Marx, ”Brev till Blos”, 10 november 1877, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 310.

22 Ett exempel på denna bedrift är Hodges, ”Engels Contribution to Marxism”, i *The Socialist Register 1965*, London 1965.

23 Marx, ”Brev till Lassalle”, 28 april 1862, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 622; Engels, ”Brev till Marx”, 3 april 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 233 f.

”firman”, och där så många problem inte blev allvarliga förrän efter Marx’ död, när rörelsen utvecklades.

[Resten av inledningen i engelska originalet behandlade stilarter vid bokens tryckning, och planerna för de framtida banden. Det sistnämnda kom dock att förändras kraftigt, varför vi inte tagit med det här – red.]

Del I:
Den unge Marx' politiska utveckling

Kapitel 1 Den demokratiske extremisten

Marx inledde sitt aktiva politiska liv vid 24 års ålder som liberal demokratisk journalist, som förkämpe för politisk demokrati. Denna period inleddes i början av 1842, då han skrev sin första publicerade politiska artikel, och avslutades mot slutet av påföljande år, då han blev kommunist. Utvecklingen dessemellan, som förvandlade honom från en radikalt demokratisk liberal till en revolutionärt demokratisk kommunist, koncentrerades kring hans arbete för *Rheinische Zeitung* (RZ) i Köln, för vilken han blev redaktör i oktober 1842.

I början av denna period låg Marx' huvudintresse i och kring filosofins område. I slutet av den hade han omorienterat sig till samhälleliga och politiska frågor. Det vill säga, han började som radikal filosof och slutade som samhällsrevolutionär.

Förändringen var inte i första hand en filosofisk process, och gjordes inte heller med hjälp av filosofiska överväganden. Det framställs ofta som om den unge Marx kom till en revolutionär syn på samhället *tack vare* en kritik av Hegels texter om staten och samhället. Men biografiska fakta är att han *kom fram till* innehållet i sin kritik av den hegelianska statsuppfattningen *tack vare* att han i ett och ett halvt år hade gnuggat näsan mot livets samhälleliga och politiska fakta, som han stötte på under sitt korståg som redaktör på den mest vänsterextrema demokratiska tidningen i Tyskland före 1848, liksom genom att läsa samtida politisk litteratur.

1. Stat och civilsamhälle på hegelianska

Under denna period på *RZ* och en tid därefter delade Marx en rad uppfattningar om staten med den unghegelianska miljö där han mognade, inom ramen för teorier som i grunden förblev hegelianska även när de i viktiga avseenden avlägsnade sig från Hegel. För våra syften är det särskilt viktigt att förstå den hegelianska åtskillnaden mellan *stat* och *civilsamhälle*, ett sätt att tänka som vi kommer att stöta på många gånger i de närmaste kapitlen.

Svårigheten för nutida läsare är inte bara terminologisk, att lära sig det hegelianska namnet på fenomen som har en annan beteckning på vanlig engelska eller tyska. En orsak till att den hegelianska terminologin är förbryllande även när den förklarats formellt, är att den återspeglar ett annat sätt att rangordna samhällsfenomen i huvudet, den plockar isär den sociala verkligheten längs andra linjer.

Inledningsvis: den ”förnuftiga” staten innebar ett rättvist och etiskt harmoniskt förhållande mellan samhällets olika element, och är ett *ideal* som de existerande staterna bedöms gentemot. Hur ”verklig” en stat är beror hur nära den ligger detta ideal.[1] Statens inre väsen är evigt, inte historiskt. För Hegel är statens mål att ”förverkliga den förnuftiga friheten”. I egenskap av ”sammanslutning av fria människor som ömsesidigt lär varandra” är staten den ”stora organism där den juridiska, etiska och politiska friheten måste förverkligas”. (Dessa meningar kommer i själva verket från en artikel av Karl Marx i *RZ*.)[2] Referensramarna är alltså inte nödvändigtvis något som existerar, utan snarare något som *borde* existera.

Vidare syftar ordet *stat* inte bara på samhällets politiska institutioner, utan på alla offentliga angelägenheter och på livet i vid mening. Den innefattar mänsklighetens *gemensamma* intressen i sin helhet eller i alla avseenden. Den är en institutionalisering av gemenskapen i samhället, inte av politiska organisationer i vår snävare mening. Den ”politiska staten” är bara en sida av detta.

1 Angående Hegels användning av *verklig* jmfr Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, de första två sidorna.

2 Marx, ”The Leading Article in No. 179 of the Kölnische Zeitung”, Marx/Engels, *On Religion*, Moskva: Foreign Languages Publishing House 1968, s 16.

Om staten är samhällets gemensamma sfär, så omfattar civilsamhället (*bürgerliche Gesellschaft*) i motsats till detta de enskilda strävandenas och intressenas privata värld. Följaktligen utgörs det speciellt av individernas ekonomiska strävanden. I det moderna samhället befinner sig borgarklassens ekonomiska verksamhet, med dess betoning av privata relationer i form av allas krig mot alla, i högsta grad inom civilsamhällets sfär.*

Men begreppet blir tvetydigt när betydelsen övergår från den gamla regimens civilsamhälle till det moderna samhällets civilsamhälle. Den medeltida *Bürger* blir den moderna *borgaren*. På tyska kan *bürgerliche Gesellschaft* betyda antingen ”civilsamhälle” eller ”borgerligt samhälle” beroende på sammanhang eller användarens avsikt. När sammanhanget är moderna tider, och därmed moderna tiders borgerliga samhälle, tenderar det oundvikligen att beteckna borgerligt samhälle även när det lämpligen borde översättas ”civilsamhälle”. Begreppet fungerar på en glidande betydelseskala. Vid en översättning måste ett medvetet val göras, men den tyska användningen inbegriper inte nödvändigtvis en medvetenhet om alternativen.

Denna varning bekräftas intressant nog av det faktum att Marx första gången visade sig medveten om farorna med begreppet i *Den tyska ideologin*, det verk där hans tänkande om samhället för första gången på ett genomgripande sätt frigör sig från det hegelianska systemet. Här använder han uttryckligen *bürgerliche Gesellschaft* i betydelsen samhällets *ekonomiska* sfär, som styr staten som sin politiska överbyggnad: ”Det omfattar hela det kommersiella och industriella livet på ett [visst historiskt] stadium...” Utanför hegelianismen ser han nu hur tvetydigt begreppet är, och känner sig manad att förklara:

> Uttrycket ”det borgerliga samhället” uppstod under 1700-talet, då egendomsförhållandena redan utvecklats bort från den antika och medeltida egendomsgemenskapen. Det borgerliga samhället som sådant utvecklas först med bourgeoisien; den samhälleliga organisationen, som utvecklas omedelbart ur produktionen och kommunikationen och som i alla tider utgjort basen för staten och för all annan idealistisk överbyggnad, betecknas emellertid fortfarande med samma namn.[3]

Som fullt mogen, i ett av sina viktigaste sammanfattande uttalanden, spårade Marx sin utvecklade teori om staten tillbaka till sin första kritik av Hegels uppfattning om staten och civilsamhället:

> Min undersökning ledde mig fram till den slutsatsen, att rättsförhållandena liksom statsformerna varken kan förstås ur sig själva eller ur den s.k. allmänna utvecklingen av det mänskliga tänkandet, utan tvärtom har sin rot i de materiella levnadsförhållanden, som Hegel – efter mönster av engelsmännen och fransmännen på 1700-talet – i sin helhet sammanfattar under namnet ”borgerligt samhälle”, men det borgerliga samhällets anatomi måste man söka i den politiska ekonomin.[4]

---

* Denna åtskillnad hos Hegel liknade, och härleddes delvis från, den klassiska åtskillnaden mellan *polis* (gemenskap, inte ”politik”) och de enskildas privatiserade intressen. (Jmfr Dupré, *The Philosophical Foundations of Marxism*, New York: Harcourt, Brace, World 1966, s 4-5.) Se även den punkt som tas upp i kapitel 11 angående Marx’ inverkan på ”skillnaden mellan stat och samhälle, en tanke som praktiskt taget var obefintlig före hans tid.” (Se kapitel 11, fotnot s 149.) Men det handlade i själva verket mer om olika sätt att dra skiljelinjen mellan *stat* och *samhälle*. Det är en överdrift att tro att Hegel, eller den unge Marx, vanligtvis *likställde* staten med (hela) samhället. (Som det påstås i McGovern, ”The Young Marx on the State”, *Science & Society*, vinter 1970, s 440-441, 443-444. En motsatt överdrift förmedlas av Marcuse, *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*, London: Routledge & Kegan Paul 1955, s 173, 213: ”staten är åtskild från samhället”, kort och gott), ty det statsbegreppet utelämnade var just civilsamhället.

3 Marx/Engels, *Den tyska ideologin*, på marxists.org. Längre fram konstaterar Marx att Stirner kunde sprida förvirring med ”hjälp av det tyska ordet *Bürger*, som han kan tolka som han vill som ’*citoyen*’ eller ’*borgare*’ eller som det tyska ’god borgare’.” (Marx/Engels, *The German Ideology*, s 217 [ej i svenska översättningen på marxists.org – öa.] Men det är den sorts lek med ord som hegelianismen frodades på, inte bara Stirner.

4 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin. Förord.*, på marxists.org. [I engelska texten står ”civil society”, alltså ”civilsamhälle”. Det gäller i stort sett genomgående i de tidigare svenska översättningar som citeras här – öa.]

Det vill säga: Marx' undersökning fick honom att anse att Hegels uppfattning om *förhållandet* mellan staten och civilsamhället måste förändras. Icke desto mindre är det av värde att komma ihåg att hans centrala utgångspunkt var frågan ställd på det sättet.

Det vanliga sättet att använda *stat* på hegelianska ger översättningsproblem. Marx tidiga formuleringar låg i hegeliansk anda ofta nära att ställa statsbegreppet (den perfekta staten) *mot* hur vi i idag skulle förstå begreppet. Det vi skulle kalla staten kanske han skulle benämna den politiska staten eller *Beamtenstaat* – byråkratins statsapparat, eller bara byråkratin. I en artikel skrev Marx således att ”*byråkratin* är fortfarande alltför mäktig, så att inte så mycket hela staten som delar av staten, 'regeringen', lever ett verkligt politiskt liv [*Staatsleben*].”[5] I detta kapitel översätts *Staat* i ett sammanhang som ”organisationspolitik” i förhoppningen att antyda en bredare sfär av offentliga angelägenheter än vad som för närvarande betecknas av *stat*. I ett annat sammanhang översätts *Staatgeist* som ”offentlig anda”, ty idag skulle ”statsanda” nästan uttrycka raka motsatsen till vad Marx försökte säga 1842.

2. Frihetens vindar

Scenen för Marx' politiska debut var Rhenlandet, som i viktiga avseenden skiljde sig från resten av Tyskland.

1. Marx föddes bara tre år efter att hans hemland Rhenlandet hade varit en del av det revolutionära Frankrike. 1795 hade det tagits över av Napoleons arméer och radikalt förändrats socialt. Först 1815 annekterades det av Preussen: *annekterades*, men inte ens på 1840-talet hade det blivit helt preussiskt. Till och med rättssystemet förblev galliskt. Som Heine framställde det gjordes rhenländarna således till ”preussare med hjälp av erövring”. Engels upprepade detta mitt under revolutionen i Köln 1849: ”Det vara bara med hjälp av *våld* som vi [rhenländarna] blev *undersåtar* till Preussen och förblev det. *Vi var aldrig preussare*.” Han tillägger: ”Men nu, när vi förs i marschordning mot Ungern, när preussiskt territorium beträdes av ryska rövarband – nu känner vi oss som preussare, ja i sanning *känner vi vilken skam det är att bära namnet preussare!*”[6]

2. Rhenlandet var den mest industrialiserade och ekonomiskt utvecklade delen av Tyskland, med den mest medvetet liberala borgarklassen. De högsta ledarna i den revolutionära regeringen 1848 skulle komma från Rhen – skulle faktiskt vara personer som hade stött *Rheinische Zeitung*.[*] Det preussiska byråkratiska systemet, skrev en modern historiker, ”passade dåligt till de rhenländska fria industrisamhällena, där preussiska byråkrater ständigt var i konflikt med den inhemska befolkningen.”[7] Dessutom var Rhenlandets bönder utvecklade och moderna jämfört med Preussens.[8]

3. Som en följd av dessa fakta behöll regionens intellektuella och samhälleliga klimat en del av den hetta som hade framkallats av den revolutionära upphetsningen på andra sidan Rhen. ”Franska” idéer – konstitutionalism, representativ demokrati, Frihet-jämlikhet-broderskap, etc. – var inte så främmande.

> Har vi glömt [skrev Engels 1888] att hela vänstra flodbanken på Rhen … var franskvänlig när tyskarna trängde in på den igen 1814, och förblev franskvänlig fram till 1848 då revolutionen

5 Marx, ”Das Verbot der 'Leipziger Allgemeinen Zeitung'”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 162.

6 Engels, ”Der dritte im Bunde”, *Neue Rheinische Zeitung* (NRZ) 4 maj 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 470.

* Framstående bland dessa var samma L Camphausen som skulle bli ledare för den första borgerliga regeringen 1848 och måltavla för Marx' opposition. (För denna period se kapitel 22.) Som redaktör för *RZ* försvarade Marx valet av Camphausen som deputerad till den provisoriska lantdagen, mot kritiken från höger. (Marx, ”Die hiesige Landtagsabgeordnetenwahl”, *RZ* 9 mars 1843, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 426-430.)

7 Dorn, ”The Prussian Bureaucracy in the Eighteenth Century”, *Political Science Quarterly*, september 1931, s 407.

8 Jmfr t ex Tocqueville, *The Old Régime and the French Revolution*, New York: Doubleday Anchor 1955, s 232.

> återupprättade tyskarna i rhenländarnas ögon?; att Heines franskvänliga entusiasm och till och med hans bonapartism bara var en återspegling av allmänhetens stämningar väster om Rhen?[9]

Till och med franska socialistiska idéer hade trängt in, speciellt i den form som var mest tilltalande för en moderniserande, industrialiserande ny klass: Saint-Simonismen. Dessa nya uppfattningar fördömdes från predikstolen av ärkebiskopen i Marx' födelsestad Trier. Marx' framtida svärfar talade varmt om dem hemma, och hans juridikprofessor gjorde samma sak på universitetet i Berlin.[10] Den första tyska socialistiska propagandisten, Ludwig Gall, hade nyligen använt Trier som centrum för sina operationer. Långt innan Marx' tänkande vände sig till samhälleliga frågor formades det alltså där franska idéer mötte tyska kulturmönster.

Vindarna från Frankrike och den lätta bris som fördes upp från den rhenländska liberala borgarklassen förde med sig ordet *liberté/Freiheit* till öronen på de som ville att folket skulle få ökat politiskt deltagande i beslutsfattandet. En speciell frihet blev orsaken till Marx' debut som politisk aktivist.

Den nya kungen, Fredrik Vilhelm IV, vars trontillträde 1840 otåligt hade emotsetts av liberalerna, hade ljudligt talat om att utvidga pressfriheten, och i december 1841 kungjorde han nya föreskrifter (”instruktioner”) om censuren. Liberalerna och till och med unghegelianerna hälsade åtgärden entusiastiskt. Det gjorde till en början faktiskt också *Rheinische Zeitung*.[11] I två artiklar föresatte sig Marx att noggrant granska de nya föreskrifternas pseudoliberalism och mot den ställa sin egen uppfattning om frihet – det vill säga politisk demokrati.

Vi måste betona att frågan om en fri press och censur under dåvarande omständigheter inte bara var en av många liberala spörsmål. Tillsammans med konstitutionen betraktade de liberala demokraterna den som nyckeln till politiska förändringar.[12]

3. Artiklarna om ”pressfrihet”

Vi kommer att titta på Marx' två artiklar tillsammans. Den ena, ”Kommentarer angående de senaste instruktionerna till den preussiska censuren”, var den första artikel han någonsin skrev, men även om den skrevs i januari 1842, så publicerades den inte förrän påföljande år, i Schweiz. Den andra, som handlade om debatterna om pressfrihet i den rhenländska lantdagen, var den första av hans artiklar som trycktes, i *RZ*.

Artikeln i *RZ* tar först upp de talare som gick mot pressfriheten och analyserar de argument som användes av deputerade från tre av de samhällsstånd (*Stände*)* som fanns representerade i lantdagen: furstar, lantadel och ”städerna” (borgarklassen i städerna). Den diskuterar sedan de argument som användes av anhängarna till pressfrihet, från städerna och från det fjärde ståndet (bönderna).

Vid denna tidpunkt skriver Marx utifrån en borgerligt-demokratisk syn på samhället, i den mening att han inte ifrågasätter det privata ägandet inom produktionen, speciellt av jord. På samma sätt är

9 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 385. För de franskvänliga stämningarna i Köln i mars 1848, se Engels, ”Brev till Marx”, 9 mars 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 116.

10 Kovalevskij, i *Reminiscences of Marx and Engels*, s 289; Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels: leur vie et leur oeuvre*, Paris: P.U.F. 1955-1970, band 1, s 19, 26, 88. Juridikprofessorn, Eduard Gans, hade 1836 givit ut en bok som diskuterade Saint-Simonismen ganska ingående: se Gans, *Rückblicke auf Personen und Zustände*, Berlin: Veit 1836, s 91-103. Marx blev i oktober samma år student på hans avdelning.

11 Cornu, *op cit*, band 1, s 279-280. Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 1*, på marxistarkiv.se, s 29.

12 Jmfr citatet från Johann Jacoby i Cornu, *op cit*, band 1, fotnot s 167.

* Det tyska *Stand* (franska *état*, engelska *estate*, *social estate*, som i ”Tredje ståndet”) innebär inte exakt samma sak som ”klass”. Ett *Stand* är en klass eller samhällsskikt som organiseras i ett juridiskt förhållande till staten. Det innebär också att representantförsamlingen grundas på *Stand*-representation. Här översättes det ofta som ”klass”; ”stånd” används när det är lämpligt att uppmärksamma skillnaden.

hans aktuella samhällsteori den som fanns i hans intellektuella miljö: för att försvara friheten, skriver han, ”måste jag utgå från dess grundläggande natur, inte dess yttre förhållanden”[13] – en typiskt idealistisk formulering. Men det viktiga med dessa första två artiklar är hur långt han går i en riktning som är oförenlig med dessa ramar, och blir redo att spränga dem. Ty även om teorin (”filosofin”) säger honom att han måste ta sig an ämnet på något annat sätt än utifrån ”dess yttre förhållanden”, så stöter han under loppet av sin bana på *RZ* hela tiden på just de samhälleliga förhållandena.

Pressfriheten och censuren utgjorde bara utgångspunkten för Marx’ analys av frågan om frihet (demokrati) i dessa artiklar. De stycken som bara rör pressen är av mindre betydelse. Exempelvis: motståndarna till pressfrihet tar inte itu med det verkliga förhållande som råder mellan censur och intellektuell utveckling; den av regeringen tillåtna pressen ”ljuger … oupphörligt och måste till och med ge upp medvetenheten om att ljuga, och göra sig av med all skam.”[14] En sanningssökares första plikt är ”gå direkt efter sanningen utan att titta åt vänster eller höger” – ”Kommer jag inte att glömma kärnpunkten om det är viktigare att tala om den i den föreskrivna formen?” Censuren stänger möjligheten till en öppenhjärtig diskussion om pressen.[15]

Men den verkliga frågan är inte bara den specifika tvistefrågan om de nya föreskrifterna. Det handlar om demokratiska rättigheter i allmänhet. Och den viktigaste måltavlan är inte försvararna av den gamla absolutismen utan de liberala försvararna av friheten.

Här är en sammanfattning av ledmotiven i Marx’ första politiska artiklar.

4. Ämnet: demokratiska rättigheter i allmänhet

> Den *liberala oppositionen* visar oss en politisk församlings nivå, precis som den allmänna oppositionen visar vilken utvecklingsnivå ett samhälle har nått … Den liberala oppositionen visar oss vad den liberala ståndpunkten är, i vilken mån frihet förkroppsligas hos människan.[16]

Debatten om denna fråga visar på bästa sätt lantdagens natur, fortsätter Marx:

> … motståndet mot *frihet i allmänhet* som på allra grövsta och skarpaste sätt visar andan hos en speciell del av folket, de enskilda intressena hos ett speciellt stånd [*Stand*] och dess karaktärs naturliga ensidighet, och så att säga visar tänderna.

När furstarnas, den jordägande aristokratins och städernas talare angriper pressfriheten,

> [är] det inte … individen utan klassen [samhällsståndet] som polemiserar. Vilken annan spegel skulle … på ett mer exakt sätt kunna återspegla församlingens inre natur än debatten om pressen?[17]

Pressfrihet är bara en speciell fråga. Den kommer inte att lösa allt. ”Den är en perfekt sak i sig själv” men kommer inte att leda till fulländning. Den är inte frågans ”allt”.[18] Högern ”ifrågasätter *människans frihet* i *pressfriheten*...”[19] Ty ingen demokratisk rättighet kan förkastas utan att ifrågasätta varje demokratisk rättighet: det är i själva verket *RZ*-artikelns kulmen:

---

13 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 28.
14 *Ibid*, s 36-37, 64.
15 Marx, ”Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktionen”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 5, 9-10.
16 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 33.
17 *Ibid*, s 34.
18 *Ibid*, s 38.
19 *Ibid*, s 41.

> … utan pressfrihet blir alla andra friheter illusoriska. Alla sorts friheter betingar de andra, precis som alla kroppsdelar påverkar alla de andra. Varje gång en sorts frihet förkastas är det friheten som förkastas och berövas varje tillstymmelse till liv. Därefter kommer rena tillfälligheter att avgöra exakt vad syftet med ofrihetens förmätna makt kommer att bli. Då blir ofrihet regel och frihet ett undantag till slump och godtycklighet. Det finns alltså inget mer bakvänt än att, när det är frågan om en *speciell* sorts frihet, tro att det är en *speciell fråga*. Det är den allmänna frågan inom ett speciellt område. Frihet förblir frihet, oavsett om den får sitt uttryck i tryckarens bläck eller i jord eller i samvete eller i en politisk församling … Genom att rikta sitt fördömande mot pressfriheten dömde således den sjätte rhenska lantdagen sig själv.[20]

5. Marx avfärdar den liberala oppositionen

Vi sa att Marx började som liberal demokrat, men ända från början stod han inte bara längst till vänster inom denna strömning, utan angrep den också offentligt.

Redan hans första artikel (i januari 1842) är kritisk mot liberalernas grundläggande sätt att närma sig frågan. Det kommer inte, resonerar han, att räcka med att reformera censurens personal eller hur censuren går till, ty ”i censurens väsen ligger en grundläggande felaktighet som inga lagar kan rätta till.” Det är ett misstag att angripa individerna, censorerna, istället för censursystemet: ”Det är från denna sorts *pseudoliberalism* man pressar ut eftergifter, att offra enskilda personer, verktygen, men bibehålla kärnpunkten, institutionen.”[21] Istället: ”Den verkligt *radikala boten mot censuren* vore att *avskaffa* den; ty institutionen är dålig, och institutioner är mäktigare än människor.”[22]

Hans artikel i *RZ* i maj inleder diskussionen om debatterna i lantdagen med en kritisk karakterisering av frihetens liberala försvarare. Motståndarna, skriver han, hade fördelen att argumentera med en ”passionerad partiskhet” som gav dem en verklig ståndpunkt om pressen, medan försvararna

> *inte har någon verklig relation* till det de försvarar. De har aldrig upplevt *behovet* av pressfrihet. För dem är det något intellektuellt där hjärtat inte har någon plats. För dem är det en ”exotisk” växt som de bara är intresserade av som ”en hobby”.[23]

De har egentligen inte någon djup hängivenhet mot pressfriheten och är följaktligen oförmögna att försvara den.

En av talarna från staden förde rättframt fram en affärsmans argument, som vi kommer att ta upp i nästa del. I detta sammanhang ställer Marx denna talares jordnära konkretisering mot de liberala ideologernas diffusa abstraktioner:

> … [vi] måste ... förstå den ovillkorliga fördel han har gentemot det svamliga och förvirrade resonemang utan någon ståndpunkt som förs fram av de tyska liberalerna, som tror att de hedrar friheten när de lyfter upp den till fantasins tindrande himmel istället för verklighetens fasta mark. Det är dessa fantasins teoretiker, dessa sentimentala entusiaster som undviker all kontakt mellan sina ideal och den simpla verkligheten, som vi tyskar delvis har att tacka för det faktum att friheten hittills har förblivit en fantasi och sentimentalism.
> Tyskarna lutar i allmänhet åt sentimentaliteter och överdrifter, de är förtjusta i musik ur tomma intet. Det är därför glädjande om man visar dem tankens stora fråga ur en rättfram, realistisk synvinkel som härleds ur den omedelbara bakgrunden. Tyskarna är av naturen ytterst aktningsfulla, undergivna och respektfulla. Av ren respekt för tankar genomför de dem inte i praktiken. De ägnar en kult åt att dyrka dem, men kultiverar dem inte. Talarens metod verkar därmed vara

20 *Ibid*, s 77.
21 Marx, ”Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktionen”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 4.
22 *Ibid*, s 25.
23 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 32-33.

> lämplig för att *göra* tysken *förtrogen* med sina tankar, visa honom att det här inte handlar om fjärran spörsmål utan hans omedelbara intressen, att översätta gudarnas språk till människans språk.[24]

Mot slutet av sin artikel går Marx nästan så långt att han avvisar den liberala oppositionen:

> Att döma av den vanliga *normala sorten*, skilde sig *pressfrihetens försvarare* i den sjätte lantdagen alltså inte från pressfrihetens *motståndare* till sakinnehållet utan snarare i sin strävan … Vissa vill bara ha privilegiet för regeringen, andra vill dela det mellan flera individer; vissa vill ha fullständig censur, andra vill bara ha halv censur; vissa vill ha tre åttondelar pressfrihet, andra ingen alls. Gud bevare mig från mina vänner![25]

Efter en kort hänvisning till en del undantag* sammanfattar Marx debatterna som en variation ”mellan de privilegierades uppsåtliga hjärtlöshet och den halvhjärtade liberalismens naturliga maktlöshet...”, och att de hade skapat en överväldigande känsla av ”dysterhet och lätt illamående”.[26]

6. Marx förkastar det borgerliga sättet att närma sig demokratin

Även om Marx’ tänkande började inom den borgerligt-demokratiska ideologins grundläggande ramar, så inledde denna borgerliga demokrat sin bana med att offentligt skälla ut det speciellt borgerliga sättet att närma sig demokratin i frågan om pressfrihet. Det kom upp i hans artikel i *RZ* i samband med hans diskussion om tre talare, i stigande betydelse.

Talaren från den jordägande aristokratin hade fällt kritiska anmärkningar om pressfrihetens konsekvenser i Frankrike. Som svar pekar Marx på det franska systemet där en utgivare måste deponera säkerhetspengar (*caution*) som en borgen som förverkas om regeringen slår till:

> Den franska pressen är inte alltför fri, den är inte fri nog. Den utsätts förvisso inte för en intellektuell censur, men den utsätts för en materiell censur, systemet med höga insättningar av säkerhetspengar. Det får ett materiellt resultat, just därför att den dras från sitt sanna gebit till den storskaliga kommersiella spekulationens område. Dessutom hänger storskalig kommersiell spekulation ihop med storstäder. Därför är den franska pressen koncentrerad till några få platser. Och om materiell makt som samlats på några få platser får förfärliga effekter, hur kan det då vara på annat sätt med intellektuell makt?[27]

Att knyta utövandet av frihet till innehav av tillräckligt med pengar är alltså också en form av censur, och ska inte stödas. (Detta och mer av samma sort skrivs av en man som fortfarande är av uppfattningen att han analyserar friheten i sin ”grundläggande” natur och ”inte i sina yttre förhållanden”!)

Talaren som företrädde borgarklassen från städerna tas upp allra mest kortfattat i Marx’ artikel. ”Vi har framför oss *bourgeoisiens* och inte *medborgarens* opposition.” Han behandlas med förakt:

---

24 *Ibid*, s 68.

25 *Ibid*, s 75.

* De bättre tal som Marx noterar hölls av en liberal och några av bondeståndets företrädare. Marx citerar allmänna uttalanden från dessa deputerade som åtminstone verkade vara mot censuren som sådan. (*Ibid*, s 75.) Senare 1842 kallade han sin egen ståndpunkt för ”verklig liberalism” till skillnad från den existerande liberala oppositionens självutnämnda liberalism, som (säger han) bara kunde anses vara liberal gentemot idéerna 1819. Denna ”verkliga liberalism … måste sträva efter en helt ny, djupare, mer genomgripande utvecklad och *friare* politisk form som motsvarar folkets medvetande.” (Marx, ”Die ’Liberale Opposition’ in Hannover”, 8 november 1842 i *RZ*, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 388.)

26 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 76.

27 *Ibid*, s 63.

”Talaren från städerna tror att han förenar sig med Sieyès när han gör sin borgerliga anmärkning: ’Pressfriheten är en *bra sak* så länge *dåliga människor* inte blandar sig i den.’”[28] Marx hånar detta och citerar ytterligare några kälkborgerliga självklarheter från denna borgare. En av dem pekar fram mot borgarklassens roll under revolutionen 1848. Följande stycke av Marx börjar med hans citat från talaren:

> ”Stödet till en författning och pressfrihet måste med nödvändighet försvagas när man ser hur det i alla länder” (menar Frankrike) ”hänger ihop med ständiga förändringar av förutsättningarna och en betänklig osäkerhet om framtiden.”
> När kosmologin för första gången upptäckte att jorden är i *ständig rörelse* tog många stadgade tyskar tag i nattmössan och jämrade sig över de evigt föränderliga förutsättningarna i hemlandet, och en betänklig osäkerhet om framtiden gjorde dem bestörta över tanken på ett hus som varenda minut stod upp och ner.[29]

Men allra viktigast är Marx’ angrepp på den huvudmotion som lades fram av pressfrihetens *försvarare*. Här är ”den verkligt betecknande åsikten i detta förslag”:

> Förslagsställaren vill att *pressfriheten* inte ska undantas från den *allmänna affärsfriheten* …
> ”Armarnas och benens arbete är fritt, men huvudets arbete sätts under förmyndarskap...”
> Det som slår en allra först är att se att *pressfriheten* inordnas under *affärsfriheten* … Rembrandt målade Guds moder som en nederländsk bonde: varför skulle inte vår talare framställa friheten i en form som han är bekant med och där han känner sig hemma?[30]

Men, resonerar Marx, att underställa pressfriheten under affärsfriheten är som att ”tvinga en jätte att leva i en pygmés hus.” Alla friheter (press-, domstols-, religions-, affärs-, etc.) är friheter i sig, samtidigt som de är delar i ett system av friheter.

> Att sätta pressfriheten i en klass under affärsfriheten är att försvara den samtidigt som man under loppet av detta försvar dödar den, ty upphäver jag inte en sorts frihet när jag kräver att den ska vara fri på samma sätt som en annan sort? Din frihet är inte min frihet, skriker pressen till affärsvärlden. Jag kommer att lyda mitt områdes lagar på samma sätt som du lyder ditt områdes lagar. Att vara fri på ditt sätt är för mig samma sak som ofrihet, precis som möbelsnickarna knappast skulle vara nöjda om de krävde frihet att utföra sitt arbete och fick frihet att filosofera som motsvarighet.
> … är pressen sann mot sin natur, agerar den i linje med sin ädla natur, *är pressen fri*, om den förfaller till *affärsverksamhet*? Förvisso måste författare tjäna pengar för att kunna leva och skriva, men på inga villkor måste de existera och skriva för att tjäna pengar.[31]

Argumentet är att de demokratiska friheterna inte får ”förfalla” till enbart ett verktyg för att befrämja borgarklassens intressen.

7. Mot en byråkratisk (statlig) åsiktskontroll

I detta skede av de demokratiska institutionernas utveckling innebar kravet på lagligt styre kamp mot den godtyckliga statens och dess byråkraters styre. Det är också en väsentlig del av det program som ingår i Marx’ första artiklar.

Censur är ”en förebyggande åtgärd från polisens sida mot friheten”. En bra presslag skulle bara ingripa mot missförhållanden som definieras i lagen. Den ”betraktar frihet som pressens *normala*

28 *Ibid*, s 65-66.
29 *Ibid*, s 66.
30 *Ibid*, s 67.
31 *Ibid*, s 70.

tillstånd". I själva verket behöver friheten lagar, inte godtycklig makt. "En presslag är därmed ett *lagligt erkännande av pressfriheten*."[32] Frihet betyder frihet att inte hålla med.[*] Utifrån denna ståndpunkt, som vid denna tidpunkt var vanlig inom liberalismen, övergår Marx till ett genomgripande motstånd mot all sorts kontroll av åsikter, till skillnad från handlingar. Övergången sker i detta stycke:

> Vilken skillnad det är mellan en domare och en censor!
> Censorn har ingen annan lag än sin chef. Domaren har ingen annan chef än lagen. Men domarens plikt är att tolka lagen för att tillämpa den på de enskilda fallen *som han tolkar* dem efter att noggrant ha granskat dem. Censorns plikt är att förstå lagen som den i det enskilda fallet *officiellt tolkas* för honom. Den självständiga domaren tillhör varken mig eller regeringen …
> Om jag dras inför rätta så anklagas jag för att att ha handlat mot en existerande lag, och för att en lag ska kunna brytas måste den först existera. När det inte finns en presslag så går det inte att bryta mot den. Censuren anklagar mig inte för att bryta mot en existerande lag. Den fördömer min uppfattning för att den inte är censorns och hans chefs uppfattning. Min öppet utförda handling, som villigt står framför världen och inför dess dom, inför staten och dess lag, döms av en dold och bara negativ makt som inte kan ge sig själv formen av en lag, som skyr dagsljuset och inte är knuten till någon övergripande princip.
> *En censurlag är omöjlig* eftersom den inte skulle bestraffa brott utan åsikter, eftersom den inte kan vara annat än en *formaliserad censor* …"[33]

För talaren i lantdagen gör det ingen skillnad om man agerar på grundval av en byråkratis godtyckliga beslut eller utifrån ett domstolsbeslut som grundas på lagen. "Säkert ser vår talare, vars blick är fäst på himmelen, jorden långt under sig som en avskyvärd dammhög, så det enda han kan säga om blommor är att de är täckta av damm." Men sådana åtskillnader är grundläggande för friheten: "Friheten gäller inte bara vad mitt liv är utan lika mycket *hur* jag lever, inte bara att jag utför en fri handling utan att jag utför den fritt."[34] Alternativet är att uppmuntra anarki: "Eftersom landet måste betrakta fritt skrivande såsom varande laglöst vänjer det sig att tänka att det som är laglöst är fritt, att friheten är laglös och att det som är lagligt är ofritt. På så sätt dödar censuren lojaliteten."[35]

Framförallt är felet med censuren att den styr sinnet, den

> utövar förmyndarskap över medborgarnas högsta intressen, *deras intellekt* … [den] styr allmänhetens uppträdande, vilket är mer än vad de romerska censorerna gjorde …
> Ni förundras över den förtjusande mångfalden, naturens outtömliga rikedomar. Ni ber inte en ros lukta som en viol, men det rikaste av allt, intellektet, antas existera på *ett enda* sätt? Jag är skämtsam men lagen bestämmer att min stil ska vara allvarlig. Jag är djärv men lagen bestämmer att min stil ska vara återhållsam. *Grått på grått* är frihetens enda godkända färg.[36]

Den sista anmärkningen syftar på att föreskrifterna bara tillät "seriös och återhållsam strävan efter

---

32 *Ibid*, s 57-58.

* Så här arbetade Marx fram denna grundläggande uppfattning: "Eftersom en laglig utveckling inte är möjlig utan att utveckla lagar; eftersom en utveckling av lagar är omöjlig utan att kritisera lagar; eftersom all kritik av lagar gör medborgarnas huvuden, och därmed också hjärtan, oeniga med de befintliga lagarna; eftersom denna oenighet uppfattas som missnöje: då är det omöjligt för pressen att lojalt delta i statens utveckling om den inte får riva upp missnöje med de existerande lagliga omständigheterna." (Marx, "Randglossen zu den Anklagen des Ministerialreskripts", Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 423. Detta är noter som Marx skrev ner för att argumentera mot förbudet mot *RZ*.) Det är intressant att detta sätt att resonera inte bara visar på att det är tillåtet utan också nödvändigt att stå i opposition, att det även är oumbärligt utifrån en bra regerings synvinkel.

33 Marx, "Debatten über Pressfreiheit", Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 62.

34 *Ibid*, s 63.

35 *Ibid*, s 64.

36 Marx, "Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktionen", Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 4, 6.

sanningen”. Marx invänder mot alla begränsningar. Föreskrifterna kräver också att skrifterna ska ha ”en välvillig tendens.” Marx svarar:

> Författaren utsätts således för den mest *skrämmande terrorism*, *misstänksamhetens rättsskipning*. *Vinklade* lagar, lagar som inte tillhandahåller objektiva rättesnören, är terroristiska lagar av den sort som antogs i samband med de statliga ytterlighetsåtgärderna under Robespierre och det statliga eländet under de romerska kejsarna. Lagar vars främsta norm inte är *handlingen som sådan*, utan vad som existerar i sinnet hos den person som handlar, är inget annat än *ett bindande godkännande av olagligheten* …
> Bara i den mån jag *uttrycker* mig genom att träda in på det verkligas område träder jag in på lagstiftarens område. I lagens ögon existerar jag inte, jag är inte dess objekt, utom i mina *handlingar*. De är de enda saker som lagen kan hålla mig ansvarig för … Men en vinklad lag straffar inte bara vad jag gör utan också vad jag tänker *frånsett* varje handling … Lagen straffar mig inte för de fel jag gör utan för de fel jag inte gör.[37]

Två gånger till i denna artikel upprepar Marx med eftertryck: ”*Alla objektiva normer avskaffas*.”[38] Ett problem med sådana byråkratiska regler är den ”obestämda omfattning” som förbehållen har: ”Vi är utlämnade åt censorns *humör*.”[39] Stadgar som ”seriösa och återhållsamma” går inte att definiera objektivt: ”Ska sanningen förstås så enkelt som att *det som regeringen påbjuder är sant* …?”[40]

> Och hur ska en sådan sorts lag genomföras? Med hjälp av medel som är ännu mer motbjudande än lagen själv, med hjälp av *spioner*, eller genom att på förhand komma överens om att betrakta hela litterära strömningar som tvivelaktiga, i vilket fall det förvisso återstår att luska ut till vilken strömning en viss person tillhör.[41]

Men det ger statstjänstemännen en obegränsad makt:

> Ni sätter så mycket tilltro till era statliga institutioner att ni tror att de kommer att förvandla en vanlig dödlig – regeringstjänstemannen – till en ängel, och göra det möjligt för honom att göra det omöjliga. Men ni misstror er statliga organism så mycket att ni fruktar en privatpersons enskilda uppfattning … Anvisningen kräver obegränsad tilltro till byråkratin, men den är resultatet av obegränsad misstro mot alla som inte är byråkrater. Varför ska vi inte ge igen med samma mynt? Varför ska inte just denna byråkrati vara tvivelaktig i våra ögon?[42]

Vilket leder till ytterligare en svepande slutsats:

> Så censurens innersta väsen grundar sig i allmänhet på polisstatens förmätna villfarelse om sina byråkrater. Till och med den allra enklaste sak anses gå utöver allmänhetens förståelse och goda vilja, men till och med det omöjliga antas vara möjligt för byråkraterna.
> Denna grundläggande brist genomsyrar alla våra institutioner.[43]

8. Frihet betyder demokratisk kontroll underifrån

Det är inte bara den statliga byråkratin som anser sig stå över folkets kontroll. De valda representanter som sitter i lantdagen har en liknande uppfattning. Men representanterna måste uttrycka folkets

37 *Ibid*. Marx upprepade denna ståndpunkt – staten kan bara bry sig om handlingar, inte åsikter – även i en senare artikel, ”Das Verbot der ’Leipziger Allgemeinen Zeitung’”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 157, 168.
38 *Ibid*, s 24.
39 *Ibid*, s 8, 7.
40 *Ibid*, s 7.
41 *Ibid*, s 15.
42 *Ibid*, s 17.
43 *Ibid*, s 24.

vilja.*

Talaren för den jordägande aristokratin varnar lantdagen för att behärskas av ”yttre påverkan” istället för av ”inre övertygelse”. Det förvånande är att han med ”yttre påverkan” menar det folk som lantdagen antas företräda. Marx fortsätter med att polemisera mot denna elitistiska och fetischartade syn på den representativa demokratin.

> Förvisso har [folket i] provinsen rätt att under föreskrivna förhållanden godkänna dessa gudar [sina representanter] som sina egna, men direkt efter utnämningen måste de likt avgudadyrkare glömma att det är gudar som de har skapat med sina egna händer.[44]

De deputerade är mot att regelbundet publicera protokollen från lantdagen, eftersom de betraktar lantdagen som sitt eget privilegium och inte som folkets rätt till representation. ”Det provinsen kräver är istället att de deputerades ord ska omvandlas till landets offentliga röst.” Denna representation av folket

> [är alltså] rent nonsens om dess speciella natur inte består just av det faktum att åtgärder inte vidtas å provinsens vägnar utan att den istället själv vidtar åtgärder, att den inte representeras utan istället representerar sig själv. En representation som är avskild från sina väljares medvetande är inte någon representation alls.

På detta sätt får man en ”vettlös motsättning att min egen aktivitet ska vara en annans handling som jag själv är omedveten om.”[45]

I den liberala borgarklassen eget organ förklarar Marx att själva förekomsten av en representativ församling är oacceptabel (något som samma liberaler gladeligen skulle vara nöjda med). Han anser det redan nödvändigt att gå mycket längre:

> Hursomhelst har vi sedan länge varit av uppfattningen att den parlamentariska friheten [det vill säga frihet med hjälp av representativ demokrati] bara står i början på sin början, och själva det tal som diskuteras har återigen övertygat oss om att inte ens de första grunderna till en studie av politiska angelägenheter ännu har arbetats fram.

Vad är det som måste arbetas fram? Marx varnar redan tidigt för ett representativt system som ger de deputerade frihet att isolera sig från folket:

> Förvisso utvecklas *parlamentarisk* frihet i den gamla franska betydelsen,§ oberoende gentemot den allmänna opinionen och handlingsförlamning på grund av kastanda, allra mest fullständigt med hjälp av isolering, men det är just denna utveckling som man inte kan varna alltför tidigt mot. En verklig politisk församling blommar bara ut under beskydd av den *offentliga andan*, precis som allt levande bara blommar ut *i det fria* [*freien Luft*].[46]

Det är denna fråga, det meningsfulla med representativa former, som leder till ett av de viktigaste styckena. Talaren i lantdagen hade (enligt Marx’ citat) sagt att: ”*[Människan] är av naturen ofullkomlig* och *omogen* och behöver *uppfostras* under hela sin utveckling, som upphör först med

---

* Jmfr Marx senare i *RZ*: staten är bara frisk ”om lagen är det medvetna uttrycket för folkviljan, d.v.s. om den är skapad med den och genom den.” (Marx, *Förslaget till skilsmässolag*, på marxists.org.)

44 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 42.

45 *Ibid*, s 43-44. I en annan artikel i *RZ* angriper Marx på liknande sätt en lagstiftare som ”ersätter självbestämmande med beslut uppifrån …” (Marx, ”Zum Eheschiedungsgesetzentwurf. Kritik der Kritik”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 389.)

§ Det ”gamla franska” (före 1789) *parlement* var en högsta domstol som bestod av den administrativa adeln. Den fick alltmer politiska funktioner men var inte en församling av representanter.

46 *Ibid*, s 46-47.

hennes *död*.” (Det är det gamla argumentet, som lever än idag, att det ena eller andra folket inte är ”redo” för demokrati.) Marx’ raserar denna ”principiella inställning” (som han kallar den) på ett oöverträffat sätt. Till att börja med:

> För att kunna bekämpa *pressfriheten* måste man vidmakthålla teorin om den mänskliga rasens *ständiga omognad* …
> Om den mänskliga rasens omognad är den mystiska grundvalen för att gå mot pressfrihet, då är censur förvisso ett alldeles rimligt sätt att hindra den mänskliga rasen från att bli vuxen.[47]

Det är den första punkten: folket kan aldrig bli tillräckligt ”moget” att härska över sig själv så länge det berövas demokratiska rättigheter på grund av att det inte är tillräckligt moget. Som Marx hade påpekat några sidor tidigare kunde den tolfte rhenska lantdagen fortsätta att ge samma svar som den sjätte, och så vidare i all oändlighet.[48]

Sedan: hur mognar man?

> För honom [talaren] består verklig uppfostran av att hålla en person insvept i en vagga hela sitt liv, ty så fort han lär sig gå så lär han sig också falla, och det är bara genom att falla som han lär sig gå. Men om vi alla förblir inlindade barn vem ska då linda in oss? Om vi alla ligger i en vagga, vem ska då vagga oss? Om vi alla sitter i fängelse vem ska vara fångvaktare?[49]

Denna utvidgning av talesättet ”Vem ska vakta vakterna?” är det grundläggande svaret på alla gamla och nya argument för en ”fostrande” diktatur. Det innebär att demokratisk frihet inte är ett diplom för mognad som delas ut vid en examensceremoni – den går bara att uppnå genom att folk *som ännu inte är ”redo” för frihet* kämpar för den, och de kan bara växa upp och bli ”redo” för den genom att själva kämpa, innan någon intygar att de är mogna.*

Senare i artikeln skildrar Marx dramatiskt denna tanke med en liten liknelse, apropå olika förslag att begränsa pressfriheten:

---

47 *Ibid*, s 48-49.

48 *Ibid*, s 46.

49 *Ibid*, s 49.

* Jämför Marx’ ståndpunkt med den som intogs 17 år senare av den borgerliga demokratiska libertarianismens ansedda företrädare, John Stuart Mill, i sin klassiker *On Liberty* [Om frihet]:
”Det är kanske onödigt att säga att denna lära bara är tänkt att tillämpas på människor med mogna förmågor. Vi talar inte om barn … Av samma orsak kan vi bortse från de outvecklade samhällstillstånd där rasen själv kan anses vara minderårig. Den spontana utvecklingens tidiga svårigheter är så stora att det sällan finns något urval av medel för att övervinna dem. Och en härskare som är fylld av förbättraranda är berättigad att använda alla de medel som kan uppnå ett mål som annars inte går att uppnå. Despotism är ett legitimt sätt att härska när man har att göra med barbarer, förutsatt att syftet är att förbättra för dem, och medlen rättfärdigas genom att faktiskt uppnå detta syfte. Frihet som princip kan inte tillämpas på någon stat innan den tidpunkt då mänskligheten har blivit förmögen att förbättras med hjälp av en fri och jämlik diskussion. Fram tills dess återstår inget annat för den än blind lydnad mot en Akbar eller Charlemagne, om de är lyckligt lottade att hitta en.” (Mill, ”On Liberty”, i *Prefaces to Liberty. Selected Writings*, red B Wishy, Boston: Beacon Hill 1959, s 251.)
Således kunde den engelska borgerliga liberalismens främsta företrädare bara hitta några skäl för demokrati i en liten del av världen, hans egen. Efter 1859 hittade Mill ännu fler anledningar att utesluta sämre raser ur sin liberalism, som till exempel brist på bildning. 1836 – fyra år innan det hade uppstått en liberal rörelse i Preussen, än mindre hade erövrat något – hade Mill faktiskt i en viktig artikel skrivit att Preussen hade en ”huvudsakligen demokratisk om än formellt absolut regering.” (Mill, ”Civilization – Sign of the Times”, i *Prefaces...*, s 174.) Men redan under föregående sekel hade Kant lagt fram det främsta argumentet mot åsikten att ett folk inte är moget för frihet (på de sista sidorna av sitt sista större verk): ”Enligt sådana antaganden kommer friheten aldrig att uppstå, eftersom vi inte kan *mogna* till denna frihet om vi inte först placeras i den (vi måste vara fria för att på ett menings-fullt sätt kunna använda vår egen makt i frihet).” Ty ”vi mognar aldrig i fråga om förnuft annat än med hjälp av *våra egna* ansträngningar (som vi bara kan använda när vi är fria).” (Kant, *Religion Within the Limits of Reason Alone*, La Salle Illinois: Open Court 1960, s 176 (i en lång fotnot).)

> Alla dessa försök påminner om gymnastikläraren som föreslog att det bästa sättet att lära sig att hoppa var att ta med eleven till en stor grop och med hjälp av några snören visa honom hur långt han skulle hoppa *över* gropen. Givetvis måste eleven först öva att hoppa och skulle inte klara hela gropen den första dagen, men efterhand skulle snöret flyttas längre bort. Vid den första lektionen föll eleven tyvärr ner i gropen, och ligger där än idag. Läraren var tysk och elevens namn var ”Frihet”.[50]

Dessutom misslyckas dessa folk inte bara med att utvecklas, utan riskerar också att demoraliseras:

> Regeringen hör bara *sin egen röst*, den vet att den bara hör sin egen röst och klamrar sig ändå fast vid illusionen att den hör folkets röst. Och den kräver att folket också klamrar sig fast vid denna illusion. Därför sjunker folket delvis ner i politisk vidskepelse och delvis i politisk skepsis, eller så drar det sig tillbaka från det politiska livet och blir ett *privat slödder* [*Privatpöbel*].[51]

Talarens argument att människan är ofullkomlig går förvisso inte att förneka:

> Både enskilt och i grupp är människan av naturen ofullkomlig … Vad följer av det? Vår talares argument är ofullkomliga, regeringar är ofullkomliga, församlingar är ofullkomliga, pressfriheten är ofullkomlig, varenda del av människans tillvaro är ofullkomlig. Om således något av dessa områden inte ska få existera på grund av denna ofullkomlighet, då har inget av dem rätt att existera …
> De ofullkomliga behöver uppfostras. Är inte uppfostran också mänsklig, och följaktligen ofullkomlig? Behöver inte uppfostran också uppfostras?[52]

Denna sista tanke skulle utvecklas närmare tre år senare i den tredje av Marx’ ”Teser om Feuerbach”, som utgör ingången till Marx’ egen mognad.*

Vems visdom *är* tillräckligt mogen eller fullkomlig för att avgöra när folkets rättigheter ska överräckas till det? Kanske (grubblar Marx) talaren eller regeringen tror att de har inspirerats av Gud? Då måste de vederläggas – av en hjärnskrynklare. Det finns också ett annat sätt: ”Men *Englands historia* har i tillräckligt hög grad visat hur påståendet om gudomlig inspiration uppifrån frammanar det motsatta påståendet om gudomlig inspiration underifrån, och Charles I klev upp på schavotten i kraft av gudomlig inspiration underifrån.”[53]

Folket kommer aldrig att bli ”bra” genom att tränas i godhet av en despot.

> Censuren håller oss alla i ett järngrepp, precis som vi alla är jämlika under despotismen … den sortens pressfrihet inför ett fåmannavälde i frågor om tänkandet … Den [sortens] pressfrihet driver förmätenheten så långt att den förekommer världshistorien och ersätter folkets röst med sin egen...[54]

> Allt som är ont förblir i allmänhet ont, oavsett vilken individ som bär denna ondska, vare sig det är en enskild kritiker eller en som har utsetts av regeringen. Men i det sistnämnda fallet är ondskan sanktionerad och betraktas som en nödvändighet uppifrån för att få till stånd godhet underifrån.[55]

I samband med detta gör Marx i förbigående ett utfall mot de pennfäktare som tror på ”utveckling

50 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 74-75.
51 *Ibid*, s 63-64.
52 *Ibid*, s 50.
* Den tredje Tesen diskuteras i kapitel 10.
53 *Ibid*, s 51.
54 *Ibid*, s 73.
55 Marx, ”Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktionen”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 17.

på befallning".[56] Lösningen på det problem som individens ofullkomlighet innebär är inte att anförtro makten till några påstått överlägsna individer. Svaret finns någon annanstans:

> Dessa personer tvivlar på mänskligheten i allmänhet men helgonförklarar vissa människor. De målar upp en motbjudande bild av människans natur men ber oss på samma gång falla på knä inför den heliga bilden av vissa privilegierade personer. Vi vet att individen är svag men samtidigt vet vi att massan är stark.[57]

Mot bakgrund av den ”demokratiska extremism” som detta resonemang utgör – att förkasta de ”överlägsna” personernas rätt att utöva despotism över de påstått omogna – är det av vikt att Marx upprepade det i en artikel som publicerades två månader senare. Ämnet var återigen pressfrihet och måltavlan var redaktören C H Hermes. Marx anklagade Hermes för att se staten som ett ”barnhem”, ett daghem för att sköta om barnen (medborgarna), bara en stor institution istället för en liten, och en som ger sin ”omsorg” större räckvidd. Istället för ”en sammanslutning av fria människor” blir staten ”en samling vuxna som föreskrivs att uppfostras uppifrån och gå från den ’smala’ skolsalen till den ’bredare’.” Och vad gäller liberalerna: ”senare tids liberaler … känner bara till det dilemma som Vidocq [den franske polischefen] lägger fram: ’fånge eller fängelsevakt?’”[58]

I en annan artikel hävdade Marx att en fri press är nödvändig även när folket fortfarande är politiskt underutvecklat, just för att få till stånd politisk mognad. Om regeringen för kamp mot den fria pressen är denna kamp i sig själv den ”*första form*” i vilken den fria pressens verklighet och makt erkänns: ”Och bara kampen kan övertyga regeringen såväl som folket och pressen om pressens verkliga och nödvändiga rättfärdigande.”[59] Detta är en viktig anmärkning: för att tänja lite på Marx’ poäng så är det genom *kampen* för demokratiska rättigheter som frågan om mognad löser sig själv.

Dessutom klargör Marx att han också skulle vara mot att förbjuda högertidningar på samma grundval:

> … det säger sig själv att vi inte skulle ha protesterat mindre intensivt mot ett förbud av *Elberfelder Zeitung*, *Hamburger Correspondent* och *Rhein- und Moselzeitung* från Koblenz, ty den *juridiska ståndpunkten* förändras inte av det enskilda fallets moraliska karaktär, än mindre dess politiska och religiösa uppfattningar.

Pressen berövas sina rättigheter ”så fort dess *existens* görs beroende av dess *uppfattningar.* Än idag existerar ingen åsiktskod och ingen åsiktsdomstol.”[60] När en annan tidning förvrängde dessa stycken upprepade Marx dem: ”Vi ställer *dåliga åsikter*, för vilka det inte finns någon *domstol*, mot *dåliga handlingar*, som om de är olagliga verkligen har en *domstol* och straff*lagstiftning*.”[61]

9. Dialektiken mellan mål och medel

Som Mills bedrövliga ursäkt för despotism visar hänger problemet nära samman med argumentet om omognad. Det vill säga: ofrihet – en auktoritär, absolutistisk eller despotisk regering, eller mer allmänt kontroll uppifrån – rättfärdigas som ett nödvändigt medel för ett gott syfte, där syftet givetvis beskrivs i termer av folkets långsiktiga intressen, och att folket ska ”göras gott”.

---

56 *Ibid*, s 4-5.
57 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 65.
58 Marx, ”Der leitende Artikel in Nr 179 der ’Kölnische Zeitung’”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 95, 104.
59 Marx, ”Das Verbot der ’Leipziger Allgemeine Zeitung’”, artikelserie i sju delar i *RZ*, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 154. Resonemanget utgör hela första avsnittet i serien, s 152-154.
60 *Ibid*, s 157 (fjärde avsnittet).
61 *Ibid*, s 168 (sjätte avsnittet).

Marx bemötte detta rakt på sak. I artikeln i *RZ* återvände han till teorin om människans ofullkomlighet för att ta upp resultaten av censur betraktad just som ett medel, och gick mot denna metods förment filosofiska formulering.

I sin första artikel (från januari) hade han klarlagt det grundläggande felet hos denna vulgära tolkning av ”ändamålet helgar medlen”, som jesuiterna var upphov till. Argumentet för censur tar sin utgångspunkt ”i en helt upp och nervänd och abstrakt syn på *sanningen* själv.” Ämnets natur påverkar analysen, och ”det är inte bara resultatet utan också vägen fram till det som tillhör sanningen. Analysen av sanningen måste i sig själv vara sann …”[62] Eller med hegelianskt språkbruk: mål och medel måste betraktas i sitt samspel.

Detta vidareutvecklas i artikeln i *RZ*. Till att börja med:

> Machiavelli hävdar att ont leder till bättre konsekvenser än gott, utifrån furstarnas synvinkel. Om vi inte vill bekräfta det gamla *jesuitiska* mottot att ett gott ändamål (och vi betvivlar till och med ändamålets godhet) helgar ett dåligt medel, så måste vi följaktligen framförallt undersöka om censur av naturen är ett *gott* medel.[63]

Denna undersökning av censurens ”natur” omvandlas inte till en filosofisk efterforskning: Marx går vidare till en del av de politiska argument som vi redan har sammanfattat. Han visar att censuren inte antar att samhället är friskt utan att pressen är sjuk. I synnerhet angriper han rättfärdigandet av censuren som en förebyggande åtgärd.[*] Sedan:

> Men censuren medger själv att den inte är ett mål i sig, att den inte är något gott i och av sig själv, att den därför grundar sig på principen att ”ändamålet helgar medlen”. Men ett mål som kräver oheliga medel är inte ett heligt mål.[64]

Förresten, hävdar Marx, fungerar mottot alltid som ett rättfärdigande åt båda håll: om censuren kan åberopa sina goda ändamål som rättfärdigande av vad den gör, så kan också (den regeringsfientliga) pressen göra det.

Det krävs ytterligare en tanke för att runda av resonemanget. Marx för inte fram den direkt utan underförstått. Censuren är inte bara en polisiär åtgärd, ”den är till och med en *dålig polisiär åtgärd*, ty den uppnår inte det den vill och vill inte det den uppnår.” Den lyckas bara ge censurens offer martyrskapets och mystikens lockelse.[65] Med andra ord kan rättfärdigandet av medlen inte bara sökas i det (även uppriktigt) förkunnade målet, utan i de faktiska resultaten, inte enbart i målet som det uppfattas och avses subjektivt, utan i det objektiva uppfattade resultatet.[§]

---

62 Marx, ”Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktionen”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 7.

63 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 57.

* Det slutar med en liknelse:
”Ni anser det vara fel att fånga fåglar. Är inte en bur en förebyggande åtgärd för att skydda fåglar mot rovdjur, kulor och stormar? Ni anser det vara barbari att göra näktergalar blinda, men ni tycker inte det är är barbariskt att sticka ut ögonen på pressen med censurens skarpa pennor? Ni anser det vara despotism att klippa håret på en fri man mot hans vilja, men censuren skär dagligen ut kött från tänkande människor, och godkänner bara de kroppar som saknar hjärta, som inte reagerar, som är respektfullt undergivna!” (*Ibid*, s 59-60.)

64 *Ibid*, s 60.

65 *Ibid*.

§ Ännu en specificering finns kanske redan i tesen att: ”Inte bara resultatet, utan också vägen dit, tillhör sanningen.” Det är tanken att konsekvent fullföljda ”oheliga” medel inte bara leder till ”oheliga” mål, utan också har en benägenhet att omvandla (införliva i sig själv) det avsedda målet. Men det är trots allt bara ett annat sätt att påpeka att ideologin i det långa loppet tenderar att bringas i överensstämmelse med verkligheten. Angående det ömsesidiga inbördes sambandet mellan mål och medel se Marx’ kommentar om utbytesprocessen i *Grundrisse*. (Marx, *Grundrisse*, s 155 f.)

Marx hade hävdat att censuren upprätthöll ett godtyckligt styre. Nu tillade han att det, som förebyggande åtgärd, är värre än allt det förebygger:

> Ingen av de faror den kan förebygga är värre än den själv. För allt levande utgörs den största faran av att förlora sig själv. Ofrihet är därför en verkligt dödlig fara för människan. Om vi för tillfället lämnar de etiska följderna åt sidan, så minns att det inte går att åtnjuta fördelarna med en fri press utan att tolerera dess olägenheter. Det går inte att plocka en ros utan dess törnen! Och vad förlorar man om man förlorar en fri press?
> En fri press är den folkliga själens ständigt närvarande öppna öga, förkroppsligandet av den tilltro folket har till sig själv, det talande band som knyter individen till det politiska samfundet och världen, den civilisationens form som förvandlar den materiella kampen till hjärnans kamp och målar dess grova fysiska former i sköna former.[66] Den är den skoningslösa biktstol som ett folk gör åt sig själv, och det är välkänt att bikten har kraft att gottgöra. Den är den intellektuella spegel i vilken folket skådar sig själv, och självrannsakan är vishetens första förutsättning. Den är den allmänna anda som kan sprida sig till varenda by till ett lägre pris än materiellt nonsens. Den är universell, allestädes närvarande, allvetande. Den är den perfekta värld som oupphörligt bryter fram ur den verkliga världen, och sedan med ännu mer berikad anda strömmar tillbaka till den för att på nytt besjäla den.[67]

Om vi förbiser att texten är högtravande så fungerar den som en omformulering av målet, inte bara i omedelbar politisk mening, utan också avseende den mänskliga själens långsiktiga utveckling (berikande).

Man kan lägga märke till att en av marxologins mysterier är att den ofta utan förbehåll tillskriver Marx den jesuitiska läran att ”ändamålet helgar medlen”. Det finns ingen sådan hänsynslöshet hos Marx. I *Den heliga familjen* angriper han till exempel våldsamt moralen och politiken i Eugène Sues *Les Mystères de Paris* [Paris’ mysterier], där hjälten Rudolph så enkelt övertygar Chorineur ”att ett ohederligt trick inte är något trick när det görs av ’*goda*, *moraliska*’ motiv.”[68] Eller hans anmärkning 1852 att A Ruge tycker att ”han har rätt att tillåta sig alla möjliga usla handlingar eftersom han vet att hans uselhet härrör ur ärliga motiv.”[69]

10. Inte bara med lansar...

Talaren i lantdagen, säger Marx, förnekar att frihet är ”något absolut gott” och hävdar egentligen att ”frihet inbegriper möjligheter till ondska. Därför är frihet något ont.” Marx svarar att denna ståndpunkt är ohållbar till och med ur talarens synvinkel. Ty det finns i viss mening *alltid* pressfrihet – om än bara för det privilegierade fåtalet, för regeringen. Censorn åtnjuter ”pressfrihet”, eller hur? Så den kan inte vara ond i sig själv. Den är i själva verket så värdefull att dessa personer vill ha den bara för sig själva!

> Ingen är mot frihet, på sin höjd är de mot andras frihet. All sorts frihet har därför alltid existerat, men ibland bara som ett speciellt privilegium, andra gånger som en allmän rättighet.
> … Frågan är inte om pressfrihet borde existera, ty den existerar alltid. Frågan är om pressfrihet är fåtalets privilegium eller den mänskliga tankens privilegium. Frågan är om den ena sidans felaktigheter ska vara den andra sidans rättigheter. Frågan är om ”*tankens frihet*” har mer

66 För en utveckling av denna tanke, se en artikel som Marx publicerade i slutet av året: ”Die Beilage zu Nr 335 und 336 der Augsburger ’Allgemeine Zeitung’ über die ständischen Ausschüsse in Preussen”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 405.

67 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 60-61. För en upprepning av detta stycke, se Marx/Engels, ”Der erste Pressprozess der ’Neue Rheinische Zeitung’, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 231.

68 Marx/Engels, *The Holy Family*, Moskva: Foreign Languages Publishing House 1956, s 219.

69 Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, New York: International Publishers 1971, s 176.

rättigheter än ”*frihet mot tanken*”.[70]

Talaren vill ha frihet för den ”goda” pressen, inte för den ”dåliga”. Men vilken är vilken – den fria pressen eller den censurerade pressen? Sedan hävdar Marx att en censurerad press alltid är en dålig press även när den ger upphov till något gott. Å andra sidan,

> En fri press är bra även när den ger upphov till dåliga produkter, ty dessa produkter är förrädare mot den fria pressens natur. En eunuck är en dålig sorts man även om han har en bra röst. Naturen förblir god även när den skapar vidunder.
> Den fria pressens väsen är frihetens ståndaktiga, förnuftiga, etiska väsen. Den censurerade pressen natur är ofrihetens formlösa mörka själ, den är en civiliserad fasa, ett parfymerat vidunder.

Detta är stöpt i absolut idealistiska termer. Dessutom är det en fråga om kortsiktiga och långsiktiga konsekvenser (resultat), och man måste fråga sig ”Bra eller dåligt för vem?” Marx tar ett steg framåt när han fortsätter resonemanget: ”Säger det inte sig själv att det inte går ihop med det intellektuella livets inre karaktär att påtvinga det yttre begränsningar, att de bestrider detta liv istället för att bejaka det?”[71]

Resonemanget återvänder till det samhälleligt konkreta när det lägger fram alternativa förebyggande åtgärder istället för kontroll uppifrån:

> Den sanna censuren, som är rotad i pressfrihetens själva natur, är *granskning*.* Det är den domstol den skapar ur sig själv. Censur är granskning som ett regeringsmonopol. Men förlorar inte granskningen sin förnuftiga karaktär när den inte är öppen utan hemlig … om den inte arbetar med förnuftets vassa kniv utan den godtyckliga maktens slöa kniv, om den bara vill rikta kritik och inte ta emot den … om den till sist blir så okritisk att den blandar ihop enskild och allmängiltig klokhet, tvångets dom med förnuftets, bläckfläckar med solfläckar, censorns ohederliga redigering med matematiska konstruktioner, och slag med slående argument?[72]

Det var alltså det demokratiska svaret på villfarelsen att en fri press förde med sig faror som måste stävjas i sin linda. I allmänhet var den auktoritära inställningen att friheter skulle delas ut till medborgarna som permissionssedlar till soldater i fält: inte för många på en gång, alltid möjliga att återkalla uppifrån, och ständigt under sträng kontroll. Marx invände mot denna uppfattning:

> I allmänhet älskar vi inte den ”frihet” som *bara* gäller i pluralis. England är ett livslångt historiskt bevis på hur farligt en begränsad tillämpning av ”*friheter*” är för ”*friheten*”. Voltaire säger: ”Orden *friheter*, *privilegier* förutsätter underkastelse. Friheter är *undantag* från *allmänt slaveri*.”[73]

Det är alltså uppenbart att han driver ett iakttagande av demokratiska rättigheter (”frihet”) till det yttersta. Han hånar begränsningar: ”Skriv som du talar och tala som du skriver – det fick vi lära oss

---

70 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 55.

71 *Ibid*, s 54.

* Tyskans *Kritik* kan översättas antingen som ”granskning” eller ”kritik”. Det bör vi komma ihåg även i senare kapitel. I den unghegelianska vokabulären användes *Kritik* praktiskt taget som en teknisk term. (Jämför beteckningen ”Kritisk granskning”, den filosofiska beteckning som Bauer och hans anhängare använde, och som förlöjligades i *Den heliga familjen*, se kapitel 10.) Ordet betecknade det analytiska tänkande som nådde fram till sanningen genom att ställa uppfattningar mot varandra, och i förlängningen teoretiska analyser i allmänhet. När Marx gick åt vänster gav han det 1843 ett mer stridbart innehåll – ”Den är ingen anatomisk kniv, den är ett vapen.” (Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*, på marxists.org.)

72 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 55.

73 *Ibid*, s 74.

så tidigt som i grundskolan. Senare säger de till er: Tala som du blir tillsagd och skriv som en eftersägare.”[74] Han avslutade sin artikel från januari med en liknande rad från Tacitus: ”Åh, den sällsynta lyckan i tider då man kan tänka vad man vill och säga vad man tänker.”[75] Artikeln i *RZ* slutade också med ett citat från klassikerna, men med en vassare egg. Om, skrev han, byråkraterna säger till oss att en lindrig censur är att föredra framför en skrikig pressfrihet:

> Då kommer vi att ge dem det svar som spartanerna Sperthias och Bulis gav den persiske vicekungen Hydarnes: ”Hydarnes, det råd du ger oss är inte balanserat på samma sätt på båda sidor. Ty du har prövat ett av de alternativ du ger råd om, men det andra har du inte prövat. Det vill säga, du vet vad det innebär att vara en slav, men du har aldrig smakat friheten, för att se om den är välsmakande eller ej. För om du hade smakat den skulle du ha givit oss rådet att kämpa för den inte bara med lansar utan också med yxor.”[76]

11. Via den borgerliga demokratin – och bortom den

Det borde vara uppenbart att Marx stormade in i dåtidens tyska politiskt liberala rörelse, i dess mest utvecklade centrum, som en kompromisslös demokratisk extremist. Eller, som en preussisk ämbetsman skrev när han avgick som redaktör, så var han en man ”vars ultrademokratiska åsikter står i total motsättning till den preussiska statens principer.”[77] Denne unge man, som föreslår kamp ”inte bara med lansar utan också med yxor”, intar en så extrem ställning till vad man ska kämpa om att han antingen måste backa till den ”realistiska och praktiska” hållning som finns hos den borgerligt demokratiska rörelsen som den är, eller spränga den borgerligt demokratiska verklighetens gränser.

Det är bara till hälften upplysande, om än sant, att säga att Marx började som borgerlig demokrat. Den andra halvan av bilden är att han, utan att till en början ifrågasätta de samhälleliga förutsättningarna, kastade sig i riktning mot att kämpa för en fullkomlig, konsekvent demokrati oavsett om den var förenlig med några klassintressen, och i synnerhet oberoende av om den var förenlig med borgerliga intressen.

Marx insåg problemen med denna extremistiska hållning. Redan innan han blev redaktör skrev han till en bundsförvant:

> … hursomhelst trampar vi många, faktiskt de flesta, progressivt sinnade, praktiska män på tårna, de som har tagit på sig den betungande rollen att kämpa för frihet steg för steg inom de konstitutionella ramarna, medan vi visar dem deras motsättningar från vår abstrakta fåtölj.[78]

Hans omedelbara lösning, för att inte bryta med dessa ”progressivt sinnade” personer, var att föreslå en arbetsdelning: ”alla övergripande teoretiska diskussioner om politiska konstitutioner” skulle föras i ”rent vetenskapliga” tidskrifter, inte i tidningarna, som skulle tackla frågan från de rent praktiska problemens sida: ”Den verkliga teorin måste klargöras och utvecklas inom ramen för konkreta förutsättningar och existerande förhållanden.”[79]

Men även om denna arbetsdelning var berättigad i sig själv, så tog den inte bort förbannelsen från de grundläggande upptäckter i politiska realiteter som han skulle göra 1842-1843. De var:

1. Genom att driva de demokratiska kraven logik till sin spets, oavsett konsekvenser, hamnar man

74 *Ibid*, s 75.
75 Marx, ”Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktionen”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 25.
76 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 77.
77 Cornu, *Karl Marx und Friedrich Engels, Leben und Werk*, Berlin; Aufbau Verlag 1955-1970, band 1, fotnot s 350. [Den tyska utgåvan är inte identisk med den franska – engelska redaktörens not.]
78 Marx, ”Brev till Oppenheim”, c:a 25 augusti 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 409-410.
79 *Ibid*, s 409.

inte bara i konflikt med regimen, utan också med den borgerligt demokratiska rörelsen och själva den borgerliga demokratin.

2. Om ”frihet” betyder demokratisk kontroll underifrån så får det konsekvenser inte bara för det politiska livet utan också för civilsamhället, det vill säga i folkets samhällsekonomiska liv. Det är inte lätt för demokratin att förbli enbart en politisk uppfattning.

3. Om man börjar med ett begrepp som ser staten som en perfekt enhet, så överger man inte detta begrepp så fort man hittar speciella gruppintressen som förstör detta ideal. Först verkar de yttre förhållandena vara något som *förvränger* den etiskt förnuftiga staten. Sedan upptäcker man att staten till största delen kännetecknas av just dessa ”förvrängningar”. Det är som att skala bort lökens lager för att hitta vad som finns i mitten. När man har skalat bort alla lagren upptäcker man att det inte finns något i mitten, att löken *består* av de bortskalade lagren. På samma sätt upptäcker man nu att staten består av själva ”förvrängningarna” och inte av någon sorts perfekt substans som förvanskats. Man började med att försöka förstå friheten ”i dess grundläggande natur, *inte* i yttre förhållanden”, men det man upptäcker är att dess verkliga väsen bara går att förstå utifrån dess yttre (sociala) förhållanden. Då förstår man dess grundläggande natur *genom att* förstå dess förhållande till samhället. Den filosofiska principen om väsen och yttre förhållanden har ställts på huvudet, men inte med hjälp av filosofisk slutledningsförmåga. Det kommer senare.

I en annan artikel från denna period skrev Marx om samma sak: ”världshistorien bestämmer om en stat har fjärmat sig så långt från statens idé att den inte förtjänar att bestå längre …”[80] Men anta att den icke desto mindre fortsätter att existera: hur blir världshistorien av med den? Frågan antyder att det inte räcker att fundera om världen, ”poängen är att förändra den”.

Nästa viktiga steg för Marx var att fylla sin demokratiska extremism med ett samhällsekonomiskt innehåll. Detta skedde med hjälp av en sammansmältning. De socialistiska teoretikerna före Marx hade utvecklat en samhällsekonomisk kritik: Saint-Simon, Fourier, Owen, Cabet, Proudhon, Weitling, Dezamy, Gay och andra som Marx under de kommande åren skulle komma att läsa eller läsa om. Utan några då kända undantag var dessa första ideologer förespråkare av en socialism uppifrån, att den nya samhällsordningen skulle införas av en mer eller mindre välvillig elit som skulle ”göra gott” för massorna, trots de sistnämndas omognad. Marx var den första socialist som kom att acceptera tanken på socialismen *genom att* kämpa för en konsekvent utökad demokratisk kontroll underifrån. Han var den första berömda person i den socialistiska rörelsen som i personlig mening kom via den borgerligt demokratiska rörelsen: *genom* den till dess yttersta gränser och sedan ut genom dess yttersta ände.[81] I denna mening var han den förste som smälte samman kampen för en konsekvent politisk demokrati med kampen för en socialistisk omvandling.

Men, kan man fråga sig, var det inte så att Marx på sin väg från den borgerliga demokratin till kommunismen gav upp sina tidiga naiva uppfattningar om politisk demokrati?

Inte enligt Marx’ uppfattning. Det råkar finnas ett speciellt sätt att dokumentera det. Om vi tittar på årtiondet efter de artiklar vi har diskuterat, så var praktiskt taget alla de grundläggande revolutionära teorier som förknippas med Marx’ namn redan utvecklade när detta årtionde tog slut. Efter att ha skrivit *Kommunistiska Manifestet*, efter att ha gått igenom revolutionerna 1848-1850, efter att ha utvecklat den samhällsteori (historisk materialism) som sätter in de politiska idéerna i sitt verkliga sammanhang, efter att ha skrivit om proletariatets diktatur och den permanenta revolutionen – efter allt detta arbetade Marx på ett projekt att ge ut sina *Samlade essäer.* Efter att ha planerats 1850 gavs första bandet ut 1851. På grund av den preussiska regeringens förföljelser gavs inga fler band ut.*

80 Marx, *Förslaget till skilsmässolag*, på marxists.org.

81 För en vidareutveckling av detta tema se min *Two Souls of Socialism*, som beaktar frågan både före och efter Marx.

* Banden skulle ges ut i Köln av Hermann Becker. Han arresterades (på order av Marx’ svåger, inrikesminister

Detta band innehöll Marx' två artiklar om pressfrihet från 1842, presenterade för allmänheten utan förbehåll eller ursäkter. Det kan knappast finnas något bättre bevis på att Marx var medveten om kontinuiteten mellan sina demokratiska uppfattningar 1842 och sina mogna års revolutionära kommunism.

Ferdinand von Westphalen, som Marx mer än en gång konstaterade ironiskt) som en del av de trakasserier som ledde fram till kommuniströttegången i Köln 1852. Becker hade redan gett ut ett prospekt, daterat 15 april 1851, ungefär vid den tidpunkt då det första bandet kom ut.

Kapitel 2 Den politiska lärlingen

Under perioden i *Rheinische Zeitung* berodde Marx' intresse för pressfrihet inte bara på just denna frihets betydelse. Censuren var inte bara en populär fråga, den var ett ständigt hot. I januari 1843 beslutade myndigheterna till slut att förbjuda tidningen från 1 april. Några månader tidigare hade Marx skrivit till en vän:

> … från morgon till kväll måste jag nu genomlida de mest fruktansvärda trakasserier från censuren, skrivelser från departementet, svårigheter med provinsguvernören, klagomål från lantdagen, vrål från aktieägarna etc., och jag stannar bara kvar på posten eftersom jag anser det vara min plikt att göra vad jag kan för att hindra myndigheterna från att genomföra sina planer ...[1]

Regeringen slog till både på grund av att tidningens politiska innehåll var farligt och för att den nådde folk. När Marx blev redaktör fanns det bara 800-900 prenumerationer. Inom en månad var siffran 1.820 och efter ytterligare en och en halv månad 3.400.[2] Den verkliga läsekretsen måste ha varit mångdubbelt större. Regeringen utfärdade sitt påbud innan spridningen ökade ännu mer.

Marx' tidigare unghegelianska vänner var kvar på universitetet i Berlin och diskuterade detaljer hos Hegel och Feuerbach, och koncentrerade sig på kampen mot religionen medan de levde ett bohemiskt liv i en del av staden som var en byråkratisk ödemark, och av det skälet döpte de sig till ”De fria”. Marx ville inte ha något med dem att göra. Som Heine framställde det vid den tiden:

> Åh, lämna Berlin, dess damm och modd och grus,
> Och svaga te och alltför smarta skara
> Som använder hegelianska uttryck för att tolka
> Allt det de inte förstår.[3]

I motsats till det verkade Marx mitt i Tysklands mest utvecklade politiska och ekonomiska miljö, omgiven på ena sidan av de praktiska männen i regeringens övervakningsorgan och på den andra av praktiska affärsmän som var aktieägare och sponsorer till *RZ*. Mellan de enas trakasserier och de andras vrål tog han en snabbkurs i de aktuella samhällsekonomiska frågorna.

1. Förändring av inriktningen

Mellan januari och oktober 1841 behandlade inget av Marx' bidrag till tidningen de samhälleliga och ekonomiska problemen som sådana. Den första artikel där han tog upp en fråga utanför politiken och filosofin skrevs samma dag som han blev redaktör. Bortsett från samhällsfrågor som skilsmässa (som vi ska titta på senare) publicerade han mellan mitten av oktober 1842 och mitten av januari nästa år (då tidningen fick sin dödsdom) fyra viktiga artiklar som behandlade den ekonomiska världen. Här är en sammanfattning.

1. *Kommunism*. En av Tysklands ledande dagstidningar, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, hade angripit *RZ* för att den flörtade med kommunismen eftersom den hade publicerat en artikel av Wilhelm Weitling. Marx' första jobb som redaktör blev att skriva svaret. Det finns två sidor hos denna artikel som förtjänar att uppmärksammas.

Även om varken *RZ* eller Marx accepterade kommunistiska idéer, och sa det, så riktade Marx in sig på behovet att ta itu med de frågor som denna nya rörelse ställde. Även om kommunismen ”bär

1 Marx, ”Brev till Ruge”, 30 november 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 413.
2 Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels: leur vie et leur oeuvre*, band 2, s 79, 99.
3 Ur Heines sonett ”Friedrike”, som gavs ut 1844 även om den skrevs 1824.

smutsiga kläder och inte luktar av rosvatten" så "är [den] av *europeisk betydelse*" och är "en dagsfråga av största allvar för Frankrike och England."[4]

> *Rheinische Zeitung* kan inte gå med på att de kommunistiska idéerna i sin nuvarande form ens är *teoretiskt verkliga* och än mindre *möjliga att förverkliga praktiskt* eller ens kan betraktas som möjliga, och kommer att underkasta dessa idéer en genomgripande kritik … men skrifter som de av Leroux, Considérant och framförallt Proudhons skarpsinniga arbeten går inte att kritisera med första bästa ytliga åsikt som faller en in, utan bara efter långa och utdragna och djupgående studier.[5]

I själva verket var Marx och andra skribenter för *RZ* redan indragna i en studiegrupp om dessa idéer, men han hade inte rusat åstad och anammat dem. Han accepterade faktiskt aldrig "de kommunistiska idéerna i sin nuvarande form".

Den korta artikeln är fullsmockad med hänvisningar till de samhällsekonomiska problem som ansatte landet. Weitlings ursprungliga artikel hade handlat om bostadsförhållanden. Marx bemöter den konkurrerande tidningen på följande sätt:

> … i anknytning till kommunismen berättar ni för oss att många i Tyskland nu saknar eget boende, att nio tiondelar av den utbildade ungdomen ber staten om morgondagens bröd, att våra floder försummas och vår sjöfart är på nedgång, att våra en gång spirande handelsstäder har förlorat sin forna blomstring, att strävanden efter fria institutioner först nu långsamt är på väg i Preussen, att vår överskottsbefolkning hjälplöst vandrar iväg och förvandlas från tyskar till främmande nationaliteter …[6]

Han nämner också frågan om kris och att tusentals arbetare svälte, liksom utdelningen av jord. Vad gäller Weitlings uttalande, att "den klass [*Stand*] som nu inte äger någonting kräver att få del i välståndet som innehas av medelklassen, som idag har kontrollen": detta krav, säger Marx, är helt enkelt ett faktum, och tillbakavisas inte genom att det förtigs eller genom att bli upprörd över att det förs fram. Weitlings artikel hade också hävdat att medelklassens ställning var jämförbar med adelns ställning 1789. Det finns till och med antydningar, skriver Marx (omedveten om att han förutspår Lassalles och Bismarcks statssocialism), om att monarkin skulle kunna anamma socialistiska och kommunistiska tankar. Det är reaktionärer, betonar han, som talar om att placera arbetare (*Handwerker*) i företagsavdelningar, att bilda "en stat i staten". Men om arbetarnas samhällsstånd (*Stand*) ska utgöra hans stat, och om den moderna uppfattningen är att staten är ett område som delas gemensamt med alla andra medborgare, "hur ska man då kunna förena båda dessa tankar på något annat sätt än i en *arbetarstat* [*Handwerkerstaat*]?"[7]

Marx' huvudpunkt i denna artikel är att han inte har någon färdig lösning på dessa problem, han argumenterar bara för att de behöver diskuteras öppet. Vi måste komma ihåg att det var först samma år, 1842, som orden socialism och kommunism uppträdde på tyska för första gången.[8]

2. *Lagen om vedstöld*. Senare samma månad började Marx skriva en annan artikel om debatterna i den rhenska lantdagen. För en nutida läsare kan ämnet verka vara en fråga som är av föga intresse jämfört med de som vi redan nämnt, men ändå är denna artikel definitivt den viktigaste som Marx skrev som redaktör, och vi kommer inom kort att återvända till den. Nu räcker det att förklara att ämnet för artikeln var ett förslag, å skogsägarnas vägnar, om en hårdare lag för att få stopp på

4 Marx, "Der Kommunismus und die Augsburger 'Allgemeine Zeitung'", Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 105.
5 *Ibid*, s 108.
6 *Ibid*, s 107.
7 *Ibid*, s 108. Resten av detta stycke kommer från 106-108.
8 Bestor, "The Evolution of the Socialist Vocabulary", *Journal of the History of Ideas*, juni 1948, s 278, 281. Ordet *Sozialist* hade uppträtt 1840.

insamlandet av döda träd. Vedsamling hade traditionellt varit böndernas rättighet, men nu när de hade hårda tider slog staten ner på den. Företagen behövde till och med döda träd. Som ett resultat av denna kollision mellan de fattiga massornas behov och de förmögnas och affärsvärldens behov hade under det föregående decenniet åtalen för vedstöld ökat dramatiskt, i synnerhet i jordbruksdistriktet kring Trier (Marx' hemstad) och Koblenz. Runt Trier till exempel, utgjorde vedstöld under perioden 1830-1836 (för vilken det finns siffror) häpnadsväckande 97% av alla stölder. I hela Preussen utgjorde förseelser i skogs-, jakt- och betesmarker (sannolikt huvudsakligen vedstöld och tjuvjakt) 1836 nästan 77% av alla åtal. Denna situation fortsatte fram till revolutionen 1848.[9]

3. *Skyddstullar.* Marx tvingades också ta upp denna fråga i en redaktionell not, trots att han var medveten om sin brist på kunskap om ämnet. I sin korta kommentar ställer han frågan: skyddar skyddstullar verkligen handel och affärsverksamhet?

> Vi betraktar snarare ett sådant system som *organisering av ett krigstillstånd* i fredstid, ett krigstillstånd som, även om det till en början riktar sig mot främmande länder, när det träder i kraft med nödvändighet vänder sig mot sitt eget land.[10]

Men, tillägger han, det går bara att lösa med hjälp av internationella kongresser mellan folk, inte av enskilda regeringar.

4. *Moselböndernas svåra belägenhet*. Ett annat fall av ekonomisk nöd som hade pågått sedan 1830-talet, var de vinodlande böndernas svårigheter i Moseldalen. *RZ* hade publicerat artiklar om situationen som gjorde provinsguvernören så ilsken av dåligt samvete att han offentligt hotade med att tysta ned tidningen om inte anklagelserna dokumenterades. Marx blev tvungen att träda in och göra arbetet åt den korrespondent som ursprungligen hade rapporterat om situationen. För första gången ägnade han sig åt att på ett systematiskt sätt dokumentera fakta om ett socialt och ekonomiskt problem, hjälpt av det faktum att han tog itu med en situation som var välbekant för alla som hade vuxit upp i Trier.*

Marx lyckades bara publicera två delar av sin planerade artikel. En tredje del, om de "grundläggande gissel som hemsöker Moselregionen", förbjöds av censorn och texten finns inte bevarad. Därefter var det ingen idé att skriva de sista två, som skulle hamna om ockerns roll ("vampyrerna") och förslag på botemedel.

Även om de två publicerade delarna utgjorde ett viktigt angrepp på regeringen och var av stor samtida betydelse, så öppnar de inte någon ny teoretisk front utifrån vårt nuvarande intresse att spåra Marx' politiska utveckling. Men vi bör notera att detta är andra gången – den första är artikeln om vedstöld – där vi ser hur Marx lidelsefullt identifierade sig med de fattiga och förtryckta, och intensivt kände misären och nöden och undersökte och försökte ropa till de nöjda och belåtna borgarna: *Titta, här är människor som lider – något måste göras!*

> Var och en som direkt och upprepade gånger hör nödens bistra röst inom grannbefolkningen förlorar lätt den estetiska känslighet som kan få sitt uttryck i förfinade och avmätta bilder, och kanske till och med anser det vara sin politiska plikt att för ett ögonblick offentligt använda det

---

9 Siffror baserade på Stein, "Karl Marx und der rheinische Pauperismus des Vormärz", *Jahrbuch der kölnischen Geschichtvereins*, vol 14 (1932), s 131 (för 1830-1836), 132 (för Preussen), 133 (för 1848).

10 Marx, "Über Schutszölle", Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 398.

* I anknytning till detta skrev historikern H Stein: "Karl Marx' artiklar om Moseldalen och frågan om vedstöld hade, utifrån de dåtidas synvinkel, till uppgift att dra allmänhetens uppmärksamhet till den besvärliga ekonomiska situationen och den administrativa byråkratins brister, som båda, på grund av trycket från censuren före 1848, var föga eller inte alls kända inom bredare kretsar. Men än idag förtjänar dessa artiklar att uppmärksammas av den vetenskapliga forskningen. De är bidrag till en viktig del av Rhenlandets ekonomiska och sociala historia..." (Stein, *op cit*, s 145.)

> nödens folkliga språk som han inte haft möjlighet att glömma hemma.[11]

Vi bör också konstatera att denna dispyt med regeringen på sätt och vis var en fortsättning på frågan om en fri press, ty myndigheterna försökte tysta ner *RZ:s* avslöjande. Marx' artikel var ytterst engagerad i frågan om en fri press. Men under de förhållanden som rådde i Preussen blev varenda ärligt ord en fråga om fri press. Utifrån akademikernas synvinkel kunde pressfrihet kanske vara ett abstrakt politiskt och filosofiskt problem, men i den politiska kampens verklighet handlade den om hur folk levde snarare än bara hur de drog slutsatser. Yttrandefrihet i praktiken – inte bara i teorin – byggde en bro av kamp mellan de två sfärer som i den hegelianska teorin var alldeles för åtskilda: staten och civilsamhället, som innefattade det dagliga ekonomiska livet.

Just denna tanke uttrycks på ett suddigt sätt, som om man tittade på den genom ett fortfarande grumligt glas, i ett stycke där Marx försöker förklara varför en fri press skulle hjälpa till att avhjälpa situationen i Moseldalen. Han ser behovet av ett samhälleligt element som varken är ett verktyg åt staten eller privata ekonomiska intressen:

> För att lösa svårigheterna behöver både regeringen och folket lika mycket ett *tredje* element som är *politiskt* utan att vara officiellt och följaktligen inte utgår från byråkratiska premisser, ett element som likaså är *civilt* utan att vara direkt inblandat i de privata intressena och deras behov. Detta kompletterande element, som *tänker som en medborgare som bryr sig om staten* och *har hjärta som en som bryr sig om civilsamhället*, är den fria pressen.[12]

Detta förutsätter uppenbarligen det fortfarande liberala antagandet att statens och böndernas intressen går att förlika, liksom det naiva antagandet att en stor tidning i sig själv inte är ett stort privat intresse. Men den positiva sidan av Marx' utveckling är att den betonar betydelsen av att lösa djupgående ekonomiska problem med hjälp av medverkan snarare än statliga handlingar.

Och slutligen ska man speciellt notera ett stycke som rör statens förhållandet till civilsamhället, de privata intressenas område:

> Men om regeringstjänstemannen klandrar den enskilda medborgaren för att höja sina privata intressen till de statliga intressenas nivå, så klandrar likaså den enskilda medborgaren tjänstemannen för att förringa statens intressen till hans privata angelägenhet, till intressen som alla andra är uteslutna från som lekmän, så att till och med den mest kristallklara verklighet verkar illusorisk för honom gentemot den verklighet som finns förkroppsligad i dokumenten framför honom – som därmed är den officiella verkligheten, den statliga verkligheten … så att för honom enbart regeringsmaktens område verkar vara staten, gentemot den värld som ligger utanför detta område av makt och fyller rollen som objekt för staten …[13]

Lite senare kommer vi att få se en tydligare formulering av tanken att den statliga byråkratin kommit att betrakta staten som sin egen privata egendom.

Utöver artiklarna om bönderna i Moseldalen bör vi nämna en artikel som Marx publicerade i mars 1843. I form av ett svar på en annan tidnings kritik innehöll denna artikel en ofullständig diskussion om den roll som ekonomiska intressen och frågor spelade under valen till Rhenlandets lantdag.[14]

---

11 Marx, "Rechtfertung des ††-Korrespondenten von der Mosel", *RZ* 15-20 januari 1843, Marx/Engels, *Werke* band 1, s 172.

12 *Ibid*, s 189.

13 *Ibid*, s 185.

14 Marx, "Die hiesige Landtagsabgeordnetenwahl", *RZ* 9 mars 1843, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 428-430. Det påstående om denna artikel som görs i Cornu, *op cit*, band 2, s 100, stöds inte av dess innehåll.

2. Vedstöld och staten

Vi ser alltså att Marx' intresse började vända sig mot samhällsekonomiska frågor och bort från att bara rikta in sig på politikens filosofi och filosofins politik. Men inte bara det. Intresset för den ”sociala frågan” var inte bara ny, den kännetecknade speciellt de socialistiska och kommunistiska pionjärerna, vars led Marx fortfarande var ovillig att ansluta sig till. Det som karakteriserade dessa tidiga radikaler var att de till största delen skiljde mellan den ”sociala frågan” och den ”politiska frågan” (att få frihet inom staten). De reagerade kraftigt mot de borgerligt demokratiska strävandena efter liberalisering inom den statliga strukturen, som de ensidigt såg som de kommande förtryckarnas självviska strävanden. I allmänhet ville de inte ha något med politik att göra, och menade med det de demokratiskt politiska uppgifter som stod på dagordningen. Det var just Marx' bidrag att utveckla en kommunism som i ett enda sammanhängande perspektiv *förenade* både kampen för politisk demokrati och kampen om den ”sociala frågan”.

Grunden till detta lades också under perioden på *RZ*, men bara grunden. För att fullborda denna utveckling måste Marx utveckla en syn på staten som inte ledde till den hegelianska uppdelningen mellan stat och civilsamhälle, utan tvärtom visade statens totala beroende av det samhällsekonomiska området. Han var tvungen att smida de teoretiska banden mellan politik och ekonomi. Den uppgift som återstod att genomföra var inte bara att inse den ”sociala frågans” betydelse utan också att använda denna nya förståelse för att sprida ljus över den gamla ”politiska frågan” och även se *den* på ett nytt sätt, utan att förkasta den.

Till viss del förutser han detta redan i det material vi har gått igenom, men det är i Marx' artikel om lagen om vedstöld som det går att se denna början allra tydligast. Här existerar delar av den senare marxistiska teorin i form av distinkta insikter, spirande idéer som ännu inte hade knutits samman.

Marx motiverar varför man ska ta upp frågan om lantdagens debatter om en skärpning av lagarna om och straffet för stöld av ved: den var ett exempel på lantdagens roll ”som *kompletterande lagstiftande makt* jämte statens lagstiftande makt.” Följaktligen gällde debatten i själva verket lantdagens ”funktion under lagstiftningsprocessen” i förhållande till statsapparaten.[15] Med andra ord: har lantdagen någon verklig makt gentemot den absolutistiska staten? Men i själva verket utformas inte artikeln runt denna fråga: svaret var alltför uppenbart för att kräva särskilt mycket argumentering.

Två av de teman som utvecklas i artikeln är av särskilt intresse.

Äganderätt kontra folkets rättigheter

Typiskt nog närmar sig Marx – som fortfarande var utbildad filosof – frågan ur ett abstrakt perspektiv, på ett sätt som intellektuellt var på modet vid den tiden.

Lagen underordnar människans rättigheter under trädens rättigheter – deras rättighet att inte få sina grenar avbrutna och så vidare. Mot bakgrund av de straff som utdelas för att plocka upp döda grenar, kommer antingen människor eller träd att behandlas illa: vilka ska det bli?[16]

Marx går vidare och resonerar inom ramen för äganderätten, som inte alls ifrågasätts. Han ställer frågor om förhållandet mellan tre rättigheter: äganderätt, statens rättigheter och de enskildas rättigheter mot båda dessa.

Först kommer ett ”filosofiskt” argument om att plocka upp döda grenar inte är att stjäla egendom

15 Marx, ”Debatten über das Holzdiebstahlsgesetz (Verhandlungen des 6 rheinischen Landtags. Dritter Artikel)”, *RZ* 25 oktober – 3 november 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 109.

16 *Ibid*, s 111.

eftersom naturen redan har tagit denna egendom från trädet när den döda grenen ramlade av. Detta knep skyddar honom från att hamna på kollisionskurs med äganderätten som sådan. Men det leder åt ett intressant håll:

> Om varje överträdelse mot ägandet, utan urskiljning eller närmare bestämning, är stöld, skulle då inte all privat egendom vara stöld? Utestänger inte jag med mitt privata ägande alla andra människor från denna egendom? Kränker jag inte därmed denna äganderätt?[17]

Förvisso hade orden ”egendom är stöld” två år tidigare orsakat skandal efter publiceringen av Proudhons *Vad är egendom?* Orden hade spridit sig så snabbt över Europa att en del författare än idag tror att Proudhon menade vad de sa, och andra tror att han var ursprunget till dem. Men 1842 lät de förvisso väldigt radikala och förknippades med subversiva läror. Här använder Marx dem juridiskt snarare än på ett socialt sätt, men det fyller funktionen att ifrågasätta äganderättens okränkbarhet.

Därefter letar Marx efter överväganden inom sitt eget kunskapsområde att ställa mot den borgerliga äganderätten, och han hittar dem på samma ställe där andra hade hittat det före och efter honom: i folkets *för*kapitalistiska rättigheter. Han tar upp tanken på ”sedvanerättigheter” – de gamla rättigheter som föregick uppkomsten av de borgerliga egendomsförhållandena.[*] Han använder dem som ett juridiskt medel för att stöda de fattigas rättigheter gentemot egendomsinnehavarna:

> Men som krav åt de fattiga massor som berövats allt politiskt och socialt, för vi opraktiska människor [skriver han sarkastiskt] fram det som de så kallade historikernas belästa och fogliga lakejer har funnit vara en verklig de vises sten för att förvandla varje oäkta anspråk till rent juridiskt guld. Vi försvarar fattigdomens [det vill säga de fattigas] *sedvanerätt* … i alla länder. Vi går ännu längre och hävdar att sedvanerätt i enlighet med naturen *endast* kan vara en rätt för denna den lägsta, enkla massa som inte äger någonting.[18]

Med denna tes försöker han gå till motattack mot de belästa och fogliga historiker som utnyttjar begreppet sedvanerätt för att rättfärdiga egendomsinnehavarnas rättigheter. Det resonemang han slår in på bär på fröet till en idé om förhållandet mellan lag och samhällsekonomisk ojämlikhet. Människan, säger han, har delats upp i två grupper ”vars förhållande inte är jämlikt utan istället ojämlikt – en ojämlikhet som fastställs av lagar. Världens ofrihet kräver ofrihetslagar …”[19] Hur har lagen befäst ojämlikheten? Och hur lyckas Marx med knepet att bevisa att äganderätt, till skillnad från lagstadgade rättigheter, *bara* ska tjäna de fattiga?

Han hävdar att de privilegierade klasserna för länge sedan förvandlade *sina* sedvanerättigheter (även de oskäliga) till rättsliga bestämmelser. Av just denna orsak behöver *de* inte längre vädja till idén om sedvanerätt. Det är bara de icke privilegierades sedvanerättigheter som inte har fått stöd i

---

17 *Ibid*, s 113.

* I sin artikel ”Die Marx (Marken)”, som skrevs som efterskrift till *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* för att behandla den gamla tyska bykommunen, hänvisar Engels till den process varmed den framväxande kapitalismen undanröjde de sista resterna av gemensamt jordägande: ”Marken var som betesmark för boskap och uppfödning av svin på ollon. Vid sidan av detta gav skogen timmer och bränsle, strö för djuren, bär och svampar, … De gemensamma skogsområden, som fortfarande möter en här och där, är återstoden av dessa ouppodlade gamla Marker. En annan kvarleva är, åtminstone i södra och västra Tyskland, den idén, djupt rotad i det folkliga medvetandet, att skogen ska vara allmän egendom, där var och en kan gå och plocka blommor, bär, svamp, bokollon och liknande och i största allmänhet göra vad man vill, så länge man inte gör något ofog. Men också för detta finner Bismarck bot, och med sin berömda bärlagstiftning för han ner de västra provinserna till nivå med det gamla preussiska junkerväldet.” (Engels, *Die Mark (Marken)*, på marxists.org.)

18 Marx, ”Debatten über das Holzdiebstahlsgesetz...”, *op cit*, s 115.

19 *Ibid*.

lagen. Följaktligen är det bara i deras fall som en sådan vädjan är rimlig.[20]

Samtidigt som de besuttnas sedvanerätt skärptes till lag, så var det historiska mönstret dessutom att de fattigas sedvanerättigheter avskaffades genom att helt enkelt ignoreras. Exempelvis fallet med sekulariseringen av kyrkans egendomar:

> Klostren avskaffades, deras egendomar sekulariserades, och det var rätt att det genomfördes. Men den hjälp som de fattiga brukade få från klostren ersattes på intet sätt med någon annan källa för att understöda dem. Medan klostrens egendomar gjordes till privategendomar och klostren kanske till och med kompenserades, så kompenserades inte de fattiga som levde på klostren. Istället drogs det upp en ny begränsning runt dem, och en gammal rättighet togs bort. Det ägde rum med alla de privilegier som omvandlades till rättigheter.[21]

De romerska lagarnas dominans över de gamla tyska lagarna gynnade den privata äganderätten, och på samma gång förlorade de fattiga massorna också sitt politiska inflytande.[22] Alltså försöker Marx inte beskriva förborgerligandet av lagarna som en komplott utan som resultatet av historiska förändringar.

Utifrån en annan vinkel använder Marx debatterna i lantdagen för att visa hur de fattigas sedvane-rättigheter raseras. Ta frågan om bärplockning: det hade de fattigas barn gjort sedan urminnes tider, med skogsägarnas goda minne. Men i lantdagen förklarade en deputerad varför det inte längre kunde tolereras: i hans distrikt hade bären blivit en handelsvara som transporterades i tunnor. Med andra ord måste en sedvanerätt göras olaglig därför att den kolliderade med ett nytt kommersiellt intresse – därför att den hade gjorts till ett ”monopol”, säger Marx, de rikas monopol.[23]

Staten och egendomsinnehavaren

Lantdagen hade beslutat att en markägares skogvaktare kunde utdela böter på platsen när han fångade en vedtjuv, och själv bestämma summan. Marx påpekade att detta gjorde honom till både polis, åklagare, domare och nämndeman. Det var ”inkvisitoriskt”, en ”grundläggande kränkning av våra institutioner”. Dessa motsägelsefulla roller kunde inte fullgöras objektivt av ”en person vars officiella plikt är brutalitet”.[24]

Men det blev en konflikt i lantdagen om en annan fråga gällande skogspolisen: skulle skogvaktarna tillsättas för livet eller inte? Detta var en intressemotsättning mellan stora och små markägare, ty de små hade inte råd med en sådan permanent skogvaktare. Marx påpekade att lantdagen inte brydde sig om jämlikhet mellan skogsägaren och den fattiga person som åkte fast som vedtjuv, men om jämlikhet mellan stora och små skogsägare.

> I det sistnämnda fallet [stora ägare mot små] ska lagen vara ytterst noggrant jämlik, medan i det förstnämnda fallet [ägare mot folket] ojämlikhet tas för givet. Varför kräver den lilla skogsägaren samma skydd som den stora? Därför att båda är skogsägare. Skogsägarna och vedtjuvarna – är inte båda medborgare? Om en liten och en stor skogsägare har samma rätt till skydd från staten, gäller då inte detta ännu mer en liten medborgare än en stor?

Men nej, förhållandet mellan staten och de stackars människorna förändras och förvanskas ”av en enskild persons, skogsägarens, futtiga ekonomi”.[25]

---

20 *Ibid*, s 116-117.
21 *Ibid s 117*.
22 *Ibid*, s 118.
23 *Ibid*, s 119-120.
24 *Ibid*, s 122-123.
25 *Ibid*, s 124.

Tidigare i artikeln hade Marx antytt misstankar om att egendomsinnehavarna kontrollerade lagstiftarna: en diskussion om en punkt hindrades eftersom ”skogsägarna tvingade lagstiftarna att vara tysta, ty väggar har öron”.[26]

> Detta förmätna antagande om Privatintresset, vars tarvliga själ aldrig har rörts eller upplysts av en enda tanke om staten, är en viktig och djup lärdom för staten. Om staten sänker sig, så mycket som om en enda punkt, så lågt att den genomför sin verksamhet på privategendomens sätt istället för på sitt eget vis, så följer omedelbart att den måste anpassa sig till privategendomens begränsningar, i form av dess medel. Privatintresset är slugt nog att driva denna konsekvens så långt att den i sin mest begränsade och tarvliga form gör sig till gräns och regel för statens handlingar … Men om det här framgår klart att Privatintresset vill och måste prostituera staten till Privatintressets medel, skulle det då inte av detta följa att en av *Privatintressets företrädare*, ständen, vill och måste prostituera staten till Privatintressets tänkande?[27]

Man ska inte utifrån detta förmoda att Marx redan ansåg att staten *är* privatintressets, det vill säga klassmaktens, verktyg. Den har bara blivit ”prostituerad”, förvanskad. Ett sådant fall visar ”hur lite den [faktiska staten] motsvarar föreställningen om den [en ideal stat].”[28]

Men när Marx fortsätter sitt resonemang kommer han närmare. När han analyserar de deputerades fortsatta argument och visar hur de hela tiden motiveras av klassintressen (”privatintressen”) istället för samhällelig välfärd och till gagn för staten, påminner han om det franska mottot, ”Inget är mer fruktansvärt än logik till orimlighet”, och formulerar om det: ”Inget är mer fruktansvärt än egenintressets logik.”

> Denna logik förvandlar skogsägarens tjänare [skogvaktaren] till en statlig myndighet, *den förvandlar den statliga makten till skogsägarens tjänare*. Den statliga strukturen, utnämningen av speciella administrativa myndigheter, allt måste rubbas så att allting tvingas bli skogsägarens verktyg, och hans intressen framstår som hela mekanismens bestämmande själ. Statens samtliga organ blir öron, ögon, armar och ben med vilka skogsägarnas intressen hör, utvärderar, upptäcker, skyddar, roffar åt sig och springer.[29]

Genom att använda ytterligare material från debatterna visar Marx om och om igen att egendomsinnehavarnas egenintresse avgör vad som är moral för dem: ”hela diskussionen visar att moral och mänskliga motiv bara utnyttjas som tomma fraser.” Egenintresset hittar på de nödvändiga fraserna, det blir vältaligt när det behövs, för att ”förvandla vedtjuven till kapital”.[30]

> Privatintresset anser sig vara världens slutgiltiga mål. Om lagen inte förverkligar detta slutmål är den följaktligen en olämplig lag. Lagar som är *ogynnsamma för Privatintresset* är således *lagar med ogynnsamma konsekvenser.*[31]

Slutligen uppstår en annan fråga: ska vedtjuven straffas för en förseelse mot egendomsinnehavaren eller mot lagen (staten)? Det faktum att ägaren själv har fått makt att upprätthålla lagen väcker följande tanke:

> Var skogsägaren staten innan vedstölden ägde rum? Nej, han blir staten efter vedstölden. Så fort veden blir stulen får veden den anmärkningsvärda egenskapen att förläna sin ägare statliga kvalitéer som han inte hade tidigare. Men skogsägaren kan bara få tillbaka något som har tagits

26 *Ibid*, s 110.
27 *Ibid*, s 126.
28 *Ibid*.
29 *Ibid*, s 130.
30 *Ibid*, s 132.
31 *Ibid*, s 134.

> från honom. Om staten återlämnas till honom – och den återlämnas till honom när han utöver sina privata rättigheter får statens rättigheter över tjuven – då måste även staten ha stulits från honom, då måste staten ha varit hans privata egendom.[32]

Resonemanget lämnar en del övrigt att önska, men tanken är tydlig. Marx återkommer till den från ett annat håll. De böter som ägaren utkräver blir kvar i hans fickor och går inte till staten, till och med utöver det som drivs in som skador. Och om tjuven inte kan betala är ägaren berättigad att avkräva honom tvångsarbete, utsätta honom för ”tillfällig livegenskap”.[*] Detta, avslutar Marx, visar att skogsägaren i själva verket ”ställer sig själv i statens ställe”, att han ”nu triumferande medger att han via böterna har förvandlat offentliga rättigheter till privategendom.”[33] Man ser att lantdagens grundläggande princip är ”att skogsägarens intressen säkerställs även om rättens och frihetens värld går under.”[34] *Non fiat justitia, ruat coelum*. [Må inte rättvisa skipas även om världen går under – öa.]

> Hela vår framställning har visat att församlingen inskränker den verkställande makten, de administrativa myndigheterna, de anklagades existens, tanken på en stat, själva brottet och straffet, till *materiella verktyg för privatintresset*.[35]

Det visar sig att ”privatintresset har åsidosatt rätten”. Givetvis borde lantdagen handla för hela provinsens bästa, inte för de speciella intressenas bästa, ”men det säger sig själv att Specialintresset inte känner något fosterland precis som det inte känner någon provins, det känner inte till någon allmän anda precis som det inte känner någon fosterlandsanda.”[36]

3. Via den samhälleliga verkligheten till teorin

Artikeln om lagen mot vedstöld innehåller alltså en del av de ingredienser från vilka Marx kommer att skapa en unik teori om staten. Så här i efterhand vore det enkelt att överdriva den teoretiska nivå som Marx uppnår i denna artikel, ty en del av dess mest avancerade formuleringar uppstår ur den konkreta diskussionen utan att generaliseras. Således upprepas de inte i ett annat konkret fall.

Bristen på generalisering, än så länge, går att se i en artikel som Marx publicerade följande månad.[§] Den handlar om ett förslag som syftade att undergräva kravet på en verkligt representativ församling, genom att inrätta ståndskommittéer ur provinslantdagarna och en ständig kommitté av representanter från ständen med en rådgivande funktion åt kungen.

Precis som i artikeln om vedstöld är återigen den mest intressanta tanken att egendomsintressena dominerar regeringens utformning, som konstateras som ett faktum och ställs mot statsidealet. Men

32 *Ibid*, s 137.

* Artikeln har en tidigare del om brott och straff som vi ännu inte har uppmärksammat. Den riktar sig mot praktiken med grymma straff för vedstöld. Marx angriper tanken att behandla dessa handlingar som *brott*, även om de bryter mot lagen: ”Straffet bör inte framkalla mer avsky än förseelsen. Brottets skamlighet bör inte övergå i lagens skamlighet. Om olycka förvandlas till brott eller brott till olycka så undergräver det statens grundvalar.” Men lantdagen står långt från denna ståndpunkt: ”[Egen-]intressets småaktiga, okänsliga, tanklösa och självviska själ ser bara en sak, den punkt där det har skadats...” På detta sätt betraktar makten ovan bara lagen som en råttfångare, ett verktyg för att ta itu med ohyra. Men ”lagbrytarna” här är människor, statens medborgare – det är fel av staten att göra dem till ”brottslingar”. Så ser Marx’ tankegångar ut. (*Ibid*, 120-121.)

33 *Ibid*, s 140.

34 *Ibid*, s 141.

35 *Ibid*, s 143-144.

36 *Ibid*, s 147.

§ Men reservation måste göras för de hinder som det ökande trycket från censuren innebar, och som äventyrade tidningens öde om Marx gav sin penna fritt spelrum. Cornu diskuterar faktiskt denna artikel som ett exempel där Marx höll igen. (Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels: leur vie et leur oeuvre*, band 2, s 91.)

denna gång riktas strålkastaren mot frågan om folklig representation. Ska folket företrädas av samhällsstånd (klasser) eller av jordägande? Ingen av dessa är givetvis tillfredsställande för Marx.[37] Han riktar speciellt uppmärksamheten mot spelet mellan konkurrerande klasskillnader inom politiken och formulerar sina invändningar inom ramen för den hegelianska synen på staten. Det vill säga: den perfekt förnuftiga staten borde företräda folkets intressen som en gemensam helhet istället för de snäva självviska intressena hos *delar* av samhället, klasskillnader *förvanskar* staten.[38] Den viktiga saken är inte i vilken mån Marx fortfarande diskuterar i termer av hur det borde vara, utan i vilken mån han tar fram den sociala verkligheten: sammandrabbningen mellan klassintressen inom samhället som de återspeglas inom staten.

Han upplever, och uttrycker i fortfarande filosofiska ordvändningar, att det finns en motsättning mellan egendomsinnehavarnas snäva intressen – samma egendomsinnehavare som är överväldigande representerade i ståndskommittéerna – och statens eller hela det gemensammas intressen:

> Allt som är särskilt, som godsägarna, är i sig själv begränsat. Därför måste det hanteras som något begränsat, det vill säga av en övergripande makt som står över det, men det kan inte ta itu med denna övergripande makt i enlighet med sina egna behov.
> Genom sin säregna sammansättning är lantdagarna inget annat än ett sällskap av specialintressen som har privilegiet att hävda sina *särskilda begränsningar* gentemot staten, och är således en självupprättad legitimering av icke statliga element inom staten. Till *sitt väsen* är de därmed *fientligt* inställda till staten, ty när det verkar ensamt är det särskilda alltid fiende till helheten...[39]

Folket borde inte *representeras* (passivt) som en underordnad:

> Representation får inte uppfattas som representation av något som inte är folket självt, utan som dess *själv-representation*, som en politisk handling som inte är en enstaka politisk handling utan bara skiljer sig från de andra uttrycken för sitt politiska liv i hur allmängiltigt dess innehåll är …
> I en verklig stat finns det inga jordegendomar, ingen industri, inga grova element av den sort som kan sluta en överenskommelse med staten. Det finns bara *intellektuella [geistige] makter*, och bara genom att de återupplivas i staten, genom att de pånyttföds politiskt, får de naturliga makterna rättigheter i staten.[40]

Vilket betyder att egendomens makt är en ”onaturlig” makt, och Marx fortsätter faktiskt med att skildra den sanna staten som att den genomsyrar ”hela naturen” på samma sätt som nervsystemet genomsyrar kroppen.

Det är ingen mening att återigen bara upprepa att Marx’ tänkande fortfarande sitter fast inom den hegelianska synen på den ”sanna staten”, det vill säga den stat som inte existerar i verkligheten. Det som händer under Marx’ period i *RZ* är att det inom denna abstraktions sköte håller på att växa fram en realistisk bedömning av maktens verkliga krafter och dynamiska linjer inom samhället. Den kommer att födas senare, inte som resultatet av någon plötslig intellektuell skapelseprocess vid ett speciellt ögonblick, utan därför att den i grova drag redan hade formats innan den uppstod från den filosofiskt spekulativa mall inom vilken den utvecklades.

Marx’ politiska lärotid på *RZ* avslutades av staten: inte av den ”sanna staten” eller den perfekt förnuftiga stat som svävade i de hegelianska himlavalven, utan av Friedrich Wilhelms IV:s bara alltför verkliga stat, som inte visade sig i några onaturliga makter utan i Rhenlandets provinsguvernörs naturliga person, vars inneboende förmåga att förbjuda tidningen visade sig genom

37 Marx, ”Die Beilage zu Nr 335 und 336 der Augsburger ’Allgemeine Zeitung’ über die ständischen Ausschüsse in Preussen”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 406-408, 416.
38 *Ibid*, s 407-410, 416-417.
39 *Ibid*, s 418-419.
40 *Ibid*, s 419.

förekomsten av fängelse, domare och poliser.

Omkring 16 år senare sammanfattade Marx denna period när han presenterade sig själv för allmänheten i förordet till sin *Till kritiken av den politiska ekonomin* (1859). Efter att ha berättat att han på universitetet huvudsakligen hade sysslat med filosofi och historia, även om han formellt hade juridik som huvudämne, fortsätter han:

> Under åren 1842-43 kom jag som redaktör för ”Rheinische Zeitung” för första gången i den kinkiga situationen att tvingas uttala mig om s.k. materiella intressen. Rhenska lantdagens debatter om vedstöld och parcellering av jordegendomen, den officiella polemik, som herr von Schaper, vid denna tid överpresident i Rhenprovinsen, öppnade mot ”Rheinische Zeitung” om förhållandena bland Moselbönderna, slutligen debatter om frihandel och skyddstullar gav mig de första anledningarna att sysselsätta mig med ekonomiska frågor.[41]

Den plats som skyddstullar får här motsvarar knappast den betydelse de hade i Marx’ bevarade skrifter från den tiden, och kan tyda på att han lade ner mer tid på studier av frågan än vad vi känner till. Men hänvisningen till vedstöld och artiklarna om Mosel ger dem med rätta äran att vara de första stegen på vägen till *Kapitalet*. Som Engels skrev under sitt sista år var dessa artiklar också bland Marx’ första steg mot omvändelsen till socialismen:

> Jag hörde Marx gång på gång säga att det just var genom att intressera sig för lagarna mot vedstöld och med Moselböndernas situation som han övergick från ren politik till ekonomiska förhållanden, och på så sätt kom till socialismen.[42]

I sitt förord till *Kritiken* från 1859 nämner Marx sedan resultatet av att han tvingades skriva sin artikel om kommunismen som svar till *Augsburger Allgemeine Zeitung*, och tillägger:

> Däremot utnyttjade jag begärligt den illusion, som ”Rheinische Zeitungs” utgivare hyste, nämligen att genom en mindre bestämd hållning hos tidningen kunna upphäva den dödsdom som fällts över densamma, och drog mig tillbaka från den offentliga scenen till studerkammaren.[43]

Vid den tiden var Marx fullt medveten om lättnaden att inte längre vara tvungen att skriva med ena ögat på censuren och ett annat på aktieägarna. Efter att regeringen hade utfärdat dödsdomen mot tidningen i januari skrev han till en vän:

> Jag ser förbudet mot *RZ* som ett *steg framåt* i det politiska medvetandet och står därför ut med det. Dessutom blev atmosfären så kvävande för mig. Det är inte bra att jobba som en slav för frihet och kämpa med stickor istället för klubbor. Jag har ledsnat på hyckleri, dumhet, maktens grovhet och vårt bugande och skrapande med fötterna, stöd och uppbackning och hårklyverier. Så regeringen har återgivit mig min frihet.[44]

Och just innan han avgick: ”Vad gäller *RZ* skulle jag inte stanna *under några villkor.* Det är inte möjligt för mig att skriva under den preussiska censuren eller leva i preussisk luft.”[45]

Sedan tog Marx paus för att tänka.

---

41 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, på marxists.org.
42 Engels, ”Brev till R Fischer”, 15 april 1895, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 466.
43 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, på marxists.org.
44 Marx, ”Brev till Ruge”, 25 januari 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 415.
45 Marx, ”Brev till Ruge”, 13 mars 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 418.

Kapitel 3 Frigörelsen från Hegel

När Marx drog sig tillbaka ”från den offentliga scenen till studerkammaren” var det för att göra upp med Hegels politiska filosofi, som omgav unghegelianernas tänkande även när de revolterade mot hans politiska slutsatser. ”Det första arbete jag tog itu med för att lösa de tvivel, som bestormade mig”, skrev Marx 1859, ”var en kritisk revidering av den hegelska rättsfilosofin ...”[1] Denna granskning genomfördes i en anteckningsbok där Marx kopierade stycken ur Hegels *Rechtsphilosophie*[*] och därefter noggrant granskade vart och ett av dem mer eller mindre utförligt.

1. Vänd upp och ned på Hegel

Svårigheten med dessa anteckningar beror delvis på att Marx medvetet placerade sig *inom* den hegelianska begreppssfären och terminologin – för att gräva sig ut vartefter han gick vidare. Han började med att få Hegel att gå i sin egen fälla, det vill säga att visa hur Hegels inkonsekvenser och motsägelser *på grundval av dennes egen metod* pekade utanför hegelianismen. Även om denna metod krävdes utifrån en unghegeliansk synvinkel, så återspeglade den inte helt och hållet den nivå som Marx hade uppnått på våren 1843. Redan i *Rheinische Zeitung* hade han fört fram tankar och argumenterat för slutsatser som han nu mödosamt skulle ”sluta sig till” med hjälp av en annan process. Eller uttryckt annorlunda: han skulle visa att de politiska tankar han hade nått fram till under loppet av verklig kamp också bekräftades av en ”filosofisk” analys.

I vissa avseenden går detta manuskript, ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin”, i själva verket inte så långt som han hade gått redan i *RZ*, men det fullbordades ju heller aldrig. Åtminstone sedan mars 1842 hade Marx funderat på att göra detta,[2] och han kanske började med det detta år, även om det bevarade manuskriptet i linje med Marx’ redogörelse från 1859 vanligen anses datera sig från sommaren 1843, efter *RZ*.

Som tidigare ska vi så mycket som möjligt undvika den filosofiska sidan av detta långa och resonerande arbete, men ett kännetecken är grundläggande. Genomgående följer Marx det exempel som Feuerbach givit inom filosofin, och han har för avsikt att *vända på* Hegel, vända honom upp och ner i en mening som han senare beskrev i ett förord till *Kapitalet*: ”[dialektiken] står hos honom på huvudet. Man måste ställa den på fötterna för att bakom det mystiska höljet upptäcka den rationella kärnan.”[3] I ”Kritiken” från 1843 betraktas denna process i termer av förhållandet mellan ”subjekt” och ”predikat” – mellan Det som Är (den befintliga verkligheten) och *tanken* på Vad som Är. *Vad skapar vad*? Borde inte den verkliga utgångspunkten vara den faktiska staten, den som verkligen existerar, istället för att filosofiskt begrepp (tanke) om en stat som inte existerar någon annanstans än i filosofernas huvuden? Redan 1843 framställde Marx det i ord som liknar de han använde i förordet till *Kapitalet* 30 år senare, med hänvisning till Hegel:

> Den riktiga vägen har ställts på huvudet. Det enklaste är det krångligaste och det krångligaste det enklaste. Vad som bort vara utgångspunkten blir till mystiskt resultat, och vad som bort vara rationellt resultat blir till mystisk utgångspunkt.[4]

---

1 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, på marxists.org.

* *Recht* (”rätt”) innefattade juridik, rättsvetenskap, statsbegrepp och till och med (politisk) rättvisa i allmänhet.

2 Marx, ”Brev till Ruge”, 5 mars 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 397; Marx, ”Brev till Ruge”, 20 mars 1842, *ibid*, s 401. För en sammanfattning av frågan om datum, se O’Malleys inledning till Marx, *Critique of ”Hegel’s Philosophy of Right”*. Cambridge: University Press 1970.

3 Marx, *Förord till första upplagan av ”Kapitalet, band 1”*, på marxists.org.

4 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

Ännu viktigare är detta stycke:

> Hegel kan inte klandras för att han skildrar den moderna statens väsen såsom det är, utan blott därför, att han utger det som den är för *statens väsen*. Att det förnuftiga är verkligt visar sig just i den *oförnuftiga verklighetens motsägelse*, som i allt är motsatsen till vad den säger sig vara, och som om sig utsäger motsatsen till vad den är.[5]

Och mer av samma sort.[*] Vad gäller politiska teorier skulle detta så småningom få Marx att inse att det inte är staten som formar samhället, utan samhället som formar staten.

Följande sammanfattning är mer systematiskt uppställd än Marx' kommentarer, eftersom hans eget tillvägagångssätt var att analysera stycke för stycke.

2. Staten och privategendomen

Precis som i artiklarna i *RZ* var en av de centrala frågorna förhållandet mellan privategendomens makt och staten, som filosofiskt först och främst översätts till förhållandet mellan privategendom som ”särintresse” och staten som samhällets ”allmänna” element. Hos Hegel måste Marx huvudsakligen tackla jordegendomarnas roll, den jordägande härskande klassens privategendom, i form av Hegels syn på bördsrätt.

Marx hade redan i *RZ* visat att han var kraftigt mot bördsrätt, som genom att begränsa hela ärvandet till de äldsta upprätthöll jordegendomarna i stora block och på så sätt bevarade den koncentration av klassmakten som låg bakom dem. Den framväxande borgarklassen var också mot bördsrätt och alla lagar som hindrade jordägare (inklusive bönder) från att sälja sina jordlotter. Sådana begränsningar gjorde det svårare för borgarklassen att genomtränga landsbygden med sina egna egendomsförhållanden, som gynnade ett förborgerligande av jordbruket. Regeringen försökte förhindra en uppdelning av jorden och bevara jordägandets uppbyggnad, som utgjorde dess egen klassbas, medan borgarklassen intog den motsatta ståndpunkten. Marx inställning låg således helt i linje med den borgerliga liberalismens ståndpunkt, som likställde ”frihet” med frihet att sälja jord obehindrat – till alla som hade råd att köpa. Av samma anledning låg hans uppfattning i linje med vad den ekonomiska utvecklingen krävde.

Den långa diskussionen om bördsrätt återspeglar alltså en viktig front under kampen mellan de nya och de gamla besuttna klasserna, och de förstnämndas förbittring mot aristokratins kvävande grepp om samhället. ”*Jordegendomen* är … den *egentliga* privategendomen”, men det ”’allmänna ståndets’ [byråkratins] och ’näringsståndets’ förmögenhet är ingen *egentlig privategendom*”, skriver Marx, med den diffusa förklaringen att de sistnämnda två gruppernas egendom i viss mening är ”allmän” och ”social”, det vill säga inte bara ett ”särintresse”. När han skriver vidare att ”Den politiska författningen är på sin högsta höjd i *privategendomens författning*. Det högsta *politiska sinnelaget* är *privategendomens sinnelag*”,[6] så syftar han i huvudsak på de stora jordägarna. Men det förhållande som formuleras här mellan *denna* privategendom och staten liknar det som förklaras senare med avseende på den borgerliga privategendomen.

Det är i detta sammanhang som han talar om ”den *abstrakta privategendomens* makt över *den politiska staten*” gentemot Hegels illusion att bördsrätten utgör den politiska statens makt över

---

5 *Ibid*.

* Som: ”Han [Hegel] får därför inte mäta Idén utifrån vad som existerar, han måste mäta det som existerar utifrån Idén.” Och: ”Det filosofiska arbetet består [för Hegel] inte i att tänkandet förkroppsligas i politiska bestämningar utan i att förhandenvarande politiska bestämningar förflyktigas i abstrakt tänkande.” (*Ibid*.)

6 *Ibid*.

privategendomen.[7]

> Vilken är alltså den politiska statens makt över privategendomen? *Privategendomens egen makt*, dess till existens bringade väsen. Vad blir det kvar åt den politiska staten i motsatsen till detta väsen? *Illusionen*, att den bestämmer vad som bestämmes.[8]

Detta, argumenterar Marx vidare, gör privategendomen (i betydelsen jordegendom) till den grundläggande källan till ”politisk oavhängighet” (politiskt självbestämmande) bland statens medlemmar.

> Den politiska staten och däri den *lagstiftande makten* är som vi sett det avslöjade mysteriet hos statsmomentens *sanna värde och väsen*. Den innebörd *ståndsskillnaden* har i den politiska staten är ståndsskillnadens *väsentliga innebörd …* Den ”oavhängiga privategendomen” eller den ”*verkliga* privategendomen” är då inte blott ”författningens stötta” utan ”*själva författningen*”.

Han närmar sig och upprepar samma slutsats på flera sidor utifrån olika vinklar:

> Han [Hegel] har inte gjort något annat än framställt moralen hos den moderna staten och den moderna civilrätten … *privategendomen* [är] den politiska författningens garanti … Författningen är alltså här *privategendomens författning* … *Privategendomen* är den allmänna kategorin, det allmänna statsbandet.[9]

Detta är några inledande formuleringar av den typiskt marxistiska teorin om staten.

3. Staten och byråkratin

Vi såg att Marx inte bara inordnade”näringsståndets” utan också den statliga byråkratins privategendom jämte de jordägande klassernas privategendom. Hos Hegel är byråkratin den ”allmänna klassen” *par excellence,* ty den förmodas representera allas allmänna, gemensamma intressen. Vad är byråkratins ”egendom”?

Först av allt slår Marx tidigt fast att staten inte är någon sorts överjordiskt ideal – det är *människor,* vissa individer som är indragna i ett speciellt samhälleligt förhållande.

> Statens funktioner och verksamheter är knutna till individer (staten är blott verksam genom individer) … till individens *statsegenskap* … [Hegel] glömmer att … statsfunktionerna och verksamheterna är mänskliga funktioner … att statsfunktionerna etc. inte är något annat än tillvaro- och verkningsformer för människans sociala kvaliteter.[10]

Marx återvänder till byråkratin i mycket större detalj senare. Hans främsta mål är just den hegelianska synen på byråkratin som det ”allmänna” elementet i samhället. Nej, hävdar Marx, byråkratin är bara ännu ett ”särdrag” som likställer sina egna särintressen med statens intressen och vice versa. ”Byråkratin gäller för sig själv såsom statens yttersta mål” men den hamnar i konflikt med det som borde vara statens verkliga mål.

> Statssyftena förvandlas till ämbetssyften, och ämbetssyftena till statssyften … Byråkratin har i sin besittning statsväsendet, samhällets andliga väsen, det är dess *privata egendom*.[11]

---

7 *Ibid*.
8 *Ibid*.
9 *Ibid*.
10 *Ibid*.
11 *Ibid*.

Hegel hade själv ställt en liknande fråga – huruvida statens överhöghet är kungafamiljens ”privata egendom” – för att bestämt förneka det. (Inte i sin *Rättsfilosofi* utan i den något senare *Filosofins historia*.[12]) Att vända upp och ner på Hegel angående detta var ett användbart sätt att grunda statsteorin i det verkliga samhället.*

Eftersom byråkratin i sitt eget (sär-) intresse använder staten som sin privata egendom, gör den staten till sin egen hemlighet eller mysterium, ”som inom den själv bevaras genom hierarkin, utåt genom den slutna korporationen.”

> *Auktoriteten* är därför dess vetandes princip, och förgudandet av auktoriteten är dess övertygelse. Inom byråkratin själv blir emellertid *spiritualismen* till krass materialism, den passiva lydnadens materialism, auktoritetstrons materialism, *mekanismen* hos ett fixt formellt handlande, hos fixa grundsatser, åskådningar och sedvänjor. Vad gäller den enskilde byråkraten så blir statssyftet hans privatsyfte, till ett *jagande efter högre befattningar*, till *karriärmakeri* ... Staten existerar nu blott som olika fixerade byråandar, vilkas samband består i underordnande och passiv lydnad … Byråkraten måste därför gå jesuitiskt tillväga med den verkliga staten, om nu denna jesuitism är medveten eller omedveten.[13]

Det är viktigt att notera att Marx inte överger målet att hitta något sätt att *verkligen* identifiera särintressen och allmänintressen och smälta samman dem i en verklig enhet. Senare kommer det att bli hans första sätt att närma sig proletariatet. Här framställs det väldigt abstrakt, ”filosofiskt”:

> I byråkratin upprättas identiteten mellan statsintresset och de särskilda privata syftena på så sätt att *statsintresset* blir ett särskilt privatsyfte gentemot de andra privata syftena.
> Byråkratins upphävande kan blott ske genom att allmänintresset *verkligen*, och inte som hos Hegel blott i tanken, i *abstraktionen*, blir till särintresse. Detta är blott möjligt genom att *särintresset* verkligen blir till *allmänintresse…*
> I den sanna staten rör det sig inte om varje enskild medborgares möjlighet att ägna sig åt det allmänna som åt ett särskilt stånd, utan om det allmänna ståndets förmåga att verkligen vara allmänt, d.v.s. vara alla medborgares stånd. Men Hegel utgår från det pseudo-allmännas förutsättning, från det illusoriskt allmänna ståndet, från den särskilda ståndsmässiga allmänheten. [14]

Kort sagt är problemet att byråkratin som Hegel för fram som den allmänna klassen [ståndet] i själva verket inte alls är allmän i sina intressen, det är en illusion. Den är i verkligheten bara ännu en klass med särintressen som de andra, bara speciell genom att basen för dess särintressen är staten. Även den grundar sig på en sorts ”egendom”, men *dess* privategendom består av själva ”statens väsen” – den politiska makten. Det är förvisso detta särdrag som skapar illusionen av allmängiltighet. Men allt grundar sig på en lögn – ”*lögnen* … att *staten* är *folkets intresse* eller *folket statens*.”[15]

Hur ska denna fråga om allmängiltighet lösas i en ”sann stat”? Givetvis vet inte Marx detta ännu, men han ger en allmän fingervisning. Problemet går inte att lösa genom att försöka lista ut hur *varenda* medborgare faktiskt kan fungera som en del av en allmängiltighet genom en viss klass

---

12 Hegel, *The Philosophy of History,* New York 1956, s 428.

* 28 år senare använde Marx på nytt denna bild av statsmakten som en sorts ”privategendom”. I en jämförelse mellan Pariskommunen och den borgerliga staten anmärkte han, att under Kommunen ”skulle de offentliga funktionerna upphöra att vara en privat egendom som en centralregering beviljade sig som sina verktyg.” (Marx, ”The Civil War in France, 2nd Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, New York: Monthly Review Press 1971, s 200.)

13 *Marx, Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin, på marxists.org.*

14 *Ibid*.

15 *Ibid*.

eftersom det skulle verka omöjligt. Lösningen ligger i riktning mot att göra den allmänna klassen till ”varje medborgares klass”. Denna fortfarande luddiga tanke kommer att peka på behovet att avskaffa alla klasskillnader. När vi långt senare tittar i backspegeln pekar lösningen också på att ”alla lär sig att leda samhället”, men det är en mycket lång väg att gå.

Det finns ytterligare en intressant fråga om den statliga byråkratin som Marx tar upp – återigen på grund av att Hegel har ställt den. Hur ska staten, liksom folket under den, skyddas från regeringens och myndigheternas och ämbetsmännens maktmissbruk? Ett av Hegels svar är *hierarki* – en hierarkisk regeringsstruktur innebär att en lägre ämbetsmans missbruk kan avhjälpas av en högre ämbetsman. Marx skjuter in följande hånfulla motargument inom parentes:

> … som om inte hierarkin vore det *viktigaste missbruket*, och som om ämbetsmännens enstaka personliga försyndelser på något sätt vore att jämföra med deras *nödvändiga* hierarkiska synder. Hierarkin bestraffar ämbetsmännen i den mån de förbrutit sig mot hierarkin eller begått för densamma överflödiga synder, men hierarkin tar honom i försvar då den syndat genom honom, därtill kommer att hierarkin med svårighet accepterar att någon av dess medlemmar skulle ha syndat …[16]

En annan lösning är enligt Hegel den motverkande återhållsamhet som utövas av grupper och korporativa organ, som påstås komplettera den hierarkiska kontrollen uppifrån med kontroll underifrån. Angående detta inskjuter Marx: ”som om denna kontroll inte skedde på den byråkratiska hierarkins villkor…”

Marx hävdar vidare att byråkratins hierarkiska struktur inte är något skydd mot byråkratiskt missbruk, eftersom

> motståndaren själv är bunden till händer och fötter … Vari ligger nu skyddet mot "hierarkin"? Det mindre onda upphävs naturligtvis såtillvida av det större [hierarkin], som det förbleknar vid sidan därav.[17]

Slutligen förlöjligar han tanken att skyddet kan göras beroende av ämbetsmännens egna mänskliga (personliga) egenskaper. (”Människan i ämbetsmannen skall försäkra ämbetsmannen mot honom själv. Men vilken enhet!”) Stycket slutar med tanken: ”Regeringsmakten* är svårast att framställa. Den tillhör i mycket högre grad än den lagstiftande hela folket.”[18] Det vill säga att den *borde* tillhöra hela folket. Vi ska senare få se att Marx kommer att lägga stor uppmärksamhet på frågan om en verkställande makt som står utanför folkets kontroll.

4. Politiskt lexikon: Demokrati

Vi får se Marx’ första diskussion om ordet *demokrati* i ett av de stycken som citeras från Hegel. Inget av detta går att förstå utan att först undersöka vad ordet betydde 1843.

Under 1800-talets första hälft befann sig nästan samtliga politiska begrepp i en orolig och föränder-

16 *Ibid*.
17 *Ibid*.
* Märk väl att *regering* och *regeringsmakt* här betecknar den verkställande delen skild från den lagstiftande delen. Den verkställande delen är förvisso den enda meningsfulla regeringen när den lagstiftande församlingen till största delen är en fasad och de juridiska organen bara är ett bihang. Denna terminologiska begränsning av *regering* till den verkställande delen uppträder på nytt på ett tydligt sätt i utkasten till *Pariskommunen*, särskilt det andra utkastet, men (intressant nog) stryks denna användning uppenbarligen ur motsvarande stycke i den slutgiltiga versionen. (Marx, ”Civil War in France, 2nd Draft”, *op cit*, s 196; ”1st Draft”, *ibid*, s 149-150 (mindre tydligt). Jämför med den slutgiltiga versionen, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 26-27.)
18 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

lig övergångsperiod, och de uppstod eller fick en ny innebörd och nya bibetydelser. Det går inte att anta att ett visst begrepp betydde samma sak då som det gör nu eller att det ens då bara hade en enda betydelse.[19]

Inget ord befann sig i ett tillstånd av större förändring och kaos än *demokrati*. Det ingick ännu inte i det vanliga språkbruket på kontinenten (det kom med revolutionen 1848), och som vi har sett var det *ännu* inte det ord som på ett naturligt sätt skulle dyka upp för någon som diskuterade politiska frågor som yttrande- och pressfrihet, eller rösträtt, representativa regeringar, konstitutionalism eller de flesta av de komplicerade frågor som idag förknippas med ordet. Vad uttryckte det då?

Precis som andra begrepp med ett klassiskt förflutet[20] betingades det starkt av historien och åsikter om det som hade kallats demokrati i antikens Grekland. Den centrala tanken var dess etymologiska betydelse folk- (*demos*) makt (herravälde, styre). Men vem eller vad var folket, och vad innebar det för folket att utöva makt? Tolkningen varierade mellan olika personer, vid olika tidpunkter, mellan olika ideologier. Eftersom det rörde de mest avgörande frågorna rörande samhälleliga förändringar var det inte bara en intellektuell fråga utan blev också en ideologisk leksak, ett offer för vinklingar. Med etymologin som kärna blev ordet en amöba som sträckte ut tentakler i riktning mot olika politiska betydelser.

Speciellt på den politiska skalans radikala ände blev det en tydlig tendens att täcka över ordets politiska innehåll med ett socialt innehåll. Medan dess grekiska förflutna knappast gjorde det möjligt att glömma att det antydde en sorts *regering* och därmed var ett politiskt begrepp, användes det ofta inte så mycket för speciella sorters regeringsprocedurer som för en regims *sociala* innehåll: i vilken mån regimen hade en bas inom folket, oavsett hur dess handlingar återspeglade denna bas. Folket, *demos*, kunde delta direkt i regimen eller hade kanske bara en tyngd inom den i någon mening (inklusive demagogisk mening) utan hänvisning till deltagandeformer. Beroende på användarens politik kunde *folket* också betyda vanligt folk under aristokratin (ofta borgerliga skikt) eller de fattiga massorna under *dem*.

Som en mätare på socialt innehåll kunde *demokrati* nästan användas som likvärdigt med social jämlikhet eller jämlikhetssträvande i allmänhet, som hos Tocqueville, utan att det förlorade sin tendens att sudda ut gränserna mellan en sådan social innebörd och de regeringsformer som antogs tillämpa den. Även från denna sida – till exempel bland de engelska chartisterna – kom *demokrati* att syfta inte på regeringen alls utan på folkets rörelse, eller på folket, massorna. (*Demokrati* kom i själva verket att anta den karaktär av rött spöke som *massorna* har fått under senare tidsperioder.) Denna sistnämnda betydelse kommer att vara mycket viktig när vi tar upp frågan om den borgerliga revolutionen. En ”demokrat” var en som sympatiserade med folkets sak. Den kanske först publicerade användningen av ordet *kommunist* var Cabets artikel från 1840, ”*Le démocrate devenu communiste, malgré lui*.”

Vi kommer att se att Marx under de kommande åren använde *demokrati* som alla andra, det vill säga omväxlande i social och ibland i rent politisk betydelse, och ofta en blandning av de två.

För att göra det ännu svårare fyllde Hegel – som skrev sin egen ordbok efterhand – det mångsidiga

19 Det finns inte särskilt många seriösa studier i ”politisk lexikografi”. Bestor, ”The Evolution of the Socialist Vocabulary”, *Journal of the History of Ideas*, juni 1948, diskuterar i huvudsak nya ord. I Williams, *Culture and Society 1780-1950*, New York: Doubleday Anchor 1960, diskuterar författaren vissa begrepp i sin inledning. Christophersen, *The Meaning of ”Democracy” as used in European ideologies from the French to the Russian Revolution. An Historical Study in Political Language*, Oslo Universitet, Institutt for Statsvitenskap, Skrifter nr 5, 1966, andra utgåvan 1960, har en användbar samling användningar av och stycken om *demokrati* och presenterar en lista med verk som hör samman med det.

20 Jämför ordet *diktatur* för ett ord som härstammar från Romarriket. Jmfr Draper, ”Marx and the Dictatorship of the Proletariat”, *Études de Marxologie*, Cahiers de l’I.S.E.A., Série S, nr 6, september 1962, s 6-8.

begreppet *demokrati* med ett eget speciellt innehåll, som passade in i hans filosofiska system. Och tyvärr är det den hegelianska *demokratin* som vi först möter i Marx' kritik. Den utgår från begreppets sociala aspekt och ger en hegeliansk version av en sorts enhet mellan staten och folket. Den antyder ett samhälle där skillnaden mellan det sociala och det politiska har överskridits, där det allmänna och det särskilda inte längre står i motsättning till varandra, där staten inte längre är åtskild från civilsamhället, och civilsamhället å sin sida inte längre bara är ett område för enskilda intressen.[21] Monarkisten Hegel trodde själv inte att ett sådant sakförhållande, oavsett hur ”vackert” det må vara eller en gång hade varit i Grekland, skulle vara möjligt i det moderna samhället. Men Marx kommer att fortsätta att stöta på de problem som detta begrepp orsakar långt efter att det skiljts från terminologin.

Det är denna hegelianska tolkning av *demokrati* som dominerar i den del av kritiken av Hegel där Marx diskuterar det medeltida samhällets särdrag. Den öppna *sammansmältningen* av den politiska och den ekonomiska makten under feodalismen – som var så olikt den skenbara åtskillnaden mellan den ekonomiska makten och det politiska styret under den framväxande borgarklassens era – framstår här som just en avsaknad av alienation mellan det politiska (statliga) livet och det privata livets områden. Det allmänna stod inte i motsättning till det särskilda. Men långt från att vara vackert innebar det ett tillstånd av ofrihet.

> Under medeltiden är den politiska författningen privategendomens, men blott emedan privategendomens författning är en politisk författning. Under medeltiden är nationens och statens liv identiska. Människan är statens verkliga princip, men den *ofria* människan. Det är alltså *ofrihetens demokrati*, den genomförda alienationen.[22]

Om *denna* sammansmältning mellan det politiska och det ekonomiska livet var demokrati på hegelianska, så var det ”ofrihetens demokrati” som gav en ännu mer genomgripande alienation än den nuvarande, sa Marx, och dessutom skapade en motsättning i samhället, en dualism som var verklig jämfört med dagens abstrakta dualism.

Låt oss med denna bakgrund återvända till Marx' kritik av Hegels politiska filosofi.

5. Staten och demokratin

Det finns ett långt stycke, som vi hoppar över, där Marx polemiserar mot Hegels monarkism. Utöver att avvisa ärftlig makt i allmänhet, ägnas en stor del åt att argumentera mot att statens vilja koncentreras till en person.[23] Marx argumenterar mot alla sorters monarki, inklusive den konstitutionella monarki som Hegel förespråkar. (Marx hade i själva verket sedan början av 1842 funderat på att skriva en ”artikel mot Hegels lära om den konstitutionella monarkin” – artikelns ”kärnpunkt” skulle vara ett ”angrepp på den *konstitutionella monarkin*, en blandform som är helt igenom motsägelsefull och full av motsättningar.”)[24]

Därefter kommer ett stycke där Marx sätter ”folkets suveränitet” som centralt för politiken. Han angriper Hegel för att denne ställer *statens* suveränitet mot folkets. Till och med en monark är suverän bara

---

21 Angående detta, se Marcuse, *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*, London: Routledge & Kegan Paul 1941, s 85, 242; Löwy, *La Théorie de la Révolution chez la Jeune Marx*, Paris: Maspero 1970, s 55; Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge: University Press 1968, s 34-35.

22 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

23 *Ibid*.

24 Marx, ”Brev till Oppenheim”, c:a 25 augusti 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 410; Marx, ”Brev till Ruge”, 5 mars 1842, *ibid*, s 397.

> i det att han representerar folkenheten, … han [är] alltså själv blott en representant, en symbol för folksuveräniteten. Folksuveräniteten finns inte till genom honom, utan tvärtom han genom den.

Och återigen: ”Som om icke folket vore den verkliga staten. Staten är ett abstraktum. Folket allena är det konkreta.”

Marx citerar ett stycke från Hegel där det står att ”folksuveräniteten [är en av] de förvirrade tankar som bottnar i en *kaotisk* föreställning om *folket*.” Marx genmäler: ”De ’förvirrade tankarna’ och den ’*kaotiska* föreställningen’ finns dock här på Hegels sida … Frågan är just: Är den suveränitet, som finns absorberad i monarken, inte en illusion? Monarkens eller folkets suveränitet, det är frågan …” Och detta, tillägger han, är ”*två helt motsatta begrepp om suveränitet*”.[25]

Det är här demokrati dyker upp, fört på tal av en anmärkning hos Hegel. Hegel (som han citeras av Marx) hade avfärdat tanken på folkets suveränitet, ”[o]m man med folksuveränitet förstår formen *republik*, och mera exakt, demokratin...”. Även om vi noggrant har förklarat den speciella innebörd som Hegel gav *demokrati*, så är det i detta stycke uppenbart att ordet *också* används för en speciell regeringsform. Som svar inleder Marx ett försvar av demokratin mot Hegels förtal.

Innebörden i Marx resonemang går lättast att förstå genom att komma ihåg att *demokrati* kan omfatta både de politiska och sociala sidorna hos folkets suveränitet, makt eller herravälde. Tanken som löper igenom det är att staten i *alla* författningar till syvende och sist måste grunda sig på folkmassorna, att folket alltid utgör den bestämmande makten i samhället (det vill säga i den meningen ”utövar makt”) även om det de bestämmer är att drabbas av en monark som ska härska över dem. Det är innebörden i uttalanden som ”Demokratin är lösningen på alla författningars *gåtor*.” När Marx skriver att ”Demokratin är monarkins sanning [det vill säga verkligheten bakom monarkin], monarkin är inte demokratins sanning” är tanken, att bakom monarkens styre står folkets (passiva, oanvända) makt, medan motsatsen inte låter vettigt.[*] Under en monarki är författningen fortfarande indirekt ett resultat av folket som det är, ty folket (ska vi komma ihåg) är alltid ”den verkliga staten” även om det inte verkar så. Men under en demokrati ”ter sig [författningen] som vad den är – människans fria handling.”[26]

Marx försöker använda hegelianska mot Hegel, och hävdar därför att demokratin – folkets makt att när det kommer till kritan bestämma regering – trots allt finns underförstådd, om än dold, i *alla* stater, precis som religionens väsen finns underförstått i alla religioner även om det i de flesta fall är dolt.

> Hegel utgår från staten och gör människan till den subjektifierade staten. Demokratin utgår från människan och gör staten till den objektifierade människan. Precis som religionen icke skapar

25 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

* Ungefär vid denna tidpunkt gjorde Marx anteckningar och utdrag om sina studier av historia. Ett av hans utdrag ur ett arbete av L Ranke sammanfattas på följande sätt av redaktörerna till *Marx-Engels Gesamtausgabe* (*MEGA*): ”Ur rädslan för folkets revolutionära krav föddes kvasilegitimiteten, föreningen mellan folksuveränitet och gudomlig rätt.” (Marx, ”Kreuznacher Exzerpte 1843”, *MEGA I*, band 1.2, s 130.) Även här är tanken att folkets suveränitet låg bakom monarkismens absolutism, i den specifika meningen att kronan lutade sig på folkets bestämmande makt för att underordna sig aristokratin. Samma tanke uttrycktes av Engels i en artikel följande år – helt oberoende, ty den gemensamma källan var Hegel (som sammanhanget hos Engels visade redan på nästa sida). Han förklarade varför det engelska systemet inte är så demokratiskt som det brukar förmodas, och skrev: ”England är förvisso en demokrati, men på samma sätt som Ryssland är en demokrati. Ty utan att vara medvetet om det härskar folket överallt, och i alla länder är regeringen bara olika uttryck för folkets bildningsnivå.” (Engels, ”The Condition of England: 2. The English Constitution”, i Marx/Engels, *Articles on Britain*, Moskva: Progress Publishers 1971, s 42.)

26 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

> människan utan människan religionen, så skapar icke författningen folket utan folket författningen.[27]

Religion antyder en jämförelse som grundar sig på den vanliga unghegelianska synen på kristendomen som religionens sista och mest utvecklade religionsform, eftersom den är religionens innersta väsen som sådant, det vill säga den är religionen reducerad till väsentligheterna, medan andra religioner införlivar detta väsen på ett dolt, motsägelsefullt sätt som måste avslöjas med hjälp av en kritisk analys. ”Demokratin”, skriver Marx och fullföljer denna liknelse, ”förhåller sig i visst hänseende till alla övriga statsformer som kristendomen till alla övriga religioner.” Under demokratin kommer folkets bestämmande makt till slut fram öppet, befriat från ett påklistrat förtryck: ”Så är demokratin *väsendet hos all statsförfattning*, den församhälleligade människan som *särskild* författning.” Det verkliga förhållandet mellan människan och staten kan framträda: ”Människan finns inte till för lagens skull, utan lagen för människans skull, den är en *mänsklig existensform*, medan i andra former människan är en *juridisk existensform*. Detta är demokratins säregenhet.”[28]

Först nu börjar Marx knyta demokratin som en sorts regeringsform till den speciella hegelianska betydelsen. Alla andra (icke demokratiska) statsformer är *särskilda* statsformer, men den demokratiska statsformen är mer än bara en form: den är statens ”*materiella* princip” som gjorts uppenbar. Det vill säga att den öppet visar folkets bestämmande makt. Sedan skriver Marx: ”Därför är den för första gången den sanna enheten av allmänt och särskilt.”[29]

V.S.B. – Det Marx alltså har gjort är att bygga en bro av argument, helt inom det hegelianska systemet, mellan demokrati som en regeringsform som förkroppsligar folkets öppna suveränitet, och demokrati som en förening mellan det allmänna och det särskilda.

Över denna bro fortsätter Marx till nästa punkt. Inom monarkin och andra icke-demokratier har människans politiska sida (som medborgare i staten) ”sin särskilda tillvaro vid sidan av den opolitiska, privatmänniskan.” Eller mer konkret: för närvarande har människan sin tillvaro å ena sidan som medborgare i staten, som antas ägna sig åt samhällets allmänna intressen, och har på samma gång sina privata intressen och förhållanden – till exempel som en borgare som försöker bli rik oavsett samhällets intressen. För närvarande är dessa två sidor av människan inte förenade, de är åtskilda och står i motsättning till varann. Den (hegelianska) monarkin, som precis som staten påstår sig vara ett allmänt element, rättar inte till denna motsättning. Den hävdar bara sin rätt att underordna det särskilda under det allmänna, det vill säga underordna allt under sig själv.

I motsats till detta står demokratin, där ”den politiska staten … själv blott [är] ett *särskilt* innehåll och en särskild *existensform* för folket.” Monarkin är något särskilt som *påstår sig* vara det allmänna element som härskar och bestämmer över alla andra särskilda element, medan demokratin vet att den bara är något särskilt. *Demokratin låtsas inte härska över alla särskilda element*, det vill säga den är inte en statsform som påstår sig genomsyra hela samhällslivet, som absolutismen gör.

> De nyare fransmännen har tolkat detta så att den *politiska staten går under* i den sanna demokratin. Detta är riktigt såtillvida som den inte längre gäller för helheten qua politisk stat, som författning.[30]

Den första meningen är helt enkelt en bekräftelse av teorierna om ”an-arki” (ingen stat) som härrör från Proudhon och andra. Men den andra meningen vägrar följa den vägen. I en ”sann demokrati” kommer staten *inte* att försvinna helt, utan kommer bara att inskränkas till sitt rätta område. Den

27 *Ibid*.
28 *Ibid*.
29 *Ibid*.
30 *Ibid*.

kommer inte längre att påstå sig styra det hela utan bara ta hand om en särskild uppgift bland andra, precis som Marx hade förklarat tidigare. Den har en begränsad, inte obegränsad, plats i samhället.

Hegel nämnde republiken utan att klart skilja den från tanken på en demokrati, en sammanblandning av begrepp som var mycket vanlig. Marx fortsätter med att klart förklara, att medan ”republiken är demokratin inom den abstrakta statsformen”, så är en statsform som *bara* har en republikansk politisk författning inte en verklig demokrati om inte demokratin genomsyrar hela den samhälleliga såväl som politiska strukturen. Han går rakt på sak med exemplet den amerikanska republiken:

> Egendomen etc., kort sagt rättens och statens hela innehåll, är med smärre modifikationer samma i Nordamerika som i Preussen. Där är alltså *republiken* blott en stats*form* liksom monarkin är det här. Statens innehåll ligger utanför dessa författningar.[31]

Det är precis som tidigare uppenbart att Marx tänker sig staten som mer än bara den politiska staten, eftersom den också omfattar egendomsförhållanden. Av detta följer att *egendom* i en sann demokrati också måste ägas demokratiskt, och att den like lite ägs så i det republikanska Amerika som i det monarkistiska Preussen.

6. Demokrati och revolution.

För att en stat ska få en verkligt ny författning (statsform), hävdar Marx, ”har det alltid krävts en revolution.” Han citerar Hegels påstående att ”en omvandling av ett tillstånd [är] skenbart lugn och omärklig” och äger rum under en lång period, och han håller inte med: ”Den *successiva* övergångens kategori är för det första historiskt falsk, för det andra förklarar den ingenting.” Han betonar att det som krävs är en *medveten* förändring, och för det ändamålet

> är det nödvändigt att författningens utveckling, att *framåtskridandet göres till författningens princip*, att alltså folket, författningens verkliga bärare, göres till författningens princip.* Då är själva framåtskridandet författning.[32]

Hegels tanke var naturligtvis att den gradvisa förändringen skulle genomföras av regeringen (statsöverhuvudet) uppifrån. Marx hävdar:

> Den franska revolutionen har skapat den lagstiftande makten, överhuvudtaget har den, då den i sin särskildhet uppträtt såsom härskande, skapat de stora, organiska allmänna revolutionerna.

Det var så ”just emedan regeringsmakten var representanten för den särskilda viljan, för det subjektiva godtycket, viljans magiska del”, medan regeringarna bara kunde göra kontrarevolutioner. I själva verket skulle orden ”lagstiftande makt” förstås som att syfta på de representativa församlingarna till skillnad från de regeringar under vilka de uppstod.

> Om frågan ställes riktigt lyder den blott: Har folket rätt att skaffa sig en ny författning? Vilket obetingat måste besvaras jakande, emedan författningen, så snart den upphört att vara ett verkligt uttryck för folkviljan, blivit en praktisk illusion.[33]

---

31 *Ibid*.

* Marx hade i förbigående klargjort detta tidigare i anteckningsboken: staten behöver en författning ”som i sig bär egenskapen och principen att framskrida med medvetandet, framskrida med den verkliga människan, vilket först blir möjligt så snart ’Människan’ göres till författningens princip.” (*Ibid*.)

32 *Ibid*.

33 *Ibid*.

Han stöder givetvis tanken på en representativ församling jämfört med en ståndsförsamling (som samlar deputerade utifrån stånd): ”Den representativa författningen är ett stort framsteg, eftersom den är det *öppna, oförfalskade, konsekventa* uttrycket för det *moderna statstillståndet* ... Den är den *ohöljda motsägelsen*.”. Det vill säga att den inte döljer den befintliga motsättningen mellan staten och civilsamhället utan istället uttrycker den.[34] Detta förklaras lite senare:

> Den lagstiftande makten är visserligen den organiserade, *totala* politiska staten, men just däri framträder, emedan den nått sin högsta utveckling, den *politiska statens* ohöljda självmotsägelse.[35]

Det är intressant att konstatera att han tror att den lagstiftande makten, den representativa församlingen, är (alltså borde vara) den totala politiska staten, eftersom han tänker sig att den ger upphov till sin egen verkställande makt, efter modell från Konventet under den franska revolutionen. Senare skulle han inse att denna modell var typisk för en revolutionär situation och inte för den borgerliga parlamentarismen.

Men, säger Hegel, allas deltagande under överläggningarna och besluten om statens allmänna angelägenheter sätter ”det *demokratiska* elementet *utan all förnuftig* form i statsorganismen”.[36] Marx hävdar ganska utförligt den motsatta uppfattningen: alla *borde* delta, ty ”statens allmänna angelägenheter” är till sin natur av intresse för alla.[37]

> Det *borgerliga samhällets* strävan att förvandla sig till det *politiska* samhället, eller att göra det politiska samhället till det *verkliga* samhället visar sig som en strävan till *allmännast* möjliga deltagande i den *lagstiftande makten*.[38]

Det betyder också största möjliga rösträtt, allmän rösträtt:

> *Oppositionen* inom ramen för den representativa makten är den representativa maktens politiska existens … Det gäller här inte huruvida det borgerliga samhället skall utöva den lagstiftande makten genom deputerade eller alla enskilt, utan det gäller att göra *väljandet* så *utbrett* och *allmänt* som möjligt, såväl den aktiva som *passiva* valrätten. Detta är den egentliga tvistefrågan i den politiska *reformen*, såväl i England som i Frankrike.
> … *Valet* är det *verkliga borgerliga samhällets verkliga förhållande* till den *lagstiftande maktens borgerliga samhälle*, till det *representativa elementet* ... Därför är det självklart, att *valet* utgör det verkliga borgerliga samhällets huvudsakliga politiska intresse. Såväl i det oinskränkta som i det passiva *valet* har det borgerliga samhället som först verkligen höjt sig till … den *politiska* tillvaron som dess egen, sanna, allmänna, väsentliga tillvaro … Genom att det borgerliga samhället verkligen har satt sin *politiska existens* som sin *sanna*, har det samtidigt satt sin borgerliga existens, åtskild från dess politiska, såsom *oväsentlig*, …*Valreformen* är alltså inom den *abstrakta politiska staten* kravet på dess *upplösning*, men likaledes kravet på *upplösning av det borgerliga samhället*.[39]

Som tidigare är anspelningen på ”upplösning av den politiska staten” inte en upprepning av utan mer exakt en korrigering av det nya tal om icke-stat som var på modet. Det är tydligt här eftersom upplösningen av ”den abstrakta politiska staten” också knyts samman med ”upplösningen av det borgerliga samhället”. Det vill säga, båda ska avskaffas *som motsägelser,* som ömsesidigt fientliga säregenheter, eftersom den verkligt demokratiska staten upprättar en enhet mellan politik och

34 *Ibid*.
35 *Ibid*.
36 *Ibid*. Marx’ kursivering, inte Hegels.
37 *Ibid*.
38 *Ibid*.
39 *Ibid*.

ekonomi.*

7. Brytningen med Hegel

Det är på dessa sidor som vi återfinner en redogörelse för en sorts brytning med Hegel, som inte precis kan kallas en ideologisk, teoretisk eller filosofisk brytning. Den handlar om mer än bara ett avvisande av Hegels uppfattningar i en eller annan omfattning. Vad gäller uppfattningar hade Marx börjat överge hegelianismen långt innan detta (om han egentligen någonsin var en ”ortodox” hegelian), och han var långtifrån färdig med denna process (om han någonsin fullbordade den).

Denna brytning visar sig allra tydligast i manuskriptets *ton*. Om vi kommer ihåg att det skrevs under loppet av åtminstone flera månader, om inte så mycket som två år, så finns det en slående förändring som blir allt större mot slutet. I början är tonen vanlig oenighet: läraren har tyvärr fel om ditt och datt. Det är först senare som vi börjar hitta uttryck som antyder direkt brist på respekt, en antydan av otålighet om inte till och med dåligt humör, och mer svepande omdömen. Slutligen, ganska nära slutet, finns den tydligaste förändringen av alla.

Den kommer efter att Marx har bevisat för sig själv hur djupt auktoritärt och byråkratiskt Hegels tänkande är. Han citerar ett stycke där Hegel klargör att han fruktar, och vill bygga ett bålverk mot, civilsamhällets deputerades fria handlingar i ståndsförsamlingen. Vad gäller överklassens deputerade, säger Hegel, är garantin deras oavhängiga välstånd. Men de lägre klassernas (huvudsakligen de borgerliga klassernas) deputerade kommer från ”det borgerliga samhällets rörliga och föränderliga element”, som han fruktar är svaga i sitt *obrigkeitlichen Sinn*, sitt sinne för administrativ makt, och andra nödvändiga statliga egenskaper.[40]

Detta innebär, anklagar Marx, att Hegel egentligen skulle vilja fylla den lägre kammaren med ”*pensionerade* statsämbetsmän”. Hegel kräver inte bara att de deputerade ska ha ”statsanda” utan också en förkärlek för administrativ och byråkratisk makt. Han har (visar Marx med ännu ett citat) en djup misstro mot vad han kallar ”det så kallade folket” och deras deputerade, som antagligen kommer att vara oansvariga. Som svar får vi inte så mycket ett resonerande motargument från Marx, utan istället detta: ”Här blir Hegels tanklösa inkonsekvens och ’*administrativa*’ sinne verkligen *äcklande*.”[41] Efter ytterligare några rader brister Marx ut igen:

> Hegel blir här nästan servil. Man ser att han alltigenom är anstucken av den *preussiska* ämbetsmannavärldens eländiga högmod, som i sin byråkratiska inskränkthet förnämt ser ned på ”folkets subjektiva mening om sig själv”. ”Staten” är för Hegel här överallt identisk med ”regeringen”.[42]

Det finns ytterligare en dryg sida fylld av avvisanden av Hegels resonemang som ”tanklöst” eller ”bara ett tomt spel”.[43] Ännu ett stycke från Hegel citeras för att tillbakavisas, men istället för att tillbakavisa det avvisar Marx det bryskt med: ”förtjänar inte någon ytterligare diskussion.” Ännu ett stycke, och istället för en kommentar står det bara: ”O Jerum!” (Ordet är en ändrad form av *Jesus*, och utropet är motsvarigheten att himla med ögonen i avsky och utropa ”Åh, jisses!”) Slutligen

---

* Anteckningsboken innehåller ännu en anspelning på avskaffandet av den ”politiska staten”, då Marx diskuterar en situation där ”på ena sidan står den politiska staten (regering och furste) och på den andra det borgerliga samhället i sin åtskillnad från den politiska staten. (De olika ständerna.) Därmed har också den politiska staten upphävts som *totalitet*.” (*Ibid*.) Det sista ordet, som Marx betonar, gör det dubbelt klart att det som ska avskaffas är den politiska statens – det vill säga den absolutistiska regimen (regering och furste) – påstående att utgöra samhällets *totalitet*.

40 *Ibid*.

41 *Ibid.*

42 *Ibid*.

43 *Ibid*.

nedtecknas ännu ett stycke från Hegel, och denna gång finns inget alls: *här slutar manuskriptet*.[44]

Så ser det ut: i början av anteckningsboken är Marx och Hegel så att säga två filosofer som betraktar staten och samhället och är oense. Det som händer i slutet är att Marx ser Hegel i ett helt annat perspektiv, oavsett hur omfattande de filosofiska motsättningarna är. Hegel har inte längre bara fel: han befinner sig (för att använda ett senare uttryck) på andra sidan barrikaderna. Han uttrycker inte bara misstag om staten, han är talesman för staten. Han har inte bara fel om detta problem, han är en del av problemet.

44 *Ibid*.

Kapitel 4 Den nya inriktningen

Under samma månader som Marx gjorde upp med Hegel i sin privata anteckningsbok försökte han också tänka ut ett politiskt perspektiv för sig själv. Var han socialist (kommunist), och vilken av de dussintals socialismer eller halvdussin kommunismer var han i så fall för? Om han inte gillade någon av de existerande -ismerna, skulle han då hitta på en egen? Vad annat *kunde* han göra?

Det var en av de viktiga tvistefrågor som uppstod ur det arbete som Marx utförde för nästa tidskrift han blev redaktör för. Det var en tidskrift med det ambitiösa och orealistiska målet att bli ett politiskt centrum för internationellt samarbete och förena franska och tyska radikaler, och följaktligen fick den namnet *Deutsch-Französische Jahrbücher* (DFJ). Medredaktör och finansiär för projektet var Arnold Ruge, en ung hegeliansk radikal som då föreföll utvecklas i samma övergripande riktning som Marx. Bara ett nummer (ett dubbelnummer) kom att ges ut, i februari 1844. Under tiden hade Marx i juni 1843 gift sig med Jenny von Westphalen, och i oktober flyttade han till Paris där tidskriften skulle redigeras.

DFJ hade ingen formell programmatisk artikel eller redaktionellt uttalande av sin politiska avsikt. Det ersattes av åtta brev, daterade 1843, som diskuterade tidskriftens inriktning. Tre av breven skrevs av Marx (daterade mars, maj och september), inklusive det första och sista i brevväxlingen, som därmed slog an tonen.*

Brevväxlingen diskuterade bland annat den samtida socialismen och kommunismen. Innan vi kan fortsätta på något givande sätt är det nödvändigt med ännu en lexikografisk utvikning.

1. Politiskt lexikon: socialism *och* kommunism

Dessa två ord var då väldigt nya. De utgör en försåtsminering för moderna läsare. En av de mest kända förklaringarna, som Engels gjorde i 1888 års förord till *Kommunistiska manifestet*, stämmer på det hela taget, men den kräver en komplettering. Engels' förklaring hänvisar till 1847 men större delen av den gäller perioden 1843-1844 som vi nu talar om:

> Med socialister förstod man 1847 å ena sidan anhängarna till olika utopiska system: oweniterna i England, fourieristerna i Frankrike … å den andra de mest varierande sociala kvacksalvare, som med hjälp av diverse mixtrande åthävor hävdade att de skulle avhjälpa alla möjliga sorters sociala klagomål utan någon risk för kapitalet och profiterna; i båda fallen var det personer utanför arbetarrörelsen som snarare sökte stöd bland de "bildade" klasserna. Alla de delar av arbetarklassen som då hade blivit övertygade om det otillräckliga i enbart politiska revolutioner, och förkunnade behovet av en genomgripande förändring av samhället, kallade sig kommunister. Det var en enkel, grovhuggen rent instinktiv sorts kommunism. Ändå berörde den en avgörande punkt, och den var mäktig nog inom arbetarklassen för att ge upphov till Cabets utopiska kommunism i Frankrike och i Tyskland Weitlings utopiska kommunism. Således var socialismen 1847 en medelklassrörelse och kommunismen en arbetarrörelse.[1]

Den centrala idé kring vilken begreppet *socialism* och dess avkomlingar och släktingar utvecklades var inte så mycket något speciellt förslag angående egendomar eller ägande. Den centrala idén var

---

* Eftersom det är fullt möjligt att alla breven sågs över inför publiceringen kan dessa brev lämpligen betraktas som en återspegling av Marx' uppfattningar i början av 1844, även om det tänkande som låg bakom dem ägde rum 1843.

1 Engels, "Preface to Communist Manifesto 1888", i Marx/Engels, *Selected Works in Two Volumes*, Moskva: Foreign Languages Publishing House 1955, band 1, s 27-28. Ett liknande stycke finns i hans förord till tyska upplagan 1890, Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 26-27. Angående den tidiga "enkla" kommunismen, se Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

att befatta sig med den ”sociala frågan” till skillnad från att bara befatta sig med politisk liberalism, filosofi och religiös radikalism och liknande. Den ”sociala frågan” var folkmassornas svåra belägenhet i det nya samhället med en växande industri och ökat förborgerligande, och behovet att göra något åt det. Det nya ordet betydde bokstavligen *social*-ism, och kunde tillämpas, och tillämpades mycket ofta, på alla idéer om och förslag på reformer som riktade in sig på den ”sociala frågan”, oavsett om de innefattade några förändringar av ägandesystemet, oavsett om man begärde några handlingar från regeringen – kort sagt oavsett om det var något socialistiskt med dem i mer modern betydelse eller inte. Ur en annan synvinkel betraktades *social*-ism som motsatsen till *individual*-ism, det vill säga motståndare till den nya borgerliga etiken om alla mot alla.

Begreppets omfattning och löslighet är till exempel klart synlig i en artikel från början av 1844 av den förmarxistiske Engels. Med syftning på England efter 1760, då makten övergick från Whigs till Tories, skriver han:

> Från och med då var det den sociala rörelsen som engagerade landets krafter och drev det politiska intresset i bakgrunden, till och med gjorde slut på det, eftersom all inhemsk politik från och med då var en dold socialism, den form som sociala frågor fick för att göra sig gällande i allmän, landsomfattande skala.[2]

Det är viktigt att förstå detta språkbruk,[*] ty framförallt betydde ”socialism” inte nödvändigtvis att avskaffa privategendom inom produktionen. Varken Fourier eller Saint-Simon stödde avskaffande av privategendomen, och det gjorde heller inte Proudhon. Att avskaffa privategendomen innebar att tillhörigheter var gemensamma – eller kort sagt ”gemenskap” – och utgjorde den centrala skillnaden för att skilja kommunismen från den breda diffusare socialismen. Av de framstående franska -ismerna var det bara Cabet och hans anhängare (”ikarianer”) som kallade sig kommunister, för det var bara de som förespråkade ett fullständigt gemensamt ägande (i själva verket statligt ägande) av

2 Engels, ”The Condition of England: 1. The Eighteenth Century”, i Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 20.

* Detta övergripande sätt att använda *socialism* kan återfinns i andra av Engels’ skrifter vid denna tidpunkt: exempelvis hans beskrivning i december 1844 av spridningen av ”sociala idéer” som likställs med socialistiska idéer, och i *Den heliga familjen* där att befatta sig med fattiga uppfattas som socialistiskt. (Engels, ”Rapid Progress of Communism in Germany”, *MEGA I*, band 4, s 340-341; Marx/Engels, *The Holy Family*, s 17.) Det var det förhärskande sättet att använda begreppet. Laveley berättar, att när Proudhon ställdes inför rätta 1848 så frågade domaren honom om han var socialist:
”’Förvisso.’ ’Nå, vad är då socialism?’ ’Det är’, svarade Proudhon, ’varje strävan att förbättra samhället.’ ’Men i så fall’, anmärkte domaren helt rimligt, ’är vi alla socialister.’ ’Det är precis vad jag tror’, svarade Proudhon.” (Laveley, *The Socialism of Today*, London: Leadenhall Press 1844, s xv.)
Under en rättegång 1850 mot en grupp socialister som hade arresterats för att ha organiserat ett Förbund av arbetarföreningar genmälde försvarsadvokaten (en Maître Laissac) på en av åklagarens gliringar med följande ord: ”Socialister – ja, det accepterar vi. Vi är alla socialister, ni såväl som jag, vi är det bara utifrån olika synvinklar.” Dagen innan hade domaren drivit med en av de svarande för att använda ”dessa nya ord [som *socialism*], som bara dyker upp i tider av revolution.” Den svarande svarade (med ena axelryckning, tänker jag mig): ”Det är en lek med ord, om ni så önskar. Ty allt är socialism, till och med järnvägsbolagen.” (*Gazette des Tribunaux*, Paris 14 och 13 november 1850 (rapport om rättegången mot Jeanne Deroin m fl.)) Här är det uppenbart att *socialism* betyder allt som är kollektivt snarare än individuellt, och det var långt innan högerpolitikern Harcourt blev odödlig med anmärkningen att ”Vi är alla socialister nu.” Men det var först när socialismen blev populär, som individer som Proudhon använde ordet om sig själv. Samma sak med olika sorters mer opportunistiska samhällsreformatorer. Ett förrevolutionärt år som 1847 stämde det att (som Engels skrev senare) ”det är välkänt att det i slutet av 1847 knappt fanns en enda framstående politisk person inom bourgeoisien som inte utropade sig till ’socialist’ för att försäkra sig om den proletära klassens sympati.” (Engels, ”Revolution and Counter-revolution in Germany”, i Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 315. Samma sak skrev Moses Hess i en artikel från 1847, se Hess, *Philosophische und Sozialistische Schriften 1837-1850. Eine Auswahl*, Berlin: Akademie-Verlag 1961, s 429.) I mindre utsträckning gällde till en början samma sak begreppet *socialism*. Vi förbigår det faktum att det, speciellt i början av 1840-talet, fanns andra begrepp som konkurrerade med *socialism* och *kommunism* för att uttrycka liknande tankar. (För dessa konkurrerande termer, se Bestor, *op cit*.)

produktionsmedlen. Före Cabet hade begreppet uppstått bland de revolutionära jakobinska hemliga samfunden och bland arbetarklubbar i Paris, vars ursprung var Babeufs traditioner (som de hade förts vidare av Buonarrotis bok), och vars mest kända ledare var Blanqui och Barbès. Men skribenter och tidningsmän som Dezamy (som Marx redan hade läst, eller läst om, i Tyskland) samarbetade i klubbarna som ”kommunister”. Den tyske hantverkaren Wilhelm Weitling hade fått höra om de nya tankarna i Paris, och utarbetade sin egen version av ”kommunismen”.

I denna franska radikala smältdegel var det i allmänhet de kommunistiska strömningarna som hade störst dragningskraft på arbetarelementen – vilket vid den tidpunkten främst innebar hantverkare.[3] Till och med Cabet, som gjorde helt klart att han förväntade sig att hans utopi skulle bli verklighet först när de högre klasserna hade övertalats att anamma den, riktade in sig på och fick troligen fler arbetaranhängare än sina motståndare. Framförallt var kommunismens rykte – överklassernas fruktan för den – mycket närmare förknippad med de mörka massornas rörelser, som dessa beskrevs i de böcker och tidningar som de bildade klasserna läste.

Men det fanns ett problem som speciellt intresserade Marx 1834-1844. Den enda ”kommunist” som Marx ännu kände *personligen* passade inte alls in i bilden ovan. Det var Moses Hess, en av Marx’ ledande kollegor på *Rheinische Zeitung*, den drivande kraften i studiegruppen av socialism och kommunism i Köln i vilken Marx hade deltagit, och den person som ungefär vid denna tidpunkt hade omvänt den unge Engels till något som han kallade ”kommunism”. Hess’ hela karriär var som ett rö för vinden. Vid denna tid var hans ”kommunism” en personlig blandning av tysk filosofi (vänsterhegelianism plus Fichte) och proudhonistisk anarkism, med bitar från andra franska socialistiska skolor, men till och med i teorin fientligt inställd till den franska kommunismens proletära sidor. Även om Marx’ skrivna hänvisningar till kommunismen redan innan han förflyttades till Paris nämner Cabet, Dezamy och Weitling, så kan man undra i vilken mån hans anmärkningar kan ha påverkats av hans bekantskap med Hess.

2. Hur man ska utveckla en rörelses program

Redan i sin anteckningsbok om Hegel hade Marx gjort klart att han ansåg att politisk demokrati och republik inte räckte – även ägandet måste demokratiseras – men det fördes ingen direkt diskussion om socialism eller kommunism.*

Hans första brev i brevväxlingen om *DFJ*, daterat mars 1843, återspeglar mer eller mindre samma anda. Hans uppfattning är redan allmänt sett socialistisk (i modern mening). Revolutionens mål är ”frihet”, som innebär att ”återigen göra samhället till en mänsklig gemenskap för deras högsta mål, en demokratisk stat.”[4] Men vi ska komma ihåg att en verkligt demokratisk stat enligt anteckningsboken också innebär demokrati i civilsamhället, ekonomisk demokrati. När Marx uppmanar att

---

3 Cuvilier, *Hommes et Idéologies de 1840*, Paris: Rivière 1956, s 130. Angående den blanquistiska rörelsen, se Spitzer, *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui*, Columbia Studies in the Social Sciences, New York 1957, och Dommanger, *Les Idées Politiques et Sociales d’Auguste Blanqui*, Paris: Rivière 1957.

* I dessa noter nämnde Marx bara de kommunistiska tankarna i förbigående, med en svagt välvillig innebörd: ”Den atomistik vari det borgerliga samhället störtar sig i sin *politiska akt*, framgår med nödvändighet därur, att det kollektiva väsen, det kommunala <kommunistische> väsen den enskilde existerar i är det borgerliga samhället skilt från staten, eller att den *politiska staten är en abstraktion* därav.” (Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.)
Sammanhanget krävde bara en mening som ” det kommunala väsen den enskilde existerar i är det borgerliga samhället skilt från staten”. Genom att ersätta det alldeles nya ordet *kommunistiskt* med dess dåvarande innebörd antydde Marx en likhet mellan människans inneboende gruppkänsla och hennes ”kommunistiska” väsen. (Ordet *Wesen* betyder också ”väsen” eller ”grundläggande natur”.)

4 Marx, ”Briefe aus den ’Deutsch-Französischen Jahrbüchern’”, nr 1, mars 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 339.

”fortsätta framåt till människans demokratiska värld”,[5] så handlar det således inte bara om politiska former. Det specificeras ytterligare i samma brev:

> Men systemet att tjäna pengar och bedriva handel, ägande och utsugning av människor, leder mycket snabbare än befolkningsökningen till en klyfta i dagens samhälle, en klyfta som det gamla systemet inte förmår läka, eftersom det inte alls läker eller skapar utan bara existerar och njuter.[6]

Brevet slutar med att erkänna att den nya värld som ännu måste skapas behöver få en ”definitiv” form. Men det är just frågan om denna definitiva form som skapar den besvärliga situation med vilken vi inledde detta kapitel. Den behandlas i Marx’ tredje brev, som också är det sista i brevväxlingen. Först formuleras problemet:

> Ännu större än de yttre hindren tycks de inre svårigheterna vara. Ty om det också inte finns någon tvekan om ”Varifrån” så härskar en desto större förvirring om ”Varthän”. Inte bara så att ett allas krig mot alla utbrutit mellan reformatorerna utan också på så sätt att var och en själv måste tillstå att han inte har någon exakt uppfattning om det som komma skall.[7]

I detta brev föreslår Marx ett nytt sätt att närma sig frågan, ett sätt som han kanske inte tänkte på när han i det första brevet nämnde att ge framtiden en definitiv form.

Hittills *hade* nästan alla de nya sekternas ledare ansträngt sig för att svara på den naturliga frågan: ”Hur ska er nya värld se ut?”* I mer eller mindre detaljrika svar hade var och en av dem hamnat i sitt eget system eller förslag till den nya samhällsordningen: alla olika, i strid med varandra och otillfredsställande för alla utom ett gäng övertygade anhängare.

Samtidigt som Marx beundrade den ena eller andra teoretikerns speciella bidrag kunde han inte godta någon av dem som den *slutgiltiga* lösningen på frågan om vad som skulle komma, som den *rätta* bilden av framtiden. Han föreslår att man inte ska försöka komma på ännu en ny ”exakt uppfattning om det som komma skall”, utan att man ska slå in på en helt annan kurs och hoppa över alla de förespråkare av olika system som fanns. Följande förklaring kommer efter uttalandet att ingen har en exakt föreställning om vad som ska komma:

> Emellertid är det just fördelen med den nya riktningen att vi inte dogmatiskt bestämmer hur världen skall se ut utan först genom kritiken av den gamla världen vill finna den nya. Hittills har filosoferna låtit sina lösningar på gåtorna ligga i skrivbordslådan, och den dumma ofilosofiska världen har bara behövt spärra upp käften för att den absoluta vetenskapens stekta sparvar skulle flyga in i dess gap … Om inte konstruktionen av framtiden och den slutgiltiga utopin är vår sak, så är det så mycket säkrare vad vi för närvarande har att utföra. Jag avser *den hänsynslösa*

---

5 *Ibid*, s 341.

6 *Ibid*, s 343.

7 Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843, på marxists.org.

* Ett anmärkningsvärt undantag var Blanqui, som kritiserade systemmakarna för att de grälade om samhällets framtida omvandling. Hans berömda kritik riktades mot Cabet och Proudhon, vars anhängare (sa han) stod på en flodbank och tvistade om vad som fanns på andra sidan: ”Låt oss korsa floden och se efter”, rådde han. Det vill säga, först gör vi revolutionen och sedan bekymrar vi oss om hur det nya samhället ska byggas upp. Det var ett bedyrande att det var onödigt med uppfattningar om det socialistiska samhället. Som vi förklarar nedan är detta helt skilt från Marx’ tänkande, som rör hur sådana uppfattningar ska utvecklas på sikt. I den blanquistiska rörelsen var denna inställning av ”låt oss ta oss över och se” dessutom en del av dess allmänt teorifientliga och ideologifientliga fördomar. Ett annat av Blanquis yttranden ligger närmare Marx’ anda. ”Ett av våra mest absurda antaganden”, skrev han, ”är att vi barbarer, vi idioter, ger oss ut för att vara lagstiftare för framtida generationer.” (Spitzer, *op cit*, s 105.) Detta rör mest påtagligt den detaljrikedom med vilken systemmakarna tänkte sig sin framtida samhällsordning, i motsats till de övergripande linjer och villkorliga förutsättningar för ett socialistiskt samhälle som framstår ur Marx’ metod.

> *kritiken av allt bestående*, hänsynslös såväl däri att den inte gör halt för några slutsatser som att den inte viker undan i konflikter med de härskande makterna.[8]

Den nya världens exakta form kommer alltså att hittas till sist, men från ett nytt håll. Den kommer inte att återfinnas med hjälp av förväntningar eller påbud, utan via en kritik av det existerande systemet.

Vi har redan nämnt kritikens – analys med hjälp av kritik – centrala betydelse i unghegelianernas tänkande, och här använder Marx den för att hjälpa till att lägga upp en ny kurs. Dess egen upplösning finns redan inneboende i allt som existerar: det var välbekant för alla som hade gått igenom den hegelianska skolan. Dess inre motsättningar visar sig i historiens dialektik. Det är kritikens uppgift att påvisa dessa motsättningar och göra upplösningen till en *medveten* process, och därmed en mänsklig process, ty denna gång (så löd det övergripande resonemanget) var det möjligt med ett samhälle där det mänskliga medvetandet kunde blomstra.

Här är en av de viktiga knutpunkter där en uppfattning som uppstått inom vänsterhegelianismens samhällsfilosofiska mall förvandlades till en grundläggande politisk tanke, i själva verket en lösning av ett av politikens grundläggande problem. Det är en hörnsten i Marx' politik.

Marx' brev konstaterar sedan bestämt: ”Jag är därför inte för att vi skulle plantera en dogmatisk fana, tvärtom. Vi måste ge dogmatikerna ett handtag så att de gör sina påståenden klara för sig.”[9]

Dogmatiker är förvisso ett fult ord och används vanligtvis för att göra gällande att ens egna dogmer är bättre än den andra personens. Det leder lätt till nedsättande slutsatser: ”*Jag* är principfast, *du* är dogmatisk, *han* är fanatisk.” Som sådant är det bara ett litterärt grepp. Men i detta fall återspeglar Marx' användning av ordet en mer objektiv skillnad – skillnaden mellan åsikter som ska uppnås med hjälp av en kritisk analys av verkligheten och lärosatser som förkunnas med hjälp av påbud (som arkitekturen och kläderna i Cabets organiserade utopi i Ikarien).

Den nya linjen sammanfattas igen mot slutet av brevet:

> Vi uppträder på så sätt inte doktrinärt mot världen med en ny princip: Här är sanningen, fall på knä! Vi utvecklar för världen nya principer ur världens egna principer. Vi säger den inte: Sluta upp med dina strider, de är bara dumheter; vi skall ge dig den rätta kampparollen. Vi förklarar bara för den varför den egentligen kämpar, och medvetandet [därom] är något som den *måste* tillägna sig även om den inte vill.
> Reformen av medvetandet består *bara* däri att man låter världen få del av medvetandet, att man väcker den ur drömmen om sig själv, att man *förklarar* dess egna handlingar för den. Hela vårt mål kan inte bestå i något annat än att de religiösa och politiska frågorna anpassas till formen för det mänskliga självmedvetandet, vilket också är fallet i Feuerbachs religionskritik.
> Vårt valspråk måste alltså vara: en reform av medvetandet inte genom dogmer utan genom analys av det mystiska och för sig själv omedvetna medvetandet, vare sig det uppenbarar sig i religionen eller i politiken. Det skall sedan visa sig att världen sedan länge hyser en dröm om någonting som den bara behöver vara klart medveten om för att verkligen besitta. Det skall visa sig att det inte rör sig om ett långt tankstreck mellan förflutet och framtid utan om *fullföljandet* av det förflutnas tankar. Det skall till sist visa sig att mänskligheten inte börjar något *nytt* arbete utan med nyvunnet medvetande fortsätter sitt gamla arbete.
> Vi kan alltså sammanfatta tendensen i vår tidskrift i en mening: Att göra tidsåldern medveten om sina egna strider och önskningar (kritisk filosofi). Det är arbetet för världen och för oss.[10]

8 Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843, på marxists.org.
9 *Ibid*.
10 *Ibid*.

Invändningen mot formalistiska och dogmatiska principer gäller i direkt mening för skisser för det nya samhället, inte för politiska principer i allmänhet. Men också de sistnämnda underställs den övergripande metoden. Alla socialistiska teorier ska prövas med hjälp av en kritisk undersökning av de verkliga strider som pågår, för att dra ur dem en innebörd som kämpar för att bli medveten. Det är inte ett åläggande att inte anta principer utan en strategi för att utarbeta dem.

3. Framåt till en politisering av socialismen

Det är i detta sammanhang som vi får en mycket viktig redovisning av var Marx vid denna tidpunkt står angående socialismen och kommunismen. Vi måste komma ihåg att hans syftningar gäller 1843 års specifika socialismer och kommunismer. Följande stycke utgår från tanken att man måste hjälpa dogmatikerna att klargöra sina egna läror:

> Så är i synnerhet *kommunismen* en dogmatisk abstraktion, varmed jag emellertid inte menar någon inbillad eller möjlig kommunism utan den verkliga existerande kommunismen, sådan som Cabet, Dézamy, Weitling o.s.v. utformar den. Denna kommunism är bara en egendomlig utväxt på den humanistiska principen, infekterad av sin motsats kapitalismen.* Kommunismen är därför inte alls detsamma som upphävandet av den privata äganderätten, och det är inte en tillfällighet utan en nödvändighet att kommunismen fått andra socialistiska läror som Fouriers, Proudhons o.s.v. mot sig, eftersom den själv bara utgör en speciell, ensidig utveckling av den socialistiska principen.[11]

Den kommunism som Marx *inte* tänker på är de hemliga föreningarnas (blanquisternas och de andras) och de parisiska arbetarklubbarnas kommunism, som han inte var bekant med förrän han kom till Paris. Cabets form av kommunism var tveklöst en av de mest dogmatiska abstraktionerna på området, inklusive en ytterst detaljerad skiss av ett samhälle genom påbud. Weitlings kommunistiska utopi var inte mindre dogmatisk, faktiskt messiansk, om än mindre åskådlig än fransmannens. Det är uppenbart att Marx på ett allmänt plan höll med om att avskaffa privategendomen, men inte de speciella kommunistiska läror som då förkroppsligade denna allmänna idé. Dessa kommunismer är alltför ingående och representerar bara en sida av den ”mänskliga principen” (förverkligandet av människans frihet). Det behövdes en bredare vision av kommunismen.

Kommunism (avskaffande av privategendom) är i sig själv bara en sida av den socialistiska principen (lösningen av den ”sociala frågan”), och

> … hela den socialistiska principen är i sin tur bara en aspekt av det sanna mänskliga väsendets *realitet*. Vi måste också sysselsätta oss med den andra aspekten, med människan som tänkande varelse, och alltså göra religionen, vetenskapen o.s.v. till föremål för vår kritik.[12]

Den socialistiska principen är alltför begränsad eftersom den inte berör hela omfattningen av den ”humanistiska principen” – människans fullständiga frigörelse, inklusive hennes frigörelse från de gamla teoretiska uppfattningarna, därav hänvisningen till religion och vetenskap. Men när vi läser vidare visar det sig att det inte betyder att Marx tänker tillbaka på de gamla filosofiska intressena. Istället krävs det en bredare agenda därför att

> vi [vill] påverka våra samtida, och i synnerhet våra tyska samtida. Man kan fråga sig hur det skall gå till. Två fakta låter sig inte förnekas. Å ena sidan religionen, å andra sidan politiken är

---

* I engelska texten står ”privatism” [på tyska ”Privatwesen”], inte kapitalism – öa.
Tanken i denna mening kom att vidareutvecklas i kapitlet om privategendom och kommunism i Marx’ Parismanuskript från 1844. (Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.)

11 Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843, på marxists.org.

12 *Ibid*.

> de bägge föremål som väcker det största intresset i dagens Tyskland. Man måste utgå från dessa, hurdana de än är, och inte – som [Cabets] ”*Voyage en Icarie*” – spela ut ett färdigt system mot dem.[13]

Den tyska allmänheten måste nås med hjälp av det som intresserar dem, religion och politiska frågor. När Marx fortsätter klargör han att av de två är de politiska frågorna viktigast.

Varför är detta en bredare agenda än den socialistiska principen? Därför att alla de befintliga socialismerna ställde det sociala mot det politiska och mer eller mindre bortsåg från den verkliga politiska arenan. I detta avseende var Owen lika ensidig som sina medtävlare på kontinenten, Saint-Simon, Fourier, Cabet, Weitling och alla de andra, liksom den kommunistiska klubbrörelsen. Efter att ha upptäckt den ”sociala frågan” ställde de den mot dagens politiska frågor, som härrörde från kampen för att demokratisera samhället. Denna politiska kamp dömdes ut som enbart liberala intressen. Det fanns ingen tanke att integrera sina samhälleliga mål i en politisk kamp.* Vid denna tid betydde beteckningen ”socialistisk” *icke-politisk*.

Marx har satt fingret på denna självstympande natur hos dåtidens -ismer. Han hävdar att det går att visa att den förnuftiga kärnan i de frågor som politiken ställer pekar fram mot socialismen – att man kan och måste knyta ihop dem:

> Förnuftet har alltid existerat, men inte alltid i den förnuftiga formen. Kritikern kan alltså anknyta till vilken form av det teoretiska och praktiska medvetandet som helst och ur *den* form av den existerande verkligheten som han väljer utveckla den sanna verkligheten som dess ändamål och fullkomning. Vad nu beträffar det verkliga livet, så motsvarar just den *politiska staten*, även om den ännu inte medvetet eftersträvat de socialistiska formerna, i alla sina *moderna* former förnuftets krav. Och den stannar inte vid det. Den förverkligar överallt förnuftet. Men det uppstår likaså överallt en konflikt mellan dess ideella bestämmelse och dess reella förutsättningar. Ur denna konflikt inom själva den politiska staten låter sig därför överallt den sociala sanningen utvecklas.[14]

Här uttalas den uppfattning som kom att bli en av marxismens byggstenar, att de krafter som kommer att skapa det nya socialistiska samhället först tar form i det nuvarande samhällets sköte.§ Det finns förvisso fortfarande en teoretiskt filosofisk anstrykning hos uttryck som ”förverkliga förnuftet”, och det finns om man ska vara efterklok en tvetydighet i uppfattningen om att den ”*politiska staten* … eftersträvat de socialistiska formerna”. Detta är inte den senare Marx’ färdiga formuleringar. Det viktiga är den avgrund som ligger mellan detta sätt att närma sig frågan och Cabets drömmar om detaljerna i framtidens uniformer.

Om den framtida verkligheten ska utvecklas ur den existerande verklighetens motsättningar, om den ”sociala sanningen” kommer att utvecklas ur konflikter i den existerande politiska omgivningen, då kan den sistnämnda förvisso inte ignoreras som socialisterna hade gjort. Marx hävdar att den nya inriktningen innebär att det måste skapas en koppling mellan dagens verkliga politik och det som folk verkligen är intresserade av. Och det går att göra, vidhåller han, utan att ifrågasätta våra principer.

---

13 *Ibid*.

* Det viktigaste undantaget utgjordes av vänsterchartisterna i England, som Marx ännu inte var bekant med. Det kommande förbundet med vänsterchartismen var ett av Engels’ viktigaste bidrag.

14 Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843, på marxists.org.

§ Liknelsen ”sköte” hade redan funnits med i den sista meningen i Marx’ andra brev i korrespondensen: ”Ju mer händelseutvecklingen ger den tänkande mänskligheten tid att fundera och den lidanden mänskligheten tid att samla sig, ju mer fullbordad kommer den färdiga produkt som det nuvarande bär i sitt sköte att bli när den kommer till världen.” (Marx, ”Briefe aus den ’Deutsch-Französischen Jahrbüchern’”, nr 2, maj 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 343.)

> På samma sätt som *religionen* är innehållsförteckningen över mänsklighetens teoretiska strider, så är den *politiska staten* sammanfattningen av hennes praktiska. Den politiska staten uttrycker alltså inom sin form *sub specie rei publicae* alla sociala motsättningar, behov, sanningar o.s.v. Det är alltså inte på något sätt under *hauteur des principes* som den mest speciella politiska frågan – t.ex. den om skillnaden mellan ståndS- och representationssystemet – skall göras till föremål för kritik. Denna fråga uttrycker nämligen endast på *politikens* område skillnaden mellan människans välde och privategendomens välde. Det är alltså inte bara frågan om att kritikern kan utan också att han måste gå in på dessa frågor (vilket enligt de krassa socialisternas åsikt är under hans värdighet).

Det exempel som Marx ger – att förespråka ett system som grundas på att representera väljare istället för en församling som representerade de samhälleliga ståndEN [*Stände*] som sådana – var ungefär den mest omedelbara fråga om politisk demokrati som existerade.* Gentemot de ”krassa socialisterna” går Marx argument för att inlåta sig på denna fråga från det praktiska till det strategiska:

> Därigenom att han framhåller det representativa systemets företräden framför ståndssystemet *intresserar* han *praktiskt* ett stort parti. Därigenom att han upphöjer det representativa systemet från dess politiska form till att bli den allmängiltiga formen och gör gällande den sanna betydelse, som ligger till grund för det, så tvingar han samtidigt detta parti att gå utöver sig självt, ty dess seger är tillika dess undergång.

Här uttrycks en spirande tanke på en sorts ”övergångskrav”, som genom själva det faktum att de genomförs pekar mot en högre sorts krav. Till att börja med är det de borgerliga liberalerna som främst är intresserade av en representativ församling istället för en ståndsförsamling, men när de vinner så åstadkommer de därmed en ny situation, nya styrkeförhållanden och nya samhällsproblem där de utan tvivel kommer att förlora när de omedelbara frågorna går längre åt vänster. Marx drar slutsatsen:

> Det finns alltså ingenting som hindrar oss från att låta vår kritik bli en kritik av politiken och utvecklas till ett ställningstagande i politiken. Vi kan alltså identifiera oss med en av parterna i den *verkliga* striden.[15]

Sammanfattningsvis omfattade den nya inriktningen följande idéer: (1) Låt oss istället för att skapa en ny sekt jämte alla de existerande sekterna utveckla vårt eget program utifrån en kritisk analys av vad som pågår nu, utifrån den verkliga kampen och verkliga rörelsen istället för utifrån ren slutledningsförmåga. (2) Låt oss istället för att ställa den ”sociala frågan” mot dagens livsavgörande politiska tvistefrågor identifiera oss med kampen för dessa politiska mål för att knyta dem till vårt mer grundläggande samhälleliga mål.

Även om detta nya sätt att närma sig frågan var nytt för de flesta dåtida socialismerna var det inte nytt för Marx. Det var en fortsättning på den inställning till politiken som han hade haft och skrivit om redan innan han blev redaktör för *Rheinische Zeitung*:

> En dagsfråga har en hel del gemensamt med alla de andra frågor som är berättigade genom sitt innehåll och därmed förnuft: nämligen att inte *svaret* utan *frågan* själv utgör den främsta svårigheten. En verklig kritik analyserar därför inte svaren utan frågorna. Precis som lösningen på en algebraisk ekvation framgår så fort problemet ställs under de renaste och tydligaste förhållan-

---

* I januari 1841 hade till exempel Engels, som fortfarande bara var en radikal demokrat, formulerat denna paroll i en viktig artikel för den ungtyska rörelsen: ”Inget ståndssystem utan istället en enda stor nation av medborgare med samma rättigheter!” (Engels, ”Ernst Moritz Arndt”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 127.)

15 Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843, på marxists.org.

> den, så besvaras varje fråga så fort den har blivit en *faktisk* fråga. Världshistorien har själv ingen annan metod för att besvara och avfärda gamla frågor än att ställa nya frågor. Det är därmed lätt att hitta varje periods gåtor. De är dagsfrågorna. Och även om en viss individs intressen och insikter spelar en stor roll för svaren och det krävs ett tränat öga för att urskilja vad som beror på individen och vad som beror på perioden, så är å andra sidan *frågorna* en periods öppna, obevekliga röster, och de överskuggar all enskild individualitet. De är dess vägvisare, de är de mest *praktiska* tillkännagivandena av dess stämningar.[16]

”En verklig teori”, skrev Marx till en vän lite senare samma år, ”måste klargöras och utvecklas inom ramen för konkreta omständigheter och under de befintliga villkoren.”[17]

Detta sätt att närma sig frågan fick Marx att vända sig mot en av 1840-talets då viktiga ”vägvisare” i Tyskland, en dagsfråga som satte ljuset på en av det tilltagande förborgerligandets gåtor.

16 Marx, ”Die Zentralationsfrage …”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 379.
17 Marx, ”Brev till Oppenheim”, augusti 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 409.

Kapitel 5 Den nya inriktningen tillämpas

Marx tillämpade den nya linjen, eller gav ett praktiskt exempel på den, i den första artikel han skrev för publicering efter att ha lämnat *Rheinische Zeitung*. Artikeln publicerades i *Deutsch-Französische Jahrbücher* och handlade om en aktuell kontroversiell fråga, om en ”verklig kamp” som pågick på det politiska området. Den identifierade sig med kampens progressiva sida för att rikta in frågan på en lösning av den grundläggande ”sociala frågan”.

Frågan var religiös frihet, eller snarare politisk frihet oavsett religion: judarnas politiska frigörelse. Ska judar ha samma medborgerliga, lagliga rättigheter som kristna?

1. Frågan om judarnas frigörelse

Den franska revolutionen hade givit det första exemplet i Europa på en fullständig juridisk frigörelse för judarna, och hade i detta såväl som andra avseenden haft ett stort inflytande på de delar av Tyskland där Napoleons arméer krossade den gamla regimen. I och med reaktionen efter 1815 krympte de framsteg som de tyska judarna hade gjort, men i början av 1840-talet hade frågan rests igen och debatten rasade, i synnerhet i handelscentra som Hansastäderna och Rhenlandet.[1] 1843 röstade faktiskt den rhenska lantdagen med stor majoritet för laglig frigörelse, men det ogillades av kungen. Först 1847 kunde judarna erövra en delvis, och 1848 en fullständig (om än tillfällig) politisk frigörelse i Preussen.

> I Rhenlandet [skriver historikern Elbogen], där den industriella utvecklingen redan var långt utvecklad och de judiska översta ägarskikten redan spelade en integrerande roll inom ekonomin, greps liberalerna i början av 1840-talet av en allmän entusiasm för religiös tolerans och för tanken på människors brödraskap.[2]

I allmänhet gick de konservativa mot upplysningen, men skiljelinjerna var inte tydliga . Det fanns framträdande konservativa som stödde den – speciellt katoliker som hade sina egna syften – och det fanns självutnämnda vänsteranhängare som gick mot den. Framstående i den sistnämnda gruppen var den unghegelianska ledaren Bruno Bauer, som 1842 gav ut en mycket omdiskuterad artikel, ”Den judiska frågan”, som 1843 trycktes i en något utvidgad form som broschyr.

Bauers broschyr var inte på något sätt någon övergripande genomgång av den judiska frågan utan snarare en koncentrerad polemik mot att bevilja judar jämlika politiska rättigheter. Den spreds öppet som ett bidrag till den pågående debatten. ”Det folkliga intresset för det judiska problemet”, skrev Bauer på första sidan, beror på det faktum att ”allmänheten upplever att judarnas frigörelse hänger samman med utvecklingen av våra allmänna förhållanden.” Längre fram: ”Judarnas krav på frigörelse och det stöd det fått från de kristna är ett tecken på att båda sidor börjar bryta igenom den mur som hittills har skilt dem åt.” Och: ”Frågan om frigörelse är ett övergripande problem, det är vår tids Problem. Inte bara judarna utan också vi vill befrias.”[3] Bauers polemik framkallade ett antal svar i böcker och artiklar, av vilka Marx’ artikel bara var ett.

---

1 För den judiska befrielserörelsen i Rhenlandet, se Sterling, *Judenhass. Die Anfänge des politischen Antisemitismus in Deutschland (1815-1850)*, Frankfurt: Europeische Verlagsanstalt 1969, s 78-79; Elbogen, *Die Geschichte der Juden in Deutschland, Eine Einführung*, Frankfurt: Europeische Verlagsanstalt 1966, s 221-227.

2 Elbogen, *op cit*, s 223.

3 Bauer, *The Jewish Problem*, Cincinatti: Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion 1958, s 1, 61, 63.

2. Marx om judarnas frigörelse

Marx hade ursprungligen tänkt skriva en artikel i frågan om judarnas frigörelse i augusti 1842, kort innan han blev redaktör för *Rheinische Zeitung* (som hade publicerat artiklar i ämnet varenda månad sedan mars).[4] Hans måltavla skulle vara samma C H Hermes, redaktör för den katolska *Kölnische Zeitung*, som han hade angripit föregående månad i frågan om en fri press.[5] I den artikeln hade tredje avsnittet helt ägnats åt pressens rätt att fritt diskutera förhållandet mellan religionen och staten, och behovet att skilja kyrka och stat åt. Den fortsatte med att argumentera mot religiösa kriterier för den enskildes förhållande till staten.[6] Resonemanget innefattade alltså redan underförstått frågan om judarnas frigörelse, även om det inte var artikelns ämne.

Men direkt efter att Marx hade skrivit färdigt artikeln och medan den fanns i *RZ* gick Hermes händelsevis specifikt in på frågan om judarnas frigörelse från sin som vanligt konservativa synvinkel, och förespråkade en sorts apartheidsystem för judar.[7] Efter att Hermes' tredje artikel i frågan hade publicerats i *Kölnische Zeitung* skrev Marx till sin vän Oppenheim att denne skulle skicka honom ”Hermes' samlade artiklar *mot judiskheten*.”*

> Jag kommer sedan så snart som möjligt att skicka dig en artikel [till *RZ*], som även om den inte kommer att göra slut på den sistnämnda frågan i alla fall kommer att rikta den åt ett annat håll.[8]

Men vid den tiden hade *RZ* redan publicerat två svar till Hermes, och strax därefter ännu en artikel i frågan.[9] Och omkring en månad senare kastades Marx in i tumultet som redaktör för tidningen och flytten till Köln. Artikeln som var tänkt att ge en ny inriktning på diskussionen om judarnas frigörelse skrevs aldrig på grund av att Marx uppslukades av vedermödorna att redigera tidningen.

Nästan i slutet av sin anställning som redaktör engagerades Marx (som vi får veta i förbigående från ett av hans brev) i rörelsen med petitioner för judars rättigheter.

> Israeliternas ledare här [Köln enligt brevets datering] kom nyligen till mig och bad mig stöda en petition för judarna till lantdagen, och jag kommer att göra det. Oavsett hur motbjudande den israelitiska tron är för mig, förefaller mig Bauers ståndpunkt alltför abstrakt. Det handlar om att slå så många hål som möjligt i den kristna staten och smyga in förnuftet så mycket vi kan. Det är vad man åtminstone måste försöka göra – och *förbittringen* ökar med varje skrivelse som avvisas med en protest.[10]

Den petition som lades fram från Köln i maj 1843 krävde ”likhet inför lagen” för judar, som ”de medborgerliga rättigheternas grundläggande princip”. Vi vet naturligtvis inte om Marx faktiskt skrev något utkast till en petition eller om något utkast som han kan ha skrivit användes för den text som spreds. Men petitionsrörelsen var en allvarlig och viktig angelägenhet, och som vi tidigare har

---

4 Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels: leur vie et leur oeuvre*, band 2, s 253, fotnot.

5 Se kapitel 1, s 26.

6 Marx, ”Leading article in *Kölnische Zeitung* nr 179”, i Marx/Engels, *On Religion*, s 33-39, i synnerhet s 36 om den sista punkten.

7 För Hermes' ståndpunkter, se Sterling, ”Der Kampf um die Emanzipation der Juden in Rheinland”, i *Monumenta Judaica: 2000 Jahre Geschichte und Kultur der Juden am Rhein. Handbuch im Aufrage der Stadt Köln*, Köln: J Melzer Verlag 1964, s 298; Hirsch, ”Karl Marx und die Bittschriften für die Gleichberechtigung der Juden”, *Arkiv für Sozialgeschichte* nr 8 (1968), s 232.

* *Judentum* kan betyda både judiskhet och judendom. Vi bör ha detta i åminnelse i samband med alla de följande citaten.

8 Marx, ”Brev till Oppenheim”, c:a 25 augusti 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 409.

9 Hirsch, ”Marxiana Judaica”, *Études de Marxologie*, nr 7, augusti 1963, s 48, och ”Karl Marx und … ”, *op cit*, s 232-233.

10 Marx, ”Brev till Ruge”, 13 mars 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 418.

nämnt drev lantdagen i Rhenlandet den.* Utöver Marx hade *Rheinische Zeitungs* skribenter och främjare en framträdande roll i denna ”verkliga kamp” på det politiska området. Några dagar efter att Marx hade skrivit det brev som citeras ovan, förklarade en artikel i *Rheinische Zeitung* att den judiska frågan var ”en av de termometrar … med hjälp av vilka det går att känna igen om en stat tar ett progressivt eller reaktionärt steg.”[11] Detta var tidningens stridbara politik.

När den redaktionella bördan låg bakom honom återvände Marx till planerna på en artikel om judarnas frigörelse. Istället för att skriva den åt *RZ* skrev han den till den kommande *Deutsch-Französische Jahrbücher*, och istället för att rikta polemiken mot konservativa katoliker angrep han den ledande motståndaren mot judarnas frigörelse till vänster, Bruno Bauer. Marx artikel ”Om den judiska frågan” var indelad i två delar, den första en genomgång av Bauers broschyr *Den judiska frågan*, den andra en genomgång av en senare artikel av Bauer, med titeln ”Nutida judars och kristnas möjlighet att bli fria”.

Det går inte att tillräckligt betona att Bauers broschyr inte bara var en polemik mot judarnas frigörelse av en ”vänsteranhängare”, utan att den också var skriven ”från vänster” – det vill säga med ett sådant tonläge. I och med att Bauer gått till historien som unghegelian kommer man sällan ihåg att hans vänsterperiod bara var en kort episod. 1839 betraktades han som en hegeliansk reaktionär och inom kort skulle han bli en konservativ beundrare av Bismarck och den ryska tsarismen och en tidig representant för en rasistisk antisemitism.[12] I efterhand är det lätt att se Bauer som en person vars i grund och botten reaktionära sätt att närma sig frågan inte förändrades när den tillfälligt draperades i vänsterfraser. Men 1843 verkade han vara en ledande personlighet inom det som kallades vänstern.

Kärnan i Bauers ståndpunkt var att Tysklands tillstånd inte kunde lösas med huvudsakligen politiska åtgärder – som att ge judarna samma politiska rättigheter som de kristna – utan bara genom att befria alla tyskar från *religionen som sådan*, den kristna såväl som den judiska religionen. För Bauer var frågan om religionen – att krossa religionen – nyckeln till samhälleliga och politiska förändringar, inte tvärtom. ”Religiösa fördomar är grunden till de världsliga och politiska fördomarna … Så fort tron på ett religiöst bifall av de världsliga och politiska fördomarna rubbas, förlorar de politiska fördomarna sin självsäkerhet.” Han tror att han är väldigt radikal, mycket ”extrem”, när han ställer grundläggande förändringar mot enbart delvisa reformer, och därmed angriper frågan från ”vänster”. I det avseendet är hans ståndpunkt den typiska sekteristens: ”Alla reformer kommer bara att vara tillfälliga” tills det enda botemedlet genomförs – även om det är något av ett anti-klimax att upptäcka att denna säkra bot helt enkelt är ”fullständig misstro mot slaveri, tro på frihet och mänsklighet.” Han angriper ”denna försagdhet och feghet som bekämpar en sorts förtryck utan att beakta den övergripande brist på frihet som mänskligheten fortfarande lever under …”[13]

> Alla är ofria [resonerar Bauer] i en absolut monarki. Juden är bara ofri på ett speciellt sätt. Judens hopp och önskan borde inte vara att avskaffa sitt eget speciella elände utan att en princip ska falla.[14]

---

* I juni lades en petition för judars rättigheter fram från Trier, Marx’ hemstad, och vissa tror kanske att Marx’ brev egentligen syftade på denna stad och var feldaterat. Petitionen från Trier var intressantare än Kölns. (För petitionerna se Hirsch, ”Marxiana Judaica”, s 43-44 och ”Karl Marx und...”, s 243 ff (petitionstexterna på s 241-245.)

11 Sterling, ”Der Kampf um die …”, s 298. Om datumet är korrekt så var Marx vid denna tidpunkt redaktör för tidningen. Han sa senare samma sak i sin *Den heliga familjen* – se sid 76 nedan.

12 Brazill, *The Young Hegelians*, Yale University Press 1970, s 180, 204-205. Se kapitel 10, s 138-140 för Bauers elitism. Rotenstreich, ”For and Against Emancipation: The Bruno Bauer Controversy”, *Leo Baeck Institute Year Book*, vol 4 (1959), s 3.

13 Bauer, *The Jewish Problem*, s 101, 64, 77.

14 *Ibid*, s 92, jmfr även s 97.

Men under loppet av betoningen av denna träaktiga sekterism går han hela varvet från vänster till höger, återigen på ett typiskt sätt. Utöver att hylla Hermes' ståndpunkt säger han sig vara överens med, och åberopar, ytterst reaktionära politiska argument mot judarnas befrielse.[15]

Motiveringen lyder så här: om man *verkligen* tror på kristendomen eller judendomen då är det logiskt, försvarbart och oundvikligt att man hatar och förföljer den konkurrerande tron. När man väl antar att majoriteten trots den Högre kritiken kommer att fortsätta att vara kristna, så rättfärdigar deras uppriktighet den värsta tänkbara behandling av judar. Bauer är givetvis för religiös tolerans, som folket skulle vara om de blev ateister. Men samtidigt ägnar hans broschyr största delen åt att övertyga det goda kristna folket att *inte* tillerkänna judarna samma politiska rättigheter. Det är ingen överdrift att säga att detta resonemang skulle kunna rättfärdiga inkvisitionens allra värsta överdrifter – naturligtvis bara för troende kristna. I konsekvensens namn måste judarna skickas iväg till ”Kanaans land” så att de kan bli goda judar där, på egen hand: ett av de första exemplen på den judefientliga reaktionens och icke-troende sionismens ömsesidighet, efter mönster av Fichte och Fourier.[16]

3. Politisk frigörelse som ett stadium

Efter en sammanfattning av Bauers åsikter inleder Marx sitt svar med en kritik av Bauers ”ensidiga” inriktning på bara abstrakt politisk frigörelse:

> Det är inte alls tillräckligt att fråga: Vem skall frigöra? Vem skall bli fri? Kritiken har en tredje fråga att ta upp. Den måste fråga: *Vilket slag av frigörelse* är det frågan om? Vilka betingelser fordras för den önskade frigörelsen? Först kritiken av själva den *politiska frigörelsen* kan utgöra den slutliga kritiken av judefrågan och göra den till ett led i "*tidens allmänna problem*".[17]

Bauer gör fel när han kritiserar den kristna staten (en stat som formellt ansluter sig till kristendomen) istället för staten i allmänhet. Men i vissa av USA:s stater finns exempel på en stat som är rent sekulär, följaktligen rent politiskt, juridiskt skild från religionen. Bara där

> kan judarnas och överhuvud de religiösa människornas förhållande till den politiska staten, alltså religionens förhållande till staten, framträda i sin egenart och renhet … Kritiken blir då en *kritik av den politiska staten*.[18]

Ty trots avskaffandet av alla politiska tvång rörande religion, trots att ”den politiska frigörelsen [från religionen] är slutgiltig”, ser vi att de religiösa känslorna blomstrar i USA. Skälet till denna ”brist” måste därför sökas i själva statens natur, inte i den kristna statens karaktär.

> Vi omvandlar inte världsliga frågor till teologiska. Sedan historien länge nog har upplösts i vidskepelse, upplöser vi vidskepelsen i historia. Frågan om *förhållandet mellan den politiska frigörelsen och religionen* är för oss frågan om *förhållandet mellan den politiska frigörelsen och den mänskliga frigörelsen*.[19]

Staten kan befrias från religionen utan att folket befrias från religionen. Marx gör följande jämförel-

15 *Ibid*, s 59-60 om Hermes.
16 *Ibid*, s 29, 32 (för Bauer). För det allmänna mönstret se Dubnov, *History of the Jews*, band 4, New York: Yoseloff 1971, s 4-463 (för Fichte); Silberner, ”Charles Fourier on the Jewish Question”, *Jewish Social Studies* nr 8, 1946, s 262-266, eller Szajkowski, ”The Jewish Saint-Simonianism and Socialist Anti-Semites in France”, *Jewish Social Studies* nr 9, 1947, s 46 (för Fourier).
17 Marx, *Om judefrågan*, på marxistarkiv.se.
18 *Ibid*.
19 *Ibid*.

se: när kravet på att ha egendom för att få rösta avskaffas så skiljs staten på ett abstrakt sätt (det vill säga bara juridiskt) från det privata ägandet. ”Ändå förhåller det sig inte så att man genom att [på detta sätt] upphäva privategendomen politiskt, avskaffar själva privategendomen, utan tvärtom förutsätter man den.” Alla är då en ”likvärdig medlem av samhället” i politisk form, men privat-egendomen (och andra särdrag i det nuvarande systemet) fortsätter att på sitt eget sätt ha ett praktiskt inflytande. ”Långt ifrån att avskaffa dessa *faktiska* skillnader [vad gäller privat ägande etc.] existerar staten tvärtom endast med deras hjälp...”[20] Alltså –

> Där den politiska staten uppnått sin fulla utveckling lever människan inte bara i tänkandet, i medvetandet utan också i *det praktiska livet* ett dubbelliv, ett himmelskt och ett jordiskt liv, ett liv som *politisk samhällsvarelse*, där hon ser sig endast som *samhällsvarelse*, och ett liv i det borgerliga samhället, där hon ser sig som *privatperson* och där hon betraktar andra människor som medel och förnedrar sig själv till medel, till lekboll för främmande makter. Den politiska staten förhåller sig lika spiritualistiskt till det borgerliga samhället som himlen till jorden.[21]

Jämför detta med Bauer som hade resonerat mekaniskt, som om varenda troende kristen eller jude automatiskt måste agera ut alla ”logiska” konsekvenser av sin religiositet inom statens ramar. I motsats till detta betonar Marx ”uppspaltningen” (hans ord) av medvetandet hos den person som lever detta ”dubbelliv”.

Det finns två sidor hos detta uppspaltade medvetande: (1) å ena sidan, en *citoyen*, en medlem i staten, en kollektiv varelse; å den andra en *bourgeois*, en medlem i civilsamhället; (2) å ena sidan en *citoyen* etc.; å den andra en troende kristen eller jude. Marx håller med om att denna uppspaltning förvisso bara leder till ”döda bokstäver” (för Bauer hade gjort en stor sak av judarnas hyckleri när de anpassar sig för att leva i de nuvarande kristna samhällena och staterna), ”men denna döda bokstav är inte personlig. Det är själva den *politiska statens döda bokstav.*”[22]

> Denna världsliga konflikt, i vilken judefrågan upplöses, detta förhållande mellan den politiska staten och dess egna förutsättningar – det må vara materiella element som privategendomen o.s.v., eller andliga som bildningen och religionen – denna motsättning mellan det *allmännas intresse* och *privatintresset*, denna åtskillnad mellan det *politiska* och det *borgerliga samhället*, dessa världsliga motsättningar låter Bauer stå kvar, medan han polemiserar mot det religiösa uttrycket för dem.[23]

Marx vill tvärtom tona ner de religiösa former i vilka de politiska konflikterna uppträder, och istället gå bakom de politiska konflikterna till frågans samhälleliga betydelse. Det innebär inte att man ska bortse från de politiska konflikterna:

> Den *politiska* frigörelsen innebär visserligen ett stort framsteg, men den utgör inte det sista steget i den mänskliga frigörelsen över huvud. Däremot är den slutpunkten för den mänskliga frigörelsen inom den hittillsvarande världsordningen. Det är självklart att vi här talar om verklig, om praktisk frigörelse.[24]

Den politiska frigörelsen är alltså ett stadium som ska passeras: ”Människan frigör sig *politiskt* från religionen därigenom att hon förvisar den från den offentliga rätten till privaträtten.” Det är det stora steget framåt, men inte kampens slutpunkt.

> Vi säger alltså inte som Bauer till judarna: Ni kan inte frigöra er politiskt utan att radikalt frigöra

20 *Ibid*.
21 *Ibid*.
22 *Ibid*.
23 *Ibid*.
24 *Ibid*.

> er från judendomen. Vi säger tvärtom till dem: Eftersom ni kan frigöra er politiskt utan att fullständigt och konsekvent frigöra er från judendomen, så innebär inte själva den *politiska frigörelsen* den *mänskliga* frigörelsen.[25]

Den demokratiska staten ställs mot den kristna staten: ”Den demokratiska eller verkliga staten[*] behöver inte religionen för att vara politiskt fullgod.”[26] Istället – och här upprepar Marx Feuerbachs humanism – uttrycker den demokratiska staten kristendomens humana grund eller humana bakgrund, det vill säga de humanistiska värderingar som kristendomen uttrycker på ett dolt och förvrängt sätt. Den demokratiska statens grundval är ”inte kristendomen utan kristendomens *mänskliga grund* … Den politiska demokratin är kristen därför att i demokratin betraktas människan, inte bara en viss människa [kungen] utan varje människa som ett *suveränt*, ett högsta väsen.” I kristendomen är ”människans suveränitet” en fantasi, i demokratin är den verklig.[27]

4. ”Människans frigörelse” som slutpunkten

Marx går sedan till frontalangrepp mot Bauers åsikt att en jude inte kan göra anspråk på mänskliga rättigheter så länge han inte överger sin religion. Marx svarar, med hänvisning till dessa rättigheter:

> De faller under den *politiska frihetens kategori*, under *medborgarrättens* kategori, vilken som vi sett inte på något sätt förutsätter den motsägelsefria och positiva förintelsen av religionen, alltså inte heller av t.ex. judendomen. Det återstår alltså att skärskåda den andra hälften av de mänskliga rättigheterna, den som inte har med medborgarrättigheterna att skaffa.
> I raden av sådana rättigheter befinner sig trosfriheten eller rätten att utöva vilken kult som helst. *Trons privilegium* erkänns uttryckligen antingen som en *mänsklig rätt* eller som en konsekvens av en mänsklig rätt, frihetens.[28]

Han citerar *Deklaration om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna* från 1791 och 1793 och från Pennsylvanias och New Hampshires författningar för att bevisa, att långt från att vara oförenlig med de mänskliga rättigheterna (som Bauer påstod), så räknas *”rätten att vara religiös*, närmare bestämt rätten att vara religiös på vilket sätt som helst, och att utöva sin egen religiösa kult, tvärtom uttryckligen … till de mänskliga rättigheterna. *Trons privilegium* är en *allmän mänsklig rättighet*.”[29]

Dessa mänskliga rättigheter representerar politisk frigörelse men ännu inte mänsklig frigörelse (*social revolution* i Marx’ senare språkbruk). De utgör det *borgerliga* samhällets förhållanden i motsats till den gamla samhällsordningen: ”Den praktiska användningen av den mänskliga rättigheten till frihet är den mänskliga rättigheten till *privategendom*.” På samma sätt är de andra rättigheterna, som jämlikhet, trygghet, i själva verket föreställningar hos civilsamhället med dess egenintresse och egoism. I själva verket, påpekar Marx, går ingen av de så kallade mänskliga rättigheterna utöver civilsamhällets egoism.[§] ”Det enda band som förenar dem [människorna i civilsamhället] är naturnödvändigheten, behovet och privatintresset, bevarandet av deras egendom och deras egoistiska personer.”[30]

Marx tar upp det ”gåtfulla” faktum att den franska revolutionen i namn av friheten förkunnade

---

25 *Ibid*.

* Innebörden bakom att kalla den demokratiska staten en ”verklig” stat kommer att förklaras i kapitel 8.

26 *Ibid*.

27 *Ibid*.

28 *Ibid*.

29 *Ibid*.

§ Kom ihåg att begreppet *civilsamhälle* står för *bürgerliche Gesellschaft*, som också kan översättas som ”borgerligt samhälle”, och att betydelsen varierar under denna period beroende på sammanhanget, vilket förklarades i kapitel 1.

30 *Ibid*.

”berättigandet av den egoistiska, från medmänniskor och samhälle avsöndrade människan”, istället för att övervinna egoismen och förhärliga gemenskapen.

> Ännu mer gåtfullt blir detta förhållande när vi ser att medborgarskapet och det *politiska samhället* t.o.m. av de politiska revolutionärerna degraderas till att bli blott ett *medel* för att bibehålla dessa så kallade mänskliga rättigheter, att alltså medborgaren förklaras vara den egoistiska människans tjänare, att den sfär, i vilken människan uppträder som samhällsvarelse, underordnas den sfär, i vilken hon uppträder som privatmänniska, ja till sist att människan som borgare och inte människan som medborgare kallas den *egentliga* och *sanna* människan.[31]

Men ”gåtan är lätt att lösa.” Svaret börjar med en analys av feodalismen som förtjänar att bli bättre känd (den lades fram redan i anteckningsboken om Hegel).

Dess utgångspunkt är sammansmältningen av politik och ekonomi under feodalismen, till skillnad från förhållandet under kapitalismen. Det vill säga att den jordägande aristokratin (den besuttna härskande klassen) också *automatiskt* är den politiskt härskande klassen i kraft av sitt ägande, inte via någon indirekt mekanism. Friherren *är* staten, för alla i hans domäner. Staten är inte något juridiskt självständigt verkställande utskott som agerar å hans vägnar. *L’etat c’est lui*. [Staten är han.] Ekonomisk makt är politisk makt, direkt.

Detta, måste vi snabbt tillägga, är inte de ord med vilka Marx förklarar tanken i artikeln framför oss. Han framställer det i termer av *politisering* av civilsamhällets alla sidor under feodalismen:

> Det gamla borgerliga samhället [i engelska originalet står ”civil society”, civilsamhälle – öa] hade en *omedelbar politisk* karaktär, d.v.s. det borgerliga livets beståndsdelar, som t.ex. egendomen eller familjen eller arbetssättet upphöjdes till beståndsdelar i stadslivet i form av jordägandet, ståndet och skråväsendet. I denna form bestämde de den enskilda individens förhållande till den *statliga helheten*, d.v.s. hans *politiska* förhållande eller det sätt på vilket han avskildes och utestängdes från samhällets andra beståndsdelar … på så sätt var fortfarande det borgerliga samhällets livsfunktioner och levnadsbetingelser politiska, om än i feodalismens mening …[32]

Den franska revolutionen

> *upphävde* ... det *borgerliga samhällets [civilsamhällets] politiska karaktär.* Den slog sönder det borgerliga samhället i dess minsta beståndsdelar … Den befriade den politiska anden … den befriade den från dess sammanblandning med det borgerliga livet och konstituerade den som en sfär för angelägenheter som rörde *hela* folket …Den *bestämda* verksamheten och den bestämda livssituationen fick bara individuell betydelse.[33]

Men med den nya politiska strukturens idealism följde civilsamhällets materialism. Under feodalismen hade civilsamhällets egoistiska anda hållits tillbaka av den politiska makten. Nu var det inte längre så.

> Den politiska frigörelsen var samtidigt det borgerliga samhällets frigörelse från politiken, från själva *skenet* av ett allmänt innehåll.
> Det feodala samhället hade upplösts i sina minsta beståndsdelar, i *människorna*. Men det gällde de människor som verkligen utgjorde dess beståndsdelar, de *egoistiska* människorna.
> Denna *människa*, medlemmen av det borgerliga samhället, är nu basen, förutsättningen för den *politiska* staten.[34]

31 *Ibid*.
32 *Ibid*.
33 *Ibid*.
34 *Ibid*.

Detta, avslutar Marx, är alltså den verkliga innebörden i den politiska frigörelsen (från de gamla feodala förhållandena) – att de privata intressenas område befrias *från* politiken, det vill säga från de politiska begränsningar som feodalismen införde. I ett stycke anger Marx hur politisk, ekonomisk och religiös frihet hänger samman, i detta sammanhang:

> Människan befriades därför inte från religionen, hon fick religionsfrihet. Hon befriades inte från egendomen. Hon fick egendomsfrihet. Hon befriades inte från förvärvsegoismen, hon fick förvärvsfrihet.[35]

Således har Marx nu placerat den religiösa frigörelsen – judarnas politiska befrielse – i samma kategori som politisk befrielse i allmänhet. Givetvis var alla till vänster för politisk befrielse – naturligtvis också Bauer, bara att han hade *ställt den i motsats till* att befria bara judarna. Men medan judarnas frigörelse nu jämställs med politisk befrielse i allmänhet (efter mönster från den franska revolutionen), så har precis samma resonemang också visat varför det var nödvändigt att gå utöver enbart politisk befrielse, vidare till en *samhällelig* omorganisation.

Det som Marx skiljer från politisk frigörelse är mänsklig frigörelse (social frigörelse i senare termer). Det definieras i form av att återintegrera den politiska och samhälleliga makten:

> Först när den verkliga individuella människan … lärt sig betrakta och använda sin ”egen kraft” som en *samhällelig* kraft och därmed inte längre skiljer den samhälleliga kraften som *politisk kraft* från sin egen, först då är den mänskliga frigörelsen fullbordad.[36]

Så slutar del I av Marx’ artikel, med att ha uppnått målet: den har visat att ett omedelbart, följaktligen delvis, politiskt progressivt krav kan stödas, *och på samma gång på ett naturligt sätt knytas till det vidare målet att förändra samhället*.

5. Bauer: rond två

Del II av artikeln tar upp Bauers uppföljande artikel, ”Möjligheten för dagens judar och kristna att bli fria”. Det främsta kännetecknet hos Bauers artikel – som förvisso fanns redan i broschyren men inte i så stor omfattning – är att den lägger tyngdpunkten på att fördöma judendomen *som religion* i jämförelse med kristendomen.[*] I sig själv är inte detta så motsägelsefullt som det kan verka för en ateist som förespråkar att både kristendomen och judendomen och överhuvudtaget all religion ska förintas. Feuerbach hade visat vägen i detta: kristendomens roll under historien var att inskränka religionen till det allra väsentligaste, så långt att det verkligt humanistiska innehåll som finns dolt i religionens bästa sidor lyfts fram allra tydligast, och vägen på så sätt röjs så att det övernaturliga höljet kan kastas bort och bara lämna kvar det humanistiska innehållet. Det är denna Feuerbachs, av unghegelianerna allmänt accepterade, åtskillnad mellan kristendomen och alla tidigare religioner som Bauer tar som utgångspunkt.

I broschyren hade huvudbetoningen inte legat på att skilja mellan kristendom och judendom, utan istället att argumentera mot *delvis* frigörelse av i grund och botten sekteristiska orsaker: *Vad? Bara en ynklig delvis frigörelse, av bara några få personer, när vi andra behöver en fullständig frigörelse*

35 *Ibid*.

36 *Ibid*.

* Denna sida är förhållandevis mindre framträdande i broschyren, men vi bör inse att det inte handlar om någon förändring av uppfattningar. Alldeles i början av broschyren protesterar Bauer: ”Det hörs ett ramaskri som om det var förräderi mot mänskligheten när en kritiker börjar undersöka judens speciella natur. Samma personer som med välbehag tittar på när kritiken riktar sig mot kristendomen … är snar att fördöma den person som utsätter även judendomen för kritik.” (Bauer, *The Jewish Problem*, s 2.) Ett problem med denna protest är att Bauers kritik av judendomen har som mål att se till att en minoritet fortsätter att vara berövad politiska rättigheter.

– *religiös frigörelse?* Som vi har sett hade denna linje krossats från olika håll, inklusive i artiklar i *Rheinische Zeitung*, och den försvinner i bakgrunden i hans uppföljande artikel 1843. Även om vi går med på att alla religioner är reaktionära, varför skulle judarna trots allt ändå *inte* ha samma juridiska rättigheter som kristna – i väntan på den lyckliga dag när alltihopa utrotas? Och om det inte är någon viktig fråga, varför anstränga sig att skriva och ge ut en hel broschyr för att övertyga folk om att *gå mot* denna åtgärd? Inte ens tjockskallig sekterism verkar vara en tillräcklig förklaring.

Bauers uppföljande artikel tar alltså inte sin utgångspunkt i höjderna ovan den kristet-judiska antitesen, utan inleder istället en kraftfull polemik för att visa att judendomen som religion är så dålig att judarna inte har *möjlighet* att bli fria människor, helt enkelt genom att vara judar, och att de inte *förtjänar* att bli fria människor – en tes som går utöver artikelns titel. Hans argument mot judarna som grupp tar upp följande fyra punkter.

1. Kristendomen är en religion som innebär frihet och mänskligt framåtskridande; judendomen är en religion som är grym och underlägsen. I en stor del av Bauers resonemang ställs antimoderna och samtida irrationella drag hos den ortodoxt religiösa judendomen mot en feuerbachiskt tvättad version av en idealiserad kristendom. Den alldeles nya reformjudendomen ignoreras. Följande stycke är typiskt för dessa bedrägliga jämförelser:

> När den judiska hycklaren, rabbin, frågar om det är tillåtet att äta ett ägg som en höna lagt på sabbaten så är det helt enkelt idioti och ett upprörande resultat av religiös påverkan.
> När å andra sidan skolastikerna frågade om Gud, när han blev människa i Jungfruns sköte lika gärna kunde ha blivit, låt oss säga en pumpa; när lutheraner och reformerade präster debatterade om Guds/människans kropp kunde finnas överallt samtidigt, så är det förvisso komiskt, men bara på grund av att det var en diskussion om panteism i religiös och kyrklig form.[37]

2. Judar har inte gjort något konstruktivt under kampen för människan frigörelse.

3. I synnerhet har inte judar spelat någon roll under kampen mot religionen, det vill säga den filosofiska kritiken mot kristendomen, de kände bara skadeglädje över avslöjandet av kristendomen. De är tjänare åt den religiösa illusionen. Inte en enda jude har gjort något viktigt för att bekämpa den.

4. Judar är så nationalistiska att de utgör en nation i nationen, en stat i staten. Denna anklagelse var en av filosofen Fichtes favoriter, och hade mer än en kärna av sanning vad gäller den ortodoxa judendomen och judarnas historia. Men speciellt under denna period gick trenden i motsatt riktning – framförallt i Tyskland, som hade upplevt en av de högsta nivåerna av judisk assimilering. Moses Hess och andra tog senare denna anklagelse och vände ut och in på den och tänkte ut sionismen.

Eftersom allt detta tillskrivs judendomens beklagliga särdrag som religion kastar sig Marx, som förväntat, över det faktum att ”Bauer … här [omvandlar] frågan om judarnas frigörelse till en rent religiös fråga.”[38] Som tidigare vill han rikta in den mot en samhällskritik.

> Vi skall försöka komma bort från frågans teologiska innebörd. Frågan om judens förmåga att frigöra sig blir för oss frågan vilka särskilda *samhälleliga* element som måste övervinnas för att judendomen skall kunna avskaffas. Förmågan hos dagens judar att frigöra sig avspeglar nämligen judendomens förhållande till frigörelsen i dagens värld. Detta förhållande är med nödvändighet en följd av judendomens särskilda ställning i dagens förslavade värld.

Han tillägger omedelbart, apropå Bauers tre gånger upprepade spydigheter om att de religiösa judarna iakttog sabbaten: ”Låt oss betrakta den verklige världslige juden, inte *sabbatsjuden* som

37 Bauer, ”Die Fähigkeit der heutigen Juden och Christen, frei zu werden”, i Herwegh, red, *Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz*, Zürich 1843, s 61.
38 Marx, *Om judefrågan*, på marxistarkiv.se.

Bauer gör utan *vardagsjuden*.”[39]

Det är det speciella ledmotivet i den andra delen av Marx’ artikel: inte den religiösa juden utan den *ekonomiska juden*, inte religionens roll i judendomen utan judendomens roll i den samhällsekonomiska världen.

Judendomens ekonomiska innebörd i vardagen var inte något omtvistat ämne 1843, varken för högern eller vänstern, för konservativa eller liberaler, för intellektuella eller analfabeter, och åtminstone i betydande omfattning inte ens för judarna. Den hade byggts in i själva språket, för att inte tala om i den populära stereotypen av juden, sedan innan Shakespeare skrev *Köpmannen i Venedig*. Bakom denna process låg den snedvridna ekonomiska struktur i vilken medeltida restriktioner hade tvingat in det judiska folket: den ”ekonomiska juden” hade skapats av den kristna staten. I överväldigande omfattning förknippades *judendom* och *jude*, inte bara i tänkandet utan också i språket, oupplösligt med den ekonomiska världens baksida: med ocker (som till exempel i Bauers broschyr), med schackrande (*Schacher*), överhuvudtaget med att tjäna pengar.

6. Att lösa upp den judisk-kristna antitesen

Detta är den väg Marx använder för att vända frågan från religionen till en analys av hela samhällssystemet. Vardagsjuden förknippas med praktiska behov och egenintresse eller egoism – civilsamhällets särdrag i allmänhet, med jakten på pengar och pengars makt, symboliserad av skuldebrev, den ekonomiska juden är ”köpmannen i allmänhet” *par excellence*.[40] (Den mest kända delen av stereotypen, ocker, nämns inte). Allt detta är bara ”vad alla vet”, men från denna utgångspunkt styr Marx mot en ny tolkning av det som alla vet, för att visa upp det i ett annat ljus. Den ekonomiska juden måste i grund och botten betraktas som prototyp för *borgaren*.[*]

Det första målet är att titta på frågan i historiens ljus. Judendomen har ”ett allmänt *nutida antisocialt* element, som genom den historiska utveckling, som judarna på detta olyckliga sätt med iver deltagit i, drivits till sin nuvarande extrem, till en extrem som med nödvändighet måste leda till detta elements undergång.”[41]

För det andra föresätter sig Marx att undanröja antitesen mellan judar och kristna, som var huvudinnehållet i Bauers artikel. Han argumenterar för den motsatta tesen: idag finns det ingen skillnad mellan judendom och kristendom vad gäller dessa ”judiska” ekonomiska förebilder. Idag har ”*pengarna* … blivit en *världsmakt* och den praktiska judiska anden blivit de kristna folkens praktiska ande.[§] Judarna har frigjort sig på judiskt vis i den mån de kristna blivit judar.”[42]

Han tar USA som exempel, och citerar Thomas Hamiltons ord om ”den fromme och politiskt frie invånaren i Nya England … *Mammon* är hans avgud … Jorden är ingenting annat än en börs för honom … omväxlingen av objekt för schackrande är hans enda rekreation ...” Och så vidare. Hamiltons stereotyp av USA liknar den om judarna i Tyskland – båda har en anstrykning av förakt mot att tjäna pengar som mänsklig sysselsättning. (Detta förakt har förvisso förborgerliga rötter,

---

39 *Ibid*.

40 *Ibid*, flera ställen.

* De citerade meningarna i detta stycke utgör grunden för en omfattande marxologisk litteratur som ägnas åt att visa ”antisemitismen” i hans artikel. Detta diskuteras i Specialnot A.

41 Marx, *Om judefrågan*.

§ Den högt ansedda judiska sociologen Arthur Ruppin har tagit upp samma sak med följande ord: ”Utifrån medeltida normer var hans [judens] affärsfilosofi omoralisk … judarnas affärsmetoder återupprättades genom att bli allmänt antagna – jakten på profiter och fri konkurrens blev det kapitalistiska systemets vägledande princip.” (Ruppin, *The Jews in the Modern World*, London: Macmillan 1934, s 110.)

42 Marx, *Om judefrågan*.

men det försvinner inte ens under den högt utvecklade kapitalismen.) Marx citerar också ett franskt arbete om USA: till och med predikandet av det kristna evangeliet har blivit en verksamhet för att tjäna pengar där, ”en handelsartikel”. I själva verket genomsyras kristendomen inte bara av den ”praktiska judiska anden”, utan den har ”t.o.m. nått sin högsta utveckling.”[43]

> Judendomen når sin höjdpunkt när det borgerliga samhället fulländas; men det borgerliga samhället fulländas först i den *kristna* världen. Bara när kristendomen, som gör *alla* nationella, naturliga, moraliska och teoretiska förhållanden till *utanverk* för människan, har herraväldet kan det borgerliga samhället fullständigt avskiljas från statslivet, alla naturliga band som förenar människorna slitas sönder, egoismen, det egennyttiga behovet ersätta dessa band, och människovärlden upplösas i en värld av atomära, mot varandra fientliga individer.[44]

Detta tema upprepas på flera olika sätt, och sammanfattas återigen:

> Den kristna salighetsegoismen slår i sin utvecklade praxis med nödvändighet över i den judiska kroppsegoismen, det himmelska behovet i det jordiska, subjektivismen i egennyttan. Vi förklarar inte judarnas seghet ur deras religion utan tvärtom ur deras religions mänskliga grund, ur det praktiska behovet, egoismen.[45]

Och det är just detta ”praktiska behov, egoismen” som är det moderna kommersiella civilsamhällets anda i den kristna världen, det nya samhällsekonomiska systemet: så resonerar Marx.

Vi måste inse att Marx, precis som resten av socialisterna under denna period före marxismen, själv bara har den vanliga ytliga uppfattningen av vad detta nya kommersiella samhälle verkligen är. Som alla andra betonar han ännu pengarnas roll och andan att tjäna pengar, inte produktionssystemet, klassutsugning och så vidare. Det som dominerar ”är motsägelsen mellan politik och penningmakt över huvud. Medan den förra idealt sett stått över den senare, har den i praktiken blivit den andres träl.”[46] Så även om han i förbigående medger att staten som den är har blivit ett verktyg för den nya ekonomiska makten, så betraktas denna nya herre bara som penningens makt.*

Det är därför samhällets organisering som måste förändras, inte människans religiositet, som Bauer hävdade. Vi behöver en ”organisation av samhället, som skulle upphäva förutsättningarna för *schackrandet*” – det är på detta sätt den moderna ekonomiska judendomen kommer att bli omöjlig. Vad gäller den ekonomiska juden, den kristna eller den judiska juden, så skulle hans ”religiösa medvetande … upplösas som en fadd lukt i samhällets verkliga livsluft.”[47]

7. Tredje ronden med Bauer

Bruno Bauer besvarade sina kritiker i frågan om judarnas frigörelse i tre artiklar som publicerades

---

43 *Ibid*.
44 *Ibid*.
45 *Ibid*.
46 *Ibid*.
* Här är ett centralt stycke där Marx’ artikel på ett vältaligt sätt fördömer pengar som djävulen själv: ”Pengarna är Israels nitälskande Gud, som inte tål några gudar jämte sig. Pengarna förnedrar alla människans gudar – och förvandlar dem till handelsvaror. Pengarna är det allmänna, för sin egen skull instiftade *värdet* på alla föremål. De har därför berövat hela världen, människornas värld såväl som naturen, deras egenvärde. Pengarna har blivit det mänskliga arbetets och hela den mänskliga tillvarons väsen, och de har gjort människan främmande för sig själv och andra. Men detta främmande väsen behärskar människan, och hon tillber det.” (*Ibid*.)
Jämför detta med avdelningen med rubriken ”Penningar” i Marx’ Parismanuskript från 1844, med dess långa stycke från Shakespeare om det ”Röda, dyra guldet”. (Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.)
47 *Marx, Om judefrågan*.

mellan december 1843 och juli 1844,[48] och som kännetecknas av hans ökande elitism och bittra hätskhet mot ”massorna”. Marx tog upp detta i tre delar i *Den heliga familjen*. Detta arbete diskuteras i kapitel 10, men bokens omnämnande av den judiska frågan kan vi avfärda med några få ord, eftersom det inte finns mycket nytt att hitta där. Godmodigt hänvisar Marx öppet till och upprepar innehållet i sin artikel ”Om den judiska frågan” för att visa att Bauer inte har tacklat tvistefrågorna.[49] Det finns en hel del förnyad betoning av förhållandet mellan politiska frågor, sociala frågor och religiösa frågor, helt i linje med det vi redan har sett.[50] Varje tveksamhet om hur man på rätt sätt ska tolka Marx’ sätt att närma sig frågan i artikeln klargörs i själva verket av materialet i *Den heliga familjen*.

I något mer utvecklad form upprepas också uppfattningen att judarnas befrielse, eller mer övergripande en fullständig politisk befrielse, är nödvändig men inte tillräcklig. Marx framhåller återigen skillnaden mellan politisk och mänsklig frigörelse, och att ”de stater som ännu inte har lyckats befria judarna *politiskt* återigen ska bedömas i förhållande till de fullt utvecklade politiska staterna och klassas som underutvecklade.”[51] Den ”fullt utvecklade moderna staten” är bara ”den *demokratiskt representativa staten*”, som likställs med en fullständig politisk frigörelse för de enskilda medborgarna. Men på samma gång blottlägger den politiskt demokratiskt fullt utvecklade staten allra klarast ”inte bara de relativa utan också absoluta *brister* som utgör själva dess väsen”.[52]

> Motsatsen [antitesen] mellan den *demokratiskt representativa staten* och *civilsamhället* är en fullbordad utveckling av den *klassiska* motsatsen mellan den allmänna *gemenskapen* och *slaveriet*. I den moderna världen är allting *på samma gång* en del av slaveriet och gemenskapen. Det är just *civilsamhällets slaveri* som är den *till synes* största *friheten*, ty det är till det yttre individens fullt utvecklade *oberoende* – individen likställer sin *egen* frihet med den fria rörelsen hos de element som fjärmats från hans liv (såsom egendom, industri, religion, etc.) och inte längre knyts samman av universella band eller av människor. Men i själva verket är det istället hans fullt utvecklade träldom och omänsklighet.[53]

Anmärkningsvärt i dessa delar av *Den heliga familjen* är Marx’ utförliga försvar av de ledande judiska talesmän för befrielserörelsen som Bauer hade angripit, speciellt Gabriel Riesser. Detta är särskilt intressant eftersom den politiska grundval på vilken Riesser och hans likar talade för judisk frigörelse inte kunde vara annat än motbjudande för alla radikaler, inte minst Marx. Som god borgerlig liberal bedyrade Riesser energiskt sin trohet mot den monarkistiska staten och samhällsordningen. Eftersom judendomen bara var en religiös trosbekännelse som alla andra i staten (ett påstående som tillbakavisades av många ortodoxa judiska ledare såväl som personer som Bauer) kunde och torde en jude vara en lojal undersåte.[54] I *Den heliga familjen* nöjer sig Marx med att bara anmärka att Bauers argument inte ens lyckas avfärda ”dessa usla motståndare.” Han försvarar därefter de judiska talesmännen på ett antal punkter:

---

48 Bauers artiklar publicerades i *Allgemeine Litteratur-Zeitung* (Charlottenburg), där han var redaktör. De första två, december 1843 och mars 1844, hade rubriken ”De senaste skrifterna om den judiska frågan”, den tredje, juli 1844, hade titeln ”Vad är kritikens mål?” Jmfr Marx/Engels, *Werke*, band 2, s 657 (not 32, 35, 36.)

49 Dessa tre delar finns i kapitel 6 i *Den heliga familjen*. Varje del tar upp en av Bauers artiklar. Den mest konkreta upprepningen av Marx’ artikel i *Deutsch-Französische Jahrbücher* finns i tredje delen. Se Marx/Engels, *The Holy Family*, s 143-153.

50 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 121, 145 ff, och i andra delar 122-123. 138.

51 Marx/Engels, ”Die heilige Familie”, *Werke* band 2, s 117.

52 *Ibid*, s 121. Mer i samma riktning finns på nästa sida.

53 *Ibid*, s 123.

54 För Riesser, se t ex Graupe, *Die Entstehung des modernen Judentums. Geistesgeschichte der deutschen Juden 1650-1942*, Hamburg: Leibniz-Verlag 1969, s 234-237. För de judiska borgerliga liberalernas politik i allmänhet, se Sterling, *Judenhass. Die Anfänge des politischen Antisemitismus in Deutschland (1815-1850)*, Frankfurt: Europeische Verlagsanstalt 1969, s 42-43, 45.

1. Philipsson hade rätt när han påpekade att Bauers exempel har med hans ”filosofiska statsideal” att göra, inte med den existerande staten.[55] (Philipsson hade för övrigt tidigare haft äran att vara den judiska talesman som angripits med namn i Bauers broschyr *Den judiska frågan,* för en artikel som hade publicerats i *Rheinische Zeitung*.)[56]

2. Rabbi Hirsch hade rätt när han visade att Bauer själv underförstått antog judarnas historiska aktualitet, alltmedan han försökte förneka det. Judarna var inte någon sorts egendomlig utväxt på historien som Bauer hävdade, utan en väsentlig del av ”den moderna tidens danande”. Judendomen är en *historisk* produkt, inte en avvikelse.[57]

3. Riesser hade rätt när han vidhöll att Bauers ”Kritiska stat” (den perfekta stat som förkroppsligade den ”kritiska” filosofins principer) måste utesluta både judar och kristna.

> Riesser har rätt. Eftersom Bauer blandar ihop *politisk* frigörelse med *människans* frigörelse, eftersom staten inte har något annat sätt att reagera mot oppositionella element – och kristendomen och judendomen kallas förrädare i [Bauers] *Den judiska frågan* – än att med våld stänga ute de personer som representerar dem (precis som till exempel terrorismen ville få bort spekulation och hamstring genom att hugga av lagbrytarens huvud), så måste även herr Bauer se till att judar och kristna blir hängda i sin ”Kritiska stat”.[58]

4. Men Bauer hävdade att det inte var staten som stängde ute motsträviga religiösa, utan istället att dessa personer stängde ute sig själva från samhället med sin inställning. Marx’ kommentar till detta rör det samhälleliga judefientliga trycket (som inte kom från regeringen): ”Samhället beter sig lika utestängande som staten, bara i mer artig form: det kastar inte ut dig, utan gör det så obekvämt för dig att du lämnar av egen fri vilja.”[59]

5. Ändå är de juridiska rättigheterna viktiga i sig själva. Riesser hade rätt när han krävde att Bauer skulle skilja mellan ”det som tillhör lagens område” och ”det som ligger utanför detta område”.[60] Rätten att utöva sin religion på vilket sätt man vill ligger utanför lagens område både för Riesser och Marx. Vidare:

> *Riesser* uttryckte helt riktigt innebörden i judarnas önskan att deras fria mänsklighet skulle erkännas, när han bland annat krävde rörelsefrihet, rätt att bo var man vill, resa vart man vill och tjäna sitt uppehälle hur man vill, etc. Dessa yttringar av den ”*fria mänskligheten*” erkänns uttryckligen som sådana i den franska Deklarationen av mänskliga rättigheter. Judarna har än större rätt att få sin ”fria mänsklighet” erkänd, eftersom det ”fria civilsamhället” är helt igenom kommersiellt och judiskt och juden är en nödvändig länk i det.[61]

6. Överhuvudtaget betonar Marx på olika sätt giltigheten i argumentet att religiös frihet är en nödvändig del av den politiska frigörelsen. I detta sammanhang kommenterar han den senaste bok som Bauer hade givit ut:

> I sitt senaste politiska verk, *Stat, Religion och Parti* uttrycks slutligen Kritikerns [Bauers] hemligaste önskan uppblåst till en stats storlek. *Religionen offras till statssystemet*, eller snarare är statssystemet bara det *medel* med vilket *Kritikens* motståndare, den okritiska religionen och teologin, dräps.[62]

55 Marx/Engels, *The Holy Family,* s 118.
56 Bauer, *The Jewish Problem*, s 59-60.
57 Marx/Engels, *The Holy Family,* s 119, 147-148.
58 Marx/Engels, ”Die heilige Familie”, *Werke*, band 2, s 100.
59 Marx/Engels, *The Holy Family,* s 129.
60 *Ibid*, s 130; jmfr Marx/Engels, *Werke*, band 2, s 102.
61 *Ibid*, s 153.
62 Marx/Engels, *Werke*, band 2, s 119.

Historien lär oss att Héberts parti, vänsterjakobinerna under franska revolutionen, ”i huvudsak besegrades därför att det, när det angrep *religionsfriheten,* också angrep de mänskliga rättigheterna. På samma sätt åberopades senare de mänskliga rättigheterna när gudstjänstfriheten återinfördes.”[63]

> Bauer fick påvisat att det ingalunda står i motsats till politisk frigörelse att *dela upp* människan i den icke religiösa *medborgaren* och den religiösa *privatpersonen*. Han fick påvisat, att när staten befriar sig från religionen genom att befria sig från *statsreligionen* och lämnar religionen åt sig själv i civilsamhället, så befriar sig individen själv *politiskt* från religionen när individens inställning till den inte längre är som till en *offentlig* utan en *privat fråga*. Slutligen fick han påvisat att den franska *revolutionens terroristiska* hållning till *religionen*, långt från att vederlägga denna uppfattning istället bekräftar den.[64]

Poängen med den judiska frågan 1843 var alltså att komma bort från dispyten om religion i allmänhet eller judarna i synnerhet, och slå fast att religionen var en privat fråga i förhållande till staten, för att på så sätt befria staten från frågan om religionen. Judarnas politiska frigörelse var ett medel för allmän politisk befrielse.

63 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 153.
64 *Ibid*, s 150.

Kapitel 6 Inriktningen på proletariatet

I redaktionens brevväxling i *Deutsch-Französische Jahrbücher* (DFJ) användes en hel del utrymme till ett problem som inte behöver uppehålla oss så länge: den ständiga frågan om revolutionär tillförsikt om framtiden (revolutionär optimism) kontra förtvivlan och modlöshet.

Det första brevet, från Marx, klargör att redaktörerna är för någon sorts revolution; det andra brevet, ett svar från Ruge, är en högljudd klagosång eller begravningssång (som Marx kallar den) om hur omöjlig revolutionen är i den genomfrusna tyska ödemarken. Ruges brev är ett klassiskt utrop av hopplöshet och misströstan över det faktum att ingen revolutionär eller seriös reformrörelse finns i sikte – publicerat bara fyra år innan den mest massiva revolutionära omvälvning som världen dittills upplevt skulle bryta ut.*

Marx hävdar förvisso inte att den aktuella bilden är annat än oklar: tvärtom, ”luften här gör mig till slav och jag ... ser [inte] något spelrum för en fri verksamhet i Tyskland.”[1] I sitt första brev grundar sig hans optimism på ytterst allmänna, faktiskt vaga, grundvalar. Tyskarna måste *skämmas* över sin politiska efterblivenhet: ”Skam är redan en revolution … Skam är en sorts ilska som riktas mot en själv. Och om ett helt land verkligen skämdes över sig själv skulle det vara ett lejon som drar sig bakåt för att ta ett språng.”§ Revolutionen kommer även om ingen tror på det: ”Man skulle kanske låta ett skepp fullt av idioter driva för vinden ett bra tag. Men skeppet skulle drabbas av sitt öde just därför att idioterna inte tror på det. Ödet är revolutionen som dyker upp framför oss.”[2]

Men om skeppet bara innehåller idioter vad kan man då förvänta sig när det drabbas av sitt öde? Vem ombord *kan* styra upp i vinden när stormen bryter ut? Utöver frågorna ”varifrån?” och ”varthän?” fanns också frågan ”*vem*?”

Att frågan existerade stod ännu inte klart för den tidens socialismer, och breven i *DFJ* gör de vanliga antagandena i detta avseende. Man brukade dra slutsatsen att den stora förändringen skulle genomföras av ”inskränkthetens fiender, kort sagt alla människor som tänker och som lider.” Ty ”förekomsten av en lidande mänsklighet som tänker och en tänkande mänsklighet som är förtryckt” måste av nödvändighet bli outhärdligt för borgarbrackornas värld.[3] Innebär detta att det alltså är borgarbrackorna själva som så småningom kommer att råda bot på situationen? Det var i alla fall ”kommunisten” Cabets åsikt. Marx tredje och sista brev förkunnar att ”en ny samlingspunkt måste sökas för de verkligt tänkande och självständiga hjärnorna.”[4] Det vill säga att det är *Jahrbüchers* uppgift att verka som politiskt centrum för den revolutionära oppositionen – de självständiga tänkarna. Angående detta har Marx ännu inte gått längre än sina samtida.

Icke desto mindre är det innanför omslagen på samma dubbelnummer av *DFJ*, i sin tredje och sista

---

* Den inledande sorgesången i Ruges brev låter så här: ”Ditt brev är en illusion. Ditt mod avskräcker mig ännu mer. ’Vi kommer att få uppleva en politisk revolution?’ *Vi*, samtida med dessa tyskar? Min vän, du tror det du vill tro. Åh, jag vet! Det är ljuvt att hoppas, och ytterst bittert att lägga alla illusioner åt sidan. Det kräver mer mod att förtvivla än att hoppas. Men det är förnuftets mod, och vi har nått en punkt där vi inte längre kan lura oss själva.” – Och så vidare för att måla upp en dyster bild av det nuvarande: alla är får; människan föddes inte att bli fri; den tyska själen är usel; det finns ingen framtid för det tyska folket: ”Åh denna tyska framtid! Var finns fröet till den?” (Ruge, ”Brev till Marx”, mars 1843, i Marx/Engels, *MEGA I*, band 1.1, s 558, 560.)

1 Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843, på marxists.org.

§ En liknande hänvisning till skammens kraft återkommer i Marx’ inledning till kritiken av Hegel, som diskuteras senare i detta kapitel. (Marx, *”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning.”*, på marxists.org.)

2 Marx, ”Brev ur *Deutsch-Französische Jahrbücher*”, nr 1, mars 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 337, 338.

3 Marx, ”Brev ur *DFJ*”, nr 2, maj 1843, *ibid*, band 1, s 342-343. Ytterligare ett åberopande av de lidande finns i slutet av brevet.

4 Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843.

artikel, som Marx för första gången ställer frågan och ger svaret: revolutionens ”vem” är en klass, och denna klass är proletariatet.

Innan vi diskuterar vad denna uppfattning innebar för Marx måste vi teckna en del bakgrund. Vad betydde *proletariat* och en inriktning på det vid denna tidpunkt?

1. Politiskt lexikon: Proletariat

Proletariat hade i huvudsak börjat få sin moderna betydelse under årtiondet eller så innan Marx skrev ner sitt nya perspektiv, men samtidigt behöll det sin gamla betydelse – med de vanliga konsekvenserna: otydlighet och förvirring. I slutet av seklets första fjärdedel hade böcker om sociala frågor börjat tala om lönearbetare som en urskiljbar samhällsgrupp – personer som arbetade åt en *employeur* (en som utnyttjar människor), åt en *Arbeitsgeber* (en som ger arbete, arbetsgivare), åt kapitalet. Men den stora massan av arbetande människor utförde inte sitt arbete inom dessa samhällsramar.

Från åtminstone andra århundradet e Kr* fram till 1800-talet var *proletärer* helt enkelt de fattiga och egendomslösa fria människornas allra lägsta skikt. Ordet betydde ofta att leva i fattigdom. Det omfattade alla sorters arbetare helt enkelt därför att de alla var fattiga, men det innebar inte nödvändigtvis någon sorts ställning som arbetande, och än mindre lönearbetande, och inte heller skilde det nödvändigtvis mellan fattiga i städerna och på landet.[5] Således var *proletariat* från början ett vidare begrepp än *arbetare*, trots att det skulle sluta som ett mer begränsat.

De tidiga socialisterna talade som mest i namn av Folket, likt den franska revolutionen. Det var typiskt för den jakobinska vänstern från Babeuf till Blanqui, även när de använde ordet *proletär.* När domstolen till exempel frågade Blanqui om hans yrke, så svarade han ”proletär”, och förklarade det som ”en av de 30 miljoner fransmän som lever på sitt arbete.” Denna siffra motsvarade omkring åtta tiondelar av hela befolkningen, och innefattade väldigt få proletärer i modern mening. *Folket* eller *proletärerna* betydde praktiskt taget alla utom det lilla antalet aristokrater och exploaterande borgare, alla som arbetade för sitt uppehälle med svett i pannan. Begreppet användes på detta sätt av de Saint-Simonistiska föreläsarna i slutet av 1820-talet.[6]

Men mot mitten av 1800-talet började folket tydligt dela upp sig: vartefter de kapitalistiska förhållandena utvecklades blev de skiljelinjer som doldes av de feodala institutionerna och vanorna allt klarare. Under denna föränderliga period – i samhället och i de ord som behövdes för att tala om det – började begreppet *proletariat* få sin nya innebörd, inte bara när kapitalismens utveckling ledde till att en urskiljbar klass av lönearbetare växte fram, utan i synnerhet sedan denna klass började bli medveten om det nya i sin ställning. Det kan grovt sett lokaliseras till efter revolutionen 1830.

En bok av Sismondi[7] från 1837 har vanligtvis blivit utpekad som att vara den första att använda

---

* Den ursprungliga – och alltför mycket åberopade – betydelsen av latinets *proletarius* härrör från 500 år f Kr som ett folkräkningsbegrepp: en som inte bidrar med något till staten utom sin avkomma. Men denna tekniska innebörd var förlegad under andra århundradet e Kr.

5 Briefs, *The Proletariat: a Challenge to Western Civilization*, New York: McGraw-Hill 1937, s 3-11, 52-55; Conze, ”Vom 'Pöbel’ zum ’Proletariat’. Sozialgeschichtliche Voraussetzungen für den Sozialismus in Deutschland”, i *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftgeschichte*, Wiesbaden, band 41, 1954, häfte 4, s 334-341; Zaniewski, *L’Origine du Prolétariat et Contemporain; Faits et Théories*, Université de Louvain 1957, kapitel 1.

6 Spitzer, *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui*, New York 1957, s 96-98, 102; Iggers, *The Doctrine of Saint-Simon: An Exposition; First Year, 1828-1829*, Boston: Beacon, 1958, s 83-84, 129; angående Saint-Simon själv, se Gurvitch, *Les Fondateurs Français de la Sociologie Contemporaine. I. Saint-Simon: Sociologue*, Paris: Centre de Doc. Univ., 1955, s 39; det finns ytterligare intressant information i Ladendorf, *Historisches Schlagwörterbuch. Ein Versuch*, Strassburg: Trübner, 1906, s 254-255.

7 Sismondi, *Études sur l’Economie Politique*, Paris 1837; angående denna, se diskussionen i Leroy, *Histoire des*

ordet i modern mening. Men Sismondi verkar inte introducera begreppet utan bara välkomna det. Hursomhelst kan det inte ha varit hans föga uppmärksammade bok som gav spridning åt det.[8] 1842 förknippade en inflytelserik bok av Lorentz von Stein om de dåvarande socialistiska och kommunistiska strömningarna i Frankrike den nya betydelsen hos ordet *proletariat* med de spirande socialistiska idéerna och proletära rörelserna. Von Stein samlade ihop material och idéer till sin bok i Paris, och boken antyder till och med på sina ställen att arbetarrörelsen hade anammat begreppet i en anda av klassmedvetenhet.[9] Det är alltså högst troligt att den nya användningen inte hittades på mellan ett par bokpärmar utan istället uppstod i arbetarklubbarna och -cirklarna, speciellt i Paris, som på 1830-talet var det nya radikala tänkandets och arbetarorganisationernas själva hjärta.

I England använde chartisterna ordet vid denna tidpunkt, eller kanske tidigare, och när Engels gav ut sin *Den arbetande klassens läge i England* på våren 1845, efter en kort period i Manchester och i samarbete med oweniterna och chartisterna, förekom *proletariat* i boken i fullt modern mening.[*]

Det bör alltså vara tydligt att en hänvisning till proletariatet 1844 är långtifrån omedelbart uppenbar. Den gamla, bredare innebörden var inte bara i allra högsta grad levande utan fortfarande dominerande.[10] Det kommer att vara nödvändigt att se vad Marx tänkte på när han använde det.

2. Tvetydigheten i att ge en inriktning

Utöver begreppets egen oklarhet var det inte ens vid denna tidiga tidpunkt i sig själv något ovanligt inom de socialistiska strömningarna att uttrycka speciell omsorg om, eller intresse för, proletariatet eller arbetarna. Någon sorts inriktning mot arbetarna hade redan antagit flera olika former bland de socialistiska ideologerna och rörelserna. I korthet kan följande särskilda uppfattningar iakttas, även om de också blandas med varandra.

1. Vissa såg arbetarklassen som ett speciellt föremål för medlidande, ett synligt bevis på samhällets brister. ”Bara ur denna synvinkel, som den mest lidande klassen, existerar proletariatet för dem” – så framställde *Kommunistiska manifestet* det senare, i sin avdelning om de utopiska socialisterna.[11] Detta sätt att närma sig frågan hade återspeglats i Marx’ brev till *DFJ*.

2. En del såg arbetarklassen som en användbar källa för att sätta tryck på den verkliga makten, den makt som verkligen kunde förändra samhället. Detta hade visat sig allra tydligast i Saint-Simons sista verk, *Den nya kristendomen*, där arbetarna ombads lämna in respektfulla petitioner till sina ekonomiska herrar, och uppmana dem att göra sin plikt och införa den Nya samhällsordningen.

3. Vissa såg arbetarklassen som en särskilt fruktbar rekryteringsbas. Det gällde till exempel Cabets ikariska kommunistiska rörelse, liksom en del hemliga sällskap. Men de betraktade fortfarande rörelsen i första hand som ett tryck på samhällets högsta skikt, som i Cabets fall. Och även om den huvudsakligen hämtades *från* arbetarklassen, så uppfattades den inte som *arbetarklassens* rörelse.

Idées Sociales en France, 3 band, Paris: Gallimard 1946-1962, band 2, s 307-308; Gide och Rist, *A History of Economic Doctrines*, Boston: Heath, odaterad, s 186-187.

8 Leroy, *op cit*, band 2, s 305.

9 Stein, *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*, 3 band, München 1921, band 2, s 57-99. Detta är en nytryckning av Steins verk som publicerades 1850 och som var en reviderad och utökad version av hans bok från 1842. För den nämnda antydan, se band 2, s 96, 98.

* Märk väl att Engels i sitt förord såg det nödvändigt att förklara för sina tyska läsare att ”jag fortlöpande [har] använt arbetare (*Arbeiter*) och proletärer, arbetarklass, egendomslös klass och proletariat som likvärdiga synonymer.” Från första sidan gör verket klart att det handlar om en ny och modern klass. (Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.)

10 Angående den gamla innebördens fortsatta kvarlevande, se Draper, ”The Concept of the ’Lumpenproletariat’ in Marx and Engels”, *Economies et Sociétés*, nr 15, december 1972, s 2286-2289.

11 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 20.

4. En del såg arbetarna som användbara för att tillhandahålla ett revolutionärt hot, eller för att rubba status quo med revolutionära oroligheter, och på så sätt skapa villkor för en revolutionär sammansvärjning att ta över. Det var en del av Babeufs jakobinska tradition, som då representerades av blanquisterna, senare av Bakunin.

5. Vissa förespråkade arbetarklassens självorganisering – arbetarna i sin helhet istället för bara en avancerad spets – på kollektiv basis, det vill säga för att främja sina gemensamma intressen *inom* samhället, i samma anda som Buchez' kooperativ eller Flora Tristans *Union Ouvrière*.

Marx syn på förhållandet mellan socialismen och proletariatet skulle på ett grundläggande sätt skilja sig från alla dessa. Den uppstod inte fullt utvecklad i en oväntad artikel utan utvecklades i ett antal steg under 1843 och 1844.

3. Vägen till den nya linjen

Under *Rheinische Zeitung*-perioden fanns det förvisso inga impulser till en proletär inriktning: inte i den unghegelianska miljön, och inte heller i huskommunisten Moses Hess' tänkande. Inte i regionala frågor, ty Rhenlandets mer industrialiserade delar låg norr om området kring Köln och Trier där Marx hade levt, och de ekonomiska frågor som hade fångat Marx' intresse i samband med lagarna om vedstöld och vinodlarna i Mosel var de fattiga landsbygdsmänniskornas, böndernas, problem.

Först i sitt genmäle till *Augsburger Allgemeine Zeitung* om kommunismen i oktober 1842 kom Marx att skriva om arbetarna (om än hantverkarna) som social grupp, eftersom det hade förts på tal i den artikel av Wilhelm Weitling som ursprungligen hade utlöst meningsutbytet. Där hade faktiskt tanken framkastats att medelklassen stod inför sitt 1789 – vilket innebar att arbetarna var dagens revolutionära klass.[12]

Weitling var inte ens då den enda som skrev om det nya intresset för arbetare. På hösten samma år publicerades Lorenz von Steins viktiga bok om de socialistiska och kommunistiska strömningarna i Frankrike, och följdes av ett stort allmänt intresse. Som vi redan har nämnt betonade den proletariatets nya roll. Men Marx hade bara just börjat bli intresserad av sådana nya sociala frågor. Han var ännu inte socialist, och det var osannolikt att han undrade vem som skulle göra en revolution som han ännu inte var för. Om Marx läste Stein vid den tiden (vilket är möjligt men inte dokumenterat) så kan dess påverkan mycket väl bara ha varit slumrande.[13] Viktigare var kanske diskussionen om Steins bok i form av en recension av Moses Hess, som publicerades i juli 1843 i en samling artiklar av olika skribenter,[14] inklusive två andra artiklar av Hess och en av Hess' nya lärjunge Engels. Ett år senare skulle Marx erkänna det inflytande som Hess' artiklar i denna bok hade över hans tänkande, utan att nämna någon speciell av dem.[15] Vad gäller denna kan det förvisso inte ha varit Hess' ståndpunkt – han *invände* mot von Steins betoning av proletariatet och av klass – som påverkade Marx, men publiceringen av den var en av de händelser som åtminstone ställde frågan vid en tidpunkt då Marx förberedde material till *Deutsch-Französische Jahrbücher.*

Samma sommar 1843, innan han flyttade till Paris i oktober, väckte Marx' läsande av historiska

12 För Weitlings artikel, se kapitel 2, s 33 f. Det var inte ovanligt att tala om ett nytt 1789. Se t ex slutet på en artikel av Engels från oktober 1842, "Friedrich Wilhelm IV, König von Preussen", Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 453.

13 För ett möjligt samband mellan Steins bok och Marx' senare inriktning, se Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge: University Press 1968, s 53-57. Märk väl att en positiv recension (anonym) av Steins bok publicerades i *Rheinische Zeitung*, 16 mars 1843, medan Marx fortfarande var redaktör; jmfr Silberner, *Moses Hess: Geschichte seines Lebens*, Leiden: Brill 1966, s 136.

14 Hess, "Sozialismus und Kommunismus", i Herwegh, *op cit*.

15 Se förordet till *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*, på marxists.org.

arbeten på ett naturligt sätt tanken på klasskampsmönster under historien (till exempel sansculotter mot borgarklassen under den franska revolutionen och Münzers vanliga folk under reformationen), men det mest specifika omnämnandet av arbetarklassen som finns i utdragen ur hans anteckningar kommer från Thomas Hamiltons bok om USA – en bok som han citerade mer än en gång under dessa år.* I detta fall finns det föga tvivel om den *slumrande* effekten av Hamiltons bok.

Marx' funderingar om Hegels rättsfilosofi i anteckningarna från denna sommar innehöll ingen fingervisning om att rikta in sig mot proletariatet. Kritiken i detta manuskript ger faktiskt ännu ingen klar idé om klassklyftornas roll i det borgerliga samhället (civilsamhället). Diskussionen förs om *Stände*, samhällsstånd, som underförstått betraktas som samhällsskikt snarare än klasser i modern mening – utan tvivel på grund av att Marx följer Hegels tänkande. Det är i detta sammanhang som Marx anspelar på arbetare i en anmärkning i förbigående att ”det *omedelbara arbetets stånd*, det konkreta arbetets stånd, mindre utgör ett stånd i det borgerliga samhället än den grundval på vilken dess grupperingar vilar och rör sig.”[16] Hela denna diskussion handlar om en tidigare samhällsstruktur.

Det finns inte heller något tecken på ett specialintresse för proletariatet, varken i den redaktionella brevväxlingen i *DFJ* eller i artikeln ”Om judefrågan”.

Förändringen äger rum i Marx' tredje bidrag till *DFJ*. Denna artikel publicerades som inledning till en fortfarande oskriven ”Kritik av Hegels rättsfilosofi” – Marx' planerade att skriva om sin analys i anteckningarna. Men den är absolut inte meningsfull som inledning till kritiken i anteckningarna så som den skrevs under sommaren, det vill säga till manuskriptet som vi har det nu. Han hade helt enkelt utvecklats förbi det. Inledningen för inte bara fram nya åsikter utan en helt annan inriktning som tittar på andra problem.

Marx uttryckte det så här i sitt förord till de så kallade *Ekonomisk-filosofiska manuskripten 1844*, där han förklarade varför han beslutade att inte publicera den utlovade kritiken av Hegel:

> Vid utarbetandet för trycket visade det sig helt olämpligt, hämmande för framställningen och försvårande för förståelsen, att sammanföra den kritik som endast riktade sig mot spekulationen med kritiken mot själva materialet. Rikedomen och olikmässigheten hos de objekt som skulle behandlas hade dessutom inte medgett att de trängts samman till *en enda* skrift annat än i helt aforistisk form. En sådan aforistisk framställning skulle åter gett *intryck* av ett helt godtyckligt systematiserande.[17]

Detta återspeglar tveklöst att Marx behov att göra upp med Hegel hade minskat, medan hans behov att ta tag i ”själva materialet” snabbt hade ökat.

---

* Utdragen ur Marx' anteckningar om det han läste sammanfattas i *Gesamtausgabe*. Av visst intresse i detta sammanhang är sammanfattningen av W Wachsmuths historia om den franska revolutionen och L Rankes historia om den tyska reformationsperioden. (Marx/Engels, *MEGA I*, band 1.2, s 128, 129.) Sammanfattningen av Marx' utdrag från Hamilton visar att han starkt betonade de rikas makt och att de lägre klasserna berövades makten – till exempel: ”… federalisterna mot egendomslösas rätt att rösta. Negrernas ställning, formellt fria, men ändå behandlade som paria; det är nödvändigt att bekämpa de vitas fördomar mot dem. De rikas arrogans trots att alla medborgare är juridiskt jämlika. Mammon och schackrande amerikanernas idoler … I New York har civilsamhället delats i två delar – arbetande människor och de som inte behöver arbeta. Kroppsarbetarföreningarna har som mål: lika utbildning för alla medborgare, avskaffa utbildningsmonopolet; men delvis också jämlik uppdelning av egendomarna: jordbrukslagen. Risk att störta staten med en enkel omröstning under den fullständiga demokratin; detta existerar ännu inte i Amerika, ty dess medborgare är till största delen egendomsinnehavare. Penningaristokratins inflytande i Amerika …” (*Ibid*, s 136.)

16 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

17 Marx, förord till *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*, på marxists.org.

4. Betydelsen av Paris

Det som hade ägt rum innan han skrev förordet var väldigt enkelt: *Marx hade flyttat till Paris*. Förändringen från det relativt fridfulla Köln, för att inte tala om Kreuznachs smekmånadsglädje, går inte att betona för mycket. Trots att Köln var centrum för den nya politiken i Tyskland var det en by jämfört med den politiska malström som Paris utgjorde.

I Köln fanns det en försiktig och blid borgerligt-liberal strömning, men för var och en som var intresserad av politik pulserade Paris av alla politiska och sociala rörelser, från reformliberalism till revolutionär kommunism. I Köln fanns det, precis som i resten av Tyskland, praktiskt taget inget proletariat ännu, utom på vissa böckers sidor. Paris stod på höjden av kontinentens industriella utveckling. Utöver de de franska arbetarnas olika arbetarklubbar, föreningar, sekter och rörelser var Paris också en av de viktigaste samlingspunkterna för *tyska* arbetare, som bildade sina egna organisationer. Det fanns omkring 100.000 tyskar i Paris, de flesta hantverkare som arbetade utomlands under en period.[18] De rättfärdigas förbund (som senare blev Kommunistiska förbundet) hade utvecklats i Paris. På det hela taget var det som om en ung skådespelare flyttade från skolans teaterklubb i Dubuque till mitt på Broadway.

Det är ingen tvekan om att arbetarrörelsen i Paris hade en enorm effekt på den unge emigranten från Rhenlandet. Marx skrev om det med en känsla av förundran tre gången under åren 1844-1845:

> När de kommunistiska *hantverkarna* förenar sig så framstår läran, propagandan o.s.v. som mål för dem. Men samtidigt tillägnar de sig därigenom ett nytt behov, behovet av sammanhållning, och vad som tidigare framstod som medel blir nu ändamål. Denna praktiska utveckling kan man studera i de glänsande resultat som franska socialistiska arbetare uppnått. Att röka, dricka, äta o.s.v. framstår inte längre som medel för deras sammanhållning. Sammanslutningen, föreningen, samvaron som har sammanhållningen till ändamål är tillräcklig för dem, och dessa av arbetet hårt pressade gestalter framträder för oss som lysande representanter för den sanna mänskliga adeln.[19]

> Du [skrev han till Feuerbach] skulle behöva närvara vid en av de franska *ouvriers* [arbetarnas] möten för att kunna tro på den jungfruliga friskhet, stolthet, som blixtrar fram bland dessa utarbetade människor. De engelska proletärerna tar också enorma steg framåt, men de saknar fransmännens kultiverade karaktär. Men jag får inte glömma att betona de tyska hantverkarnas [*Handwerker*] teoretiska förtjänster i Schweiz, London och Paris. Men den tyska hantverkaren är fortfarande alltför mycket hantverkare.
> Men hursomhelst är det bland dessa vårt samhälles ”barbarer” som historien färdigställer den praktiska faktorn för människans befrielse.[20]

> Man måste vara bekant [skrev han i *Den heliga familjen*] med de franska och engelska *ouvriers* flit, längtan efter kunskap, moraliska energi och oupphörligt starka längtan efter utveckling för att kunna forma en tanke om den rörelsens *mänskliga* ädelmod.[21]

”Under mitt första besök till Paris”, berättade Marx långt senare, ”upprätthöll jag personliga relationer till ledarna för förbundet [De rättfärdigas] där, liksom med ledarna för de flesta hemliga franska arbetarföreningarna, men utan att ansluta mig till någon av dessa föreningar.”[22] Dessutom kastade han sig in i ursinnig aktivitet – läste, angrep ett antal problem ur olika vinklar, planerade och valde

18 Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels…*, band 2, fotnot s 6.
19 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript* , på marxists.org.
20 Marx, ”Brev till Feuerbach”, 11 augusti 1844, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 426.
21 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 113.
22 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 439.

bort teman för flera böcker.*

Inledningen skrevs under de första månaderna i Paris, följaktligen under inverkan av den nya miljön men innan Paris hade haft sin fulla effekt. Vi bör notera att diskussionen om proletariatet förs i artikelns andra hälft, den första halvan förebådar knappast den svängning som den ska göra. Det ger oss en ögonblicksbild av Marx på väg över till en ny syn på samhället, ännu bara halvfärdig, under utveckling. Han hade fortfarande läst lite eller inget om den nya ekonomiska värld som hade skapat alla dessa fenomen. Han genomför sina ekonomiska studier direkt efter detta.

Han vet att kritiken av religionen – de hjulspår som Bauer sitter fast i – är en underutvecklad sysselsättning, att man måste gå vidare därifrån till en analys av samhället, och han ägnar första sidan och hälften av artikeln åt att säga det. Men det han föreslår att man ska gå vidare till är en analys av politiken och staten,[23] och därifrån till revolutionära handlingar på elementära humanistiska grundvalar: ”Kritiken av religionen slutar med läran, att *människan är människornas högsta väsen*, alltså med det *kategoriska imperativet att omstörta alla förhållanden*, där människan är ett förnedrat, förslavat, övergivet, föraktligt väsen. ...”[24]

5. ”Praktiker” och filosofer

Den ekonomiska frågan – ”Industrins, eller överhuvudtaget förhållandet mellan rikedomens värld och den politiska världen” – förefaller honom senare bara vara ett exempel på ”ett huvudproblem i modern tid”, vilket illustrerar Tysklands underutveckling.[25] Detta ledmotiv, Tysklands underutveckling, är huvudämnet för den första halvan av artikeln. Men även om han inser detta faktum är han själv fortfarande bunden till denna underutveckling vad gäller ramarna för sitt tänkande. Det som är fullkomligt tyskt med Marx i denna inledning är det fortsatta antagandet – fortfarande accepterat även fast det medvetet tas upp till kritik – att vägen för att förstå samhället går *via filosofin*. (Han kommer inom kort att komma till slutsatsen att även detta måste ställas på huvudet: vägen till att förstå filosofin går via samhällsteorin.)

Det stora framsteget i denna del av artikeln är just Marx’ medvetenhet om detta antagande. Han inser nu till fullo, och förklarar, att för detta underutvecklade Tyskland är filosofin den ”ideala” (ideologiska) form i vilken den moderna världen visade sig,[26] men han är ännu inte förmögen att tillägga: visade sig *för oss*, *filosoferna*. Detta ligger bakom den polemik där Marx försöker inta en tredje ståndpunkt mot både å ena sidan ”det praktiska politiska partiet i Tyskland” och å den andra ”det teoretiska politiska parti, vilket stammar ur filosofin.”

Det icke namngivna ”praktiska partiet” måste vara de tyska kommunistiska arbetarnas rörelse, vars mest framstående teoretiker är Weitling. Marx beundrar nu Weitlings skrifter, och kommer att fortsätta att uttrycka sin beundran – tills han i sin tur går förbi Weitling och ser den sistnämndas underutveckling. Just nu inser han att detta praktiska parti i sin samhällskritik är långt mer utvecklat än den radikala strömning som härstammar ur unghegelianerna och som inkluderar hans gamla jag. Men detta praktiska parti hade inte tagit sig dit via filosofin. Vilken väg var den rätta, den som de

---

* Ruge, som nu var ovän med Marx, skrev i ett brev: ”Han [Marx] läser väldigt mycket, han arbetar utomordentligt intensivt … men han blir inte klar med något, avbryter hela tiden och kastar sig på nytt över ett oändligt hav av böcker.” På detta sätt kunde han vara upp tre eller fyra nätter i rad. Ruge i ett annat brev: ”Han vill alltid skriva om det han läste sist, men fortsätter sedan att läsa, och gör nya utdrag igen.” Bland de böcker som Marx planerade: kritik av Hegel; historia om Nationalkonventet 1792-1795; en kritik av socialisterna; ett arbete om politik. (Cornu, *op cit*, band 2, fotnot s 19.

23 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*, på marxists.org.

24 *Ibid*.

25 *Ibid*.

26 *Ibid*.

kommunistiska arbetarna hade tagit eller den som de radikala intellektuella hade tagit?

Marx intar inte ståndpunkten att försvara det ”filosofiska” partiet, utan hävdar istället att båda har varit ensidiga. Å ena sidan tillrättavisar han praktikerna: ni kan inte göra er av med filosofin bara genom att vända ryggen åt den och vägra erkänna den som en del av den tyska verkligheten: ”Ni kräver, att man skall knyta an till *verkliga livsembryon* men glömmer att det tyska folkets verkliga livsembryo hittills blott har spirat under dess *skalltak*.”[27] För att upphäva eller överskrida (*aufheben*) filosofin, säger han till dem, måste ni först göra den verklig för första gången: ”*Ni kan inte upphäva filosofin utan att förverkliga den*.” Sedan vänder han sig till de andra, det parti varifrån han själv kommer, och säger till dem att de har begått motsvarande men motsatt misstag att se *enbart* den filosofiska kampen, att omvandla även samhällskritiska insikter till filosofiska formuleringar, att inte lyckas se se att ”filosofin såsom filosofi” var en återvändsgränd. ”Dess grundläggande brist”, sammanfattar Marx med samma motsatspar, ”kan reduceras till följande: *Det trodde sig kunna förverkliga filosofin utan att uppge [överskrida] den*.”[28]

Problemet med denna symmetriska kritik går bäst att se i huvudanklagelsen mot praktikerna: ni ”glömmer att det tyska folkets verkliga livsembryo hittills blott har spirat under dess *skalltak*.” Det var naturligtvis inte fallet: själva den tyska arbetarrörelsens existens motbevisade ordet *blott*. Till och med hantverkarkommunisten Weitling härrörde ur de nya ekonomiska förhållandena, oavsett det nya filosoferandet. Några få månader efter publiceringen av inledningen gjorde de schlesiska vävarnas revolt klart att det nya livsembryot inte bara spirade ur den tyska samhällsanatomins huvud.

Samma sak med den första meningen i inledningen: visdomsorden ”kritiken av religionen är förutsättningen för all kritik” gällde inte för arbetarklassen, och faktiskt inte heller för samhällskritik i allmänhet, utan var speciell för den intellektuella strömning varifrån Marx kom. Det var en självbiografisk sanning som vem som helst ur Marx’ tidigare miljö kunde säga, men inte mer än det.

Detta är det överväldigande kännetecknet hos hela den del som leder fram till introduktionen av proletariatet. Helt i linje med den unghegelianska traditionen och med alla antagandena hos den skola där han hade skolats intellektuellt, ligger betoningen på *filosofens* roll som källa till revolutionär jäsning. ”Teorin” – det vill säga förfinad filosofi – måste ”gripa massorna”. Samma sak gäller det förflutna: ”Tysklands *revolutionära* förflutna är nämligen teoretiskt, det gäller *reformationen*. Liksom det då var *munken*, är det nu *filosofen*, i vars hjärna revolutionen tar sin början.”[29]

Det var den vanliga unghegelianska inställningen – helt i strid med det som skulle komma att bli Marx’ utvecklade uppfattning om historiens klasskrafter. Inom ett år skulle han inleda sin första polemik mot just denna inställning i *Den heliga familjen*, efter att ha gått i motsatt riktning och efter att Bauer hade agerat för att driva denna unghegelianska intellektuella elitism till sin ytterlighet.

Men i denna artikel tror Marx att bondekriget ”misslyckades ... på grund av teologin”, precis som han tror att reformationen började i Martin Luthers hjärna. Vad gäller framtiden kommer Tysklands status quo ”att krossas mot filosofin.” Det är den ”den filosofiska förvandlingen” av tyskarna som ”[kommer] att emancipera *folket*.”[30] Den enda moderna verksamheten i Tyskland har varit ”tänkandets abstrakta verksamhet”, Tyskland har inte tagit ”verklig del i denna utvecklings verkliga strider”.[31] Givetvis ser Marx unghegelianernas ”abstrakta tänkande” som en viktig faktor i den moderna historien därför att det fortfarande finns nära honom, och han ser arbetarnas faktiska

27 *Ibid*.
28 *Ibid*.
29 *Ibid*.
30 *Ibid*.
31 *Ibid*.

strider i det praktiska partiet som obefintliga eftersom han fortfarande befinner sig långt borta från dem. Det är just denna inställning, en del av bagaget från den unghegelianism som Marx hade tagit med sig från Tyskland, som kommer att skakas om i juni detta år när de schlesiska vävarnas revolt exploderade.

6. Ny syn på den universella klassen

Allt detta är en del av Marx' förflutna. Men denna artikel, som står på tå på en gräns och kikar in i det nya landet, inleder en ny tankekedja med ett *däremot*. Det finns en intressant symbolik i det faktum att Marx' utveckling här går i riktning mot det nya. I det till synes opartiska förkastandet av båda partierna som lika ensidiga finns det en viktig skillnad i hur Marx riktar sig till var och en av dem. Kritiken av det praktiska partiet görs i andra person: ”Ni glömmer… ” Kritiken av de gamla filosoferna behåller tredje person. I det första fallet vänder han sig för att tala *till* dem, i det andra fallet talar han bara *om* dem.

Ordet *däremot* presenterar ”ett huvudsakligt hinder” som verkar stå i vägen för revolutionen:

> Revolutionerna behöver nämligen ett *passivt* element, en *materiell* grundval. Teorin förverkligas hos ett folk blott så långt den förmår förverkliga dess behov. Kommer nu den oerhörda klyftan mellan den tyska tankens krav och den tyska verklighetens svar att motsvaras av samma tvedräkt mellan det borgerliga samhället och staten och inom det borgerliga samhället? Kommer de teoretiska behoven att vara omedelbara praktiska behov? Det räcker inte att tanken tränger till förverkligande, verkligheten måste själv bli till tanke.[32]

Det ”passiva elementet”, revolutionens materiella grund, är folkets ”praktiska behov”, det som han senare skulle kalla klassintressen.* Senare kommer dessa intressen att betraktas som drivkraften. Än så länge är precis som tidigare teorin den aktiva principen. Men det är redan ett framsteg att framställa revolutionens dynamik som ett samspel mellan de två. (I själva verket kommer Marx att behålla denna uppfattning om teorins dynamiska samspel med de materiella intressena, bara med ett annat förhållande mellan de två delarna.)

De praktiska behoven är först och främst folkets ekonomiska behov, men vid denna tidpunkt har Marx ett vagt teoretiskt begrepp om samhällets ekonomiska liv, och hans intresse för ämnet är ännu bara på randen till att väckas. De praktiska behoven är ett ”lidande” folks behov – det är i lidandet som behoven existerar. Inte att undra på att de framstår som ett passivt element. Denna åsikt är just en av de grundläggande bristerna hos dåtidens socialismer och kommunismer. Det främsta teoretiska resultatet av Marx' ekonomiska studier – ända fram till och inklusive *Kapitalet* – kommer att bli att den ekonomiska frågan kommer att förvandlas från bara en klagolåt om eller anklagelser för lidande (passivt) till att vara den mekanism som driver på klasskampen (aktiv).

Av detta följer förvisso, att om praktiska behov (klassintressen) betraktas som ett passivt element, så kan även det lidande folket ses som ett passivt element. Detta ligger underförstått i artikeln, även om Marx inte går så långt att han säger det. Det kanske till och med var svårt för honom att dra denna slutsats just efter sitt intensiva läsande om den franska revolutionen.

En av de svårigheter som härrör från hans filosofiska förflutna, och som Marx var tvungen att övervinna, var den grundläggande tanken att *ingen* samhällssektors självviska (eller specifika) intressena kunde eller skulle gynnas gentemot samhällets övergripande intressen i sin helhet (vilket hos Hegel betydde statens intressen). Således var borgarklassens speciella strävanden definitionsmässigt anti-

32 *Ibid*.

* Det har sagts att Marx med *passivt element* här menar proletariatet. Uppenbarligen inte, stycket framhåller mycket tydligt vad det syftar på. Proletariatet har dittills inte ens nämnts, och det dröjer några sidor till innan det sker.

sociala, precis på samma sätt som alla andra samhällsgruppers begränsade praktiska behov. För Hegel var det bara byråkratin som representerade hela samhället, och följaktligen var det bara byråkratin som var den universella klassen, en klass som inte representerade en dels intressen utan de allmänna intressena. Som vi har sett försökte Marx i sin kritik av Hegel i anteckningarna tillbakavisa just denna syn på byråkratin: han försökte visa att även byråkratin hade egna intressen åtskilda från och i motsättning till hela samhällets bästa intressen. Men om inte byråkratin kunde anses vara den universella klassen eftersom den verkade för sina egna praktiska behov, kunde det då finnas någon universell klass överhuvudtaget?

I inledningen bemöter Marx detta problem genom att arbeta fram en i grunden förändrad föreställning om en universell klass. Det är inte längre Hegels universella klass, som var utformad för att svara för att status quo var *stabilt*, utan istället en universell klass som verkar för ett revolutionärt störtande av status quo.

Den första modell där han för fram detta är mönstret från den franska revolutionen, som här (felaktigt) betraktas som ”en partiell, en blott politisk revolution” – eftersom det bara var borgarklassens befrielse från aristokratin och inte alls att hela samhället som befriades från privategendomens makt. Den franska borgarklassen ”befriar hela samhället, men blott under den förutsättning, att hela samhället befinner sig i denna klass’ situation, alltså äger pengar och bildning eller lätt kan förvärva det.” Denna förutsättning är givetvis inte sann, men det var allmänt accepterat att det var den franska revolutionens förutsättning.

> Ingen klass kan i det borgerliga samhället spela denna roll utan att hos sig eller massan framkalla ett moment av entusiasm, ett moment vari den fraterniserar och sammanflyter med samhället i allmänhet, förväxlas med det, uppfattas och erkännes som dess *allmänna representant*, varvid dess anspråk och rättigheter i sanning är själva det samhälles anspråk och rättigheter, i vilket den i själva verket är det sociala hjärtat och det sociala huvudet. Blott i namn av samhällets allmänna rätt kan en särskild klass göra anspråk på det allmänna herraväldet. För att inta denna emancipatoriska ställning och för att därmed utnyttja alla samhällets sfärer i den egna sfärens intresse, räcker det inte bara med revolutionär energi och andlig självkänsla.[33]

Precis som denna klass framträder som ett förkroppsligande av hela samhällets intressen, måste en annan klass förkroppsliga ”hela samhällets *ökända förbrytelse*”, ha rollen som förtryckande klass.

Således omvärderas Hegels uppfattning om den universella klassen från den orealistiska åsikten att någon klass kan förkroppsliga samhällets övergripande intressen på ett permanent, oföränderligt sätt. Marx’ version är: i ett särskilt historiskt sammanhang, revolutionens sammanhang, kan en viss klass’ universella betydelse sammanfalla med dess speciella roll. Dess självviska intressen kan i detta kritiska ögonblick sammanfalla med massornas intressen och ”samhällets universella rättigheter”.

I Frankrike 1789 var borgarklassen denna klass. Finns det en sådan klass i Tyskland på 1840-talet?, frågar sig Marx. Det är detta som är det ”huvudsakliga hinder” han hade hänvisat till. ”Men ingen särskild klass har i Tyskland ens konsekvensen, skärpan, modet, hänsynslösheten som skulle kunna göra den till samhällets negativa representant.” Det finns ingen skurk i rollistan (vi måste redan på förhand påpeka att det är en åsikt som han kommer att rucka på). Finns det någon hjälteklass som passar mönstret i Tyskland?

> Likaså saknas hos alla ständer den själsstorhet som momentant skulle kunna identifiera sig med folksjälen, den genialitet som kunna besjäla den materiella makten och göra den politisk, den revolutionära dristighet som mot fienden slungar den trotsiga parollen: *Jag är intet, jag borde*

33 *Ibid*.

vara allt.[34]

Det finns ännu så länge ingen revolutionär universell klass som är redo för jobbet i Tyskland.

7. Proletariatet som ”universell klass”

Men borgarklassen då? Inte den tyska borgarklassen säger Marx, den har missat sin chans. Knappt har en klass påbörjat sin kamp mot klassen ovanför innan den i sin tur är indragen i kamp mot den som står under: ”proletären [har] redan börjat befinna sig i kamp mot borgaren”. (Detta är första gången proletariatet nämns.) Slutsats: i Tyskland ”har ingen klass i det borgerliga samhället behov av eller förmåga till en allmän emancipation, till dess att den genom sitt *omedelbara* läge, genom den *materiella* nödvändigheten, genom *själva* sina *fjättrar* tvingas därtill.”[35]

”*Till dess att den tvingas därtill*”: införandet av detta förbehåll har på intet sätt förberetts i det föregående resonemanget. För det första minskar det klyftan mellan de franska och tyska betingelserna, som Marx hade betonat, ty hade inte också den franska borgarklassen till sist tvingats därtill? Som vi ska se i en senare del finns det ett problem här som inte kommer att klaras ut på flera år. Hursomhelst säger Marx att han inte tror att den tyska borgarklassen någonsin kommer att tvingas därtill. Han vänder sig till nästa kandidat, klassen som står under den.

> Var finns alltså den *positiva* möjligheten till en tysk emancipation?
> Svar: I bildandet av en klass med *radikala fjättrar*, …

Det vill säga en klass vars förtryck härstammar ur samhällets själva *rötter,* dess privata egendomsförhållanden – inte bara vilken förtryckt klass som helst.

> … en klass i det borgerliga samhället*, som inte är någon det borgerliga samhällets klass …

Detta är en lek med den varierande betydelsen av *bürgerlich*: från civilsamhället till den sorts civilsamhälle som kännetecknar den moderna scenen: det *borgerliga* samhället. Proletariatet är en icke borgerlig klass i civilsamhället, det finns i det borgerliga samhället men är inte dess klass.

> … ett stånd som är upplösningen av alla ständer …

Detta är en mindre lyckad formulering. Bokstavligt talat stämmer det bättre på borgarklassen, vars herravälde innebär en upplösning av ståndssystemet, om än inte klassamhället. Därför kan översättningen töjas ut: ”en klass som är upplösningen av alla klasser”.

> … en sfär som äger en universell karaktär genom sitt universella lidande och som inte tar någon *bestämd rätt* i anspråk, eftersom mot den inte övas någon *särskild orätt*, utan *orätten i allmänhet*, …

Här är det återigen proletariatets passiva sida – dess lidande och oförrätter, liksom tidigare dess kedjor – som betonas som dess anspråk, inte dess förmåga till aktiv kamp.

> … [en sfär] som inte längre kan åberopa någon *historisk* titel utan blott den *mänskliga*, som inte står i någon ensidig motsats till konsekvenserna, utan i en allsidig motsats till förutsättningarna för det tyska statsväsendet, slutligen en sfär som inte kan frigöra sig utan att emancipera sig från alla övriga samhällssfärer och därmed emancipera alla övriga samhällssfärer, som med ett ord är den *totala förlusten* av människan och alltså blott genom det *fulla återvinnandet av människan*

34 *Ibid*.
35 *Ibid*.
* Här står i engelska texten ”civil society” - öa.

kan vinna sig själv. Denna upplösning av samhället som ett särskilt stånd är *proletariatet*.[36]

Den starka sidan hos detta uttalande, som kommer att bli kvar hos Marx och bara utvecklas vidare, är att det trots allt inte tänker sig en klass av hjältar mot en klass av skurkar. Det förhärligar inte sin kandidat till revolutionär klass, om något går det i motsatt riktning, mot att verka jämställa alienation med fullständig avhumanisering. Det föreslår inte proletariatet bara *på grund av* proletariatets egna praktiska krav, oavsett hur välvilligt inställd man må känna sig mot dem, utan därför att proletariatets behov vid denna historiska tidpunkt sammanfaller med samhällets allmängiltiga behov.

Vi har redan pekat på dess svaga sida, utifrån den utvecklade marxismens synvinkel: det för ännu inte tillräckligt fram den *aktiva* potential som finns hos proletariatets plats i samhället. Denna svaghet hänger helt och hållet samman med den bakomliggande bristen: det har ingen ekonomisk grund. Det finns ännu inget begrepp om den ekonomiska utsugning som är roten till proletariatets sociala ställning, och roten även till många av de påståenden som bara framstår som iakttagelser. Följaktligen saknas en övergripande syn på klasskampen och med den lösningen på (bland annat) det nya borgerliga samhällets förråande effekter. Det är först senare som Marx kommer att betona att kamp inte bara har den sociala funktionen att (så småningom) störta den härskande klassen, utan också först och främst göra proletariatet redo för att härska.

Marx pekar här på proletariatet väl medveten om att det, som han rättframt konstaterar, ”befinner sig blott i vardande genom den *industriella* utveckling som brutit in i Tyskland”. Det är framtidens klass, för närvarande bara knappt förnimbar. För det första bekräftar det att han använder begreppet i den nya betydelsen, ty han har hittat det på samma ställe varifrån von Stein rapporterade om det: i kitteln av revolutionära idéer i Paris.

Men inte ens i Paris – för att inte tala om i Frankrike, en geografisk enhet som invånarna i Paris ibland glömde bort – omfattade den nya klassen ännu långtifrån en majoritet av folket, eller ens av det arbetande folket. Men tidigare i artikeln hade Marx skrivit: ”I England och Frankrike gäller det [till skillnad från det underutvecklade Tyskland] alltså att upphäva monopolet, som utvecklats till sina yttersta konsekvenser...”! Det kan ses som en varning mot att framfusigt tillkännage ”de sista” stadierna, men Marx känner förstås ännu så länge inte till så mycket om den ekonomiska utvecklingen. Ändå är det värt att notera att han inte bara avstår från att påstå något om proletariatets *storlek* i Frankrike eller England, utan att hela hans sätt att närma sig frågan utesluter det som en central fråga. I den aktuella artikeln är det avgörande med proletariatet att det kan fylla rollen som samhällets allmänna företrädare. Senare kommer han att tillägga att det kan *leda* samhällets allmänna majoritet.

Hursomhelst bör man inte förutsätta att Marx vid denna tidpunkt redan har ett klart begrepp om proletariatet som samhällsekonomisk enhet. Ordet är fortfarande tänjbart nog att betyda *arbetarna* på ett övergripande sätt. Man ska inte läsa tillbaka den senare mer definitiva betydelsen i manuskripten från 1843.*

8. Filosofin och proletariatet

Vi har betonat denna artikels övergångskaraktär tillräckligt tydligt, och det bör därmed stå klart varför de avslutande sammanfattande styckena är mer tvetydiga än vad som gick att förstå på den

36 *Ibid*.

* Till och med så sent som 1847 kunde Marx tala om ”feodalismens proletariat”, det vill säga klassen av livegna. Han gör det två gånger i boken *Filosofins elände*. När han presenterade boken för en vän 1876 korrigerade han ordet i marginalen till feodalismens ”arbetarklass”. (Marx, *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 53. För korrigeringen, som hänvisar till det stället, se Marx/Engels, *Werke*, band 4, fotnot s 141.)

tiden. I detta första tillkännagivande av proletariatets speciella roll rör sig Marx fortfarande i en gråzon mellan den elitism som unghegelianismen tog för given och en revolutionär princip som ännu inte var utvecklad.

> Liksom filosofin i proletariatet finner sitt *materiella* vapen, så finner proletariatet i filosofin sitt *andliga* vapen, och så snart tankens åskvigg grundligt slagit ned i folkets naiva jord, kommer *tyskarnas* emancipation till *människor* att ske.
> Låt oss sammanfatta resultatet:
> Den enda *praktiskt* möjliga befrielsen är för Tysklands del en befrielse utifrån ståndpunkten hos *den* teori, som förklarar människan som människans högsta väsen … *Filosofin* är *hjärnan* hos denna emancipation, dess *hjärta* är *proletariatet*. Filosofin kan inte förverkligas utan proletariatets upphävande [*Aufhebung*] och proletariatet kan inte upphävas utan att filosofin förverkligas.[37]

Ingen god unghegelian skulle ha tvekat om hur man skulle läsa de upprepade hänvisningarna till filosofin: *Filosofi* betyder *oss*, filosoferna. Bauer framhöll samma år denna punkt i sina egna skrifter – skrifter som Marx skulle börja krossa innan året var till ända. Den unge Engels, vars utveckling kommer att tas upp i ett annat kapitel, tvekade inte hur man skulle läsa det. Så sent som i mars 1845 hänvisade han i de engelska oweniternas tidning till Marx' förutsägelse ”för ett år sedan” om föreningen mellan ”de tyska filosoferna” och de tyska arbetarna, en förening som nu var ”praktiskt taget fullbordad”. Han tillade: ”Med filosoferna som tänker och arbetarna som kämpar för oss, kommer någon världslig makt att vara stark nog att stå emot vår utveckling?”[38]

Denna uppfattning om arbetsdelningen var inte bara klassiskt unghegeliansk, utan också i mindre öppenhjärtig form lika mycket den uppfattning som den påstått proletära kommunisten Weitling och anarkisten Proudhon hade, liksom filantropen Owen och den hierarkiske Saint-Simon – i själva verket alla existerande socialismer och kommunismer utom de som inte hade behov av något som helst tänkande. Men Marx var inne på en annan väg.

Allt i sammanhanget pekar på att *filosofi* ska tolkas för vad det är, med innebörden teori. Om ”proletariatet [finner sitt andliga vapen] i filosofin” så är det inte på grund av att filosof*erna* blir deras vapen. Istället måste ”tankens åskvigg” – *teorin* som ett nödvändigt komplement till det praktiska partiet – entusiasmera folket så att tyskarna slutligen blir ”människor”. Yttrandet att proletariatets upphävande eller överskridande (avskaffandet av lönesystemet) är nödvändigt för att aktualisera ”filosofin” blir begripligt om det är frågan om att aktualisera teorin. Det är obegripligt om det handlar om att aktualisera (förverkliga, göra verkliga) filosof*erna* själva.

Men ännu så länge går det inte att lösa denna tvetydighet. Det viktiga är inte att visa att Marx inte hoppade från mörker till bländande ljus på en dag, utan istället att se i vilken riktning han rörde sig från den oundvikliga gråzonen. Och hur snabbt: under år 1844 måste hans steg på vägen mot marxismen dateras i månader. Den fråga vi just har diskuterat kommer att vara helt löst inom ett år.

---

37 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*, på marxists.org.

38 Engels, ”Communism in Germany”, tre artiklar i *New Moral World*, odaterade, Marx/Engels, *MEGA I*, band 4, s 344.

Kapitel 7 I riktning mot en teori om proletariatet

Samma dubbelnummer av *Deutsch-Französische Jahrbücher* som innehöll Marx' tre bidrag innehöll också två artiklar av en ung man som Marx bara var vagt bekant med, Friedrich Engels. Detta är första gången Engels' väg möter Marx', om än utan att ännu stråla samman.

Engels' bidrag hade ett viktigare kännetecken än något de faktiskt sa: de tog med England i bilden. Trots en del andra anspelningar hade Marx' artiklar samtliga riktat in sig på Tyskland, det var vad han kände till.* Han höll just på att upptäcka ett annat land, Frankrike, på ett sätt som inte gick att hämta ur böcker, och tidningen hade redan försökt knyta samman dessa två länder, förena den tyska filosofiska radikalismens vänsterflygel med den franska politikens vänster.

Nu fördes en tredje komponent fram: den engelska politiska ekonomin mot bakgrund av de sociala förhållandena i England. Det var denna tredje del som under det följande året omvandlade Marx' teori om proletariatet och gav den en fast grundval.

1. Engels' bidrag

Förnyelsen var naturlig för Engels. Liksom Marx var han av rhenländskt ursprung, men han kom från den mer industrialiserade norra delen. Hans far var en välbeställd textiltillverkare i Wuppertalen: Barmen, där han föddes, och Elberfeld, där han gick i skolan, är idag delar i en industristad vid namn Wuppertal. Han växte upp med den industriella revolutionen, mitt i (om än inte en del av) en arbetarklass som inte existerade kring Trier eller Köln. Hans tänkande formades inte i en universitetsmiljö. Han hade fått sluta gymnasiet vid sjutton års ålder för att lära sig familjens affärsverksamhet, i huvudsak som handelslärling i Bremen, och han deltog bara vid universitetslektioner under omkring ett år, när han gjorde militärtjänst i Berlin, och blev bekant med huvudstadens unghegelianer några månader efter att Marx hade lämnat staden.

Intellektuellt gick han under denna period genom tre viktiga stadier: (1) religiös frigörelse – från sin familjs och vänners trångsynta kalvinistiska och hämmande gudsfruktan; (2) entusiasm för den ungtyska rörelsens liberalt demokratiska radikalism, och speciellt för den demokratiskt oppositionelle skribenten och journalisten Ludwig Börne; och (3) unghegeliansk vänsterism och ateism, som under Moses Hess' inflytande smälte samman med det som Hess kallade kommunism. Han hade publicerat artiklar i *Rheinische Zeitung* under pseudonym innan Marx blev redaktör.

Mot slutet av november 1842 skickade hans far honom till familjeföretagets avdelning i Manchester, det industriella Englands huvudstad. (På vägen stannade han till i Köln för att träffa folket från *Rheinische Zeitung*, och mötte således redaktören Marx för första gången – det tände inte till.)

Han hade knappt hunnit slå sig ner i England förrän han började skriva en artikelserie åt *RZ* om den sociala situationen i landet. Inom kort (den exakta tiden är okänd) kom han i kontakt med Mary Burns, en irländsk kvinnlig arbetare som fram till sin död skulle bli hans partner. Denna förbindelse var utan tvivel viktig genom att ge honom tillgång till arbetarklassens och dess rörelsers liv, ty Mary Burns var en stridbar revolutionär av den enkla irländska nationella sorten, som under Englands industriella villkor var en av de viktigaste pådrivande faktorerna på dåtidens proletära och socialistiska miljö. Engels har anklagats för att se England via hennes ”fördomsfulla” ögon, men på samma

* Englands sociala situation hade också varit okänd mark för Lorenz von Stein, vars bok om Frankrike mindre än två år tidigare hade presenterat den franska socialismen och kommunismen för den tyska publiken. I *Den heliga familjen* var Marx mer medveten än von Stein om vikten av detta framsteg: han driver med Bauer för hans okunskap om den engelska rörelsen, och förklarar att det beror på att Bauer inte hade hittat något om den i von Steins bok. (Marx/Engels, *The Holy Family*, s 180.)

gång var han i sitt affärsliv omgiven av industribourgeoisiens bästa representanter. Det var ett dubbelliv som gjorde det möjligt för honom att ha en dubbel insyn som knappast någon annan observatör av den nya ekonomiska verkligheten i dess mest utvecklade bastion kunde ha åtnjutit.

2. Från Barmen till Manchester

Engels' utveckling i riktning mot en ny syn på proletariatet gick gradvis. Under sin period i Bremen, då han orienterade sig mot en samhällslitterär journalistik efter Börnes mönster, lyckades han ställa till en mindre skandal med en artikel i två delar under pseudonym, ”Brev från Wuppertal”, som publicerades i Unga Tysklands tidning. Den första delen beskriver på ett förkrossande sätt hur ”hela distriktet är översvämmat av ett hav av fromhet och kälkborgerlighet”,[1] och innehåller slående bilder av arbetarnas elände. Men arbetarna är bara föremål för medlidande och ilska, de betraktas helt och hållet utifrån. Författaren konstaterar att fabriksarbetarna använder alkohol som lugnande medel, hantverkarna tar till en tanklös religiositet spetsad med konjak, och det är uppenbart att det är vad man kan se om man jäktar förbi på gatan.[2] Fabriksarbetarna betraktas enbart som offer: de tvingas andas mer koldamm och rök än syre; från sex års ålder förlorar de sin styrka och glädje i livet; de utsugs skoningslöst och drabbas av ett otroligt antal sjukdomar; barnarbete ödelägger nästa generation.

> Men de rika företagsägarna har ett töjbart samvete och att fördärva livet för ett barn mer eller mindre skickar inga fromma själar till helvetet, i synnerhet om han går i kyrkan två gånger varje söndag.[3]

När tillfället dök upp åkallade Engels folket på det vanliga liberala sättet. Ett sådant tillfälle var årsdagen för julirevolutionen i Frankrike 1830, som firades på klassiskt versmått under titeln ”Tysklands julidagar”:

> När jag kastas hit och dit i min båt, tänker jag på er, Åh tyska furstar och kungar:
> Det tålmodiga folket lyfte en gång upp er på den förgyllda tron på vilken ni sitter,
> Bar er i triumf genom hela fosterlandet, och kastade ut den oförvägna inkräktaren.
> Sedan blev ni sturska och fyllda av högmod, ni bröt ert ord och ert löfte,
> Nu virvlar stormen från Frankrike och folkmassorna väller fram.
> Och er tron kastas hit och dit som en båt i storm, spiran darrar i er hand.
> Framförallt mot er, Ernst August, riktar jag blicken i ilska:
> Obetänksamt, Åh despot, trotsade du lagen – lyssna hur stormens dån ökar!
> När folket tittar upp med genomträngande blick och svärdet nätt och jämnt vilar i slidan,
> Säg: vilar ni lika tryggt på er gyllene tron som jag i min båt som kastas hit och dit?[4]

Men det fanns inga furstar eller kungar i Wuppertal. Arbetarna som den unge mannen tyckte synd om sögs ut av samma fabriksfurstar och bomullskungar vars klass i juli 1830 hade placerat Louis Philippe på tronen. Kung Fredrik Vilhelm III, som hade brutit sitt löfte att bevilja en författning efter att Napoleon hade kastats ut, hade mest gjort de kyrkobesökande utsugarna ilskna, inte de berusade arbetarna eller de psalmsjungande hantverkarna. Detta var fortfarande det Unga Tysklands retorik.

England förändrade allt detta. Socialt var Manchester en annan värld – ett helt igenom borgerligt samhälle som inte gick att återfinna i koncentrerad form någonstans i Tyskland, inte ens i Paris,

1 Engels, ”Briefe aus dem Wuppertal”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 432.
2 *Ibid*, s 417-418.
3 *Ibid*, s 418.
4 Engels, ”Brev till F Graeber”, juli eller augusti 1839, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 410-411.

eller ens i London ännu. Vid denna tidpunkt var Engels en av de få revolutionärer från kontinenten som kunde sägas leva *under kapitalismen*.

Han rörde sig i sina affärskollegors miljö men deltog också på arbetarrörelsernas möten, läste deras press, blev bekant med deras propagandister, mötte deras ledare – John Watts och James Leach i Manchester, vänsterchartisternas ledare George Julian Harney i Leeds, oweniterna på *The New Moral World* [Den nya moraliska världen], som började publicera hans artiklar i februari. Och allra viktigast var att det här *fanns* en verkligt proletär rörelse, fullt klassmedveten på olika nivåer, från chartismens socialistiska flygel, som Harney representerade, till fackföreningsaktivisterna. Tre månader innan Engels anlände hade fackföreningarna nått så långt att de försökt sig på en generalstrejk som täckte den industrialiserade norra delen av landet – det så kallade ”sommarupproret” eller ”augustirevolten” som kuvades med väpnat våld.

I detta kapitalistiska samhälle fanns inte bara en avancerad ekonomisk utveckling och klasstruktur utan också en politisk rörelse vars mönster var förenligt med denna klasstruktur. Det fanns partier som i grova drag återspeglade samhällets huvudklasser. Även om *parti* var ett töjbart begrepp,* så gällde det även de organiserade rörelserna – tories, whigs, radikaler, chartister, och så vidare.

Senare i livet kommenterade Engels i ett brev att han hade haft ”tur att kastas in mitt den moderna storindustrin och vara den förste att hålla ögonen öppna för sambanden – åtminstone [tillade han blygsamt] de ytligaste.” Han avvisade en tilltänkt komplimang som kallade honom ”grundare av den beskrivande ekonomin” i kraft av sin *Den arbetande klassens läge i England*, och pekade på de ekonomer före honom som hade beskrivit arbetarnas förhållanden och de allmänna ekonomiska förhållandena. Det han hade banat väg för att utveckla var sambandet mellan den beskrivande ekonomin och en ny sorts socialistisk teori.[5]

3. Rapporter från en annan värld

De artiklar om situationen i England som Engels började skicka tillbaka för att läsas av tyska vänsteranhängare var därför ganska ovanliga, om än inte unika, på den tiden. Hans första serie på fem artiklar skickades till *Rheinische Zeitung* och måste ha passerat Marx’ händer eftersom han var redaktör. De publicerades i december 1842. Bara några få månader tidigare hade von Steins bok om den franska socialismen och kommunismen för första gången, till de tyska borgarnas oro, visat den hotande politiska världen i Paris och givit namn åt den nya samhälleliga varelse som kallades proletariat. För många måste Engels’ artiklar ha låtit som rapporter från en annan planet: de gav faktiskt en bild av en annan värld.

Ända från den första artikeln var en av Engels’ centrala punkter att de revolutionära idéerna inte präglade någon del av de bildade klasserna som i Tyskland, men var ganska utbredda bland arbetarna, proletärerna.

> Därför har chartismen inte alls kunnat slå rot bland de bildade i England, och kommer inte att göra det på länge. När chartister och radikaler nämns här anses det nästan allmänt betyda massornas, de proletära massornas, drivkraft.[6]

---

* *Politiskt lexikon*: Vid denna tidpunkt och under lång tid framåt betydde ordet *parti* på europeiska språk inte nödvändigtvis en parlamentarisk organisation, och i själva verket inte heller någon som helst organiserad rörelse. Det betydde ofta inget annat än en politisk eller ideologisk *strömning*. När *Kommunistiska Partiets Manifest* gavs ut av Kommunistiska förbundet 1848 innebar inte titeln att det existerade en organisation som hette Kommunistiska Partiet. (För en ytterligare information om detta jmfr Engels’, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org; även Marx, ”*Brev till Freiligrath*”, februari 1860, på marxists.org.)

5 Engels, ”Brev till Schoenlank”, 29 augusti 1887, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 697.

6 Engels, ”Englische Ansicht über die inneren Krisen”, *RZ* 8 december 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 454.

Förvisso hade Engels i dessa artiklar inte någon bestämd uppfattning om vad arbetarklassen exakt bestod av, eftersom den inte grundades på någon teoretisk generalisering. Det var en beskrivning snarare än ett vetenskapligt begrepp. Hans andra artikel började med att tala om de ”lägsta klasserna” och om ”egendomslösa” eller ”icke egendomsinnehavare”, som om det var namnet på en klass. Han inbegrep även jordarrendatorer, som förvisso också var arbetande människor.

Det följs av en allt starkare betoning av industriarbetarna, men det vore vilseledande att försöka läsa in en exakt uppfattning av klasser i orden:

> … industrin berikar verkligen ett land, men den skapar också en klass av icke besuttna, av absolut fattiga som lever ur hand i mun, en klass som ökar med stormsteg – och därefter inte kan avskaffas eftersom den aldrig kan skaffa sig stabila egendomar. Och en tredjedel, nästan hälften, av England tillhör denna klass. Minsta nedgång av handeln gör en stor del av denna klass arbetslös [bokstavligen *brödlös*]; en stor handelskris gör hela klassen arbetslös … Men i kraft av sin storlek har denna klass blivit den starkaste klassen i England, och ve Englands rika om den blir medveten om detta faktum.
> Än så länge har den förvisso inte blivit det. De engelska proletärerna har bara börjat ana sin styrka, och resultatet av denna aning var oroligheterna under sommaren [augusti] förra året.[7]

Skillnaden mot Tyskland anges uttryckligen. Medelklassen, skriver Engels, befinner sig i en ställning som aristokrati i förhållande till arbetarna,

> och i ett land som England som bara lever på industrin och därmed har massor av arbetare måste detta faktum ge medvetenhet snabbare än till exempel i Tyskland, där hantverkarna och bönderna uppfattas som en medelklass och det inte alls finns någon omfattande klass av fabriksarbetare.[8]

Efter denna artikelserie för *Rheinische Zeitung* blir det ett uppehåll på några månader, under vilket Engels läste politisk ekonomi och historia. Under tiden stängdes *RZ*, och fick ingen efterträdare i Tyskland. Hans följande artiklar skickades till en republikansk tidning i Schweiz som ”Brev från London”, och publicerades mellan maj och juni 1843. Ämnet är på nytt en mer eller mindre sammanhängande redogörelse för samhällssituationen i England. Det andra brevet (av fyra) beskriver den chartistiska rörelsens styrka bland arbetarna och därmed befolkningsmassorna. Det tredje får den socialistiska (owenitiska) rörelsen att verka mycket viktig. Det fjärde återspeglar den skolning han erhållit av Mary Burns och ägnas åt den irländska frågan, inklusive den irländska arbetarrörelsen i England. (Den unge mannen skriver om det massiva stöd som slösats bort på Dan O’Connell: ”Ge mig 200.000 irländare så ska jag störta hela den brittiska monarkin.”)[9]

Hänvisningen till radikalerna från december korrigeras här: det radikala partiet sägs huvudsakligen rekrytera från den lägre medelklassen, chartisterna från ”de arbetande, proletärerna”, och owenisterna från båda klasskikten.

> Således uppvisar England det anmärkningsvärda faktum att ju lägre en klass befinner sig i samhället och ju mer ”obildad” den är i ordets vanliga mening, ju närmare anknytning har den till utvecklingen och ju härligare framtid har den.

Detta låter som en slutsats om den socialistiska revolutionens klasskaraktär, men i själva verket har Engels inte dragit en så generell slutsats ännu. Det gäller bara för England.

---

7 Engels, ”Die inneren Krisen”, *RZ* 9-10 december 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 459.
8 Engels, ”Stellung der politischen Partei”, *RZ* 24 december 1842, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 461.
9 Engels, ”Brev från London – IV”, Marx/Engels, *Ireland and the Irish Question*, Moskva: Progress Publishers 1971, s 33.

> I Tyskland härstammar rörelsen inte bara från den bildade utan till och med den lärda klassen [det vill säga element från universitetet]. I England har de bildade och lärda elementen varit döva och blinda för tidens tecken under 300 år.[10]

4. Engels' första period i Manchester

Hur långt Engels i själva verket var från en revolutionärt socialistisk *teori* om proletariatet visade sig helt och fullt på hösten 1843, när han började skriva om sociala rörelser på kontinenten för den owenitiska tidningen *The New Moral World*. Begreppsmässigt befann han sig fortfarande där Hess hade lämnat honom. Den tyska utvecklingen är tydligen en helt annan än utvecklingen i England eller Frankrike bara på grund av den nationella karaktären: ”tyskarna blev kommunister *filosofiskt*, genom att resonera om de första principerna” upplyser han de praktiska engelsmännen.[11] Det är sant att han i Frankrike ser kommunismens uppkomst såsom kommande från arbetarklassen, som efter 1830 ”anammade Babeufs kommunism”, och det verkar vara så att kommunismen sedan spred sig bland arbetarna. Men då anser han också att kommunisterna i Frankrike innefattar inte bara den fredlige Cabet utan också reformisten Leroux, den kristne socialisten Lammenais och den väldigt antikommunistiske Proudhon.

Hur han tänkte blir allra mest uppenbart vad gäller Tyskland. Han erkände Weitlings rörelse som en arbetarnas kommunism, samtidigt som han helt riktigt förklarade att ”Tyskland har en jämförelsevis liten tillverkningsindustri, och arbetarklassernas stora massa består av hantverkare.”[12] Weitlings anhängare utgör det ”folkliga partiet” som ”utan tvekan mycket snart kommer att ena Tysklands alla arbetarklasser.” Men han ägnar mer utrymme åt den filosofiska kommunism som uppstod ur unghegelianismen, och inbegrep i detta parti inte bara Marx utan också Ruge och poeten Georg Herwegh, som inte på något sätt var kommunister. Uppenbarligen har denna andra sorts kommunism inget med arbetarklasserna att göra. Men den kommer att erövra tyskarna på grund av att de är så filosofiska:

> … tyskarna är en filosofisk nation, och kommer inte, kan inte överge kommunismen, all den stund den grundar sig på sunda filosofiska principer … Det finns större chans att upprätta ett kommunistiskt parti bland samhällets bildade klasser i Tyskland är någon annanstans. Tyskarna är ett väldigt osjälviskt land. Om principen kolliderar med intresset i Tyskland kommer principen nästan alltid att tysta ner intressets anspråk. Samma kärlek till abstrakta principer, samma likgiltighet inför verkligheten och egenintresset som har fått tyskarna till ett tillstånd av politisk icke-existens, just dessa egenskaper garanterar den filosofiska kommunismens seger i detta land. Det kommer att verka väldigt egendomligt för engelsmännen att ett parti som har som mål att krossa privategendomen till största delen består av de som har egendomar, och ändå är detta fallet i Tyskland. Vi kan bara rekrytera våra led från de klasser som har fått en ganska bra utbildning, det vill säga från universiteten och från handelsmannaklassen. Och i ingen av dessa har vi än så länge stött på några större svårigheter.[13]

Även detta var rena Hess[14] med unghegelianernas studentelitism som bakgrund. Han hade ännu inte utvecklats förbi den teoretiskt, även om förhållandena i England tvingade fram helt andra åsikter för fallet England.

---

10 Engels, ”Brev från London – I”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 468, 469.
11 Engels, ”Progress of Social Reform on the Continent”, 4 och 18 november 1843 i *The New Moral World*, *MEGA I*, band 2, s 435.
12 *Ibid*, s 444.
13 *Ibid*, s 449.
14 Jmfr Silberner, *Moses Hess*, s 227; Hess, *Philosophische und Sozialistische Schriften*, s 306.

Engels' första artiklar i den engelska pressen publicerades i oweniternas *New Moral World* och den vänsterchartistiska *Northern Star.*[*] Den owenitiska rörelsen var definitivt socialistisk i den mening som Engels kände till: den väckte förslag om ett (utopiskt) socialistiskt mönstersamhälle precis som Cabet, Weitling och så vidare, men den var inte någon arbetarrörelse. Som han själv hade konstaterat rekryterade den både arbetare och folk från medelklassen, men den var inte en rörelse *från* arbetarklassen. Å andra sidan var chartismen inte bara en arbetarrörelse, den var den stridbara arbetarklassens *rörelse*, den var ett förkroppsligande av själva den engelska klasskampen på den nivå som klassen då hade uppnått. Den var, skrev han kort därefter, ”inget annat än det politiska uttrycket för de allmänna uppfattningarna bland arbetarna”.[15] Men i sin helhet var den definitivt inte socialistisk, och till och med dess socialistiska del var, även om den var tillräckligt revolutionär på engelskt vis, ingalunda ideologiskt klar utifrån kontinentens normer.

Engels hade tidigare blivit bekant med de tyska emigrantkommunisterna i London som bildade De rättfärdigas förbund – Schapper, Moll, Bauer och de andra, och den stora påverkan de hade på honom dokumenterades 1885.[16] Men i själva verket var effekten slumrande. Han utvecklade sina relationer till Harney och vänsterchartisterna – ett mycket viktig faktum inom en nära framtid – men för närvarande kallades den aktuella chartismen radikalt demokratisk,[17] till skillnad från owenismens socialistiska etikett.

Sedan fanns det en tredje del av arbetarrörelsen som var varken chartistisk eller owenitisk – de nya och hårt ansatta fackföreningarna. De hade i själva verket just försökt sig på inget mindre än en generalstrejk. Men även här är Engels' icke underbyggda inställning den vanliga på kontinenten, Det finns ännu inget tecken på att han hade någon speciell kontakt med dem, är intresserad av en relation med dem eller har någon åsikt om deras framtid.

Allt detta beskriver den då vanliga bästa sortens revolutionära inställning. Den utgör ett riktvärde utifrån vilken vi kan bedöma den enorma omvandling som Marx' teori om proletariatet skulle genomgå. Uppföljare om Engels kommer i kapitel 10.

5. Om Carlyle

Det var medan Engels skrev färdigt sina första artiklar åt *The New Moral World* (november 1843 till början av 1844) som han också skrev de två artiklar till *Deutsch-Französische Jahrbücher* som nämndes i början av detta kapitel.

En av dem – i själva verket den andra han skrev – var en fortsättning på hans artikelserie om ”Läget i England”, för att använda den fras som redan hade gjorts berömd av Thomas Carlyle. Denna artikel var faktiskt en recension av Carlyles senaste bok, *Forntid och nutid*. Carlyles uppfattningar kommer att vara av intresse för oss i en annan bok, men här måste vi nämna att hans unika profetiska förmåga bland dåtidens kända författare var hans känslighet för hotet om uppror underifrån, från de Lägre klasserna, i synnerhet de Arbetande klasserna (givetvis med stor bokstav). I denna bok, såväl som de både före och efter, var hans budskap en uppmaning till de härskande klasserna att göra något innan de mörka förbittrade massorna översvämmade civilisationen. Detta ”något” var vanligtvis välgörenhet plus despotism, men i de tidigare versionerna var det välgörenheten som angav tonen, beledsagad av en vältalig bredsida mot både aristokratin och medelklassen.

---

* Den nya engelska versionen av Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, yppade nya verk av Engels i *The Northern Star*, som visar att han började skriva regelbundet för tidningen tidigare än man har känt till förut.

15 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 25 (denna del är av Engels).

16 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

17 Jmfr Engels i artikelserien i *RZ* i december 1842, t ex ”Stellung der politischen Partei”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 461.

I sin artikel citerade Engels Carlyles hudflängande av de härskande klasserna med välbehag, men använde det för att framställa den engelska arbetarklassen i ett helt annat ljus – inte som ett hot att tycka synd om utan som framtidens klass som skulle ersätta de nuvarande utslitna och utmattade makthavarna.

> Engelsmännen – det vill säga de klassernas engelsmän utifrån vilka den nationella karaktären bedöms på kontinenten – dessa engelsmän är de mest föraktliga slavarna under solen. Bara den del av den engelska nationen som är okänd på kontinenten, bara arbetarna, Englands paria, de fattiga, är verkligt respektabla, trots all sin grovhet och demoralisering. Från dem kommer Englands räddning att komma. De är fortfarande flexibla. De har ingen utbildning men inte heller några fördomar. De har fortfarande krafter att använda för stora nationella bedrifter – de har fortfarande en framtid.[18]

Å ena sidan är det härskande skiktets tillstånd enligt Carlyle: den jordägande aristokratin försjunken i lättja, borgarklassen i dyrkan av Mammon, parlamentet i korruption, filosofin i en låt-gå-mentalitet, religionen i förtvivlan. Överallt ”en allmän andlig död”. De bildade klasserna är ”negativa till all utveckling, och går i viss mån fortfarande framåt bara tack vare trycket från arbetarklassen”, säger Engels.[19] Å andra sidan ”en jämförelsevis stark arbetarklass under outhärdliga omständigheter av umbäranden och misär, med missnöje och revolt mot den gamla samhällsordningen, och följaktligen en hotande oemotståndligt framåtskridande demokrati …”[20]

Som vi har konstaterat tidigare är inställningen till chartismen i denna artikel positiv men sval – sval därför att det bara handlar om politiska och inte sociala förändringar. ”Sociala gissel botas inte med Folkstadgar [People’s Charters]”, skriver Engels kritiskt, ”och folket känner detta – annars skulle People’s Charter vara en grundläggande lag i England idag.” Chartismen måste av nödvändighet segra, men det kommer bara att bli ett övergående stadium. Han är också kritisk mot owenismen – ty de är trots allt på sitt eget sätt empiriska engelsmän och handlare i patentlösningar – men de är ”det enda partiet i England som har en framtid, oavsett hur relativt svagt det må vara. Demokratin, chartismen, måste snart segra, och då kan arbetarmassorna bara välja mellan svält och socialism.”[21]

6. Det första steget i politisk ekonomi

Det är Engels’ andra artikel i detta nummer av *DFJ* som utgör ett nytt steg – och också fick en omedelbar inverkan på tidningens redaktör, Marx. Den hade rubriken ”Utkast till en kritik av nationalekonomin” och var frukten av Engels’ studier av brittiska ekonomer, och ett första försök (utanför England själv) att dra socialistiska slutsatser från deras arbete. Den är idag kanske viktigare för den effekt den hade på Marx än för sitt bidrag i ämnet, ty en materiellt grundad teori om proletariatet som revolutionär klass kunde bara grunda sig på en sådan analys av det ekonomiska systemet.

Men artikeln själv riktar ingalunda ljuset mot arbetarklassen eller dess roll. Arbetarna är så att säga bara en i rollistan. Till en början ligger fokus i själva verket på handeln, inte produktionen. Längre fram hamnar produktionssystemet i centrum, men inte på något systematiskt sätt. Det är bara händelsevis vi får höra om ”mänsklighetens uppspaltning i kapitalister och arbetare, en uppspaltning, som för varje dag blir allt skarpare utvecklad och vilken, som vi skall se, alltid *måste* skärpas.”[22] Artikeln slutar med att säga att ett annat ämne, fabrikssystemet, har utelämnats, ty ”att här behandla

18 Engels, ”Die Lage Englands: ’Past and Present’ by Thomas Carlyle, London 1843’”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 526.
19 *Ibid*, s 537-538, 527.
20 *Ibid*, s 538.
21 *Ibid*, s 531, 549.
22 Engels, *Utkast till en kritik av nationalekonomin*, på marxists.org.

detta har jag varken tid eller lust till."[23]

Det finns inget tvivel om att Engels' artikel åtminstone var en, om inte den viktigaste, av de influenser som vid denna tidpunkt fick Marx att inleda studierna av politisk ekonomi. Han var mer än en gång mån om att medge dess påverkan.* De ekonomer som han började läsa var till största delen de som nämndes i Engels' artikel. Hans anteckningsbok innehåller först utdrag ur själva artikeln och sedan från Say, Skarbek, Smith, Ricardo och James Mill – och där finns en lång kommentar som förvandlas till Marx' första utkast till en artikel om ekonomi. Liksom tidigare är vårt intresse inte dess betydelse för utvecklandet av Marx' ekonomiska teori, utan det är mer begränsat: dess förhållande till utvecklingen av en teori om proletariatet.

Skillnaden mot Engels' artikel är att fokus under större delen av anteckningen ligger på arbete och arbetare, även om det bara tillfälligtvis talas om "motsättningen mellan kapitalist och arbetare".[24] Men temat är inte lönearbete (*Lohnarbeit*) utan det Marx här kallar *Erwerbsarbeit*, arbete för att försörja sig. Skillnaden mellan de två är central för att förstå vad Marx skriver om. Arbete för lön riktar ljuset mot förhållandet mellan arbetaren och kapitalisten som betalar honom. Arbete för att försörja sig fokuserar på skillnaden mellan arbete som utförs för sin egen skull och arbete som utförs för att helt enkelt överleva, utan något intresse för arbetet i sig själv. Det sistnämnda är därmed ett vidare begrepp som består av mer än lönearbete. Marx pekar också på detta genom att härleda det från bytesförhållandena,[25] inte från motsättningen mellan kapitalist och arbetare: varhelst varor tillverkas för utbyte, inte för omedelbara mänskliga behov eller för arbetarens nöjes skull, där har man *Erwerbsarbeit*.

Marx kommer att upptäcka att detta begrepp inte är användbart för att förklara den kapitalistiska produktionens rörelselagar, men det är inte den tankegång som Marx är inne på vid denna tidpunkt. Begreppet *Erwerbsarbeit* konkretiserar verkligen det Marx hade diskuterat i sin artikel i *DFJ*: det ger något av en ekonomisk mening till arbetets avhumaniserande effekt på "klassen med radikala fjättrar".

Ty när arbetet bara är arbete för att försörja sig

> blir det helt och hållet *slumpartat* och *oväsentligt*, inte bara huruvida producenternas förhållande till sin produkt är för omedelbart åtnjutande och personliga behov utan också om *aktiviteten*, själva handlingen att arbeta, är för deras personlighets egen njutnings skull, för att förverkliga sina naturliga anlag och intellektuella mål.

I detta fall arbetar arbetarna bara för att tillfredsställa samhälleliga behov som är främmande för dem, som ligger utanför deras egen individualitet, behov som fungerar som en yttre begränsning på deras varande och till vilka de därför står i en slavs förhållande. Arbetets mål blir bara att behålla livet, inte själva handlingen att arbeta. Att leva blir bara att försörja sig.

> Mitt arbete borde vara ett *fritt uttryck för livet*, följaktligen ett *åtnjutande av livet*. [Men] på

---

23 *Ibid*.

* Senare 1844, i förordet till sina *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, noterade Marx att de tyska socialistiska verk om politisk ekonomi som han hade använt var Hess' artiklar 1843 och Engels' artikel i *DFJ*, plus Weitlings skrifter. (Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org. Engels' artikel citeras också.) Engels' artikel får också avsevärt beröm i *Den heliga familjen*. (Marx, *The Holy Family*, s 46.) I förordet till sin *Till kritiken av den politiska ekonomin* från 1859, tackar Marx också för Engels' "geniala skiss". (Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin. Förord*, på marxists.org.) Den citeras till och med tre gånger i första bandet av *Kapitalet*, och nämns en gång. (Marx, *Kapitalet, första bandet* , på marxists.org.)

24 Marx, "Auszüge aus James Mills Buch 'Eléments d'économie politique", Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 467-468.

25 *Ibid*, s 454.

> privategendomens område betyder det *alienation av livet*,* ty jag arbetar *för att leva*, för att ge mig själv *medel* för att leva. Mitt arbete är *inte* att leva … På privategendomens område alieneras min personlighet så långt att denna *verksamhet* blir *förhatlig* för mig, en *pina*, bara *sken* av aktivitet och därför också *påtvingad* aktivitet, något som påtvingas mig av ett *yttre*, tillfälligt behov, *inte* av ett *inre, nödvändigt* behov.[26]

Begreppet alienerat arbete kommer inom kort att vidareutvecklas i *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, vars stycken om ämnet är mer kända, och ännu senare inlemmas i den ekonomiska analysen i *Kapitalet*. Det vi är intresserade av här är vad det *inte* säger ännu. Ty så länge arbetet betraktas som *Erwerbsarbeit* snarare än lönearbete kan man dra viktiga slutsatser om arbete i allmänhet och de arbetande klasserna i den gamla betydelsen, men man kan inte nå fram till en teori om proletariatet, den moderna arbetarklassen.

Det är just detta begrepp som omvandlas i den allra första meningen i *Ekonomisk-filosofiska manuskript*.

7. Entré: klasskampen

Avgörande för att förstå manuskripten är att de är det första resultatet av Marx' studier av politisk ekonomi, det vill säga av det *utvecklade* kapitalistiska systemet.§ För första gången handlar ämnet inte om tyska problem och tyska förhållanden. Påverkan från Engels' skrifter och hans eget läsande av brittisk och fransk politisk ekonomi är uppenbar, speciellt i hänvisningarna till de engelska samhällsförhållandena. För första gången möter Marx den moderna kapitalismen i dess samtida form istället för underutvecklingen i ett land som fortfarande hade ena foten kvar i den gamla regimen. Ännu mer uttryckligt ligger fokus inte bara på kapitalismens kommersiella yttringar utan på industrin, fabrikssystemet:

> All rikedom har blivit *industriell* rikedom, arbets*rikedom*, och *industrin* är det fulländade arbetet, liksom *fabriksväsendet* är *industrins*, d.v.s. arbetets fulländade väsen och det *industriella* kapitalet är privategendomens fulländade objektiva utformning.[27]

Denna insikt var ett enormt steg. Inte ens Engels' artikel hade känt något behov att börja med fabrikssystemet. Det ämnet utlovades bara till ett senare tillfälle. Detta steg gör sig också av med kategorin *Erwerbsarbeit* (arbete för att försörja sig) som ett centralt begrepp. I fabrikssystemet är arbete *lönearbete*. Följaktligen lyder den första meningen i det första manuskriptet: ”*Arbetslönen* bestämmes genom den antagonistiska kampen mellan kapitalist och arbetare.”[28]

---

* Här är det en lek med ord: ”uttryck för livet” är *Lebensäusserung*, och ”alienation av liv” är *Lebenstäusserung*. Det kan hjälpa till att betona att *Entäusserung* bara kan översättas som ”alienation” om det också innebär *externalisering* – inte att man alieneras från sitt liv, utan att en del av ens liv (arbetet) är något som ligger utanför ens mänskliga böjelser. Det är avgörande på samma sätt som det liknande ordet *Entfremdung* (främmandegörande, alienation) används i *Kapitalet* och i *Grundrisse*.

26 Marx, ”Auszüge aus James Mills...”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 454.

§ Givetvis med undantag av det tillfälliga stycke i anteckningsböckerna om James Mill som redan diskuterats. Titeln *Ekonomisk-filosofiska manuskript 1844* fick de i *MEGA* (1932) och den är lite vilseledande, ty fram till allra sista kapitlet koncentrerar de sig definitivt på politisk ekonomi, inte filosofi. När Marx skrev förordet inför en planerad publicering kände han sig i själva verket manad att förklara att han höll ”[u]ppgörelsen i slutkapitlet av föreliggande skrift, med *Hegels dialektik* och filosofi överhuvud, … i motsats till vår tids *kritiska teologer*, för absolut nödvändig, eftersom ett sådant arbete inte fullgjorts.” Med syftning på verket i sin helhet hade han dessförinnan betonat att det var resultatet av ”en helt empirisk analys, grundad på ett medvetet, kritiskt studium av nationalekonomin.” (Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.)

27 *Ibid*.

28 *Ibid*.

Med den första meningen blir således begreppet klasskamp oskiljaktigt från analysen av det moderna samhället. I den marxistiska teorin är klasskampen mellanledet, *trait d'union*, mellan både ekonomi och politik och ekonomisk och historisk analys. Detta är där det börjar som ett medvetet formulerat sätt att närma sig frågan.

Klasskampen mellan arbete och kapital är inte bara ett faktum, det är den aktiva princip som representerar *motsättningen* i det moderna samhället:

> Men så länge motsatsen mellan *egendomslöshet* och *egendom* inte uppfattas som en motsats mellan *arbete* och *kapital*, så länge är det en indifferent motsats som inte fattas i *sin aktiva relation*, i sitt *inre* förhållande, och som inte uppfattas som en *motsägelse*.[29]

Det är under modern tid, i det fabrikssystem som ger upphov till denna motsats mellan arbete och kapital, som motsatsen blir ”ett utvecklat självmotsägande förhållande, ett förhållande som genom sin inre dynamik bär fröet till sin egen upplösning.”[30] Dessutom finns det inbyggt i systemet, de politiska ekonomerna har fel när de ser det som en tillfällighet:

> … nationalekonomen [förutsätter] den ursprungliga enheten mellan kapitalist och arbetare som det paradisiska urtillståndet. Hur dessa båda som två olika personer råkat i ett motsatsförhållande till varandra är för nationalekonomen en *tillfällig* händelse som därför blott tarvar en yttre förklaring.[31]

Arbetarklassen är inte bara den lidande klassen. Den är strukturellt förknippad med tanken på en klass som ”har att kämpa”.[32] Klasskampen generaliseras till och med till att gälla utöver förhållandet mellan arbete och kapital. Således:

> Jordräntan fastställes i *kamp mellan arrendator och jordägare*. Överallt finner vi inom nationalekonomin intressenas fientliga motsatser, kampen, kriget som en grundval för den samhälleliga organisationen.[33]

Men den avgörande motsättningen idag är mellan de ytterlighetsklasser som kännetecknar det nya systemet. Ty kapitalisterna förvärvar jordegendomar och godsägarna blir kapitalister:

> Den slutliga följden blir alltså upplösandet av distinktionen mellan kapitalist och jordägare, så att det på det hela taget numera blott finns två klasser inom befolkningen, arbetarklassen och kapitalisternas klass.[34]

Och när godsägarna slutligen ruineras som klass och arbetarnas förhållanden förvärras, ”leder så [allt detta] med nödvändighet till revolution.”[35] Marx inser ”nödvändigheten i att hela den revolutionära rörelsen har såväl sin empiriska som sin teoretiska grundval i *privategendomens*, och alltså ekonomins, utveckling.”[36]

Detta utgör en rad viktiga slutsatser för att stöpa om den socialistiska rörelsen. Formuleringarna är långtifrån färdiga, resonemanget är fullt av luckor, men detta är redan en socialism (eller kommunism) som är kvalitativt skild från alla existerande socialismer. Proletariatet är inte längre bara en

29 *Ibid*.
30 *Ibid*.
31 *Ibid*.
32 *Ibid*.
33 *Ibid*.
34 *Ibid*.
35 *Ibid*.
36 *Ibid*.

lidande klass, inte bara en ”klass med radikala fjättrar”. Det är en klass som håller i hela ekonomins hävarmar. Den nya sortens arbetare, lönearbetarna, kan inte längre suddas ut i samma bakgrund som andra människor som försörjer sig med hjälp av sitt arbete – de har nu en innebörd som klass på egen hand. Denna klass är inte längre bara ett mål för orättvisor och förtryck, det är en klass som *måste* kämpa.

Nu finns de grundläggande delarna till en teori om det revolutionära proletariatet.

8. Ett nytt begrepp, alienerat arbete

Manuskripten leder till en andra stor förändring i synen på proletariatet: i betydelsen arbetets *alienation*. I kommentaren om Mill i anteckningsboken arbetade Marx fortfarande med, eller utarbetade, en uppfattning om alienation som ingalunda i huvudsak hade sitt ursprung hos honom. Den hade (via Hegel och Feuerbachs teorier om alienation) till stor del föreslagits redan i Moses Hess’ artiklar 1843 och 1844, som Marx hade läst med uppskattning.[37] Som vi har sett var måltavlan den *sorts arbete* som arbetaren påtvingades genom förekomsten av privategendomens bytesförhållanden.

Detta betraktar Marx nu endast som en sida av arbetets alienation. Den är förvisso fortfarande mycket viktig: han går igenom den två gånger och den har betydande inverkan.[38] Men det nya är att Marx förklarar en annan sida av denna alienation som knyter den till hans nya syn på ekonomin i samhället.

Den nya aspekten framträder bara genom att betrakta ”*det omedelbara förhållandet mellan arbetaren* (arbetet) *och produktionen*.” Hittills, säger Marx, har vi bara tittat på arbetarens förhållande till sina *arbetsprodukter* – det vill säga att de tvingas arbeta med saker som inte har någon direkt, mänsklig betydelse för dem. ”Men alienationen visar sig inte bara i resultatet utan redan i *produktionsakten*, i själva den *producerande verksamheten*.”[39]

Närmare bestämt handlar det om produktionen i fabrikssystemet. Det förändrade perspektivet är grundläggande, med långtgående resultat för Marx’ fortsatta analys av de ekonomiska krafterna. Tänk på denna skillnad: de tidigare aspekterna av alienation skulle också kunna gälla, låt oss säga, en bonde som är ekonomiskt tvingad att producera grödor som andra ska konsumera. Även hans arbete är alienerat arbete. Men skörden *tillhör* verkligen honom när han skördar den. Samma sak gäller en hantverkarmästare. Något helt annat sker under fabriksproduktionen:

> … det [framgår då] att arbetet inte är en del av arbetarens väsen därigenom, att det inte är hans eget utan en annans, att det inte tillhör honom, att han däri inte tillhör sig själv utan en annan.[40]

Arbetsprodukten blir ”ett främmande och honom övermäktigt objekt.”[41] Både arbetet och arbetaren blir en vara, och ”[d]etta faktum uttrycker inte mer än följande: *Objektet*, som arbetet producerar, dess produkt, framträder som ett för arbetet *främmande väsen*, som en av producenten *oavhängig makt*.”[42] Så långt på hegelianska. Nu övergår Marx till vanlig tyska:

> Vi har fastslagit innebörden av detta faktum: det *alienerade*, *föryttrade* arbetet. Vi har analyserat detta faktum, d.v.s. vi har bara analyserat ett nationalekonomiskt faktum.
> Låt oss nu närmare betrakta hur det alienerade arbetets begrepp måste komma till uttryck i verkligheten.

37 Jmfr Silberner, *Moses Hess*, s 134, 186.
38 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.
39 *Ibid*.
40 *Ibid*.
41 *Ibid*.
42 *Ibid*.

> Om arbetsprodukten är mig främmande och konfronterar mig som en främmande makt, vem tillhör den i så fall?
> Ett annat väsen än mitt.
> Vilket är detta väsen? …
> Om arbetsprodukten inte tillhör arbetaren utan utgör en emot honom stående, främmande makt så är detta blott möjligt om den tillhör en *annan människa än arbetaren*. Om arbetarens verksamhet är ett lidande för honom, så måste den innebära *njutning* och livsglädje för någon annan…
> [Det måste vara] en annan, henne främmande, fientlig, övermäktig och av henne oberoende människa [som är] detta föremåls herre ... [Hennes] verksamhet [är] en tjänst under en annan människas ledning, tvång och ok.[43]

Marx' stegvisa resonemang är mycket mer utdraget än vad det verkar i detta koncentrerade utdrag. Ändå kunde det hela ha sagts på ett par rader. Varför så försiktig? Därför att det finns en nyhet: han översätter ett hegelianskt *begrepp* till verkliga ord (istället för tvärtom). Han utvecklar en nyskapande omtolkning av begreppet alienation. Han flyttar det från filosofins teoretiska område, via de borgerliga ekonomernas ideologiska sfär till samhällskampens verklighet. Slutsatsen är otvetydig:

> Genom det *alienerade*, *föryttrade arbetet* frambringar alltså arbetaren förhållandet mellan arbetet och en för arbetet främmande, utanför detta stående människa. Arbetarens förhållande till arbetet skapar kapitalistens, eller vad man nu vill kalla arbetsherrarnas förhållande till arbetet.[44]

Detta är ett alienerat arbete som är specifikt för kapitalismen, som är speciellt för förhållandet mellan arbetare och kapitalist, medan det andra hade existerat sedan länge varhelst privat ägande och bytesförhållanden varit förhärskande.* Bonden som säljer sin fina gröda till andra och själv lever på dålig potatis kan inte vara medveten om att hans produkt är alienerad från honom. Arbetarna i en fabrik eller verkstad *såg* hur deras produkter togs från dem, visste förvisso att de inte för ett ögonblick tillhörde dem. De togs av någon som är "henne främmande, fientlig, övermäktig och av henne oberoende". *Denna* alienation var lika oskiljaktig från klasskampen som från handlingen att producera. Det var en sorts alienation som var speciell för proletariatet. Samtidigt pekade det längre:

> Ur det alienerade arbetets förhållande till privategendomen följer vidare att samhällets frigörelse från privategendomen och från slaveriet *politiskt* sett framträder i *arbetarens frigörelse* inte därför att det endast skulle röra sig om hans frigörelse utan därför att hela den mänskliga träldomen involveras i arbetarens förhållande till produktionen och att alla slag av träldom bara är modifikationer och konsekvenser av detta förhållande.[45]

Således blev alienationsbegreppet – som överförts från Hegel via Feuerbach och Hess – en väsentlig del av den revolutionära teorin om proletariatet. Men inte bara som en filosofisk föreställning: det var nu en del av klasskampspolitikens samhällsekonomiska grundvalar.

---

43 *Ibid*.
44 *Ibid*.
* Det finns en tredje sida av alienation som förklaras i samma avdelning – människans fjärmande från naturen och från sin egen "arts liv" – som för våra nuvarande syften kan övervägas tillsammans med den första aspekt som förts fram. (*Ibid*.)
45 *Ibid*.

Kapitel 8 Framåt till en klassteori om staten

Ekonomisk-filosofiska manuskript nämnde nästan inte en grundläggande sida av den politiska teorin som Marx tidigare hade varit mycket intresserad av: statens karaktär. Man skulle kunna dra slutsatsen att Marx var ointresserad av det nu, om det inte vore för en viktig artikel som han publicerade mitt under arbetet med manuskripten. Denna artikel framkallades av en oväntad händelse.

Som vi har sett hade förhållandet mellan staten och andra delar av samhället tidigare spelat en viktig roll för Marx. Helt naturligt med tanke på dess betydelse för hegelianismen. I tidigare kapitel har vi då och då pekat på de föregripanden av framtiden som till exempel fanns att se i Marx' artiklar i *Rheinische Zeitung* (i synnerhet artikeln om lagen om vedstöld) eller i analysen av Hegels rättsfilosofi i anteckningsböckerna. Staten hade också fått avsevärd uppmärksamhet i artikeln ”Om judefrågan”, eftersom den på ett direkt sätt tog itu med en aktuell politisk fråga.

De föregripande delarna hängde oftast samman med Marx' diskussioner om det verkliga politiska livet, inte teoretiska generaliseringar. Ty utifrån statsteorins synvinkel var de sistnämnda återvändsgränder. Så länge de höll sig inom ramen för Hegels uppfattning om staten som en organisation av det gemensamma till skillnad från det egoistiska civilsamhället kunde de heller inte vara något annat. Även om Marx nu hade dragit många slutsatser som stod i motsättning till de hegelianska åsikterna (både gammalhegelianska och unghegelianska) rörde sig hans tänkande fortfarande inom den hegelianska statskategorin – en kategori som inte motsvarade den nya sociala verkligheten.

I grund och botten var det inte hegelianismens styrka som orsakade detta. Det berodde istället på att de underutvecklade tyska samhälleliga och politiska förhållandena hade ett begränsande inflytande. Oavsett vilka invändningar det hegelianska sättet att betrakta statens karaktär gav upphov till, så verkade det fortfarande förnuftigt i Tyskland, medan det inte alls lät vettigt i Frankrike eller England. I det absolutistiska Preussen låg staten fortfarande i händerna på en förkapitalistisk härskande klass, som sedan århundraden var van vid att likställa sin samhällsmoral med allt som var eftersträvansvärt i samhället, med påbud från Guds absoluta anda, och följaktligen med statens av Gud bestämda karaktär som det gemensammas sfär gentemot en framväxande borgarklass' självviska strävanden, en klass som uppenbarligen var intresserad av enskilt berikande och att bara tänka på sig själv. Det *fanns* en tydlig klyfta mellan staten å ena sidan och borgarklassens civilsamhälle å den andra, och om den hegelianska teorin tog detta dåtida faktum som basen till en *definition* av staten, så var det svårt att se detta misstag inifrån.

Att denna stat inte var borgarklassens verktyg var uppenbart. Men kunde uppfattningen uppstå att den var någon annan klass' verktyg – aristokratins till exempel? Som vi ska se senare var det inte så enkelt,* det gick bara att förstå i klasstermer som en traditionell balansakt mellan två sociala världar. Det gick bara att analysera dess komplicerade natur i klasstermer *efter* att en klassteori om staten hade utarbetats – precis som sammansatt arbete bara gick att förstå i *Kapitalet* efter att enkelt arbete hade renodlats. Denna preussiska stat var förvisso tvungen att utöva kontroll över aristokratin själv, den var inte längre bara en feodal stat, utan den absoluta monarkins *Beamtenstaat* – en ämbetsmannastat som måste hålla alla klasser i sina tyglar för att förhindra de ökande motsättningarna att slita itu samhället.

1. Den hegelianska statsteorins skal

Vi vet redan att Marx i sin kritik av Hegels rättsfilosofi i anteckningsböckerna hade genomskådat teorin att statsbyråkratin var den universella klassen, den klass som förkroppsligade de gemensam-

* I diskussionen om den absoluta monarkin som en sorts autonom stat, i kapitel 19.

ma intressena gentemot alla andra samhällsskikts speciella eller självska intressen. Men varken där eller i artikeln ”Om judefrågan” hade Marx ännu brutit med den hegelianska *definitionen* av staten som ett förkroppsligande av det gemensamma.

Det förklarar det annars märkliga uttalandet i ”Om judefrågan” om förhållandet mellan den politiska staten och samhället. Där hänvisar Marx mer än en gång till ”motsättningen mellan den *politiska* staten och det *borgerliga samhället*.”; till ”[m]otsättningen mellan det borgerliga samhället och den politiska staten”, och så vidare.[1] Där trodde han att den franska revolutionen var en period ”då den politiska staten våldsamt bryter fram ur det borgerliga samhället”,[2] istället för att se det som en omvandling av en sorts stat till en annan. Om den politiska staten föddes först 1789 i Frankrike, hur är det då med Preussen? Det finns *ingen* politisk stat i detta oupplysta land, förklarar han i artikeln. För om det inte finns en demokratisk stat som uttrycker folkets överhöghet så existerar det inte någon stat alls. Så fort man förstår förutsättningen är orsaken enkel: bara en demokratisk stat kan sägas förkroppsliga de gemensamma intressena.[*] Detta är en mycket viktig brytning med hegelianismen, *men den äger rum inom den hegelianska synen på vad staten är.*

I denna artikel var anmärkningar som idag låter som ett närmande till en klassteori om staten därför egentligen inte menade att ha denna innebörd. Marx’ kommentarer om motsättningen mellan judarnas ”praktiska politiska inflytande” (på grund av deras ”penningmakt”) och deras brist på politiska rättigheter, denna motsättning, säger han, är ”motsägelsen mellan politik och penningmakt över huvud.” Och han tillägger: ”Medan den förra [politiken] idealt sett stått över den senare [penningmakten], har den i praktiken blivit den andres träl.”[3] Men att penningmakten har gjort den politiska makten till sin träl betraktas som onormalt. Det är en *förvrängning* av samhällslivet och utgör en av detta egoistiska samhälles gissel.

Inom denna tankeram skiljer sig de olika samhällsperioderna inte åt utifrån vilken klass som kontrollerar den politiska makten utan utifrån förhållandet mellan det politiska och ekonomiska livet i en helt annan mening. I det medeltida samhället var civilsamhället inte skilt från den politiska sfären – politisk och samhällelig makt var en och samma. Men denna enhet existerade i ett tillstånd av ofrihet.[4] Den franska revolutionen, som inledde den borgerliga eran, splittrade med våld och på ett

---

1 Marx, *Om judefrågan*, på marxistarkiv.se.

2 *Ibid*. [På båda ställena står det i engelska upplagan ”civil society” istället för ”borgerligt samhälle” – öa.]

* Det är därför den demokratiska staten kallas den ”verkliga staten” medan det i Tyskland inte finns någon ”politisk stat, ingen stat som stat”. (*Ibid*.) På andra ställen i denna artikel skriver han inom samma dussintal rader att ”den så kallade kristna staten” i Preussen är (a) ”helt enkelt *ickestaten*”; (b) ”den kristna förnekelsen av staten”; och (c) ”den *ofullkomliga* staten”. (*Ibid*.) Det i grunden hegelianskt idealistiska sättet att bedöma den existerande staten i termer av den Ideala staten är också fortfarande inblandad: om bara den Ideala staten är en ”verklig” stat (eller verkligen en stat) och om den existerande staten ligger väldigt långt från detta ideal, då är den existerande staten egentligen ingen stat alls. Om bara den demokratiska staten har ”fulländats” som stat (det vill säga nästan blivit den Ideala gemenskapens stat), då är den existerande staten en ”ofulländad” stat. Så låter det på hegelianska. Vi bör nämna att denna hegelianska lek med ord om icke-stater var förutbestämd att blandas samman med (förvirras med) anarkistiska uppfattningar. 1845 publicerade uranarkisten Max Stirner sin bok *Den ende och hans egendom*, i vilken (bland annat) staten lämpligt nog avskaffas. Det är både den hegelianska gemensamma staten och den politiska staten som avskaffas till förmån för egoismen. I *Den heliga familjen* från 1844 använde Marx själva ordet *anarki* för att beskriva det moderna civilsamhälle (*bürgerliche Gesellschaft*) som har rensats från feodala privilegier. Formuleringen att ”ingen stat” existerar i Preussen upprepas inte. I själva verket ”är *civilsamhällets anarki* grunden för den moderna allmänna ordningen precis som den allmänna ordningen i sin tur garanterar denna anarki.” (Marx/Engels, ”Die heilige Familie”, *Werke* band 2, s 124. Se även hänvisningen till anarki som en benämning på det borgerliga samhället på sid 129.) Här syftar inte *anarki* på kaos eller planlöshet utan bara på åtskiljandet mellan staten och civilsamhällets angelägenheter – låt-gå-tänkandet. (Marx senare hänvisning till produktionens anarki under kapitalismen återspeglar den nya tanken på planlöshet.)

3 Marx, *Om judefrågan*, på marxistarkiv.se.

4 Se den mer detaljerade diskussionen om denna punkt i kapitel 5, s 70 f. Och jämför innebörden i orden *ofrihetens*

systematiskt och ”fulländat” sätt samhället i två delar – å ena sidan den politiska staten och å den andra civilsamhället. Varje människa var nu precis som samhället en splittrad enhet: å ena sidan medlem i den politiska staten och å den andra medlem av civilsamhället. Det förhärskande i denna tolkning är åsikten att samhället har delats upp i två delar som en gång var förenade. Det är för Marx vid denna tidpunkt det som *kännetecknar* den borgerliga eran. Han ställer inte den övergripande frågan: vilken del härskar över den anda, det borgerliga samhället eller den politiska staten? Poängen är inte att han ger ett annat svar än han skulle ge senare, utan att han inte ställde den centrala frågan.

På samma sätt skulle den tidsperiod av människans frigörelse (inte bara politisk frigörelse) som skulle bryta fram kännetecknas av en *återförening* av det samhälleliga och det politiska livet – när ”den samhälleliga kraften [inte längre skiljer sig] som *politisk kraft* från sin egen”[5] – bara att denna gång skulle återföreningen, till skillnad från medeltidens enhet, ske under förhållanden av frihet. Det var kommunismens mål.

Detta schema försvann ingalunda i den senare marxismen: det dök upp igen som föreningen mellan kollektivism och individualism. Men det duger inte som historisk förklaring av verkliga samhällsförändringar. Det var ett schema som man kunde ha om man antog att samhällen levde ut filosofiska kategorier, precis som Livet symboliserade Tanken. Men schemat måste överges när det inte var varianter av Anden utan verkliga samhällskrafter som sågs som drivkraft bakom den historiska utvecklingen.

2. Skalet bryts igenom

Marx’ flytt från Tyskland till Paris var mer än en förflyttning från underutvecklade förhållanden till mer utvecklade förhållanden. Det var inte bara så att Tyskland var ett mer underutvecklat borgerligt samhälle medan Frankrike (liksom England) var mer utvecklat: den kvalitativa politiska skillnaden var att borgarklassen i Tyskland fortfarande var praktiskt taget utesluten från deltagande i statsmakten. I Frankrike var tvärtom kapitalet kung – i själva verket var kungen själv julirevolutionens borgerliga monark, Louis Philippe. Likaså klargjorde den brittiska politiska ekonomin att kapitalets intressen också var de dominerande intressena i de konstitutionellt monarkistiska staterna och till och med i själva den engelska aristokratin, för att inte tala om ”industriväldet”.*

Det slutgiltiga resultatet av den förändring av schemat som just har förklarats – en förändring som speciellt förkroppsligas i ”Om den judiska frågan” – var omskakande. Det mönster som Marx (dessutom ganska utförligt) tillskrev det samhälle som hade upprättats av den franska revolutionen, det vill säga *åtskiljandet* av den politiska staten från civil- (det borgerliga) samhället, existerade helt enkelt inte i verkligheten. Tvärtom visade det sig vara ett särdrag hos den *tyska* verkligheten, just på grund av att Tyskland ännu *inte* hade haft sitt 1789, istället för att kännetecknа ett mer utvecklat samhälle som hade upplevt sin borgerliga revolution (det som Marx felaktigt ansåg vara endast politisk frigörelse). Där absolutismen fortfarande hade kvar sin stat gentemot, och i motsättning till, en uppåtstigande borgarklass, *där* hade åtskillnaden mellan den politiska staten och civilsamhället fortfarande stor betydelse, där verkade samhället verkligen vara uppdelat i två sidor. Men där absolutismen hade störtats, där kapitalets intressen accepterades som statens viktigaste intressen, där minskades denna åtskillnad till ett minimum. Det politiska och det ekonomiska livet integrerades förvisso igen, men inte på ett medeltida eller ett kommunistiskt sätt. Kapitalet härskade både politiskt och ekonomiskt.

---

demokrati som den förklaras i kapitel 3, s 51.

5 För det stycke där detta sker, se kapitel 5, s 72.

* I engelska texten står ”millocracy” [mill = verkstad] som inte har någon direkt svensk motsvarighet – öa.

Marx utveckling fram mot denna uppfattning börjar med de analyser han gjorde i de *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*. Precis på samma sätt som denna uppfattning knappast kunde ha uppnåtts genom att ägna sig åt tyska förhållanden, så var det en uppfattning som knappast gick att undvika när synvinkeln flyttades till England. Hegel hade filosoferat att det var fel att självska ekonomiska intressen skulle styra staten och samhället, men Adam Smith och Ricardo inte bara utgick från att det var rätt att kapitalet skulle styra, de visade att det verkligen styrde, och att samhället bara kunde gå framåt om det styrde. Som Marx förklarade några år senare behövde han inte upptäcka klasskampen. Det han upptäckte var att franska historiker och engelska politiska ekonomer tog den för givet som ett av livets faktum. Det enda Marx behövde göra var att, utan att begränsa sig, analysera dess roll för att förändra samhället.*

Redan i den första meningen i manuskripten såg vi att klasskampen ansågs spela en grundläggande roll i den politiska ekonomin, och i ekonomiska termer visar sig i form av kamp om tillägnandet av arbetsprodukterna. Men den politiska ekonomin utgör ett stöd för staten – det är det som gör den politisk. Den förändrade betraktelsevinkeln innebar därmed att staten också måste betraktas inom ramen för klasskampen, som av nödvändighet rasade i hela samhället.

Under loppet av 1844 hade samtliga delar till en sådan teori om staten samlats ihop. Det finns inget behov att anta att det krävdes någon sorts omvälvande händelse. Det finns en Jules Verne-berättelse[6] där vår hjälte står på stranden till en märklig sjö, och märker att vattentemperaturen redan har gått under fryspunkten, men ändå har vattnet inte frusit till. Han visar sina kamrater vad det handlar om: han kastar ett föremål i vattnet, och när vågorna sprider sig på vattenytan fryser ytan till. Ty alla de molekylära förändringar som sker innan vattnet fryser hade redan ägt rum, och det behövdes bara att en relativt liten mängd energi tillfördes för att påskynda övergången från flytande till fast tillstånd.

Men som vi redan har nämnt finns den klassteori om staten som antyds av analyserna i Manuskripten knappt på dess sidor. Marx arbetar främst med den ekonomiska sidan. Det finns en hänvisning till statens karaktär i förbigående, som en del av bredare framställning av det som senare skulle kallas den ideologiska överbyggnadens ekonomiska grundvalar. För Hegel var statsmakten, precis som religionen etc., bara ”*andliga* väsen”,[7] men nu ser Marx tydligt att ekonomin är samhällsdynamikens grund. Vi har redan nämnt hans yttrande: ”Det är lätt att inse nödvändigheten i att hela den revolutionära rörelsen har såväl sin empiriska som sin teoretiska grundval i *privategendomens*, och alltså ekonomins, utveckling.”[8] Detta följs omedelbart av följande stycke, vagt formulerat jämfört med den senare marxismen men omisskännligt en utgångspunkt för en materialistisk historieuppfattning:

> Denna *materiella*, för *sinnena* omedelbart konstaterbara privategendom är det materiella, sinnliga uttrycket för det *alienerade mänskliga* livet. Dess rörelse – produktionen och konsumtionen – uppenbarar *sinnligt* rörelsen hos all tidigare produktion, d.v.s. människans, religionens, familjens, statens, rättens, moralens, vetenskapens, konstens o.s.v. förverkligande och verklighet är bara *särformer* av produktionen och faller under produktionens allmänna lag. Det politiska avskaffandet av *privategendomen* – d.v.s. tillägnelsen av det *mänskliga livet* – är därför det positiva upphävandet av all alienation, alltså människans återvändande från all religion, familj, stat, o.s.v. till hennes *mänskliga*, d.v.s. *samhälleliga* tillvaro.[9]

---

* Till och med Hegel hade, inom sina egna ramar, förklarat att staten uppstår som ett svar på klasskillnader och egendomsförhållanden. Dessa stycken citeras i ett annat sammanhang i en fotnot på sid 407.

6 *Hector Servadacs resor i rymden*, kapitel 22.

7 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.

8 *Ibid*. (Tidigare citerat i kapitel 7, s 100.)

9 *Ibid*.

Precis som alieneringens (främlingskapets) konkreta och påtagliga innehåll betraktas som ekonomiskt till sin natur, betraktas också staten konkret som en yttring av de övergripande lagar som styr produktionen.

3. En blixt från Schlesien

Men övergången från den gamla till den nya synen på staten ägde rum ojämnt, inte alls elegant. De första tecknen fanns i en artikel som skrevs i slutet av juli 1844, innan Manuskripten var färdiga.

Det var en oväntad händelse som motiverade Marx att diskutera staten på ett direkt sätt. Den har nu försvunnit ur historieböckerna, men var som en blixt på Tysklands sociala himmel: det första tyska arbetaruppproret mot den borgerliga utsugningen, ett uppror som omedelbart ställdes inför statens väpnade styrkor. Det går inte att överdriva den påverkan det hade på Marx. Han hade knappt börjat inse att det åtminstone i Frankrike fanns en upprorisk arbetarklass i rörelse som ännu inte hade varit synlig i Tyskland – när den, hör och häpna, för första gången bröt fram i Tyskland!

Det var de schlesiska vävarnas så kallade revolt i juni 1844, idag mer känd genom en dikt av Heine och en pjäs av Hauptmann än med hjälp av historikernas uppmärksamhet. (Engels översatte Heines ”De schlesiska vävarna” till engelska till den owenitiska tidningens decembernummer 1844, efter att ha skrivit två rapporter om händelsen till chartisternas *Northern Star*.)[10]

Vävarna var inte fabriksarbetare utan arbetare i hemindustrier på landsbygden och bodde i byar öster om Elbe – inte längre bönder men ännu inte moderna proletärer.[*] Män, kvinnor och barn från hela familjer arbetade dag och natt och fick otroligt låga löner för sitt vävande från de fåtaliga lokala arbetsgivarna, utan att alltid lyckas förhindra svältdöden. Under det ”Hungriga 40-talet” hade försök till ”sammanslutningar” av arbetare och strejker (till exempel av bomullstryckare i Berlin eller järnvägsarbetare i Brandenburg) redan slagits ner med polisbatonger. Motståndet drevs av hunger, var planlöst och inte resultatet av sammansvärjningar utan av förtvivlan. Sådana aktioner ägde också rum i Böhmen, men den mest omfattande rörelsen bröt den 4 juni ut i den schlesiska vävarbyn Peterswaldau (nu Petřvald i Tjeckien) mot de mest brutala av de lokala dignitärerna, bröderna Zwanziger. En klunga av vävare hade samlats framför Zwanzigers herrgård för att sjunga den trotsiga Vävarsången (”Das Blutgericht”), som rad för rad och strof för strof hade skrivits av folket självt. En vävare arresterades. Demonstranterna krävde högre lön. De snästes hånfullt av och stormade till sist huset och slet det i stycken, men tillät familjen Zwanziger att fly oskadda. Påföljande dag marscherade tretusen vävare till Langenbielau (idag Bielawa i Polen), där de hatade Dierigbrödernas företag stormades. Arbetsgivarna kallade in militären som sköt mot den obeväpnade folkmassan och dödade elva personer direkt och skadade 24 stycken andra dödligt. Vävarna plockade upp käppar, stenar och yxor och drev iväg soldaterna. Följande morgon tog tre infanterikompanier, plus kanonbatterier, artilleri och kavalleri över slagfältet. Vävare som flydde till bergen och skogarna jagades, mängder dömdes till fängelse.

Förståeligt nog var den preussiska regeringen benägen att tona ner rörelsens betydelse, att behandla den som lokala svårigheter. Men samma linje hade också Marx’ tidigare redaktörskollega för *Deutsch-Französische Jahrbücher*, Ruge, som hade gått från tvivel på revolutionens möjligheter till liberal förfäran över dess verklighet. Ruges artikel publicerades i den tyskspråkiga tidningen *Vorwärts* i Paris, och hade rubriken ”Kungen av Preussen och socialreformen”, och var under-

10 Engels, ”Rapid Progress of Communism in Germany”. 13 december 1844 till 10 maj 1845 i *New Moral World*, *MEGA*, I, band 4, s 342, och se illustration i Marx/Engels, *Werke*, band 2, s 512. Artiklarna från *Northern Star* finns i Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 530-534.

* Se hänvisningen till landsbygdsvävarnas uppror i Marx, *Den tyska ideologin*, och Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, båda på marxists.org.

tecknad ”En preussare”. Marx tog tillfället i akt att i samma tidning svara med en öppen politisk brytning med Ruge, med sin ”Kritiska randanmärkningar till artikeln ’Kungen av Preussen och socialreformen’”.

I centrum för resonemanget stod bedömningen av upproret. Marx tog följande stycke från Ruge som utgångspunkt:

> I ett opolitiskt land som Tyskland är det inte möjligt att den partiella nöden i fabriksdistrikten kan representera en universell angelägenhet, än mindre som hela den civiliserade världens förödelse. Vad tyskarna anbelangar tillhör dessa händelser samma kategori som varje *lokal* mat- och vattenbrist. I enlighet med detta ser kungen det som *administrationens eller välgörenhetsinrättningarnas misslyckande*. Av denna anledning och på grund av att endast ett fåtal trupper behövdes för att ta hand om de svaga vävarna gör inte förstörelsen av fabriker och maskiner att kungen och myndigheterna får ”panik”.[11]

Marx ger ett förkrossande svar på argumentet om ”svaga vävare”: de borgerliga liberalernas politiska banketter hade kollapsat bara inför ett påbud från kungen, ”hela den liberala bourgeoisiens brinnande längtan efter pressfrihet och en författning kan överträffas utan hjälp av *en enda soldat*”. Å andra sidan:

> [Kan det] i ett land där passiv olydnad är modet för dagen, vara något annat än en *tilldragelse* och sannerligen en *förskräcklig* tilldragelse då väpnade trupper måste kallas in mot svaga vävare? Och i första omgången utgick de svaga vävarna dessutom med vinsten. De krossades först när talet om förstärkning fördes fram. Är en arbetarmassas uppror mindre farligt på grund av att det kan besegras utan hjälp av hela armén? Vår kloke preussare skulle jämföra de schlesiska vävarnas revolt med de engelska arbetarnas uppror. Schlesierna kommer att framstå som starka vävare.[12]

Den positiva jämförelsen med ”de engelska arbetarnas uppror” syftar tveklöst på resultatet av generalstrejken i de engelska fabriksdistrikten i augusti 1842, som föll samman inför hotet från väpnade trupper utan att det faktiskt inleddes strider. Jämförelsen är förvisso orättvis när vi analyserar fakta, men det var inte lätt att få fram hela historien om vad som hade hänt från den tyska och franska pressen omedelbart efter de besvärande händelserna. Längre fram ger Marx’ artikel också en lysande bild av hur de schlesiska aktionerna hade en högre ”*teoretisk* eller *medveten* karaktär” än någonting i England eller Frankrike – i backspegeln en betydande överdrift även om det utan tvekan var den allmänna inställningen inom den förtjusta tyska arbetarrörelsen utomlands. Överdriften återspeglade deras entusiasm över att se *något* bryta isen i den synbarligen låsta samhällssituationen i Tyskland, och kom fyra år för tidigt.

Den underförstådda innebörden av vävarnas revolt gavs en mer medveten generalisering än vad som existerade då:

> Till att börja med erinrar man sig *Weberlied*[*] i kampens tappra *paroller*, i vilka härden, fabriken,

11 Marx, *Kritiska randanmärkningar till artikeln "Kungen av Preussen och socialreformen"* , på marxists.org.

12 *Ibid*.

* Detta syftar inte på Heines dikt, utan på den hemgjorda sång som vävarna sjöng framför Zwanzigers herrgård just innan explosionen. Här är huvuddelen av de strofer som citeras i Mehrings historia:

Här sluter lidandet dina ögon,
Här tynar offren för tortyren bort
Här utstöter männen en miljon suckar
Som vittnen till sina kval.

Det är ingen idé att be eller tigga,
Jämmer är förgäves:
Om du inte gillar det kan du försvinna
Och dö av svält!

Bödlarna är familjen Zwanziger,
Konstaplarna tjänar deras gunst.

Tror du nu att dessa svåra kval,
Uttömda lemmar och askgrå kinder,

> distriktet inte nämns en gång, men i vilka proletariatet från början på det mest beslutsamma, aggressiva, ohyfsade och kraftfulla sätt proklamerar sin antagonism mot privategendomens samhälle.[13]

Men utan tvivel var det ett viktigt faktum att detta uppror riktades direkt mot de borgerliga utsugarna och inte mot den gamla härskande klassen. Det var det som gjorde det så hotande, det band samman upproret med det nya samhällsfenomenet i England. Dess framtid var också synlig i England:

> I England är arbetarnas misär inte *partiell* utan *universell*; den begränsas inte till fabriksdistrikten utan sträcker sig även ut över lantdistrikten. Rörelserna befinner sig här inte i barnstadiet utan har i nära ett decennium ständigt återuppstått.[14]

Även i England tillskriver myndigheterna den ekonomiska oron till ”administrativa brister” och så vidare, men denna förklaring kan inte hålla mer än i Preussen. De engelska erfarenheterna har också mer än nog visat att de inte kan avskaffas ”med *välgörenhet* och *administrativa åtgärder.*” Allt detta är istället ”en oundviklig konsekvens av den moderna *industrin*”. Det enda England kan göra med den kroniska fattigdomen är ”att *disciplinera* och *bevara* den” – institutionalisera den. Den går inte att avskaffa med hjälp av politisk vilja, med hjälp av ett statligt påbud, oavsett om det utfärdats av Napoleon eller den preussiske kungen eller till och med det franska revolutionära Konventet, detta ”*maximum av politisk energi, politisk makt* och *politisk förståelse*.”[15]

4. Den första reaktionen: fientlighet mot staten

Sedan frågar Marx: ”Kan staten göra annorlunda?” Nej, det kan den inte, det är meningslöst att söka ”källan till de sociala ondskorna” på det politiska området.[16] ”Till och med de radikala och revolutionära politikerna söker efter orsaken till ondskorna inte i statens *natur* utan i den specifika *statsform* som de skulle vilja ersätta med en *annan* statsform.”[17]

Detta klargör den aktuella inriktningen på Marx’ tänkande om staten: han rör sig inte i riktning mot en klassteori om staten utan snarare mot en nedvärdering av staten överhuvudtaget. Ruges artikel hade frågat: vem kan avhjälpa fattigdomen, ”staten och myndigheterna?” – bara för att intetsägande svara, ”Inte på något sätt. Men föreningen av alla kristna hjärtan kan göra det.”[18] Marx genmäler att varken staten eller kristna hjärtan kan lösa så grundläggande samhälleliga brister.*

I ett centralt stycke i denna artikel trängs gamla och nya uppfattningar sida vid sida. Först åter-

---

Modigt smäller de med piskan, uslingarna — Utan en brödsmula att lovprisa,
De bör leta sig gömställen. — Skulle röra dem till förbarmande?

Ni skurkar, ni förbannade drönare, — Förbarmande? Ha! Allt medlidande saknar,
Ni knektar i Satans kläder! — Ni kannibaler, hör våra förbannelser!
Ni slukar allt de fattiga äger - — Ni vill ha skjortorna från våra ryggar,
Våra förbannelser blir er betalning! — Våra hemman för att fylla era plånböcker!

(Tyska texten finns i Mehring, *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, band 1, Berlin: Dietz 1960, s 227-228.)

13 Marx, *Kritiska randanmärkningar till artikeln "Kungen av Preussen och socialreformen"* , på marxists.org.
14 *Ibid*. [I engelska texten står ”century” = sekel, inte decennium – öa.]
15 *Ibid*.
16 *Ibid*.
17 *Ibid.*
18 *Ibid*.

* Det klargör också vad han tänkte på när han i början av artikeln skrev att han skulle undersöka ”det allmänna förhållandet mellan *politik* och *samhällets defekter*”. Idag står proletariatet mot borgarklassen, skrev han också, men när det blir starkare kommer det att ”tilldraga sig själv de politiska makternas hela fientlighet”. (*Ibid*.)

upprepas den gamla (hegelianska) synen på staten i detta hänseende: ”Den [staten] är grundad på motsägelsen mellan *offentligt* och *privatliv*, mellan *universella intressen* och *särintressen*.” Men slutsatsen som följer vänder på Hegels syn på statens centrala roll:

> Av denna anledning måste staten ägna sig åt en *formell, negativ* aktivitet, eftersom omfattningen av dess egen makt upphör vid just den punkt där det civila livet och arbetet börjar. Ja, om vi betänker de konsekvenser som uppstår ur det civila livets asociala natur, ur privategendom, handel, industri, av den ömsesidiga plundring som försiggår mellan olika grupper i det civila livet, så står det klart att den *naturlag* som styr administrationen är *impotens*.

Det är förvisso mycket långt från att se staten som ett kraftfullt klassvapen. Men det följs i sin tur av ett uttalande om *klassbasen* för denna stats existens:

> För fragmentiseringen, fördärvet och *civilsamhällets slaveri* är den naturliga grundvalen för den *moderna* staten, precis som civilsamhället under slaveriet var den naturliga grundvalen för staten under antiken. Förekomsten av staten är oskiljbar från förekomsten av slaveri. Staten och slaveriet under antiken – rättframma *klassiska* motsägelser – var inte mer tätt *ihoplödda* än den moderna staten och det moderna schackrandet [Schascherwelt] – en skenhelig *kristen* motsägelse.[19]

Men även om han medger att staten har en varierande klassbas (i relativt passiv mening: statens ”grundval” är en speciell sorts civilsamhälle), så ses det bara ur negativ synvinkel, bara utifrån vad den inte kan göra: den kan inte lösa grundläggande *sociala* defekter. Denna oförmåga knyts inte till den speciella partiskheten mot en viss klass utan till statens övergripande kraftlöshet [impotens]. Därmed är den enda slutsatsen att staten måste försvinna:

> Om den moderna staten bestämde sig för att avskaffa administrationens impotens så skulle den vara tvungen att avskaffa *privatlivet* av idag. Och för att avskaffa privatlivet så skulle den behöva avskaffa sig själv, eftersom den *endast* existerar som privatlivets antites.[20]

Men man kan inte på något realistiskt sätt förvänta sig att staten ska begå självmord: ”Därmed kan ingen stat tro på sin administrations – d.v.s. sin egen – *inneboende* impotens.” Det är därför den förklarar händelser som vävarnas rörelse med ”administrationens defekter”.

Detta motsatsställande rakt av mellan den politiska och den samhälleliga sfären var (som vi såg i ett annat sammanhang) typiskt för det radikala tänkandet vid den tiden.* Marx hade brutit med detta mönster genom att vara för att delta i politiska frågor. Men här framgår det klart i hur stor omfattning han fortfarande hade kvar denna blinda fläck. Den kommer praktiskt taget inte att försvinna helt förrän under skrivandet av *Kommunistiska manifestet*.

Ett resultat är en skriande motsättning som var typisk för dåtidens radikalism. Marx upprepar att staten och överhuvudtaget politiskt tänkande är oförmögna att lösa samhälleliga brister – men ändå upptäcker vi sedan att denna mycket kraftlösa stat är *källan* till det som är fel i samhället. Problemet med detta sätt att närma sig frågan, säger Marx, är att det inte är hågat

> att förklara den *generella* princip som styr de *sociala* sjukdomstillstånden eller att söka efter orsakerna till dem i *statens princip* – d.v.s. den *faktiska organiseringen av samhället* i vilken

19 *Ibid*.

20 *Ibid*.

* Denna allmänt negativa inställning till den politiska sfären kan förvisso kallas anarkism, som man ofta gjort. Men så här tidigt kan beteckningen bli vilseledande om den tas alltför bokstavligt. Strängt taget tar den en del för helheten. Den egentliga anarkismen uppstod ur denna allmänna stämning att vara mot politik, genom att driva alla dess slutsatser *in absurdum* och systematisera dess misstag. Men det växte också fram andra -ismer ur denna fientlighet mot politik, inklusive ren fackföreningsaktivism, kooperativa rörelser och så vidare.

> staten är det aktiva, självmedvetna och officiella uttrycket.

Till och med den franska revolutionens tänkande delade detta misstag. ”Långt ifrån att identifiera statens princip som källan till de sociala sjukdomstillstånden, höll den franska revolutionens hjältar de sociala sjukdomstillstånden som källan till de politiska problemen.”[21]

Det verkar alltså som om något som kallas statens princip är källan till allt ont i samhället – samma sociala defekter som det politiska tänkandet inte förmår göra något åt. Inget annat sägs om denna statens allsmäktiga princip, ty denna tankekedja var allmängods och behövde inte förklaras för läsarna som hade sett den många gånger tidigare.

Om statens princip är källan till samhällets defekter vad är då källan till statens princip? Denna intressanta fråga kunde Marx absolut inte besvara ännu, men ännu viktigare är att den inte ens gick att *ställa* utifrån detta sätt att närma sig problemet.

Men i slutet av artikeln får vi ett klart uttalande om en aspekt av staten och politiken: uppfattningen om en politisk revolution som också är en social revolution. Om vi bortser från den luddiga polemiska form i vilken detta riktas mot en anmärkning av Ruge,[*] så sticker följande anmärkningar ut.

En revolution som bara är politisk – Marx menar en revolution som förändrar staten men lämnar privategendomen orörd, som den franska revolutionen – är en revolution som ”organiserar … en dominerande grupp inom samhället på bekostnad av samhället.”[22] Och: ”Varje revolution upplöser *samhällets gamla ordning*; i så måtto är den *social*. Varje revolution störtar den *gamla härskande makten*; i så måtto är den politisk.”[23]

Den kommande revolutionen, säger Marx, måste bli ”en *politisk revolution* med en *social själ*.” (Det specifika språkbruket beror på att han vänder på en av Ruges fraser.)

> *Revolutionen* överhuvud – *störtandet* av den existerande härskande makten och *upplösningen* av den gamla ordningen – är en *politisk handling*. Men *socialismen* är inte möjlig utan revolution. Den behöver denna *politiska* handling på samma sätt som den behöver *förstörelse* och *upplösning*. Men så snart som dess *organiserande funktioner* börjar och dess *självändamål*, dess *själ,* framträder kastar socialismen sin *politiska* mask åt sidan.[24]

Den tanke som spirar här kommer senare att formuleras som uppgiften att först krossa den gamla statsmakten (den sociala revolutionens politiska sida) och sedan organisera de nya samhällsförhållandena (den egentliga sociala revolutionen). Det som saknas är uppfattningen om vad som måste komma däremellan, en övergångsperiod som grundar sig på en ny sorts ”politisk mask”. Men om det ännu inte finns någon uppfattning om en ny sorts klasstat (arbetarstat) som ett klassvapen så är det knappast förvånande, eftersom artikeln inte heller uppvisar någon medveten uppfattning om att den existerande staten är den gamla samhällsordningens klassvapen. *Varning*: denna brist betyder inte att Marx inte hade lagt märke till den existerande statens klassfunktion. Det betyder att denna observation av fakta ännu inte hade införlivats i en teori om staten.

I samma nummer av *Vorwärts* som publicerade sista delen av Marx’ artikel fanns också en kort

---

21 Marx, *Kritiska randanmärkningar till artikeln "Kungen av Preussen och socialreformen"* , på marxists.org.

* Samma stycke innehåller också en formulering om statens karaktär som är den luddigaste hegelianskan i hela artikeln: ”en abstrakt *totalitet* som *endast* existerar genom dess separering från det verkliga livet och som är *otänkbar* i frånvaro av ett organiserat motsatsförhållande mellan den universella idén och människans individuella existens.” (*Ibid*.)

22 *Ibid*.

23 *Ibid*.

24 *Ibid*.

artikel med rubriken ”Ur en tysk dams brev” – i själva verket ett utdrag ur ett brev från Marx’ hustru Jenny, skickat från Trier där hon var på besök. Marx hade fått det publicerat i tidningen. Det är därför intressant att Jenny kommenterar ett mordförsök nyligen mot den preussiska kungen med att: ”här har vi återigen bevis på att en politisk revolution inte är möjlig i Tyskland, men att alla frön till en social revolution finns för handen.”[25] Tanken är att en rent politisk revolution, enbart en politisk revolution, är omöjlig, den kommande revolutionen måste bli en social revolution. Den centrala tanke som strax därefter blev uppfattningen om en permanent revolution uttalas djärvt i Jennys brev men är bara underförstådd i Karls artikel.

5. Engels tar ledningen

Marx arbetade med *Ekonomisk-filosofiska manuskript* fram till augusti. I slutet av den månaden träffade Engels, som hade återvänt hem från England, Marx i Paris, och de två beslutade att samarbeta om en polemik mot bröderna Bauer, som sysselsatte Marx till november. Det var *Den heliga familjen*, en bok som vi kommer att analysera närmare i kapitel 10. Ty vad gäller teorin om staten utgör den ingen kvalitativ förändring och den behöver inte uppehålla oss särskilt länge. Utkastet till den innehöll ingen systematisk *positiv* framställning om något ämne, även om det finns en del positiva uttalanden i ett och annat stycke. Angående staten finns det som är närmast en teoretisk diskussion i en avdelning som handlar om den franska revolutionen (kapitel 6, avdelning 3c).

Jämfört med artikeln ”Om judefrågan” finns det ett avgjort framsteg, genom att den samhälleliga omvandlingen inte längre tolkas i hegelianska termer som att integrera civilsamhället i det politiska livet. Istället betraktas den franska revolutionen helt klart som att samhället med feodala privilegier störtas och ett borgerligt samhälle grundas, ett samhälle ”som av själva revolutionen befriats från de feodala bojorna” och har stimulerat en mäktig ny ekonomisk utveckling. Hela mönstret beskrivs i klasstermer.

Själva ordet *bürgerlich*, som dittills varit dubbeltydigt (”civilt” eller ”borgerligt”) ges en klassinnebörd: ”Det *borgerliga samhället* representeras *definitivt* av borgarklassen. På så sätt inleder borgarklassen sin regim.” Napoleons diktatur ses helt riktigt som ett undertryckande av den borgerliga liberalismen på det politiska området, men

> Napoleon hade förvisso redan haft insikt om den *moderna statens* karaktär, insikten att den vilar på en obehindrad utveckling av det borgerliga samhället och de privata intressenas fria rörlighet etc., som sin grund. Han beslutade sig för att acceptera och skydda denna grund.[26]

I och med 1830 års revolution (upprättandet av Louis Philippes borgerliga monarki), tillägger Marx, avstod borgarklassen från den direkta politiska makten så länge dess samhällsintressen togs om hand.[27]

Men boken går inte utöver denna fortfarande statiska syn på de grundvalar på vilka den moderna staten ”vilar”.[28] Vad gäller tanken på en politisk övergångsperiod, kan man med god vilja kanske läsa in något i Marx’ kommentar att han ”anser det nödvändigt med materiella, praktiska omvälvningar för att ens vinna den tid och de medel som krävs enbart av bekymmer för ’teorin’!”[29]

Medan Marx arbetade med *Den heliga familjen*, som han skrev större delen av, befann sig Engels i Barmen och skrev sin bok *Den arbetande klassens läge i England* omgiven av ett hav av engelska

25 Jenny Marx, ”Brev till Marx”, före 10 augusti 1844, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 651.
26 Marx/Engels, ”Die heilige Familie”, *Werke*, band 2, s 130.
27 *Ibid*, s 131.
28 Utöver det citerade stycket, se också Marx/Engels, *Werke*, band 2, s 120, 123, 128.
29 Marx/Engels, ”Die heilige Familie”, *Werke*, band 2, s 100.

böcker och dokument. Denna första bok av Engels är en skattkista av spirande tankar. I efterhand går det att hitta en hel del av den senare marxismen i den i embryonal form. Det är frestande att läsa in mycket mer i den än vad som var medvetet i Engels tänkande när han skrev den. Ty den är så genomsyrad av inflytande från den engelska klasskampen att delar av den, genom att bara generalisera lite om *engelska* fakta låter som teoretiska generaliseringar av större betydelse. Det är ett av dessa spirande verk om vilket man (som Rupert Brooke gjorde i ett annat sammanhang) kan säga att det ”genom dem blåser tankar, som är klokare än dem själva.”*

Borgarklassen är den härskande klassen (Marx hade ännu inte använt detta begrepp), den ”utgör den huvudsakliga, ja den enda makten i parlamentet”, regeringsministern är ”bourgeoisiens lydige tjänare... ”[30] Ännu mer direkt:

> … deras [arbetarnas] läge [är] inte … sådant, att en människa eller samhällsklass som försatts i det, kan tänka, känna eller leva som människor. Arbetarna måste alltså sträva efter att komma ur denna omänskliga situation, att skapa sig en bättre och människovärdigare ställning. Och detta kan de inte göra utan att kämpa mot borgarklassens intresse, som ligger i utsugningen av arbetarna. Men borgarklassen försvarar sitt intresse med alla de krafter, som den genom äganderätten och den till dess hjälp stående statsmakten förmår uppbringa.[31]

Innan den uppträder hos Marx slår Engels här fast den grundläggande tanken att staten är ett *klassvapen* i borgarklassens händer för att hålla arbetarklassen underordnad. Tanken vidareutvecklas ännu mer utförligt i ett senare kapitel. I borgarklassens ögon, förklarar Engels, är staten en börda, både utifrån den fria konkurrensens synvinkel och utifrån deras längtan efter en låt-gå-kapitalism.

> Men, eftersom bourgeoisien inte kan undvara sin regering, utan måste ha den för att hålla det lika nödvändiga proletariatet i schack, vänder den regeringens makt mot proletariatet …[32]

Han analyserar lag och rättvisa med hjälp av en klassuppfattning av staten på ett så skickligt sätt att det låter som något som han eller Marx skulle kunna ha skrivit 10 år senare – men inte som något som Marx hade skrivit dittills:

> Låt oss nu vända oss till det sätt, på vilket bourgeoisien som parti, som statsmakt, uppför sig gentemot proletariatet. Lagar är nödvändiga enbart därför att det existerar personer som ingenting äger;

Domarna tolkar lagen i linje med vad den härskande klassen vill – för det första därför att ”de själva [är] borgare, vilka ser grunden för varje verklig ordning i sin klass’ intressen. Och polisens upp-

* Man ska heller inte förbise inflytandet från vänsterchartismen, speciellt redaktören för *Northern Star* George Julian Harney, som Engels träffade i Leeds på hösten 1843. Harney var ingen teoretiker men låg långt före Marx och Engels i att närma sig socialismen utifrån en klasskampsinriktning. Schoyen säger helt riktigt:
”Denne unge utlänning [Engels], med sin skolning i tysk filosofi, hade en hel del att lära och lärde sig verkligen från radikala ledare som Harney. Redan från unga år hade Harney varit indragen i en kamp som fördes av en arbetarklass som för första gången stod inför industrialismens problem, och han var genomsyrad av tankar och åsikter som var nya för Engels. När Harney till exempel sa till ett vanligt chartistmöte att profit och löner, och således medelklassens och arbetarklassens intressen, var rakt motsatta, så betraktade varken han eller hans publik dessa uppfattningar som något ovanligt. Men Engels var fortfarande fylld av abstraktioner, och var bara i början på processen att förstå sådana begrepp. Han hade just insett att intressen hade makten över principer i Manchester.” (Schoyen, *The Chartist Challenge: a Portrait of George Julian Harney*, New York: Macmillan 1958, s 130.)
I allmänhet har inflytandet från vänsterchartismen, som då var den mest utvecklade proletärt revolutionära strömningen i världen, på Marx’ och Engels’ mognadsprocess underskattats. Även om det är otvivelaktigt, så är det till största delen icke dokumenterat. Det finns ju inga manuskript om det som behöver tolkas.

30 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

31 *Ibid*.

32 *Ibid*.

förande överensstämmer med fredsdomarnas.” Händelserna visar ”hur lite den skyddande delen av lagen gäller för arbetaren, hur ofta han måste bära lagens börda utan att kunna njuta av dess förmåner.”[33]

6. Engels i Elberfeld

Detta är utan tvekan ett mycket viktigt steg framåt och vittnar om vilka bidrag Engels skulle komma att ge under det kommande samarbetet mellan honom och Marx. (Dittills hade de bara tillbringat tio dagar tillsammans under samtal i Paris följt av en del brevväxling.) Men för att undvika överdrifter måste vi lägga fram ytterligare en del fakta.

Samtidigt som Engels skrev på detta sätt om förhållandena i England, ställdes han också inför de mycket mindre utvecklade förhållandena i Tyskland: för det första som aktivist och talare under organiserandet av kommunistiska möten i Rhenlandet, och för det andra när han rapporterade om den tyska rörelsen i den engelska owenitiska tidningen *The New Moral World*. I vilken mån visar sig hans insikter om den engelska borgerliga staten i hur han närmar sig arbetet i Tyskland?

I bästa fall bara delvis. Detta är en varning mot att överdriva hur stor den teoretiska klarheten var i *Den arbetande klassens läge i England*. Skillnaden beror inte på någon uppfattning om att England på något sätt var ett undantag utöver att bara vara mer utvecklat. Medan Engels arbetade med boken anmärkte han till exempel i ett brev till Marx att ”det är självklart, att jag när jag slår på säcken har för avsikt att klippa till åsnan, nämligen den tyska bourgeoisien, om vilken jag klart och tydligt säger att den är lika usel som den engelska, bara inte lika modig, konsekvent och skicklig på fabriksmetoder.”[34] Men i brev och artiklar i Tyskland var Engels hänförd över ”kommunismens snabba tillväxt i Tyskland”, trots att, som han förklarade i samma sammanhang, mötena och grupperna i själva verket inte hade nått några arbetare alls, bara borgerliga ättlingar, intellektuella och andra godvilliga personer från de ”bildade klasserna”,[35] inklusive polisinspektören i Barmen.[36]

Utöver artiklarna till *The New Moral World*, som kan ha påverkats av den mottagande owenitiska rörelsens karaktär av icke-klasskamp, så finns en intressant inblick i texten till två tal som Engels höll i februari 1845 vid möten i Elberfeld för att propagera för kommunismen. När han förespråkar kommunismen betonar han till allra största delen behovet av en rationell samhällsplanering och -organisering och framtidsutsikterna av ett anständigt liv för alla människor i en förnuftig samhällsordning. Detta angreppssätt är uppenbarligen lämpligt för en medelklasspublik. Klasskampen förbises inte men det finns en tendens att framställa den som ett *hot* som bara går att undvika genom att vidta åtgärder i riktning mot ett kommunistiskt samhälle som skulle tillfredsställa arbetarnas klagomål.

Här är några representativa utdrag som visar båda sidorna.

> Det som idag sysselsätter de administrativa myndigheter är till att börja med det fortsatta [sociala] krigstillståndet: polisen och hela administrationen gör inget annat än ser till att kriget förblir dolt och indirekt och inte utvecklas till ett öppet användande av våld och till brott.[37]

En stående armé, förklarar han, behövs bara på grund av myndigheternas rädsla för revolutionen, och ”rädslan för revolutionen är faktiskt bara följden av en intressekonflikt. När alla intressen

33 *Ibid*.
34 Engels, ”Brev till Marx”, 19 november 1844, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 24.
35 Artiklarna finns på engelska i *MEGA*, I, band 4, s 337-348, breven i Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 5-28. Vi kommer att återvända till detta material i kapitel 10.
36 Engels, ”Brev till Marx”, början av oktober 1844, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 20.
37 Engels, ”Zwei Reden in Elberfeld”, Marx/Engels, *Werke*, band 2, s 542.

sammanfaller kan det inte vara tal om en sådan rädsla."[38]

Ändå vädjar han i dessa tal om "en fredlig omvandling av samhället" med hjälp av tre centrala krav: allmän utbildning, statligt stödda produktionsföreningar för de fattiga utan arbete, och en progressiv kapitalskatt för att finansiera det hela.[39] Det var just där de försiktiga socialisterna befann sig. Det var i själva verket Hess, vars tänkande inte innehöll en enda föreställning om klasskamp, som organiserade denna propagandarörelse.

Engels andra tal i Elberfeld lade förvisso tonvikten vid att den sociala revolutionen var oundviklig:

> En social revolution, mina herrar, är något helt annat än de politiska revolutioner som vi har upplevt hittills. Likt de sistnämnda riktar den sig inte mot monopolet över egendomarna utan istället mot egendomens monopol. En social revolution, mina herrar, är *de fattigas öppna krig mot de rika*. Och denna kamp … hotar att bli intensivare och blodigare än alla sina föregångare …
>
> Om dessa konsekvenser är riktiga, mina herrar, om den sociala revolutionen och kommunismen i praktiken är ett praktiskt resultat av de omständigheter som existerar hos oss, då bör vi före allt annat fundera på de åtgärder med vilka vi kan förebygga en våldsam och blodig omvälvning av den sociala situationen. Och det finns bara *ett* sätt att göra det, ett fredligt införande av, eller åtminstone förberedande av, kommunismen.[40]

Det finns mer av samma sort, en underförstådd uppmaning till hans publik att göra det nödvändiga innan ett ursinnigt proletariat gör det mot dem med blodigt våld. Moses Hess och G A Köttgen talade också för "kommunismen" vid dessa möten, där Köttgen besvarade kritiken genom att förklara att man bara föreslog en andlig omvandling av samhället, och där man kom överens om att vid ett annat möte diskutera "hur kommunismen kan införas bland oss under de nuvarande [sociala] förhållandena och med den nuvarande strukturen."[41]

Man måste dra slutsatsen att de insikter som klasskampen i England hade givit angående statens karaktär ännu inte hade inlemmats i en teori om den sociala revolutionen.

7. Förspel i Bryssel

Det är i det första verk som Marx och Engels skrev gemensamt, och som påbörjades ett och ett halvt år efter att dessa tal hölls, som den typiska marxistiska teorin om staten för första gången framträder med alla sina huvuddrag. Det är boken *Den tyska ideologin*.*

En hel del hade hänt under de mellanliggande 18 månaderna (två år om vi räknar fram till det datum då den blev färdig). Det finns inte mycket nedskrivet och det finns inte många dokument tillgängliga för uttolkning. Följaktligen är det lätt att förbise denna periods centrala betydelse som marxismens födelsetid – dess förlossning till skillnad från dess tidigaste utveckling eller befruktning. Det mest kända dokumentet från denna period är Marx' "Teser om Feuerbach", som vi kommer att återvända till i ett annat sammanhang. För våra nuvarande syften har det inget direkt samband med teorin om staten, även om dess betydelse är odiskutabel, speciellt för att få till stånd en slutgiltig

38 *Ibid*, s 542-543.
39 *Ibid*, s 547-548.
40 *Ibid*, s 555-556
41 Hirsch, *Denker und Kämpfer. Gesammelte Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, Frankfurt: Europeische Verlagsanstalt 1955, s 105.

* *Den heliga familjen* hade varit ett samarbete mellan de två, men hade inte skrivits gemensamt. Olika delar skrevs antingen av Marx eller av Engels var för sig. Inte ens de diskussioner som gav upphov till boken kan faktiskt ha tagit mer än en del av de tio dagar som de tillbringade tillsammans vid denna tidpunkt, eftersom Engels hade rafsat ner sina arbetsuppgifter innan han lämnade staden.

brytning med hegelianismen – hegelianismen i dess sista feuerbachiska form – själva den ”tyska ideologin”. Återigen: det innebär inte att Marx var ointresserad av politiska frågor. Tvärtom planerade han att skriva en bok om ämnet, och hans korta skiss till den finns bevarad.*

Vad hände *verkligen* under denna födelseperiod? Låt oss nämna tre framträdande utvecklingar:

1. *Flytt till Bryssel*. I början av februari 1845 utvisade den franska regeringen, efter påtryckningar från Preussen, Marx och andra ur hans krets. Han flyttade till Bryssel. Det är därför Belgien har fått äran att vara hans bostadsort under denna avgörande period, och även tillhandahålla systematiska polisförföljelser åt sin gäst. Vad gäller den organiserade revolutionära rörelsen var Bryssel inte Paris mer än i andra välkända avseenden, men Belgiens samhällsekonomiska utveckling låg ungefär på Frankrikes nivå. Dessutom hade det sina fördelar. Både socialt och geografiskt var det vänt mot England, Frankrike och Tyskland (utom Rhenlandet), de tre viktiga fronter på vilka samhället omvandlades i Europa. Utsikten från detta binationella, tvåspråkiga land lade ytterligare en dimension till Marx’ kosmopolitiska inställning, som en del av internationalismen. Och Bryssel hade sin egen radikala demokratiska rörelse som Marx hjälpte till att bygga upp, liksom en tysk arbetarkoloni och en samling av polska och italienska revolutionära emigranter.

2. *Begynnande samarbete med Engels*. I början av april kom Engels till Bryssel för att bo nära Marx’ familj. Från detta datum blev det möjligt med en regelbunden intellektuell kommunikation mellan de två, och därmed en definitiv sammansmältning av de speciella bidrag som var och en av dem förde med sig till denna intellektuella förening. Samtal som inte nedtecknas lämnar tyvärr inga historiska lämningar, men de skriftliga dokumenten är lika lite det enda innehållet i en intellektuell biografi som krukskärvor är det i arkeologin.

3. *Besök i England*. I juli och augusti besökte Marx och Engels England tillsammans under omkring 1½ månad – Marx för första gången. Den mesta tiden tillbringades i Manchester, där Engels kände sig hemma, med två aktiviteter: läsa politisk ekonomi (som Marx hade gjort även i Bryssel) och med hjälp av Engels’ kontakter bekanta sig med den engelska arbetarrörelsen. I London hade de diskussioner med chartistiska ledare, i synnerhet Harney, och med ledare från den tyska revolutionära emigrantgrupp som då kallade sig De rättfärdigas förbund (det framtida Kommunistiska förbundet), och som ideologiskt befann sig i ständig förändring.

Direkt efter återkomsten till Bryssel slutade Engels skriva för den owenitiska tidningen. Och båda började arbeta på *Den tyska ideologin*. Senare sammanfattade Marx det så här:

> Friedrich Engels – med vilken jag, sedan han publicerat sin geniala skiss till kritik av de ekonomiska kategorierna (i ”Deutsch-Französische Jahrbücher”), underhållit ett ständigt skriftligt tankeutbyte – hade på en annan väg (jämför hans *Den arbetande klassens läge i England*) kommit till samma resultat som jag, och då han våren 1845 likaledes slog sig ner i Bryssel, beslöt vi att gemensamt utarbeta våra åsikter, som stod i motsättning till den tyska filosofins ideologiska åsikter, vilket faktiskt innebar att göra upp räkningen med vårt gamla

* Det är lockande att se vad skissen säger om vad som kunde ha skrivits. Här är den:
”(1) Den *moderna statens bakgrundshistoria* eller den *Franska revolutionen*. – Den politiska sfärens förmätna arrogans – sammanblandning med den antika staten. Revolutionärernas förhållande till det civila [*bürgerliche*] samhället. En dubblering av alla element på civilsamhällets och statens område. (2) *Tillkännagivandet* av *människans rättigheter* och *statens författning*. - *Frihet, jämlikhet* och enhet. Folkets suveränitet. (3) *Staten* och *civilsamhället*. (4) Den *representativa staten* och *Charter* [de brittiska chartisternas program]. – Den konstitutionella representativa staten, den demokratiska representativa staten. (5) *Maktuppdelningen*. Lagstiftande och verkställande makt. (6) Den *lagstiftande makten* och de lagstiftande organen. Politiska klubbar. (7) Den *verkställande makten*. Centralisering och hierarki. Centralisering och politisk civilisation. Federala system och industrialism. *Statlig administration* och *lokal administration*. (8) *Juridisk makt* och *lag*. (8b) *Nationaliteten* och *folket*. (9a) *Politiska partier.* (9b) *Rösträtt*, kampen för att avskaffa [*Aufhebung*] staten och civilsamhället.” (Marx, ”Die bürgerliche Gesellschaft und die kommunistische Revolution”, Marx/Engels, *Werke*, band 3, s 537.)

filosofiska samvete.[42]

8. Det första ”marxistiska” verket

Den tyska ideologin är det första verk som kan läsas som en vederhäftig framställning av den utvecklade marxismens grundläggande uppfattningar (utom angående ekonomi). I den meningen är boken det första ”marxistiska” verket, och alla tidigare skrifter är i en eller annan mån föregångare eller förebud. Det gäller framförallt den marxistiska teorin om samhällsförändringar (den historiska materialismen), som är den bakomliggande grunden till all marxistisk samhällsvetenskap och följaktligen också de politiska teorierna. I och med detta verk är det inte längre tal om den ”unge Marx”, oavsett det faktum att han var 28 år när manuskriptet var i stort sett färdigt – även om det förvisso ännu skulle komma många förändringar och tillägg.

Ett annat sätt att säga det är att större delen av innehållet i *Kommunistiska manifestet* redan finns i det, inklusive innehållet i Manifestets berömda inledning:

> … hittills har samhället utvecklats inom ramen för en motsättning – under antiken motsättningen mellan fria män och slavar, på medeltiden den mellan adel och livegna, i modern tid den mellan bourgeoisien och proletariatet.[43]

Teorin om staten som en klassbunden institution vilar givetvis på den föregående utvecklingen av en klasskampsuppfattning om den sociala utvecklingen överhuvudtaget. Redan på de första sidorna framhåller Marx att en empirisk iakttagelse av historiska fakta måste uppvisa ”sammanhanget mellan å ena sidan den sociala och politiska strukturen och å andra sidan produktionen… Samhällsorganisationen och staten framgår ständigt ur bestämda individers livsprocess”, individer som är grupperade i samhällsklasser.[44]

Den hegelianska motsättningen mellan särskilda och universella (eller allmänna) intressen överges inte helt, men den fylls med ett nytt innehåll och omvandlas därmed helt och hållet. Boken börjar med en – aldrig mer lika genomgripande – analys av arbetsdelningens roll i samhällets utveckling, till att börja med arbetsdelningen mellan könen. Även om den samhälleliga arbetsdelningen är historiskt nödvändig, uppfattas den som att den leder till en motsättning mellan individens (eller familjens) intressen och ”det intresse som förenar alla individer som står i kommunikation med varandra”.

> förvisso existerar detta allmänna intresse inte bara i medvetandet som ”det allmänna” utan förekommer först i verkligheten som det ömsesidiga beroende, som arbetsdelningen framkallar mellan de olika individerna.[45]

Staten uppstår ur denna motsättning, *inte ur någon klasskomplott*.

> Just genom motsättningen mellan de särskilda och allmänna intressena antar det allmänna intresset som *stat* på samma gång självständig gestalt – skild från de verkliga enskilda och allmänna intressena – som den framstår som en illusorisk gemenskap som ändå alltid vilar på den reala bas, som kött och blod, språk, arbetsfördelning i större skala och andra intressen utgör i varje familje- och stamkonglomerat, och som i synnerhet som vi senare skall utveckla – bygger på de redan genom arbetsdelningen betingade klasser, som avsöndrar sig i varsin människohop av vilka en behärskar alla de andra.

---

42 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin, förord.*, på marxists.org.
43 Marx/Engels, *The German Ideology*, s 475. [Bara delar av denna finns översatt till svenska – öa.]
44 Marx/Engels, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.
45 *Ibid*.

Som vi ska förklara i kapitel 11 är detta i grund och botten samma syn på statens ursprung som Engels kommer att utarbeta senare. Statens framväxt drivs *inte* bara fram av klassförtrycket. Det finns två sammanhängande drivkrafter: å ena sidan det grundläggande behovet av en institution som ska ta hand om vissa samhällsuppgifter som hade blivit mer komplicerade, och utan vilka samhället i sin helhet inte kunde överleva, och å andra sidan det faktum att detta äger rum inom ramen för utvecklade klassmotsättningar. Denna *samhälleligt nödvändiga* institution blir också en *klass*-institution.

Vad gäller denna konsekvens fortsätter stycket ovan så här:

> Härav följer för det första att alla strider inom staten, striden mellan demokrati, aristokrati och monarki, striden om valrätten o.s.v., o.s.v., inte är någonting annat än illusoriska former av de verkliga strider som de olika klasserna utkämpar med varandra …* För det andra framgår det att varje klass som strävar efter makten – även om dess maktövertagande, som i proletariatets fall, skulle innebära avskaffandet av hela den gamla samhällsformen och av klassväldet över huvud – först måste erövra den politiska makten för att framställa sitt eget intresse som det allmännas intresse.[46]

Staten betraktas helt klart som en institution som utvecklas historiskt ur ett tidigare stamsamhälle utan någon stat,[47] och kulminerar i den moderna stat som helt igenom domineras av borgarklassen.

> På grund av privategendomens frigörelse från det allmänna har staten blivit en självständig storhet vid sidan om och utanför det borgerliga samhället; men den är ingenting annat än den organisationsform, som är nödvändig för att bourgeoisien skall ha garantier såväl utåt som inåt för sin egendom och sina intressen… De moderna franska, engelska och amerikanska skriftställarna är alla eniga däri att staten bara existerar för privategendomens skull, och detta har därför också gått in i det allmänna medvetandet.
> Då staten är den form i vilken individerna av en härskande klass gör sina gemensamma intressen gällande och hela det borgerliga samhället utgör en historisk epok, så följer det att alla gemensamma institutioner förmedlas genom staten och erhåller en politisk form.[48]

I samtliga fall uttrycker statens existens en speciell klass' styre.[49] De efterföljande diskussionerna i boken är likaså genomsyrade av en klassuppfattning av staten, vilket spelar en viktig roll i polemiken mot Max Stirner, en av bokens främsta måltavlor. I hegeliansk och överhuvudtaget tysk tradition ser Stirner staten som samhällets grund och kärna. Gentemot hans betoning att ”staten betalar sig väl”, svarar Marx:

> Det borde stå: bourgeoisien betalar sin stat bra och låter landet betala för den, för att utan risk kunna betala dåligt. Genom att betala bra säkerställer de att de i statstjänstemännen har en kraft som skyddar dem, nämligen polisen. De betalar villigt, och tvingar landet att betala höga skatter för att utan risk kunna flytta över de summor de betalar till arbetarna som beskattning (som

---

* Här hävdar Marx att detta ämne redan presenterats tillräckligt i *Deutsch-Französische Jahrbücher* och *Den heliga familjen.* Detta påstående förklaras delvis när det upprepas senare: ”I *Deutsch-Französische Jahrbücher* gjordes detta, med tanke på sammanhanget, bara i förhållande till Människans rättigheter som de tillkännagavs av den franska revolutionen.” (Marx/Engels, *The German Ideology,* fotnot s 211.) Detta syftar uppenbarligen på det stycke i slutet på första delen av artikeln ”Om judefrågan”, som redan diskuterats i kapitel 5 ovan. (Marx, *Om judefrågan*, på marxists.org. För vår diskussion, se kapitel 5, s 70-72.) Utifrån vårt perspektiv var detta förvisso knappast en tillräcklig framställning, men yttrandet är intressant som tecken på Marx' djupa känsla av att det fanns en stark kontinuitet i utvecklingen av sina uppfattningar.

46 Marx/Engels, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.

47 Se *ibid*.

48 *Ibid*.

49 Se *ibid*.

> avdrag från lönen).[50]

Lagen återspeglar intressena hos det produktionssätt på vilket staten vilar:

> Utöver att upprätta sin makt i form av *staten*, måste de individer som härskar under dessa förhållanden också ge sin vilja, som avgörs av dessa bestämda förhållanden, ett universellt uttryck som statens vilja, som lag – ett uttryck vars innehåll alltid bestäms av denna klass' förhållanden, något som civilrätten och straffrätten på klarast möjliga sätt visar.[51]

Det är inte ”viljan” som skapar staten, utan istället staten som skapar den samhälleliga viljan: ”Därför existerar inte staten på grund av den förhärskande viljan, utan den stat som uppstår ur individernas materiella levnadssätt har också formen av en härskande vilja.”[52]

Förvisso hindrar borgarklassen så långt det är möjligt staten från att lägga sig i deras egna affärer. Men i den mån det är nödvändigt för borgarklassens intressen i sin helhet har och utnyttjar staten makten över privategendomen. Men det är en illusion att tro att staten på grund av sådana händelser därmed verkligen kontrollerar privategendomen och att borgarklassen bara är *dess* tjänare.

Marx citerar Stirners åsikt att ”staten har fabriken som egendom, tillverkaren bara som förläning, som besittning.” Nej, svarar Marx – ”På precis samma sätt som när en hund vaktar mitt hus har den huset 'som egendom' och jag har det bara 'som förläning, som besittning' från hunden.”[53] Det som ibland ser ut som statens makt över privategendomen är bara en sida av hur borgarklassen använder staten ”för att skydda sina gemensamma intressen”. ”Om så bara på grund av arbetsdelningen” kan staten förvisso ”delegera den på så sätt skapade gemensamma makten till några få personer”, men det är en fantasi att av detta dra slutsatsen att det är staten som i grund och botten kontrollerar samhället. Tvärtom härrör uppfattningar som Stirners från ”den *småborgerliga tyska* tanken om statens *allsmäktighet*, en tanke som var utbredd redan bland de gamla tyska advokaterna, och här [hos Stirner] förs fram i form av högtravande påståenden.”[54]

Det är sant att det finns ”yttre tvång” i samhället, men samhället grundas inte på *tvånget*, det är istället ett resultat av hur samhället organiseras. Det är felaktigt att se detta tvång ”enbart som ett tvång som utövas av *staten* i form av bajonetter, poliser och kanoner, som långt från att vara samhällets grundvalar bara är en konsekvens av dess struktur.”[55]

Många av de teman som uttrycks och problem som antyds i *Den tyska ideologin* kommer att analyseras ytterligare i Del II.

---

50 Marx/Engels, *The German Ideology*, s 216.
51 *Ibid*, s 357.
52 *Ibid*, s 358.
53 *Ibid*. 388.
54 *Ibid*, s 389.
55 *Ibid*, s 528.

Kapitel 9 Personlighet och revolution

När Marx nu har nått den teoretiska nivå som representeras av *Den tyska ideologin* återstår det bara att betrakta ännu en sida av den unge Marx' politiska utveckling.

Vi har begränsat den rent biografiska sidan av Marx och Engels till ett minimum, inte för att den är ovidkommande för deras politiska utveckling – vi behandlar trots allt två individers tänkande – utan utifrån antagandet att läsaren kan hitta denna bakgrund på andra ställen. Men det finns en aspekt som inte är rent personlig och inte helt teoretisk: den befinner sig mellan dessa två kategorier på ett sätt som är lika omisskännligt som det är odefinierbart. Självklart grundar det sig på personlighet och temperament, men det flätas samman med de teoretiska frågor som vi redan har diskuterat och visar sig så småningom i en princip som är central i Marx' politik, och som kommer att diskuteras i nästa kapitel.

Detta inslag av personlighet eller temperament har en benämning som vanligen härleds från den ryska revolutionära rörelsens erfarenheter: uppdelningen i ”hårda” och ”mjuka”. Hos individer är det denna uppdelning som ligger bakom formella politiska åsiktsskillnader och program. Det går att göra två olika statyer, som båda representerar samma verklighet, den ena av vax och den andra av stål. Och hårda och mjuka kan skenbart inta samma politiska ståndpunkt. Skillnaden gäller i vilken grad en individ anser *revolutionär opposition* vara tilltalande eller uthärdligt – inte bara som en tillfällig eller symbolisk gest utan som ett förhållningssätt till samhällets etablerade strömningar kring vilka man bygger sitt liv. Den kraft som förmedlar det visar sig som ”revolutionär energi”.*

Liksom andra karaktärsdrag, till exempel beslutsamhet eller halsstarrighet, så har detta namn två sidor. Jämför följande boktitlar: *Karl Marx: människa, tänkare och revolutionär,* redigerad av D Rjazanov, och *Karl Marx: en studie i fanatism*, av E H Carr. Dessa två titlar säger mer om författarna än om ämnet: för Carr är marxister revolutionära fanatiker, för marxister är Carr en borgarbracka. För Marx själv var de politiska ledare som slingrade sig utan bestämda övertygelser (”fanatism”) skurkar. Lycka var att kämpa – det kan tas som de hårdas lärosats.§

1. Om demoner

Marx lyckades kämpa sig fram till en ny syn på samhället och politiken genom att kämpa mot den rådande synen på tre sätt: för det första givetvis mot det förhärskande ideologiska inflytandet i sam-

---

* Det ska inte blandas samman med att bara förkasta det etablerade samhället, tillämpat i form av en livsstil som bryter med samhället (från St Simeons styliter till dagens motsvarighet). Det är en klassisk utväg för mjuka. De försöker undvika valet mellan att vara i opposition och att anpassa sig genom att röra sig bort från båda rakt åt sidan. Det finns givetvis också den större frågan om förhållandet mellan individuell psykologi och samhällsideologi som ligger utanför vårt område.

§ För Marx var Disraeli själva urtypen för en slingrande politiker. Disraeli hade – precis som Marx – i sin barndom blivit döpt av sin far, men det som gjorde Marx rasande var att denna cyniker skulle bli prästerskapets försvarare. 1864 skrev han till sin nederländske farbror Lion Philips:
”Vår blodsfrände [*Stammgenosse*] Benjamin Disraeli har under de senaste veckorna på nytt dragit sig själv i stort vanrykte genom att vid ett offentligt möte paradera som förmanande skyddsängel för högkyrklighet och kyrkoskatt och försvara dem mot kritik i kyrkliga angelägenheter. Han är det bästa beviset på hur en stor talang utan övertygelse skapar skurkar, om än galonförsedda och 'högt välborna' skurkar.” (Marx, ”Brev till Philips”, 29 november 1864, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 432.)
Marx fyllde i sin dotter Lauras exemplar av ”Bekännelser”, ett frågespel från den tiden. En del av det lät så här: ”*Ditt främsta kännetecken:* målmedvetenhet. *Din föreställning om lycka:* att kämpa. *Din föreställning om elände:* underkastelse.” (För källor se faksimil av Jennys exemplar i Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 596; Lauras version finns i *Reminiscences of Marx and Engels*, Moskva: Foreign Languages Publishing House, s 266. I Jennys kopia var de två sista frågorna inte besvarade.)

hället; för det andra mot påtryckningarna från sin närmaste miljö, till att börja med sina föräldrar; för det tredje mot att anpassa sig till någon av dåtidens dominerande *icke* konformistiska strömningar, det vill säga den tidens socialismer och kommunismer.

Marx' far insåg problemet tidigt. Heinrich Marx var en intelligent och kultiverad man, hade haft blygsamma yrkesframgångar och var intellektuellt nöjd med sin liberala preussiska patriotism. Det fanns ingen demon i hans bröst som pressade fram mot en sammandrabbning med det etablerade samhället. När han insåg att hans son uppvisade ovanliga intellektuella förmågor reagerade han som en far: ”Att du ska stiga till en hög ställning i världen, en förhoppning att ditt namn en dag kommer att bli berömt och att ditt världsliga välbefinnande ska bli gott, detta är sedan länge hysta illusioner som har rotat sig djupt.” I detta brev, som skrevs till Karl som då befann sig på universitetet i Berlin och var knappt 19 år gammal, undrade han: ”eftersom ditt hjärta tydligen inspireras och styrs av en demon som inte är alla förunnad, är denna demon gudomlig eller som Faust till sin natur?” Han nämnde lite längre fram Karls ”demoniska geni”.[1]

Samma år gav hans son honom en anteckningsbok med dikter som födelsedagspresent, och den borde ha skingrat alla tvivel: demonen var som Faust. I avdelningen med titeln ”epigram” hyllades upprepade gånger inte bara Goethe i allmänhet utan också gestalten Faust i synnerhet.[2] Året innan hade han slagit an samma Faustartade tongångar i en rad dikter, i en rättfram trosbekännelse som överlämnades till hans fästmö Jenny von Westphalen. En del av denna lyder:

> Jag skulle åstadkomma allt, uppnå
> Varje tjänst som gudarna skänkt;
> Våga åtrå all kunskap, sträva
> Att omfatta alla sånger och konst.
> * * *
> Så låt oss våga söka efter allt,
> Aldrig vila, aldrig färdiga,
> Inte så döda att vi inte talar ut,
> Inte vill, och inte gör.

Det viktigaste kännetecknet i dessa ungdomliga verser är å ena sidan en passionerad andlig energi, och å den andra en ”protest mot kälkborgarnas intellektuella makt” som enligt D Rjazanovs åsikt inte är ”något annat än ett frö till uppror mot det förhärskande tillståndet i samhället.”*

Lidelse och förnuft uteslöt aldrig varandra för Marx. Intellektuell lidelse och intellektets lidelse visar sig aldrig mer slående än i ett brev som han skickade till sin far den 10 november 1837, och där han beskrev sina ansträngningar att orientera sig bland de dåtida strömningarna inom tänkande, konst och filosofi.§

När Marx skrev detta brev hade han redan anslutit sig till Doktorsklubben vid universitetet, den

---

1 H Marx, ”Brev till Karl”, 2 mars 1837, Marx/Engels, *Werke* Suppl 1, s 626-627.

2 *MEGA* I, band 1.2, s 41-45.

* Se Specialnot B för en fullständigare diskussion om Marx' ungdomliga verser.

§ För att uppfatta detta måste brevet läsas i sin helhet. Det finns flera engelska översättningar tillgängliga. (Marx, *Writings of the Young Marx on Philosophy and Society*, red Easton och Guddat, New York: Doubleday 1967, s 40 ff; Marx, *Early Texts*, red McLellan, New York: Barnes & Nobles 1971, s 1 ff; Delfgaauw, *The Young Marx*, Westminister: Newman Press 1967, s 101 ff.) Marx skulle absolut ha hållit med ett anförande som 1859 antogs av Internationella förbundet (ska inte blandas samman med Första internationalen), där dess centralkommitté förkunnade: ”Vi talar till demokraternas förnuft. Lidelse är på sin plats när stora ting ska skapas; lugnt omdöme är att göra dess arbete när det framför våra ögon finns ett samhälle som håller på att dö och en lögn som segrar.” (Citerat i Lehning, ”The International Association (1855-1859...)”, *International Review for Social History*, vol 3, Amsterdam 1938.)

grupp unghegelianer där hans första politiska tänkande skulle utvecklas. Där fick han rykte om sig att vara både intellektuellt lysande och lidelsefullt intensiv. För det första finns det bevis i det välkända brev där Moses Hess skrev om Marx: ”han kombinerar djupaste filosofiska allvar med den mest bitska slagfärdighet; tänk på Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine och Hegel förenade i en och samma person – jag säger *förenade* inte kastade tillsammans – och där har ni dr Marx.”[3] För det andra finns det roande beviset om det intryck Marx’ personlighet hade på sina unga bundsförvanter i en lång, satiriskt episk dikt som Engels skrev i protest mot att Bruno Bauer 1842 hade avskedats från sin universitetspost. De ledande unghegelianerna presenteras som Bauers trupper, med beskrivningar som är vänliga karikatyrer. Det stycke som ägnas Marx, som Engels *inte* var personligt bekant med ännu, går ungefär så här, på haltande hexameter:

> Vem kommer därpå rusande med bistert raseri?
> En svartmuskig karl från Trier, ett verkligt fenomen.
> Han varken springer eller skuttar utan far upp i luften,
> Och stormar kring med glödhett ursinne som om han ska slita
> Hela himlens avlägset hängande bönetält ner till jorden –
> Hans armar sträcker sig uppåt för att gripa tag i högtflygande vindar.
> Med ilsket höjd knuten näve rasar han utan vila
> Som om tiotusen flammande demoner hade besatt honom.[4]

Inget annat år såg Marx tänka hårdare än 1844, men det var detta år som han två gånger medvetet konfronterade föreningen mellan förnuft och lidelse. I *Ekonomisk-filosofiska manuskript* skrev han ner det som ett visdomsord: ”Människan såsom ett objektivt, sinnligt väsen är därför ett *lidande* väsen, och eftersom hon förnimmer sitt lidande är hon ett *lidelsefullt* väsen. Lidelsen, passionen, är människans väsenskraft som energiskt strävar efter sitt objekt.”[5] (Det finns en lek med ord här: *Leiden*, ”lidande”, och *Leidenschaft*, ”lidelse”, har samma ordstam.) På hösten, i ett brev till Feuerbach, kritiserade han sedan en av Fouriers levnadsregler som verkade se människor bara utifrån deras lidelser: ”Ser inte alla dessa uttalanden ut som om fransmannen medvetet har ställt ’lidelse’ mot det tyska tänkandets *actus purus* [rena handling]?” Det är fel att ställa det ena mot det andra. Han fortsätter med att kritisera Bauers åsikt – som han kort därefter kommer att angripa i *Den heliga familjen* – att hela mänskligheten bara är en ”trög massa” som han ställer mot själen. ”Han anser därför att det värsta brott som finns är att kritikern har ett *hjärta* eller *lidelse*, han måste vara en iskall, ironisk vis man.” Han citerar Bauer för att visa att resultatet blir en ”lidelsefri, föraktfull ton”, förakt mot den ”förfallande mänskligheten”.[6]

Vi kan vidare påstå att det bakom en sådan uppenbart ”lidelsefri, föraktfull ton” ligger en lidelsefull fientlighet mot en massa som är så trög att den föraktar Tänkarens lidelsefria överlägsenhet. I motsats till detta är inte Marx’ lidelse en tanklös känslostorm, utan intellektets drivkraft. Det var det också för Hegel: ”inget stort har någonsin uppnåtts utan lidelse.”[7]

2. Om Siegfried och andra hjältar

Engels hade själv samma trefaldiga hinderbana att komma förbi. Till att börja med hade han längre väg att färdas från sin familjs och sina vänners auktoritära gudsfruktan. Hans far hade mer än de vanliga föraningarna om demoner och besatthet, och skrev till sin hustru om pojken innan han hade

3 M Hess, ”Brev till B Auerbach”, *MEGA* I, 1.2, band 2, s 261.
4 Engels, ”Der Triumph der Glaubens...”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 301. Längre fram, s 303-304, finns en ganska poänglös dialog mellan figurerna ”Bauer” och ”Marx”.
5 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.
6 Marx, ”Brev till Feuerbach”, 11 augusti 1844, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 426-427.
7 Hegel, *The Philosophy of History*, New York 1956, s 23. Hela stycket på s 23-24 är viktigt för Marx.

fyllt femton år:

> Som du vet uppför han sig till det yttre bättre, men trots den tidigare stränga agan verkar han inte ha lärt sig ovillkorlig lydnad ens av rädsla för bestraffning. Idag blev jag således än en gång bedrövad när jag i hans skrivbord upptäckte en otrevlig bok från biblioteket, en berättelse om riddare från 1200-talet. Det är anmärkningsvärt med vilken oaktsamhet han lämnar en sådan bok liggande i skrivbordslådan. Må Gud läka hans läggning – jag är ofta orolig för den annars utmärkte unge mannen.[8]

Här hade vi förvisso en situation som gjord för uppror mot föräldrarna! Omnämnandet av ”en berättelse om riddare från 1200-talet” var typisk. Den unge Engels drömde om att ge sig ut i världen för att utföra stordåd. Ett år efter ovan nämnda avslöjande om hans depraverade litterära smak lovprisade en av hans tidigaste dikter en uppenbarelse av den ridderliga litteraturens idealistiska hjältar.*

Av denna hjälteparad var det bilden av Siegfried som återkom under Engels’ ungdom. 1839 skrev han ett långt ”Brottstycke ur en tragikomedi”, med titeln *Der gehörnte Siegfried*.[9] Det börjar givetvis med att Siegfried lämnar hemmet för att bege sig ut i världen. (”Varför dröja längre kvar / Här vid slottssalens härd? / Utanför står springaren klar / På väggen hänger mitt svärd.”) De romantiska klichéerna finns där, men även om detta skrevs samma år som Marx skrev poesiböckerna till Jenny, så är valet av klichéer annorlunda. För det första var Engels två år yngre, och inte förälskad.

I en mognare återblick fyra år senare tittade han tillbaka på detta mönster som ett samhällsfenomen:

> Vad är det som berör oss så kraftfullt i myten om Siegfried? … Siegfried är den tyska ungdomens representant. Alla vi som i vårt bröst har ett hjärta som ännu inte slagits till underkastelse av livets snäva inskränkthet – vi vet vad den försöker säga. Vi känner samma strävan efter stordåd, samma trots mot traditionerna som drev Siegfried från sin faders slott; det ständiga vägandet mellan för- och nackdelar; den kälkborgerliga rädslan för rättframma stordåd är motbjudande för själva vår själ; vi vill ut i den fria världen; vi vill kliva över försiktighetens hinder och sträcka oss utåt i kamp för vårt livs krona, stordåd. Jättar och drakar har tagits om hand av kälkborgarna, i synnerhet på kyrkans och statens område. Men dessa dagar är förbi. De sätter oss i fängelser som kallas skolor … och när vi befrias från disciplin hamnar vi i händerna på vår tids gudar, polisen. Polis för att tänka, polis för att tala, polis för att röra sig, rida, resa – identitetspapper, uppehållstillstånd och tullformulär – må fan ta jättar och drakar! De har bara givit oss skuggan av stordåd – en värja istället för svärd, och vad är det för nytta med skicklighet i att parera med värjan när vi inte tillåts tillämpa denna vår skicklighet med svärdet?[10]

---

8 Engels d.ä., ”Brev till hustrun”, *MEGA, I*, band 2, s 463.

* Dikten, som saknade titel, var nedtecknad i form av ett dekorerat manuskript och var utsmyckat med hans egna teckningar. (Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 507-508. Det medföljande faksimilet visar inga synliga avbrott mellan de fyrradiga stroferna.) Den lät så här:

Där gryr för mina ögon ett ljus i fjärran
Av en ljuvlig syn som glänser
Som när stjärnor genom molnen
Lyser sina milda strålar.
De kommer, och nu särskiljer jag
Deras ansikten och skinande former;
Jag ser prickskytten *William Tell* –
Siegfried – hans fiende, draken;
Den trotsige *Faust* kommer,
Achilles finns tillhanda
Bouillon den ädle kämpen
Och hela hans ridderliga gäng;
Och även – skratta inte bröder –
Den ridderligt dådkraftige *Don Quijote*
Som strövar världen kring
På sin ädla springare.
Så passerar de, och aldrig
Aldrig stannar eller gör de uppehåll;
Åh, kan du binda dem för evigt,
Hindra dem från att blekna bort?
Ofta må du se den syn
Som skön poesi visar för dig,
Att omtankar och sorger kan försvinna
När de glimtar till inom synhåll!

9 Detta poetiska drama finns i Engels, ”Brev till F Graeber”, 23 april-1 maj 1839, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 373-383. Citatet finns på s 372.

10 Engels, ”Siegfrieds Heimat”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 108.

Vid denna tidpunkt var Engels en liberal anhängare till den ungtyska strömningen. Borta var hans pojkaktiga sätt att titta bakåt mot det förflutnas hjältar: Ungtyskarnas grundtanke var *modernisering* – på en milt liberal grundval. Prisandet av stordåd kommer givetvis från Goethes berömda rader. I modernt språkbruk längtade Engels efter aktivism.

I ett brev till en vän 1839 anammade nittonåringen de senaste folkliga upprorens och rörelsernas sak – först och främst den franska revolutionen 1830: ”Vad hade vi före 1830? … Sedan kom julirevolutionen som en blixt från klar himmel – det bästa uttrycket för folkets vilja sedan befrielsekrigen [Tysklands krig mot Napoleon].” Ungtyskarna, säger han till sin vän, uttrycker ”århundradets tankar” om ”alla människors naturliga rättigheter.”

> Dessa tankar innefattar: framförallt folkets deltagande i statens skötsel, följaktligen en Konstituerande församling, vidare judarnas frigörelse, avskaffandet av allt religiöst tvång, all medfödd aristokrati, etc. Vem kan ha något emot det?

Han skriver brevet från Bremen, där hans familj hade placerat honom som handelslärling, och de avskydda preussiska vapenrockarna hänger i arbetsrummet.

> Jag kan inte sova på nätterna för att jag inte kan tänka på annat än århundradets teorier. När jag är på mitt jobb och kastar en blick på de preussiska vapenrockarna grips jag av frihetens anda. Varje gång jag tittar i tidningen letar jag efter frihetens framsteg …[11]

Ungtyskarnas anhängare ”vill och strävar efter att fylla det tyska folkets kött och blod med vårt århundrades tankar, judarnas och de livegnas befrielse, konstitutionalism i allmänhet och andra goda idéer.”[12] Det var vad den liberale ynglingen var för: alla de goda idéer som skulle göra det underutvecklade tyska samhället modernt, under goda män.

År 1840 var en vändpunkt för dessa diffusa strävanden.

3. Om härskare som frälsare

Ett av de mjukas kännetecken är en benägenhet att ansluta sig till makten, att söka efter befrielse uppifrån. Det är naturligt, liberalismens vanliga mönster. Under förhållanden av absolutism vänder den sig hjälplöst till illusionen om härskaren som frälsare. En vanlig form av denna illusion har alltid varit att hoppas att en ny, liberal monark ska stiga upp på tronen. Marx gick igenom detta i tidig ålder med den rhenska liberalismen och de vänsterhegelianiska kretsarna.

I mitten av 1840 efterträddes Preussens gamla kung av sin son, Fredrik Vilhelm IV, som när han var kronprins hade framkallat stora förhoppningar inom liberala kretsar att han skulle bevilja konstitutionella reformer, ty han hade gjort en del oväsen om frihet och nationell enhet. Det var en inte ovanlig sedvänja hos kungliga arvingar: samma mönster hade funnits ett sekel tidigare, när Fredrik den Store ”strax innan eller omedelbart efter att han hade tillträtt på tronen” hade yttrat liknande ”trevliga fraser”. Det konstaterar Mehring i *The Lessing Legend* [Lessinglegenden], som observerar att detta är ”kronprinsars välkända liberalism”. Unghegelianernas ledande person, Bruno Bauer, tog tillfället i akt för att översvallande hylla ”vårt statliga livs högsta tanke”, hohenzollarnas anda.[13]

Dessa förhoppningar om demokratisering uppifrån rasade snabbt samman. Bauers knäfall inför

11 Engels, ”Brev till F Graeber”, 8-9 april 1839, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 365-366.

12 Engels, ”Brev till F Graeber”, c:a 28-30 april 1839, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 369.

13 Nikolajevskij & Maenchen-Helfen, *Karl Marx, Man and Fighter*, Philadelphia 1936, s 43; Mehring, *The Lessing Legend*, New York 1938, s 29; Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 1*, på marxistarkiv.se, s 23; Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels*, band 1, s 165; även McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, London: Macmillan 1969, s 16 för en senare kommentar av Bauer.

kronan belönades bara med en spark i ansiktet: den nya kungen utnämnde en ortodox reaktionär till den universitetspost som Bauer ville ha. Därefter drevs Bauer också bort från sin post på universitetet i Bonn.[14] Händelserna gjorde klart för Marx att den akademiska karriären var stängd för honom, om han inte som den akademiska världen i allmänhet var beredd att slicka etablissemangets stövlar.

Det finns indirekta bevis för att Marx precis som de andra var fångad i de liberala illusionerna om den nya kungen. I april 1840 hade Marx' nära vän K F Köppen – en framstående vänsterhegelian som var tio år äldre än Marx – som räknade med den nya regenten, publicerat en bok om Fredrik den Store.[15] En av Marx' levnadstecknare beskriver boken så här:

> Köppen hyllade Fredrik, ”i vars anda vi svor att leva och dö”, som fiende till den kristet tyska reaktionen. Hans grundläggande tanke fanns förkroppsligad i sin renaste form i en monarki där en monark som Fredrik härskade, en filosof, en av världsandans fria tjänare. Förnyelse kunde bara komma uppifrån …[16]

Köppens bok var inte bara en historiebok utan också en tidskrift. Han ville hävda att den nya monarken skulle bära härskaren-frälsarens fackla likt sin store föregångare. Mehring kommenterar:

> När nu en man som Köppen önskar den preussiska historiens största despot tillbaka som en ”pånyttfödelsens ande” för att ”med flammande svärd utplåna alla vedersakare, som hindrar oss från att inträda i löftets land”, blir man på snabbaste sätt förflyttad till den egendomliga miljö i vilken dessa unghegelianer från Berlin levde.[17]

Detta är orättvist, och vad värre är ohistoriskt: det fanns inget ”egendomligt” med Köppens inställning. Den hade sedan evinnerliga tider dominerat bland intellektuella såväl som bland andra, och är i grund och botten fortfarande dominerande. Fredrik må ha varit den största despoten men han var en *moderniserande* despot, och av en sort som fortfarande erövrar masslojalitet bland välmenande människor, i synnerhet sådana som skulle vilja bli moderniserande byråkrater eller språkrör för den moderniserande despoten. Liberala kretsar fortsatte att hävda den gamla illusionen att om bara makten hamnade hos en God människa så skulle denne ge frälsning från sin tron – och på så sätt av en händelse bespara en allt besvär att själv behöva erövra frälsningen i kamp mot makten.

Köppens bok dedikerades på första sidan till ”min vän Karl Heinrich Marx från Trier”. Vid denna tidpunkt delade Marx, tillsammans med resten av sin omgivning, uppfattningarna i det verk som tillägnades honom.[18]

4. Om Prometheus och furstar

Följande år återgäldade Marx berömmet med ett beundrande omnämnande av Köppens bok. Det tas upp ganska oväntat, för det finns av alla ställen i det förord som Marx i mars 1841 skrev till den planerade utgivningen av sin doktorsavhandling om grekisk filosofi.[19] Men det handlade helt enkelt om att Marx, i brist på bättre, uppenbarligen hade bestämt sig för att utnyttja tillfället att göra en samvetsförklaring mot det politiska status quo. Hyllningen till Köppens verk om Fredrik var ett sätt att ta ställning om de dåvarande politiska grupperingarna.

---

14 Mehring, *Karl Marx…*, band 1, s 23.
15 Om Köppen och Marx i allmänhet, se Hirsch, ”Karl Friedrich Köppen, der intimste Berliner Freund Marxens”, *International Review for Social History*, Amsterdam, vol 1.
16 Nikolajevskij och M-H, *op cit*, s 39; även McLellan, *The Young Hegelians*, s 16.
17 Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 1*, s 21.
18 Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels*, band 1, s 175; Mehring, *op cit*, s 22; Nikolajevskij och M-H, *op cit*, s 39.
19 Marx, ”Doctoral Dissertation/Foreword”, i Marx/Engels, *On Religion*, Moskva: Foreign Language Publishing House 1957, s 14. För förevändningen som Köppens bok ger, se Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 665 (not 35).

Resten av förordet är medvetet tjurigt. Närmast följer ett angrepp på religionen genom att försvara filosofins ”suveräna makt” gentemot religionen. Han grundar detta först på ett citat från Hume, som hävdar att om filosofins herravälde ifrågasätts från ett underordnat område, då ”påminner detta om en kung som anklagas för högförräderi mot sina undersåtar.” Marx stryker under denna mening så att den inte går att missa.[20] Epikuros är nästa vittne. Och till sist har vi det mest provocerande anti-religiösa yttrandet av alla, där figuren Prometheus används:

> Filosofin gör ingen hemlighet av det. Prometheus’ försäkran, ”Med ett ord, jag hatar alla gudar”, är dess egen försäkran, dess egen utsaga mot alla gudar i himlen och på jorden som inte erkänner det mänskliga medvetandet som den högsta gudomligheten. Det skall inte finnas någon jämte den.
> Men till de ynkliga fegisar som skadeglatt betraktar filosofins synbarligen försämrade sociala ställning, svarar den än en gång med Prometheus’ ord till gudarnas lakej, Hermes:
>
> Emot din tjänst för lön, det svär jag dig,
> jag bytte aldrig min olyckas lott.
> Bättre att vara fjättrad vid denna klippa
> Än att tjäna fader Zeus som en trogen springpojke.
>
> Prometheus är det främsta helgonet och martyren i filosofins kalender.[21]

Även om ämnet för avhandlingen var Demokritos och Epikuros, så överlämnade Marx i förordet scenen till Prometheus, som ett sätt (förvisso ett typiskt akademiskt sätt) att höja den upproriska fanan mot auktoriteterna. Avhandlingen hade inte nämnt Prometheus, även om Marx i sina arbetsböcker inför den hade skrivit:

> … precis som Prometheus, efter att ha stulit elden från himlen, börjar bygga hus och slå sig ner på jorden, så riktar sig filosofin, när den når ut i världen, mot den värld som visar sig.[22]

Prometheus återkommer aldrig i någon av Marx’ skrifter som en symbol för uppror,[23] men den upplivande oppositionsandan bröt fram i hans anteckningar för avhandlingen. Där finns den viktiga observationen att

> Det är en psykologisk lag att ett teoretiskt sinne som har blivit fritt i sig själv övergår i praktisk energi. Det uppstår som en *vilja* ur Amenthes’ skuggrike och riktar sig mot den verkliga värld som existerar skilt från det.[24]

Längre fram skriver han, att när ”filosofin som vilja” inspireras att förverkliga sig, så träder den in i ett tillstånd av spänning mot den existerande verkligheten. ”Den inre självtillräckligheten och rundade helheten bryts upp. Det som var ett inre ljus blir en förtärande flamma som vänder sig utåt.”[25] Han anmodar Schelling, som den preussiska regimen hade inrättat som officiell statlig filosof, att tänka tillbaka på vad han en gång hade skrivit: ”*Det är dags* att utropa *tankens frihet* till en *bättre* mänsklighet, och *inte längre straffa den att begråta förlusten av sina bojor.*”[26]

Till och med dedikationen (till sin blivande svärfar, baron von Westphalen) skrivs i form av ett angrepp på reaktionärerna: han är lyckligt lottad

---

20 Marx, *On Religion*, s 14; meningen från Hume finns i hans *Avhandling om den mänskliga naturen*, bok 1, Stockholm : Thales, 2002, avdelning V. [Här översatt från engelska versionen – öa.]
21 Marx, ”Doctoral Dissertation/Foreword”, Marx/Engels, *On Religion*, s 15.
22 Marx, ”Doktordissertation/Hefte”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 215.
23 För den enda betydande hänvisningen, se *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org, tredje manuskriptet. Alla andra hänvisningar är helt i förbigående och är utan aktuellt intresse.
24 Marx, ”Doktordissertation/Anmerkungen”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 327.
25 *Ibid*, s 329.
26 *Ibid*, s 369-370. Kursivering av Marx, utom *bättre*.

> att beundra en gråskäggig ungdomlig styrka, som välkomnar varje progressivt steg med sanningens entusiasm och tankfullhet och med den djupa övertygelsens solbelysta idealism som är den enda som känner till de verkliga orden för att framkalla världens hela anda, som aldrig ryggar tillbaka inför de skuggor som bakåtsträvandets spöken eller tidens ofta mörka molnbankar kastar, utan istället med härlig energi och manligt stadig blick alltid såg igenom all förställning ända till det himlavalv som brinner i världens hjärta.[27]

Hans vän Bruno Bauer varnade honom för att använda citatet från Aischylos som åberopade Prometheus i slutet av det planerade förordet till avhandlingen: det var en ”dumdristig” handling som skulle hindra honom från att få någon akademisk post. ”Bara inte nu!”, tillrådde Bauer. ”Efteråt, när du väl har en universitetspost … kan du säga vad du vill och i vilken form du vill.”[28] Bauers varning var ett eko av de ängsligt försiktiga råd som Prometheus får av körens ledare i Aischylos’ drama.

Som saker och ting utvecklade sig publicerades hursomhelst aldrig avhandlingen. Men vi befinner oss vid en vattendelare här: detta är den punkt då Marx tvingades göra ett intellektuellt åtagande till en *oppositionell* inriktning.

Han var förvisso inte den enda. Den nya kungens underlåtenhet att uppfylla andras illusioner ledde till en omsvängning av stämningarna i de liberala kretsarna. Engels beskrev senare resultatet så här:

> Medelklasserna, som delvis hade förväntat sig att den nya kungen omedelbart skulle anta en författning, förkunna pressfrihet, juryrättegångar, etc., etc. – kort sagt själv ta ledningen för den fredliga revolution de ville ha för att få politiskt herravälde – hade faktiskt upptäckt sitt misstag, och hade ursinnigt vänt sig mot kungen.[29]

Den unge Engels hade också gått igenom denna process av besvikelse över välvilliga härskare, före och efter Fredrik Vilhelm IV:s trontillträde. Redan 1839 kokade den 19-årige Engels av avsky över den gamle kungens (Fredrik Vilhelm III:s) misslyckande att uppfylla sitt löfte om en författning. Vi har sett hans känslor på vers i kapitel 7.[30] Några få månader senare skrev han till samma barndomsvän på utmärkt prosa:

> Samma kung som 1815, svettig av rädsla, i en Kabinettsorder lovade sina undersåtar att de skulle få en författning om de hjälpte ut honom ur knipan – samma sjaskiga, usla, förbannade kung låter nu göra känt … att ingen kommer att få någon författning av honom … Det finns ingen period med fler kungliga brott än 1816-1830. Nästan varenda furste som härskade då förtjänar dödsstraff … Åh, jag kunde berätta förtjusande sagor om den kärlek furstar hyser mot sina undersåtar – jag väntar mig bara något gott från de furstar vars huvud surrar av sitt folks knytnävsslag, och vars palatsfönster krossas av revolutionens skur av stenar.[31]

Efter den nya kungens trontillträde 1840 publicerade Engels en artikel som angrep hans politiska och sociala uppfattningar och varnade för att monarken inte skulle bevilja en fri press och ett verkligt parlament, utan att folket skulle bli tvunget att erövra det. Artikeln slutade med en antydan att Preussen närmade sig sitt 1789.[32]

---

27 Marx, ”Doktordissertation/Zueignung”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 260.

28 Bauer, ”Brev till Marx”, 12 april 1841, *MEGA* I, band 1.2, s 252; jmfr Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 1*, s 28-29.

29 Engels, ”Revolution and Counter-revolution in Germany”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 312. (Se även Engels tidigare beskrivning av studenternas proteströrelse mot kungen i en artikel i *Northern Star*, som finns i Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 515 f.)

30 Se kapitel 7, s 92.

31 Engels, ”Brev till F Graeber”, 9 december 1839, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 443.

32 Engels, ”Friedrich Wilhelm IV”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 453.

Ungefär vid samma tidpunkt, 1840 eller 1841, skrev den 20-årige Engels ett (ofullbordat) operalibretto om figuren Cola di Rienzi. Det är av utomordentligt intresse i detta sammanhang. Rienzi var en folkledare i 1300-talets Rom vars karriär ofta har idealiserats som ett förebud om den moderna nationalismen och nationella befrielsen. Bara några få år tidigare hade en enormt populär roman om honom givits ut av Bulwer-Lytton både i Tyskland och England. Wagners opera skrev ungefär ett år efter Engels' pjäs.

Rienzi kunde verka som skräddarsydd för att förhärliga som en sorts Siegfried. Men vid den här tidpunkten spelades rollen som Siegfried i Engels' litterära produktion av folket och inte en hjälte. Det hade redan visat sig i en av hans dikter som glorifierade de amerikanska indianerna som frihetskämpar som gjorde motstånd mot de vitas våldtäkt av deras land.[33] I stycket om Rienzi förs folket bokstavligen fram på scenen (uppdelat i två körer) som huvudperson. Folktalaren Rienzi framträder under kamp mot den gamla aristokratin – och i pjäsen framställs *båda* sidor som skurkar. I början är folket splittrat, och den ena kören hälsar Rienzi som folkets befriare och den andra ropar "Ner med honom!" Rebellernas talesman är en person vid namn Battista: talaren, säger han, är lika dålig som de gamla härskarna – en ny despot som ersätter de gamla tyrannerna.

> Han är lika dålig och lika bra
> Som dessa våra härskare av gammal släkt.
> Han har fina ord som ni kan höra,
> Men det är inte folket som lyssnar på honom.
> Tyranner ut och despoter in –
> I slutändan är det samma sak som det alltid har varit.

I en annan sammandrabbning talar Battista för folkets upproriska del, och fördömer Rienzi som ledare för ett band utländska legosoldater, som låtsas vara befriare men i själva verket är rädd för folket. Han siar att folket snart kommer att förstå det av egna tråkiga erfarenheter.

> Se honom där, högdragen och oförskämd,
> Nu när han har lett oss in i denna fälla.
> Hans högdragna förnäma min försvinner snart
> När folket ändrar uppfattning!

Å andra sidan skildras hur Rienzi jublar över sina ambitioner att erövra världen även när han återigen hälsas som befriare. När han dödar Battista enas folkets två delar mot honom. När stycket slutar är de på väg att storma huvudstaden,* och den nu förenade folkkören sjunger:

> Alla dina smickrande tal som
> Bara skulle förleda oss, misslyckas i sin konst.
> Nu har vi bara för avsikt
> Att hämnas för förlusten av vår frihet![34]

---

33 Detta klargjordes av Ullrich, *Der junge Engels*, Berlin: Deutsche Verlag der Wissenschaften 1961, band 1, s 110. Dikten av Engels är hans "Florida", i Engels, "Brev till F Graeber", 20 januari 1839, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 350-353.

* En intressant aspekt som vi bara kan kan nämna här är att det revolutionära folket i slutscenen leds av en kvinna, Camilla, rebellisk dotter till aristokratins ledare. Men stycket slutar innan hennes roll utvecklas. Den dramatiska frågan i fortsättningen skulle ha varit att införliva hennes personliga motiv i det förhärskande samhällspolitiska ledmotivet. Långt innan detta hade den unge Engels redan visat sin medvetenhet om den plats som den "moderna frågan … om kvinnans frigörelse" har i litteraturen. (Engels, *Cola di Rienzi. Ein unbekannter dramatischer Entwurf*, Wuppertal: Peter Hammer Verlag 1974, ssk 7-8, 15-16, 42.)

34 Jmfr Engels, "Die deutschen Volksbücher", Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 19; jmfr också hans illustration i ett brev, *ibid*, s 399.

Engels' "Rienzi" är ett ovanligt tydligt avvisande av mönstret med befriaren/hjälten eller härskaren/frälsaren.

5. Om tjänarstaten

De svikna förhoppningarna på den nya kungen 1840 lärde bara liberalerna att inte vänta sig alltför mycket från denna speciella monark: liberalismen försöker vanligtvis uppnå reformer genom att leta efter det öra som hänger ihop med den hand som har makten. Men för Marx var lärdomen djupare, det var hans sista illusion om härskaren som frälsare.

I mest direkt mening hjälpte det honom att göra sig av med den bland liberalerna utbredda uppfattningen att det politiska mål som var realistiskt att uppnå var en *konstitutionell monarki* som efterträdare till den absolutistiska monarkin. Som vi konstaterade i kapitel 3 finns Marx' resonemang för att avvisa all sorts monarki i hans anteckningsbok *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin* från 1843.[35]

Marx sammanfattade senare hela händelsen i efterhand, vid en tidpunkt (maj 1843) då han befann sig mitt under övergången från radikal demokrati till kommunism. I ett av de redaktionella breven till *DFJ* skrev han att kungens "liberala tal och utgjutelser" verkligen betecknade en önskan "att ge staten liv", om än hans egen variant på bakåtsträvande liv ("gamla tyska fantasier"). Men när denna variant på förändring hotade att öppna dörren för andra förändringar satte det gamla byråkratiskt despotiska systemet "snart punkt för dessa otyska aktiviteter".* Det var ett "misslyckat försök att gå utöver den kälkborgerliga staten på dess egna grundvalar."[36]

> Man misstog sig bara under en kort period i att anse det viktigt vilka önskningar och tankar kungen skulle lägga fram. Det kunde inte ändra något av betydelse. Monarkins material består av inskränkta personer, och monarken är alltid bara de inskränktas kung. Om båda sidor förblir det de är kan han varken göra sig själv eller sitt folk till fria, verkliga människor.[37]

Eftersom det var omöjligt för den här staten "att överge sin egen bas och övergå till demokratins mänskliga värld" blev det oundvikliga resultatet

> en tillbakagång till den gamla förstenade tjänarstaten [*Dienerstat*] där slaven arbetar i det tysta och jordägarna och folket härskar så tyst som möjligt, helt enkelt med hjälp av en välutbildad, tyst, lydig stab av tjänare. Ingen av de två kan säga vad de vill – varken de förstnämnda, att de vill bli människor, eller de sistnämnda, att de inte har behov av människor på sin mark. Den enda utvägen är därför att hålla tyst. *Muta pecora, prona et ventri oboedientia*. [Flocken är tyst, undergiven och lyder sin mage.][38]

Därför:

---

35 Kapitel 3, s 51. Se Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

* Marx gjorde en liknande bedömning mycket senare, 1859, när han tittade tillbaka på 1840: "När kungen med huvudet utan hjärna steg upp på tronen var han fylld av den romantiska skolans visioner. Han ville vara en kung av gudomlig rätt och på samma gång en populär kung; att vara omgiven av en självständig aristokrati mitt i en allsmäktig byråkratisk administration; vara en fredens man i ledningen för kaserner; gynna folkliga rättigheter i medeltida mening och samtidigt gå mot den moderna liberalismens hela längtan; återupprätta den kyrkliga tron och samtidigt ståta med sina undersåtars intellektuella överlägsenhet; med ett ord spela en medeltida kung och samtidigt agera som kung över Preussen – detta misslyckade 1700-talsförsök." (Marx, "Affairs in Prussia", *New York Tribune*, 1 februari 1859.)

36 Marx, "Briefe aus den 'Deutsch-Französischen Jahrbüchern'", nr 2, maj 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 341-342.

37 *Ibid*, s 341.

38 *Ibid*, s 342.

> Först måste människans självtillit – friheten – väckas i hjärtat på dessa människor. Bara denna medvetenhet, som försvann från världen med grekerna och upp i himlens blå dimma med kristendomen, kan återigen förvandla samhället [*Gesellschaft*] till en gemenskap [*Gemeinschaft*] mellan människor för att uppnå deras högsta syften, en demokratisk stat.[39]

För Marx innebar självtillitens frihet inte bara att överge illusionen om härskaren som frälsare, utan också ett beslut att lämna vägen som forskare inom universitetsvärlden. Ty den vägen var bara möjlig genom att acceptera ett liv i tyst undergivenhet under tjänarstaten, och avstå från att kämpa mot den förskansade makten, gräva ner sig i vetenskapligt arbete och djupsinniga tankar, medan orättvisor och omänsklighet rådde utanför de målade fönstren.

I och med den liberala borgarklassens besvikelse över Fredrik Vilhelm IV

> blev de så förtvivlade att de, som själva saknade män som kunde representera dem i pressen, gick så långt som till ett förbund med det extrema filosofiska partiet [unghegelianerna] … Resultatet av denna allians blev *Rhenish Gazette* [*Rheinische Zeitung*].

Så lät Engels' senare redogörelse.[40] Således blev samma händelse som fick Marx att övergå till opposition också ett sätt att introducera honom i det politiska livet.

I kapitel 1 och 2 såg vi den skolning i den politiska och samhälleliga verkligheten som *Rheinische Zeitung* tillhandahöll, och som slutade med regeringens erkännande att den bara kunde klara av förnuftet genom att svinga polisbatonger. Under en tid var *RZ* en David som med hjälp av en stenslunga kastade stenar mot den preussiske Goliat. När regimen stängde tidningen visade en samtida skämtteckning Prometheus bunden vid en tryckpress medan den kungliga preussiska örnen gnagde på hans inälvor.[41] Tidningens sista nummer publicerade en avskedsdikt som uttryckte trots mot myndigheterna. Dikten var så ytterst anonym att man inte kan låta bli att undra om den inte var ett utbrott av Marx' lockelse att skriva poesi.*

6. Om en tänkare som drömmer

1843 var Marx' och Engels' revolutionära personligheter formade – åtminstone en sida av dem: andan av revolutionär opposition, trotsigt motstånd mot auktoriteter. Om man absolut kräver en

---

39 *Ibid*, s 338-339.

40 Engels, "Revolution and Counter-revolution in Germany", Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 312. Se även kommentaren om 1840 som "en vändpunkt i Tysklands historia" i Marx/Engels, "The Great Men of the Emigration", Marx/Engels, *Cologne Communist Trial*, s 152.

41 Teckningen kan återfinnas i Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 200.

* De två sista stroferna förkunnade:
Vår mast blåste ner, men vi lät oss inte skrämmas,
De arga gudarna kan inte knäcka oss.
Även Columbus hånades och förolämpades först,
Och ändå fick han till sist se den Nya världen.

Ni vänner som uppmuntrar oss tills virket knakar –
Ni fiender som Hedrade oss med era strider –
Vi kommer att mötas igen på andra slagfält:
Om än allt är dött är modet fortfarande vid liv.
(Den tyska texten finns i Cornu, *Karl Marx und Friedrich Engels: Leben und Werk*, 3 band, Berlin: Aufbau-Verlag 1954-1968, band 1, s 350; eller Nikolajevskij och M-H, *op cit*, s 60, med smärre skillnader.)

Sju år senare, när Marx' *Neue Rheinische Zeitung* stängdes i samma stad 1849, publicerades en avskedsdikt av Ferdinand Freiligrath i sista numret, och den slog givetvis an samma ton.

symbol kan denna sida representeras av Prometheus. Den hårda kärnan hos denna personlighet har beskrivits av Marx' favoritdramatiker (jämte Shakespeare): Aischylos, i *Den fjättrade Prometheus*. Aischylos förklarar egentligen inte varför Prometheus, som kräver att få tjäna den mänsklighet som de nya gudarna skulle förgöra, vägrar böja sig för Zeus, för makten – som alla andra och alla hans vänner råder honom att göra. Det verkar som om det helt enkelt är hans ödesdigra personlighet. Det var också Marx' och Engels' personlighet.

En sådan personlighet kommer givetvis att framkalla en rad olika reaktioner. Aischylos gör detta åt oss idag. Många befinner sig i Hefaistos' ställning, som gråtande en flod av salta tårar är en av dem som faktiskt slår hjälten i bojor medan han protesterar att det är mot hans vilja. ”Det smutsiga jobbet måste göras”, gnäller han till makten, ”men pressa mig inte för hårt.” Fler befinner sig i Okeanos' ställning, som ger det kloka rådet: ”Jag skulle förmana dig att vara försiktig … ty vilken lön får de med en alltför djärv tunga. Du har inte lärt dig ödmjukhet, eller att foga dig inför det onda …” Han ska försöka förhandla om fred med Zeus, men under tiden: ”Håll du dig lugn och avstå från gormande tal.” Andra befinner sig i samma ställning som körens ledare, som har sin egen diagnos på hjältens försyndelser: ”Bry dig inte alltför mycket om de dödliga, under det att du förbiser dina egna fördelar.”[42] (Med andra ord: skaffa ett riktigt jobb istället för att slösa bort tiden på British Museum.) Sedan finns också Hermes' ättlingar, ”Zeus' lakejer”, som tycker att de som inte hukar sig för makten helt enkelt är fullständigt galna – ett utmärkt sätt att tänka för en lakej.

I verkligheten väckte Marx' personlighet naturligtvis en liknande variation av reaktioner, eftersom de till största delen var beroende av ett tidigare svar på vad han representerade politiskt. De som förfärades över hans ”revolutionära fanatism” (till exempel Carl Schurz) förolämpades också av hans personlighet, ty dess mest slående särdrag var en hård styrka, en drivande intensitet som gjorde de mjuka upprörda. För de sistnämnda var en personlighet som byggdes kring en stålram en personlig förolämpning.

Men de som älskade honom var lika medvetna om stålramen. Den kanske mest intressanta vittnesbörden kommer från hans hustru Jenny: efter ett års giftermål blev de tillfälligt åtskilda när hon reste för att besöka sina föräldrar i Tyskland för att visa upp deras första barn. I ett ömt brev skrev hon om hur hon väntade på hans brev:

> Kära hjärtat, var snäll och låt bara pennan fara fram över pappret, även om den ramlar och snavar en eller två gånger och tar med sig en mening i fallet – Dina idéer står upprätt som det gamla gardets grenadjärer, så stolta och modiga, och precis som dem kan de säga *Elle meurt mais elle ne se rend pas* [Den dör men kapitulerar aldrig]. Vad gör det om uniformen för en gångs skull hänger löst och inte är så hårt knäppt. Vad snyggt det är med franska soldater, det där avslappnade, lättsamma utseendet. Tänk på våra maskinpolerade preussare. Det får en att rysa, eller hur. – Släpp ut bältet några hål den här gången och lossa på slipsen och hjälmen – låt participen flöda och placera orden varthelst de vill gå. Dessa trupper ska inte marschera i sådan god ordning.[43]

Omkring 1846 gjorde en rysk aristokrat vid namn Annenkov, som var på turistresa bland de framskridna idéerna i väst, Marx' bekantskap. Många år senare, efter att Marx redan hade blivit berömd, publicerade han sina intryck, inklusive detta:

> Marx var själv en man av en sort som bestod av energi, viljestyrka och oövervinnelig övertygelse – en man som som också var ytterst anmärkningsvärd till sitt yttre. Med tjockt svart hår på huvudet, håriga händer, iförd en rock som var knäppt tvärs över bröstet, hade han ett yttre

42 Citaten är från Paul Elmer Moores översättning av *Den fjättrade Prometheus*, i Oates & O'Neill, *Complete Greek Dramas*, band 1, s 127 ff, utom det första (Hefaistos') som är en omskrivning.

43 Jenny Marx, ”Brev till Marx”, efter 20 juni 1844, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 650.

> som en man med rätt och auktoritet att kräva respekt, oavsett vilken skepnad han intog eller vad han än gjorde. Alla hans rörelser var klumpiga men kraftfulla och självsäkra, hela hans uppträdande gick tvärtemot det vanliga sociala umgänget men var stolta och något avvaktande, och hans gälla röst med sin metalliska klang passade fantastiskt bra till de radikala uttalanden han gjorde om saker och folk.[44]

I denna ryska aristokrats ”fantasi” som han uttrycker det, förkroppsligade Marx ”en demokratisk diktatur … Skillnaden mot den sorts människor som jag hade lämnat bakom mig i Ryssland var ytterst påtaglig.” Den ryska romanen har gjort oss bekanta med denna sistnämnda sort – slappa, likgiltiga och eftergivliga.

En del av Annenkovs intryck passar utmärkt med en kommentar som Marx själv gjorde en gång. I en artikel som gav ett svidande porträtt av den brittiska armébyråkratin som den framstod under Krimkriget, tog han med följande sammanfattning i anklagelsen, och den gäller byråkratiska typer i allmänhet: ”Allt hos dem måste vara runt och mjukt. Inget är så förkastligt som de kantiga former som anger styrka och energi.”[45] Det finns ingen tvekan om att Marx’ personlighet i detta avseende var ”kantig”.

Den amerikanska fourieristledaren Albert Brisbane reste 1848 runt i Europa, och mötte Marx under dennes arbete i Köln,

> där jag upptäckte en utbredd folklig uppståndelse, och där jag hittade Karl Marx, den folkliga rörelsens ledare … Hans yttre uppvisade stor energi, och bakom hans slutna reserverade uppträdande såg man glöden och lidelsen hos en viljestark själ.[46]

Efter begeistringen över Pariskommunen besökte en korrespondent från *New York World* Marx’ hem för att göra en intervju. Hans summariska skiss av mannen började genom att erinra om ”Sokrates’ byst, mannen som dog hellre än att bekänna sin tro till dåtidens gudar.” Han fortsatte:

> Kasta en slöja över övre delen av ansiktet så skulle man kunna vara i sällskap med en kyrklig ledare. Visa det viktigaste draget, den enorma pannan, så vet man omedelbart att man har att göra med den väldigaste av alla enskilda samverkande krafter – en drömmare som tänker, en tänkare som drömmer.[47]

En drömmare som tänker, en tänkare som drömmer … det går att skriva om: lidelse som hålls i styr av intellektet, intellekt som får energi från lidelse. Marx’ far hade förstås rätt: det fanns en demon i hans bröst, som i bröstet på alla människor som sätter sig för att förändra världen istället för att kapitulera inför den.

---

44 Annenkov, *The Extraordinary Decade. Literary Memoirs*, University of Michigan Press 1968, s 167-168.

45 Marx, ”The British Army”, *New York Tribune*, 14 april 1855.

46 Brisbane, *A Mental Biography*, Boston: Arena Publishers 1893, s 273.

47 Landor, ”The Curtain Raised. Interview with Karl Marx, the Head of l’Internationale.”, *New York World*, 18 juli 1871. Citerat från *New Politics*, hösten 1962, s 128.

Kapitel 10 Framåt till principen om egen frigörelse

Det prometeiska avvisandet av maktens orättvisor var bara en sida av den revolutionära personlighet som Marx höll på att utveckla. Aischylos ställde själv en relevant fråga långt innan lord Acton: ”*Vem skulle kunna stå ut med dig om du lyckas?*” Det är lakejen Hermes som pikar Prometheus på detta sätt. Till och med i Olympen fanns det inte så få som gjorde uppror mot Zeus för att ersätta honom som härskare. Och även om Prometheus’ avsikter var de allra bästa, vilken annan *kunde* ta makten om de nuvarande makthavaren störtades? Zeus’ motståndare var bara en människovän, en tidig owenit.

Om den grundläggande frågan var revolutionärens förhållande till samhället, så var nästa fråga hans förhållande till de massor som han strävade efter att tjäna. Robert Owen var personligen den finaste personligheten bland Marx’ utopiska föregångare, och han hade för avsikt ”att styra eller behandla hela samhället som den mest framstående läkare kontrollerar och behandlar sina patienter på de bäst ordnade sinnessjukhusen, där tålamod och vänlighet … styr hur alla de som sköter om dessa olyckliga uppträder ...”[1] Som vi såg i kapitel 6 kunde arbetarmassorna betraktas på Owens sätt, som offer och omyndiga personer eller som en murbräcka, som rekryteringsbas för ett band, som avledande hot eller bara som en begränsad intressegrupp. Men ingen såg dem ännu bokstavligen som möjliga härskare över samhället.

För detta fanns ingen faktisk föregångare, framförallt ingen utanför de socialistiska leden.* Synen på massorna som endast verktyg, födda att bli ledda och kontrollerade, är samstämmig i alla samhällen med härskande klasser och bland dess tänkare, genom hela den nedtecknade historien så långt människans öga kan se. Det är inte ett mönster som kommer från den socialistiska rörelsen, men som breder ut sig i den.

1. Faran underifrån

Innan socialismen uppstod kunde massorna under vissa omständigheter kallas till handling: en grupp bland de besuttna klasser som leder samhället besegras, och blir desperat nog att tillgripa lösningen att egga de breda massor som befinner sig under båda konkurrenterna. För att lyfta sig själv till makten sätter den underklasserna i rörelse med lämpliga löften och paroller. Redan Aristoteles kände till detta.[2] Det antika Greklands *tyranni* blev ”tyranner” i det moderna språket, inte på grund av att de tyranniserade massorna mer än oligarkierna, utan för att de använde massorna för att tyrannisera oligarkierna själva.

Men det finns alltid en social chansning här: efter att ha kallat ut massorna underifrån i sociala aktioner, hur ska man sedan få dem att bromsa och återvända till sina hålor när de har gjort ens arbete? De kan bli övermodiga nog att själva försöka få något. Den risken fanns till och med på den tiden då de breda arbetande massorna (slavar, arbetande fria män eller livegna) inte kunde ha någon vision om en ny samhällsordning som motsvarade deras egna klassintressen, när deras seger därför i

---

1 Morton, *The Life and Ideas of Robert Owen*, New York: Monthly Review Press 1963, s 171.

* Som vanligt finns det möjliga undantag. En framstående kandidat är den aktningsvärda Gerrard Winstanley, ledare för den engelska revolutionens vänster, True Levellers (”Grävarna” [Diggers]). Men han var okänd på Marx’ tid, helt bortglömd. Sedan fanns kanske Thomas Münzer, som var ämne för Engels’ historiska arbete som skrevs efter revolutionen 1848, *Bondekriget i Tyskland*. Och Spartakus – ”den mest lysande man som hela den antika historien uppvisar; stor general – ingen Garibaldi – ädel natur, verklig representant för det antika proletariatet”, skrev Marx (Marx, ”Brev till Engels”, 27 februari 1861, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 160. Se även Marx, ”Confessions”, där Spartakus och Kepler räknas upp under ”favorithjältar”.)

2 Se Aristoteles, *Politiken*, Sävedalen : Åström, cop. 2003, bok V, kap 6.

själva verket inte kunde innebära en omorganisering av samhället underifrån utan bara kaos. När det ändrar sig blir det som tidigare har varit en allvarlig fara för den allmänna ordningen en dödlig fara för själva samhällsordningen.

Enligt Marx' åsikt är detta den förändring som äger rum i historien när kapitalismen och dess skugga, det revolutionära proletariatet, växer fram. För första gången *finns* det verkligen en underklass, en klass på vars arbete samhället grundar sig, vars natur verkligen *antyder* ett socialt program för sin egen omorganisering av samhället. När denna klass väl har satt sig i rörelse (kamp) har den ett historiskt val: den kan ”ta itu med sina egna angelägenheter” istället för att bara vara ett verktyg för en eller annan överklass (eller en del av den). Det är bara ett val: den nya makten kan förvisso fortfarande kontrolleras, ty den är mycket omogen, till stor del outvecklad, ofta barnsligt dum, dåligt utbildad. Men hur länge kan denna unga jätte tvingas bära kortbyxor?

På grund av denna nya fara fick borgarklassens klassinstinkt den redan tidigt att vara obenägen att kalla ut arbetarmassorna i samhällskonflikter, ens som allierad i sin egen strävan att gripa makten från den gamla samhällsordningen (ett ämne som vi kommer att ägna avsevärd uppmärksamhet åt i nästa del), och sedan dess har den huvudsakligen varit intresserad av sätt och medel för att splittra upp och leda de farliga masskrafterna underifrån åt vissa håll. Men enskilda ideologer och politiska äventyrare är en annan sak, och det är också de politiska strömningar som tittar i riktning mot en *anti*kapitalistisk elit. Som Marx en gång konstaterade varierar till och med enskilda borgerliga politiker avsevärt i sin villighet att leka med denna eld.[3] I sin summariska skiss av den franske liberale politikern Thiers, som efter att ha tjänat både Louis Philippe och Bonaparte utförde uppgiften att massakrera Pariskommunen, kommenterade han ett liknande mönster:

> En ”yrkesrevolutionär” i den meningen att han i sin iver … att utöva makten … när han hade förvisats till oppositionens sida aldrig hade några samvetsbetänkligheter att underblåsa den folkliga glöden och framkalla en katastrof för att driva bort en rival … Arbetarklassen har han skymfat som ”*den gemena massan*”.[4]

Denna politiska typ hade en vergiliansk benämning: *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo* – ”om jag inte kan förändra makterna ovan, ska jag sätta de lägre områdena [Acheron] i rörelse.”[5] Den var mycket mer känd på Marx tid än i vår tid, och att den återfanns så ofta återspeglar hur känslig man var för skillnaden mellan politiska rörelser uppifrån och underifrån.[*]

Gentemot alla varianter av socialism och reform som såg arbetarmassorna i ackusativ kasus (”vi ska befria *dem*”), utvecklade Marx principen om arbetarklassens egen frigörelse. Den klassiska formuleringen av den skrevs ner mycket senare, 1864, som första paragrafen i Första internationalens *Stadgar*: ”Betänk, Att arbetarklassens frigörelse måste erövras av arbetarklassen själv,...”[6] Men som Engels helt riktigt sa, var denna tanke vid denna tidpunkt sedan länge deras gällande uppfattning:

---

3 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 27 f.

4 Marx, ”The Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 119.

5 Från *Aeneiden*, VII, s 312, Juno talar.

* George Brandes' biografi om Lassalle berättar att den blivande arbetardiktatorn, när han övervägde sin politiska linje, ”grubblade som Akilles i sitt tält, och i sina tankar under dagar och nätter upprepade bördan av Vergilius' linje ...” (Brandes, *Ferdinand Lassalle*, Berlin: Duncker 1877, s 108.) Eftersom det faktiskt är nyckeln till Lassalles politik är det utmärkt att Brandes använde Vergilius-citatet som motto på biografins framsida, som Lassalle själv hade gjort för sin broschyr *The Italian War.* Även Engels kom att tänka på mottot när han funderade över de senare franska liberalernas feghet: ”*flectere si nequeo superos, Acheronta movebo* är inte deras sak … De är rädda för det proletära Acheron.” (Engels, ”Brev till P Lafargue”, Engels/Lafargue, *Correspondence*, Moskva: Foreign Languages Publishing House 1959-196?, 3 band, band 1, s 338-339.) Notera också att det finns med i utdragen från Marx ”ungdomsroman”, *Scorpion und Felix*, som presenteras i Specialnot B, fotnot sid 382.

6 Marx, *Allmänna stadgar för Internationella Arbetarassociationen*, på marxists.org. [Dessa stadgar är från 1871, men byggde på 1864 års stadgar – öa.]

”vår åsikt var ända från början att ’arbetarklassens befrielse måste vara arbetarklassens eget verk’.”[7]

2. Engels’ utbildning

Ända från början? Det gäller marxismen i allmän mening, men det är lärorikt att förklara på vilket sätt det *inte* gäller Marx under hans förmarxistiska utvecklingsperiod.

Vi har sett en del av Engels’ tidigare utveckling innan han allierade sig med Marx. När han reste till England i november 1842 hade han blivit omvänd till något som Moses Hess då kallade sin kommunism, en filosofisk kommunism som var en helt annan än de flesta franska kommunisternas kommunism, i synnerhet var den reformistisk och framförallt främmande för alla förpliktelser mot klassen. Denna sentimentalt småborgerliga radikalism döptes snart till ”Sann socialism”, och under denna beteckning kan läsaren hitta en diskussion om den i *Kommunistiska manifestet*. Dessutom befann sig Hess i sin period av svärmeri för Proudhons skrifter, som han inte utan berättigande ansåg vara snarlika hans eget teoretiska hopkok. Hess använde en vagt icke-statlig (anarkistisk) retorik som modell. Sådan var mer eller mindre Engels’ teoretiska utrustning när han anlände till England, i den mån han gjorde några allmänna tillämpningar. Vi har redan nämnt att det under en period var just sådana teoretiska generaliseringar, som hade härletts från det efterblivna Tysklands filosofiska radikalism, som i hans tänkande stred med de konkreta revolutionära slutsatser som han alltmer drog från den engelska klasskampen och dess organisationers erfarenheter.

På hösten 1843 började Engels sin författarbana i den engelska pressen med artiklar till oweniternas organ *The New Moral World*. I en central artikel hyllade han Proudhons *What Is Property?* [Vad är egendom?] som det viktigaste ”kommunistiska” verk som publicerats. (Han var okunnig om det faktum att Proudhon fördömde kommunismen: hans entusiasm för Proudhon kom via Hess, som hade anammat den beteckningen.) Artikeln betonade speciellt följande vad gäller Proudhon:

> Efter att ha visat att alla sorters regeringar är lika förkastliga vare sig det är demokrati, aristokrati eller monarki, att alla regerar med hjälp av våld, och att i bästa fall majoritetens styrka förtrycker minoritetens svaghet, drar han till sist slutsatsen: ”Nous voulons l’anarchie!”, vi vill ha anarki, ingens styre, allas ansvar mot ingen annan än sig själv.[8]

Det fanns mer proudhonism i Engels’ artikel, radikal till tonen och reaktionär till sitt innehåll. Följande är ren proudhonism:

> Demokratin är i grund och botten, som alla regeringsformer, en motsättning i sig själv, en osanning, inget annat än hyckleri … Politisk frihet är låtsad frihet, den värsta sortens hyckleri, bara till det yttre frihet och därmed i verkligheten slaveri. Politisk jämlikhet är samma sak, därför måste demokratin, precis som alla regeringsformer till sist gå i bitar … vi måste antingen få vanligt slaveri, ohöljd despotism, eller verklig frihet och verklig jämlikhet – det vill säga kommunism.[9]

I samma artikel skryter han att tyskarna, till skillnad från de ekonomiskt sinnade engelsmännen och de politiska fransmännen, ”blev kommunister *filosofiskt*, genom att först resonera om principer.”[10] Vi har (i kapitel 7) redan citerat hela det avslöjande stycke som slutar med tillkännagivandet att

---

7 Engels, ”Preface to Communist Manifesto, 1888”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 28. [Inte med i svenska översättningen av Manifestet – öa.] Formuleringen är lite annan än originalet, vilket också gäller i Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, på marxistarkiv.se, s 8.)

8 Engels, ”Progress of Social Reform on the Continent”, *The New Moral World* 4 och 18 november 1843, i *MEGA I*, band 2, s 442.

9 *Ibid*, s 436.

10 *Ibid*, s 435.

kommunisterna i Tyskland bara kan rekrytera från de bildade klasserna, ”det vill säga från universiteten och från handelsmannaklassen”, och det på grund av tyskarnas osjälviska ” kärlek till abstrakta principer” och ”likgiltighet inför verkligheten och egenintresset”.[11] Detta ältande av Hess’ kommunism kan illustrera varför Marx och Engels senare var så hånfulla mot hans ”Sanna socialism” och hela den sentimentalt socialistiska skolan. Vad gäller de underbart filosofiska tyskarna: 1885 kommenterade Engels i efterhand, att han vid den tidpunkt (1843) då han för första gången träffade de tyska kommunisterna i London, ”ännu, i motsats till deras inskränkta jämlikhetskommunism, istället [hade] en ordentlig dos av just inskränkt filosofiskt övermod …”[12]

Engels nästa bidrag till den owenitiska tidningen är speciellt belåten med Wilhelm Weitling, som också hade hyllats i den tidigare artikeln som ledare för den tyska kommunismens arbetardel. Nu betonade Engels:

> den viktigaste punkt där Weitling är överlägsen Cabet, nämligen att avskaffa alla regeringar med våld och med hjälp av majoriteten, och i dess ställe upprätta enbart en administration … [och] förslaget att inte en majoritet i samhället i sin helhet ska utse tjänstemännen i denna administration … utan bara de som har kunskap om den speciella sorts arbete som den framtida tjänstemannen ska utföra, och – en av planens viktigaste drag – att de som utser ska välja den lämpligaste personen med hjälp av någon sorts uppsatstävling ...[13]

Weitling var ingalunda den ende på den socialistiska scenen som förespråkade någon sorts elitstyre. Tvärtom var någon sorts version av en ny och mer förtjänstfull byråkrati typisk för de existerande socialismerna och kommunismerna.*

Engels senare artiklar till oweniterna blev gradvis alltmer kluvna om förhållandet mellan kommunismen och klasserna. När han i februari 1843 strålande skrev till Marx om de lyckade kommunistiska mötena i Elberfeld (som omnämns i kapitel 8) var han medveten om att det saknades en bit i den lysande bilden, även när han skröt om att ”kommunismen i Wupperdalen är en realitet, och faktiskt redan nästan en makt.” Ty ”hela Elberfeld och Barmen, från penningaristokraterna till livsmedelshandlarna, var representerade, bara proletariatet saknades.” Och lite senare: ”… inget nytt här. Bourgeoisien pratar politik och går till kyrkan. Vad proletariatet gör vet vi inte och kan vi knappast få reda på.”[14]

Den vändpunkt som finns dokumenterad kom i slutet av 1845, när Engels kommit en bit på väg i samarbetet med Marx om *Den tyska ideologin*. Det var efter Marx’ och Engels’ gemensamma besök

---

11 *Ibid*, s 449. Tidigare citerat i kapitel 7, s 95.

12 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

13 Engels, ”The ’Times’ on German Communism”, *The New Moral World*, 20 januari 1844, *MEGA I*, band 2, s 452.

* Weitlings plan på examen i statsförvaltning för att välja ut en oligarki återkom regelbundet under socialismens senare historia. Den blev till exempel fabianisten Bernard Shaws favoritförslag på hur man skulle ersätta demokratin. I sin kritik av Hegels statsteori, som föregrep Weitling, hade Marx redan angripit denna plan som en byråkratisk ritual. Tanken på sådana examina för statstjänstemän, skrev han, är mer passande ”för att bli skomakare än för att bli verkställande ämbetsman.” Ty man kan vara en god medborgare även om man är okunnig om skomakeri, men inte om man är okunnig om politiska angelägenheter, som inte kan vara en speciell grupps monopol: ”’Examen’ är blott en frimurarformel, det juridiska erkännandet av det statsmedborgerliga vetandet som ett privilegium. ’Förknippandet’ av ’ämbetet’ med ’individen’, detta objektiva band mellan det borgerliga samhällets och statens vetande, examen, är ingenting annat än *vetandets byråkratiska dop*, det officiella tillkännagivandet av det profana vetandets *transsubstantiation* till heligt (vid varje examination är det självklart att examinatorn vet allt). Man har aldrig hört att de grekiska eller romerska statsmännen skulle ha avlagt examina. Men, naturligtvis, vad är då en grekisk eller romersk statsman contra en preussisk regeringsman?” (Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.)

14 Engels, ”Brev till Marx”, 22 februari 1845, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 20 och 17 mars 1845, *ibid*, s 28. Engels förvandling går att följa genom de engelskspråkiga artiklar som återges i *MEGA I*, band 4, s 337-348.

i England och samtalen med de chartistiska ledarna. I en artikel som Engels bidrog med i *The Northern Star* visade han den vändning han hade gjort genom att varna chartisterna för att inte förvänta sig några revolutionära förändringar från medelklasserna:

> Det är från vårt arbetande folks själva mitt som de revolutionära aktionerna i Tyskland kommer att börja. Det är sant att det finns ett betydande antal republikaner och till och med kommunister bland våra medelklasser, och även unga män som skulle kunna bli mycket användbara i rörelsen om det skulle ske ett allmänt utbrott nu, men dessa män är ”borgerliga”, profitörer, fabrikanter till yrket. Och de försäkrar att de inte kommer att demoraliseras av sitt yrke, av sin samhällsställning, som tvingar dem att leva på andra människors slit, att bli feta genom att vara de arbetande klassernas utsugare, ”exploatörer”?

De som är ”proletära i sinnet” kommer att vara oändligt få till antalet, fortsatte han: ”Som tur är räknar vi inte alls med medelklasserna.”[15]

Nu var Engels på väg att bli marxist.

3. Frigörelsens aktiva element

Vi kan nu återvända till en fråga vi ställde i slutet av kapitel 6. Där såg vi att Marx i den artikel från 1843 där han för första gången pekade ut proletariatet som den revolutionära klassen, hade med två meningar som har givit upphov till mycket spekulationer: nämligen ”i proletariatet finner [filosofin] sitt *materiella* vapen”, och ”*Filosofin* är *hjärnan* hos denna emancipation, dess *hjärta* är *proletariatet*.” Tillsammans med en tidigare hänvisning till revolutionens ”passiva element” tas dessa meningar (ur sitt sammanhang) och slås ihop till ett påstående att proletariatet bara är ett passivt verktyg som ska skötas av revolutionens filosofer, den intellektuella eliten. Denna konstruktion är särskilt rimlig eftersom det var den åsikt som präglade den filosofiska radikalismens unghegelianska representanter. Och i mars 1845 återspeglade den unge Engels (innan han anslöt sig till Marx i Bryssel) dåtidens vanliga tänkande när han hänvisade till att just detta stycke hos Marx betydde att revolutionen skulle gå framåt ”[m]ed filosoferna som tänker och arbetarna som kämpar för oss”.[16]

Men redan i mitten av 1844 hade Marx i en artikel gjort sina åsikter i denna fråga kristallklara – åtminstone för oss i efterhand om än inte för alla hans samtida. Den publicerades i Paris medan Engels fortfarande var kvar i Manchester. Det är den artikel där Marx offentligt angrep Arnold Ruges uppfattningar om de schlesiska vävarnas uppror. Som vi påpekade i kapitel 8 betonade Marx i denna artikel kraftigt vävarnas dynamiska kampförmåga, överdrev den faktiskt. Ty ledmotivet i artikeln är arbetarklassens *egen aktivitet*.

I artikeln är Marx därför särskilt upprymd över Wilhelm Weitlings bok och hans ställning som rörelsens teoretiker. Ty precis som de schlesiska vävarna visade att arbetarklassen kunde aktivera sig själv, så visade Weitling att arbetarklassen kunde få fram sina egna ”huvuden”. I följande stycke är det den sista meningen som är kärnan:

> Vilket enskilt verk om bourgeoisiens befrielse, det vill säga politisk befrielse, kan bourgeoisien – med alla sina filosofer och skriftlärda inräknade – uppställa jämte Weitlings *Garantien der Harmonie und Freiheit*? Jämför man den tyska politiska litteraturens tråkighet och fogliga medelmåttighet med denna de tyska arbetarnas *obehärskade* och briljanta litterära debut; jämför man proletariatets *gigantiska* barnskor med den tyska bourgeoisiens dvärglika förbrukade politiska skor, så måste vi profetisera den *tyska askungen* en *atletgestalt*. Vi kan garantera att det tyska proletariatet är det europeiska proletariatets *teoretiker* precis som det engelska proletaria-

15 Engels, ”The Late Butchery at Leipzig...”, *The Northern Star,* 13 september 1845, i *MEGA I*, band 4, s 477.
16 Se kapitel 6, s 89-90.

> tet är ekonomen och det franska är *politikern*.

Märk väl: det är inte filosoferna som är teoretiker åt det tyska proletariatet utan det tyska proletariatet själv som är teoretiker. Sedan sätter han punkten över i:

> För på samma sätt som den tyska bourgeoisiens impotens är Tysklands *politiska* impotens, så är även det tyska proletariatets *sociala* kapacitet – även utan den tyska teorin – Tysklands *sociala* kapacitet. Olikheten mellan Tysklands filosofiska och politiska utveckling är inget *abnormt*. Den är en nödvändig olikhet. Endast under socialismen kan en filosofisk nation upptäcka den praxis som överensstämmer med dess natur och endast i *proletariatet* kan den upptäcka den aktiva agenten för dess befrielse.

Proletariatet är revolutionens aktiva element, dess roll är inte beroende av den ”tyska teorin”, det vill säga den tyska filosofin. Om det skulle finnas någon tvekan om att Marx tillrättavisar den filosofiska arrogans som unghegelianerna uppvisar, så lägger han till varningen att Ruge och hans anhängare inte ska betrakta sig som arbetarnas lärare: de har något att lära sig.

> Ställd inför den schlesiska revoltens första utbrott kan ingen människa som tänker och älskar sanningen anse plikten att spela *skollärare* för händelsen är ens huvudsakliga uppgift. Tvärtom bör hans plikt vara att studera den för att upptäcka dess *specifika* karaktär.[17]

4. Elitism kontra massorna

Detta resonemang fortsatte i den bok som Marx skrev tillsammans med Engels samma år – *Den heliga familjen*. Även denna riktade sig mot den unghegelianska elitismen. Ty om Ruge var en av denna strömnings mest framstående ledare, var Bruno Bauer dess mest framträdande representant.*

Den heliga familjen var en omfattande polemik mot Bauer och kretsen kring hans *Allgemeine Litteratur-Zeitung*, som under 1834-1844 gavs ut i Charlottenburg. Marx artikel ”Om judefrågan” hade också riktats mot Bauer, men dess förhållningssätt hade huvudsakligen handlat om meningsmotsättningar, om än svåra sådana, *inom* en strömning. *Den heliga familjen* var ett totalangrepp över hela linjen. Oenigheterna hade ökat från båda sidor: som vi har sett hade Marx klargjort sina uppfattningar i en alltmer revolutionär riktning, medan Bauer övergav det tidiga 1840-talets radikalism och gick åt höger. Så småningom skulle han sluta som konservativ anhängare till Bismarck.

Det första skedet i Bauers förvandling utmärktes av hans angrepp mot revolutionens huvudfiende, nämligen massorna. Det var inte längre bara frågan om den traditionellt intellektuella (och unghegelianska) elitistiska och mästrande synen på massorna. Detta var något kvalitativt annorlunda. Och ledmotivet i *Den heliga familjen* – i den mån denna spretiga bok har något ledmotiv§ – är just

17 Marx, *Kritiska randanmärkningar till artikeln ”Kungen av Preussen och socialreformen”*, på marxists.org.

* Inte så att unghegelianismen vid denna tidpunkt kan anses vara en enhetlig strömning. Tvärtom höll den redan på att splittras åt olika håll. I slutet av 1844 hade Bauers tidning lagts ner och unghegelianismen var död som fungerande strömning. (Jmfr McLellan, *The Young Hegelians...*, s 47.) Marx avsky mot Bauers ökande elitism hade redan tidigare samma år omnämnts i *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*. Den nämns där men utvecklas inte. (Se Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.) Redan i *Manuskripten* kan man också återfinna Marx’ nya, skeptiska syn på filosofens roll: ”Filosofen – själv en abstrakt form av den alienerade människan – gör sig själv till måttstock för den alienerade världen”, skriver han hånfullt. (*Ibid*.) Det hänger ihop med den skeptiska syn på själva filosofin som också finns där.

§ *Den heliga familjen* är till sin form och framställning en irriterande bok, den i detta avseende sämsta bok Marx någonsin skrev. (Det är synd att det var den, och inte *Den tyska ideologin*, som lyckades bli publicerad på den tiden, även om också den sistnämnda har en del brister, speciellt i Del II.) Till strukturen är *Den heliga familjen* formlös och oorganiserad, stilistiskt är den ofta självsvåldig på ett naivt sätt, alltför ofta låter den som ett litterärt gräl i ett kotteri, ibland sänker den sig till meningslöst navelskåderi. Allt detta gör det svårare att uppfatta den verkliga

ett motangrepp mot den syn på massorna som antogs av Bauers krets, som kallade sin ideologi ”kritisk kritik”.

Detta ledmotiv slås an i den första meningen (av Engels): ”Oavsett hur överlägsen den Kritiska kritiken anser sig vara över massorna, så har den oändligt medlidande med massan.” Förvisso ”ryggade [den] från kontakter med den syndfullt spetälsksjuka massan”, men den försöker ”befria massan från massigheten.”* Precis som de säger till historien, ”Du borde ha ägt rum på ett sådant sätt!”, så ska den också bota massorna från deras ”dumhet” genom att nedlåta sig att lägga fram sin vishet inför världen.[18] Det enda det ”massiga” folket behöver göra är att sitta vid kritikernas fötter, förstå kritiken, förändra sitt medvetande, och – *voilá!* så kommer revolutionen.[19] Men enligt de kritiska filosoferna ”gör arbetaren ingenting, och därför har han ingenting” (citerat från Edgar Bauer).[20]

I en viktig del med rubriken ”’Ande’ och ’massa’” driver Marx frågan längre. (Eftersom betydelsen av *Geist* sträcker sig från ”ande” till ”sinne” och ”intellekt” skulle rubriken, om man töjer ut det lite, kunna moderniseras till ”Intellektuella mot massorna”.)

De kritiska filosoferna ställer sin ”Absoluta kritiska visdom” mot ”massornas absoluta dumhet”. Massorna utgör en trög, oföränderlig död vikt på samhället: för de kritiska är 1500-talets och 1800-talets massor samma ”absoluta, oföränderliga ’*Massa*’.” Den kritiska sanningen ”riktar sig inte till den faktiska människan utan till *’själens innersta djup’*”, och när massorna lyckas förstå detta så kommer deras inställning att förändras.[21] Men under tiden – här citerar Marx Bauer:

> ”Alla stora handlingar tidigare i historien”, får vi höra [från kritikerna], ”var *ända från början* misslyckade och fick ingen tydlig framgång därför att massan blev *intresserad* av och *entusiastisk* över dem. Med andra ord måste de med nödvändighet få ett sorgligt slut eftersom den tanke det handlade om var sådan att den måste tillfredsställas med en ytlig uppfattning och därför lita till massornas samtycke.”[22]

Så enligt baueriterna är det helt och hållet massornas fel, eftersom de sätts i rörelse av intressen (en smutsig värld) istället för tankar. Marx svarar att den historiska lärdomen är raka motsatsen: revolutionära ansträngningar misslyckas i den mån de *inte* tillräckligt mycket tilltalar massornas intressen. ”’*Tanken*’”, skriver han, ”skämde alltid ut sig i den mån den var något annat än ’*intresset*’.” Den franska revolutionen var en framgång utifrån borgarklassens intressen, ett misslyckande utifrån massornas intressens synvinkel – eftersom de sistnämnda bara agerade på basis av en upphöjd tanke istället för på grundval av sina verkliga intressen.

> Bourgeoisiens *intressen* under revolutionen 1789 var långtifrån att ”*misslyckas*”, de ”*vann*” allt och uppnådde ”*de största framgångar*”, oavsett hur mycket dess ”*patos*” gick upp i rök och de ”*entusiastiska*” blommor med vilka dessa intressen hade smyckat sitt ursprung vissnade …

---

betydelse som dess teoretiska innehåll har. Och som grädde på moset gör den existerande engelska översättningen det inte lättare. Med detta sagt måste det tilläggas att det betalar sig att läsa boken en andra gång, då man kan avfärda dess många brister och läsa den som en polemik mot den intellektuella elitismen, skriven innan det fanns någon större medvetenhet om att en sådan tendens var förkastlig.

* I januari 1841 hade till exempel Engels, som fortfarande bara var en radikal demokrat, formulerat denna paroll i en viktig artikel för den ungtyska rörelsen: ”Inget ståndssystem utan istället en enda stor nation av medborgare med samma rättigheter!” (Engels, ”Ernst Moritz Arndt”, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 127.)

18 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 17, 21, 24.

19 Jmfr Hook, *From Hegel to Marx…*, New York: Humanities Press 1950, s 103-105. Hela kapitel 3 om Bauer bör läsas i samband med detta ämne.

20 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 29.

21 *Ibid*, 106, 108-109.

22 *Ibid*, s 109.

> Revolutionen var ett ”misslyckande” för *den* massa som i den *politiska* ”tanken” inte hittade tanken om sina verkliga ”*intressen*”, vars verkligt revolutionära livsprincip, vars verkliga förutsättningar för frigörelse i grund och botten var andra än de förhållanden inom vilkas begränsningar bourgeoisien kunde befria sig själv och samhället. Om revolutionen då … var ett misslyckande så berodde det på att massan, vars levnadsförhållanden i grunden var de begränsningar inom vilka revolutionen stannade, var en *uteslutande* massa som inte omfattade det hela, en *begränsad* massa. Om den var ett misslyckande så berodde det inte på att massan blev ”*intresserad*” av och ”*entusiastisk*” över revolutionen, utan på att större delen av massan – den del som var skild från bourgeoisien – upptäckte att revolutionens princip varken innehöll dess *verkliga* intressen eller *dess egen* revolutionära princip, utan *bara* en ”tanke”, och därför bara mål för en tillfällig *entusiasm* och en *upprymdhet* som bara var skenbar.[23]

Under historiska aktioner är det den ”aktiva massan”, ”det faktiska *intresse*” som aktionen handlar om, som är avgörande, inte bara tanken i den som den baueritiska kritiken tror. På grund av sin fantasifullt omvända syn på den historiska utvecklingen vänder de upp och ner på fiende och allierad och ser massorna som fienden:

> ”*I massan*”, berättar den för oss, ”*finns andens verkliga fiende och ingen annanstans*, som dess tidigare liberala språkrör trodde.”[24]

I detta citat från baueriterna är det Marx som har gjort kursiveringarna. Enligt dem är det inte den absolutistiska regimen, inte de borgerliga utsugarna (för arbetarna ”gör ju ändå ingenting”), som är fiende till anden (eller intellektet, *Geist*). Det är massorna själva som är den fiende som ska kuvas av de kritiska filosoferna.*

5. Marx’ angrepp på den filosofiska elitismen

Marx svarar med en sammanfattning av sin uppfattning om hur massorna drivs till revolution för att övervinna sin egen alienation. Han för fram den paroll som lanserades av Loustalots *Révolutions de Paris* 1789:

Les grands de nous paraissent grands	De stora verkar stora för oss
Que parce que nous sommes à genoux	Bara för att vi står på våra knän
- Levons nous! -	- Låt oss resa oss! -[25]

Om kritikerna ser massorna som hinder för utvecklingen så beror det (säger Marx) på att de bara ser utveckling som en ”abstrakt *fas*”. I det nuvarande samhället har all andlig (eller intellektuell) utveckling hittills varit ”*utveckling mot mänskligheten massor* [deras intressen], vilket har tvingat in dem i ett *alltmer avhumaniserat* tillstånd.” Arbetarnas revolutionära organisering är i sig själv ett steg mot en lösning: ”Till denna kommunistiska kritik fanns det en omedelbar praktisk motsvarighet i denna rörelse hos den *stora massan*, i motsats till vilken den tidigare historiska utvecklingen hade ägt rum.”[26] Sedan följer det redan citerade stycke,[27] där Marx hyllar de franska och engelska arbetarnas sug efter kunskap, starka längtan efter egen utveckling och mänsklig upphöjdhet.

---

23 *Ibid*, s 109-110.

24 *Ibid*, s 86.

* Längre fram citeras baueriterna återigen längs samma linjer: ”Den absoluta kritiken har förkunnat att ’*massan*’ är *andens verkliga fiende*. Den vidareutvecklar detta så här: ’Anden vet nu var den ska *leta efter sin* enda *motståndare* – i massans självbedrägeri och ryggradslöshet.’” Marx föresätter sig att ta upp kritikernas ”*fälttåg* mot *massan*.” (*Ibid*, s 112, 117.)

25 *Ibid*, s 112.

26 *Ibid*, s 113-114.

27 Se kapitel 6, s 83.

Istället för att se förhållandet mellan ande (intellekt) och materiella intressen slår kritikerna fast en dogmatisk motsats mellan dem. Dessutom,

> Denna motsats uttrycks förvisso under historien, i människans värld, på ett sådant sätt att ett fåtal utvalda *individer,* som *aktiv* ande, ställs i motsättning till resten av mänskligheten som en *själlös massa*, som stoff.[28]

Givetvis är de ”få utvalda individerna” de kritiska filosoferna själva, som med hjälp av sin förmätna vishet höjer sig över massorna, och ser sig själva (och bara sig själva) som de historiska förändringarnas ”aktiva ande”. Under den franska restaurationen hade det funnits en grupp så kallade Doktrinärer (som Guizot) ”som utropade *förnuftets överhöghet* i motsats till *folkets överhöghet* för att utesluta massorna och härska *ensamma*.”

Inte ens hos Hegel, påpekar Marx för dessa lärjungar, är det filosoferna som utgör historiens aktiva princip. Följande stycke är viktigt för att klargöra den tvetydighet som vi diskuterade tidigare mellan filosofins och filosofens roll – det vill säga mellan teorin och teoretikern:

> Redan hos Hegel hittar historiens *Absoluta ande* sitt material i *massan*, och det uttryck som är tillämpligt på den endast i filosofin. Men *filosofen* förekommer bara som det organ i vilket den Absoluta anden, som gör historien, *så småningom* uppnår ett självmedvetande, efter att utvecklingen har haft sin gång. Filosofens deltagande begränsas till detta efterföljande medvetande, ty den verkliga historiska utvecklingen framkallas av den Absoluta anden *omedvetet*. Filosofen hänger alltså med *post festum* [efter händelsen].[29]

Förvisso, fortsätter Marx, är Hegel inkonsekvent, men Bauer tar bort motsägelserna och går hela vägen. Bauer ser sig själv och sina anhängare som historiens enda aktiva element:

> *För det första* utropar han *kritiken* till den Absoluta anden och *sig själv* till *K*ritiken … *K*ritiken anser sig därmed själv vara förkroppsligad uteslutande i en liten *handfull* utvalda män, i herr Bruno och hans lärjungar, och inte i en *massa* …
> På ena sidan står massan som historiens passiva, kraftlösa, historielösa, *materiella* element. På den andra sidan står *A*nden, *K*ritiken – herr Bruno och kompani som det aktiva element från vilket alla *historiska* aktioner utgår. Handlingen att omvandla samhället inskränks till den kritiska kritikens hjärnaktivitet.[30]

Denna avdelning slutar med en spydighet (som är typisk för boken), men för en gång skull en spydighet med en poäng:

> Den kritiska kritiken, som blir *konkret* först i sin motsats – nämligen massan, *dumheten* – måste därför ständigt *skapa* denna motsats för sig själv, och herrar Faucher, Edgar och Szeliga [från Bauers krets] har givit rikliga bevis för den skicklighet de besitter i sin specialitet, *massförvirring* av personer och ting.[31]

Kritikernas uppfattning om samhällets omorganisering grundar sig på motsättningen mellan ande och massa, ”där *A*nden, eller *K*ritiken utgör det organiserande *arbetet*, massan *råmaterialet* och historien *produkten*.”[32] Människomassorna ”är bara det *material* på vilket den kritiska kritiken verkar.”[33]

---

28 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 114.
29 *Ibid*, 115.
30 *Ibid*, s 115-116.
31 *Ibid*, s 116.
32 *Ibid*, s 168.
33 *Ibid*, s 177.

I *Den heliga familjen* skriver således Marx den första direkta polemiken mot den förhärskande uppfattningen att det är en grupp överlägsna intellektuellas privilegium att tänka åt massorna, vars plikt det i sin tur är att återgälda denna tjänst genom att fungera som deras verktyg, hjord eller råmaterial.

6. Sues Les Mystères de Paris

Detta ledmotiv i *Den heliga familjen* hjälper till att förklara varför omkring en tredjedel av boken ägnas åt en analys av en roman av Eugène Sue, *Les Mystères de Paris*, som nyss hade publicerats och var en stor bästsäljare, inte bara i Frankrike utan i översättning över hela kontinenten. Boken var inte bara en populär roman, den hade också ”sociala tendenser” det vill säga socialistiska drag. Dess positiva sida var att den kunde ”rikta allmänhetens uppmärksamhet mot de fattigas situation i allmänhet”, som Engels skrev i oweniternas tidning bara ett halvt år innan han samarbetade med Marx om *Den heliga familjen*.[34]

Viktigare för oss är att den bland annat togs upp av just Bauers krets av kritiska filosofer och lovprisades i deras tidning av Bauers lärjunge Szeliga. Marx tar därför upp den som ett konkret exempel på vad baueriternas sociala uppfattningar ledde till, när de väl hade hämtats ner från de filosofiska abstraktionernas höjder.[*]

Man måste ha läst Sues roman för att förstå Marx’ diskussion. *Den heliga familjen* kunde utgå från och utgick verkligen från att ”alla och envar” hade läst den. Poängen är att *Les Mystères de Paris* inte bara är ett prima exempel i världslitteraturen på ett förhärligande av en samhällsfrälsare från ovan, utan också ett av de mest motbjudande exemplen i denna genre.

Sue återspeglas själv perfekt i detta. Han var ättling till en välbeställd storborgerlig familj med aristokratiska anspråk, och gjorde av med några förmögenheter genom ett lyxliv som snobb, även de pengar han hade gjort sig som författare med konservativa, rojalistiska åsikter. Vad gjorde honom till vänsteranhängare? Vändpunkten var ren fattigdom på grund av sitt hämningslösa slöseri på det vackra livet, fram tills en dag när hans bankdirektör informerade honom att han var ruinerad. Det verkar dessutom som om en aristokratisk dam på ett smärtsamt sätt hade avvisat honom. Inför denna uppenbara orättvisa funderade han på att skjuta sig själv, men började istället skriva igen. *Acheronta movebo*: efter ha blivit förolämpad av makten däruppe vände han uppmärksamheten mot de lägre regionerna. I *Matilde* behandlade han folkets värld för första gången. Hans vän Dumas har berättat om den ”fysiska vämjelse” med vilken Sue letade runt efter sitt material i slummen. I denna roman förvandlas en butter borgare till en ideell kapitalist.

Les Mystères de Paris gjorde honom berömd: den hyllades av en ny publik, inklusive arbetare som måste låta få den uppläst i grupper, såväl som den vackra världen. Den prisades av både högerpressen och Fouriers socialister. Sue blev själv förespråkare för fourierismen, som vid den tidpunkten var en småborgerlig reformistisk rörelse som förhärligade klassamarbete och fredlig propaganda. Det bästa man kan säga om hans senare karriär är att han trots vädjanden vägrade sluta fred med den andre Bonaparte.

På 1840-talet var det nya med Sues roman dess filantropiska medlidande med de underjordiska folkhorder som myllrade i det moderna samhällets inre. Det finns knappt en enda arbetare i Sues

---

34 Engels, ”Continental Movements”, *The New Moral World*, 3 februari 1844, *MEGA I*, band 2, s 455.

* Marx inleder sin diskussion om Sue med detta: ”’Kritisk kritik’ i form av *Szeliga-Vishnu* presenterar ett förhärligande av *Les Mystères de Paris*. Eugène Sue uppges vara en ’kritisk kritiker’.” (Marx/Engels, *The Holy Family*, s 79.) När Marx tar upp Sue diskuterar han alltså en författare som baueriterna har sagt sig vara i ideologisk solidaritet med.

bok.* Sues folk består av brottslingar, prostituerade och andra socialt utstötta. I båda ändar består samhället huvudsakligen av parasiter, trasvärlden. Men boken kräver en del positiva reformer: rätten att skiljas, billigare juridisk hjälp till fattiga, modelljordbruk för arbetslösa, en statlig ersättare till pantbankerna, och så vidare. Utan tvivel var Sue en av de första litterära idealisterna och förespråkarna av en välfärdsstat.

Problemet med romanen, och kärnan i Marx' kritik, är hjälten: Rudolph, furste av det tyska furstendömet Gerolstein, som promenerar i Paris' slum som en vanlig herr Rudolph och gör goda gärningar. (”Att gottgöra det goda, bestraffa det onda, trösta de som lider, utforska mänsklighetens alla sår, försöka rädda själar från undergång – sådan är den ädla uppgift som jag har tagit på mig.”) Utöver att vara rik, klok, bildad, vacker, älskvärd och helgonlik, kan han också spöa upp Paris' tuffaste ligister – ”en handlingens man, vars fysiska styrka och beredvilliga djärvhet alltid ingav respekt hos massan.” Hans ögon är så oemotståndligt magnetiska att han kan förlama en ogärningsman bara genom att titta på honom.[35]

7. Frälsaren från ovan som tyrann

Bortsett från de avvikelser från ämnet och utflykter som kännetecknar *Den heliga familjen* i sin helhet, är Marx speciellt ute efter beskrivningen av Rudolph som befriare från ovan. De främsta toner han slår an är:

1. Om folket ska fortsätta att söka sin räddning hos makterna ovan trots att orättvisorna fortsätter, så måste det finnas en förklaring till varför höjdarna inte gör något. Sedan evinnerliga tider har förklaringen varit: kungen (tsaren, ledaren, presidenten, ordföranden, diktatorn) är omedveten om vad hans dåliga underhuggare gör. Sue gjorde detta uttryckligen,§ och baueriternas tidning valde precis det för att berömma honom. Marx påpekar att Sue bara ersätter det gamla talesättet ”Åh, om kungen bara visste!” med den nya borgerliga versionen, ”Åh, om bara de rika visste!”

> Herr Szeliga vet inte att Eugène Sue gör en *förväxling* av hövlighet mot den franska bourgeoisien när han lägger borgarnas motto på Ludvig XIV:s tid, ”*Ah! si le roi le savait!*” i modifierad form: ”*Ah! si le riche le savait!*”, i munnen på arbetaren Morel på *Charte vérités* [Louis Philippes författning] tid. I England och Frankrike har åtminstone detta *naiva* förhållande

---

* Undantaget till regeln är juveleraren Morel, som basuneras ut som modellarbetare, passande tacksam över att hans ryggförstörande slit kan inbringa en slant eller två för att undvika att svälta till döds. Om honom talar Sue med sin egen röst:
”Representerar inte denna eländiga, men ändå ärliga mekaniker, med all denna rikedom [dyrgriparna han arbetar på] inom räckhåll, en enorm och väldig majoritet hantverkare, som är för evigt dömda till plågor och umbäranden, men ändå varje dag fredligt, flitigt och undergivet och utan hat eller avund tittar på de förmögnas praktfullhet som skiner framför dem? Är det inte glädjande, är det inte hedrande, att tänka sig att det inte är våld, inte rädsla, utan bara ett *sunt, moraliskt sinne* som håller tillbaka denna väldiga folkliga ocean, som skulle svälja samhället om den svämmade över! Ska vi vägra att med sinnets och kroppens alla makter samarbeta med så storsinta sinnelag, som bara ber om lite *solsken* för så mycket olycka, så mycket mod, så mycket undergivenhet?” (Sue, *Les Mystères de Paris*, New York: I E Burt, odaterad, s 420-421.)

35 *Ibid*, s 1110, 10, 44.

§ Morel berättar för sin hustru:
”De rika förstår inte, och kan inte veta vad misär är … de kan inte tänka sig ett sådant elände. Hur ska de kunna förstå umbäranden som de aldrig har upplevt? … Som jag alltid har sagt, om de rika visste – om de rika bara visste … Tyvärr är de inte medvetna om hälften av den misär som existerar bland de fattiga ...”
Sue trädde fram som den man som skulle berätta för dem om ”det andra Frankrike”. Rudolph har redan givit sitt kloka råd: ”kom ihåg, *att vara rik – är att ge mycket*.” (*Ibid*, s 429-430, 160.) Dessutom målar Sue upp statsmakten som lika välvillig som Rudolph själv: poliserna är bara trevliga karlar som gör sin plikt, fängelsevakter är snälla, faderliga typer och så vidare. (*Ibid*, s 530, 597.)

> mellan rika och fattiga upphört.[36]

2. Rudolph, vars hela mål i livet är att ”tjäna folket”, tas för vad han är av kritikern. ”I herr Szeligas redogörelse är Rudolph den *första* tjänaren i mänsklighetens *stat*”, skriver Marx retfullt. Men i själva verket är det denna ”tjänare” som är herre, ty det motsatsförhållande som både Szeliga och Sue ställer upp är mellan den aktiva principen (Rudolph) och det passiva materialet (folket).

> Å ena sidan den ”*gudomlige*” (*Rudolph*), ”till vilken all makt och frihet” tillskrivs, den enda *aktiva* principen. Å den andra sidan den passiva ”*världssituationen*” och de människor som tillhör den.[37]

3. Det är Sue som framställer Rudolph som praktiskt taget gudomlig.* I romanen, påpekar Marx, ”är Rudolph det gudomliga ingripandet och världens ombudsman.” Hans tjänare ”ser i sin herre [Rudolph] mänsklighetens räddning personifierad”, men det gör också Sue och Szeliga. Rudolph brottas med djävulen, och ”försöker i det lilla efterlikna djävulens motsats, *Gud*. Han tycker om ’att spela rollen som försynen i det lilla’.” I den verkliga världen är skillnaden mellan fattig och rik avgörande, men aristokratins ideologi vill lösa upp alla skillnader i motsatsen mellan ”god och ond”. ”Denna åtskillnad”, tillägger Marx, ”är den sista form som aristokraten ger sina fördomar.”[38]

4. Rudolphs ”lust att *spela rollen som Försyn* och ordna världen i linje med sina fixa idéer” innebär att han tar på sig att skipa rättvisa med en tyranns skoningslösa godtycklighet.§ Bland annat gräver han ut en gängledares ögon så att den missledda uslingen kan lära sig be: Marx återkommer flera gånger till detta tecken på Rudolphs moral, med allt större avsky mot uppfattningens självbelåtna hyckleri.[39] Marx skriver bitskt om ett av Rudolphs mordiska raseriutbrott:

> Den ”gode” Rudolph! Han brinner av längtan efter hämnd, törstar efter blod. Med lugnt, överlagt raseri, med ett hycklande som ursäktar varje ond impuls, uppvisar han all den *ondskans* lust med vilken han gräver ut andras ögon. Bara tur, pengar och social ställning räddar denne ”*gode*” man från *fängelse*.[40]

Pengar gör honom också till frälsare:

> De mirakulösa medel med vilka Rudolph utför alla sina försoningshandlingar och mirakulösa kurer är inte hans fina ord utan hans *beredvilliga pengar.* Det är så moralisterna är, säger Fourier. Man måste vara miljonär för att kunna efterlikna dessa hjältar.[41]

5. En av de mest fördärvliga sidorna av Sues roman är dess syn på välgörenhet, som rekommenderas för de rika och mäktiga som ett oöverträffat nöje: för kvinnor som är uttråkade av sysslolöshet är det mer intressant än en utomäktenskaplig affär, för ”en man som förenar *kunskap, vilja* och

---

36 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 80.

37 *Ibid*, s 220, 225.

* Det finns många stycken i romanen där mottagarna av hans godhet kallar Rudolph för försynen, eller till och med Gud, med en lämplig bestämning. Rudolph gör det själv två gånger. På andra ställen läser vi: ”Trött på livet, utom att göra gott, fick han en förkärlek för att spela rollen som en mindre Försyn …” (Sue, *Mystères*, s 411, 1298, 910.)

38 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 266-268.

§ Sue var den förste Mickey Spillane. Rudolph dundrar: ”Jag dömer dig, och jag ska bestraffa dig!” Och återigen: ”Även om ändamålet helger medlen, och samvetsbetänkligheter inte borde vägas in i fråga om denna skurk, så ångrar jag ibland att jag använde Cecily i denna befogade och vedergällande upprättelse.” Till och med: ”Mot ditt våld som slaktar ställer jag ett våld som räddar.” (Sue, *Mystères*, s 140, 902, 181.) Men detta sista rättesnöre gäller bara för furstar, inte proletärer.

39 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 235, 239, 243, 271, 274.

40 *Ibid*, s 275.

41 *Ibid*, s 265.

makt” mer fängslande än ett avslaget äventyr.* Med osviklig sinnesro plockar Sues baueritiska beundrare upp just denna skit som vittnesmål om skönheten hos Rudolphs själ. Marx citerar Szeliga (”Rudolph uppmärksammar henne på *välgörenhetens roande* sida”) och gör ett antal passande anmärkningar om rika idealisters utnyttjande av elände, bland annat denna:

> Därmed har Rudolph omedvetet uttryckt det mysterium som har avslöjats för längesedan, att mänsklig misär i sig själv, den gränslösa förtvivlan att behöva ta emot allmosor, måste vara en *leksak* för penning- och bildningsaristokratin för att tillfredsställa deras egenkärlek, kittla deras inbilskhet och roa dem.
> … Således verkar det som om till och med välgörenhet sedan länge har *organiserats* som underhållning.[42]

Välgörenhet är utsugningens andra sida:

> Herr Rudolph hänger sig åt välgörenhet och utsvävningar som kalifen i Bagdad i *Tusen och en natt*. Han kan inte leva den sortens liv utan att som en vampyr till sista droppen suga blodet ur sin lilla provins i Tyskland.[43]

Förvisso berättar Sue för sina läsare att Gerolstein varken är mer eller mindre än ”Tysklands paradis”. Folket är så lyckligt och tillfreds ”att deras storhertigs [Rudolphs] upplysta omsorg inte hade haft svårt att skydda dem från flugan med *konstitutionella* påfund.”[44] Allt detta, och nöje därtill!

6. I en anmärkning i förbigående jämför Marx denna välvilliga blåblodighet med en socialistisk strömning som vi kommer att få höra mer om i senare kapitel, den strömning som i *Kommunistiska manifestet* diskuteras som ”feodal socialism”: ”Denna store härskare är som medlemmarna i *unga England* som också vill reformera världen och utföra ädla gärningar och utsätts för liknande hysteriska faror.”[45] Inom tre år skulle denna strömning, som här viftas undan med en spydighet, bli ett överhängande politiskt problem i Tyskland.[46]

8. Tesen om revolutionär praktik

Även om en hel del av *Den heliga familjens* effekt går förlorad på grund av dess odisciplinerade vagheter, så kommer vi nu till den mest kortfattade och komprimerade redogörelse för spirande tankar som Marx någonsin tecknade ner. Skrivandet av *Den heliga familjen* påverkades fortfarande av det feuerbachiska ”raststället”. När den publicerades i början av 1845 befann sig Marx redan ett steg längre fram. Någon gång på våren detta år krafsade han ner elva punkter i sin anteckningsbok för att för sig själv klargöra hur Feuerbach inte levde upp till en konsekvent materialistisk världsuppfattning. Dessa ”Teser om Feuerbach” är givetvis mest viktiga för utvecklingen av Marx’

---

* [Rudolph]: ”… om man ska *roa* sig, som jag gör, med att emellanåt spela rollen som en underlägsen *försyn*, så måste man medge att *goda gärningar* ibland har en romans’ hela spänning.”
”Jag måste erkänna att det aldrig har fallit mig in att betrakta välgörenhet utifrån synpunkten att vara *roande*”, sa Clémence, och log i sin tur.
”Det är en upptäckt jag har min skräck för tröttsamma konventionaliteter att tacka … Men för att återvända till vår roande godhet … Och om min dam skulle följa mig under några *mörka aktiviteter* av denna sort, upprepar jag att ni skulle få se, att frånsett gärningens lovvärdhet är inget mer utsökt, engagerande, tilldragande, och ofta underhållande än dessa medmänskliga äventyr.” (Sue, *Mystères*, s 411-412.)

42 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 256-257.
43 *Ibid*, s 268.
44 Sue, *Mystères*, s 1257, 219.
45 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 270.
46 Jmfr Marx’ polemik mot de ”sanna” socialisterna 1847.

historiska och filosofiska sätt att se på världen, som inte är vårt ämne. Men en av teserna, den tredje, är grundläggande för att förstå principen om egen frigörelse.

Den hade förebådats redan i det inspirerande stycke som Marx hade skrivit under sin försocialistiska tid 1842, faktiskt i den allra första artikel han publicerade, och som handlade om pressfrihet och demokrati – en version av *Quis custodiet?,* eller ”Vem ska vakta väktarna?”* Kärnan i den tredje tesen är att den ställer frågan: *Vem ska uppfostra uppfostraren?*

Det hänför direkt till den elitistiska uppfattningen om bildade personers roll att presentera socialismen för de obildade massorna. Marx behöver naturligtvis inte ifrågasätta det *faktum* att det i allmänhet är de bildade som har väckt tanken om socialism för massorna. Det är kanske så det börjar, men poängen är att det inte bara kan vara ett enkelriktat förhållande.

När Engels 1888 gav ut sin redigerade version av ”Teser om Feuerbach”, konkretiserade han på ett förtjänstfullt sätt denna innebörd genom att lägga fram ett exempel, Robert Owen, trots att denna hänvisning inte fanns i Marx’ ursprungliga anteckning. Det var Owens variant av materialism som *ensidigt* betonade att människor är en produkt av sin miljö och uppfostran, och som drog slutsatsen att man för att förändra människor till det bättre måste förändra miljön och uppfostran. Marx’ tes pekade direkt på problemet med detta resonemang: *vilka* är de personer som ska få till stånd denna förändring? Dessa personer är tydligen själv undantagna från den lag som de förkunnar. De är också en produkt av sin miljö men kommer att agera för att förändra den värld som har betingat den. Prometheus kunde förändra människor från utsidan eftersom han var gud, men Owens (och Marx’) problem är svårare än så.

Vilka ska dessa uppfostrare vara, och hur uppstår de? Owens underförstådda svar är enkelt och upplysande: de är ”folk som jag”, som bara råkar komma på tanken, plus andra som jag övertygar om dess obönhörliga logik…

Mot detta påpekar Marx’ tes (1) att ”uppfostraren själv måste uppfostras”, och (2) att tills dess denna uppfostrare själv har förändrats (uppfostrats) går det inte att övervinna samhällets uppdelning i härskare och styrda.

> Den materialistiska läran att människorna är produkter av omständigheterna och av uppfostran [*att människan är en produkt av omständigheter och uppfostran och att förändrade människor därför är produkter av andra omständigheter och förändrad uppfostran*] glömmer, att omständigheterna förändras av människorna [*själva*] och att uppfostraren själv måste uppfostras. I en sådan lära måste man därför [*måste den nödvändigtvis få till effekt* att] dela samhället i två hälfter – varav den ena är upphöjd över samhället. [*Till exempel hos Robert Owen*.] Sammanfallandet av de förändrade omständigheterna och den mänskliga verksamheten, eller människans förändring av sig själv, kan bara fattas och rationellt förstås som *revolutionär praxis*.§

---

* Detta stycke är så viktigt att vi upprepar det här från kapitel 1. Det är Marx’ kommentar om en lagstiftare som i lantdagen hade hävdat att människan av naturen är ofullkomlig och omogen och behöver bildad vägledning: ”För honom [talaren] består verklig uppfostran av att hålla en person insvept i en vagga hela sitt liv, ty så fort han lär sig gå så lär han sig också falla, och det är bara genom att falla som han lär sig gå. Men om vi alla förblir inlindade barn vem ska då linda in oss? Om vi alla ligger i en vagga, vem ska då vagga oss? Om vi alla sitter i fängelse vem ska vara fångvaktare?” (Se kapitel 1, avdelning 8.)
Det är i detta stycke som Marx också tillägger: ”Behöver inte uppfostran också uppfostras?”, och därmed förebådar den tredje tesen ännu mer.

§ Om man läser utan den kursiverade texten inom hakparenteser är det Marx’ formulering från 1845. Den kursiverade texten inom parentes är en del av de redaktionella förklaringar som Engels förde in i sin redigerade version från 1888. (För de två versionerna på engelska, se Marx/Engels, *The German Ideology*, s 646, 651-652. [Svenska versionen på marxists.org – öa.] Vi har helt utelämnat två förändringar som Engels gjorde i det andra stycket: han strök orden ”eller människans förändring av sig själv” och ändrade ”*revolutionär praxis*” till ”*omvandlande* (eller

Hur ska då uppfostrarna uppfostras, och för den delen, hur ska de ouppfostrade bli uppfostrare? Hur äger hela denna tvådelade process av självförändring rum? Marx' svar är: *genom en revolutionär praktik*. Man lär sig att revolutionera samhället redan medan man revolutionerar sig själv. Man lär sig att revolutionera sig själv genom att försöka revolutionera samhället. För arbetarklassen är det en process där två sidor tränger in i varandra. En bergsklättrare som tar sig upp i en skorsten kan förstå det bättre än en metafysiker. (Vi kommer att återvända till denna grundläggande aspekt hos revolutionen i band 2.)

Den tredje tesen är Marx' filosofiska formulering av den grundläggande principen om egen frigörelse. Det utgör kanske den första gången i det socialistiska tänkandet som teorin vänder sig om och tittar noga på teoretikern.

Den tredje tesen är en formulering av principen om egen frigörelse som knyter samman marxismens filosofiska bakgrund med dess politiska bana. Marx' politiska teori utvecklar sig som en vägledning till den revolutionära praktiken, under vars lopp revolutionären förändrar samhället, och kampen förändrar revolutionären *och hans politiska teori*. Vi kommer att se detta hända mer än en gång.

revolutionerande) *praktik* (*umwälzende Praxis*).

Del II:
Teorin om staten

Kapitel 11 Stat och samhälle

Samhälle handlar om förhållanden mellan människor och grupper av människor – olika sorters samhälleliga förhållanden. En sort är ekonomiska förhållanden: relationer mellan människor under processen att skaffa sitt levebröd – den sorts relationer som Marx analyserade i *Kapitalet* för ett speciellt samhällsekonomiskt system. Men om ett samhälle ska tillfredsställa sina ekonomiska behov behöver det även ett annat system av relationer – de relationer som krävs för att organisera eller integrera hur samhället i sin helhet fungerar.

Dessa förhållanden innefattar det politiska till skillnad från det ekonomiska, men redan från början stöter vi på ett terminologiskt problem. Ordet *politisk* härstammar från det grekiska ordet *polis*, den antika stadsstaten. Dess klang är redan från början knuten till tanken på en *stat*. Men det fanns tidigare former av samhällsorganisering som föregick statens framväxt. Det fanns olika former av stamsamhällen, primitiva samhällen som existerade utan några statliga institutioner. Även i dessa samhällen var det för gruppens verksamhet nödvändigt att det skulle organiseras, eller integreras, i sin helhet och inte bara för speciella ekonomiska aktiviteter. Även i dessa tidiga samhällen fanns alltså funktioner som verkar jämförbara med det politiska.

För att förstå staten som en samhällsinstitution måste vi först inse dess funktion i de tidiga samhällen där staten ännu inte hade utvecklats och samhället klarade sig utan den. Själva tanken att ett fungerande samhälle överhuvudtaget kunde klara sig utan en stat är relativt modern, och givetvis fortfarande kontroversiell.*

På *International Encyclopedia of the Social Sciences'* långt ifrån marxistiska sidor hävdar en sammanfattande artikel av A Southall att ”i forna tider existerade inte någon stat med monopol på den politiska samordningen, och på att härska och stifta lagar och eventuellt genomdriva dem med våld”, och han beskriver kännetecknen hos ett samhälle utan stat på ett sätt som bara blivit möjligt tack vare Marx' och Engels' arbete:

> Det mest övergripande och viktiga är att det grundläggande ansvaret för att sköta samhället är mycket mer utspritt i alla dess olika institutioner och inom hela befolkningen, åtminstone och vanligtvis bland alla dess vuxna manliga medlemmar. Den anmärkningsvärda anblicken av samhällen som helt enkelt vidmakthåller sig själva med en hög nivå av samverkan utan några speciella tvångsmedel har utan tvekan lett till nya insikter om och uppmärksamhet på alla medborgares grundläggande ansvarigheter, som för de flesta människor döljs av de specialiserade politiska institutionernas orättvisor. I samhällen utan stat växer alla människor upp med en praktisk och intuitiv känsla av ansvar för att under hela sitt liv bevara den del av samhällsstrukturen där de närsomhelst kan bli inblandade. Samhällen utan stat är så inrättade att de olika konkreta sociala situationerna inspirerar varje enskild individ att agera för sina egna intressen eller för en nära släktings eller grannes intressen, personer som de är så helt i kontakt med att det bevarar samhällsstrukturen. Det är lite som om den klassiska modellen för låt-gå-ekonomin har översatts till det politiska området. Men om varje person således tänker på sig själv, så gör de det inom mycket strikta ramar med ömsesidiga plikter som de inte kan låta bli att införliva. Bristen på specialiserade roller och de sociala nätverkens därav följande varierande egenskaper innebär att ingen kan driva varken ekonomiska eller politiska mål uteslutande för egen del till förfång för samhället, ty dessa mål är sammanflätade med varandra och kanaliseras vidare med

---

* Jag antar att det är innebörden i följande uttalande i en sammanfattande artikel i *International Encyclopedia of the Social Sciences*: ”Delvis kunde den politiska vetenskapen uppstå som en vetenskapsgren skild från de andra samhällsvetenskaperna tack vare den impuls som Marx hade givit tanken på skillnaden mellan stat och samhälle, en tanke som knappast hade funnits före hans tid.” (Easton, ”Political Science”, i *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol 12, s 295.)

hjälp av ritualer och kontrolleras av de övertygelser som ritualerna uttrycker.[1]

1. Politisk och förpolitisk makt

Marx och Engels ger en mer fullständig föreställning om vad det handlar om. I följande förklaring är inte alla detaljer lika viktiga. En del kan förändras som ett resultat av antropologisk forskning, men det viktiga är den övergripande idén.

Marx börjar med uppfattningen att de allra första sociala relationerna mellan människor är sexuella, och att den därav resulterande samhällsgruppen baseras på blodsband. De första mänskliga samhällena uppstår som utvidgade familjer. De sociala relationer som knyter samman gruppen är *släktskap*. Förvisso kan denna grupp också vara associerad med ett visst territorium, men den grundläggande samhällsstrukturen bestäms inte av territoriella band utan av släktstrukturen. Engels förklarade:

> Enligt den materialistiska uppfattningen är det i sista hand bestämmande momentet i historien: produktionen och reproduktionen av det omedelbara livet. Men denna återigen är av dubbel natur. Å ena sidan frambringandet av existensmedel, av näringsmedel, kläder, bostad och de därtill erforderliga verktygen. Å andra sidan frambringandet av själva människorna, släktets fortplantning. De samhälleliga institutioner, under vilka människorna i en bestämd historisk epok och i ett bestämt land lever, betingas av båda slagen av produktion: av å ena sidan arbetets, å andra sidan familjens utvecklingsstadium. Ju mindre arbetet hunnit utvecklas, ju mer begränsad mängden av dess produkter är, följaktligen också samhällets rikedom, i desto mer övervägande grad visar sig samhällsordningen behärskas av släktskapsband. Under denna indelning av samhället, som vilar på släktskapsband, utvecklas emellertid arbetsproduktiviteten mer och mer...[2]

Sexuell reproduktion, ”produktionen och reproduktionen av det omedelbara livet”, kommer före ekonomisk produktion i vanlig mening, och är i det mänskliga samhällets början mer avgörande för att bestämma samhällsstrukturen. Den organiserande makt som uppstår i ett stamsamhälle som grundas på släktskap (”släktskapsband”)* är inte i första hand makt över ett visst territorium utan främst över en grupp besläktade *personer.* Irokesernas hövding är ledare för ett folk, kejsaren över Persien är härskare över ett territorium.

Denna organiserande makt uppstår därför att den behövs för att reglera samhällets gemensamma angelägenheter, till allas fördel. Den kan vara löslig eller strikt, enkel eller komplicerad – i antropologiska och historiska verk kan vi läsa om en anmärkningsvärd variation av hur samhället organiserats. Men hursomhelst behövs det *någon* sorts organiserande makt. Vi ger följande tre skäl för att det behövs, och uppmärksammar det faktum att samma tre skäl kommer att gälla även senare i en annan form.

1. Samhället kämpar mot naturen, och det måste finnas en beslutande makt för att genomföra aktiviteter som jakt, jordbruksarbete, flodarbete och så vidare när det behövs.

2. Samhället kan befinna sig i kamp mot andra samhällen (krig), och det behövs en beslutande makt som organiserar även denna kamp.

3. Samhället består av individer och det kan uppstå fiendskap och strider mellan dem, och för att sådana interna dispyter inte ska slita sönder samhällsstrukturen måste de lösas av en makt.

---

1 Southall, ”Stateless Societies”, i *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol 15, s 158.
2 Engels, förord till *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 1
* I engelska originalet står ”ties of sex” – öa.

Nu stöter vi på ännu en terminologisk svårighet: det finns inget accepterat begrepp, varken marxistiskt eller icke marxistiskt, för denna organiserande makt i ett samhälle *utan* en stat. *Regering* duger inte: precis som andra använde Marx och Engels begreppet *regering*, liksom ordet *politisk*, om staten. En gång definierade Marx till och med staten som ”ett *politiskt* organiserat samhälle”.[3] Det vore förvirrande att använda ett sådant begrepp på detta förstatliga samhälle.[*] Vi tvingas därför till den desperata åtgärden att hitta på ett nytt ord på denna odöpta organiserande makt i ett samhälle utan stat: en *förregering* eller *förpolitisk* makt.

Vad gör det för skillnad om vi talar om en primitiv förpolitisk makt i ett samhälle som ännu inte har utvecklat någon stat eller en mer utvecklad politisk struktur som inte är liktydigt med en stat? Den grundläggande skillnaden handlar om *tvångets och våldets roll i samhället*.

Alla samhällen har någon sorts tvångsmedel (tvång, restriktioner och så vidare), men det finns olika sorters tvångsmedel och de utövas på olika sätt. Naturen utövar tvång mot oss: en stam som huvudsakligen lever på att fiska *måste* arbeta när fisken går till annars riskerar de att svälta. Detta är *blint* tvång som inte utövas medvetet av människor. Ett samhällssystem kan begagna sig av en annan sorts blint tvång – till exempel när en ungdom tvingas lämna skolan och arbeta i ett utsiktslöst jobb på grund av sina ekonomiska omständigheter, inte på grund av något medvetet beslut av någon myndighet. Detta är ekonomiskt tvång. En annan blind tvingande kraft är det moraliska tvång som utövas av traditioner och allmänna uppfattningar, som visar sig som en inre känsla av vad som är rätt att göra. Även om ursprunget till detta tvång befinner sig utanför individen i den samsyn som samhället upprättar som en återspegling av sina behov, så tar det ändå formen som inre förvissning.

Vi har räknat upp dessa blinda tvång för att skilja ut den sortens tvång som inte är blint utan istället medvetet, öppet, lätt att känna igen som en order från utanför individen. Det typiska för blint tvång är att individen *vill* göra det han måste göra. Typiskt för yttre tvång är att individen handlar som han förväntas handla på grund av uttryckliga eller underförstådda hot om våld.

Marx var mer än en gång noga med att peka ut att samhällsutvecklingen historiskt åtföljdes av en förändring av tvångets former. En av de första formerna av det vi har kallat blint tvång, hävdar han, fanns inneboende i den tidiga uppkomsten av pengar. Bytesvärdet förverkligas under cirkulationen av pengar, produkten fjärmas från de direkta producenterna, ett system av ”allmän alienation” tar form. Även om de enskilda handlingarna under denna process har sitt ursprung i individernas medvetna mål så går resultatet utöver individerna, och

> processens helhet verkar som en objektiv förbindelse som uppstår direkt ur naturen. Den uppstår förvisso ur ett samspel mellan medvetna individer, men den existerar inte i deras medvetande, och inte heller inordnas den som en helhet under dem. Deras egna ömsesidiga sammanstötningar skapar en *främmande* social kraft som står över dem; [skapar?] deras ömsesidiga effekter som en process och en kraft som är oberoende från dem … Individernas sociala förhållande till varandra, som en kraft som gjorts oberoende av dem och står över dem, är – oavsett om den framställs som en naturkraft, en slump eller vilken form ni önskar – ett nödvändigt resultat av

3 Marx, *Notebook on Maine*, s 329.

* En del marxistisk litteratur har ansett det vara ändamålsenligt att kalla en förstatlig makt för regering snarare än stat, exempelvis William Pauls *The State*. Samma knep har föreslagits av en del icke-marxister, till exempel A J Nock. (W Paul, *The State: Its Origin and Function*, Glasgow: Socialist Labour Press, odaterad, s 7; A J Nock, *Our Enemy, the State*, New York: Morrow 1935, s 41-42.) Terminologiskt sett är dessa ord redan tillräckligt tvetydiga. Det finns förstås den speciellt amerikanska användningen av *stat* för en av de 52. *Regering* är antingen en folklig synonym för stat, eller så syftar det på den verkställande makten till skillnad från den lagstiftande. Ännu mer begränsat syftar det, speciellt i brittisk användning, på en speciell regering eller ministär vid makten, som *administration* i USA. Alla dessa användningar av ordet *regering* kommer precis som på andra ställen att återfinnas hos Marx och Engels.

> det faktum att utgångspunkten inte är den fria sociala individen.[4]

I olika samhällen har de som odlat jorden tvingats överlämna sitt merarbete, helt eller delvis, till en härskare, men det gjordes i olika former och under olika tvång. När arrendearbete (till exempel hoveri för godsägarna) utvecklas till arrende in natura (att ge härskaren en del av produkten), då ”[har den] direkte producenten … snarare att prestera det [merarbetet] på grund av givna förhållanden i stället för genom yttre tvång och på grund av lagliga bestämmelser under eget ansvar i stället för pådriven av piskan.”[5]

Marx intresse riktade sig mot det faktum att systemet med blint tvång når sin högsta utveckling under kapitalismen:

> I kapitalet är arbetarnas association inte påtvingad genom direkt fysiskt våld, genom tvångs- eller slavarbete; den är påtvingad därigenom att produktionsbetingelserna är främmande egendom och själva existerar som objektiv association...[6]

Med den innebörden citerar han med visst välbehag en tidig engelsk ekonom:

> Lagliga restriktioner för arbetarna [skrev pastor Joseph Townsend] ledsagas av alltför mycket besvär, våld och väsen, skapar onda avsikter, etc., medan svält inte bara är en fredlig, tyst, outtröttlig påtryckning – utan som det mest naturliga motivet för flit och arbete framkallar det också de mest kraftfulla ansträngningarna.[7]

Här diskuterade Marx huvudsakligen det direkta tvångets roll *under produktionsprocessen*, i de ekonomiska relationerna, och även där är skillnaden mellan direkt och blint tvång mycket viktig. Men vårt intresse är bredare. Ju mer det direkta tvånget avskaffas ur samhällets ekonomiska grund, desto mer koncentreras det till överbyggnaden, till staten – som när en pluton gendarmer dras bort från plantagetjänstgöring för att inta beredskap i en närbelägen fästning. Staten är ett institutionaliserat verktyg för direkt tvång, och om så behövs tvång med våld, även om den också så mycket som möjligt använder mindre direkta former av tvång.

2. Staten avskiljer sig

Våldsamt tvång – vanligtvis i form av en underförstådd sista utväg, inte nödvändigtvis en omedelbar våldshandling – är en faktor redan i det primitiva samhället utan stat. (I vår nya terminologi skulle vi kalla det förpolitiskt våld, precis som vi senare med staten skulle kalla det politiskt våld). Det är inte på minsta sätt frågan om hur ofta våld faktiskt används, så länge hotet att det om så behövs kan och kommer att användas är en faktor för att få samtycke.

Den centrala frågan är därför inte huruvida sedvänjor eller lagar efterlevs med hjälp av direkta eller underförstådda tvångsmedel. Den avgörande skillnaden mellan ett samhälle utan stat och med stat ligger någon annanstans.

Låt oss säga att ett råd i en stam, bestående av alla vuxna (eller vuxna män) fördömer någon som har brutit mot ett tabu eller överträtt sociala lagar. Domen fälls av samhällsgruppen i sin helhet. Exakt hur det görs beror på hur samhället är organiserat för detta syfte. I en diskussion om den gamla tyska Marken (bykommun som organiserades kring gemensam jord), anmärker Engels:

> Under primitiv tid var hela den allmänna befogenheten i fredstid uteslutande rättslig och vilade

4 Marx, *Grundrisse*, s 111.
5 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.
6 Marx, *Grunddragen (utdrag)*, på marxists.org.
7 Marx, *Grundrisse*, s 845.

> hos hundradets folkförsamling, eller landskapets och hela stammens. Men denna folkliga domstol var bara Markens folkliga domstol, anpassad till fall som inte egentligen berörde Marken, men som föll inom den allmänna befogenhetens ram … Det var först då den gamla demokratiska friheten sedan länge hade underminerats … som Karl den store i sina landsdomstolar kunde införa domsrätt av *Schöffen*, lekmannabisittare utnämnda av kungens domare, istället för domsrätt av hela folkförsamlingen.[8]

Straffet utdömdes vanligtvis av samhället i sin helhet: till exempel uteslutning ur samhället. Självklart är det en sorts tvång här, och användning av våld är vanligen underförstått som en sista utväg, men det innebär inte att det behövde användas i normalfallet.

Det viktiga är att tvånget tillämpades *av hela samhället*. Det är en funktion av samhället i sin helhet. Det finns ingen *speciell institution* skild från gemenskapen som finns till för att tillämpa det. ”… gentilordningen* [hade] växt fram ur ett samhälle, som inte kände några inre motsättningar, och var också anpassat efter ett sådant. Det hade inget tvångsmedel utom den allmänna opinionen.”[9] Individens brott är ett brott mot hela den sociala gruppens intressen. I detta fall handlar det om en individs fiendskap mot samhället, utan samband med de inre motsättningarna mellan en del av samhället och en annan del av samma samhälle.

När samhället delas upp i fientliga samhällsklasser förändras denna primitiva situation drastiskt. Då är samhället inte längre ett enda intresseblock. Det finns nu rivaliserande intressegrupper inuti samhället – rivaler som är *strukturellt rotade*, och som inte kan avskaffas genom att utesluta eller straffa individer. Dessa rivaler är samhällsklasserna.

> Inom stam- eller bykommunen med gemensam äganderätt till jorden, … är en tämligen likartad fördelning av produkterna en självklar sak. När en större olikhet inträder i fördelningen mellan kommunens medlemmar är detta redan ett tecken på begynnande upplösning av gemenskapen.[10]

Det vill säga, samhället håller redan på att delas upp i klasser. Den organiserande makt som styr samhällsgruppens gemensamma angelägenheter kan nu inte längre fungera som hela samhällets förlängda arm, ty de nya klassernas intressen är oförenliga. Samtidigt krävs det nya tvångsinstitutioner. De måste vara specialinstitutioner – specialiserade på tvång – för nu måste tvånget användas av en av samhällets organiska delar mot en annan. Den allmänna opinionen duger inte längre som organisatör av den gamla sortens tvång. Detta klassinriktade tvång grundar sig mer sannolikt än tidigare på ett mer direkt och öppet fysiskt våld, oavsett om våldet behöver användas oftare.

> … olikheten i fördelningen mellan individerna, d.v.s. motsättningen mellan rik och fattig, stegras mer och mer ….
> I och med skillnaderna i fördelning uppträder emellertid även *klasskillnaderna*. Samhället uppdelas i privilegierade och missgynnade, utsugande och utsugna, härskande och undertryckta klasser, och staten,§ som ursprungligen bildar en naturlig sammanslutning av närbesläktade grupper inom samma stam för tillvaratagande av gemensamma intressen – t.ex. bevattning i Orienten – och för skydd mot yttre fiender, får från och med denna tidpunkt i lika hög grad till uppgift att med våld upprätthålla betingelserna för den härskande klassens liv och herravälde

8 Engels, *Die Mark (Marken)*, på marxists.org.

* *Gentil*: gällande en *gens* (klan eller grupp av släktingar) i det primitiva samhället.

9 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 84.

10 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

§ Här menar Engels det vi har kallat den utvecklade statens förpolitiska föregångare. Formellt utgör det en inexakt terminologi, uppenbarligen på grund av att han inte har något speciellt namn för denna institution och drar ihop övergången. Men tanken är solklar. Vi kommer att se Marx göra samma sak nedan.

> över den undertryckta klassen.[11]

Givetvis måste våld finnas tillgängligt för att hålla de egendomslösa på plats, hindra slavarna från att kasta av sig sitt slaveri (återigen: oavsett hur ofta våldet faktiskt måste användas). För detta syfte måste det finnas speciella organ av väpnade män. I det gamla grekiska samhället betydde det ett speciellt organ av bågskyttar som skydd mot slavarna.

Makten att ta till våld har nu avskilts från samhället i sin helhet: det är den grundläggande förändringen från det primitiva samhället. Nu har staten uppstått.

3. Staten är inte helt enkelt en klasskomplott

Låt oss betona en sida av den föregående bilden som är viktig för vår fortsatta utveckling av teorin om staten. Staten uppstår inte ur det blå, bara för att förverkliga en funktion att företräda klassen.* Den uppfinns inte bara ur ingenting. I det senast citerade stycket påpekar Engels tvärtom att den gamla allmänna makten får en ny funktion, en klassfunktion. Staten uppstår som en omvandling av en institution som redan spelade en viss roll. Statens början, dess prototypiska källa, finns i samhällsfunktioner som är oundgängliga.

Engels underströk detta i ett brev på följande sätt:

> Samhället skapar vissa gemensamma funktioner som man inte kan avvara. De härtill utsedda personerna bildar en ny förgrening av arbetsdelningen *inom samhället*. Därigenom får de speciella intressen, som också skiljer dem från sina uppdragsgivare; de gör sig självständiga gentemot dessa och – staten har blivit till.[12]

Staten uppstår alltså ur en *arbetsdelning* i samhället. Den uppstår förstås bara som ett resultat av samhällets uppdelning i klasser, men dess institutionella rötter finns i verksamheter och funktioner i ett samhälle utan klasser.

Detta är en process som pågår under avsevärd tid. Korta sammanfattande formuleringar kan tala om att staten ”uppstår” som om den dök upp som ett gäng medborgargarden. Inget kan vara grövre än en sådan uppfattning, och Engels lade mycket uppmärksamhet vid den i *Anti-Dühring*. Statens uppkomst var en historisk tillblivelseprocess, precis som människans egen uppkomst.

> I det skick som människorna ursprungligen träder ut ur djurriket i trängre mening träder de även in i historien: ännu till hälften djur, primitiva, vanmäktiga gentemot naturkrafterna och okunniga om sina egna krafter; de är fattiga som djuren och föga mer produktiva än dessa. Det råder en viss jämlikhet i livsbetingelserna och för familjeöverhuvudena även ett slags jämlikhet i fråga om samhällsställning – i varje fall en frånvaro av samhällsklasser, som fortsätter att äga bestånd ännu i den naturvuxna åkerbruksdrivande gemenskapsorganisationen hos de senare kulturfolken.

Det är i denna process Engels ser början till statsmakten, det vill säga i institutioner *innan* staten uppstår:

> I varje sådan [primitiv] gemenskap finns från begynnelsen vissa gemensamma intressen av den karaktär att deras tillvaratagande – om också under uppsikt från gemenskapen – måste överlämnas till enskilda individer: avgörandet i tvister, bestraffningen av enskildas oberättigade övergrepp, uppsikt över bevattningen, särskilt i varma länder, och slutligen, under mycket primitiva

11 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

* Jämför de första framställningarna av denna tanke i *Den tyska ideologin* – se kapitel 8, s 117.

12 Engels, *Brev till C Schmidt*, 27 oktober 1890, på marxists.org.

> förhållanden, de religiösa funktionerna. Sådana ämbetsuppdrag återfinns i den ursprungliga gemenskapsorganisationen under alla tider, så var det i den äldsta tyska markgemenskapen och så är det än i dag i Indien. De är självfallet utrustade med en viss maktfullkomlighet och representerar den första ansatsen till en statsmakt.[13]

Precis som antropologer beskriver hur *Människan skapar sig själv,*[14] så behandlar vi här den historiska process som kan kallas *Staten skapar sig själv.* Engels vill visa att det är under denna process som staten gör sig självständig från samhället i sin helhet:

> Så småningom stegras produktivkrafterna: den tätare bebyggelsen skapar än gemensamma, än stridiga intressen mellan de enskilda kommunerna, vilkas gruppering till större enheter i sin tur framkallar ny arbetsdelning, skapande av organ för att tillvarata gemensamma och avvärja motstridiga intressen. Dessa organ, vilka redan som representanter för hela gruppens gemensamma intressen intar en särställning som under vissa omständigheter kan skärpas till ett öppet motsatsförhållande till den enskilda kommunen, blir så småningom allt självständigare, dels på grund av att ämbetsutövningen nästan som en självklar sak går i arv i en värld, där de naturvuxna formerna förhärskar, dels på grund av att organen i och med ökningen av konflikterna med andra grupper blir allt mer oumbärliga.[15]

Det har alltför lite uppmärksammats att Engels här *inte* tillskriver de ledande organens (de förpolitiska myndigheternas) ökande självständighet till de ökande klasskillnaderna. Tvärtom uppstår denna tendens spontant ur samhällets ökande komplexitet. Ännu mer tvärtom ser Engels hur en härskande klass uppstår ur de förpolitiska organens ökande självständighet:

> Hur dessa samhällsorgan genom sin självständighet i förhållande till samhället med tiden kunde svinga sig upp till herravälde över samhället, hur den ursprunglige tjänaren där lyckan var gynnsam så småningom förvandlade sig till herre, hur denne herre alltefter omständigheterna framträdde som orientalisk despot eller satrap, som grekisk stamfurste, som keltisk klanhövding o.s.v., i vilken utsträckning han vid denna förvandling i yttersta hand betjänade sig av våld, hur slutligen de enskilda härskande personerna sammanslöt sig till en härskande klass* – allt det behöver vi här inte gå in på. Här gäller det bara att konstatera att det alltid legat en samhällelig ämbetsutövning till grund för det politiska herraväldet och att det politiska herraväldet har blivit av varaktig karaktär endast i de fall där det fyllt denna sin samhälleliga funktion.[16]

Men allt detta vara bara ett av två sätt på vilka ”denna klassbildning” ägde rum, förklarar Engels. Det andra, som vi inte behöver utveckla här, var framväxten av utsugnings- och maktförhållanden inom produktionen, exempelvis slaveri. I själva verket gick dessa processer parallellt och samverkade med varandra:

> För det första grundar sig allt politiskt våld ursprungligen på en ekonomisk, samhällelig funktion och ökar i samma mån som samhällsmedlemmarna genom den ursprungliga gemenskapens upplösning förvandlas till självständiga producenter och alltså blir allt mer främmande för dem som handhar förvaltningen av de gemensamma samhälleliga angelägenheterna. För det andra: sedan det politiska våldet emanciperat sig från samhället, förvandlat sig från tjänare till herre, kan det verka i två riktningar.[17] [Det vill säga arbeta antingen för eller mot den ekonomiska utvecklingen, men det leder till en annan fråga.]

---

13 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.
14 Detta är titeln på en intressant bok av V Gordon Childe, Stockholm, 1954.
15 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.
* Vi kommer att återvända till detta viktiga stycke i kapitel 21.
16 *Ibid*.
17 *Ibid*.

Vi ser alltså att det redan i det primitiva samhället utan stat finns gemensamma intressen och gemensamma funktioner, ekonomiska och samhälleliga funktioner gällande hela samhället som måste tas om hand av en makt som motsvarar den politiska makten, en förpolitisk makt. Engels kallar denna makt för ”den politiska makt”* som i och med uppkomsten av olika klasser gör sig självständig från samhället i sin helhet, och omvandlas ”från tjänare till herre”. Den förpolitiska makten var samhällets tjänare, staten träder fram som samhällets herre.

I en annan del av *Anti-Dühring* börjar Engels med ett starkt uttalande om det ursprungliga behovet av en uppdelning i klasser utifrån ståndpunkten om *fritid* som ett övergripande samhälleligt behov:

> Samhällets uppdelning i en utsugande och en utsugen, en härskande och en undertryckt klass var den nödvändiga följden av produktionens ringa utveckling tidigare. Så länge det samhälleliga totalarbetet lämnar en avkastning som endast obetydligt överstiger allt vad som erfordras för att säkra allas nödtorftiga existens, så länge arbetet följaktligen för det stora flertalet av samhällsmedlemmarna tar all eller nästan all tid i anspråk, så länge måste även detta samhälle med nödvändighet vara uppdelat i klasser. Vid sidan av det stora flertalet som uteslutande sysslar med tungt arbete bildas en klass som är befriad från direkt produktivt arbete och som ombesörjer samhällets gemensamma angelägenheter: arbetsledning, statliga angelägenheter, rättsskipning, vetenskap, konst o.s.v. Det är alltså arbetsdelningens lag som ligger till grund för uppdelningen i klasser.

Märk väl att detta *är* ”samhällets gemensamma angelägenheter” även om bara en härskande klass ännu befinner sig i en ställning där de kan utföra dem.

> Men det hindrar inte att denna uppdelning faktiskt genomförts med våld och rov, list och bedrägeri. Och när den härskande klassen väl en gång kommit till makten, har den aldrig uraktlåtit att befästa sitt herravälde på den arbetande klassens bekostnad och att utnyttja sin samhälleliga ledning till utsugning av massorna.[18]

En sådan ”samhällelig ledning” behövdes innan klasser och staten uppstod. Statens framväxt fortsätter den samhälleliga ledningens uppgift, men nu på ett av klasser förvrängt sätt. Det är ingen komplott, det är det enda sätt klassamhället känner till för att genomföra de gemensamma funktionerna jämsides med att det genomför sina egna mål.

> Så länge den verkligt arbetande befolkningen tas i anspråk av sitt nödvändiga arbete i sådan utsträckning att den inte får någon tid över för samhällets gemensamma angelägenheter – arbetsledning, statsangelägenheter, rättsfrågor, konst, vetenskap o.s.v. – så länge måste det alltid finnas en särskild klass, som är befriad från det verkliga arbetet och ombesörjer dessa ange-

---

* Här har vi ytterligare ett exempel på den terminologiska inexakthet som vi konstaterade tidigare. I själva verket är det den *förpolitiska* makten som frigör sig och blir den politiska institutionen, staten. Det vore att märka ord att påpeka detta om det inte vore för att hela marxologiska teorier har förts fram på denna tunna grundval, och hävdat att det finns två eller tre ”olika teorier om staten” hos Engels. Vi måste komma ihåg att omvandlingen av förregeringen till en stat omfattade en mer eller mindre utdragen period av övergångsformer. När Engels skrev om denna övergång använde han på ett ställe uttrycket ”den stat, som höll på att uppstå”. (Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 56.) Ett stycke som liknar det senast citerade stycket kan också återfinnas i ett av Engels’ senare verk:
”Samhället hade för vården av sina gemensamma intressen ursprungligen skapat sig egna organ genom enkel arbetsdelning. Men dessa organ, vars topp statsmakten bildade, hade med tiden i sina egna särintressens tjänst förvandlat sig från samhällets tjänare till dess herrar.” (Engels, *Inledning till 'Pariskommunen'*, på marxistarkiv.se, s 6.) Uppenbarligen redogör Engels här för övergångsformer under statens uppkomst. Samma sak gäller ett liknande stycke i *Ludwig Feuerbach*, där han tydligt konstaterar övergångsformer för statsmakten – en makt som ännu inte i första hand är ett klassverktyg men redan håller på att frigöra sig från samhället. (Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 24-25.)

18 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

> lägenheter; varvid den förvisso aldrig har försummat att till sin egen fördel lägga en allt större arbetsbörda på de arbetande massorna.[19]

4. Staten som överbyggnad

Staten uppstår alltså i den mån de institutioner som behövs för samhällets gemensamma funktioner, för sitt eget fortsatta försvar kräver att makten att ta till våld avskiljs från samhället i stort. Det är *denna* våldets roll som gör det svårt för det akademiska etablissemanget att komma överens om en alternativ syn på staten, på vad som är ”politiskt”.

Den viktigaste artikeln om ämnet i *International Encyclopedia of the Social Sciences (IESS)* år 1968 medger att ”det är omöjligt att ge en enda definition av staten som skulle tillfredsställa ens en majoritet av de som är verkligt intresserade av frågan.”[20] Tre decennier tidigare hade den gamla *Encyclopaedia of the Social Sciences* (1937) öppet medgivit att den inte kunde föreslå någon definition av *politisk*, det vill säga att den inte visste vad politisk vetenskap var.[21] Efterföljaren innehåller nu ett antal försök till detta från olika håll (under olika rubriker som inleds med *Politisk* eller *Stat*). Det är uppenbart att ett hinder för att bli överens är att varenda försvarbar definition väcker det marxistiska spöket, det vill säga en definition som i grund och botten är institutionaliserat tvång, som om det accepteras antyder en klassteori genom att ställa frågan, ”tvång mot vilka av vilka?”

Ett försök att undvika denna fara är att använda begreppet *beslutsfattande*. Staten är förvisso en beslutsfattande makt, men allt beslutsfattande är inte politiskt: vad är då *politiskt* beslutsfattande? Detta för tillbaka frågan till början. En artikel i *IESS* medger delvis den roll som spelas av behovet att hålla sig undan från marxismen. Tidiga politiska sociologer, inklusive Marx (skriver D Easton),

> såg våld och makt som en inneboende sida hos de politiska förhållandena, speciellt under kamp och konflikter bland grupper och klasser. I USA tog det lite längre för denna förändring att bli accepterad, om bara för att den ofta förknippades med oacceptabla europeiska samhällsteorier.[22]

Detta stimulerade ansträngningarna att hitta någon formulering som godtog sättet att närma sig frågan men avvisade de oacceptabla associationerna. De tvivelaktiga resultaten av dessa ansträngningar fick Easton att dra slutsatsen att ”tanken på makt fortfarande är begravd under ett mycket tungt moln av tvetydighet”.

Till detta måste vi lägga att Marx ingalunda var den förste som definierade det politiska i termer av våld. Det var allmänt förekommande före honom. Ett tecken på detta kan återfinnas hos den förmarxistiske Engels i början av 1844,[23] och utan tvekan på många andra ställen. Det Marx gjorde var att slå fast ett objektivt förhållande mellan staten och samhällets klasstruktur.

Staten är den institution, eller grupp av institutioner, som grundar sig på förekomsten av våldsamt tvång med hjälp av speciella samhällsorgan för att upprätthålla en härskande klass’ makt, skydda de existerande egendomsförhållandena mot alla grundläggande förändringar, och hålla alla andra klasser undertryckta.

”Undertryckta” betyder inte nedhukade under en piska – inte nödvändigtvis och inte vanligtvis. I allmänhet betyder det också: med villigt samtycke, passivt eftergivet eller inarbetat beroende. Den

---

19 *Ibid*.
20 Fried, ”State. I. The institution”, i *IESS*, vol 15, s 145.
21 Heller, ”Political Science”, i Encyclopedia *of the Social Sciences*, vol 12, s 207 och 208-209. En kompletterande artikel av Lindsey Rogers (*ibid*, s 224-227) definierar *politisk* enbart lexikografiskt, med hjälp av ordet *regering*.
22 Easton, ”Political Science”, i *IESS*, vol 12, s 283-284.
23 Engels, ”The Condition of England: 1. The Eighteenth Century”, i Marx/Engels, *On Britain*, s 16.

härskande klassen litar först och främst på sina ekonomiska påtryckningsmedel:

> De besuttna klasserna [skrev Engels] … håller inte arbetarklassen i slaveri bara med hjälp av sitt välstånds makt, helt enkelt med hjälp av kapitalets utsugning av arbetet, utan också med hjälp av statens makt – armén, byråkratin, domstolarna.[24]

Direkta statliga åtgärder är till att börja med en hjälpmetod och till slut en sista åtgärd.

Här är en sammanfattning som fortsätter ett ovan citerat stycke från Engels:

> Under denna indelning av samhället, som vilar på släktskapsband, utvecklas emellertid arbetsproduktiviteten mer och mer, med den privategendom och utbyte, skillnader i rikedom, möjlighet att använda främmande arbetskraft och därmed grundvalen för klassmotsättningar: nya sociala element, som under generationers förlopp bemödar sig att anpassa den gamla samhällsordningen till de nya förhållandena, tills slutligen det omöjliga i att förena de båda leder till en fullständig omvälvning. Det gamla, på släktskapsband vilande samhället spränges i sammanstötningen mellan de nyutvecklade samhällsklasserna. I dess ställe träder ett nytt samhälle, sammanfattat i staten, vars underenheter inte längre är släktsammanslutningar utan ortssammanslutningar, ett samhälle där familjeordningen helt behärskas av egendomsordningen och där nu de klassmotsättningar och klasstrider fritt utvecklas, som utgör innehållet i all hittillsvarande skriven historia.[25]

Och:

> Staten är … snarare en produkt av samhället på ett bestämt utvecklingsstadium, den utgör bekännelsen att detta samhälle invecklat sig i en olöslig motsägelse med sig själv, splittrats i oförsonliga motsättningar, som det inte är i stånd att avskaffa. Men för att dessa motsatser, klasser med motstridande ekonomiska intressen, inte skall förinta sig själva och samhället i fruktlös kamp, är det nödvändigt med en makt, som skenbart står över samhället, som har att dämpa konflikten och hålla den inom ”ordningens” gränser. Och denna makt, som framgått ur samhället men som ställer sig över det och mer och mer avlägsnar sig från det, är staten.[26]

I denna mening är politik koncentrerad ekonomi: ”statsmakten”, skrev Marx, är ”samhällets organiserade och koncentrerade makt”, i denna mening är staten ”[s]ammanfattningen av det borgerliga samhället”.[27] De förhållanden den sammanfattar är ”framför allting annat *ekonomiska*”.[28] Den är ”en återspegling i koncentrerad form av de ekonomiska behoven hos den klass som behärskar produktionen”, skrev Engels.[29] Metaforen ”koncentrerad” betonar statsmaktens innersta samhälleliga väsen, men som vi ska se kan den inte göra alla dess andra aspekter rättvisa. Marx föreslog en annan bild: staten är ”den politiska överbyggnad” som vilar på samhällets samhällsekonomiska organisation. Formalisterna, som bara ser de politiska formerna, vägrar bekanta sig med de ”ekonomiska realiteter” som ligger bakom dessa former. Men: ”Alla verkliga framsteg under skrivandet av den moderna historien har uppnåtts genom att gå från den politiska ytan ner i samhällslivets djup.”*

24 Engels, ”Brev till Internationalens spanska förbundsråd”, 13 februari 1871, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 260.

25 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 1.

26 *Ibid*, s 85.

27 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org; Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

28 Marx, *Notebook on Maine*, s 329.

29 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 24.

* Citaten är från en artikel av Marx från 1858. (Marx, ”Mazzini and Napoleon”, *New York Tribune*, 11 maj 1858). Denna metafor om bas och överbyggnad, som ibland har behandlats som ett sent påfund av Engels, skrevs första gången ner i *Den tyska ideologin*: ”den samhälleliga organisationen, som utvecklas omedelbart ur produktionen och kommunikationen och som i alla tider utgjort basen för staten och för all annan idealistisk överbyggnad...” (Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.)

I den moderna historien, säger Engels, ”är … staten, den politiska ordningen det underordnade och medborgarsamhället, de ekonomiska förhållandenas rike det avgörande elementet.”[30]

5. Statens speciella kännetecken

Den nya politiska institutionen, staten, skiljer sig från stamsamhällenas primitiva (förpolitiska) organiserande makt i ett antal viktiga avseenden.

1. Staten har makt över ett visst *territorium* (och inkluderar därmed folket i detta territorium) istället för en grupp personer som är släkt. Att likställa en politisk struktur med ett visst territorium eller bit jord var en gång i tiden en nyhet.

Staten var tvungen att basera sig på territorium på grund av privategendomens uppkomst och de samhälleliga konsekvenserna av denna förändring. Betänk hur Engels följer denna process i detalj i det specifika fallet med Aten.[31] När de nya ekonomiska förhållandena (slaveri, utbyte av produkter, pengar och så vidare) under en tidsperiod löste upp de gamla släktbaserade sociala grupperingarna så spreds medlemmarna i dessa släktgrupper ut över hela Attika, istället för att samlas kring sin gemensamt ägda mark. I själva staden Aten blandade handelsintressena ihop dem huller om buller. Nya yrken delade befolkningen i nya sorters intressegrupper som inte hade något samband med den gamla släktstrukturen. Den nya slavklassen stod helt utanför den gamla strukturen, liksom de främlingar och utlänningar som slog sig ner i Aten för de nya handelssyftena. På så sätt förstördes successivt den gamla, på släktband baserade samhällsstrukturen, och de nya institutioner som växte fram för att organisera de nya samhälleliga förhållandena kunde bara fungera genom att ta folk utifrån var de bodde, inte utifrån blodsband.

Marx klargör vidare att en stat knappast kan uppstå så länge familjeenheterna är utspridda i (låt oss säga) skogsområden, som bland de gamla germanska stammarna. Det krävs en viss form av koncentration i *städer* för att bilda den enhet som motsvarar en stat. I det gamla germanska fallet kunde det verkligen bildas ett samfund av dessa av släktband sammanknutna utspridda familjeenheter på landsbygden. Men även om denna samhällsstruktur kunde ena dem, så förvandlar den dem inte till en sådan enhet. Med Marx’ ord:

> Samfundet framträder alltså som *förenande* [*Vereinigung*], inte som *förening* [*Verein*], som enande, vars självständiga subjekt utgörs av jordägarna, inte som enhet. Samfundet existerar därför i praktiken inte som *stat*, *statsväsende*, såsom under antiken, eftersom den inte existerar som *stad*. För att samfundet skall erhålla verklig existens, måste de fria jordägarna *församlas*, medan det *existerar* utan sådana sammankomster, t.ex. i Rom, i *själva stadens* och dess styrande ämbetsmäns o.s.v. tillvaro.[32]

2. Det andra kännetecknet har vi redan betonat: skapandet av *specialiserade* institutioner och tvångsverktyg avskilda från samhället i sin helhet.

> Det andra är inrättandet av en *offentlig våldsmakt*, vilken inte längre omedelbart sammanfaller med befolkningen som själv organiserar sig som beväpnad makt. Denna speciella offentliga makt är nödvändig, emedan en självverksam beväpnad organisation av befolkningen är omöjlig efter splittringen i klasser. Slavarna tillhör också befolkningen. De 90.000 atenska borgarna bildar mot de 365.000 slavarna endast en privilegierad klass. Den atenska demokratins folkhär var en aristokratisk offentlig våldsmakt, riktad mot slavarna och höll dem i tygeln. Men för att också hålla medborgarna i tygeln blev, som ovan nämnts, ett gendarmeri nödvändigt. Denna

30 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 24.
31 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 53-59.
32 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

> offentliga våldsmakt existerar i varje stat. Den består inte bara av beväpnade människor utan också av sakliga bihang, fängelser och tvångsanstalter av alla slag, om vilka gentilsamhället ingenting visste. Den kan vara synnerligen obetydlig, knappast märkbar i samhällen med ännu outvecklade klassmotsättningar och på avlägsna områden, såsom tidvis och på sina håll i Amerikas Förenta Stater.* Men den förstärktes i samma grad, som klassmotsättningarna inom staten skärpes och de stater, som gränsar till varandra blir större och folkrikare, – man behöver bara betrakta vårt nutida Europa, där klasskamp och erövringskonkurrens skruvat upp den offentliga makten till en höjd, som hotar att uppsluka hela samhället och till och med staten.[33]

Marx kommenterar det faktum att en av hohenzollarnas härskare hade den officiella titeln *Kriegsherr,* ”Krigsherre”, och säger att det betyder

> att kungamaktens verkliga stöd måste sökas, inte bland folket, utan i en del av folket som åtskilts från massan, som utmärks av vissa kännetecken, som tränats till passiv lydnad, drillats till enbart verktyg för den dynasti som äger den som sin egendom och använder den i enlighet med sina infall.[34]

3. Redan från början är den nya statsinstitutionen dyrare än de gamla sätten att organisera samhället. Den måste betalas med hjälp av speciella bidrag från medborgarna: *skatter.*

> Dessa var fullständigt okända för gentilsamhället. Men vi i dag känner dem mer än väl. Med den fortskridande civilisationen förslår inte de heller längre, staten drar växlar på framtiden, tar upp lån, *statsskulder.*[35]

Detta är olika sätt med hjälp av vilka staten rekryterar medborgarnas plånböcker för att finansiera sig själv. Av detta följer att det gamla talesättet, ”Inget är säkert utom döden och skatter”, är ett resultat av klassamhället, inte den mänskliga naturen.

4. Statens nya och speciella funktioner kräver en ny ämbetsmannakår i aldrig tidigare skådad skala, som utvecklas till en byråkrati – en *härskande* ämbetsmannakår. Även i stamsamhällenas förpolitiska myndigheter gjorde arbetsdelningen det förvisso nödvändigt att vissa individer blev ämbetsmän, och ägnade sin mesta tid åt offentliga funktioner (religiösa ledare och stamhövdingar, och så vidare). Men det var ofta en tillfällig ställning, den förlänade inte nödvändigtvis någon makt och det antal som var inblandade var litet. Men den främsta skillnaden mellan sådana ämbetsmän och den typiska statliga byråkratin ligger i något annat. Staten gör speciella ansträngningar att skilja sin byråkratiska personal från befolkningen i sin helhet, att resa en samhällelig mur kring dem, höja dem över samhället, tilldela dem en atmosfär av odiskutabla privilegier.

> Med den offentliga makten och rättigheten att driva in skatterna i sin hand framstår statstjänstemännen blott som samhällets organ *över* samhället. Den frivilliga aktning, som gentilordningens organ åtnjöt, är dem inte tillräcklig, även om de skulle kunna vinna den. Såsom representanter för en makt, som är samhället främmande, måste de sätta sig i respekt genom undantagslagar, med vars hjälp de åtnjuter en särskild helighet och okränkbarhet. Den simplaste polis i den civiliserade staten har mer ”auktoritet” än alla gentilsamhällets organ tillsammans. Men den mäktigaste furste och den största statsman eller fältherre under civilisationen kan avundas den ringaste gentilföreståndare för den frivilliga och obestridda aktning han åtnjöt. Den ena står mitt

---

* Statsmaktens ankomst till dessa regioner är ett typiskt tema i Hollywoods västernfilmer: mannen med stjärnan eller kavalleriregementena som galopperar till undsättning representerar statsmakten (den vite mannens). Delvis härrör västernfilmens fascination för överciviliserade människor utan tvekan från en primitiv situation som existerade ganska nyligen.

33 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 84-85.

34 Marx, ”Preparations for War in Prussia”, *New York Tribune* 8 november 1860.

35 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 85.

> i samhället, den andra är tvungen att låtsas föreställa någonting utanför och över detsamma.[36]

Även om byråkratins status i samhället varierar avsevärt beroende på tid och plats, har det aldrig framstått klarare än idag att det är detta kännetecken hos ämbetsmännen som alltmer utmärker de utsugande samhällena. Det kommer att uppmärksammas närmare i senare kapitel.

6. Staten som klassens verkställande makt

Engels insåg mycket tidigt, redan innan han var särskilt påverkad av Marx, den klassroll som spelades av mystiken kring ”lagens okränkbarhet”. Det var på sidorna i hans *Den arbetande klassens läge i England:*

> För borgaren är ju lagen helig, ty den är hans eget verk, utfärdad med hans samtycke och till hans skydd och fördel. Han vet, att även om en särskild lag skulle skada speciellt honom så skyddar ändå den totala lagstiftningen hans intressen och framför allt är det starkaste stödet för hans sociala ställning just lagens helgd, okränkbarheten av ordningen, som en gång fastställts genom den aktiva viljeyttringen hos den ena delen av samhället och det passiva accepterandet hos den andra delen. Eftersom den engelske borgaren återfinner sig själv i lagen, liksom i sin gud, håller han den helig. Därför har för honom polistjänarens batong, som ju egentligen är hans egen, en underbart lugnande makt. Men sannerligen inte för arbetaren. Arbetaren vet alltför väl och har alltför ofta erfarit, att lagen för honom är ett ris, som borgaren bundit åt honom och när han inte tvingas, så bryr han sig inte om lagen.[37]

Marx konstaterade mönstret med lagens helgande i en diskussion som i direkt mening handlade om att rättfärdiga det privata ägandet av mark men lika mycket gällde all privategendom:

> … de [jurister, filosofer och politiska ekonomer] döljer det faktum att den [marken] erövrats under täckmantel av ”Naturrätt”. Om erövring utgjorde en naturrätt från de fås sida, så behöver de många bara samla tillräcklig kraft för att skaffa sig naturrätten att återerövra det som tagits från dem. Under historiens gång försöker erövrarna med hjälp av lagar som de själva infört ge en sorts samhälleligt bifall till sin ursprungliga besittningsrätt som erhållits med brutalt våld. Sist kommer filosofen som förkunnar att dessa lagar visar på samhällets allmänna samtycke.[38]

Engels sammanfattar den övergripande analysen så här:

> Då staten uppkommit ur behovet att hålla klassmotsättningarna i tygeln, men då den samtidigt uppstått mitt i konflikten mellan dessa klasser, så är den i regel* den mäktigaste, ekonomiskt härskande klassens stat, vilken klass genom denna stat också blir politiskt härskande klass och sålunda finner nya medel att hålla nere och utsuga den förtryckta klassen. Sålunda var den antika staten framför allt slavägarnas stat för att hålla nere slavarna, liksom feodalstaten var adelns organ för att hålla nere de livegna och dagsverksskyldiga bönderna och den moderna representativstaten ett verktyg för kapitalets utsugande av lönearbetet.[39]

Den bäst kända sammanfattningen finns i *Kommunistiska manifestet*. Den riktar sig inte direkt mot statens karaktär, utan specifikt på den situation där

---

36 *Ibid*, s 86.

37 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

38 Marx, ”The Nationalization of the Land”, i Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 288.

* Märk förbehållet ”i regel”: omedelbart efter detta citerade stycke fortsätter Engels med att diskutera undantaget till regeln. Vi kommer att ta upp det i ett senare kapitel. Ett liknande förbehåll finns i *Familjens, privategendomens och statens ursprung*: ”Det civiliserade samhällets sammanfattning är staten, som under alla mönstergiltiga perioder undantagslöst är den härskande klassens stat...” (Sid 88.)

39 *Ibid*, s 86.

> … bourgeoisien slutligen efter storindustrins och världsmarknadens uppkomst [tillkämpade sig] det ensamma politiska herraväldet i den moderna representativa staten. Den moderna statsmakten är bara ett utskott som förvaltar hela borgarklassens gemensamma affärer.[40]

Och i slutet av Manifestets andra del: ”Den politiska makten i egentlig mening är[*] det organiserade våldet från en klass för att undertrycka en annan klass.”[41]

En vanlig omskrivning av detta anges ibland (felaktigt) som ett faktiskt citat från Marx, nämligen ”Staten är den härskande klassens verkställande utskott”. Liknande sammanfattningar kan återfinnas på andra ställen hos Marx och Engels.[42]

Det mest användbara korta uttalandet om statens roll är det som föreslås av formuleringen i Manifestet: staten är en institution ”som förvaltar hela [den härskande klassens] gemensamma affärer”. För Marx finns det inget tvivel om att dess grundläggande uppgift (”framförallt” som Engels säger) är att ”hålla nere och exploatera den förtryckta klassen”. Men närhelst det behövs klargör de att det inte är dess *enda* uppgift, inte dess *enda* roll, trots att det i korta, koncisa formuleringar uppträder ord som *endast*, *bara* och så vidare.

7. Statens underordnade uppgifter

Denna stat förvaltar den härskande klassens gemensamma angelägenheter, men har även andra uppgifter. Faktiskt tre andra uppgifter, och man behöver inte gå långt för att hitta dem. De motsvarar de tre uppgifter som vi räknade upp för några sidor sedan som kännetecken på *varje* organiserande makt i ett samhälle, även i ett samhälle utan stat. Översatt i statliga termer kan dessa underordnade uppgifter beskrivas så här:

1. Det finns vissa funktioner som varje regering måste utföra för att hålla igång samhället, även om vi antar att de inte är till någon speciell fördel för den härskande klassen. Renhållningsverket förhindrar epidemier, polisen hittar försvunna barn, hjälp ges till områden som drabbats av naturkatastrofer som orkaner eller jordbävningar. Dessa uppgifter kan verka vara icke klassbundna funktioner även i ett klassamhälle.

2. Staten växte från början fram på nationell eller imperiebasis, den existerar inom territoriella gränser. Som nationell stat sköter den om den härskande klassens angelägenheter i detta speciella land gentemot de rivaliserande härskande klasserna i andra nationalstater. Befästa bakom nationsgränser kämpar de olika länderna om handel, råvaror, investeringar, affärsfördelar och så vidare. Bakom varje gräns är en av statens uppgifter att skydda och främja sin egen härskande klass’ intressen mot alla rivaler.

3. Den härskande klassen är inte något monolitiskt block. Den består av grupper som har intressen som korsar varandra, såväl som vanliga individuella konkurrensmotsättningar. Speciellt under kapitalismen – som börjar som allas konkurrens med alla – är det en av statens uppgifter att medla, försona, på sätt och vis lösa inbördes dispyter och konflikter *inom* den härskande klassen. Det innebär inte att de statliga institutionerna ens i inomkapitalistiska termer agerar som en opartisk Salomon, för det finns en hierarki vad gäller både ekonomisk makt och politiskt inflytande. Men

---

40 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 4.

* I den engelska standardöversättningen (Moore-Engels) finns här ordet *merely* [endast] infört, det finns inte i den tyska originalet. Liksom ”bara” i det föregående citatet (”Den moderna statsmakten är bara ett utskott...”), är ordet en betoning (tyska originalet finns i Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 464).

41 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 15.

42 Exempelvis i Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org, Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 24. Även i första och andra utkastet till *Pariskommunen*, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 150 och 210-211.

dispyterna inom klassen måste lösas på något sätt för att inte slita sönder hela samhällsstrukturen i okontrollerade strider.

Vilket är förhållandet mellan statens grundläggande uppgift (”att hålla nere och exploatera den förtryckta klassen”) och de tre underordnade uppgifter som vi har beskrivit? Det finns två skillnader att notera.

1. Den mest uppenbara skillnaden är att, utifrån Marx’ synvinkel, är statens uppgift som klassherravälde inte bara grundläggande utan dess speciella *existensberättigande*. De andra tre är uppgifter som staten har tagit över från sina föregående förpolitiska institutioner, det är inte dessa uppgifter som ger upphov till staten.

Funktionellt får denna skillnad en djupgående effekt på hur den härskande klassen reagerar historiskt. Ty erfarenheterna visar att den härskande klassen i praktiken *verkligen underordnar* de tre underordnade uppgifterna under den första (grundläggande) uppgiften, om de kolliderar. Den glömmer bort interna klasskillnader för att göra gemensam sak mot ett hot underifrån, och den konspirerar med nationens fiender om dess egen arbetarklass hotar dess bakre positioner. Marx konstaterade att preussarna hjälpte den franska regeringen i Versailles att krossa Pariskommunen, och tillade:

> Det var bara det gamla vanliga. Överklasserna har alltid förenat sig för att hålla nere arbetarklassen. På 1000-talet var det krig mellan franska och normandiska riddare, och bönderna gjorde uppror. Riddarna glömde omedelbart sina motsättningar och slöt sig samman för att krossa böndernas rörelse.[43]

Ungefär samtidigt skrev han i sin anteckningsbok:

> *Paris-Journal*, den skamligaste av Versailles’ alla tidningar, skriver: ”freden har skrivits under. – Med våra fiender? Nej, med preussarna. Och oavsett hur mycket vi må hata de som ödelade oss [preussarna], så måste vi säga att det inte mäter sig med den den fasa som de som vanärar oss [parisarna] fyller oss med.”[44]

I inrikespolitiska angelägenheter, skrev Marx, är samma borgerliga liberaler som fördömer regeringsingripanden de första att kräva det om måltavlan är arbetarklassen:

> Samma ”tappra” frihandlare som är berömda för sitt outtröttliga fördömande av regeringsingripanden, dessa förkämpar för den borgerliga *laissez-faire*-läran, som förklarar att man ska lämna allt och alla till kampen mellan individuella intressen, de är alltid de första att vädja till regeringen att ingripa så fort arbetarnas individuella intressen kommer i motsättning till deras egna klassintressen. Vid sådana tillfällen tittar de med öppen beundran på staterna på kontinenten, där de despotiska regeringarna förvisso inte låter bourgeoisien regera men åtminstone hindrar arbetarna från att göra motstånd.[45]

2. Den andra skillnaden är, att till skillnad från den grundläggande uppgiften kan de tre underordnade uppgifterna ge intryck av att inte ha någon klasskaraktär, som om de helt enkelt drevs fram av samhällets eller nationens behov i sin helhet, istället för av den härskande klassens egna intressen. Det har varit vanligt att på denna grundval angripa de marxistiska ”överdrifterna” som ser staten i

43 Marx, Rapport vid Generalrådets möte 23 maj 1871, i *The General Council of the First International*, 1870-1871, Moskva: Progress Publishers, s 201.

44 Marx, ”Notebook on the Paris Commune”, april-maj 1871, i *Archiv Marksa i Engel’sa*, band 15, Moskva 1963, s 150. Liknande: för 1849, se Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 52. Om Kommunen, se första utkastet till *Pariskommunen*, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 104. För fransk-preussiska kriget, se Engels, *Notes on War*. Wien: Wiener Volksbuch 1923, s 61, 129.

45 Marx, ”English Prosperity-Strikes-The Turkish Question-India”, *New York Tribune*, 1 juli 1853. Jmfr också diskussionen i Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 25-27.

första hand som ett klassverktyg. Detta är inte platsen att diskutera denna fråga, utan bara att slå fast vilken Marx' ståndpunkt var.

Utifrån vad som har förklarats hittills bör det inte vara någon tvekan om en sak: staten har verkligen icke klassbundna uppgifter, och den utför dem. *Men den genomför dem oundvikligen på klassförvrängda sätt, för klassyften, med klasskonsekvenser.*

8. Statens klasskaraktär

Det är inte frågan om att förneka att det finns alla möjliga sorters icke klassbundna *sidor* av samhället. Det viktiga är att förstå att samhällets klasskaraktär genomsyrar samhällets alla sidor, inklusive dessa.

En illustration: det är förvisso i hela samhällets intresse att epidemier förhindras. Alltså kan sanitära anläggningar ses som en av regeringens icke klassbundna uppgifter. Men historiska fakta visar att de härskande krafterna bara förordar statsomfattande sanitära inrättningar när de blir övertygade om att epidemier som har sitt ursprung bland fattiga också dödar de rika. I *Kapitalet* konstaterade Marx att ”blotta rädslan för smittosamma sjukdomar (som ju inte ens skonar 'ärbarheten') under åren 1847-1864 tvingade parlamentet att utfärda inte mindre än tio lagar om hälsovårdsmyndigheter” och ”det panikslagna borgerskapet” i storstäderna vidtog kommunala åtgärder.[46] Engels beskriver vad som hände när vetenskapen visade att så fruktansvärda sjukdomar som kolera och smittkoppor utvecklade sina mikrober i de fattiga distriktens skadliga förhållanden innan de spred sig till andra sidan av järnvägsspåren:

> Så snart detta en gång blivit vetenskapligt fastställt, startade den människovänliga bourgeoisien en ädel tävlan för sina arbetares hälsa. Man bildade föreningar, skrev böcker, uppgjorde förslag, diskuterade och dekreterade lagar för att kapsla in smittohärdarna för de ständigt återkommande farsoterna. Man undersökte arbetarnas bostadsbetingelser och försökte avhjälpa de mest skriande missförhållandena.

Den kapitalistiska staten anstränger sig för att göra gott för arbetarna, och dess professorer kan nu med lätthet bevisa att statens klasspartiskhet är kraftigt överdriven. Men än idag går det att se de sanitära anläggningarnas klasskaraktär med blotta ögat, genom att jämföra vilket arbetardistrikt som helst med de rikas bostadsområden. De förhärskande ekonomiska intressena kommer absolut inte att tillåta att förhållandena blir sådana att de gynnar epidemier.

> Och trots detta framskapar den kapitalistiska samhällsordningen ständigt på nytt de missförhållanden, som det gäller att råda bot på, med en sådan naturnödvändighet att kuren knappast avancerat ett enda steg ens i England.[47]

Nästa botemedel är ”stadsförnyelse” eller upprensning av slummen, i namn av så uppenbart icke klassbundna strävanden som ”stadsförbättring”. Detta mönster var välkänt redan för Marx, och han påpekade i *Kapitalet*:

> När rikedomen tillväxer, måste man ju "förbättra" (improve) städerna genom att riva dåligt bebyggda kvarter och bygga palats för banker, varuhus o.s.v. samt utvidga gator för affärskommunikationer och lyxtrafik, anlägga spårvägar o.s.v. På så sätt jagas de fattiga undan till ständigt sämre och mer överfyllda slumkvarter.[48]

46 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
47 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.
48 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

Engels pekade på den bonapartistiska prefekten i Paris, Haussmann, som modell för

> den numera allmänna sedvanan att öppna bräscher i våra storstäders arbetardistrikt, framför allt de centralt belägna, det må motiveras med hänsyn till det allmänna hälsotillståndet och estetiska synpunkter, med efterfrågan på stora centralt belägna affärslokaler eller med trafikbehov som järnvägsanläggningar, gator o.s.v. Resultatet blir överallt detsamma, hur skiftande anledningen än må vara: de mest skandalösa gatorna och gränderna försvinner under stort självförhärligande från bourgeoisins sida i anledning av denna oerhörda framgång, men de återuppstår genast någon annanstans, och ofta i det omedelbara grannskapet.[49]

För att sammanfatta: statens klasskaraktär visar sig inte i det faktum att varje handling nödvändigtvis, på samma sätt, och uteslutande bara sker i den härskande klassens omedelbara intressen, utan i det faktum att alla andra intressen regelbundet *underordnas* den härskande klassens intressen, att statens handlingar avgjort formas av vad den härskande klassen och dess representanter anser att dess intressen är, och bara sker inom ramen för dessa intressen. Utifrån dessa idéer gör Engels en jämförelse:

> Liksom hos den enskilda människan den drivande kraften bakom hennes handlingar måste passera genom hennes huvud och förvandlas till viljeimpulser för att bringa henne till handling, så måste också alla medborgarsamhällets behov – oavsett vilken klass som för tillfället härskar – gå genom statsviljan för att i form av lagar få allmän giltighet. Detta är den formella sidan av saken och någonting självklart. Men man frågar sig, vilket innehåll denna rent formella vilja – den enskildes såväl som statens – har, och varifrån detta innehåll hämtas, varför man vill just detta och inte något annat. Och då vi kräver ett svar på den frågan, finner vi, att statsviljan i den moderna historien i det stora hela bestämmes av medborgarsamhällets växlande behov, av den ena eller andra klassens herravälde, i sista hand av produktivkrafternas och bytesförhållandenas utveckling.[50]

Oavsett hur klassneutrala samhällets behov är ursprungligen eller till sin avsikt, så går de inte att tillfredsställa utan att gå igenom de politiska (och andra) institutioner som har upprättats av ett klassbetingat samhälle. Och det är när de behandlas genom dessa kanaler som de formas, silas, snedvrids, danas, utformas och anpassas för att passa inom de ramar som slagits fast av de härskande intressena och idéerna. Det är på så sätt statens och samhällets klasskaraktär gör sig gällande, även utan illvilliga avsikter eller lömska komplotter.

49 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.
50 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 24.

Kapitel 12 Staten i praktiken: metoder och former

Även om statens innersta väsen är klassmakt som grundar sig på tvångsmedel, så är staten mycket mer än ett innersta väsen.

”I staten möter vi den första ideologiska makten över människan”, skrev Engels.[1] Ideologiska? Är ett organ av beväpnade män en ideologisk makt? Men vi måste inse att staten inte *bara* är ett organ av beväpnade män. Om den var det så skulle det vara en mycket enklare institution: lättare att förstå och lättare att störta. Dess komplicerade natur beror på det faktum att den, för sin egen skull, så mycket som möjligt måste hålla organet av beväpnade män i bakgrunden, och ställa sina medel för att kontrollera klassmotsättningarna ideologiskt (psykiskt, moraliskt och andligt) i förgrunden.

En stat som upprätthåller sig uteslutande med öppet våld och förtryck är både osäker och dyr. Staten strävar efter stabilitet och låga kostnader genom att hitta fungerande alternativ till att alltid använda våld. Även om den inte kan avskaffa våld som bakomliggande straffåtgärd så försöker den begränsa användandet av våld till (a) en *hjälp*metod för kontroll på kort sikt, och (b) en *sista utväg* på lång sikt – och att åtminstone vänta så länge som möjligt.

Det gäller i allmänhet både för de mest despotiska och mest demokratiska staterna. Erfarenheterna har skapat oräkneliga metoder, knep och tricks med vilka staten åtminstone får tillfälligt samtycke, medgivande och tillit från folkmajoriteten utan att använda öppet våld.

En förteckning över dessa ersättningsmetoder för våld hör inte hemma här, inte ens en förteckning av de metoder som dyker upp i Marx’ och Engels’ skrifter, speciellt deras journalistiska skrifter. En del är viktigare än andra, en del fungerar i mer omfattande social skala än andra, vissa är användbara på kort sikt, andra på längre sikt. De viktigaste är: inpränta passivitet och apati; moraliskt förtryck; förfalska information; eftergifter och reformer; splittra de styrda i mer eller mindre favoriserade grupper, från janitsjarer till syndabockar; kooptering – att vinna över eller köpa upp möjliga oppositionsledare, inklusive att införliva dem i den härskande klassen; direkt och indirekt korruption; och nationalism som ett sätt att rikta de samhälleliga fientligheterna utanför staten. De flesta av dem har historiskt sett funnits länge, och antar bara nya former i olika samhällssystem. För våra nuvarande syften är poängen här att se deras förhållande till statens grundläggande roll.

En del av dessa metoder kommer att tas i övervägande på andra ställen, eftersom deras betydelse går utöver det nuvarande ämnet.* Men några exempel kan vara av värde här.

1. Ersättning för våld: några exempel

1. *Moraliska medel*. Många gånger var Marx och Engels inte lika intresserade av att avslöja dessa metoders konservativa (pro-statliga) inverkan som att visa deras begränsningar som hinder för radikalisering. Således skrev Engels:

> Mer än någonsin gällde det nu att tygla folket genom moraliska medel. Men det första och viktigaste moraliska medlet, varmed man verkar på massorna, förblir – religionen. Ur detta stammar den prästerliga majoriteten i skolmyndigheterna, därav bourgeoisiens växande självbeskattning till förmån för alla sorters from demagogi, från ritualismen och ner till Frälsningsarmén. …
> Det oaktat, fruktar jag, kommer varken den brittiska bourgeoisiens korkade religiositet eller den

1 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 25.

* Exempelvis religion (som har samband med flera av metoderna ovan), nationalism, eftergifter och reformer och splittring och syndabockar (inklusive att bilda elitskikt inom underklasserna, som ”arbetararistokratin”, och diskriminering av kvinnor och rasminoriteter).

> kontinentala bourgeoisiens post festum inträffade omvändelse att kunna dämma upp den stigande proletära floden. Traditionen är en mäktig hämmande kraft, den är tröghetskraften i historien. Men den är blott passiv och måste därför duka under. Inte ens religionen utgör i längden någon skyddsmur för det kapitalistiska samhället.[2]

2. *Förfalskning* som en statlig metod var inte nödvändigtvis bara resultatet av tillfällig ondska (att dölja ett eller annat faktum) och var på samma sätt mer utbredd än man kunde anta:

> På grund av sina ständiga kompromisser leder en gradvis, fredlig utveckling som den som existerar i England till ett motsägelsefullt förhållande. Genom de överlägsna fördelar denna stat ger, kan den inom vissa gränser tolereras i praktiken, men dess logiska orimligheter är en svår prövning för ett resonerande sinne. Härav följer det behov alla ”stats-upprätthållande” [pro-statliga] partier känner av att ha teoretiska täckmantlar, till och med rättfärdigande, som givetvis bara är tänkbara med hjälp av spetsfundigheter, förvanskningar och slutligen tricks under bordet. På så sätt skapas en litteratur på det politiska området som upprepar alla de teologiska försvararnas bedrövliga hyckleri och lögner och överför de teologiska intellektuella synderna på sekulär mark. Således gödslar, besår och odlar de konservativa själva det speciellt liberala hyckleriet.[3]

Med hjälp av massmedia har den kapitalistiska teknologin ökat möjligheterna till systematiska förfalskningar till helt nya nivåer, anmärkte Marx (apropå förtalskampanjen mot Internationalen):

> Fram till nu ansåg man att utvecklingen av de kristna myterna under det romerska kejsardömet bara hade varit möjliga på grund att tryckpressen ännu inte var uppfunnen. Tvärtom. Dagspressen och telegrafen, som med tredubbel fart sprider sina upptäckter över hela världen, ljuger på en dag ihop fler myter (som de borgerliga fäna tror och sprider) än vad som förr kunde uppträda på ett sekel.[4]

Hela stycken av historien, speciellt om revolutionära perioder, raderas för att inte smitta ner de unga. Efter att ha läst ett par böcker om perioden efter Bonapartes statskupp kommenterade Engels:

> Det händer av nödvändighet efter varje segerrik reaktion att orsakerna till revolutionen och kontrarevolutionen fullständigt glöms bort. I Tyskland vet den yngre generationen absolut ingenting om 1848, förutom *Kreuzzeitungs* [en reaktionär tidning] jämmer, och alla de andra tidningarnas upprepande mellan 1849 och 1852. Historien tar plötsligt slut 1847.[5]

3. Uppenbara fall av *klassdiskriminering* från statliga organ handlar inte bara om simpelt hycklande utan om att en klassmoral har införlivats. När en omfattande korruption bland järnvägsbolagen avslöjades i de engelska domstolarna, rapporterade Marx:

> Den lärde domaren anmärkte att ”det knappast går att tänka sig något mer flagrant eller skändligt, och det sätt på vilket planen hade genomförts var ännu mer skändligt.” Med denna reflektion släppte han de skyldiga, medan en stackars proletär säkert skulle ha dömts för en stöld av mer än fem pund.
> Det är märkligt att konstatera den brittiska allmänhetens varierande ilska än mot fabriksägarnas moral, och än mot gruvägarnas, än mot småhandlarna i falska mediciner och sedan mot järnvägsägarna som har trängt undan de gamla stråtrövarna, kort sagt mot moralen hos varje speciell klass av kapitalister. I det stora hela verkar det som om kapitalet har en speciell egen moral, en sorts överlägsen lag om statsskäl, medan den vanliga moralen är något som bara antas vara bra

2 Engels, Förord till *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, på marxistarkiv.se.
3 Engels, ”On Certain Pecularities in England’s Economic and Political Development”, i Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 529.
4 Marx, ”Brev till Kugelmann”, 27 juli 1871, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 252.
5 Engels, ”Brev till Marx”, 18 december 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 235.

> för fattiga människor.[6]

De saknades givetvis inte fall som vittnade om domstolarnas och domarnas klassfördomar, och Marx uppmärksammade dem speciellt i sina tidningsartiklar. I ett annat fall påpekade han att domare oftast ingrep mot strejker ”på det för arbetarna mest fördomsfulla och ogynnsamma sättet”, inte för att de själva nödvändigtvis var fabriksidkare eller affärsmän, utan speciellt därför att de ”åtminstone är intimt knutna till och beroende av affärsintressena.”[7]

4. Marx och Engels lutade åt att betrakta den *politiska rasismen* på samma sätt, som ett klassförtryckande knep som stimuleras och manipuleras uppifrån, för att utnyttja ett rörligt material under. Den första tyska politiska antisemitiska rörelsen (den Kristna sociala rörelsen) uppstod 1878 och nådde sin första höjdpunkt under 1881, och var ett typexempel. Kamrater i Tyskland skickade Engels en bunt tidningar och litteratur som frodades i den rörelse som leddes av hovpredikanten Stöcker. Samtidigt som Engels medgav de starka antijudiska stämningarna inom det tyska folket, så betonade han att *rörelsens* ursprung och roll var ett verktyg som hade skapats uppifrån för att hålla underklasserna underkuvade.

> Du bör ha fått tillbaka de antijudiska skrifterna i i god ordning [svarade Engels] … Jag har aldrig läst något så idiotiskt och barnsligt. Givet bourgeoisiens feghet är denna rörelses *enda* betydelse, den som *varje* rörelse som startas uppifrån har i Tyskland: valmanövrerande för att skaffa konservativa röster. Så fort valet är över eller ännu tidigare, när den har misslyckats att nå de högre posterna (som nu är sant för Pommern), så kommer den att falla samman på order uppifrån, som en stucken gris’ urinblåsa, ”för att aldrig ses igen”. Sådana rörelser kan inte behandlas med tillräckligt förakt, och jag är glad att *Sozialdemokrat* gjorde det. För övrigt skriver C H[irsch] … från Berlin: ”Den antisemitiska rörelsen är helt och hållet planerad uppifrån, i själva verket praktiskt taget upprättad på order. Jag har rest till de mest bedrövliga ställen, och ingen hade något mot mig. Jag hörde inte någonstans ett enda ord mot judarna på bussar eller tåg. De halvt officiella tidningarna som sprider de judehetsande artiklarna har väldigt få läsare. Tyskar har en naturlig motvilja mot judar, men hatet mot regimen är mycket starkare bland arbetare och progressiva småborgare.”[8]

Även om den verkliga bilden som vanligt var mer komplicerad än den som förs fram i Engels överblick från långt håll,[*] så var hans bedömning av Stöckerrörelsens ursprung och roll i huvudsak korrekt för denna period.

Den splittrande rollen hos rasismen som riktas mot svarta arbetare, och diskrimineringen av andra etniska minoriteter, tas upp i ett senare band. Men vi noterar här en talande anmärkning av Engels om USA:s författning, formellt den mest liberala av de borgerliga författningar som var antagna vid den tiden.

---

6 Marx, ”Political Movements-Scarcity of Bread in Europe”, *New York Tribune* 30 september 1853.

7 Marx, ”English Prosperity...”, New York *Tribune* 1 juli 1853.

8 Engels, ”Brev till Bernstein”, 17 augusti 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 214.

* Svårigheterna sammanfattas bra av Massing (*Rehersal for Destruction. A Study of Political Anti-Semitism in Imperial Germany*, New York: Harper 1949, kapitel 2-3), och tillsammans med en analys av rörelsen bekräftar han socialisternas syn på dess klasskaraktär och förhållande till de statliga elementen. Massing klargör att den inte fick särskilt stort stöd inom arbetarklassen, och att dess massbas kom från *Mittelstand*, samhällsskikten mellan arbetarna och borgarklassen. Stöckers rörelse hade sin höjdpunkt 1884 och gick sedan tillbaka. Under nästa årtionde blomstrade en *rasistisk* antisemitism. Engels’ syn på 1890-talets antisemitiska rörelse kommer att tas upp i ett senare kapitel. Att se rasismens samhälleliga roll som ett verktyg som används uppifrån motsäger inte nödvändigtvis att se dess källor i själva kulturen, som finns rotad i folket under. Som Marx anmärkte angående Gobineaus teori om vit överhöghet: ”för sådana människor är det alltid en källa till tillfredsställelse att ha någon som de anser sig berättigade att *mépriser* [förakta].” (Marx, ”Brev till Lafargue”, 5 mars 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 657.)

Den framväxande borgarklassen, förklarar Engels, krävde frihet och jämlikhet för sig själv mot de feodala bojorna, men hade också argumenterat för folkmassornas frihet och jämlikhet, eftersom dessa massor antogs stöda dess kamp:

> Det är betecknande för den specifikt borgerliga karaktären av dessa mänskliga rättigheter att den amerikanska författningen, den första som erkänner de mänskliga rättigheterna, i samma andedrag bekräftar det i Amerika bestående slaveri för de färgade: klassprivilegierna bannlyses, rasprivilegierna helgas.[9]

Detta är en ytterst komprimerad tanke. Om klassprivilegierna inte institutionaliserades i författningen så måste samma resultat uppnås på andra sätt. De rasprivilegier som skrevs in i författningen, i de slavägande staternas omedelbara intressen, passade den härskande klassens samhälle, som alltid behövde former som var anpassade till att ”söndra och härska”. Den borgerliga karaktären på de mänskliga rättigheter som Unionens fäder förkunnade visade sig i det faktum att de tillämpades på ett borgerligt samhälle, där de fientliga klasserna var arbetsgivare och arbetare, men inte på de människor som var förslavade utanför den borgerliga klasstrukturen.

5. *Kooptering*. Den härskande klassens förmåga att dra till sig nya element såg Marx som ett tecken på dess fortsatta styrka, eftersom denna förmåga sög upp potentiellt oliktänkande element. Det är ett bålverk av statlig stabilitet, till att börja med ett stärkande av den kapitalistiska klassen själv. Marx tar upp detta i ett oväntat sammanhang: kreditsystemet som gör det möjligt för nya energiska personer att bli kapitalister – en omständighet som ”beundras mycket av de ekonomiska apologeterna.”

> Trots att den oavbrutet i konkurrens med redan etablerade enskilda kapitalister för fram en oövälkommen rad nya lyckoriddare, så befäster den herraväldet för själva kapitalet, utvidgar dess bas och möjliggör att ständigt nya krafter rekryteras från samhällets botten; alldeles som det faktum att den katolska kyrkan under medeltiden bildade sin hierarki utan anseende till stånd, börd, förmögenhet av de bästa huvudena inom folket var ett viktigt medel att befästa prästherraväldet och lekmännens undertryckande. Ju mer en härskande klass är i stånd att assimilera de behärskade klassernas mest energiska element, desto solidare och farligare är dess herravälde.[10]

6. *Korruption*. Precis som i tidigare samhällen där medborgarnas rättigheter öppet stod i proportion till deras förmögenheter, är det även i det moderna borgerliga samhället så att:

> I denna utövar rikedomen sin makt indirekt men desto säkrare. Å ena sidan under formen av direkt tjänstemannakorruption, för vilket Amerika är det klassiska exemplet, å andra sidan i form av en allians mellan regering och börs, vilken försiggår desto lättare, ju mer statsskulderna växer och ju mer aktiebolagen koncentrerar inte bara handeln utan också själva produktionen i sina händer och återigen finner sin medelpunkt i börsen.[11]

Så skrev Engels på mer än ett ställe.[12]

Marx hade samma sak att säga om USA[13] och även om England. Undersökningar på senare tid, skrev han, bekräftar ”talesättet … att det brittiska Underhusets verkliga författning kan sammanfattas i ordet *korruption*.”[14] Men i denna korruption såg han inte bara försyndelser. Förmågan att korrumpera är det moderna sättet att få rättigheterna att motsvara förmögenheten:

---

9 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.
10 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.
11 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 86-87.
12 Engels, inledning till *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 6-7.
13 Se t ex sidan 201 nedan.
14 Marx, ”Electoral Corruption in England”, *New York Tribune* 4 november 1859.

> Vad var de traditionella brittiska valens bestickningar, om inte annat än en annan lika brutal som populär form där de tävlande partierna visade upp sin relativa styrka? Deras respektive inflytande och makt, som de vid andra tillfällen använde på ett *normalt* sätt, slogs här under några dagar fast på ett onormalt och mer eller mindre farsartat sätt.[15]

Hursomhelst är borgerliga politiker oskiljaktiga från manipuleringen av enorma mängder pengar. Engels tog tillfället i akt att betona detta. Efter Panamaskandalen i Frankrike och nyheterna om Bismarcks Welffond i Tyskland, visade en bankskandal i Italien (”lilla Panama” eller Panamino) hur enormt omfattande och massiva mutorna av regeringsledare och deputerade var.

> Och vad är sensmoralen i denna historia? Att Panama och Panamino och Welffonden visar att dagens hela borgerliga politik – både de borgerliga partiernas vänliga käbblande sinsemellan och deras gemensamma motstånd mot arbetarklassens påtryckningar – inte går att genomföra utan en väldig massa pengar, att dessa pengamassor är förbundna med vissa mål som de inte kan erkänna offentligt, och att bourgeoisiens girighet mer och mer tvingar regeringarna att komma över tillräckliga resurser för dessa outtalade mål med hjälp av outtalade medel. ”Vi tar pengar där vi hittar dem”, sa Bismarck, som lär veta det. Och ”*var* de hittar dem” har vi just sett.[16]

Roten till korruptionssystemet är ett kännetecken hos det civiliserade samhället som för oss bort en bit från vårt område, men som förtjänar att omnämnas. Marx ger oss en skymt av det. Utan tvekan finns källan till att det överhuvudtaget går att korrumpera i den mänskliga naturen, men en speciell sorts möjlighet till detta uppstår ur penningsystemet. Marx hävdar att denna möjlighet att byta allting mot pengar och pengar mot allting, detta kännetecken hos pengar som allmän rikedom, historiskt översätts till ”den allmänna korruptionen. Den allmänna prostitutionen framstår som en nödvändig fas i utvecklingen av de personliga anlagen, möjligheterna, verksamheterna.” Den lidelsefulla jakten på rikedomar – inte bara att skaffa speciella föremål eller varor, utan berikande i allmänhet – blir bara möjlig med ett penningsystem.

> Pengar är därför inte bara målet utan på samma gång källan till besattheten efter rikedomar. Det är möjligt med girighet även utan pengar, [men] besattheten efter rikedomar är i sig själv en produkt av en bestämd samhällsutveckling – inte *naturlig* till skillnad från *historisk*. Härav de gamla romarnas klagolåt om pengar som roten till allt ont.[17]

”Kan man i det borgerliga umgänget eller i dess trade <affärsliv> undgå denna smuts?”, frågade Marx. Nej, svarade han, det är dess ”naturliga hemvist.”[18]

2. Den borgerliga demokratins ekonomiska rötter

Exemplen ovan berör metoder för statlig makt som (på olika sätt) verkar i alla utsugande klassamhällen, oavsett deras regeringsformer. Dessa metoder är faktiskt särskilt viktiga i despotiska stater, helt enkelt därför att dessa stater inte har tillgång till några demokratiska manipuleringsmetoder. De borgerligt demokratiska regeringsformerna gav den härskande klassen, nu borgarklassen, indirekta medel för klassherravälde som är mycket mångsidiga och ekonomiska.

Den framväxande kapitalismen ger upphov till demokratiska institutioner som en konsekvens av sina inneboende ekonomiska drivkrafter, som då tar politisk form. Den grundläggande ekonomiska basen är de kapitalistiska förhållandenas formella, eller skenbara, jämlikhet:

---

15 Marx, ”Corruption at Elections”, *New York Tribune* 4 september 1852. Även i Marx/Engels, *On Britain*, s 373.
16 Engels, ”Vom italienischen Panama”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 358.
17 Marx, *Grundrisse*, s 80, 133-134 (första meningen i *Grunddragen*, på marxists.org).
18 Marx, ”*Brev till Freiligrath*”, 29 februari 1860, på marxists.org.

> Varubytet innebär i och för sig inga andra beroendeförhållanden än de som har sitt ursprung i dess egen natur. Under denna förutsättning kan arbetskraften uppträda på marknaden som vara, endast om och emedan dess ägare, den person vars arbetskraft det rör sig om, utbjuder eller säljer den. För att ägaren skall kunna sälja den som vara, måste han kunna förfoga över den, alltså vara fri ägare av sin arbetskraft, herre över sin egen person. Arbetskraftens ägare möter penningägaren på marknaden, och de träder i förhållande till varandra som jämlika varuägare, endast olika i det hänseendet, att den ene är säljare, den andre köpare, men bägge juridiskt likställda personer.[19]

Arbetaren måste därför vara fri

> i dubbel mening, dels på så sätt att han som fri man råder över sin arbetskraft som sin vara, dels i så måtto att han inte har andra varor att sälja, utan är lös och ledig, fri från alla de ting som kan hindra honom att nyttiggöra sin arbetskraft. … De är fria arbetare i den dubbla betydelsen, att de inte själva hör ihop med produktionsmedlen som slavar, livegna o.s.v., medan de inte heller äger produktionsmedlen som självägande bönder, hantverkare o.s.v. De är tvärtom fria från allt, lösa och lediga.[20]

Medan en slav har ett värde (bytesvärde) har fria arbetare inget värde – det är bara deras arbete som har värde. ”Det faktum att han *inte* har *något värde*, att han är *berövad allt värde*”, säger Marx, ”är förutsättningen för kapital och villkoret för *fritt* arbete i allmänhet.”[21] Arbetarna är juridiskt fria *därför att* de ekonomiskt sett är värdelösa, och det är också därför kapitalisterna är lika fria – att kassera dem när det behövs, friare än de kan kassera sina maskiner.

Varuförhållandet är en ”född leveller”.[22] Detta förhållande under köpandet och säljandet av arbetskraft, verkar alltså vara ”ett sannskyldigt Eden för de nedärvda mänskliga rättigheterna.”

> Det som här endast och allenast härskar, är frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Frihet! ty köpare och säljare av en vara, t.ex. arbetskraft, handlar endast i enlighet med sin egen fria vilja. De ingår avtal såsom fria, juridiskt jämbördiga personer. Kontraktet är det slutresultat, vari deras viljor får ett gemensamt rättsuttryck. Jämlikhet! ty de träder i relation till varandra endast som varuägare och byter lika värden.[23]

Denna formella jämlikhet i förhållandet mellan kapitalister och proletärer är förvisso bara ”det borgerliga samhällets yta, där de djupare operationer, ur vilka den uppkommer, utplånats”.[24]

> De båda sidorna förhåller sig till varandra som personer. *Formellt* är de i utbytet deltagande jämlika och fria. Att denna form är ett *sken* och ett *bedrägligt sken* framgår om man betraktar det juridiska förhållandet som självständigt i förhållande till detta. … [den frie arbetaren] säljer den särskilda kraftyttringen till en särskild kapitalist, i förhållande till vilken han står *individuellt oavhängig*. Det är uppenbart att detta inte är hans förhållande till kapitalets existens som kapital, d.v.s. till kapitalistklassen. Vad den enskilda, verkliga människan beträffar, överlåts till henne alltså ett vitt fält för val och därmed formell frihet.[25]

Verkligheten är en helt annan än skenet: vartefter systemets motsättningar utvecklas, ”övergår frihet och jämlikhet … ibland i sin motsats”, och när samma frihet och jämlikhet förverkligas ”framstår

19 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
20 *Ibid*.
21 Marx, *Grundrisse*, s 199-200.
22 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
23 *Ibid*.
24 Marx, ”*Brev till Engels*”, 2 april 1858, på marxists.org.
25 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

[de] som ojämlikhet och ofrihet”.[26]

För vad är ”fritt” under kapitalismens fria konkurrens? Inte individen – det är kapitalet som är fritt. Den fria utvecklingen är bara möjlig inom de snäva ramar som kapitalets makt sätter upp.*

> Denna art av individuell frihet är därför samtidigt den mest fullständiga förnekelsen av all individuell frihet och individualitetens totala underkastelse under samhälleliga betingelser som antar formen av sakliga makter …[27]

Frihandelns ”frihet” har exakt samma innehåll. Marx hade påpekat detta 1848:

> Sammanfattningsvis, vad är frihandel under nuvarande samhällsförhållanden? Det är kapitalets frihet …
> Han [arbetaren] kommer att se, att om kapitalet blir fritt så blir han inte mindre slav än när kapitalet hindras av tullavgifter.
> Mina herrar! Låt er inte luras av det abstrakta ordet *frihet*. Vems frihet? Det är inte en individs frihet i förhållande till en annan, utan kapitalets frihet att krossa arbetarna.[28]

De ”fria” arbetarna säljer sig själva, inte av lagligt tvång utan på grund av systemets blinda krafter:

> Det dröjer århundraden, innan den ”frie” arbetaren frivilligt går med på, d.v.s. blir samhälleligt tvingad, att sälja hela sin aktiva arbetstid, ja hela sin arbetsförmåga, till priset av sina nödtorftiga existensmedel, att sälja sin förstfödslorätt för en grynvälling.[29]

Det fanns en historisk väg som gick från det *ekonomiska kravet* på frihet och jämlikhet till den *politiska kampen* för att förverkliga det. I *Anti-Dühring* börjar Engels med att gå igenom de föregående tankegångarna från *Kapitalet*. Sedan:

> Kravet på befrielse från de feodala fjättrarna och förverkligandet av likhet inför lagen genom undanröjande av den feodala olikheten måste snabbt anta större dimensioner, så snart det väl hade ställts på dagordningen genom samhällets ekonomiska framåtskridande. Och ställde man det i industrins och handelns intresse, så måste man kräva samma likaberättigande för den stora mängden av bönder som suckade under allsköns slaveri, alltifrån den fullständiga livegenskapen, och som måste ge största delen av sin arbetstid utan betalning åt den nådige feodalherren samt dessutom betala ytterligare ett otal skatter till denne och staten. Å andra sidan kunde man inte komma förbi kravet att de feodala förmånerna, adelns skattefrihet, de enskilda ståndens politiska företrädesrättigheter, likaså skulle upphävas. Och då man inte längre levde i ett världs-

---

26 Marx, *Grundrisse*, s 916, 160 (resonemanget förs på sidorna 155-160 [och finns i *Grunddragen*, på marxists.org – öa]).

* De aktuella styckena, i detta fall från *Grundrisse*, låter så här. Konkurrens, skriver Marx, har idiotiskt nog framställts som
”den fria individualitetens absoluta existensform i produktionens och utbytets sfär. Ingenting kan vara falskare … Det är inte individerna utan kapitalet som befrias i den fria konkurrensen … Kapitalets herravälde är förutsättningen för den fria konkurrensen, på samma sätt som den romerska kejsardespotin var förutsättningen för den fria, romerska ’privaträtten’.”
När kapitalismen börjar hindra den fria konkurrensen, fortsätter Marx, så förebådar den sin egen upplösning.
”Därmed uppkommer å andra sidan den dårskapen att man betraktar den fria konkurrensen som den sista utvecklingen av den mänskliga friheten och negationen av den fria konkurrensen som liktydig med negationen av den individuella friheten och av den på individuell frihet baserade samhälleliga produktionen. Den är i själva verket bara den fria utvecklingen på ett begränsat underlag, kapitalets herravälde.”
Det följs av nästa mening som citeras ovan. (Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.)

27 *Ibid*.

28 Marx, ”Tal i frågan om frihandel”, 9 januari 1848, publicerat som broschyr i februari 1848 i Bryssel. Finns som bilaga i *Poverty of Philosophy*, Moskva: Foreign Language Publishing House, odaterad.

29 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

> rike som det romerska utan i ett system av oberoende stater som umgicks med varandra på tämligen lika fot och befann sig på ungefärligen samma nivå av den borgerliga utvecklingen, så var det självklart, att kravet antog en allmän karaktär, som sträckte sig utöver den enskilda staten, att frihet och jämlikhet proklamerades såsom *mänskliga rättigheter.*

Borgarklassens framväxt förde med sig utvecklingen av dess skugga, proletariatet:

> Och likaså följes de borgerliga jämlikhetskraven av proletära likhetskrav. Från och med det ögonblick, då det borgerliga kravet på *klassprivilegiernas* avskaffande ställes, framträder vid sidan av detsamma det proletära kravet av avskaffande av *klasserna själva* - först i religiös form, med stöd av urkristendomen, senare med stöd av de borgerliga jämlikhetsteorierna själva. Proletärerna tar bourgeoisin på ordet: jämlikheten skall inte bara förverkligas skenbart, inte bara på det statliga området, den skall genomföras i praktiken, också på det samhälleliga och ekonomiska området.

Från och med den franska revolutionen satte borgarklassen den medborgerliga jämlikheten i förgrunden, proletariatet social och ekonomisk jämlikhet.

> Likställighetskravet har följaktligen i proletariatets mun en dubbel betydelse. Antingen är det – som framför allt i början, t.ex. under bondekriget – den naturliga reaktionen mot de skriande sociala olikheterna, mot kontrasten mellan rika och fattiga, herrar och slavar, frossare och svältande; som sådant är det helt enkelt ett uttryck för den revolutionära instinkten och rättfärdigas genom denna och allenast genom denna. Eller också har det uppstått som en reaktion mot det borgerliga jämlikhetskravet, drar mer eller mindre riktiga, längre gående krav ur detta, tjänar som agitationsmedel för att med kapitalisternas egna deklarationer uppvigla arbetarna mot kapitalisterna, och i detta fall står och faller det med den borgerliga jämlikheten som sådan. I båda fallen är det verkliga innehållet i det proletära likställighetskravet ett krav på *klassernas avskaffande*.[30]

På detta sätt ”[äger] den mänskliga jämlikhetens begrepp redan … en folkfördoms fasthet” (som Marx uttrycker det),[31] till att börja med anspråket att jämlikhet finns inbyggt i kapitalismen och vidare med den politiska kamp för jämlikhet som de borgerliga strävandena väckte.

3. Liberalisering och konstitutionalism

Arbetarnas kamp för den frihet och jämlikhet som borgarklassen hade förkunnat måste ta formen av politisk kamp, ty i den mån staten var inblandad räckte inte bara tillfällig kamp inom produktionen. Och om inte förr så blev staten med nödvändighet inblandad varje gång arbetarna började röra sig *som en klass*. Som samhällssystem behövde kapitalismen arbetare som var juridiskt fria – fria att sälja sin arbetskraft till kapitalismen, man mot man, en och en, i all ”jämlikhet” – men så fort arbetarna började organisera sig för att sätta ett kollektivt tryck mot kapitalismen så skadade de den enda frihet som kapitalisten erkände. Precis som arbetarorganisationerna förstörde konkurrensfriheten (i detta fall frihet för alla arbetare att konkurrera bland sig själva om de tillgängliga jobben) så skadades också principen om ren jämlikhet. För om bara ett dussin arbetare gaddade ihop sig mot en kapitalist, var inte det ojämlikt? Man skulle då kunna diskutera förtjänsterna hos olika tolkningar av frihet och jämlikhet, med passande citat från bibeln, Rousseau, Platon eller andra vördade auktoriteter. Men eftersom tolkningarna inte enbart hade sina rötter i ideologier utan i klassintressen, så var de i praktiken oförsonliga. De sociala frågor det handlade om kunde bara lösas med hjälp av maktutövning, och den centrala källan till makt i samhället är just statsmakten.

30 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.
31 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

Den sociala frågan (den vanliga beteckningen på arbetarnas strävanden och kamp för ett bättre liv) måste förr eller senare, i större eller mindre skala, utkämpas om kontroll eller inflytande över staten. Kontroll, i den fullt utvecklade meningen *herravälde* i staten, var givetvis en yttersta slutsats som man antingen kunde ställa sig medvetet eller ej: det beror på vilken medvetandenivå den politiska kampen når. Men oavsett medvetande så innebär den politiska kampen att underklasserna (det vill säga klasserna under de härskande klasserna) strävar efter att utöva inflytande eller tryck mot den politiska makt som staten representerar.

Kampens politiska former är därmed medlen, och målen är den underifrån kommande rörelsens sociala (inklusive ekonomiska) strävanden. Det kan inte vara på något annat sätt, oavsett vad den formella ideologin säger, eftersom staten normalt inte är ett mål i sig själv utan ett medel för att säkerställa klass- (samhälls-) makten.

Massornas tryck underifrån för att få kanaler för inflytande över statsmaktens beslut bryter historiskt sett igenom i olika former. Låt oss särskilja två av dem – liberalisering och konstitutionalism – från demokratisering som sådan.

Liberalisering

Detta syftar inte på *liberalism* i dess två moderna betydelser, utan på att en despotisk regering byter till en ”mjuk” istället för en ”hård” inrikespolitik utan att därmed ge upp sin makt att besluta om den ska använda den ena eller den andra.

Det sker inte nödvändigtvis någon institutionaliserad spridning av den politiska makten. Eftergifter (liberaliseringar) görs uppifrån och kan dras tillbaka samma väg. Begreppet innefattar ofta en åtskillnad mellan goda och dåliga härskare, eller mellan den goda härskaren och dennes dåliga rådgivare. Den goda härskaren *tillåter* tidigare otillåtna aktiviteter, *tolererar* oliktänkande inom vidare gränser, nedlåter sig att förtrycka undersåtarna mindre, intar kort sagt en mer liberal eller tolerant inställning till användningen av sina maktbefogenheter, som i sig själva inte är ifrågasatta.

Vi har redan sett att det var denna politiska fråga som den unge Marx ställdes inför som 22-åring, när Fredrik Vilhelm IV:s trontillträde förväntades leda till en mer liberal monarki.[32] Precis som i andra fall visade händelseutvecklingen att detta mönster hade till funktion att säkerställa att strävandena efter politiska förändringar kanaliserades till förhoppningar på reformer uppifrån.

Utnyttjandet av liberalisering som ett sätt att ge formellt stelbenta despotiska regimer ett element av flexibilitet eller ”spelrum” var särskilt uppenbart för Engels när det gällde det enväldiga Ryssland. I synnerhet på 1870-talet, då dess problem blev allt fler, verkade Ryssland stå på gränsen till en omvälvning. Det mönster som inbjöd till en liberaliseringslösning kännetecknades å ena sidan av ”en orientalisk despoti, om vars godtycke vi i väster inte förmår göra oss någon som helst föreställning”, och å den andra av det faktum att denna despoti ”från dag till dag kommer i allt mer skriande motsättning till de upplysta klassernas åskådningar och särskilt då till den snabbt växande huvudstadsbourgeoisien”. I denna situation har diktaturen

> under sin nuvarande bärare … blivit förvirrad och osäker på sig själv och … gör [ena dagen] eftergifter för liberalismen för att nästa morgon förskräckt återta dem och … därför mer och mer berövar sig själv all kredit.*

Liberalisering har en tendens att skifta eftersom denna sorts eftergifter mot massornas tryck underifrån alltid pekar bortom sig själv. I det nuvarande fallet

32 Se kapitel 9, avdelning 3.

* I engelska texten står ”disrepute”, dvs. att beröva sig ”heder” – öa.

> råder bland de i huvudstaden koncentrerade upplysta skikten av nationen en växande insikt att detta läge är ohållbart och att en omvälvning föreståt, varvid man hyser illusionen att man skulle kunna leda denna omvälvning in i en lugn konstitutionell strömfåra.[33]

Tre år senare skrev Engels en klassisk beskrivning av mönstret med liberalisering, än en gång angående det ryska enväldet:

> Under de första åren av Alexanders styre hade den gamla tsaristiska despotin blivit något lindrigare. Pressen hade fått mer frihet, rättegång med jury infördes, och representativa organ som valdes av adeln, städernas invånare respektive bönderna hade tillåtits att till viss del deltaga i den lokala och regionala administrationen. Man hade till och med flörtat politiskt med polackerna. Men allmänheten hade missförstått regeringens välvilliga intentioner. Pressen blev alltför frispråkig. Juryerna frikände i själva verket politiska fångar som regeringen hade förväntat sig att de skulle döma mot alla bevis. Alla de lokala och regionala församlingarna förklarade att regeringen genom sin befrielse [av de livegna bönderna] hade ruinerat landet, och att saker och ting inte kunde fortsätta så här längre. Man antydde till och med att en nationell församling var det enda sättet att komma ur de problem som snabbt höll på att bli outhärdliga. Och till sist vägrade polackerna att låta sig bedras av fina ord, och inledde ett uppror som det krävde hela tsarrikets styrkor och de ryska generalernas hela brutalitet för att kväsa i floder av blod. Då gjorde regeringen helt om. Ett hårt förtryck hamnade återigen på dagordningen. Pressen tystades, de politiska fångarna överlämnades till speciella domstolar, bestående av domare som samlats ihop för ändamålet, de lokala och regionala församlingarna ignorerades.

Återigen beskriver Engels hur liberalisering och en rörelse från liberalisering, ledde till andra konsekvenser. Han fortsätter:

> Men det var försent. Efter att regeringen än en gång visat tecken på rädsla hade den förlorat sin prestige. Tron på dess stabilitet och makt att fullständigt krossa allt inre motstånd var borta. Det hade uppstått frön till en framtida folkopinion. Krafterna gick inte längre att få tillbaka till den tidigare underförstådda lydnaden mot regeringens påbud. Det hade blivit en vana bland de bildade klasserna att diskutera offentliga angelägenheter, om än bara i privata kretsar. Och trots att regeringen ville återvända till den ohämmade despotismen hos Nikolaus styre, fortsatte den till syvende och sist att inför Europas ögon låtsas bibehålla det sken av liberalism som Alexander hade påbörjat. Resultatet blev ett system av vacklan och tvekan, av eftergifter idag som drogs tillbaka imorgon, för att i sin tur ånyo halvt medges och därefter halvt tas tillbaka, en politik som förändrades från timme till timme, och inför alla visade regeringens inneboende svaghet, bristen på insikter och vilja, en regering som inte var någonting om den inte hade en vilja och medel att genomdriva den. Vad var mer naturligt än ett från dag till dag ökande förakt för en regering, som sedan länge var känd för att vara för evigt maktlös och som bara åtlyddes av rädsla, och nu visade att den betvivlade sin egen förmåga att upprätthålla sin egen existens, att den var minst lika rädd för folket som det var för den?[34]

I båda de stycken som vi just har citerat är det uppenbart att den första faran med liberalisering är att det ökar folkets längtan efter nästa åtgärd: en juridisk institutionalisering av eftergifterna, i synnerhet *konstitutionalism*, vilket i sin tur pekar fram mot *demokratisering*.

Omkring 20 år tidigare hade Engels, även då i anknytning till Ryssland, beskrivit en annan sida av liberaliseringsmönstret: hur det balanserade klasser mot varandra för ett tillfälligt mål. Alexander II siktade på att genomföra någon sorts frigörelse av de livegna bönderna för att stärka enväldets långsiktiga intressen, men kom naturligtvis i konflikt med de samhällsskikt på vilka han baserade sitt

33 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.
34 Engels, ”The Workingmen of Europe 1877”, artikel 5 ur en artikelserie mars 1878 i *Labor Standard*, New York.

styre: ”adeln och just den byråkrati som han avsåg att reformera mot dess egen vilja, och som på samma gång skulle fungera som verktyg för hans planer.” Hur kunde han balansera upp det fientliga trycket från dessa två härskande skikt?

> Hans enda stöd [fortsatte Engels] var den traditionellt passiva lydnaden hos den tröga massa av ryska livegna och handelsmän som dittills hade fråntagits rätten att ens fundera på sina politiska villkor. För att få tillgång till deras stöd tvingades han skapa en sorts allmän opinion, och åtminstone skuggan av en press. Följaktligen lättade han på censuren, och inbjöd till en hövlig, välmenande och skötsam diskussion, och tillät till och med en viss och artig kritik av offentliga funktionärer. Den grad av diskussionsfrihet som idag [1858] finns i Ryssland verkar löjligt liten för vilket land som helst i Europa utom Frankrike [under Bonaparte], men för folk som upplevt Ryssland under Nikolaus är framsteget ändå enormt, och tillsammans med de svårigheter som uppstår efter befrielsen av de livegna bönderna, är detta uppvaknande till politiskt liv bland Rysslands mer bildade klasser fyllt av goda omen.

I detta sammanhang tänker Engels tillbaka på Europa innan 1848, då det skedde ett politiskt återuppvaknande för den borgerligt demokratiska oppositionen. År 1846 ”utmärktes också av ett antal reformerande furstar, som två år senare hjälplösa bars iväg den revolutionära flodvåg som de hade släppt lös.”[35]

I egenskap av att vara ena sidan av denna växling mellan hårt och mjukt, är liberalisering vanligtvis något som envälden och auktoritära regimer tar till. Eftersom det bara finns ett organiserat politiskt centrum i statens topp så är det bara det som kan växla. Men i borgerliga demokratier kan växlingen mellan hårt och mjukt genomföras som en arbetsdelning mellan olika av etablissemangets partier. Det pekar på bandet mellan enväldenas perioder av liberalisering och demokratiernas liberala flygel.

Marx diskuterade detta speciellt avseende det engelska partisystemet. I mitten av 1800-talet, då det höll på att uppstå en spricka mellan Tories och Whigs som skulle utvecklas till den kommande uppdelningen mellan konservativa och liberaler, ställde Marx i en av sina skrifter frågan: vilken är den historiska skillnaden mellan Tories och Whigs? Båda kontrollerades uppenbarligen av aristokratin, Tories av ”junkerdomen”, Whigs av de ”stora familjerna”. Men det var de sistnämnda, vars kärna var ”den äldsta, rikaste och mest högmodiga delen av Englands storgodsägare”, som utstrålade den liberala auran.

Om vi här bortser från Tory-partiets senare omdaning, så betraktade Marx det som aristokratins okunniga, bakåtblickande, reaktionära eller barbariska del, trångsynt på grund av kortsiktiga intressen, och Whigs som den ”upplysta” delen – det vill säga de som förstod att aristokratin bara kunde fortsätta att sitta kvar i statens ledning och hålla borgarklassen borta från regeringsmakten genom att *själv* framstå som företrädare för de borgerliga intressena, i den mån det behövdes för att hålla borgarklassen foglig. På så sätt kunde Whigs ta över när det var risk för att de borgerliga hetsporrarna skulle bli ohanterliga, och till exempel stöda ett eget parti mot både Whigs och aristokratin:*

> Whigs, oligarkerna, är *upplysta* och har aldrig tvekat att göra sig av med fördomar som står i vägen för deras nedärvda innehav av statliga poster. Whigs har alltid förhindrat varje rörelse inom medelklasserna genom att erbjuda dem sin vänskap. Tories har med sin vänskap alltid drivit folkmassorna i armarna på medelklasserna, efter att redan ha ställt medelklasserna till

35 Engels, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 23 december 1858.

* Vi kommer att ägna oss mer fullständig åt denna fråga, och ur en annan vinkel, i kapitel 14. Sammanfattningen av Marx’ åsikt ovan är från en artikel som publicerades 1852 (”The Elections-Tories and Whigs”, i Marx/Engels, *On Britain*, s 352-357.)

> Whigs förfogande … Om man skulle betrakta hela den engelska historien sedan den ”ärorika revolutionen” 1688, så skulle man upptäcka att Whigs har tagit initiativet till alla lagar som har riktats mot folkmassorna … Men whig-reaktionen har alltid stått i samklang med medelklasserna. Tory-reaktionen har riktats ännu mer mot medelklasserna än mot folkmassorna. Därav Whigs liberala rykte.[36]

I den senare versionen tog växlandet mellan två partier arbetarklassen som skyddsling eller mål.

Sammanfattningsvis: liberalisering är en återspegling, en förvrängd återspegling, av folkets tryck underifrån. Men det är inte en form där detta tryck uttrycker *sig själv* – det är istället en form för att hålla tillbaka detta tryck. Om detta försök inte lyckas, så kan en period av liberalisering i historiens backspegel se ut som ett steg i riktning mot en senare demokratisering. Men just på grund av att liberalisering är en form för att hålla tillbaka trycket istället för att uttrycka det, så är den vanligtvis inte det objektiva resultatet av en rörelse som har liberalisering som sitt mål, utan en rörelse som hotar själva statsmakten. För om det inte handlar om ett sådant hot kommer inte statsmakten att överväga liberalisering som ett mindre ont eller en tillfällig uppehållande handling.

Det som följer av detta är en skenbart paradoxal politisk princip: *en rörelse som bara är för liberalisering kan aldrig nå sitt mål utan att gå utöver sig själv.* Vi kommer att se detta mönster även i andra sorters fall.

Konstitutionalism

Om en liberaliserande despot inte ger några garantier för politiska rättigheter, så måste svaret sökas i lagar. Men som vi har sett kan den som liberaliserar också erbjuda liberaliserade lagar, som är lika osäkra som sin källa. Svaret är ett krav på en konstitution (författning), som för att bli meningsfull formellt måste stå *över* regeringsmakten, inte vara underställd dess lagar eller påbud.

Redan 1840, när den unge Marx för första gången var inblandad i förhoppningarna om en liberaliserad monarki under Fredrik Vilhelm IV, var det verkliga hoppet att den nya kungen så småningom skulle anta en författning – det vill säga vara så liberal att han frivilligt skulle ge upp sin absoluta makt. Även om denna illusion snabbt krossades, så förblev de borgerliga demokraternas strävan ändå en författning – till att börja med vilken sorts författning som helst. Som redaktör för den demokratiska *Rheinische Zeitung* skrev Marx 1842 det som varje god demokrat ansåg:

> I allmänhet tror jag inte att personer ska vara garanter mot lagar, istället tror jag att lagar måste vara garanter mot personer … Men ingen, inte ens den bästa lagstiftare, bör sätta sin egen person över sin lag.[37]

En regering av lagar, inte människor, är förvisso en av frihetens grundläggande principer. För de borgerligt-demokratiska konstitutionalisterna var det ett slutmål i sig själv, snarare än bara ett steg mot en mer grundläggande demokratisering. Detta var de motsatta ståndpunkterna under den revolutionära perioden 1848-1849. ”Marx’ parti” kring *Neue Rheinische Zeitung* kämpade för en författning, men vägrade att nöja sig med en parodi på en författning, som dessutom skulle beviljas av kungen – det vill säga överlämnas uppifrån och därmed kunde dras tillbaka uppifrån. Å andra sidan var de konstitutionella liberalerna i den Nationella församlingen alltför svaga för att kämpa för den författning de ville ha. När det verkligen blev väpnad kamp under fälttåget 1849 för en landsomfattande författning, tog Engels också upp vapnen.

En konstitutionell (borgerligt liberal) regering skulle höja den samhälleliga kampen till nästa nivå.

---

36 Marx, ”Morning Post gegen Preussen – Charakter der Whigs und Tories”, Marx/Engels, *Werke*, band 11, s 217.
37 Marx, ”Debatten über das Holzdiebstahlsgesetz...”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 128.

Således sa Marx strax innan 1848 att ”man förklarar sig vara fiende till den konstitutionella regimen utan att därmed förklara sig vara vän till den gamla regimen”,[38] ty kampen mot den förstnämnda kunde föras så mycket klarare när den sistnämnda väl hade sopats undan.

Men det finns författningar och författningar. All konstitutionalism är bara ett första steg mot en demokratisering av det politiska livet, och demokrati är i sin tur inte bara ett mål i konstitutionell mening utan också utanför de konstitutionella formernas ramar.

38 Marx, ”Tal i frågan om frihandel”, här ur *MEGA I*, band 6, s 447.

Kapitel 13 Staten och demokratiska former

I Del I såg vi hur utvecklingen av Marx' politiska uppfattningar flätade samman ett antal centrala problem. Framträdande bland dessa var frågan om demokrati i alla dess varierande betydelser. Det kommer att fortsätta att gälla även under de kommande kapitlen, ty demokrati är inte en enskild fråga utan ett komplex av frågor som genomsyrar många andra ämnen.

På ett allmänt plan kan förvisso Marx' socialism (kommunism) ur marxistisk synvinkel, som politiskt program allra kortast definieras som *en fullständig demokratisering av samhället*, inte bara av dess politiska former.* Men 1800-talets demokratiska rörelse började med att sätta kampen för avancerade politiska former i förgrunden, och det gjorde även Marx, i ett annat politiskt sammanhang. För Marx var kampen för demokratiska regeringsformer – demokratisering av staten – en framträdande del av det socialistiska arbetet. Inte dess A och O men en väsentlig del av det hela.

Under de socialistiska och kommunistiska rörelsernas hela historia har ett av de ständiga problemen varit att i teorin och praktiken avgöra förhållandet mellan socialism och demokrati (eller demokratiska rättigheter), mellan socialistiska och demokratiska frågor. Varje särskild socialistisk strömning eller skola har haft sitt eget speciella svar på denna fråga. I den ena ytterligheten är uppfattningen (antingen medvetet i teorin eller uttryckt i praktiken) att förespråkandet av demokratiska former står i förgrunden för sin egen skull, och förespråkandet av socialistiska tankar hängs på som ett tillbehör. (Ur marxistisk synvinkel är detta bara den borgerliga demokratins yttersta vänsterflygel, liberalismen utsträckt till den socialistiska sfären.) Den andra ytterligheten är den sorts radikala ideologi som ställer socialistiska idéer – i betydelsen antikapitalistiska idéer – *mot* deltagande i demokratisk kamp, och anser den sistnämnda vara oviktig eller skadlig. Det har också uppstått varje tänkbar blandning av de två sätten att närma sig frågan, men de utgör alla en enda familj i den mån de är *blandningar.*

Marx' sätt att närma sig frågan är ett helt annat än denna sorts sammanblandningar, och försöker inte slå fast någon sorts glidande skala av *intresse* för de två sidorna av denna kluvenhet. För honom är det teorins uppgift att integrera de två objektivt. Det typiska svaret på problemet som framgår ur Marx' teori förebådades redan i hans anteckningsbok med kritiken av Hegels rättsfilosofi,[1] där han försökte visa att ”verklig demokrati” kräver ett nytt samhälleligt innehåll – socialism, och avslutades med hans analys av Pariskommunen, som visade att en stat med ett nytt samhälleligt innehåll ledde till verkligt demokratiska former. Marx' teori rör sig i riktning mot att *definiera en konsekvent demokrati i socialistiska termer, och en konsekvent socialism i demokratiska termer.* Teorins uppgift är alltså inte att avkunna dom i en sammandrabbning mellan de två synpunkterna (ett hopplöst arbete när man en gång betraktat problemet i detta ljus) utan istället att förstå den samhälleliga dynamiken i den situation där den skenbara motsättningen mellan de två löses.

Marx arbetade inte bara fram detta teoretiskt, utan utvecklingen fram mot en lösning skedde först under loppet av hans första historiska erfarenheter där denna fråga ställdes konkret. Det var under revolutionsperioden 1848-1849, då demokratiska krav och socialistiska mål verkade stå i direkt motsättning mot varandra. Ett av resultaten blev hans teori om den så kallade permanenta revolu-

* Som en liberal kritiker av Marx, A D Lindsay, framställde det ur sin egen synvinkel:
”liberalen, om liberal är att tro på demokrati, måste förklara varför han inte kommer att utsträcka demokratin till den kollektiva arbetarens regering och bli socialist. För Marx är socialism i grund och botten en demokratisering av den kollektiva arbetaren. Ty han ansåg det vara oundvikligt. För ett samhälle där 'den mänskliga jämlikhetens begrepp redan äger en folkfördoms fasthet' och där de förhärskande produktionsformerna är samhälleliga och innefattar regeringen, har i princip redan förbundit sig till det.” (Lindsay, *Karl Marx's Capital. An Introductory Essay*, London, Oxford 1937, s 105.)

1 Se kapitel 3, avdelning 5.

tionen: vi kommer att följa denna process noggrant i nästa bok,* och problemet kommer att följa oss genom hela boken.

Detta kapitel utgör bara en inledning genom att analysera en del av frågans mer grundläggande sidor.

1. Mot ”den gamla tesen”

Ända från början fanns problemet med de självutnämnda radikaler som hade samma fientliga och föraktfulla inställning till de demokratiska former som hade uppstått ur den gamla regimen, om än från ett påstått motsatt håll. Det är en sida av den förmarxistiska socialismens nästan enhälliga demokratifientlighet.[2] När Marx talade om den i *Den tyska ideologin* kallade han den redan föraktfullt för ”den gamla tesen”: ”Den gamla tes som ofta har förts fram av både revolutionärer och reaktionärer, att individer i en demokrati bara utövar sitt självbestämmande för ett ögonblick, och därefter genast drar sig tillbaka från sitt styre...”[3] (Polemiken riktar sig här mot anarkisten Stirner.) Det var bara ett populärt antidemokratiskt argument bland många, ett argument som frodas lika mycket idag som för två sekel sedan. Marx brydde sig inte särskilt mycket om dem, uppenbarligen i (den som det visade sig felaktiga) tron att de bara var lämningar från det förflutna och inte hade någon framtid.§

Detta avvisande av allt som har med borgerlig demokrati att göra skulle senare framför allt förknippas med den ultravänsteristiska radikalismen, men dess första början var något annat. Engels beskrev ett fall i ett brev till Marx från Paris, där han försökte arbeta med en K L Bernays, som var redaktör för Paris-tidningen *Vorwärts*, de tyska emigranternas tidning. Bernays framhärdade i att skriva antiborgerliga artiklar för en tidning i Berlin, som var antiborgerlig ur reaktionär (absolutistisk) synvinkel.

> Han skriver i *Berliner Zeitungs-Halle* och gläds som ett barn över att se sin påstått kommunistiska smörja mot bourgeoisien publiceras där. Redaktörerna och censuren låter givetvis allt som helt enkelt är mot bourgeoisien stå kvar och stryker de få hänsyftningar som också skulle kunna vara stötande för dem själva. Han rasar mot jurysystemet, ”borgerlig pressfrihet”, det representativa systemet, etc. Jag förklarar för honom att det bokstavligen betyder att arbeta för kungen av Preussen och indirekt mot vårt parti … Jag klargör att *Zeitungs-Halle* är betald av regeringen …[4]

”Att arbeta för kungen av Preussen” betydde, på franska, att inte arbeta för någonting, men Engels hävdade att Bernays omedvetet arbetade för den preussiska regimen *bokstavligen*, ty att publicera angrepp på demokratiska institutioner i det absolutistiska Preussen hjälpte bara regimen att miss-

* Se *Karl Marx’ revolutionsteori Band II*, på marxistarkiv.se – öa.

2 Se hänvisningen till detta i kapitel 1, s 33.

3 Marx/Engels, *The German Ideology*, s 362.

§ Ett exempel: bland de bakåtblickande demokrater som Marx stötte på fanns ensamvargen David Urquhart, som Marx varnade för i en artikel:
”Det har uppstått en annan klick av ’kloka män’ i England, som är lika missnöjda med regeringen och de härskande klasserna som med chartisterna. ’Vad vill chartisterna?’, utropar de. ’De vill utöka och utvidga parlamentets allmakt genom att upphöja det till folkets makt. De bryter inte med parlamentarismen utan upphöjer den till en högre makt. Det enda rätta att göra är att bryta upp det representativa systemet!’ En klok man från öster, *David Urquhart* leder denna klick.” (Marx, ”The Association for Adminstrative Reform”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 236-237.) Marx fortsätter och förklarar att Urquhart vill vrida tillbaka civilisationens klocka och återvända till gamla anglosaxiska förhållanden, ”eller ännu hellre till den orientaliska staten”, till lokalism, till ekonomiska förhållanden som rådde innan den moderna arbetsdelningen och det koncentrerade kapitalet. Frågan om samhällsströmningar som var fientliga både mot kapitalismen och proletariatet kommer att tas i övervägande separat.

4 Engels, ”Brev till Marx”, 9 mars 1847, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 78.

kreditera den demokratiska rörelsen. Men, fortsatte Engels, Bernays flödade av sentimentalitet och kunde inte inse detta. Han kunde inte förstå, sa han, en taktik som skonade folk som han alltid hade hatat, nämligen borgarklassen. Engels tillade:

> Jag har läst femtioelva av dessa artiklar från Paris [av Bernays]. De är i allra högsta grad i regeringens intressen och har den sanna socialismens framtoning.

Marx' och Engels' sätt att närma sig frågan om demokratiska former (rättigheter, friheter, institutioner och så vidare) var ett helt annat. Skälet till att en person som Bernays inte kunde förstå deras metod var att hans socialism, såsom den var, bara var mot kapitalismen och inte för proletariatet. Det var inte en teori om klassens rörelse utan bara en förkärlek för ett visst sätt att omorganisera samhället. Den hade inget att göra med att lägga makten i händerna på folkmassorna, utan räknade med alla de godhjärtade människor som ville genomföra de förändringar han tänkte sig. För en sådan man kunde folkets kontroll över regeringen vara en fara, eftersom de dumma massorna mycket väl kunde vara mer fientligt inställda till hans planer än upplysta människor.

Folkets kontroll över regeringen: i mitten av 1800-talet var det mycket tydligare än idag att frågan om demokrati handlade om att på ett effektivt sätt få till stånd en fullständig folklig kontroll över regeringen, av den enkla anledningen att ingen regering (utom möjligen den amerikanska) påstod att detta lyckliga sakernas tillstånd redan existerade. Det hade ännu inte blivit nödvändigt eller på modet att definiera om demokrati ända tills den försvann. Det var under dessa oupplysta dagar därför ganska vanligt att fiender till folklig överhöghet öppet och rättframt angrep tanken på demokrati istället för att omfatta den och förstöra den. För de demokratiska extremisterna innebar folklig kontroll *obegränsad* folklig kontroll, att avskaffa alla juridiska, strukturella och samhällsekonomiska begränsningar eller förvrängningar av folkets kontroll underifrån. För Marx var det detta som gjorde att folklig kontroll pekade fram mot socialismen.

Men i länder som ännu inte hade upplevt sitt 1789, som Tyskland, måste en utvidgning av folkets kontroll fortfarande gå igenom sin borgerliga fas. Under en halvfeodal absolutism var borgarklassen också en del av folkmassorna, om än en begränsad och privilegierad del. För Marx omvandlades frågan till detta: hur man skulle gå igenom denna fas – genom och *ut ur* den – på ett sådant sätt att makten så snabbt som möjligt skulle övergå till befolkningens arbetande skikt. Det är vad som kommer att definiera frågan om den ”permanenta revolutionen”.

Utifrån denna teoretiska ansats innebar hursomhelst Bernays' oförmåga att se mer än sitt hat mot det borgerliga systemet inte att han hatade borgarklassen mer än Marx. Det återspeglade bara hans klasslösa ståndpunkt. Marx behövde inte väga sitt hat mot borgarklassen mot den borgerliga demokratins fördelar – en omöjlig kalkyl. Det handlade istället om att göra en klassanalys av den borgerliga demokratins beståndsdelar: att välja ut det som var specifikt borgerligt (till exempel egendomsförbehåll för att få rösta) från det som gynnade en största möjliga utvidgning av folkets kontroll.*

I detta kapitel kommer vi att befatta oss med en del sidor hos de demokratiska regerings*formerna* – demokratins statliga former – och spara mer grundläggande problem till senare betraktande.

2. För revolution och demokrati

Revolutionerna 1848-1849 upprättade tillfälligt borgerligt demokratiska regeringar i både Frankrike

* I denna förklaring har vi använt *demokrati* och *demokratisk* i deras moderna mening. Men på 1800-talet, och i synnerhet på kontinenten före 1848, kallades de berörda demokratiska formerna för ”friheter”, specifika friheter (pressfrihet, yttrandefrihet och så vidare), specifika rättigheter (organisations- eller föreningsrättigheter), ”folkliga” institutioner, inklusive folkets överhöghet, och så vidare. Den varierande betydelsen av ordet *demokrati* diskuterades i kapitel 3.

och Tyskland, de två länder som Marx framförallt var intresserad av. Regeringarna var borgerliga och mer eller mindre demokratiska jämfört med de tidigare regimerna. De ställde därför ett oräkneligt antal frågor om vilka politiska former som skulle pryda demokratiseringen. I fallet Tyskland var Marx' och Engels' artiklar i *Neue Rheinische Zeitung* (NRZ) tvungna att ta itu med många problem från dag till dag, inte bara i historiska bakåtblickar. Därför tog de upp mindre omfattande frågor än vad som vanligtvis återfinns i deras översiktliga analyser av händelserna i Frankrike.

Det övergripande kriteriet är: vad kommer att maximera inflytandet underifrån, från massorna som var i rörelse, på de politiska krafterna ovanför? Dessa politiska krafter var framförallt två: den monarkistiska regimen och dess regering, som fortfarande var statsöverhuvud, om än på defensiven, och folkets representanter i de församlingar som hade upprättats av det revolutionära upproret. De sistnämnda utgjorde en möjlighet till folklig överhöghet, det vill säga folkets demokratiska kontroll. Men när Nationalförsamlingen som hade valts av de olika tyska staterna samlades i Frankfurt den 18 maj, visade den att de borgerligt-demokratiska delegaterna ryggade för en sammandrabbning med monarkin. I det första numret av *Neue Rheinische Zeitung*, den 1 juni, sammanfattade Engels läget:

> Sedan fjorton dagar har Tyskland en konstituerande nationalförsamling, som har framgått ur val, där hela det tyska folket har deltagit.
> Det tyska folket hade tillkämpat sig sin suveränitet på gatorna i nästan alla landets stora och små städer och särskilt på barrikaderna i Wien och Berlin.
> Nationalförsamlingens första akt måste bli att högt och offentligt proklamera denna det tyska folkets suveränitet.
> Dess andra akt måste bli att utarbeta den tyska författningen på grundvalarna av denna folksuveränitet och att avlägsna allt ur det faktiskt bestående tillståndet i Tyskland, som motsade folksuveränitetens princip.
> Under hela sessionen måste den vidta de nödiga åtgärderna för att omintetgöra alla försök till reaktion, hävda den revolutionära grund på vilken den står och säkra revolutionens landvinning, folksuveräniteten, mot alla angrepp.
> Den tyska nationalförsamlingen har nu redan haft ett dussintal sammanträden och inte gjort något av allt detta.[5]

Istället, fortsatte Engels, kränker myndigheterna fortfarande medborgarnas rättigheter ostraffat, medan församlingen ägnar mer uppmärksamhet åt sina måltidstimmar än de demokratiska uppgifterna.[6]

Vartefter året gick visade till och med vänstern i Frankfurt, den medvetet liberala flygeln, hur lite lust den hade att kämpa mot den verkliga statsmakten under ledning av kronan. I en senare artikel om församlingens överläggningar citerade Engels den liberala deputerade Ruge* som ett exempel på tomma ord: ”Vi vill inte gräla, mina herrar”, sa Ruge till församlingen, ”om huruvida vi strävar mot en demokratisk monarki, en demokratiserad monarki [!] eller en ren demokrati. *På det hela taget vill vi ha samma sak*, frihet, folklig frihet, folkstyre!” (Kursiveringen och det införda utropstecknet är Engels'.) Med största motvilja kommenterar Engels att detta säger allt om en så kallad vänster, som säger att den vill ha samma sak som högern, och ”glömmer allt så fort den hör ett par tomma

5 Engels, *Frankfurtförsamlingen*, på marxists.org.

6 *Ibid*.

* Det är samma Arnold Ruge som fem år tidigare hade varit Marx' medredaktör på *Deutsch-Französische Jahrbücher* och som hade klagat över att det tyska folket var hopplöst apatiskt och aldrig kunde göra revolution (se kapitel 6). Han var framträdande bland de som hjälpte till att uppfylla denna profetia. På 1870-talet hamnade han på den långtifrån apatiske Bismarcks pensionslistor. (För Ruges politiska förfall se Brazill, *The Young Hegelians*, s 256-259.)

slagord som folklig *frihet* och *folkstyre*.”[7]

När regeringen försökte ”lura revolutionen på dess demokratiska frukter”,[8] var *NRZ* den mest högljudda rösten i Tyskland. I juli förbjöd regeringen klubbrörelsen i två städer. Engels varnade:

> Tror ni att ni har gjort slut på polisstaten? Illusioner! – Tror ni att ni har mötesfrihet, pressfrihet, beväpning av folket och andra fina paroller som ropades från barrikaderna i mars? Illusioner, inget annat än illusioner![9]

När regeringen höll på att hugga av revolutionens ”demokratiska frukter” väcktes ett lagförslag om milis som skulle begränsa dess medlemmars rättigheter till nästan inga alls. Marx frågade: Vad innebär detta för de medborgare som är medlemmar i milisen:

> De hedervärda männen har fått vapen och uniformer på villkor att de framförallt avsäger sig sina väsentliga politiska rättigheter, rätten att organisera sig etc. Deras uppgift att skydda den ”konstitutionella friheten” kommer att fullföljas i enlighet med ”andan i deras öde” när de blint utför myndigheternas order, när de byter de vanliga medborgerliga rättigheter som till och med tolererades under den absoluta monarkin, mot soldatens passiva, påtvingade och osjälviska lydnad. En fin skola för att uppfostra framtidens republikaner! … Vad har vår *medborgare* förvandlats till? Någonting mitt emellan en preussisk gendarm och en engelsk konstapel … Istället för att upplösa armén i folket, var inte den ursprungliga tanken att upplösa folket i armén?
> Det är i sanning ett absurt spektakel, denna *omvandling av konstitutionella fraser till preussisk verklighet*.[10]

NRZ genomförde andra kampanjer för demokratiska rättigheter mot regeringens påtryckningar, inklusive Frankfurtvänsterns program för att ”omedelbart upprätta, proklamera och garantera det tyska folkets grundläggande rättigheter mot alla tänkbara angrepp från [de tyska staternas] enskilda regeringar.” Den kritiserade församlingens liberaler för att vara alltför vaga i frågan om direkt rösträtt kontra indirekt rösträtt, och avvisade alla sorters antidemokratiska valprocedurer.[11]

För Marx och Engels innebar mötesfrihet också folkets rätt att utöva påtryckningar på sina ”egna” representanter. Detta ifrågasattes när högerpressen fördömde det tryck som den preussiska församlingen i Berlin utsattes för genom att tusentals personer fanns närvarande under dess möten. Marx skrev:

> Rätten för folkets demokratiska massa att utöva ett moraliskt inflytande på den konstituerande församlingens uppfattningar är en gammal revolutionär folklig rättighet, som ända sedan de engelska och franska revolutionerna inte gått att avvara under perioder av stormiga aktioner. Det är denna rätt som historien har att tacka nästan alla de energiska åtgärder som vidtagits av sådana församlingar. Om … de fega och kälkborgerliga vännerna till ”överläggningarnas frihet” klagar på denna rätt så är deras enda motivering att de inte vill att några energiska beslut ska tas.

Denna påstådda ”frihet för överläggningarna” kränks, hävdade Marx, å ena sidan av trycket från den existerande staten och dess armé, domstolar och så vidare. Och å andra sidan kränks dessutom

---

7 Engels, ”Die Polendebatte in Frankfurt”, *NRZ* 3 september 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 358
8 Marx/Engels, ”Sturz des Ministeriums Camphausen”, *NRZ* 23 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 97.
9 Engels, ”Die Unterdrückung der Klubs in Stuttgart und Heidelberg”, *NRZ* 20 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 238.
10 Marx, ”Der Bürgerwehrgesetzentwurf”, *NRZ* 21 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 244-245.
11 Marx/Engels, ”Programme der radikal-demokratischen Partei und der Linken zu Frankfurt”, *NRZ* 7 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 39; Marx, ”Die demokratische Partei”, *NRZ* 2 juni 1848, Marx/Engels,*Werke*, band 5, s 23; Marx/Engels, ”Lebens- und Sterbensfragen”, *NRZ* 4 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 30.

”’överläggningarnas frihet’ av pressfriheten, mötes- och yttrandefriheten, av folkets rätt att bära vapen”, eftersom dessa också utövar ett oönskat tryck mot representanterna. Representanterna har ett enda val mellan dessa olika sorters hot: ”Hot från det obeväpnade folket eller hot från de beväpnade soldaterna: låt församlingen välja.”[12]

I mars 1849 uppmuntrades kronan att lägga fram ett par nya lagförslag för att inskränka de demokratiska rättigheterna. De utgör en tidig handbok över knep för att kväva demokratin med hjälp av lagvrängeri, och Marx’ fördömande läxade upp dem ner i minsta skenbart triviala detalj. Här är en inkomplett lista på det som speciellt framkallade hans ilska:

- Det krävdes 24 timmars förhandsbesked för möten. ”På så sätt”, skrev Marx, ”förbjuds möten som har sammankallats snabbt när viktiga händelser plötsligt sker – och sådana möten är just de viktigaste.”
- Det blev förbud mot att ta avgifter för att bekosta ett möte (och därmed svårare för arbetare att finansiera sin verksamhet) och icke-medlemmar garanterades en fjärdedel av platserna (för att göra det möjligt för polisagenter att skapa tumult, förklarade Marx).
- Polisen fick rätt att omedelbart upplösa ett möte med vilken förevändning som helst.
- Byråkrativapnet: klubbarna ”har så många förhandsbesked och formaliteter att fylla i hos de lokala myndigheterna att deras tillvaro bara av detta skäl har gjorts halvt omöjlig.”
- Möten utomhus kräver godkännande i förhand från polisen.
- Politiska affischer förbjöds.
- Fängelse utdömdes för ett antal nya brott enbart i tal:

angrepp på ”det borgerliga samhällets grundvalar, som baseras på egendom eller familjen”; anstiftan av ”hat” bland medborgarna; att med hjälp av ”osanna” uttalanden skapa ”hat eller förakt mot statliga eller regeringsinstitutioner”; majestätsbrott, inklusive förolämpningar mot den ”respekt” som tillkommer kungligheter och furstar; till och med ”sanna” uttalanden om de används som ”avsiktliga” förolämpningar mot medlemmar i regeringen eller de väpnade styrkorna; även ”förolämpningar eller förtal” som gjorts privat.[13]

Marx sammanfattade detta mönster: ”Vi ska bli *preussare* till varje pris – preussare som tilltalar hans mest älskvärda majestät, fyllda av preussisk civillag, aristokratisk arrogans, byråkratisk tyranni, sabelns styre, prygel, censur och lydnad mot direktiv.”[14]

3. Fri press och klasskamp

Skillnaden mellan tom retorik om frihet och verkligt revolutionär demokratisk kamp kunde bara förklaras med hjälp av konkreta frågor. En av de mest elementära och grundläggande var den fråga som hade varit det första ämnet för Marx’ politiska skrivande, pressfrihet. Ändra från *NRZ:s* första nummer gjorde Marx och Engels den till ett centralt stridsrop.[15]

Regeringen, skrev Marx, försöker använda brottsbalkens föreskrifter mot så kallat förtal för att förhindra all kritik mot regimen. Om en tidning protesterar mot att regeringen kväver pressfriheten, så

12 Marx/Engels, ”Die Freiheit der Beratungen in Berlin”, *NRZ* 17 september 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 405.
13 Marx, ”Drei neue Gesetzentwurf”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 339-342.
14 *Ibid*, s 343.
15 För det första numret, se Marx/Engels, ”Hüser”, *NRZ* 1 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 18. Utöver de stycken som citeras längre fram, så betonades denna fråga ständigt, t ex Engels, ”Die Unterdrückung der Klubs...”, *NRZ* 20 juli 1848, Marx/Engels, *Werke* band 5, s 238.

är i själva verket *det* straffbart som förtal även om det är sant.* Detta sätt att använda brottsbalken innebär

> ett verkligt, definitivt slutgiltigt slag mot 19 mars [revolutionen], mot klubbarna och mot pressfriheten! Vad är en klubb utan pressfrihet? Och vad är pressfrihet med brottsbalkens paragrafer 367, 368, 370? Och vad är 19 mars utan klubbar och pressfrihet?[16]

Som redan detta visar kan pressfrihet knappast skiljas från yttrandefrihet i alla dess former. *Neue Rheinische Zeitungs* hela existens var en kamp för överlevnad mot regeringens förtryck. Efter att ha dragits inför rätta frikändes Marx, Engels och andra i gruppen av en jury i Köln, efter försvarstal som huvudsakligen utgjordes av politiska genomgångar. Men när kontrarevolutionen fick större självförtroende förbjöds tidningen med ett enkelt påbud. Under rättegången angrep de – som Engels skrev mycket senare – ”den vidunderliga uppfattningen att någon kan ställa sig utanför den vanliga lagen genom att vidhålla en åsikt. Detta är en ren polisstat …”[17]

När *NRZ* inledde sin tredje vecka frågade Engels vad revolutionen hade erövrat, utöver att föra storbourgeosisien till regeringsmakten: ”Den gav folket vapnet med en pressfrihet utan säkerhetsbegränsningar, organisationsfrihet,[18] och åtminstone delvis ett materiellt vapen, musköten”, svarade han.[19] Marx och Engels såg pressfriheten bland annat som en mätare på regeringens godtycke. När Hansemanns regering lade fram en tillfällig lag för att reglera pressen, det vill säga tysta kritiken, skrev Marx att ”kort sagt möter vi återigen de mest klassiska praktexemplen på en napoleonsk tyranni över pressen”, och

> Från den dag denna lag träder i kraft kan regeringstjänstemän ostraffat begå vilken godtycklig handling, tyranni, olaglighet som helst. De kan lugnt förrätta eller tillåta prygel, eller genomföra arresteringar, eller häkta utan rättegång. Den enda effektiva kontrollen, pressen, görs verkningslös. Den dag denna lag träder i kraft kan byråkratin fira. Den blir mäktigare och mer okontrollerad, starkare än den var innan mars.[20]

När kronan i mars 1849 inledde ett nytt angrepp på pressfriheten publicerade Marx’ tidning ett viktigt uttalande från Engels om förhållandet mellan de demokratiska friheterna och klasskampen. Det förklarade varför regeringen såg sig tvingad att avskaffa pressfriheten:

> Den befintliga regeringen och överhuvudtaget den konstitutionella monarkin kan numera inte försvara sig i de civiliserade länderna om pressen är fri. Pressfrihet, en fri tävlan mellan åsikter – det betyder att ge klasskampen fria tyglar på pressens område. Och den [lag och] ordning som de längtar efter så mycket – det betyder just att kväva klasskampen och tysta den förtryckta klassen. Det är därför Tystnadens och ordningens parti måste avskaffa den fria tävlan mellan åsikter i pressen. Den måste säkerställa att med hjälp av presslagar, förbud, etc. ge sig själv så mycket monopol på marknaden som möjligt. I synnerhet måste den, varhelst det är möjligt,

---

* Marx var också bekant med regeringens knep att påstå att de bara förbjuder ”falska” uttalanden i pressen. Det blev framträdande under Bonapartes diktatur i Frankrike, som påstod att den var för pressens frihet att säga sanningen men inte dess frihet att säga lögner. I en artikel från 1858 citerade Marx hånfullt den bonapartistiska pressen: ”Pressens plikt är att upplysa allmänheten, och inte vilseleda den”, och visade att det bara var en täckmantel för principen att pressen plikt var att lyda regeringens order om hur man skulle vilseleda allmänheten. (Marx, ”France”, *New York Tribune* 30 april 1858.)

16 Marx, ”Gereitliche Untersuchung gegen die ’Neue Rheinische Zeitung’”, *NRZ* 11 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 200.

17 Engels, ”Vorwort zu ’Karl Marx vor den Kölner Geschwornen’”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 198.

18 Egentligen föreningsfrihet, samma på övriga ställen.

19 Engels, ”Die Berliner Debatte über die Revolution”, *NRZ* 15 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 68-69.

20 Marx, ”Der preussische Pressgesetzentwurf”, *NRZ* 20 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 241.

> direkt förbjuda gratislitteraturen på affischer och flygblad.[21]

Engels hävdade, att på en marknad för fritt tävlande åsikter skulle förtryckarna förlora. Därför måste de upprätta sitt eget monopol för att ersätta den fria konkurrensen. (Därav följer omvänt att ett förbud mot den fria pressen är ett erkännande av politisk bankrutt.)

Som stycket ovan visar, pekade Engels speciellt på en frihet som sällan uppmärksammas: den revolutionära och klassmässiga innebörden hos affischer som en kommunikationskanal till massorna. De liberaler som gick mot förbudet mot affischer, rapporterade Engels, ryggade för att direkt försvara denna ”gatulitteratur”, och arbetarnas rätt till detta kostnadsfria forum. Men myndigheterna ansåg att affischer som kommunikation till sin natur var upproriska i städerna där de talade till ett koncentrerat proletariat:

> Affischerna [förklarade Engels] är ett viktigt medel för att påverka proletariatet. Proletariatet är revolutionärt på grund av sin hela situation. Proletariatet – en förtryckt klass både under den konstitutionella och den absolutistiska regimen – är bara alltför redo att än en gång ta upp vapnen. Det är just från proletariatets sida som huvudfaran kommer. Och därför ska allt som kan hålla proletariatets revolutionära glöd vid liv bort!
> Och vad bidrar mer till att hålla den revolutionära glöden vid liv bland arbetarna än just affischer, som förvandlar varenda gathörn till en stor tidning där arbetare som passerar förbi hittar dagens händelser återgivna och tolkade, och de olika ståndpunkterna presenterade och diskuterade, där de samtidigt träffar personer från alla klasser och uppfattningar som de kan diskutera affischerna med. Kort sagt, där de har både en tidning och en klubb, och alltihopa utan att det kostar dem ett öre.[22]

I åsiktsmarknaden var affischer arbetarklassens speciella medium, därav den speciella förbannelsen mot ”sabelns diktatur” som Engels såg bakom kronans nya åtgärder.

4. Största möjliga demokratiska kontroll

Men ska en regering tillåta en sådan verksamhet, som, även om den rättfärdigas av demokratiska rättigheter, kan leda till att den själv störtas? Marx’ och Engels’ svar var: om utövandet av folkets rättigheter hotar regeringen, så mycket värre för regeringen. Regeringar har en vana att anse att aktiviteter som är farliga för dem kränker friheten – nämligen deras egen frihet att existera. Marx ansåg inte att folket var påkallat att offra sina egna rättigheter för att minska regeringens problem:

> ”*Handlingsregeringen*” [regeringen Hansemann] verkar förespråka märkliga orientaliskt mystiska uppfattningar, en sorts *Molok-kult*. För att skydda presidenternas, borgmästarnas, polismästarnas [här följer en lång lista av regeringstjänstemän] … ”konstitutionella frihet”, för att skydda landets elit, måste resten av landet låta sina konstitutionella friheter, till och med den personliga friheten, dö en blodig död som offer på fosterlandets altare. *Pends-toi, Figaro! Tu n’aurais pas inventé dela!*[*23]

Påföljande dags *NRZ* innehöll en liknande kommentar från Engels om en annan fråga. En motion från vänsterliberalen Jacoby hade föreslagit att församlingens beslut skulle få laga kraft utan någon annans godkännande: en avgörande fråga för revolutionen. Deputerade Berg hade skarpt kritiserat detta som ett försök från en parlamentarisk minoritet att få stöd utifrån, ett försök vars konsekvenser ”måste leda till inbördeskrig”. Men, svarade Engels, de ”utomstående” som man inte fick vädja till

21 Engels, ”Die Debatte über das Plakatgesetz”, *NRZ* 27 april 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 441.
22 *Ibid*, s 440.
* Detta slagord, som omarbetats från Beaumarchais, är liktydigt med ett sarkastiskt ”Vilken lysande idé!”
23 Marx, ”Der Bürgerwehrgesetzentwurf”, *NRZ* 21 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 251.

– vilka var de? ”Väljarna, det vill säga folket som *skapar* det lagstiftande organet.”

> Med ett ord: herr Bergs princip skulle leda till ett avskaffande av all politisk agitation. Agitation är inget annat än en tillämpning av representanternas immunitet, pressfrihet, föreningsfrihet – det vill säga de friheter som ju existerar juridiskt i Preussen. Huruvida dessa friheter leder till inbördeskrig eller ej är inte vår sak. Det räcker att de existerar, och vi får se vart det ”leder” om angreppen på dem fortsätter.[24]

En vecka senare kom frågan upp igen, i en ännu mer ödesdiger tvistefråga. Lokala demokratiska föreningar förbjöds av regeringarna, först i Stuttgart och Heidelberg, och nu i Baden. Det var ett hån mot församlingens fraser om föreningsfrihet.

> Det grundläggande villkoret [skrev Engels] för en verklig föreningsfrihet är att ingen förening och inget samfund kan upplösas eller förbjudas av polisen, att det bara kan ske som resultatet av ett juridiskt utslag som slår fast att föreningen eller dess handlingar och mål är olagliga och bestraffar upphovsmännen till dessa handlingar.[25]

Vilken var regeringens grunder?

> De motiv som angivits för denna nya handling av polisvåld är ytterst upplyftande. Föreningarna ville ansluta sig till organisationen Tysklands Demokratiska föreningar, som har upprättats av den demokratiska kongressen i Frankfurt. Denna kongress ”har en demokratisk republik som sitt mål” (som om det vore förbjudet!) ”och de medel man tänker sig för att uppnå detta mål härrör bland annat från den sympati som uttrycks i resolutionerna till stöd för agitatorerna” (sedan när är ”sympati” ett olagligt ”medel”?) …
> Enligt herr Mathy [en liberal politiker i Baden] är föreningarna i Baden därför ansvariga för centralkommitténs [för de Demokratiska föreningarna] resolutioner *trots att de inte har genomfört dem i praktiken*.

Mathy hade vidare hävdat att det ”verkar otillåtligt och fördärvligt för författningens grundvalar att låta sig undergrävas, och att hela statens struktur på så sätt skakas av föreningarnas makt.” Engels kommenterade:

> Rätten att organisera sig, herr Mathy, existerar just så att man kan ”undergräva” författningen ostraffat – givetvis i juridisk form. Och om föreningarnas makt är större än statens makt, så mycket värre för staten![26]

En annan central fråga som *NRZ* slogs hårt för var en naturlig följd av folkets överhöghet, nämligen den av folket valda församlingens suveränitet gentemot den regering som kronan hade upprättat. Revolutionen hade givit upphov till två sorters makt som gick åt olika håll, skrev Engels:

> Revolutionens resultat blev å ena sidan beväpning av folket, föreningsfrihet, att folkets överhöghet faktiskt uppnåddes. Å andra sidan att monarkin och Camphausen-Hansemanns regering bevarades, det vill säga storbourgeoisiens representanters regering.
> Revolutionen ledde således till två resultat som måste gå olika vägar. Folket hade segrat, de hade erövrat friheter av en bestämt demokratisk natur, men den direkta styrande makten övergick inte i deras utan i storbourgeoisiens händer.
> Kort sagt var revolutionen inte fullbordad.[27]

---

24 Engels, ”Die Debatte über den Jacobyschen Antrag”, *NRZ* 22 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 229.
25 Engels, ”Die Auflösung der demokratischen Vereine in Baden”, *NRZ* 28 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 276.
26 *Ibid*, s 276-277.
27 Engels, ”Die Berliner Debatte …”, *NRZ* 14 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 64-65.

Marx' och Engels' linje var starkt för att ge all makt till församlingen som representant för folkets överhöghet, gentemot församlingsmajoritetens mål på en överenskommelse med kronan. Jacobys motion som tidigare nämnts, att församlingens beslut skulle få laga kraft utan vidare diskussion, var en nödvändig förutsättning för detta. Andra folk tyckte att det var otroligt, skrev Engels, att den tyska församlingen var tvungen att debattera en motion som gjorde gällande att den var suverän i förhållande till regeringen. ”Men vi befinner oss i ekens och lindens land, så vi bör inte så lätt låta oss överraskas av någonting.” Församlingen var ”vankelmodig, svag och nonchalant.”[28]

Marx presenterade det revolutionärt demokratiska förslaget i termer av att samla både den lagstiftande och regerings- (verkställande) makten i händerna på folkets valda representanter. Församlingens radikala del, skrev han, krävde en verkställande regering ”som har valts för en period som bestämts *av* Nationalförsamlingen och är ansvarig inför den.” Men det räckte inte. Denna verkställande makt måste väljas från församlingens egna led, vilket radikalernas vänster krävde. Eftersom Nationalförsamlingen var ett konstituerande organ – det vill säga att ingen konstitution fanns ännu – så kunde det inte finnas någon annan regering utom församlingen själv: ”det är Nationalförsamlingen själv som måste regera.”[29] Framförallt måste den ta initiativet från de tyska staternas regeringar:

> En nationell konstituerande församling måste framförallt vara en *stridbar*, revolutionärt stridbar församling. Församlingen i Frankfurt genomför parlamentariska skollektioner och låter regeringarna agera. Om vi antar att detta lärda råd efter de allra mest mogna överväganden lyckas klura ut den bästa dagordningen och den bästa författningen, vad är det för nytta med den bästa dagordningen och den bästa författningen om regeringarna under tiden har fört upp bajonetterna på dagordningen?[30]

Denna linje betonades när *NRZ* analyserade församlingens debatter.[31] Om församlingen vägrade att ta över statens hela makt, speciellt om den till och med berövades rätten att kontrollera den verkställande makten genom sina undersökningskommissioner, då var det liktydigt med ”att avsäga sig folkets överhöghet”.[32] Frågan om de deputerades immunitet från att arresteras av regeringen var en mycket konkret sida av frågan om överhöghet: *NRZ* drev en kampanj för fullständig och obegränsad immunitet utan några kryphål.[33]

Men istället för att församlingen tog över den verkställande makten var det i själva verket regeringsmakten som utnyttjade alla medel för att stärka sig. Marx använde lagförslaget om en milis som exempel: tanken på en folkmilis förvandlades till en plan på en byråkratisk styrka.

> Det preussiska skarpsinnet har luktat sig till att varje ny konstitutionell institution ger ytterst intressanta möjligheter till ny strafflagstiftning, nya regler, nya disciplinära åtgärder, ny övervakning, nytt lagvrängeri och en ny byråkrati.[34]

Detta återspeglar ett ledmotiv i Marx' inställning till demokratiseringsfrågan: minimera den verkställande makten, den statliga byråkratin – ge det representativa systemets regeringsstruktur maximal tyngd. Och inte bara under revolutionsperioder.

---

28 Engels, ”Die Debatte über den Jacobyschen …”, *NRZ* 22 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 222-223.
29 Marx, ”Programme der radikal-demokratischen Partei …”, *NRZ* 7 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*,band 5, s 39-40.
30 *Ibid*, s 40.
31 T ex i Engels, ”Vereinbarungsdebatten”, *NRZ* 8 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 49, 52.
32 Marx/Engels, ”Die Adressfrage”, *NRZ* 8 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 53.
33 Marx/Engels, ”Valdenaires Haft-Sebaldt”, *NRZ* 19 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 83; Marx/Engels, ”Das Amendment Stupp”, *NRZ* 21 juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 90-93.
34 Marx, ”Der Bürgerwehrgesetzentwurf”, *NRZ* 21 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 245.

5. Analys av en författning

Det var under årtiondet efter nederlaget för revolutionerna 1848-1849 som Marx skrev allra mest om den speciella frågan om konstitutionellt demokratiska former. Det som speciellt framträdde var följande princip: ett av de viktigaste kännetecknen hos en verkligt demokratisk författning var i vilken mån den *begränsade och inskränkte ramarna för den verkställande maktens oberoende*.

Detta är en naturlig följd av åsikten att demokrati är äkta i den mån den innebär folklig kontroll underifrån. Låt oss se hur det förklaras i ett antal ganska detaljerade granskningar som Marx gjorde av särskilda författningar.

Den första sådana analysen av en författning som Marx gjorde skrev han 1851, och den handlade om ”Den franska republikens författning, som antogs 4 november 1848”.* Det främsta bedrägeriet i denna författning, vilket Marx upprepade gånger pekar på, är att den lämnar utrymme för att dess påstådda demokratiska garantier kan upphävas av senare lagstiftning som genomförs av regeringsmakten.

Här är hans första exempel på den sorts bestämmelser som låtsas upprätta en demokratisk rättighet men fördärvar sig själv genom att tillåta ”undantag i lagen”:

> ”Paragraf 3. - Varje medborgares bostad är okränkbar med undantag för under de av lagen föreskrivna formerna.”
> Observera att här och genomgående i den franska författningen garanteras friheten, men alltid med förbehållet att *undantag kan göras i lagen*, eller av undantag som FORTFARANDE ÅTERSTÅR ATT GÖRA![35]

En annan bestämmelse garanterar förenings-, åsikts-, pressfrihet och så vidare, men tillägger: ”Åtnjutandet av dessa rättigheter har inga andra begränsningar än andras lika rättigheter, och den offentliga säkerheten.” Marx pekar på den sista frasen som gycklaren: ”Att begränsningen som den offentliga säkerheten sätter upp helt och hållet upphäver denna rättighet visar sig klart i följande fakta ...”. Marx åberopar sedan vad som faktiskt hände i Frankrike.

Än en gång säger författningen: ”Undervisningen är fri.” Marx kommenterar: ”Här upprepas det gamla skämtet. ’Undervisningen är fri’, men ’under de av lagen fastställda betingelserna’, just de betingelser som helt och hållet avskaffar denna frihet.”[36]

Och så vidare. Marx sammanfattar författningens karaktär:

> … från början till slut är det en hel massa fina ord som döljer ett i grunden förrädiskt syfte. Utifrån själva dess ordval blir det *omöjligt* att bryta mot den, ty var och en av dess bestämmelser innehåller sin egen motsats – som helt och hållet ogiltigförklarar sig själv. Till exempel: ”röstandet är direkt och allmänt” – ”*med undantag* för de fall som *lagen* ska avgöra.”

Den återkommande formuleringen är att den ena eller andra friheten ska avgöras av en kommande ”organisk lag” – ”och dessa ’organiska lagar’ ’slog fast’ den utlovade friheten genom att förstöra

---

* Denna artikel skrevs av Marx för Ernest Jones’ tidning som en del av en artikelserie om ”Europas författningar”. Den är därför mycket specifikt intresserad av dokumentets exakta bestämmelser, och kompletterar således den bredare politiska analys som Marx hade skrivet året innan i *Klasstriderna i Frankrike*. (Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 31-33.) Ett år senare, när Marx på nytt gick igenom samma historia i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, tog han också med de konstitutionella punkter som diskuteras nedan.

35 Marx, ”The Constitution of the French Republic Adopted November 4, 1848”, *Notes of the People*, London, nr 7, juni 1851, vol 1, s 125.

36 *Ibid*, s 126.

den.”[37]

Följande år tog Marx med innehållet i denna granskning av den franska författningens mönster i sin *Adertonde Brumaire*. Efter att ha förklarat och givit några exempel skriver Marx att de ”organiska lagarna” reglerade alla de beviljade friheterna ”på så sätt, att bourgeoisin vid åtnjutandet av desamma inte lider något men av de andra klassernas lika rättigheter.” Ty allt som står i strid mot dess egen säkerhet är givetvis inte ”i den offentliga säkerhetens intresse”.

> Båda parterna åberopade sig därför i det följande med full rätt på författningen, såväl ordningens vänner, vilka upphävt alla dessa friheter, som demokraterna, som krävde att de skulle tillämpas. Varje paragraf i författningen innehåller nämligen sin egen antites, sitt eget över- och underhus, nämligen i den allmänna frasen: friheten, i randanmärkningen: upphävandet av friheten. Så länge alltså frihetens *namn* respekterades och endast det verkliga praktiserandet av densamma förhindrades – på laglig väg naturligtvis – förblev frihetens konstitutionella existens orörd och oantastad, även om man aldrig så mycket slagit ihjäl dess *praktiska* existens.[38]

I artikeln från 1852 fördömde Marx också kraftfullt ett annat knep, med hjälp av vilket regeringsbyråkratin utövade en faktiskt kontroll över individens frihet oavsett konstitutionella eller andra fasader. Detta knep är inrikes pass och ”arbetsboken”.

> Den överdrivna despoti som uppnåtts i Frankrike blir uppenbar av följande förordningar för arbetande människor.
> Alla arbetare förses med en bok av polisen – där första sidan innehåller deras namn, ålder, födelseort, yrke eller skrå, och en beskrivning av dem. De är förpliktade att i boken föra in namnet på den arbetsgivare de arbetar för, och skälet för att de lämnar denne. Men inte nog med det: boken placeras i arbetsgivarens händer, och denne lämnar den i poliskontorets förvar, med arbetsgivarens karakterisering av arbetaren. När en arbetare lämnar sin anställning måste denne gå och och hämta sin bok från polisen, och är inte tillåten att skaffa sig en ny anställning utan att överlämna den. På så sätt är arbetarnas levebröd helt beroende av polisen. Men inte heller detta är allt: boken fungerar som pass. Om polisen är arrogant skriver han i boken ”bon pour retourner chez lui” i den, och då är arbetaren tvungen att återvända till sin församling! Detta fruktansvärda avslöjande behöver inga kommentarer! Låt läsaren själv föreställa sig hur det fungerar och spåra de verkliga konsekvenserna. Det finns inga paralleller från feodaltiden – eller i Indiens pariasystem. Inte att undra på att det franska folket längtar intensivt efter upprorets timma. Inte att undra på att deras ilska antar stormstyrka.[39]

20 år senare fördömde Marx Versailleregeringens användande av samma system. En av de saker han räknade upp mot Thiersregimens polismetoder var: ”Återinförandet av pass för att resa från ett ställe till ett annat.”[40] I båda fallen utnyttjade den franska regeringen interna pass för att kontrollera befolkningen i svallvågorna efter ett revolutionärt uppror.

6. Minimera den verkställande makten

1853 analyserade Marx bestämmelserna i utkasten till nya författningar för Schleswig och Holstein, och konstaterade deras odemokratiska karaktär. Dessutom anmärker han att en av de ”mest anmärkningsvärda paragraferna … berövar domstolarna deras urgamla rätt att upphäva administrativa förordningar …”[41]

---

37 *Ibid*, s 129.
38 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 10.
39 Marx, ”The Constitution...”. s 129.
40 Marx, ”Första utkastet till *Pariskommunen*”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 134.
41 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 5 november 1853.

Sådana bestämmelser är dåliga därför att ”byråkratins makt” måste minskas: det förklarar Marx också i sin analys av 1850 års preussiska konstitution, skriven 1858. Återigen ser han hur konstitutionella rättigheter ogiltigförklaras av den handlingsfrihet som beviljas den verkställande makten:

> Precis som i Louis Philippes Frankrike får frågan om ministrarnas ansvar i Preussen en enorm betydelse, ty det betyder i själva verket byråkratins ansvar. Ministrarna är chefer för detta allsmäktiga, parasitära organ som lägger sig i allt, och enligt artikel 106 i författningen är det bara dem som administrationens lägre medlemmar behöver sörja för, utan att själva ta på sig att undersöka förordningarnas laglighet, eller ta på sig något ansvar genom att genomföra dem. På så sätt har byråkratins, och via byråkratin exekutivens, makt hållit intakt, samtidigt som ”preussarnas konstitutionella rättigheter” har urholkats till en död bokstav.[42]

Verkligheten i Preussen, skriver Marx, visar klyftan mellan konstitutionell teori och faktisk praktik:

> Den allsmäktiga byråkratin, denna den verkligt preussiska tillväxtens andra försyn, lägger sig i varenda steg man tar, till och med en enkel förflyttning. Man kan varken leva eller dö, eller gifta sig, eller skriva brev, eller tänka, eller trycka, eller starta affärsverksamhet, eller lära ut, eller bli upplärd, eller hålla ett möte, eller bygga en verkstad, eller emigrera eller göra någonting utan ”*obrigkeitliche Erlaubnis*” – tillstånd från myndigheternas sida. Vad gäller vetenskaps- eller religionsfrihet, eller att upphäva den fäderneärvda domsrätten, eller avskaffa kastprivilegier, eller sluta med arvsföljd och förstföddas rätt, så är det bara struntprat.

Marx förklarar varför det är så, på samma sätt som han förklarade 1848 års franska författning: alla friheter beviljas bara inom ”lagens gränser”, som i detta fall betyder den absolutistiska lag som fanns före författningen.

> Således finns det en dödlig motsättning mellan författningens lag och lagens författning, där den sistnämnda i själva verket inskränker den förstnämnda till bara fantasier. Å andra sidan hänvisar stadgarna på de mest avgörande punkterna till författningskompletterande lagar … De [de lagar som nu har antagits] har avskaffat garantier som till och med fanns under den absoluta monarkins allra värsta perioder, till exempel domarnas självständighet från den verkställande regeringen. Stadgarna nöjer sig inte med dessa kombinerade upplösare, de gamla och de nya lagarna, utan bevarar kungens rätt att upphäva alla dess politiska betydelser närhelst han tycker att det är lämpligt.[43]

Detta är andra gången vi ser hur Marx försvarar domstolarnas oberoende från den verkställande makten. Men det är uppenbart att det bara är en sida av hans förespråkande av alla sätt för att minimera den verkställande maktens oberoende makt. 1859 skrev Marx en analys av 1831 års författning i Hessen, där han hyllade den som ”den mest liberala grundlag som någonsin har kungjorts i Europa”, bortsett från dess odemokratiska sätt att välja representanter. Dessa lovord var givetvis i förhållande till den tiden. Men vad var det som orsakade denna entusiastiska beskrivning?

> Det finns ingen annan författning som inskränker den verkställande maktens maktbefogenheter inom så snäva gränser, gör administrationen mer beroende av den lagstiftande församlingen, och anförtror domstolarna en så enastående kontroll.[44]

Artikeln förklarar i detalj orsakerna till denna hyllning, inklusive det faktum att ”domstolarna fick makt att definitivt bestämma över den verkställande maktens alla handlingar, och gjordes allsmäktig.” Domstolarna hade också sista ordet ”i alla byråkratiska disciplinfrågor”. Representanterna kan

42 Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 8 november 1858.
43 Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 3 november 1858.
44 Marx, ”Trouble in Germany”, *New York Tribune*, 2 december 1859.

avsätta alla ministrar som förklarats skyldiga till att ha misstolkats deras resolutioner. Furstens ”rätt att ge nåd” avskaffas, och även hans kontroll över administrationens medlemmar. ”Representanternas kammare väljer bland sina medlemmar ut en permanent kommitté som bildade en sorts Areopagen,* som övervakar och kontrollerar regeringen och åtalar ämbetsmän som bryter mot författningen. Inga undantag görs på grund av order som underlydande fått av sina överordnade. På detta sätt befriades byråkratins medlemmar från kronan.” Militära officerare knyts på samma sätt till författningen och inte till kronan. ”Representationen består av en enda kammare och har rätt att stoppa alla skatter, avgifter och tullar, under varje konflikt med den verkställande makten.” Senare, nämner Marx, ledde revolutionen 1848-1849 till en demokratisering av hur valen gick till och två ytterligare förbättringar. Även de två sistnämnda riktade sig mot den verkställande maktens makt: ”genom att ge den lagstiftande församlingen i uppgift att utse medlemmarna i Högsta domstolen, och, slutligen, genom att ta den yttersta kontrollen av armén ur furstens händer och överlämna den till Krigsministern, en person som är ansvarig inför folkets representanter.”

I samma artikel pekar Marx på ett annat demokratiskt drag i denna författning: ”Gemensamma rådgivare, som utsetts i folkliga val, skulle sköta om både den lokala och den allmänna polisen.” Mer än ett decennium senare pekade Marx på Pariskommunens system med gemensam kontroll över polisen som ett demokratiskt framsteg.[45] Överhuvudtaget fick Marx’ uppfattningar om att minimera eller underordna den verkställande makten sitt mest fullständiga uttryck i hans analys av Pariskommunen, som vi kommer att ta upp i en senare bok.

7. Borgarklassens säkerhetsventil

Det finns givetvis kommentarer om aspekter på demokratiska rättigheter utspridda i Marx’ och Engels’ senare skrifter, även om de inte är ämne för något systematiskt arbete. Exempel på aspekter som inte nämnts ännu kan vara av visst intresse:

1. *Åsiktsfrihet*. I en diskussion av bonapartiseringen av Frankrike 1851, redan innan statskuppen, kommenterade Marx att den sista droppen var lagen från 1850 som återinförde censur på teatern. ”På så sätt förvisades åsiktsfriheten från sin sista litterära tillflyktsort.”[46]

2. *Begränsningar av väljartillhörighet*. I samma sammanhang – den antidemokratiska svängningen efter nederlaget 1848 – lade Marx märke till två överträdelser som hade med begränsningar för väljare att göra. Lagen från 31 maj 1850 uteslöt inte bara politiska lagbrytare ”utan upprättade i själva verket bostadsbegränsningar så att TVÅ TREDJEDELAR av det franska folket inte kan rösta!” Lite längre fram finns en besläktad punkt: ”Genom lagen från 7 augusti 1848 stryks alla som inte kan läsa och skriva från jurylistan, och utesluter på så sätt två tredjedelar av den vuxna befolkningen!”[47]

I sin artikel om Schleswig och Holsteins författningar nämnde Marx också en närliggande fråga: bland de odemokratiska begränsningarna finns bestämmelsen ”som gör rätten att bli vald beroende av att äga jordegendomar, och begränsar utövandet av den genom villkoret att ha sin ’hemort’ i respektive valdistrikt.”[48] I den redan nämnda artikeln om 1850 års preussiska författning anmärkte han, att även om den tillåter betalning till deputerade och rösträtt från 25 års ålder, så ”har rätten att välja och valmaskineriet emellertid skötts på ett sådant sätt att man inte bara utesluter större delen

---

* Areopagen är en klippa väster om Akropolis där ett råd (eller domstol) sammanträdde under antiken. Denna domstol kallades också Areopagen – öa.

45 Marx, ”Första utkastet till *Pariskommunen*”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 152 och ”Andra utkastet till *Pariskommunen*”, *ibid*, s 200. För slutversionen se, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 26.

46 Marx, ”The Constitution...”. s 129.

47 *Ibid*, s 127, 128. Se även Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 29.

48 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 5 november 1853.

av folket, utan också underkastar den privilegierade återstoden för ytterst ohämmad byråkratisk inblandning. Det finns två måttenheter under val.”[49]

3. *Partisk valkretsindelning*. Den ”ohämmade byråkratiska inblandningen” i det preussiska valsystemet var inte bara det komplicerade systemet med uppdelning av väljare utifrån inbetald skatt, och så vidare:

> Som om inte denna komplicerade urvalsprocess räcker, så har byråkratin dessutom rätt att dela upp, slå ihop, förändra, avskilja och återskapa valdistrikten som den behagar. Om det till exempel finns en stad som misstänks för liberala sympatier kan den således dränkas i reaktionära landsbygdsröster genom att ministern med en enkel förordning blandar ihop den liberala staden med den reaktionära landsbygden i samma valdistrikt.

Marx avslutar: ”Sådana är de bojor som fjättrar den parlamentariska rörelsen, och som bara undantagsvis kan sprängas i de största städerna .”[50]

4. *Enkammarsystem*. I allmänhet var Marx för en enda representerande församling, inte de tvåkammarsystem som hade utformats för att stävja en alltför stor folklig överhöghet. I sin artikel om författningen i Hessen konstaterade han instämmande: ”Representationen består av en enda kammare och har rätt att stoppa alla skatter, avgifter och tullar under varje konflikt med den verkställande makten.”[51]

5. *Rätt att demonstrera*. Följande typexempel är av speciellt intresse. 1872 organiserades en demonstration i Hyde Park av irländska medlemmar i Internationalen, för att kräva allmän amnesti. Men vid parlamentets sista sammanträde hade regeringen genomdrivit en lag som reglerade offentliga möten i parker: den krävde att mötet skulle anmälas två dagar i förväg, inklusive namn på talarna. Engels skrev:

> Denna för Londonpressen noga dolda förordning ödelade i en handvändning en av de mest dyrbara rättigheter som Londons arbetare hade – rätten att hålla möten i parker när och hur de önskade. Att underkasta sig denna förordning vore att offra en av folkets rättigheter. Irländarna utgör folkets mest revolutionära del och var inte benägna att uppvisa en sådan svaghet. Kommittén beslutade enhälligt att agera som om den inte kände till förordningen och hålla sitt möte stick i stäv mot regeringens stadga.[52]

Polisen beslutade sig för att inte ingripa.

6. *Systemet med angivare*. Att använda angivare, spioner och polisinformatörer (*mouchards* på franska, och oftast även hos Marx och Engels) var givetvis ett av regeringarnas vanliga verktyg och en ständig plåga inom den radikala och arbetarrörelsen. Här har vi dock en viktig variant.

Efter att ha kväst upproret i Milano stadgade den österrikiska befälhavaren att alla som underlät att fördöma andras olagliga handlingar själva var skyldiga. Marx redogjorde bittert för detta:

> Var och en som inte blir spion eller angivare för Habsburg löper risk att bli lovligt byte för kroaterna [österrikiska trupper]. Med ett ord förkunnar Radetsky ett nytt system av massplundring.[53]

---

49 Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 8 november 1858.
50 *Ibid*.
51 Marx, ”Trouble in Germany”, *New York Tribune*, 2 december 1859.
52 Engels, ”Irish Internationalists for Political Prisoners and Right of Assembly”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 364.
53 Marx, ”The Attack on Francis Joseph”, *New York Tribune*, 8 mars 1853.

7. *Frihet under krig*. Efter krigsutbrottet mellan Frankrike och Preussen arresterades Bebel och Liebknecht av Bismarcks regering, anklagade för högförräderi,

> bara därför att de vågade fullfölja sin plikt som tyska nationella representanter, nämligen att i riksdagen protestera mot annekteringen av Alsace och Lorraine, rösta mot nya krigsanslag, uttrycka sitt deltagande med den franska republiken och fördöma försöket att förvandla Tyskland till en preussisk kasern.

Så skrev Marx i en protest som publicerades i Londonpressen. Hans brev beskrev också regeringens förtryck av andra socialister som var mot kriget, och tillade:

> De få oberoende tyska tidningar som finns utanför Preussen nekas tillträde till Hohenzollerns egendomar. Dagligen skingrar polisen tyska arbetarmöten till stöd för en ärofull fred för Frankrike. Enligt den officiella preussiska läran … är varje tysk ”som försöker motverka den preussiska krigföringens tänkta mål i Frankrike” skyldiga till högförräderi.[54]

Han jämför med de friheter som fanns i Frankrike (där kejsardömet just hade störtats – det är perioden mellan Sedan och Pariskommunen):

> Fransk mark är hemsökt av miljontals tyska inkräktare. Ändå kan den franska regeringen lugnt avstå från denna preussiska metod att ”möjliggöra yttrandefrihet”. Titta på denna bild och den andra![55]

Förvisso kunde den franska regeringen knappast göra på något annat sätt. Den hade uppstått med hjälp av ett massuppror på gatorna efter Sedan, och med en revolution hotande framför sig. De revolutionära påtryckningarna garanterade att den på ett demokratiskt sätt skilde sig från preussianismen.

I England var trycket mot friheterna i krigstider politiskt. Under Krimkriget anklagade John Bright regeringen för att med sin ovilja att acceptera kritik undergräva ”landets parlamentariska system”. Marx kommenterade:

> Man kan fråga sig vad det är för mening med detta system? Man får inte agitera för inhemska frågor eftersom landet är i krig. Eftersom landet är i krig får man inte diskutera krig. Vad återstår då av parlamentet? Gamle [William] Cobbett har avslöjat hemligheten. Som en säkerhetsventil för att släppa ut landets heta känslor.[56]

Det går att generalisera: ty den borgerliga demokratin, inte bara parlamentet utan hela systemet av demokratiska rättigheter och institutioner, var ”en säkerhetsventil för att släppa ut landets heta känslor”. Eller som vi uttryckte det i förra kapitlet, så utnyttjades det som ett sätt att hålla tillbaka trycket från folket, inte uttrycka det.

8. Det demokratiska ”bedrägeriet”

Precis som med de flesta politiska frågor går det inte att hitta någon systematisk redogörelse i Marx’ och Engels’ skrifter av det som Marx kallade ”det demokratiska bedrägeriet” – de metoder med vilka borgarklassen utnyttjade (brukade och missbrukade) demokratiska former för att stabilisera sin samhällsekonomiska makt. Utöver det nuvarande och de föregående kapitlen kommer sidor av detta ämne att visa sig så småningom. Men vi kan påpeka några grundläggande punkter här.

---

54 Marx, ”Brev till Daily News”, januari 1871, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 254-255.
55 *Ibid*, s 255.
56 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 12 juni 1854.

Det ”demokratiska bedrägeriet” var inte ett bedrägeri såtillvida som det var demokratiskt, utan tvärtom såtillvida som det utnyttjade demokratiska former för att omintetgöra en verkligt demokratisk kontroll underifrån. Uttrycket själv kommer från en hänvisning som Marx gör till det land som han mycket väl förstod hade en konstitutionell form som på den tiden var *mest* demokratisk: USA. Det var i sanning ”det land som var modell för det demokratiska bedrägeriet”,[57] inte för att det var mindre demokratiskt än andra länder utan av precis motsatt orsak. Det ska skiljas från den demagogiska bonapartismen, med ”sin verkliga tyranni och falska demokrati”.[58] Det faktum att USA hade den konstitutionella republikens formella struktur i sin mest demokratiska form innebar också att dess borgarklass var tvungen att till det yttersta utveckla konsten att hålla de folkliga uppfattningarna inom gränser som var betryggande för dess klassintressen.

På Marx’ tid var det lätt att sätta fingret på den viktigaste metoden för denna uppgift: systemet med omfattande politisk korruption som nämndes i förra kapitlet. Så länge det gick att använda det bland kadrerna i ett land som växte ekonomiskt och geografiskt, så gick det att undvika sociala explosioner. Kostnaderna för att få ”en säkerhetsventil för att släppa ut landets heta känslor” lönade sig.

Men kostnaderna för att köpa upp den allmänna opinionen ska inte blandas samman med kostnaderna i samhällelig skala för ett demokratiskt system jämfört med ett auktoritärt system. Om allt annat är lika, så är demokratiska statsformer billigare att använda än en diktatur. Så länge det går är det ett fynd för en härskande klass som vill hålla ner de övergripande kostnaderna. Det gäller inte bara i form av utgifter i reda pengar (som behövs för alla uppblåsta statsapparater) utan också i fråga om abstrakta saker, som befolkningsmassornas villighet att samarbeta om sin egen utsugning. I en polemik mot liberalen Heinzen pekade Marx på skillnaden:

> Monarkin medför stora kostnader. Utan tvekan. Titta bara på regeringens finanser i Nordamerika och jämför dem med vad 38 tolftedelsländer [de tyska staterna] måste betala för att administreras och hållas i ordning![59]

I England siktar borgarklassens viktigaste politiska företrädare helst på att få en billig regering, och:

> betraktade i ljuset av en maskin, ser för dessa den brittiska bourgeoisiens förkämpar alla det gamla Englands institutioner lika kostsamma som värdelösa ut, och de fyller inget annat syfte än att hindra landet att producera största möjliga mängd till minsta möjliga utgifter, och byta ut sin produktion mot frihet. Naturligtvis är deras sista ord den borgerliga republiken, där den fria konkurrensen härskar inom livets alla områden, där det på det hela taget bara återstår det *minimum* av regering som är oumbärlig för att, inrikes- och utrikespolitiskt, förvalta bourgeoisiens gemensamma klassintressen och affärer, och där denna minimala regering är så måttfullt och ekonomiskt organiserad som möjligt. I andra länder skulle ett sådant parti kallas *demokratiskt*.[60]

Om och om igen analyserade Marx eller Engels den borgerligt demokratiska politiken som att den med hjälp av så lite eftergifter till de demokratiska formerna som möjligt skulle övertyga så många människor som möjligt om att de deltog i statsmakten. Strax innan revolutionen 1848 – november året innan för att vara exakt – tog Engels upp det programmatiska manifest som hade utfärdats av Lamartine, en poet och politiker som ledde det moderata republikanska partiet.

> Vad är då innebörden i de politiska åtgärder som herr Lamartine föreslår? Att överlämna regeringen till den undermåliga *bourgeoisien*, men i skepnad av att ge den till hela folket (detta och inget annat är innebörden i hans allmänna rösträtt, med hans dubbla valsystem).[61]

57 Marx, ”Brev till Engels”, 7 september 1864, Marx/Engels, *Civil War in the United States*, s 271.
58 Marx, ”First Address of the General Council”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 192.
59 Marx, ”Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 348.
60 Marx, ”The Chartists”, *New York Tribune*, 25 augusti 1852, Marx/Engels, *On Britain*, s 359-360.
61 Engels, ”The Manifesto of M de Lamartine”, *Northern Star*, 13 november 1847, i *MEGA*, band 6, s 339.

Århundradet upplevde ett överflöd av smarta valsystem som var ämnade att manipulera system med mer eller mindre allmän rösträtt, till att börja med den amerikanska författningen. Som Engels pekade på i fallet Lamartine var mekanismerna uträknade att uppnå en enda effekt: *Hur långt ner på den sociala skalan, i vilken klass' eller klasskikts händer, förväntade man sig att den politiska makten skulle hamna?* Det var förbindelsen mellan klasskampen och frågor om de konstitutionella formerna som ofta lät så tekniska, det vill säga mellan ett politiskt program i snäv mening och ett socialistiskt program. En rörelse som syftade till att lägga den politiska makten i händerna på arbetarmassorna kunde tillåta sig att pressa på för en fullständig demokratisering utan några vinklingar.

9. Framåt till en socialisering av demokratin

Lamartine, skrev Engels, kanske kunde entusiasmera poeter och filosofer för ”sitt system av graderade val, fattigskatt och filantropisk välgörenhet”, men inte folket.

> Principerna för en samhällelig och politisk pånyttfödelse har faktiskt slagits fast för 50 år sedan. Allmän rösträtt, direkta val, betald representation – det är avgörande förutsättningar för politisk överhöghet … Det vi vill ha är inte vad den engelska medelklassen anser vara ändamålsenligt, utan ett helt nytt samhällsekonomiskt system, för att förverkliga allas rättigheter och tillfredsställa allas behov.[62]

Detta publicerades i en av chartisternas tidningar och skrevs för de chartistiska arbetarna, som faktiskt redan kämpade för det som vid den tiden var de demokratiska extremisternas politiska program. Men Engels' vänner inom chartismens vänster, framförallt Harney och Jones, kämpade för ”Stadgan och något mer”, det vill säga för att utvidga den demokratiska tanken till ett socialistiskt program. Harney hade själv skrivit till Engels att han ansåg att ”chartismen hädanefter inte kommer att räcka. Målet för vår propaganda kommer att vara en social såväl som politisk ultrademokrati.”[63] Det var förstås vad Engels också hade krävt sedan han kom till England. Som vi har sett[64] började han med att ställa kommunismen *mot* demokrati, i Proudhons och Weitlings fotspår. 1844 hade han rättat till detta och förespråkade att gå över från ren politisk demokrati till en mer grundläggande samhällsomvandling.

I en artikel från 1844, som Engels skrev åt en tysk tidning i Paris, analyserade han den brittiska demokratins konstitutionella former i denna anda.* Han medgav att ”England otvivelaktigt är det friaste, det vill säga minst ofria, landet i världen, bortsett från Nordamerika”, och analyserade det politiska systemets metoder och former ”utefter rent empiriska linjer” för att visa hur systemet är utformat för att ”bara göra eftergifter för att så länge som möjligt bevara denna förfallna struktur”, och vidmakthålla medelklassens makt i allians med den progressivt sinnade aristokratin.[65] Eftersom den representativa kammaren, Underhuset, utövade all makt (trodde han), så följde av det att ”England skulle vara en ren demokrati, om bara det demokratiska elementet självt verkligen var demokratiskt.” Det är detta sistnämnda villkor som han analyserar i detalj, och jämförde de konstitutionella och formella anspråken med klassmaktens empiriska fakta. Han slutsats är att ”engelsmännen inte är fria tack vare lagen, utan trots lagen, om de alls kan anses vara fria”,[66] ty det är de

62 *Ibid*, s 340.
63 Harney, ”Brev till Engels”, 30 mars 1846, *Harney Papers*, s 245.
64 Se kapitel 10, s 136-137.
* Det var *innan* Engels slog sig ihop med Marx, och medan han fortfarande av princip fördömde ”alla statsformer”, med ett anarkistliknande språk som kan återfinnas i samma artikel. Motsättningen är slående.
65 Engels, ”The Condition of England: 2. The English Constitution”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 32, 33, 34, 41.
66 *Ibid*, s 38, 57.

ständiga hoten underifrån som säkerställer att de demokratiska rättigheterna erkänns i praktiken.

Det är, hävdar han, också klasskampen som kommer att driva saker framåt:

> Kampen pågår redan. Författningen har skakats i sina grundvalar. Hur saker och ting kommer att utveckla sig under den närmaste framtiden går att se utifrån vad som har sagts. Det nya främmande elementet i författningen är av demokratisk natur. Och tiden kommer att visa att även den allmänna opinionen utvecklas i linje med den demokratiska sidan. Englands närmaste framtid är demokrati.
> Men vilken demokrati! Inte den franska revolutionens demokrati, vars motsats var monarkin och feodalismen, utan en demokrati vars motsats är medelklassen och ägandet. Medelklassen och ägandet har makten. De fattiga är berövade sina rättigheter, förtryckta och utsugna. Författningen förnekar dem, lagen behandlar dem illa. Demokratins kamp mot aristokratin i England är de fattigas kamp mot de rika. Den demokrati som England är på väg mot är en *samhällelig* demokrati.
> Men demokrati kan inte ensam avhjälpa de samhälleliga gisslen. Demokratisk jämlikhet är en chimär, de fattigas kamp mot de rika kan inte föras på grundval av demokrati eller politik i allmänhet. Följaktligen är även detta skede bara en övergång, den sista rent politiska åtgärd som fortfarande kommer att prövas och utifrån vilken en ny faktor genast måste utvecklas, en princip som går utöver allt politiskt.
> Denna princip är socialismens princip.[67]

”Demokrati ensam” är *rent politisk* demokrati, en demokrati som tar slut med regeringsformerna och inte utsträcker sig till den sociala frågan, till att demokratisera det samhällsekonomiska livet.

För att sammanfatta: Marx och Engels såg de två sidorna hos de demokratiska institutioner och rättigheter som uppstod under den borgerliga demokratin. Dessa två sidor motsvarade de två klasser som kämpade inom dessa ramar. Den ena sidan var att utnyttja de demokratiska formerna som ett billigt och mångfacetterat sätt att hindra de utsugna massorna att skaka om systemet, att ge illusionen av att delta i staten på samma gång som den härskande klassens ekonomiska herravälde säkerställde de verkliga maktcentrumen. Det var det ”demokratiska bedrägeriet”. Den andra sidan var kampen att ge de demokratiska formerna ett nytt *socialt* (klass-) innehåll, framförallt genom att driva dem till en demokratisk ytterlighet av folklig kontroll underifrån, som i sin tur innebar att utsträcka tillämpningen av demokratiska former från den rent politiska sfären till hela samhällsorganisationen.

Hursomhelst var kärnan folklig kontroll underifrån. Detta uttryck översattes bäst av Marx i en kommentar till en glidande paroll, det lassalleanska slagordet ”fri stat”. Bokstavligt talat, svarade Marx, så vill vi inte ha en *stat* som är fri, utan istället en stat som är helt underordnad samhället.

> Fri stat – vad är det?
> De arbetare som frigjort sig från alla undersåtliga skrankor i sitt tänkande har inte alls till syfte att frigöra staten. I tyska riket är ”staten” nästan lika ”fri” som i Ryssland. Friheten består i att förvandla staten från något samhället överordnat till ett detsamma fullständigt underordnat organ, och i dag är statsformerna också friare eller ofriare, allteftersom de inskränker ”statens frihet”.[68]

Detta antyder att det finns en grundläggande test av, och mått på, frihet i meningen folklig kontroll underifrån, och det gäller lika mycket före som efter en samhällsrevolution.

---

67 *Ibid*, s 57-58
68 Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, på marxistarkiv.se, s 14.

Kapitel 14 Tendensen till statlig autonomi

Av föregående kapitel följer att demokratiska former enligt Marx' uppfattning både är ett verktyg och en fara för borgarklassen. De byter från det ena till det andra beroende på hur den sociala kamp som äger rum under dessa statliga former utvecklas.

Närhelst de demokratiska formerna blir olämpliga för den härskande klassens herravälde och gör de rådande statliga institutionerna osäkra, har den härskande klassen en benägenhet att byta till mer auktoritära och despotiska former. Den borgerliga utvecklingen går baklänges: de friheter som den liberala borgarklassen en gång krävde inskränks nu; folkliga institutioner manipuleras för att sätta största möjliga antal hinder mellan institutionerna och det folkliga trycket underifrån. Den så kallade demokratin blir en allt mindre ”massig” institution (för att använda det ord som Marx gjorde så mycket av i *Den heliga familjen*) och alltmer en rad filter för att sortera bort folkliga element och ersätta dem med kontrollmekanismer uppifrån. Om begreppet *demokrati* överhuvudtaget behålls så definieras slutligen alla folkliga delar bort från den, och den förvandlas till ett tekniskt begrepp för en diktatur som ger sig ut för att tjäna folket, oavsett om de vill betjänas eller ej.

Strukturellt är det mest framträdande draget hos denna förvandling också en återgång till förborgerliga mönster, om än i nya former: *den verkställande makten och dess byråkrati tenderar att återfå herraväldet*.

Denna tendens har två sammanhörande sidor som stimulerar varandra: (1) den verkställande maktens autonomi *inom* staten, i förhållande till statens övriga delar; och (2) statens autonomi i förhållande till resten av samhället, inklusive den härskande klassen.*

Marx började noggrant studera denna process på grund av den politiska utveckling som inleddes med Louis Napoleon Bonapartes seger i Frankrike som ledde till det Andra imperiets uppkomst, med Bonapartes kröning som Napoleon III. Denna ursprungliga ”bonapartism” utgör ämne för nästa kapitel. I detta kapitel lägger vi fram några preliminära synpunkter som kommer att underlätta en förståelse av vad som ska komma.

1. Den verkställande maktens kraftiga tillväxt

Om, som vi såg i förra kapitlet, Marx lade stor vikt vid att bekämpa den verkställande regeringsapparatens herravälde i samhället och minimera dess makt, så berodde det på den överallt förekommande tendensen att den verkställande makten utvidgade sin makt över alla andra samhällsorgan och blev allt större.

Tendensen för byråkratin att svälla ut upptäcktes inte av komikern Parkinson utan var en plattityd redan på Marx' tid, och för Marx. I en artikel om ”Indiska regeringen” utbredde sig Marx om den engelska byråkratiska apparatens tillväxt i ett speciellt fall. Här utelämnar vi hans inledande

---

* Vi använder ordet *autonomi* här eftersom vi redan har använt ordet *självständighet* i kapitel 11 för en annan tanke, som måste särskiljas. Under diskussionen om statens ursprung följde vi Engels och talade om det faktum att de förstatliga institutionerna (förpolitiska myndigheterna) blev självständiga eller skenbart självständiga från samhället i sin helhet. De undkom samhällets kontroll i sin helhet just för att kontrolleras av enbart en del av samhället. (Se kapitel 11, s 154 f.) Denna statens självständighet i förhållande till samhället var detsamma som att den var beroende av samhällets härskande klass. Det är i denna mening som Engels skrev: ”Det [statsmakten] har knappt uppkommit, förrän det gör sig självständigt i förhållande till samhället, och detta desto mer, ju mer det blir organ för en bestämd klass och förverkligar denna klass' herravälde.” (Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 25.) Men nu ska vi intressera oss för ett annat fenomen: i vilken grad staten kan frigöra sig från, eller minska sitt beroende av, *alla* andra delar av samhället, inklusive de som är eller har varit ekonomiskt dominerande.

beskrivning av hur den regeringsstruktur som antogs regera över Indien var sammanflätad med Ostindiska kompaniets finansiärer, hur båda dominerades av korruption för att roffa åt sig pengar, och hur bolagets styrelse inte var ”något annat än en *succursale* [avdelning] till den engelska penningaristokratin.”[1] Men inte ens direktörerna klarade av att sköta det faktiska regerandet:

> Vilka styr då egentligen, i styrelsens namn? En stor stab av sekreterare utan ansvar, granskare och kontorister i India House, av vilka … bara en enda person någonsin har varit i Indien, och det bara av en slump. Bortsett från beskyddarverksamheten är det därför en ren fantasi att tala om styrelsens politik, principer och system. Indiens verkliga styrelse och regering är den permanenta och oansvariga *byråkratin*, ”skrivbordsvarelserna och tjänstehantlangarna” som vistas på Leadenhall Street [bolagets hemvist]. Vi har alltså ett företag som härskar över ett enormt imperium, som inte, som i Venedig, utgörs av ansedda patricier, utan av gamla egensinniga kontorister och liknande besynnerliga karlar.

Makarna Webbs fabianism såg senare denna byråkratisering av staten till en statsförvaltning som en vision av en ny socialistisk väg till makten. För Marx är det bevis på hur den byråkratiserade statsapparaten får ett eget liv, främmande för folket. Ett resultat är den välkända böjelsen att producera papper. Ostindiska kompaniet hade givetvis ett system där cheferna skrev rapporter, men:

> När fabrikerna växte till ett imperium, och handelsvarorna till skeppslaster av korrespondens och dokument, så fortsatte kontoristerna på Leadenhall med sitt system, och gjorde direktörerna och styrelsen beroende av det, och lyckades förvandla den indiska regeringen till en enda enorm räknemaskin.

Ett annat resultat var en rent tidsödande ineffektivitet och ökande utgifter. Vad gäller ett annat resultat citerar Marx från Burke, ett hjärnornas möte som förtjänar att återges här:

> Byråkratins slutna och nedriga karaktär förtjänar att brännmärkas i Burkes hyllade ord: ”Denna stam av obildade politiker är den lägsta av vår sort. Det finns ingen bransch som är så gemen och mekanisk som regeringen i deras händer. De är inte vana att vara dygdiga. De känner sig trygga i alla handlingar som bara anbefalls av heder och ära. De förväxlar en vidsynt, liberal och väl övervägd syn på statens intressen med romantik, och de principer som rekommenderar den med en sjukt sinnes feberfantasier. Räknemaskinerna räknar ut dem från allt storslaget och upphöjt. Småaktiga mål och medel uppfattar de som pålitlighet och måttlighet.”

Och utöver att det byråkratiska etablissemanget är kostsamt att underhålla,

> så drar oligarkin in Indien i krig för att hitta sysselsättning åt sina yngre söner, penningaristokratin anförtror det till högstbjudande, och en underordnad byråkrati förlamar dess administration och fortsätter med sina övergrepp som en avgörande förutsättning för sitt eget fortsättande.[2]

2. Den verkställande maktens autonomisering

Men viktigare, om än mindre underhållande, än byråkratins utbredning var hotet att byråkratin skulle inskränka folkets representation, det vill säga att den verkställande makten skulle härska över den lagstiftande makten.*

---

1 Marx, ”The Turkish War Question-The New York Tribune in the House of Commons-The Government in India”, *New York Tribune,* 20 juli 1853, i Marx/Engels, *On Colonialism,* Moskva: Progress Publishers 1968, s 61.

2 *Ibid*, s 62, 63, 63-64.

* I grund och botten är förvisso den förstnämnda ofta en sida av den sistnämnda. Ty när byråkratin sväller ut så döljs statens verkliga angelägenheter i dess sprickor istället för att vara underkastade en lagstiftande och folklig kontroll. Det understryker bara att den enligt marxistisk uppfattning är det andra grundläggande hotet. Ur borgerlig synvinkel

Marx och Engels utformade sina politiska teorier i en miljö som såg den verkställande makten som sin främsta fiende, ty den verkställande makten var den absoluta monarkin och dess byråkrati, medan folkförsamlingen, eller kampen för den, utgjorde möjligheter till en framtida kontroll underifrån, vilket innebar demokrati. De hade fått dessa insikter under förhållandena i Preussen, men såg ingen anledning att göra några avgörande förändringar under de borgerligt demokratiska förhållandena. I förra kapitlet såg vi att deras åsikt så att säga var ”*all makt åt den folkliga representationen*” gentemot den verkställande makten, och att de i fråga om form tillämpade detta genom att förespråka att de verkställande organen skulle hämtas direkt bland de representativa församlingarnas medlemmar och vara direkt underställda deras kontroll.

De vidhöll denna uppfattning inte bara mot den absoluta motsatsen ”all makt till den verkställande makten” (byråkratisk absolutism), utan också mot den liberala lära om ”maktdelning” som Montesquieu gjorde berömd och som togs upp av de flesta borgerligt demokratiska konstitutionalisterna. På den tiden var lärans funktion uppenbar. Den sa till den gamla regimen och dess härskande klass, vars grepp om statsmakten fortfarande var starkt om än minskade: ”Var snälla och kompromissa. Vi begär inte allt, vi kommer att dela makten med er.” Maktdelningens första innebörd var att dela upp statsmakten mellan klasser.

Det var vad Marx klargjorde i *Den tyska ideologin*. I det viktiga stycke som börjar med tesen att ”Den härskande klassens tankar är under varje epok de härskande tankarna”, så är det första exempel som presenteras detta:

> I en tid och i ett land där t.ex. kungamakten, aristokratin och bourgeoisin strider om makten och där alltså makten är delad framträder doktrinen om maktens fördelning som den härskande tanken och den formuleras som en ”evig lag”.[3]

Det var denna sorts överenskommelse (*Vereinbarung*) mellan kronan och borgarklassen som Nationalförsamlingen i Frankfurt försökte uppnå under revolutionen 1848, ett mål som Marx gjorde till *Neue Rheinische Zeitungs* främsta måltavla, och fördömde de räddhågsna liberalerna som vägrade kräva all makt åt folkets representanter. Här skulle en maktdelning, med åtföljande hinder och avvägningar, ha inneburit att den gamla regimen skulle ha behållit sin bas i regeringsmaskineriet och byråkratin, medan borgarklassen skulle få ett brohuvud i form av en representativ församling. I denna maktdelning skulle den förstnämnda utöva den verkställande, det vill säga den verkliga, makten, medan den sistnämnda skulle avskiljas från makten som en lagstiftande diskussionsklubb.

Frågan kom upp öppet när inrikesminister Kühlwetter hävdade att församlingen på grund av denna maktdoktrin inte hade rätt att inrätta en undersökningskommission med verklig makt. Som svar påpekade Engels att ministern knappast kunde hänvisa till en konstitutionell princip som ännu inte existerade, eftersom det inte fanns någon författning. Men även bortsett från denna debattnivå antydde hans artikel en syn på läran som var ytligare än Marx’:

> Den maktdelning som herr Kühlwetter och andra stora filosofer betraktar med djup vördnad som en helig och okränkbar princip är i grund och botten inget annat än industrins banala arbetsdelning tillämpad på statens mekanismer i syfte att förenkla och kontrollera. Liksom alla andra heliga, eviga och okränkbara principer tillämpas den bara i den mån den är förenlig med de befintliga omständigheterna.[4]

Vad gäller maktdelning som en lära med begränsad historisk tillämpbarhet är detta sätt att närma sig

är det de ekonomiska kostnaderna för byråkratiseringen som i sig själv är förkastliga. De antifolkliga effekterna betraktas som ett mer eller mindre godtagbart ont eller en positiv tillgång.

3 Marx, *Ur ”Den tyska ideologin”*, på marxists.org.

4 Engels, ”Vereinbarungssitzung vom 4 Juli (Zweiter Artikel)”, *NRZ* 11 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 194.

frågan samma som Marx', men i övrigt är det helt annorlunda. Om maktdelning är en sorts arbetsdelning så är behovet av den tekniskt, inte klassideologiskt. Dess enda brist är att den måste ersättas av revolutionära överväganden: ”den revolutionärt tillfälliga situationen består just i det faktum att maktdelningen tillfälligtvis *avskaffas*, att den lagstiftande makten tillfälligt tillskansar sig den verkställande makten eller den verkställande makten den lagstiftande makten.”[5]

Men detta svar till Kühlwetter skrevs för en dagstidning mitt under en hektisk period, och är främst intressant som ett exempel på hur svårt det är att tänka igenom en teori om staten när det är bråttom. Marx var av uppfattningen att ett avskaffande av maktdelningen, långt från att vara en tillfällig eller provisorisk åtgärd, var en grundläggande nödvändighet för en verkligt demokratisk regering. Han upprepade denna åsikt i sin artikel från 1851 om den franska författningen, efter att ha citerat dess uttalande att ”maktdelning är det främsta villkoret för en fri regering.”

> Här har vi den gamla konstitutionella dårskapen. Villkoret för en ”fri regering” är inte att *dela* makten, utan maktens ENHET. Regeringsmaskineriet kan inte vara för enkelt. Det är alltid skojarnas knep att göra det komplicerat och mystiskt.[6]

Denna ståndpunkt framförs ännu kraftfullare i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, som återigen angriper författningens inbyggda klyfta mellan den lagstiftande och den verkställande makten som ett knep för att befria den verkställande makten från en effektiv folklig kontroll.

Marx pekar anklagande på ”*De konstitutionella krafternas spel* – såsom Guizot kallade det parlamentariska krakelet mellan lagstiftande och verkställande makten” i författningen. ”Å ena sidan 750 folkrepresentanter, valda genom allmän rösträtt”, som bildar ”en nationalförsamling, som har oinskränkt lagstiftande makt”, i teorin. ”Å andra sidan presidenten, med alla den kungliga maktens attribut … med alla den exekutiva maktens medel i sin hand … alla poster … ämbetsmännen och … officerarna … hela den väpnade makten” och så vidare. Dessutom väljs varje lagstiftare av den ena eller andra gruppen ur folket, medan presidenten väljs direkt av folket i sin helhet: ”presidenten [är] nationens utvalde och hans val är den stora trumf, som det suveräna folket spelar ut en gång vart fjärde år”, skriver Marx ironiskt. Således ”upphäver författningen här återigen sig själv, i det den låter presidenten väljas av alla fransmän genom direkt rösträtt.” För det betyder att presidenten inte är ansvarig inför folkets valda representanter, utan en metafysisk ”nationalanda” – en anda som förkroppsligas en gång var fjärde år. I själva verket ”ger [författningen] presidenten den faktiska makten”, den verkställande makten som har statsapparaten i sina händer medan Nationalförsamlingen pratar.[7]

Enligt Marx' uppfattning skulle ”maktens enhet” tillhöra den representativa församlingen, som skulle kontrollera både den lagstiftande och den verkställande makten direkt, och den sistnämnda skulle komma från dess egen organisation istället för att upprättas konstitutionellt som ett separat organ i motsättning till den. När Pariskommunen antog denna linje hyllade Marx det som en av de regeringsformer som en arbetarrepublik behövde: den representativa församling som kallades Kommunen ”skulle inte vara en parlamentarisk utan en arbetande korporation, verkställande och lagstiftande på samma gång.”[8] På 1850-talet hade Marx hyllat rättsväsendets fullständiga oberoende från den *verkställande* makten,[9] och Kommunen skulle avskaffa ”det skenbara oberoende, som blott hade tjänat syftet att dölja deras underdånighet under alla de på varandra följande regeringarna”,

---

5 *Ibid*, s 195.
6 Marx, ”The Constitution...”. s 126.
7 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 10-11.
8 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 26.
9 Se kapitel 13, avdelning 5.

och skulle bli verkligt oberoende genom att ”väljas och vara ansvariga och kunna avsättas.”[10] Vi bör alltså notera att rättsfunktionen *inte* skulle vara underordnad den representativa församlingen. I detta avseende erkände Marx en viss sorts maktdelning, om man vill framhålla detta begrepp.

Det var alltså inte maktdelning på ett abstrakt plan som utgjorde huvudfaran, utan istället den alltför stora och självständiga roll som läran tillskrev den verkställande makten och dess byråkrati. *Voilà l’ennemi!* [Där har ni fienden!]

Men hur självständig och till och med okränkbar roll byråkratin får kan variera under olika nationella förhållanden. Under revolutionen 1848-1849 fick Marx tillfälle att angripa det preussiska rättssystemet inför en jury. Han hävdade att till och med det ”napoleonska envälde” som uppstod efter den franska revolutionen i detta avseende var ”raka motsatsen till den preussiska lagens patriarkala och skolläraraktiga envälde”. Den franska varianten gav en ämbetsman speciellt status bara när denne genomförde sina officiella plikter, men

> det preussiska enväldet ställer mig tvärtom inför en ämbetsman som är en överordnad, helgonförklarad varelse. Hans karaktär som ämbetsman är sammanvävd med honom som helgandet i en katolsk präst. För de preussiska lekmännen, det vill säga icke ämbetsmännen, är en preussisk ämbetsman alltid en präst. Att förolämpa en sådan präst, även en som inte utövar sin tjänst, som inte är hemma, som har dragit sig tillbaka till en privat tillvaro – är ett religiöst helgerån, ett vanhelgande. Ju högre ämbetsmannen är, desto allvarligare är helgerånet. Den värsta förolämpningen mot en statspräst är därför mot kungen, ett majestätsbrott …[11]

Mönstret med ”en statspräst” representerar en ökad byråkratisk autonomisering, att byråkratin som skikt har höjt sig ur och ovanför civilsamhället.

3. Staten som Caliban

I den mån den verkställande maktens autonomisering ökar, i den mån den verkställande makten frigör sig från minsta kontroll från den representativa församlingens sida, så blir den också fri att hävda sin autonomi från alla andra delar av samhället. Och såtillvida som staten omvänt rör sig i riktning mot autonomi från samhället i stort, så kommer även den att förhärliga och förstärka den verkställande makten som ett organ för autonomisering. Ty trots allt som lärs ut i samhällsvetenskapens skolor, så är inte den verkställande makten bara ytterligare ett regeringsdepartement: den är vanligtvis statens centrala kärna som direkt kontrollerar den politiska maktens repressiva styrkor.

Men gör inte den marxistiska formuleringen i *Kommunistiska manifestet* gällande att staten bara är den härskande klassens verkställande utskott, eller rättare sagt att ”Den moderna statsmakten är bara ett utskott som förvaltar hela borgarklassens gemensamma affärer”?* Om det är så, kan man då tala om statens autonomi från ”hela borgarklassen”, eller i allmänhet dess autonomi från samhällets härskande klass eller klasser? Och vad betyder i så fall denna autonomi? Hur långt kan den gå?

Det är just den fråga som Marx brottades med i sin analys av bonapartismen och liknande fenomen.

---

10 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 26.

11 Marx/Engels, ”Der erste Pressprozess der ’Neuen Rheinische Zeitung’”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 227. Jmfr i detta avseende också med Engels om militär disciplin, i ”Der Eid der englischen Soldaten”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 332 f.

* För *bara* se kommentaren i kapitel 11, s 161. Det är intressant att konstatera att denna mening i den engelska version som redigerades av Engels 1888 (Moore-Engels engelska standardöversättning) talar om den moderna *verkställande* statsmakten. Den tyska ursprungstexten talar bara om den moderna statsmakten [som den svenska översättningen – öa]. (Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 4. Tyska upplagan, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 464.) Med sin förändring betonade Engels den verkställande makten: det är den som utgör ”utskottet” medan de andra statliga organen är dess armar.

Vi måste varna läsaren för att vi går in på ett område som är favorittillhåll för den mekaniska och förstenade marxism som har ungefär samma förhållande till Marx som den Nicenska trosbekännelsen har till Bergspredikan.

Redan vår redogörelse för statens uppkomst i kapitel 11 visar att Marx och Engels inte påstod att staten bara var den härskande klassens utväxt, verktyg, marionett eller en återspegling av den i någon förenklad passiv mening. Inte *bara*, och absolut inte *förenklad*, ty verkligheten kan förvisso vara komplicerad, som Marx' studie av bonapartismen visade. Istället uppstår staten ur ett övergripande behov att organisera samhället och uttrycker det verkligen* – ett behov som finns oavsett vad det är för speciell klasstruktur. Men så länge det finns en samhällsekonomiskt härskande klass så kommer den att utnyttja detta behov för att forma och kontrollera staten utefter sina egna klasslinjer.

Liknelsen med verktyg, återspegling, och så vidare kan mycket väl vara användbar som ett tankeväckande talesätt, en första uppskattning, en pedagogisk förenkling, eller en legitim ”stark överdrift” eller överdriven tolkning.§ Men det är kanske mer upplysande att i många fall tänka sig staten som Caliban till den härskande klassens Prospero. Caliban ”tjänar” sin herre som hans slav, men har icke desto mindre egna oberoende strävanden, som han kan ge fria tyglar beroende på Prosperos tillstånd. Han kan se fram mot att frigöra sig från slaveriet och under tiden rikta förolämpningar mot den makt han underkastar sig: ”Jag måste lyda honom; Hans konst så mäktig är …” Men ändå muttrar han för sig själv: ”pest på dig, Som lärt mig tala!” Och borgarklassen är lika misstänksam och rädd för sin ”slav”. Prospero presenterar

> … slaven Caliban,
> Som ännu aldrig gav oss goda svar.
>
> Miranda: Det är en skurk; jag tål ej honom se.
>
> Prospero: Vi kunna dock ej vara honom utan;
> Han gör upp eld, han skaffar oss vår ved
> Och tjänar oss i nyttiga bestyr.[12]

Den härskande klassen ”kan ej vara utan” sin ”slav”, och den sistnämnda fogar sig till dess nytta. Detta är ”som regel” (för att använda Engels förbehåll) det enda förhållande som behövs.

Ett sådant förhållande, ömsesidiga spänningar, är, enligt Marx' mogna syn på den historiska utvecklingen, inte bara typiskt för staten utan för alla delar i samhällets överbyggnad. Alla dessa delar tenderar att få ett eget liv, det vill säga uppvisar ett visst mått av oberoende. Vad gäller staten ”som regel”, gav Engels den mest fullständiga framställningen av detta förhållande i ett brev, direkt efter ett stycke som vi redan har citerat i kapitel 11.[13]

> Vad som nu sker påminner om varuhandelns och penningmarknadens utveckling: den nya

---

* Som Marx skrev i en tidig artikel: ”Från en *politisk* synvinkel är inte *staten* och organiserandet av samhället två olika saker. Staten är *organiserandet av samhället*.” (Marx, *Kritiska randanmärkningar till artikeln ”Kungen av Preussen och socialreformen”*, på marxists.org.) Detta skrevs innan *Den tyska ideologin*, således innan Marx integrerade denna tanke i en klassteori om staten. Men tanken övergavs inte, den införlivades.

§ Jag syftar på Richard Hofstadters gillande av ”det sunda i [F J] Turners instinkt” att inse, att ”om en ny eller avvikande tanke överhuvudtaget är någonting värt så är den värd en stark överdrift, och det är en av förutsättningarna för att den ska tas på allvar”, och hans enighet, som gäller både Turner och Charles Beard, att det ”speciellt bland skribenter med en ny eller avvikande tes, nästan krävs ett visst mått av överdrift i ett tolkande historiskt resonemang …” (Hofstadter, *The Progressive Historians, Turner, Beard, Parrington*, New York: Vintage 1970, s 119-120, 225.)

12 Shakespeare, *Stormen*, på projekt Runeberg, akt 1, scen 2. Översättningen delvis redigerad – öa.

13 Det är det stycke i kapitel 11, avdelning 3, som slutar ”staten har blivit till”.

> självständiga makten [staten], som i huvudsak måste följa skeendet inom produktionen, påverkar i sin tur – i kraft av det relativa oberoende som den en gång erhållit och därefter vidareutvecklat – produktionens inriktning och villkor. Här råder en växelverkan mellan två högst olika krafter: å ena sidan den ekonomiska utvecklingen och å andra sidan den nya politiska makten, som eftersträvar så stor självständighet som möjligt och som, när den väl blivit etablerad, erhåller en egen utveckling. I det stora hela är det de ekonomiska faktorerna som blir avgörande, men de påverkas delvis av de politiska krafter som de själva skapat och skänkt ett visst mått av självständighet:* å ena sidan av statsmakten, och å andra sidan av den samtidigt alstrade oppositionen.[14]

Allt detta gäller ”normala tider”, det vill säga perioder av relativt stabila samhällsförhållanden, historiska händelser ”som regel”. Det som *aldrig* existerar är det tjockskalliga idealet med ett hela tiden direkt förhållande mellan samhällets grundläggande samhällsekonomiska förhållanden och den åtföljande politiska och ideologiska överbyggnaden: annars skulle varje dumbom kunna vara en ofelbar samhällsanalytiker bara genom att lära sig några få ”marxistiska” formuleringar utantill.

När vi lämnar de normala tiderna och tar itu med perioder av relativt snabba samhällsförändringar (oavsett om de är revolutionära eller reaktionära) så måste vi förvänta oss ännu större skillnader mellan den föränderliga samhällsekonomiska basen och den politiskt ideologiska överbyggnaden. Sådana perioder är praktiskt taget definitionsmässigt präglade av att alla samhällsförhållanden blir i oordning, flyktiga, instabila. Formuleringar som under stabila perioder ”som regel” fungerade blir nu mer varierande uppskattningar. Man måste gå *bakom* formuleringarna för att noga betrakta de konkreta förändringsmönstren. Vad det betyder kommer att visa sig i nästa kapitel om Marx’ verk *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*.

4. Kapitalistklassens politiska olämplighet

Så långt en övergripande teoretisk betraktelse. Men det gäller för historiska förändringar i allmänhet. Fenomenet med statens autonomisering uppstår också på grund av ett särdrag som är speciellt för kapitalistklassen.

Av alla kända härskande klasser i historien är medlemmarna i kapitalistklassen minst anpassade till, och har en benägenhet att vara allra mest avogt inställda till, att direkt ta hand om skötseln av statsapparaten. Nyckelordet är *direkt*. Den är minst lämplig som regerande klass, om vi använder detta ord i dess brittiska mening, inte för att benämna en samhällsekonomiskt härskande klass utan bara de samhällskretsar från vilka statsapparaten brukar hämta sin personal.

Detta kännetecken hos borgarklassen är inte helt nytt för vår diskussion. Det är den politiska sidan av vissa drag hos det system som vi redan haft tillfälle att nämna.

1. Det faktum att kapitalismen har den tydligaste åtskillnaden mellan sina ekonomiska och politiska institutioner. Så tidigt som 1843 var Marx tydligt förvånad över den förändring som hade ägt rum från feodalismen, där den ekonomiska och politiska makten systematiskt *slogs ihop* i en och samma person.[15] Vad gäller de antika slavstaterna *kunde* en romersk patricier förvisso dra sig tillbaka till sina ägor och ignorera det politiska livet om han valde det, men normalt förde medlemskap i denna

---

* Det är faktiskt precis Prosperos klagomål på Caliban: ”Jag tog dig i mitt hägn, Fick dig med stort besvär att tala …” och så vidare. På vilket Caliban svarar, som varje tacksam politiker: ”Du lärt mig tala; vad jag därpå vunnit / Är att jag lärt mig svära; pest på dig, / Som lärt mig tala! ” (Shakespeare, *op cit*, akt 1 scen 2.) Det finns mycket mer som är relevant i detta brev från Engels’, liksom i andra av hans brev om teorin om den historiska materialismen. (I synnerhet stycke 2 a i Engels, ”*Brev till Borgius*”, 25 januari 1894, på marxists.org.)

14 Engels, ”*Brev till C Schmidt*”, 27 oktober 1890, på marxists.org.

15 Se kapitel 3, s 52, och kapitel 5, avdelning 4.

härskande klass med sig både en känsla av plikt att delta i det politiska livet och en automatisk ställning i det politiska systemet.

Kapitalistklassen är i detta avseende annorlunda, i grund och botten på grund av att dess system för utsugning i typfallet beror av marknadsprocesser, inte politik, som bara är ett hjälpmedel och stöd. Kapitalisterna är i behov av en stat som ger politiskt stöd till deras ekonomiska verksamhet, en Caliban som ”tjänar oss i nyttiga bestyr”. Men i deras egen verksamhet som *kapitalister* vill de tjäna pengar, inte själva sköta regeringen. De behöver ”fria arbetare”, som Marx förklarade, eftersom de inte äger dem utan bara är deras chef, det vill säga deras ledarförhållande är inte direkt politiskt utan ekonomiskt.

När denna sida av kapitalismen omvandlas till en ensidig ideologi uppstår först låt-gå-illusionen – ”den bästa regeringen är den minsta regeringen” – för att till och med nå den rena ytterligheten ”borgerlig anarkism”. Låt-gå betydde förvisso aldrig att statens förhållande till ekonomin var att lämna den ifred. Det betydde bara att staten skulle vara så diskret och ingripa så lite som möjligt, och dessutom vara så billig som möjligt, medan marknadens Osynliga hand tog hand om de viktigaste uppgifterna. På samma sätt återspeglar de republikanska kandidaternas vältalighet under politiska kampanjer om att ”hålla regeringen borta från affärerna” fortfarande en mycket kraftfull sida hos kapitalistklassens sociala psykologi, som är rotad i själva systemets natur och hänger kvar långt efter att den har blivit funktionellt förlegad.

2. Ett annat av kapitalistklassens kännetecken förstärker denna tendens. Historiskt utvecklas inte kapitalistklassen som en klass av latmaskar utan istället som mycket upptagna och hårt arbetande personer, hårt sysselsatta med att utnyttja andras produktiva arbete. ”Gentemot penningkapitalisten är industrikapitalisten arbetare men arbetar som kapitalist, d.v.s. som exploatör av andras arbete”, anmärkte Marx.* Kontrasten mellan den jordägande adeln som overksam härskande klass och den uppåtstigande borgarklassen som produktiv klass är genomgående i allt samhälleligt tänkande under den borgerliga revolutionens övergångsperiod, och är utbrett i de icke marxistiska socialistiska rörelserna, från Saint-Simonismen till fabianismen.

Denna mycket gamla och djupt rotade uppdelning mellan ”latmaskar” och ”producenter” (där de sistnämnda innefattar både borgarklassen och proletariatet) återspeglar det särdrag hos kapitalismen som vi riktar ljuset mot. Kapitalistklassen tycker om att skrävla om sitt närmare engagemang i produktionsprocessen och större avstånd från det ”politiska spelet” för att rättfärdiga sin existens. Undantaget som bokstavligt talat bekräftar regeln är, i USA, vissa sedan länge etablerade borgerliga familjer som har samlat på sig sitt välstånd under tidigare generationer, och vars ättlingar tar ”offentliga tjänster” – direkt deltagande i statens skötsel – som ett ädelt alternativ till en rent parasitär tillvaro.

3. Ett annat av kapitalismens inbyggda kännetecken, som också har nämnts tidigare, minskar också kapitalisternas egen förmåga att fungera som förvaltare eller ledare för staten. Ingen annan härskande klass är så väldigt genomkorsad internt av konkurrerande och stridande intressegrupper som är i luven på varandra – mönstret med allas krig mot alla. Konkurrerande nationella grupper (länder) splittras av regionala gruppintressen, olika industriintressen, fiendskap inom en industri, rivalitet mellan producenter av konsumtionsvaror och producenter av produktionsvaror, lätt och tung industri, och så vidare, även frånsett de religiösa, politiska och andra ideologiska skillnaderna. Internt är kapitalismen en ormgrop. Jämfört med detta var de medeltida baronernas ständiga fejder

---

* Marx underlåter givetvis inte att påpeka att det är skillnad mellan hans arbete som företagsledare (vilket skulle kunna utföras av en löneanställd direktör) och hans arbete som företagare i vinstsyfte (kapitalist), och hävdade att de ”kooperativa fabrikerna lämnar bevisen” för att han är överflödig i den sistnämnda ställningen och ersättningsbar i den förstnämnda. (Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.)

en tävling i att kasta skumtomtar, på samma sätt som de medeltida krigarnas tappra gärningar var hjältemod vid en tebjudning jämfört med förhållandena under moderna krig.

Överflödet av interna fientligheter gör det svårare för varje enskild kapitalist att bli anförtrodd att verkställa hela klassens intressen. Exempelvis: under kritiska perioder kanske eftergifter måste göras mot klassfienden under, de arbetande klasserna. På vems bekostnad? Vems intressen ska kapas till detta offer? Om en ekonomisk lågkonjunktur pressar småföretagarna mot väggen, hur entusiastiska kommer storföretagens företrädare då att vara för att rädda dem? Om det finns anti-imperialistiska hot mot vårt kapital utomlands, hur viktigt är det för de kapitalistiska intressena i sin helhet att rädda ett företags investeringar i Chile eller Guatemala? Och så vidare.

Alla dessa överväganden understryker en fråga som är viktig för alla härskande klasser: vem – vilka element – kan på bästa sätt anförtros den politiska maktens direkta påtryckningsmedel? Historiskt har ett vanligt svar varit: den härskande klassens mest framgångsrika medlemmar. Detta svar fungerar avsevärt mycket sämre för kapitalismen än för tidigare samhällssystem. Kapitalismens speciella kännetecken gör att den premierar politiska ledare som kan ha, och vidhålla, en övergripande och framsynt syn på hela systemets intressen och behov, istället för att ha den ivrigt profitjagandes kortsiktiga, närsynta och dimmiga syn.

5. Konsekvenser för staten

Det har inneburit avsevärda konsekvenser för det kapitalistiska samhällets politiska historia och mönster.

1. Till att börja med uppstår ett behov av något som lämpligtvis kallas yrkespolitiker. Enskilt och kollektivt är borgarklassen van att anställa de specialister den behöver för ett antal uppgifter: ingenjörer, professorer, publicister, skatteadvokater, journalister, etc. De professionella politikerna är specialister som behövs för att sköta deras gemensamma affärer via staten under den borgerliga demokratins svårigheter.

Det vore vilseledande och orättvist att hävda att detta nödvändigtvis är ett cyniskt arrangemang. Tvärtom, yrkespolitiker som bara är lokala röstfiskare förblir sannolikt obetydliga. Samhället behöver ”statsmän” som står över snatteri. De kommer att fungera bättre ju mer uppriktiga de är och till och med idealistiska, under förutsättning att de har rätt sorts ideal.

Det är naturligt för dessa specialister att vara ”pratkvarnar” – därav den höga förekomsten av advokater.* De har nytta av att vara skolade ideologer – följaktligen är professorer och journalister inte ovanliga som språkrör inom detta område, beroende på nationella traditioner och tidsperioder, även om de kanske är mer framträdande inom statens administrativa korridorer. Men yrkespolitikern kan vara uppåtsträvande avknoppningar från alla klasser (som tjurfäktare i Spanien) så länge de är mottagliga för de tjänster som krävs, det vill säga att verka inom de intresseramar som systemet sätter upp. Denna bransch är en av de få kvarvarande branscher där en ”self-made man” fortfarande kan jobba sig till toppen.

2. Men effektiv politisk nytta kräver mer än en tillmötesgående flexibilitet, känd under namnet politisk pragmatism. Systemet behöver statsmän som kvalificerar sig just för att ha en framsynt, övergripande syn på dess intressen, och det är emot dem av samma skäl. Det har varit problemet för väldigt många politiska konflikter.

---

* Marx slogs av det ökade antalet advokater som valdes till parlamentet 1852. ”Underhuset kommer att räkna mer än 100 advokater i sina led, och detta antal jurister är kanske inget gott omen …” (Marx, ”Results of the Election”; *New York Tribune*, 11 september 1852.)

Det är svårt nog för någon som strävar efter statsmannaskapets mantel att själv besluta vad som *verkligen* är ”samhällets”, det vill säga det kapitalistiska samhällets, bästa långsiktiga intressen. Den andra svårigheten är att påtvinga denna lösning på en härskande klass som, tagna enskilt, till sin natur är närsynta om sina egna klassintressen. Det har varit ganska vanligt att åtgärder som varit helt avgörande för systemets hälsa och säkerhet har tvingats på kapitalistklassen själv först efter ett våldsamt motstånd från många eller till och med de flesta av de verksamma kapitalisterna själva, eller i mindre akuta fall först efter våldsamma interna strider mellan intressegrupper inom klassen. Detta mönster har ibland betraktats som en vederläggning av den marxistiska teorin om staten, men följer som vi har sett av kapitalistklassens speciella natur.

Det är den borgerliga statsmannens yrkesroll att ha en långsiktig syn på systemet uppifrån, till skillnad från närsynta penninggalna personer. En del av de skillnader som är genomgående i kapitalistklassen har ett direkt samband med förmågan att göra detta. Exempelvis har ett vidsträckt monopolkapital givetvis en bredare, mer omfattande syn än, låt oss säga, en affärsinnehavare i en småstad. Bara storleken kan göra skillnad. På liknande sätt är det mer sannolikt att kapital som är nationellt utbrett har en mer övergripande syn än ett regionalt eller lokalt kapital. Samma sak gäller kapital som är utspritt inom flera branscher. Tid är ännu en dimension som påverkar ståndpunkter. Den första generationens kapitalister har en tendens att vara mer närsynta. Efterföljande generationer kan bilda en låtsad aristokrati, uppdelad i en degenererad eller parasiterande del å ena sidan, och ”hängivenhet till offentliga tjänster” å den andra. Det finns också en mer övergripande mening i vilken en härskande klass mognar med erfarenhet och tid. Under större delen av sin existens har den amerikanska kapitalismen, vad gäller klassförhållanden, varit relativt grov och icke elegant jämfört med sin brittiska motsvarighet.

3. Vi har ännu inte nämnt en av systemets viktigaste inre spänningar: den ekonomiska maktens tendens att koncentreras och centraliseras, vilket leder till monopolvinster för toppskiktet på bekostnad av klassens lägre skikt. Det är inte bara ännu en av de inre korsande konflikter som vi redan har konstaterat. Den leder ensidigt till att den samhälleliga makten samlas inom toppskiktet.

Vad händer med påståendet att staten sköter den härskande klassens gemensamma angelägenheter om, vartefter makten koncentreras, angelägenheterna blir allt mindre gemensamma? En av effekterna av statens relativa autonomi är att de dominerande delarna *inom* kapitalistklassen kan lägga beslag på maktens viktigaste påtryckningsmedel. Det kan verka som om staten blir allt mindre ett verkställande utskott för den härskande klassen i sin helhet, och allt mer ett verkställande utskott för monopolkapitalet. Dess sociala bas krymper.

Men i verkligheten är staten, trots och genom denna utveckling, fortfarande ett ”utskott för att ombesörja hela borgarklassens gemensamma angelägenheter”. Under den utvecklade kapitalismens förhållanden *är* toppskiktens intressen verkligen hela kapitalistklassens intressen, inte i den mening att maktens frukter fördelas opartiskt och rättvist, utan i den betydelsen att kapitalismen inte kan fortleva på någon som helst annan grund. Oavsett hur sann denna betydelse är, så får den sannolikt inte småföretagare att jubla, när de på grund av monopolförhållanden tvingas i konkurs. Men trots allt skulle en person som inte får kliva i livbåten eftersom den i så fall skulle bli överlastad också ha en minoritetsuppfattning i frågan. Kapitalistklassens intressen som sådana blir ändå lojalt företrädda, eftersom dessa intressen först och främst utgörs av att rädda systemet, och inte en eller annan sektor inom systemet.

4. En av de mest paradoxala konsekvenserna för den moderna kapitalismens politiska ledning uppstår direkt ur borgarklassens olämplighet som regerande klass. När kapitalismen har stått inför sina mest allvarliga problem har räddningen i form av de mest framsynta och samhälleligt förfinade politiska ledningarna, i mer än ett land kommit från element *utanför* kapitalistklassen själv.

Framstående exempel som Marx och Engels särskilt uppmärksammade kommer från Tyskland och Storbritannien.* Låt oss övergå till dem.

6. Den autonomiserade staten i Tyskland

Efter att den borgerliga demokratin hade smitit undan sin chans i Tyskland 1848, och moderniseringen samtidigt oavvisligen krävde en påskyndad utveckling av den kapitalistiska industrin, så gjordes jobbet av en politisk ledare, Bismarck, vars synsätt och band till junkerklassen var klart *för*borgerligt, och hånfullt och misstänksamt mot den borgerliga andan. Med ”blod och järn” tvingade Bismarck Tyskland igenom moderniseringens köttkvarn – vilket ekonomiskt sett innebar ett förborgerligande – utan att behöva bry sig om den ena eller andra delen av borgarklassen själv. Han gjorde det jobb som kapitalismen inte kunde göra för sig själv.

Bismarck kunde göra det *därför att* han var en utböling. Den tyska kapitalismen uppfostrades till att bli mogen med hjälp av en piska. Som Engels konstaterade:

> Varken junkrarna eller bourgeoisien hade ens en genomsnittlig energi. Junkrarna hade visat det under de senaste 60 åren, under vilka staten hela tiden hade gjort det som var bäst för dem trots motståndet från dessa don Quijote-kopior.[16]

Bismarck, som försökte rädda så mycket som möjligt åt en föråldrad klass – hans egen, junkrarna – som stod i vägen för moderniseringen, tvingades agera mot ett ständigt motstånd från samma klass’ majoritet. Ty moderniseringen var också i junkrarnas och inte bara borgarklassens grundläggande intresse, eftersom den var nödvändig för den stat och det samhälle i vilken de hade en allt mindre del av makten och pengarna. Om modernisering innebar förborgerligande så var det en bister verklighet som inte gick att ändra med klassvilja, så ”en man som Bismarck var verkligen beroende av en politik som manövrerade mellan de olika klasserna.”[17]

Hur klarade denna utböling av detta mot sin egen klass’ motstånd och utan att låta borgarklassen själv ta över statsmaktens tyglar? Den grundläggande taktiken var att så länge som möjligt balansera klass mot klass, junkrarna mot borgarklassen, därefter hota med proletariatets missnöje mot borgarklassen, och på så sätt ställa dem mot varandra, genomdriva den autonomiserade statens lösning på alla och därmed vinna tid för att visa borgarklassen att dess intresse låg i goda händer och junkrarna att de inte hade något bättre alternativ. (Mer om detta i kapitel 16.) Det var junkern Bismarck som, under en period när han hade hopp om att denna gåva inte skulle spåra ur, ”gav” arbetarna ett system med allmän rösträtt – en av den politiska historiens mest paradoxala händelser – för att använda dem som politisk motvikt till den liberala borgarklassen.

Den autonomi som Bismarcks stat uppvisade med denna bedrift var ytterst relativ. Ty dess framgång förutsatte att dess politik *verkligen* var i de härskande klassernas grundläggande intressen, och att detta faktum skulle kunna bevisas inom en inte alltför avlägsen framtid. Det är alltså något helt annat än den absoluta autonomi som skulle tillåta en stat att driva sina egna intressen, som den ser dem, också i långsiktig motsättning till de ekonomiskt härskande klassernas intressen.

Denna modell innehöll med nödvändighet ett element av betänklig spänning, av motverkande krafter – betonade Engels i ett brev till den tyske partiledaren Bebel. 1892 såg han tecken på

---

* Amerikanska läsare anmodas att fundera på fallet Franklin D Roosevelt, som ligger utanför vårt nuvarande område. Han växte upp i en social miljö som är det närmaste en jordägande aristokrati man kan hitta i USA, nämligen Hudson Valleys gamla godsägarfamiljer, och historien ställde honom mot Herbert Hoover, en kapitalist av den mest trångsynta sort.

16 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 420.

17 *Ibid*, s 421.

organiserat motstånd inom den liberala borgarklassen, och kommenterade:

> Det kapitalistiska samhället har ännu inte formellt underordnat sig staten, och måste lämna det faktiska regerandet till en monarkistiskt byråkratisk kast av junkrar, och måste nöja sig med det faktum att dess egna intressen i det stora hela trots allt är slutgiltigt avgörande. Med tanke på detta samhälles situation i Tyskland vacklar det mellan två tendenser: å ena sidan ett förbund mellan alla officiella och besuttna samhällsskikt mot proletariatet … Å den andra en tendens som hela tiden sätter den gamla konflikten på dagordningen – konflikten mellan monarkin med sina absolutistiska hågkomster, den jordägande aristokratin och byråkratin som anser sig vara höjd över alla partier, och i motsats till alla dessa industribourgeoisien vars materiella intressen hela tiden skadas av dessa utlevade element. Vilken av dessa två tendenser som har övertaget i varje ögonblick avgörs av tillfälliga personliga, lokala och andra faktorer.[18]

Och det fanns ännu en förutsättning för Bismarcks strategi.

Även om junkrarnas och Bismarcks egen mentalitet subjektivt var antiborgerlig, så hade de en sak gemensamt med borgarklassen som de föraktade: de utgjorde en besutten klass som exploaterade arbete. Och under samhällets förborgerligande kunde denna förborgerliga besuttna och exploaterande klass delvis införliva den borgerliga ackumulationens ekonomiska mönster och till och med borgerliga vanor. Det var en utveckling där tyskarna hade föregåtts och överträffats av den engelska aristokratin.

Vid ett tillfälle konstaterade Engels likheterna mellan Bismarcks och borgarklassens mentalitet. Det var 1867 när ett brev från Marx informerade honom om ett förtäckt anbud från en av Bismarcks ombud att köpa upp honom.[19] Engels kommenterade i sitt svar:

> Det är talande för karlns [Bismarcks] mentalitet och intellektuella horisont att han bedömer allt efter sig själv. Bourgeoisien kan mycket väl beundra dagens stora män: den ser sig själv återspeglad i dem. Alla de egenskaper som bidrog till Bonapartes och Bismarcks framgångar är affärsmannens egenskaper: att sträva efter ett bestämt mål genom att bida sin tid och göra trevande framstötar tills det rätta ögonblicket uppstår; diplomatiska manövrar med en bakdörr alltid öppen; köpslående och prutande; svälja förolämpningar om egenintresset kräver det; snacket om ”nå, låt oss nu inte vara tjuvar”; kort sagt en affärsman rakt igenom. Gottfried Ermen [den andra parten i Ermen & Engels’ företag] är på sitt eget sätt en lika stor statsman som Bismarck, och om man följer upp dessa stora mäns knep så hamnar man alltid på börsen i Manchester. Bismarck tror: om jag bara håller efter Marx så kommer till slut rätt ögonblick att dyka upp och då kommer vi att göra affärer ihop. Helt och hållet som Gottfried Ermen.[20]

Bismarcks stat sköttes alltså av ett (ur borgarklassens synvinkel) främmande klasselement, men det var inte så främmande att det inte kunde inse vad ett utsugande samhälle behövde för de besuttnas intressen.

7. Fallet med den engelska borgarklassen

Det land där detta mönster hade uppträtt först var England. Marx diskuterade det flera gånger på 1850-talet.*

18 Engels, ”Brev till Bebel”, 19 februari 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 281. Hela stycket är av intresse i detta avseende.

19 Marx, ”Brev till Engels”, 24 april 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 290.

20 Engels, ”Brev till Marx”, 27 april 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 294.

* Redan i början av 1848 hade Engels noterat att borgarklassens härskande delar i England ”har överlämnat det symboliska styret till sina beroende gäldenärer, aristokraterna”, men han trodde att den symboliska makten bara var ”skenbar” och att även denna företeelse snart skulle försvinna. (Engels, ”Die Bewegungen von 1847”, Marx/Engels,

Han började med att ställa frågan om Whigpartiets klasskaraktär. Det ”utgör en del av Storbritanniens många storgodsägare”, faktiskt ”den äldsta, rikaste och mest inbilska delen.”

> Vad skiljer dem då från Tories? Whigs är bourgeoisiens, den industriella och kommersiella medelklassens, *aristokratiska företrädare*. Under förutsättning att bourgeoisien skulle ge de aristokratiska familjernas oligarki monopol att regera och ensamt tillträde till makten, så ger de och hjälper de medelklassen att erövra alla de förmåner som under den sociala och politiska utvecklingen har visat sig vara *oundvikliga* och *omöjliga att dröja med*. Varken mer eller mindre … De intressen och principer de dessutom då och då representerar tillhör inte Whigpartiet. De påtvingas dem av den industriella och kommersiella klassens, bourgeoisiens, utveckling.[21]

Men Whigs spelade inte ens i första hand denna roll för att tjäna borgarklassen, eftersom de genom att alliera sig med ”bankväldet” eller ”industriväldet” för att besegra Tories också garanterade sig själva ”en del av segerns regering”. Precis som sina likasinnade på senare tid[*] tjänar de fortfarande sin egen klass. Till exempel:

> efter 1846 begränsade de sina åtgärder för frihandel så långt det behövdes, för att rädda största möjliga mängd privilegier åt den jordägande aristokratin. Varje gång grep de tag i rörelsen för att hindra den att gå framåt och på samma gång återerövra sina egna poster.

Av detta följer att de kan fylla denna roll så länge aristokratin har så stor makt i samhället att deras medling är till nytta.

> … från det ögonblick då Tories definitivt har störtats har den brittiska historien inte längre plats för Whigs. Vad är det för mening för bourgeoisien att ha en aristokratisk representant mot aristokratin när aristokratin väl har krossats?[22]

När en koalitionsregering bildades följande år förklarade Marx den på samma sätt:

> Med ett ord håller hela aristokratin med om att regeringen måste bedrivas till medelklassens fördel och i linje med deras intressen, men de har bestämt sig för att bourgeoisien själv inte ska bestämma över dessa angelägenheter, och för detta ändamål samlar den gamla oligarkin allt den äger i form av talang, inflytande och makt i en ny regering, för att i en sista ansträngning så länge som möjligt försöka hålla bourgeoisien från nöjet att direkt få leda landet. Englands samlade aristokrati avser att gentemot bourgeoisien handla efter samma princip som Napoleon I lovade att handla mot folket: ”*Tout pour le peuple, rien par le peuple*”. [Allt för folket, inget av folket.][23]

Den aristokratiska härskande klassen, ”den klass som härskar officiellt”, slöt en kompromiss om

---

Werke, band 4, s 500.) Marx’ senare artiklar uppvisade en större medvetenhet om att en viss maktdelning fortfarande existerade mellan borgarklassen och aristokratin.

21 Marx, ”The Elections – Tories and Whigs”, *New York Tribune*, 21 augusti 1852, Marx/Engels, *On Britain*, s 355.

* Syftningen gäller den liknande roll som det Liberala partiet i England spelade eller Demokratiska partiet i USA idag spelar gentemot arbetarklassen som väljare – partier som med Marx’ ord kan definieras som arbetarklassens borgerliga representanter, som ”ger och hjälper [arbetar-] klassen att erövra alla de eftergifter som under loppet av den sociala och politiska utvecklingen har blivit oundvikliga och omöjliga att skjuta upp.” Detta förhållande ger än idag upphov till förvirrade politiska individer och tvetydiga personligheter, precis som Marx skrev om Whigs: ”Det är uppenbart vilken motbjudande karaktärsblandning de brittiska Whigs måste visa sig bli: feodalister och på samma gång malthusianer, lånehajar med feodala fördomar, aristokrater utan ära, borgare utan att bedriva industriverksamhet, perfekta män med progressiva fraser, fanatiskt konservativa framstegsälskare, handlare i homeopatiska reformer, främjare av familjenepotism, stormästare i korruption, religiösa hycklare, politikens Tartuffe.” (*Ibid*, s 356.)

22 *Ibid*.

23 Marx, ”A Superannuated Administration”, *New York Tribune*, 28 januari 1853.

Napoleons princip, ”Allt för folket, inget av folket”, med den klass som härskar inofficiellt, en kompromiss

> med hjälp av vilken den styrande makten överlämnas till vissa delar av medelklassen, på villkor att den jordägande aristokratin garanteras hela den verkliga regeringen, den verkställande makten in i minsta detalj, till och med den lagstiftande maktens verkställande avdelning – det vill säga det faktiska lagstiftandet i parlamentets båda kamrar …[24]

Redan 1855 ansåg Marx att denna kompromiss var omodern, och 1858 tyckte han att han såg hur hans förutsägelse från 1852 om Whigs öde blev besannad:

> Faktum är att de två styrande oligarkiska partierna i England för länge sedan förvandlades till enbart fraktioner utan några bestämda principer … Fram till nu har Tories varit aristokrater som har härskat i aristokratins namn, och Whigs aristokrater som har härskat i medelklassens namn. Men när medelklassen nu har tagit över styret i sitt eget namn har Whigs inte längre någon uppgift. För att hålla Whigs borta från makten kommer Tories att ge vika för medelklasspartiets angrepp tills de har gjort slut på Whigs tålamod och har övertygat dessa oligarker, att de för att rädda sin samhällsordnings intressen måste ansluta sig till de konservativa leden och överge sina traditionella anspråk att representera de liberala intressena eller bilda en egen makt. Whigfraktionen sugs upp i Toryfraktionen och de smälter samman till aristokratins parti som står mot ett nytt medelklassparti, som agerar under sina egna ledare, under sin egen fana, med sina egna slagord – så ser det fullbordande ut som vi nu bevittnar i England.[25]

1858 blev faktiskt inte slutet för den engelska aristokratin, eller delar av den, i rollen som ersättare för borgarklassen i regeringen. Så långt in på 1800-talet visade borgarklassen sin eftersläpning att sköta sitt eget system politiskt.*

8. ”Slå mig, pappa”, säger borgarklassen

Under senare delen av 1800-talet, menade Engels, uppvisade den engelska borgarklassen till sist ”en viss talang för att åtminstone i viss mån försvara sin ställning som ledande klass”, men 1889 kommenterade han att detta verkade förändra sig. Än en gång visade borgarklassen att den inte hade så lätt att agera som klass å sina klassintressens vägnar, men denna gång kom inte undsättningen

24 Marx, ”The Crisis in England”, *New York Tribune*, 24 mars 1855, i Marx/Engels, *On Britain*, s 423-424.

25 Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 24 juni 1858.

* En bieffekt av denna diskussion borde vara att inse hur absurd Marx skulle ha ansett att den moderna pseudomarxistiska uppfattningen om ”en klass – ett parti” är. De artiklar som har citerats både i den förra avdelningen och andra avdelningar är massiva bevis på att ett direkt förhållande mellan klasser och partier inte bara inte är regel utan i själva verket ovanligt. I nästa kapitel finns ytterligare material från *Den Adertonde Brumaire*. Under olika historiska omständigheter kan ett visst politiskt parti basera sig på mer än en klass, och en viss klass kan representeras av mer än ett parti. I det senare fallet kan ett parti återspegla eller härstamma från en del av klassen, en ideologi eller politisk strömning inom klassen, eller helt enkelt en klick, eller så kan det själv degenerera till ett rent kotteri eller klick. (För Peeliterna som parlamentarisk klick, se Marx, ””Results of the Election”, *New York Tribune*, 22 april 1857; Marx, ”The Elections – Tories and Whigs”, i Marx/Engels, *On Britain*, s 357. För de franska republikanerna, se Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 8. För partiklickar i England, se Marx, ”Die Parteien und Cliquen”, Marx/Engels, *Werke*, band 11, s 45.) Och det är inte de enda möjliga svårigheterna. De olika partierna *kan* förenklas till de existerande klasserna om klasskampen polariserar samhället. När de engelska härskande partierna, som vi nämnde ovan, bildade koalition 1853, undrade Marx högt:
”Är inte själva faktum med en sådan ’koalition’ det allra tydligaste tecknet på att den tid har kommit när det moderna samhällets fullvuxna men ändå delvis icke representerade grundläggande klasser, industribourgeoisien och arbetarklassen, är på väg att rättfärdiga sig själva en ställning som de enda politiska partierna i landet?” (Marx, ”A Superannuated Administration”, *New York Tribune*, 28 januari 1853.)
Ännu en gång var han före sin tid: den situation han föreställde sig ägde inte ens ungefärligt rum i England förrän nästan ett århundrade senare.

uppifrån (från aristokratin) utan underifrån (från arbetarklassen). Hans artikel åberopade två aktuella händelser.

En rörde Londons uråldriga hamnsystem, som var så absurt att det ”hotar att kväva hela Londons livsvillkor”, inklusive resten av borgarklassen.

> Så bryter hamnarbetarnas strejk ut. Det är inte den bourgeoisie som plundras av hamnbolagen som gör uppror, det är arbetarna som sugs ut av dem, de fattigaste bland fattiga, de lägsta skikten bland East Ends proletärer, som kastar handsken till hamnmagnaterna.[26]

Det faktum att utmaningen mot hamnbolagen ”indirekt också var i borgarklassens intressen” innebar att strejken fick allmän sympati och penningbidrag. ”Arbetarna fullföljde striden” och väckte den allmänna opinionen så mycket att det inte gick att undvika att modernisera hamnsystemet.

> Bourgeoisien skulle ha gjort jobbet för längesedan. Den kunde eller ville inte det. Nu har arbetarna tagit hand om det och nu kommer det att genomföras. Med andra ord har bourgeoisien i detta fall avsagt sig sin egen del till arbetarnas förmån.

I Lancashire försökte en grupp spekulanter ta kontroll över bomullen och höja priserna. Bomullsspinneriernas ägare kunde bara slå tillbaka genom att gå samman och skära ner sin konsumtion av råvaror med hjälp av nedläggningar i stor skala. Men de lyckades inte få till stånd gemensamma aktioner eftersom ägarnas enskilda intressen gjorde att de inte visste sig någon levande råd. Hur skulle alla bomullsspinnerier kunna stänga? En lönesänkning skulle kunna göra det genom att orsaka en strejk eller lockout, och då skulle alla fabriksägarna upptäcka sin klassolidaritet. Men det råkade vara så att det inte var möjligt med en lönesänkning. Alternativet var ”en åtgärd som var enastående i den moderna industrins historia”:

> Via sin centralkommitté tog fabriksägarna ”halvofficiellt” kontakt med arbetarnas fackföreningars centralkommitté, med önskemål om att de organiserade arbetarna i det gemensammas intresse skulle *tvinga* de motsträviga fabriksägarna att stänga genom att organisera strejker. Herrar fabriksägare medgav att de själva var oförmögna att genomföra gemensamma aktioner, och bad de tidigare så hatade fackföreningarna att vänligen använda våld mot dem, fabriksägarna, så att fabriksägarna av bitter nödvändighet till slut skulle agera samfällt, som en klass, i sin egen klass’ intressen. Arbetarna måste tvinga dem till det, för de är själva oförmögna att få till stånd det!

Inom 24 timmar krossade bara hotet om strejk gruppen av spekulanter.

> Även här, i den allra modernaste av alla moderna storindustrier, visar sig således bourgeoisien vara lika oförmögen att försvara sina egna klassintressen som i medeltidens London. Och dessutom medger den det öppet, och genom att vända sig till de organiserade arbetarna med vädjan om att de ska försvara fabriksägarnas egna viktiga klassintressen så inte bara abdikerar den, utan den erkänner också den organiserade arbetarklassen som sin efterträdare, som uppmanas att härska och är fullt förmögen att göra det.[27]

Den lärdom som ska dras går utöver Engels’ propagandistiska slutsats. Genom att visa att dess klassintressen bara kunde försvaras med hjälp av tvång utifrån, så inbjöd borgarklassen för det första fler kandidater än bara arbetarrörelsen till rollen som frälsare, och för det andra hjälper detta mönster till att förklara varför socialdemokratin behövdes för att bevara systemet under de omvälvningar som ägde rum efter Första världskriget. Men det finns en annan mer omedelbar lärdom: *det*

---

26 Engels, ””The Abdication of the Bourgeoisie”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 397-398.
27 *Ibid*, s 398, 399.

är en klar fördel för borgarklassen om dess egen stat – den stat som säkerställer dess intressen – inte bara är dess eget verktyg, om denna stat faktiskt har tillräcklig autonomi från den härskande klassen för att den förstnämnda om så behövs till och med kan utöva våld mot den sistnämnda.

Det är den slutsats som Marx drog av erfarenheterna av de engelska fabrikslagarna, modellen till den borgerliga arbetslagstiftningen och välfärdsstaten. Den kapitalistiska staten måste rätta till kapitalisternas egen kortsynthet:

> Genom statlig tvångsbegränsning av arbetsdagen tyglar dessa lagar kapitalets begär efter arbetskraftens omättliga utsugning, och detta sker i en stat som behärskas av kapitalister och storgodsägare. Bortsett från att arbetarrörelsen med varje dag uppvisade en alltmer hotande tillväxt, dikterades fabriksarbetets begränsning av samma nödvändighet, som ledde till att man spred guano över de engelska åkrarna. Samma blinda rovlystnad, som i det ena fallet hade utarmat jorden, hade i det andra fallet angripit rötterna till nationens livskraft. Periodiska epidemier talade här samma tydliga språk som soldaternas avtagande längd i Tyskland och Frankrike .[28]

Exemplet från Lancashire var tveeggat: som Engels nämnde kunde samma resultat ha uppnåtts med hjälp av verklig rädsla för arbetarrörelsen istället för medvetna arrangemang med den. I själva verket var hursomhelst båda inblandade: de medvetna arrangemangen genomfördes bara av fabriksägarnas mer framsynta ledare, medan det var rädsla som piskade in klassens stora massa i ledet. Historiskt har borgarklassen alltid visat sig vara beredd att överlämna regeringsrodret till främmande händer närhelst det krävdes för att skydda den från faran underifrån. ”På 1830-talet”, anmärkte Marx, ”föredrog [den engelska] bourgeoisien en förnyad kompromiss med den jordägande aristokratin framför en kompromiss med majoriteten av engelska folket.”[29] Engels skrev om den tyska borgarklassen: ”den förstår inte att härska, den är vanmäktig och oduglig till allt. Bara en sak kan den: rasa mot arbetarna så snart dessa rör på sig.”[30]

> Det är något som är egendomligt just för bourgeoisin gentemot alla tidigare härskande klasser: i dess utveckling finns det en vändpunkt, från vilken varje vidare stegring av dess maktmedel, främst alltså dess kapital, endast bidrar till att göra den mer och mer oduglig till politiskt välde. ”*Bakom storborgarna står proletärerna*.” … Från och med det ögonblicket förlorar den kraften till exklusivt politiskt välde, den ser sig om efter bundsförvanter, med vilka den allt efter omständigheterna delar sitt välde eller åt vilka den helt avträder det.[31]

Av alla dessa skäl utgör statens autonomisering en användbar beståndsdel i de statliga strukturernas *flexibilitet*. Om borgarklassen kunde hålla staten i strama tyglar och alltid gjorde det så skulle staten ha blivit strypt för längesedan. Samtidigt som staten behöver lösa tyglar så har det å andra sidan en benägenhet att göra kapitalisterna oroliga, i synnerhet när staten drar i tyglarna.

Precis som andra aspekter som vi har nämnt ger denna aspekt upphov till dubbelbottnade personligheter inom politiken. Detta element av självständig flexibilitet representerades på Marx’ tid bra av Disraeli, och Marx fick tillfälle att konstatera:

> Oavsett vad vi tycker om karln, som sägs förakta aristokratin, hata bourgeoisien och inte tycka om folket, så är han otvivelaktigt det nuvarande parlamentets mest dugliga medlem, samtidigt som hans flexibla karaktär gör det möjligt för honom att desto bättre anpassa sig till samhällets föränderliga behov.[32]

---

28 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
29 Marx, ”The British Constitution”, i Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 222.
30 Engels, *Förord till "Tyska bondekriget"*, på marxists.org.
31 *Ibid*. Det kursiverade citatet kommer från sista sidan i boken.
32 Marx/Engels, ”British Politics”, *New York Tribune*, 7 april 1853.

Den roll som Disraeli spelade var beroende av att han personligen stod utanför klasserna, av hans utanförstående aspekt.

9. Kan borgarklassen göra det?

Kunde borgarklassen någonsin verkligen ta regeringsmakten i sina egna händer som klass? Engels uppmärksammade frågan en hel del och kunde under decenniernas lopp inte undgå att svänga mellan ett nekande och ett jakande svar. Orsaken till denna osäkerhet är uppenbar. Kunde borgarklassen å ena sidan vara så annorlunda från tidigare härskande klasser? Var den inte istället bara försenad men ändå på väg? Å andra sidan fortsatte aktuella historiska fakta att tvinga fram negativa slutsatser.

Låt oss illustrera detta svängande med tre scener.

1. 1866 fick Bismarcks kupp med allmän rösträtt och borgarklassens undergivna accepterande av den Engels att svänga åt ena hållet:

> Det står allt klarare för mig att bourgeoisien inte är av sådant virke att den själv kan härska direkt, och att en bonapartistisk halv diktatur därför är den normala formen, där det inte finns någon oligarki som mot god betalning kan ta över skötseln av staten och samhället i bourgeoisiens intressen, som här i England. Den fullföljer bourgeoisiens övergripande materiella intressen till och med mot bourgeoisien, men berövar bourgeoisien all del i själva den härskande makten. Å andra sidan är denna diktatur själv tvungen att motvilligt anta dessa bourgeoisiens materiella intressen.[33]

Men detta symbiotiska förhållande mellan den samhällsekonomiskt härskande klassen och dess autonoma stat (som har regeringsmakten, det vill säga statsapparatens omedelbara tyglar) är inte begränsat till bonapartismen. Vi har sett att det även gäller mindre extrema former.

2. I ett brev till Laura Lafargue (Marx' dotter) 1889 trodde Engels att de val som just genomfördes i Frankrike äntligen skulle leda till en helt borgerlig regering. Högerfaran var synbarligen borta och politiken gick mot den borgerligt liberala delen av skalan.

> Nu kommer ni för första gången att få en verklig regering med *hela* bourgeoisien. 1849/51 bildade rue de Poitiers [politiska klubb] under Thiers också en regering för hela borgarklassen,[34] men det var med hjälp av en vapenvila mellan två motsatta monarkistiska fraktioner, och genom själva sin natur *passager* [kortlivad]. Nu kommer ni att få en regering som grundar sig på en förtvivlad längtan att kullkasta republiken, på insikten att den är en oundviklig *pis-aller* [sista utväg], och därför en borgerlig regering av sådant virke att den kan fortleva tills den slutligen krossas.[35]

Äntligen, trodde han, skulle borgarklassens olika stridande delar ”handla som en *bourgeoisie une et indivisible*” (meningen upprepar parollen ”enad och odelbar republik”). Senare samma månad förklarade han att detta inte nödvändigtvis innebar koalitionsregeringar mellan partier. Snarare betydde ”den franska bourgeoisiens nära förestående styre” att

> ni har verkliga möjligheter till hela borgarklassens styre, för parlamentarism i full blomning: två partier som kämpar om majoriteten och växelvis tar del av In och Ut, av regering och opposition. Här i England styr hela borgarklassen, men det innebär inte att konservativa och radikaler

33 Engels, ”Brev till Marx”, 13 april 1866, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 177. Sammanhanget diskuteras nedan, s 231.

34 Angående detta, se Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 55-56.

35 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 8 oktober 1889, Engels/Lafargue, *Correspondence*, band 2, s 237.

> har slutit sig samman. Tvärtom avlöser de varandra.[36]

Men i dessa två brev tar Engels' diskussion, som riktar in sig på att undanröja faran från höger, inte hänsyn till borgarklassens rädsla för vänstern. Skulle inte det göra ”hela borgarklassens styre” övergående även i tredje republiken?

3. I sin engelska inledning till *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* från 1892 pekade en mer väl avvägd diskussion återigen på en i huvudsak negativ slutsats. Diskussionen äger rum i ett resonemang om borgarklassens rädsla för en arbetarrevolt:

> Det tycks vara en lag för den historiska utvecklingen, att bourgeoisin inte i ett enda europeiskt land – åtminstone inte för någon längre tid – kan erövra den politiska makten på samma oinskränkta sätt, som feodalaristokratin besatt den under medeltiden. Till och med i Frankrike, där feodalismen så fullständigt utrotats, har bourgeoisin som helhetsklass blott ägt herraväldet under korta tidsrymder … Först nu, under tredje republiken, har bourgeoisin som helhet under tjugo års tid haft hand om rodret, och därvid utvecklar den redan nu glädjande tecken på förfall. Ett långvarigt herravälde för bourgeoisin har hittills blott varit möjligt i länder som Amerika, där feodalismen aldrig funnits och samhället från första början uppstod på borgerlig grundval …
> I England har bourgeoisin aldrig haft oinskränkt makt. Till och med segern 1832 lämnade aristokratin i nästan uteslutande besittning av alla höga styrande poster … Ja, ända tills i dag har den engelska bourgeoisin varit så helt genomträngd av känslan av sin egen samhälleliga inferioritet [underlägsenhet – öa], att den på sin egen och folkets bekostnad underhåller en kast av eleganta lättingar, som vid alla galatillställningar värdigt måste representera nationen …
> Så hade den industriella och kommersiella medelklassen alltså inte gått i land med att fullständigt fördriva jordaristokratin från den politiska makten, när den nya konkurrenten, arbetarklassen, visade sig på scenen.[37]

Det är hotet underifrån, från arbetarklassen, som utgör framtidens möjligheter och därmed gör borgarklassen ännu mer olämplig att ta direkt kontroll över statsapparaten och därför förstärker tendensen för staten att bli självstyrande, autonom.

Men autonomisering kan ta många former och sträcka sig olika långt. De erfarenheter som var avgörande för Marx' tänkande om denna fråga ägde rum i Frankrike: det var vad Engels (i sin anmärkning från 1866 ovan) hade kallat den ”normala formen” – bonapartismen.

---

36 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 29 oktober 1889, *ibid*, s 332.
37 Engels, *Förord till engelska upplagan av ”Socialismens utveckling från utopi till vetenskap”*, på marxistarkiv.se.

Del III:
Bonapartismen

Kapitel 15 Modellen Bonaparte

Den borgerliga statens benägenhet att återgå till mer auktoritära och despotiska regeringsformer när den sätts under tryck visar sig inte bara när den hotas av arbetarklassen underifrån. En annan faktor som ger samma benägenhet är ett av de kännetecken som leder till kapitalistklassens politiska oduglighet (som den sammanfattas i föregående kapitel), nämligen ”överflödet av interna motsättningar” – det faktum att ”ingen annan härskande klass är så väldigt genomkorsad internt av konkurrerande och stridande intressegrupper som är i luven på varandra – mönstret med allas krig mot alla.”[1]

Det kanske hjälper att tänka på dessa två faktorer som den vertikala respektive horisontella delen av systemets sociala kamp, utan att nödvändigtvis likställa deras betydelse. Den horisontella kampen äger rum mellan sektorer inom de härskande klasserna själva, inte bara mellan borgarklassens olika block utan den ställer också de jordägandes intressen (oavsett hur förborgerligade de är) mot olika borgerliga intressen.

I praktiken kan denna horisontell kamp förvisso sällan äga rum utan att också dra in de utsugna klasserna i kamp mot toppen. Konflikter inom de härskande kretsarna har en tendens att stimulera eller utlösa inblandning underifrån, och vice versa kan hot om omstörtning underifrån splittra topparna, antingen om hur man ska hantera problemet eller om vems intressen det främst handlar om. I praktiken har därför den sociala kampens delar historiskt haft en benägenhet att tränga in i varandra, med drivkraften underifrån (vertikalt).

Men om dessa inre konflikter blir så omöjliga att hantera att de hotar systemets stabilitet, så blir det mindre onda för *varje* skikt som gynnas av status quo att lösa konflikten med auktoritära medel, oavsett konfliktens ursprung.*

Om borgarklassen inte längre kan kontrollera den sociala oron och omvälvningarna inom ramen för de demokratiska formerna, så måste den för att bevara sig själv som klass ge upp den *direkta* politiska makten till andra och mer bestämda händer för att desto bättre skydda sin samhällsekonomiska makt. För Marx var det klassiska fallet för denna tes den situation i Frankrike som ledde från februarirevolutionen 1848 till militärdiktaturen som Louis Napoleon Bonaparte införde efter statskuppen den 2 december 1851. Analysen av denna ursprungliga ”bonapartism” var ämne för det verk som han skrev direkt efter händelserna, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, som kanske var hans mest lysande historiska studie.§ Bokens genomgående tema är förhållandena mellan statsmakten och dess olika sociala grupper, och ett framstående kännetecken är dess noggranna analys av den *komplicerade* historiska situationen som vi inte kommer att kunna ge rättvisa åt här.

---

1 Se kapitel 14, s 213.

* För en bredare syn på detta historiska mönster ska denna tes knytas till förklaringen (i kapitel 11, avdelning 7) av statens tre underordnade uppgifter. Den tredje av dessa underordnade uppgifter är just att lösa interna konflikter som annars skulle kunna slita sönder den sociala strukturen. Det antyder att de två andra underordnade uppgifterna också kan spela en roll för statens tendens att bli autonom (och auktoritär), och jag tror att de gör det – om än i mindre omfattning. Ur grundläggande synvinkel kan alltså denna diskussion härledas direkt från vad vi sagt om statens uppgifter.

§ Det var uppenbarligen Engels’ uppfattning, att döma av hans många rekommendationer till de som studerade marxismen. Detta kapitel kommer huvudsakligen att ägnas åt detta arbete. Om inget annat anges är det källa för alla citat. Titeln syftar på motsvarande statskupp den 9 november 1799 (18:e Brumaire enligt den franska revolutionens kalender) då den förste Napoleon upprättade sin militärdiktatur. Liknelsen med 18:e Brumaire, och till och med innehållet i Marx’ första stycke, finns i Engels’ brev till Marx dagen efter kuppen. (Engels, ”Brev till Marx”, 3 december 1851, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 60-63.)

1. Problemet presenteras

Dagens läsare måste hitta tillbaka till *Adertonde Brumaires* historiska bakgrund, ty den är ingen abstrakt avhandling utan en analys av dagsnyheterna varefter de ägde rum. I juli 1830 hade monarkin från restaurationen störtats av ett försagt republikanskt försök till revolution, som bara lyckades ersätta huset Bourbon med en konstitutionell monarki under ledning av den förborgerligade monarken Louis Philippe. Denna aldrig särskilt starka regim gick på grund under den industriella depressionen 1847. Följande år ägde det första revolutionära uppsvinget över hela Europa rum – i februari utropades den Andra republiken i Frankrike.

Louis Philippes borgerliga monarki, där ”en obetydlig del av bourgeoisin härskat i konungens namn”, skulle nu ersättas av en borgerlig republik, där ”nu hela bourgeoisin [kommer] att härska” – eller det trodde den.[2] Den konstituerande församling som valdes med hjälp av stöd från bönderna och prästerskapet var helt igenom borgerlig, och började göra upp med den största klassfaran underifrån, proletariatet i Paris. Liberalen Tocqueville berättade: ”Jag såg samhället uppdelat i två delar: de som inte ägde någonting, förenade i gemensam girighet [*sic*]; de som ägde något, i gemensam rädsla. Inga band, inga sympatier fanns mellan dessa två stora klasser, överallt fanns tanken på en oundviklig och annalkande kamp.”[3] Inför massvälten bland arbetarna skar de borgerliga republikanerna provokativt ner på välfärdsprogrammen.

Arbetarnas svar blev ”*juniupproret*, den väldigaste händelsen i de europeiska inbördeskrigens historia” – dittills.

> Den borgerliga republiken segrade. På dess sida stod finansaristokratin, den industriella bourgeoisin, medelståndet, småborgarna, armén, det som mobilgarde organiserade lumpproletariatet, de intellektuella krafterna, prästerna och lantbefolkningen. På parisproletariatets sida stod ingen utom det självt. Mer än 3.000 rebeller slaktades ned efter segern, 15.000 förvisades utan dom. Med detta nederlag träder proletariatet i *bakgrunden* på den revolutionära scenen.[4]

Vid denna tidpunkt var alla andra samhällsskikt och deras politiska representanter enade mot Parisproletariatets förtrupp. Den (på grund av att den var panikartad) brutala slakten av rebellrörelsen undanröjde hotet om en proletär revolution för mer än två decennier framåt. Men som Marx betonade fanns hotet kvar i bakgrunden.

Förgrunden i denna bild kommer att handla om kraftmätningen mellan de olika skikten bland ”de som ägde något” – de besuttna klasserna och deras anhängare. Problemet som *adertonde Brumaire* främst tog itu med var inte statens roll gentemot proletariatet, en roll som junidagarna mer än nog hade visat: ”Det hade klart visat, att *borgerlig republik* här betydde en klass’ oinskränkta despoti över andra klasser.”[5] (Denna klassdespotism är det som Marx på andra ställen kallade borgarklassens ”klassdiktatur”.)

Det problem som Marx satte sig för att reda ut var istället statens följande roll vad gäller de olika konflikterna bland de besuttna klasserna, som hade förenats för att krossa juniupproret. Det omedelbara ämnet är statens roll avseende de härskande klasserna själva.

Efter juni skulle den breda enhetsfronten mellan de rättrogna bevararna av ”egendom, familj, religion, ordning”[6] krympa, när den ena biten efter den andra av denna front skars bort från den

2 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 7.
3 Citerat i Cobban, *A History of Modern France*, band 2, *From the First Empire to the Fourth Republic*, Penguin 1962, s 141.
4 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 7.
5 *Ibid*.
6 *Ibid*, s 8.

politiska makten (som den berömda salamin). Efter junipaniken skulle minsta krav på borgerliga reformer stämplas som ett omstörtande ”angrepp på samhället” och som ”socialism”, tills just de lagens och ordningens hjältar som hade slagit ner de proletära upprorsmakarna själv kastades åt sidan som urkramade citroner. Det är denna process som vi nu ska följa, för de ljus som den kastar över fenomenet med statens autonomisering.

FRÅN FEBRUARI TILL STATSKUPPEN

För att hjälpa läsaren att följa Marx’ analys av händelserna i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* har vi här en kronologisk tabell över den viktigaste utveckling som ägde rum mellan februarirevolutionen och Bonapartes statskupp. I detta arbete delade Marx upp historien i tre huvudperioder eller faser: (1) ”februari-perioden”, under ledning av den provisoriska regeringen; (2) ”republikens författningsperiod”, under ledning av den Nationella konstituerande församlingen; och (3) ”den konstitutionella republikens period”, under ledning av Lagstiftande nationella församlingen, som tog slut med statskuppen.

FÖRSTA PERIODEN		
1848	22 februari	Uppror i Paris.
	24 februari	Louis Philippe abdikerar; Andra republiken utropas.
	23 april	Val till Nationella konstituerande församlingen; de borgerliga republikanerna segrar.
	4 maj	Konstituerande församlingen samlas.
ANDRA PERIODEN		
	15 maj	Arbetardemonstrationer invaderar församlingen; utropar en revolutionär regering; Blanqui, Barbès och andra arresteras.
	23-26 juni	Juniupproret: arbetarnas uppror i Paris slås ner med terror och Cavaignacs diktatur.
	4 november	Nya författningen färdig.
	10 december	Ludvig Napoleon Bonaparte väljs till republikens president.
	20 december	President Bonaparte installeras, bildar regering.
1849	29 januari	Konstituerande församlingen röstar för att upplösa sig själv under tryck från trupper i Paris.
	April	Frankrike inleder angreppet mot republiken Rom.
	28 maj	Lagstiftande nationella församlingen samlas.
TREDJE PERIODEN		
	13 juni	Kväsandet av Ledru-Rollins radikalers demonstration (misslyckade revolt).
	31 oktober	President Bonaparte installerar en regering med sina egna män (D’Hautpouls regering).
1850	10 mars	Fyllnadsval till församlingen: vänstersväng.
1851	15 juli	Församlingen avvisar en konstitutionell förändring som tillåter en andra period för president Bonaparte.
	2 december	Statskupp: Bonaparte griper makten med hjälp av armén.
EFTERDYNINGAR		
	21 december	Bonaparte håller allmän folkomröstning för att sanktionera kuppen.
1852	2 november	Kejsardömet (”Andra kejsardömet”) utropas med Bonaparte som Napoleon III.

2. Den borgerliga liberalismens bankrutt

De följande månaderna betecknade de ”rena” borgerliga republikanernas politiska styre, och därefter sammanbrott. En av deras ledare var general Cavaignac, junidagarnas bödel.

> Den var inte en fraktion inom bourgeoisin, som sammanhölls av några gemensamma intressen eller avgränsades genom säregna produktionsbetingelser.* Den var ett kotteri av republikanskt sinnade borgare, författare, advokater, officerare och tjänstemän, vars inflytande vilade på landets antipati mot Louis Philippes person, på minnet av den gamla republiken, på en del fanatikers republikanska tro men framför allt på den *franska nationalismen*, vars hat mot

* Märk väl att Marx här och på andra ställen avfärdar senare tiders pseudomarxistiska uppfattning att varje parti av nödvändighet representerar en särskild klass’ eller samhällsgrupps intressen. Detta parti återspeglade en *ideologisk* strömning i en klass. (För den övergripande frågan, se föregående kapitel, fotnot s 208.)

> Wienfördragen och mot alliansen med England den fortfarande höll vid liv. … Industribourgeoisin var [den] tacksam för dess slaviska försvar för det franska skyddstullssystemet … bourgeoisin i sin helhet var den tacksam för dess hätska utfall mot kommunismen och socialismen.[7]

Detta borgerliga parti kom inte till makten ”genom en borgerlig liberal revolt … utan genom proletariatets med militärmakt kuvade resning mot kapitalet.” Dess herravälde uppstod inte genom en uppåtstigande rad av progressiva strider, som det en gång hade drömt om när det gick mot monarkin. Dess uppstigande till makten var inte en ”*revolutionär* händelse” utan istället en ”*ytterst kontrarevolutionär*”.

Det var detta liberalt borgerliga parti som ledde utarbetande av den nya republikens författning. Å ena sidan ville det utvidga rösträtten till hela borgarklassen själv. Å den andra fruktade det allmän rösträtt som gick utöver borgerlighetens gränser. Det kände fortfarande av den hetta som februarirevolutionen hade orsakat och var tvunget att svänga hit och dit:

> Julimonarkins snäva valcensus, som till och med uteslöt en stor del av bourgeoisin från den politiska makten, var oförenlig med existensen av en borgerlig republik. Februarirevolutionen hade omedelbart i stället för denna census proklamerat den direkta allmänna rösträtten. Bourgeoisrepublikanerna kunde inte göra denna händelse ogjord. De måste nöja sig med att tillfoga en begränsande bestämmelse om sex månaders bofasthet inom valdistriktet. Den gamla organisationen för förvaltningen, kommunalväsendet, rättsväsendet, armén o.s.v. lämnades orörd kvar …[8]

Det fanns två konsekvenser rörande statens former: (1) som Marx nämner senare i boken så krossades inte den gamla statsapparaten, den togs helt enkelt över; och (2) de demokratiska rättigheter som till synes garanterades i författningen förvandlades till bedrägerier, och den verkställande makten skildes från och ställdes mot den lagstiftande (representativa) makten på det sätt som vi i detalj har redogjort för i de föregående kapitlen.[9] ”Detta var författningen av år 1848”, som vid blotta beröringen föll samman inför Bonaparte, avslutar Marx.

Medan denna författning diktades ihop vidmakthöll den tidigare borgerligt republikanske generalen Cavaignac ”belägringstillståndet” (undantagstillståndet) i Paris:

> Om författningen senare skaffades ur världen med tillhjälp av bajonetter, så får man inte glömma, att den redan i moderlivet likaledes beskyddades av bajonetter – nämligen sådana som var riktade mot folket – och sattes till världen med tillhjälp av bajonetter.

Således skapade dessa ”honetta [respektabla] republikaner”, säger Marx bittert, ”[en] förträfflig uppfinning, vilken periodiskt använts i varje kris som följt” och som ivrigt anammades av länderna på kontinenten: knepet med ”belägringstillstånd” för att i kritiska lägen hålla massorna under militär kontroll.

Men militären lärde sig av det. Om statens väpnade styrkor ”periodiskt försökte låta utöva sitt tryck på det franska samhällets huvud för att … få det att hålla sig stilla”, om de periodvis tilläts verka som domare, censor och polisman, ”som samhällets högsta visdom och som samhällets styresman”, måste då inte samma väpnade styrkor ”till slut komma på den idén att hellre en gång för alla rädda samhället, i det de utropade sin egen regim som den högsta och helt befriade det borgerliga samhället från bekymret att regera sig själv … desto mer … som de sedan också kunde vänta bättre kontant

7 *Ibid*, s 8-9.
8 *Ibid*, s 9.
9 Se kapitel 13, avdelning 4, och kapitel 14, avdelning 2.

betalning för sina ökade meriter …”[10]

Genom att ge de väpnade styrkorna fritt fram att förtrycka massorna förberedde således ”de honetta, de rena republikanerna” också marken för Bonapartes pretorianers statskupp.

Efter att ha uttömt sin roll fick det liberala borgerliga partiet sin nådastöt när Bonaparte blev vald till president i december 1848: den urkramade citronen. (Marx hänvisar här läsarna till den analys han hade gjort av denna period i sin tidigare *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*.)[11]

Sammanfattningsvis: liberalerna besegrades huvudsakligen av böndernas röster. Men resultatet hyllades också av armén (som hade fått varken betalning eller ära från liberalerna i utbyte mot det smutsiga arbete den hade utfört), av ”storbourgeosisien, som hälsade Bonaparte som bron över till monarkin”, och även av småbourgeoisien och proletariatet, som i valresultatet såg en hämnd mot Cavaignacs hatade parti för slakten av dem i juni. (Detta är det välkända mönstret ”min fiendes fiende är min vän” som har hjälpt mer än en despot till makten.)

3. Mönstret med en permanent kontrarevolution

Nu hamnade ”bourgeoisiens massa” i förgrunden, i synnerhet storbourgeoisien, de besuttna klassernas viktigaste del, till skillnad från den ideologiska strömning som de borgerliga liberalerna hade representerat.

> Denna bourgeoisimassa var emellertid *rojalistisk*. En del av densamma, storgodsägarna, hade härskat under [Bourbon-]restaurationen och var därför *legitimistisk*. Den andra delen, finansaristokraterna och de storindustriella, hade härskat under julimonarkin och var därför *orléanistisk*. De som innehade de höga ämbetena inom armén, vid universitetet, inom kyrkan, des barreaus (advokatståndet), akademin och pressen fördelade sig på de båda sidorna, om också i olika proportion. Här i den borgerliga republik, som varken bar namnet *Bourbon* eller namnet *Orléans* utan namnet *Kapital*, hade de funnit den statsform, under vilken de kunde härska *gemensamt*.[12]

Denna enhetsfront mellan de två sorternas rojalister var ”Ordningens Parti”, det vill säga patrioterna bakom parollen ”Lag och ordning”, som betydde systematiskt förtryck mot till och med de milt borgerligt-demokratiska reformivrarna. De liberala republikanerna smög sig undan ”lika fegt, försagt, modlöst, brutet, kampodugligt” som de hade varit brutala när de skjutit ner arbetare, de var slut.[13] Ordningens parti hade hjälpt Bonaparte att undanröja dem och deras Konstituerande församling, och hade därmed hjälpt till att göra parlamentarismen till ett tomt skal, ett skal som Bonaparte senare lätt kunde knäcka när han i sin tur måste göra sig av med sina allierade.*

Med denna vändning av situationen gör Marx uppehåll för en provisorisk generalisering. Under den första franska revolutionen följde övergången av den politiska makten från konstitutionalisterna till girondisterna en ”uppåtstigande linje”: det vill säga, att när varje politiskt parti hade fört revolutionen så långt det själv kunde gå ”skjutes det åt sidan av den djärvare bundsförvanten, som står

10 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 12.
11 Se del II i *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se.
12 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 13.
13 *Ibid*, s 13.

* Två decennier senare påpekade Marx i mer stora drag:
”Men dess oavbrutna korståg mot de producerande massorna tvang den inte blott att förse den administrativa makten med ständigt växande förtryckarmyndighet. Det tvang den även att beröva sitt eget parlamentariska verktyg – nationalförsamlingen – alla försvarsmedel gentemot den administrativa makten. Den exekutiva makten i Louis Bonapartes person kastade den på porten. Bröstarvingen till ’ordningspartiets’ republik var det andra kejsardömet.” (Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 25.)

bakom det”. Nu har vi den motsatta processen: vi ser en revolution som följer en nedåtgående linje:

> Det proletära partiet uppträder som bihang till det småborgerligt-demokratiska. Det förrådes och överges av detta parti den 16 april, den 15 maj och under junidagarna. Det demokratiska partiet å sin sida stöder sig på det bourgeoisrepublikanska partiets skuldror. Knappt tror sig bourgeois-republikanerna kunna stå stadigt på fötterna, förrän de skakar av sig den besvärliga kamraten och själva stödjer sig på ordningspartiets skuldror. Ordningspartiet drar åt sig skuldrorna, låter bourgeoisrepublikanerna göra en kullerbytta och kastar sig självt upp på den väpnade maktens skuldror. … Varje parti slår bakut mot det som tränger framåt och sträcker sig framåt mot det som tränger tillbaka.[14]

I denna situation, förklarar Marx, ”omfattar [perioden] den mest brokiga blandning av skriande motsatser”, motsatser som han går vidare och räknar upp på ett lysande svart humoristiskt sätt.[15]

Bland dessa motsättningar fanns en som också ger nyckeln till den följande perioden. Vi har redan nämnt den: det faktum att de förenade rojalisterna i Ordningens parti bara kunde förbli enade inom den republik som de båda avskydde, ty så fort restaurationen av monarkin kom upp på dagordningen splittrades de på frågan om kungahuset skulle återupprättas. Monarkismen, som de delade, splittrade dem; republikanismen, som de hatade, förenade dem. Denna splittring bland rojalisterna återspeglade mer än bara liljans opposition mot trikoloren:

> Under bourbonerna hade *storgodsägarna* regerat med sina svartrockar och lakejer, under orléanerna var det storfinansen, storindustrin, storhandeln d.v.s. *kapitalet* med dess följe av advokater, professorer och frasmakare. Det legitima kungadömet [Bourbon] var blott det politiska uttrycket för jord- och markägarnas nedärvda herravälde, liksom [den orléanistiska] julimonarkin blott var det politiska uttrycket för de borgerliga uppkomlingarnas usurperade herravälde. Det som alltså skilde dessa fraktioner från varandra var inga s.k. principer, det var deras materiella existensbetingelser, två skilda slag av egendom, det var den gamla motsättningen mellan stad och land, rivaliteten mellan kapital och jordegendom.[16]

Marx gör en viktig anmärkning angående förhållandet mellan dessa två rivaliserande egendomsformer, som begränsar rivaliteten:

> Orléanister och legitimister stod i republiken sida vid sida med samma krav. Om vardera parten mot den andra parten ville genomdriva *restaurationen* av sitt *eget* kungahus, så betydde det ingenting annat, än att de *två stora intressen*, i vilket *bourgeoisin* delar upp sig – jordegendom och kapital – vart och ett sökte restaurera sin egen överhöghet och det andras underordnande. Vi talar om två intressen inom bourgeoisin, ty de stora jordägarna hade – trots sitt feodala kotteri och sin rashögfärd – genom det moderna samhällets utveckling fullständigt förborgerligats. Sålunda inbillade sig Tories i England länge att de svärmade för kungadömet, kyrkan och den fornengelska författningens rika skönhet, tills de i ett kritiskt ögonblick tvingades erkänna, att det blott är *jordräntan* de svärmar för.

Under det gemensamma affärsnamnet Ordningens parti utövade denna enhetsfront mellan rojalister ett ”oinskränktare och hårdare” herravälde över resten av samhället än vad som hade varit möjligt under både huset Bourbon och Louis Philippe. Bara ”under den parlamentariska republikens form” kunde dessa två rojalistiska delar av borgarklassen slå samman sina krafter och på så sätt upprätta ”[hela] sin klass’ herravälde i stället för en regim, utövad av en privilegierad fraktion inom densamma.”[17]

14 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 15-16.
15 *Ibid*, s 16.
16 *Ibid*, s 17-18.
17 *Ibid*, s 18.

Men det var inte bara rojalistiska känslor som fick dessa ”republikaner” att hata och frukta republiken:

> Instinkten sade dem, att republiken visserligen fulländade deras politiska herravälde men samtidigt undergrävde deras samhälleliga grundval; i det de nu omedelbart [härskade] – utan att kunna gömma sig bakom kronan, ... Det var en känsla av svaghet som gjorde, att de ryggade tillbaka för de rena betingelserna för sitt eget klassherravälde och kom dem att längta tillbaka till de mera ofullständiga och outvecklade och just därför mera ofarliga formerna för detsamma [det vill säga monarkistiska former].[18]

Vi hoppar över den del där Marx sammanfattar hur Ordningens parti därefter fortsatte med att krossa sina kvarvarande motståndare i parlamentet, partiet till vänster om sig, som tidigare hade kallats den småborgerliga demokratin eller socialdemokratin – de rosa reformister som leddes av Ledru-Rollin.* Det räcker att säga, att Ordningens parti på detta sätt också krossade författningens och parlamentets prestige, och underlättade Bonapartes senare åtgärder. Med den reformistiska vänstern oskadliggjord var Ordningens parti den enda dominerande kraften i parlamentet, och mötte således den verkställande makt som hette Bonaparte ensam.

4. Statlig vildvuxenhet mot demokrati

Som person var Bonaparte en politisk äventyrare. Han var varken den första eller sista av den sorten som lyckades med sitt äventyr genom att koppla det till de aktuella historiska behoven. Dittills hade de styrande politikerna haft en benägenhet att håna honom som en nolla, som onödig. Men nu höll samma politiker på att inte bara göra sig själva onödiga utan också omöjliga. Genom deras oförmåga att härska, det vill säga den borgarklassens oförmåga att härska som klass som det återspeglade, skapades ett tomrum. Äventyrarens plan var att tåga in i detta tomrum och på så sätt göra sig användbar, och till sist nödvändig, för en klass som inte kunde härska på något annat sätt.

Det fanns inget tvivel om att den tvåhövdade borgarklassen härskade på det samhällsekonomiska området (civilsamhället), men den förlamades i sina försök att utveckla statliga former med vilka den på ett effektivt sätt kunde använda maktens tyglar på det politiska området. När civilsamhället är förlamat är det bara staten som kan ta hand om saker och ting och få dem att fortsätta att fungera. I det givna läget betydde det Bonaparte.

Bonapartes nästa åtgärd var att befria själva regeringen (ministären) från den parlamentariska kontrollen och förvandla den till ett organ för den verkställande makten. Ordningens parti förlorade hela ”handhavandet av den verkställande makten”. Marx förklarar betydelsen av denna åtgärd i ett ytterst viktigt stycke:

> Man förstår genast, att i ett land som Frankrike, där den verkställande makten förfogar över en här av tjänstemän på mer än en halv miljon och alltså ständigt håller en oerhörd mängd intressen och existenser i det mest obetingade beroende …

Vi avbryter för att notera, att trots att Marx skrev detta stycke 1852 om ”ett land som Frankrike”, så är den bild han målade upp alltmer sann för både vår tids kapitalistiska och ”kommunistiska” stater. Följaktligen ska detta stycke läsas med nutida ögon. För att fortsätta:

> … där staten omspänner, kontrollerar, förordnar, övervakar och utövar förmyndarskapet över det

18 *Ibid*, s 18-19.

* Utöver denna del av *Den Adertonde Brumaire* (*ibid*, s 19-23, 28-29) hade samma sak tagits upp ännu mer detaljerat i *Klasstriderna i Frankrike*. (Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, s 44-50.) Detta material kommer att vara viktigt för ett annat ämne, samhällsreformismens karaktär.

> borgerliga samhället ända från dess mest omfattande livsyttringar till dess obetydligaste rörelser, från dess mest allmänna existensformer, till individernas privatexistens, där denna parasit-organism genom den mest omfattande centralisation vinner en förmåga att vara allestädes närvarande och allvetande, en ökad rörelseförmåga och elasticitet, som bara har sin analogi i den osjälvständiga hjälplösheten, i den förvirrade formlösheten hos den verkliga samhälls-kroppen – man förstår att nationalförsamlingen i ett sådant land genom att uppge förfogandet över ministerposterna uppgav varje verkligt inflytande, om den inte samtidigt förenklade statsförvaltningen, i största möjliga mån minskade tjänstemannahären och slutligen lät det borgerliga samhället och den allmänna meningen skapa sina egna av regeringsmakten oavhängiga organ.[19]

Marx bot för denna statliga vildvuxenhet skulle senare bli ännu mer drastisk. Poängen nu är hans diagnos av tillståndet. Borgarklassen (fortsätter han att förklara) var oförmögen att gå emot denna utveckling. Det motsägelsefulla var att den på samma gång både avväpnades och försvarades av en och samma process, botades och kastrerades av samma operation:

> Men den franska bourgeoisins *materiella intresse* är just på det intimaste förknippat med upp-rätthållandet av detta omfattande och vittförgrenade statsmaskineri. Här placerar bourgeoisin den övertaliga delen av befolkningen och kompletterar i form av löner från staten vad den inte kan stoppa på sig i form av profiter, räntor, inkomster och honorar. Å andra sidan tvangs bourgeoisin av sitt *politiska intresse* att dagligen öka repressionen, alltså statsmaktens medel och personal, under det att den samtidigt måste föra ett oavbrutet krig mot den offentliga meningen och misstroget stympa och förlama samhällets självständiga organ, där det inte lyckades den att helt amputera dem. Sålunda tvingades den franska bourgeoisin genom sin klasställning att ödelägga existensbetingelserna för envar parlamentarisk makt och alltså också för sin egen, å andra sidan tvingades den att göra sin fiende, den verkställande makten oemotståndlig.[20]

Borgarklassen led av en annan motsättning. Den kunde hoppas att politiskt stå upp mot Bonapartes statsapparat inte bara genom att mobilisera pengapåsar, utan genom att mobilisera folket bakom sig. Men ”aldrig prålade den mera öppet med maktens insignier” i sin ställning som utsugande klass. En symbol för det var återupprättandet av vinskatten, som drabbade bönderna som redan tyngdes av låga priser på spannmål. Av samhällelig rädsla lutade sig borgarklassen på prästerskapet för att ”förvalta Frankrikes andliga liv”, på gendarmerna för att övervaka handlingarna och på byråkratiska prefekter och spioner för att förekomma omstörtande verksamhet.[21]

Och minsta reform fördömdes som ”*Socialism!*” (Detta är 1850, inte 1950-talet.) ”Till och med den borgerliga liberalismen förklarades vara *socialistisk* …” Som vanligt låg det en klasslogik bakom denna skenbara idioti:

> Bourgeoisin insåg mycket riktigt, att alla vapen den smitt mot feodalismen vände sin spets mot den själv, att alla bildningsmedel, som den frambringat, gjorde revolt mot dess egen civilisation, att alla gudar den skapat övergivit den. Bourgeoisin begrep, att alla så kallade borgerliga friheter och framstegsorgan angrep och hotade dess *klassherravälde* på samma gång i dess samhälleliga grundval och i dess politiska topp, att de alltså blivit ”*socialistiska*”. I denna hotelse och i detta angrepp fann bourgeoisin med rätta socialismens hemlighet, vars anda och tendens den bedömer på ett riktigare sätt än den så kallade socialismen förstår att bedöma sig själv …[22]

19 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 24-25.
20 *Ibid*, s 25.
21 *Ibid*, s 25-26.
22 *Ibid*, s 26.

Längs denna väg följde den logiska ”konsekvensen, nämligen att dess *egen parlamentariska regim*, att dess [bourgeoisiens] *politiska herravälde* överhuvudtaget” också måste fördömas som ”*socialistiskt*”. Ty under demokratiska former öppnade dess politiska makt dörren för att använda samma vapen mot dess samhälleliga makt, mot kapitalismen. Den parlamentariska regimen skapade ”oro” där borgarklassen behövde lugn (apati).

> Den parlamentariska regimen lever av diskussionen, hur skulle den då kunna förbjuda diskussionen? Varje intresse, varje samhällelig institution förvandlas här till allmänna idéer, avhandlas som idéer, hur skall då något som helst intresse, någon som helst institution stå över tanken och imponera som trosartikel? … den debatterande klubben i parlamentet kompletteras nödvändigtvis med diskussionsklubbar i salongerna och på ölstugorna … Den parlamentaristiska regimen överlämnar allt åt majoriteternas avgörande, skulle då inte de stora majoriteterna utanför parlamentet vilja ha avgörandet i sin hand? Om ni spelar fiol uppe på statens höjd, vad väntar ni då annat, än att de där nere skall dansa?[23]

Här gör Marx sin första detaljerade analys av att kapitalismen i grunden är oförenlig med demokrati. Analysen kommer att kompletteras senare när han utarbetar alternativet till parlamentarismen.

5. Nyckeln till bonapartismen

Marx kommer fram till följande slutsats:

> … bourgeoisin … erkänner … [nu] att dess eget intresse kräver, att den befrias från *självstyrelsens* risker; att man för att återställa lugnet i landet framför allt måste lugna dess bourgeois-parlament och för att bibehålla dess samhälleliga makt måste bryta dess politiska makt …

Här kommer vi till nyckeln till bonapartismen: *För att bevara borgarklassens samhälleliga makt måste dess politiska makt brytas …*

> … enskilda borgare kan fortsätta att exploatera de andra klasserna och ostört njuta av egendomen, familjen, religionen och ordningen endast under den förutsättningen, att bourgeoisin som klass vid sidan av de andra klasserna dömes till samma politiska betydelselöshet; … för att rädda dess penningpung måste [man] slå av den kronan och låta svärdet, som skulle beskydda dem, samtidigt hänga som Damoklessvärd över dess eget huvud.[24]

Så Bonaparte kunde komma undan med att bryta borgarklassens politiska makt som klass, som den uttrycktes genom dess parlamentariska makt. Med hjälp av Saint-Simons ”socialister” friade han till arbetarna med demagogi om tomma reformplaner, samtidigt som han allierade sig med storfinansen i regeringen. Han lät parlamentarikerna vagga sig till sömns med med parlamentariska ”segrar”, medan han samlade den politiska makten i sina egna händer. När de borgerliga parlamentarikerna visade sina kort genom att förbjuda allmän rösträtt, stödde han rösträtt, väl medveten om att medlen för att manipulera den fanns i hans händer. Och han organiserade först och främst sina stormtrupper (som kallades 10 decemberföreningen) ur det sönderfallande ”avskummet från alla klasser”, trasproletariatet.

När han tillskansade sig församlingens politiska makt ropade han ”Frankrike kräver lugn”. Och borgarklassen krävde verkligen lugn. Församlingen var rädd för att göra motstånd: ”Den skulle därigenom ge nationen marschorder, och den fruktar ingenting mer än att nationen skulle komma i

23 *Ibid*, s 26-27.
24 *Ibid*, s 27.

rörelse.”[25] Faran av att försvaras underifrån är värre än faran för att besegras uppifrån: sådan är logiken hos varje epoks Kerenskij.

Denna borgarklassens socialt bestämda feghet lät Bonaparte oemotsagt ta kontrollen över armén, och på så sätt ”förklarade det [Ordningens parti], att bourgeoisin förlorat förmågan att härska.”[26] Den parlamentariska majoritet som var mot Bonaparte försvann när avhoppen från dess led blev allt fler – ”av den nakna egoism, som ständigt sätter genomsnittsborgaren i stånd att offra sin klass’ gemensamma intresse för det ena eller andra privata motivet.” Församlingen blev en ren diskussionsklubb, där de deputerade gjorde sig besväret att vinna meningslösa parlamentariska segrar. Det är ”den egendomliga sjukdom, … den *parlamentariska kretinismen*”[27] – det vill säga illusionen att aktiviteten i parlamentet har en betydelse oberoende av den sociala kampen utanför.

Till och med då, med ett växande ekonomiskt missnöje bland de lägre klasserna, kunde Ordningens parti ha tagit tillbaka en del masstöd, och därmed möjligen tvingat tillbaka Bonaparte i sina armar. Men det enda Bonapartes marionetter behövde göra för att stoppa detta var att ”frambesvärja det röda spöket”.

> I stället för att låta skrämma sig av den verkställande makten genom perspektivet till nya oroligheter, borde ordningspartiet snarare ha lämnat klasskampen en smula spelrum för att göra den verkställande makten beroende av sig. Men det kände sig inte vuxet uppgiften att leka med elden.[28]

Med hjälp av en manöver som hotade att revidera författningen satte Bonaparte de två rojalistiska fraktionerna i Ordningens parti ännu mer mot varandra, och splittringen försvagade båda. Utanför parlamentet längtade borgarklassens massa bara efter en ”stark regering”, en regering som skulle säkerställa lugna förhållanden för affärerna och garantier mot ekonomiskt missnöje. Storfinansens ledare hade redan innan detta gått över till Bonaparte. Londontidningen *Economist* kungjorde: ”På alla Europas börser är presidenten nu erkänd som ordningens skyltvakt.”

> Med finansaristokratin måste man här förstå inte bara de stora kreditgivarna och spekulanterna i statspapper, vars intressen man strax förstår sammanfaller med statsmaktens. Hela det moderna penningsystemet, hela bankhushållningen är på det intimaste förknippad med den statliga krediten. En del av dess affärskapital nedlägges och förväntas nödvändigtvis i lätt realiserbara statspapper. Deras depositer – det kapital som ställs till deras förfogande och som de fördelar mellan köpmän och industriföretagare – härrör delvis ur de dividender, som tillfaller innehavaren av statspapper. Om statsmaktens stabilitet under varje epok varit Moses och profeternas för hela penningmarknaden och denna penningmarknads präster, hur mycket mer är den det inte i dag, då varje syndaflod hotar att spola bort de gamla statsskulderna tillsammans med de gamla staterna.

Det ökande samspelet mellan finanskapitalet och staten var således ett vapen i Bonapartes händer.

Industribourgeoisin krävde också lugn och en stark regering, speciellt efter inledningen av krisen för affärslivet: ”Den bevisade, att kampen för att försvara dess *offentliga intresse*, dess eget klassintresse, dess *politiska makt* endast belastade och skapade förstämning inom partiet genom störningar i de privata affärerna.”[29] Framförallt krävde borgarklassen stabilitet och vände sig mot sina egna parlamentariska talesmän och ideologer, vars trasslande nu rubbade status quo. Genom denna tjänstvillighet mot Bonaparte förklarade den ”att den längtade efter att bli fri sin egen politiska makt

25 *Ibid*, s 34.
26 *Ibid*, s 37.
27 *Ibid*, s 38.
28 *Ibid*, s 39.
29 *Ibid*, s 44.

för att bli fri från maktens mödor och faror.”

Samtidigt hade ”[d]enna bourgeoisie, som varje ögonblick offrade sina allmänna klassintressen d.v.s. sitt politiska intresse för de mest bornerade och smutsiga privatintressen” fräckheten att kritisera den ”stupida, ovetande och gemena massan” för sakernas tillstånd[30] – samma massor som den hade hjälpt till att skjuta varje gång de höjde sina huvuden.

”Man kan nu föreställa sig den franska borgaren och hur hans handelssjuka hjärna mitt i denna affärspanik pinas, förvirras och bedövas av rykten om statskupper och införande av den allmänna rösträtten” tills han ”alldeles utom sig skriker till sin parlamentariska republik: *’Hellre en ända med förskräckelse, än en förskräckelse utan ända!’*”[31] Under alla dessa omständigheter lyckades Bonaparte till sist med sin statskupp den 2 december 1851, utan något framgångsrikt motstånd.

6. Den autonomiserade staten och klasserna

Nu hade den verkställande makten krossat den lagstiftande makten. Nu verkade det som om ”alla klasser lika maktlösa och lika ordlösa faller på knä för gevärskolven.” På detta sätt reducerades den verkställande makten ”till dess renaste uttryck”, den sattes upp ”som en enda anklagelse” mot vilken revolutionens kommande krafter skulle rikta in sig.[32]

”Denna verkställande makt med dess oerhörda byråkratiska och militära organisation, … denna fruktansvärda parasitkropp,” sammanfattar Marx, hade skapats av den absoluta monarkin och därefter utvidgats till ”en av statsmakten reglerad plan, vars arbete är fabriksmässigt delat och centraliserat.” Under kampen mot revolutionen hade den parlamentariska republiken förstärkt den till en centraliserad förtryckande makt. ”Alla omvälvningar fullkomnade detta maskineri i stället för att krossa det”, konstaterar Marx i en tidig syftning på den revolutionära uppgiften att montera ner den gamla statsapparaten.[*] ”De partier, som omväxlande kämpade om makten, betraktade erövrandet av denna oerhörda statsbyggnad som segerns viktigaste byte.”[33]

Under den tidigare franska regimen hade den statliga byråkratin, ”hur mycket den än strävade efter allenaherravälde”, bara varit de medel med vilka borgarklassen förberedde eller genomförde sin klassmakt. ”Först under den andre Bonaparte tycktes staten ha gjort sig fullt självständig.” Men denna skenbara statliga självständighet var villkorlig: ”Och ändå svävar statsmakten inte i luften. Bonaparte representerar en klass, och till och med den talrikaste klassen i det franska samhället, *småbönderna*.”[34] *Representerar* betydde här att Bonaparte framställde sig som försvarare av bönderna och baserade således sin makt på dem, en klass ”ur stånd att i sitt eget namn göra sitt klassintresse gällande”.[§] Detta nyanserade Marx till att gälla bara böndernas konservativa stora massa, inte de radikaliserade delar som kunde se utöver sina små jordlotter.[35] Men det var böndernas konservativa

30 *Ibid*, s 46.
31 *Ibid*, s 47.
32 *Ibid*, s 53.
* Fyra år efter Marx noterade Tocqueville samma mönster – med gillande: ”… sedan -89 har det administrativa systemet alltid stått fast mitt under de politiska systemens misslyckanden. … Ty även om administrationen under varje på varandra följande revolution så att säga blev halshuggen, så överlevde dess kropp intakt och aktiv. Samma plikter utfördes av samma statstjänstemän. …” (Tocqueville, *The Old Régime and the French Revolution*, New York: Doubleday Anchor 1955, s 202.)
33 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 53.
34 *Ibid*, s 53-54.
§ När Marx 1871 tittade tillbaka, beskrev han det på detta sätt: ”Bönderna var det andra kejsardömets passiva ekonomiska bas”; eller ännu en gång, det andra kejsardömet ”stöddes av böndernas passiva tillgivenhet. …” (Marx, ”The Civil War in France, First Draft”, i Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 151.) (Se kapitel 20, s 303 och 304 för fler kommentarer om meningen ”statsmakten svävar inte i luften”.)
35 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 54-55.

massa som gav de röster och den väpnade styrka som krävdes för att upprätta militärdiktaturen. Som Engels senare sammanfattade det: ”Louis Napoleon grundade kejsardömet … på böndernas röster och på deras söners, arméns soldaters, bajonetter.”[36]

Genom att basera sig på denna reaktionära massa manipulerade den verkställande makten en imitation av allmän rösträtt som ett sätt att hålla folkomröstning. Genom att utnyttja statsmakten gav Bonaparte näring åt ”en enorm byråkrati, välgalonerad och välnärd, … en konstlad klass [på engelska står det ”caste”, alltså kast – öa], för vilken upprätthållandet av hans regim blir till en fråga för det dagliga brödet”.[37] Men även om basen för denna autonomiserade stat vilade på bondemassornas stöd, så visste Bonaparte mycket väl var den ekonomiska makten låg:

> Som den självständiggjorda verkställande makten känner sig Bonaparte kallad att trygga den ”borgerliga ordningen”. Men denna borgerliga ordnings styrka är medelklassen. Han känner därför att han representerar medelklassen och utfärdar dekret i denna anda.

Men det fanns en ständig motsättning i bonapartismen:

> Han är emellertid något endast därigenom att han brutit denna medelklass' politiska makt och varje dag bryter den på nytt. Han känner därför att han är motståndare till medelklassens politiska och litterära makt. Men i och med att han beskyddar dess materiella makt, väcker han deras politiska makt till nytt liv.[38]

Och som vi vet *väcktes* faktiskt borgarklassens politiska makt så småningom till nytt liv under det skydd som bonapartismen gav dess samhällsekonomiska makt. ”Industri och handel, alltså medelklassens sysselsättningar, skall under den starka regeringen blomstra som i ett drivhus.”[39] Vid denna tidpunkt var det en förutsägelse från Marx. När Engels tittade tillbaka efter fyra decennier gick det att helt enkelt rapportera:

> Louis Bonaparte berövade kapitalisterna den politiska makten under förevändning att skydda dem mot arbetarna och å andra sidan skydda arbetarna mot dem. Men i gengäld gynnade hans regim spekulationen och den industriella verksamheten, kort sagt, hela bourgeoisins uppsving och tillväxt i rikedom i hittills oanad omfattning.[40]

7. Bonapartismen: klassjämvikt

När äventyraren Bonaparte den 2 december 1851 upprättade sin diktatur över Frankrike insåg ingen politisk observatör eller tänkare att något nytt och annorlunda av världshistorisk betydelse just hade ägt rum i den moderna världen, oavsett vilka jämförelser som existerade i det förflutna. Det gällde Marx och Engels lika väl som alla andra – under minst en vecka.

Engels brev till Marx följande dag var fullt av ord som *komedi*, *fars*, *infantilt*, *idiotiskt*, och lämnade aldrig denna ytliga nivå. Det fanns ingen insikt i vad som hade hänt.[41] Som vi har nämnt lämnade denna vanliga samtida reaktion spår i den första meningen i Marx’ stora uppsats, en mening som är lika oförtjänt berömd som den är ytlig. Bortsett från Hegels överdrivna generalisering att ”alla” stora historiska händelser äger rum två gånger, ”den ena gången som tragedi, den andra gången som

36 Engels, *Notes on the War. Sixty Articles Reprinted from the ”Pall Mall Gazette” 1870-1871*, Wien: Wiener Volksbuch 1923, s 46.
37 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 57.
38 *Ibid*, s 58.
39 *Ibid*.
40 Engels, förord till *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 2.
41 Engels, ”Brev till Marx”, 3 december 1851, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 60-63.

fars”,[42] och om vi medger att det fanns komiska element i Bonapartes makttillträde, precis som i Hitlers, så var det en eftergift till dåtidens kortsiktiga tyckare att betrakta bonapartismens uppkomst som en fars. Den första reaktionen vederläggs av resten av arbetet.*

Marx’ första brev till Engels om händelserna medger öppet att han är ”helt förbryllad av dessa tragikomiska händelser i Paris”. Han vågar sig på antagandet att

> Det tycks mig hursomhelst som om situationen har förbättrats snarare än försämrats av statskuppen. Det är lättare att ta itu med Bonaparte än vad det skulle ha varit med Nationalförsamlingen och dess generaler. Och Nationalförsamlingens diktatur var nära.[43]

Detta var en vecka efter kuppen. Brevet understryker hur Marx mycket snabbt var tvungen att lära sig om statens karaktär och revolutionen, som de belystes av fenomenet bonapartism.

Vad lärde han sig? Låt oss sammanfatta erfarenheterna i Frankrike av hur statsapparaten fick en formell autonomi från borgarklassens eller någon annan samhällsklass’ politiska kontroll, medan borgarklassen gav upp all sorts politisk makt och kanaler för den i utbyte mot att dess samhällsekonomiska makt bevarades.

1. *Staten går i riktning mot autonomisering såtillvida som en olöst klasskamp balanserar de stridande klassernas makt mot varandra*.

”Hemligheten” bakom Bonapartes seger, skrev Marx 1858, låg ”i de antagonistiska partiernas ömsesidiga knäfall”, med hjälp av en period av välstånd efter sin kupp. ”Det var dessa klassers [medelklassernas] fullständiga apati – den politiskt uttömda, uttråkade sinnesstämningen – som gjorde det möjligt för Louis Napoleon att upprätta sin makt”, skrev Engels samma år.[44] Förutsättningen var att de stridande klasserna ömsesidigt hade gjort slut på sina krafter i en meningslös kamp.

Statsmaktens balansakt fungerade bara därför att den på ett demagogiskt sätt kunde vädja till respektive klass gentemot de andra i en situation som inte gav något bra alternativ till demagogi. Bonaparte, skrev Marx 1856, ”gjorde sin statskupp utifrån två rakt motsatta förevändningar: å ena sidan tillkännagav han att det var hans uppdrag att rädda bourgeoisien och den ’materiella ordningen’ från den röda anarki som skulle släppas lös i maj 1852 [då valen var planerade]; och å den andra sidan att rädda arbetarklassen från medelklassens diktatur som fanns koncentrerad i Nationalförsamlingen.”[45] Men den klassförbittring som piskades upp gick inte att utkämpa:

> Gentemot både arbetarna och kapitalisterna [skrev Engels i en broschyr som noggrant kontrollerades av Marx] särskiljer sig bonapartismen genom att hindra dem att kämpa fysiskt. Det vill säga, den skyddar bourgeoisien från kraftfulla angrepp från arbetarna, främjar små fredliga skärmytslingar mellan de två klasserna och berövar i övrigt båda från varje spår av politisk makt. Ingen rätt att organisera sig, ingen församlingsfrihet, ingen pressfrihet; allmän rösträtt under så hårt byråkratiskt tryck att oppositionsröster nästan är omöjliga; en polis-

42 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 3.

* Det förefaller som om Marx skrev första kapitlet omkring tre veckor efter statskuppen och skickade det för publicering. Kapitel 2 verkar ha skrivits i januari, kapitel 3-5 i februari, och hela boken var inte klar förrän i mars. (Se Marx, ”Brev till Weydemeyer”, 19 december 1851, i Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 30; Marx, ”Brev till Engels”, 24 januari och 27 februari 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 12 och 30, inklusive noterna med redaktörens tolkning.) Det är först i kapitel 3-4 som Marx’ viktiga teori om bonapartismen slås fast.

43 Marx, ”Brev till Engels”, 9 december 1851, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, Moskva 1955, s 77. Detta brev finns inte i *Selected Correspondence* som publicerades 1965.

44 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 22 februari 1858; Engels, ”The Prosecution of Montalembert”, *New York Tribune*, 24 november 1858.

45 Marx, ”The French Crédit Immobilier”, *New York Tribune*, 24 juni 1856.

> ekonomi som hittills varit utan motstycke till och med i det av polis nedtrampade Frankrike. Dessutom *köps* en del av bourgeoisien och även en del av arbetarna direkt: de förstnämnda med hjälp av en enorm kreditsvindel, varigenom småkapitalisternas pengar luras ner i storkapitalisternas fickor; de sistnämnda med hjälp av kolossala statliga arbeten, som i de stora städerna samlar ett konstgjort, av regeringen beroende, imperievänligt proletariat jämte det naturliga, självständiga proletariatet. Slutligen smickras den nationella stoltheten med till synes hjältemodiga krig. … [Denna regim] existerar bara för att hålla arbetarna i strama tyglar i förhållande till bourgeoisien.[46]

I en artikel som skrevs ungefär samtidigt som Marx skrev färdigt *Adertonde Brumaire* förklarade Engels för chartistiska läsare ”de verkliga orsakerna till varför de franska proletärerna förblev relativt inaktiva i december förra året”, det vill säga inför Bonapartes kupp. Först av allt förklarar han att ”oavsett vad Louis Napoleon tog från andra, så tog han det inte från de arbetande klasserna” utan från medelklasserna.

> Inte för att Louis Napoleon inte lika glatt skulle ha berövat de arbetande klasserna från allt som skulle förefalla honom önskvärt, men det är ett faktum att de franska arbetande klasserna i december förra året [1851] inte kunde ha plundrats på någonting, eftersom allt som var värt att ta redan hade tagits från dem under de tre och ett halva åren med medelklassernas parlamentariska regering som hade följt på de stora nederlagen i juni 1848. …
> Således hade arbetarklasserna vid tidpunkten för den senaste statskuppen mycket lite, om något, att förlora i fråga om politiska privilegier. Men å andra sidan var medelklassen och kapitalistklassen på den tiden politiskt allsmäktiga. … Och för dem var det förvisso svårt att berövas allt detta … och direkt reduceras till ett politiskt intet som de själva hade reducerat det arbetande folket till. …
> Kampen den 2 december var alltså huvudsakligen mellan medelklasserna och arméns representant , Louis Napoleon.

Men även om arbetarna knappast kunde förmås att utgjuta sitt blod för att kämpa mot fiendens fiende, så innebar det inte att de saknade intresse av utgången, även om de inte hade några ”direkta politiska privilegier” att förlora. Det de kunde förlora var möjligheter att kämpa om makten.

> Alltså kunde de inte låta tillfället passera utan att visa de två motsatta styrkorna att det fanns en tredje kraft på slagfältet, som även om den för tillfället var avlägsnad från scenen för de officiella och parlamentariska tvisterna, ändå var redo att kliva in så fort scenen byttes till deras eget aktionsområde – till *gatan*.

Arbetarnas problem var detta: om de reste sig mot Bonaparte, skulle de då inte helt enkelt hjälpa till att återställa den borgerliga klassfiendens styre, som hade slaktat deras kämpar? ”Och om de genast uttalade sig för en revolutionär regering, skulle de då inte, som faktiskt var fallet på landsbygden, skrämma medelklassen så mycket att de skulle driva dem till en allians med Louis Napoleon och armén?”[47]

Arbetarklassen befann sig alltså i en ställning där den inte kunde kämpa för sig själv, samtidigt som den vägrade gå ut på gatorna å den ena eller andra fiendens vägnar. Under dessa förhållanden avskaffades inte klasskampen, men den låstes i en jämvikt.

> Hela hemligheten bakom Louis Napoleons framgång är att han i och med sitt namns traditioner har hamnat i en ställning där han under ett ögonblick kunde hålla *balansen mellan det franska samhällets stridande klasser.* Ty det är ett faktum att under täckmantel av det belägringstillstånd

46 Engels, ”Die preussische Militärfrage...”, Marx/Engels, *Werke*, band 16, s 71-72.

47 Engels, ”Real Causes Why the French Proletarians Remained Comparatively Inactive in December Last”, *Notes to the People*, artikel 1 i en serie av 3, 21 februari 1852.

> med vilket militärdiktaturen nu döljer Frankrike, pågår kampen mellan samhällets olika klasser lika våldsamt som någonsin.

Om än för tillfället inte med *våldsamma* medel.

Engels betonar att Bonapartes chans kom först sedan *alla* samhällsklasser hade visat sin oförmåga att härska, och således hade gjort slut inte bara på sig själva utan också sitt anseende. Efter att februarirevolutionen hade kullkastat de ”stora bankirernas och börsmäklarnas” makt försökte varenda klass ta makten: först de arbetande ”under de första dagarna av revolutionär upphetsning”; därefter den republikanska småbourgeoisien under Ledru-Rollin; sedan de borgerliga republikanerna under Cavaignac; till sist de borgerliga rojalisterna i Nationalförsamlingens majoritet. ”Ingen av dessa klasser hade lyckats behålla den makt som de hade under en kort stund. …” Rojalisterna förenade jordägarnas intressen och ”penningintressena”, och fruktade att makten skulle återgå i händerna på ”arbetarklassen, som själv kan förväntas ha blivit mer lämpad att vända den till sin fördel.” Bonaparte utnyttjade alla dessa splittringar och använde böndernas röster, trasdemonstranterna och arméns styrka ”för att tåga in och ta ett mer eller mindre absolut herravälde över dessa klasser, varav ingen efter fyra års blodig kamp hade visat sig vara stark nog att utnyttja en varaktig överhöghet.” Därför lyckades kuppen.

> Således ersätter inte Louis Napoleons regim klasskriget. Den upphäver bara för en period de blodiga utbrott som från tid till annan kännetecknar den ena eller andra klassens försök att ta eller bibehålla den politiska makten. Ingen av dessa klasser var stark nog att våga sig på en ny strid, med några möjligheter att lyckas. Själva klassernas splittring gynnade för tillfället Napoleons projekt.[48]

Sammanfattningsvis, i sista delen av artikeln:

> Vi upprepar: Louis Napoleon kom till makten därför att de senaste fyra årens öppna krig mellan det franska samhällets klasser har [*sic*] slitit ut dem, hade ödelagt deras respektive stridande arméer, och därför att kampen mellan dessa klasser under sådana omständigheter, åtminstone för tillfället, bara kan föras på ett fredligt och lagligt sätt. … Under dessa omständigheter vore det så att säga i alla de kämpande klassernas intresse att det fanns en så kallad *stark regering* som skulle kunna kväsa och hålla nere alla dessa mindre, lokala och spridda utbrott av öppen fientlighet som inte leder till några resultat och stör kampens utveckling i dess nya form, genom att hindra dem att hämta krafter inför en ny batalj. Denna omständighet kan på något sätt förklara fransmännens otvivelaktiga allmänna underkastelse under den nuvarande regeringen.[49]

Den upprepade betoningen av dödläget mellan de stridande klasserna kan mycket väl erinra om inledningen av *Kommunistiska manifestet*, som anförde den historiska generaliseringen att klasskampen alltid ”antingen slutade med hela samhällets revolutionära omgestaltning eller med de kämpande klassernas gemensamma undergång.”[50] Ingen av dessa upplösningar var ännu för handen, ty processen hade inte slutat. Det var något mitt emellan, ty de kämpande klasserna hade inte gått under utan var utmattade och i ett dödläge. Att ”hämta krafter inför en ny batalj” låg fortfarande framför dem.

8. Bonapartismen: samhället i ett gipsförband

2. *Staten går i riktning mot autonomisering såtillvida som det inte finns något annat alternativ som*

48 *Ibid*, artikel 2, 27 mars 1852.
49 *Ibid*, artikel 3, 10 april 1852.
50 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 3.

kan hindra samhället från att slita sönder sig själv i meningslösa inre konflikter.

Det sammanfattar mycket av det vi redan har sett i Marx' och Engels' diskussioner. I *Adertonde Brumaire* och på andra ställen betonade Marx att nederlaget i juni förpassade hotet från arbetarklassen i bakgrunden, men det innebar inte att det försvann ur bilden. Bakom de övre klassernas oförmåga att lösa frågan om makten låg deras rädsla för att gå åt något håll som skulle kunna öppna vägen för ett nytt angrepp från proletariatet.

> När de vulkaniska omvälvningarna 1848 [skrev Marx och Engels] plötsligt ställde de förvånade liberala medelklasserna i Europa inför det jättelika spöket av en beväpnad arbetarklass som kämpade för politisk och social frigörelse, så offrade medelklasserna, för vilka ett tryggt ägande av sitt kapital var oändligt mycket viktigare än den direkta politiska makten, den makt som de hade kämpat om, för att säkerställa att den proletära revolutionen kvästes. Medelklassen förklarade sig vara politiskt omyndig, olämplig att sköta landets angelägenheter, och samtyckte till en militär och byråkratisk diktatur.[51]

I följande sammanfattande översikt som Marx tog med i sin artikel om Pariskommunen, vill vi uppmärksamma den sista meningen:

> Kejsardömet med statskuppen som födelseattest, den allmänna rösträtten som vidimering och sabeln som spira, påstod att det stödde sig på bönderna, på den stora massa av producenter som inte var omedelbart invecklad i striden mellan arbete och kapital. Det påstod sig rädda arbetarklassen genom att bryta parlamentarismen och därmed regeringens ohöljda underkastelse under de besittande klasserna. Det påstod sig rädda de besittande klasserna genom att upprätthålla deras ekonomiska överhöghet över arbetarklassen. Och slutligen påstod det sig förena alla klasser genom att återuppliva den nationella ärans bedrägliga sken. I själva verket var det den enda möjliga regeringsformen vid en tidpunkt, då bourgeoisin redan förlorat förmågan att behärska nationen och arbetarklassen ännu inte tillägnat sig denna förmåga.[52]

Den autonomiserade staten träder således in i det tomrum som skapades av klassmaktens vanmakt på alla sidor.

3. *Den autonomiserade staten tillhandahåller förutsättningarna för en nödvändig modernisering av samhället, när ingen av de existerande klasserna kan utföra denna tvingande nödvändighet under sin egen politiska makt*.

I det aktuella fallet innebar modernisering framförallt industrialisering, och så länge arbetarklassen fortfarande var alltför omogen för att organisera samhället i sin egen regi betydde industrialisering förborgerligande. Den bonapartistiska staten måste anamma borgarklassens ekonomiska mål och intressen som sina egna: inte bara som en eftergift till en affärspartner utan också i sina egna intressen. Den behövde en modern industriell och ekonomisk utveckling för att driva även sin egen utvidgning, under denna tidsålder då kejserliga och militära strävanden hade blivit tandlösa utan ekonomisk förmåga att ge dem något sting.

De besuttna klasserna kunde mycket väl unna sig att vara nöjd med en ”stark regering” som garanterade deras intressen jämte sina egna, skrev Marx:

> När Louis Napoleon … hoppade upp på tronen … jublade nästan alla Europas enväldiga furstar och aristokratier, stora jordägare, fabrikanter, *rentierer* och börsmäklare över hans framgång som vore den deras egen. ”Brotten är hans”, skrockade de allmänt, ”men resultaten är våra. Louis Napoleon härskar i Tuileriepalatset, medan vi härskar än tryggare och mer despotiskt på våra domäner, i våra fabriker, på börsen och i våra banker. Ner med all socialism! *Leve*

51 Marx/Engels, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 23 december 1858.
52 Marx, *Pariskommunen*, s 25.

> *kejsaren!*”
> Och jämte militären använde den framgångsrika troninkräktaren alla sina knep för att knyta de rika och mäktiga, de sparsamma och spekulanterna, till sina normer.[53]

Den bonapartistiska staten tjänade samhällsintressena hos de klasser som ägde produktionsmedlen, och dessa besuttna klasser utövade i sin tur villigt sitt profiterande under den bonapartistiska statens politiska herravälde, så länge det inte hamnade i vägen för dem. I denna mening fanns det en speciell symbios mellan de samhällsekonomiskt härskande klasserna och den stat som de inte kontrollerade direkt.

Men detta arrangemang innehöll fröet till sin egen upplösning. En påskyndad modernisering innebar å ena sidan att en mognande borgarklass skulle börja känna sin styrka, och å den andra att den bonapartistiska staten skulle räcka längre än de tjänster den gav den ekonomiska samhällsordningen. I kapitel 18 kommer vi att återvända till Louis Bonapartes regim när den når sin upplösning, men först måste vi följa Marx och Engels när de vidgar sin historiska syn på själva den bonapartistiska staten.

53 Marx, ”A Historic Parallel”, *New York Tribune*, 31 mars 1859.

Kapitel 16 Bonapartismen: Bismarcks utvidgning

I *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* gjorde Marx en klassanalys av en speciell historisk utveckling som ägde rum i ett enda land. Fundera i motsats till det över följande stycke från Engels, som skrevs mer än 30 år senare, och där han kort sammanfattar mycket av det som både han och Marx hade skrivit under tiden.

Engels hade just förklarat att staten ”i regel [är] den mäktigaste, ekonomiskt härskande klassens stat, vilken klass genom denna stat också blir politiskt härskande klass”. Bara ”*i regel*” – inte alltid? Det finns alltså undantag från regeln att den klass som härskar ekonomiskt också härskar politiskt, det vill säga kontrollerar statsapparaten?

> Undantagsvis förekommer emellertid perioder, då de kämpande klasserna håller varandra så nära i jämvikt, att statsmakten som skenbar förmedlare momentant erhåller en viss självständighet till de båda parterna. Så den absoluta monarkin på 16- och 1700-talen, som balanserar adel och borgerskap mot varandra; så bonapartismen under det första [under Napoleon I] och i synnerhet under det andra franska kejsardömet [under Louis Bonaparte], som spelade ut proletariatet mot bourgeoisin och bourgeoisin mot proletariatet. Den nyaste prestationen av detta slag, … är den bismarckska nationens nya tyska rike: här balanseras kapitalister och arbetare mot varandra och plockas i samma grad till förmån för de avsigkomna preussiska lantjunkarna.[1]

Några få sidor längre fram påminns vi om att: ”Det civiliserade samhällets sammanfattning är staten, som under alla mönstergiltiga perioder undantagslöst är den härskande klassens stat”: uppenbarligen är den inte det i icke mönstergiltiga perioder. Men ”under alla förhållanden … förblir [den väsentligen] en maskin för att hålla nere den undertryckta, utsugna klassen.”[2] Vad det handlar om är alltså inte statens funktion att förtrycka klasser, som är grundläggande för dess roll, utan statens varierande förhållande till de härskande klasserna.

Det gäller inte bara regimen i det andra kejsardömet utan också Napoleon I:s regim, inte bara Frankrike utan också Bismarcks Tyskland, och inte bara det moderna samhället utan också den absoluta monarkin. Vi kommer senare att se ännu fler sorters regimer som diskuteras enligt detta mönster.

Det handlar om en utvidgning av begreppet bonapartism som Marx och Engels gjorde efter den ursprungliga analysen, en utvidgning där bonapartismen inte bara ges en bredare tillämpning utan till slut själv blir ett speciellt fall av ett ännu bredare begrepp. Dessa utvidgningar av begreppet bonapartism kommer att bli ämne för de följande fyra kapitlen.

Det var i sig själv inte något stort steg att tillämpa uppfattningen om den bonapartistiska staten på Bismarcks Tyskland. Det förebådades av Marx i slutet av 1850-talet, när den preussiska monarkin visade att den genomförde vissa av borgarklassens mål och strävanden samtidigt som den barskt uteslöt dess företrädare från den politiska makten. Vid denna tidpunkt var målet att ena Tyskland, om än under preussisk hegemoni och utan Österrike (”Lilla Tyskland”): förverkligandet av ett progressivt mål i reaktionär form.

> Reaktionen genomför revolutionens program. Denna skenbara motsättning utgör napoleonismens [bonapartismens] styrka, den napoleonism som än idag betraktar sig som huvudman för 1789 års revolution. … I reaktionens händer förvandlas förvisso revolutionens program till en satir över de revolutionära strävanden det handlar om, och således till ett ytterst dödligt vapen i händerna på en oförsonlig fiende. Reaktionen genomför revolutionens krav på samma sätt som

1 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 86.
2 *Ibid*, s 89.

> Louis Bonaparte genomför det italienska nationalistiska partiets krav.[3]

Bonaparte genomförde dock de italienska nationalisternas krav i den meningen att han ville ”befria” Italien genom att ersätta Österrikes styre med sitt eget. Den underförstådda motsvarigheten var att Bismarck genomförde den progressiva borgarklassens krav genom att ena Tyskland – under det reaktionära preussiska junkerdömets överinseende. Samhälleligt var jämförelsen inte helt komplett, ty medan det för italienarna inte skulle betyda så mycket att byta ut ett österrikiskt förtryck mot ett franskt, så skulle enandet av Tyskland *till och med under reaktionärt beskydd* kunna gynna, och gynnade verkligen, borgarklassen genom att driva på samhällets modernisering.

Men den andra jämförelsen, den mellan Bismarcks linje och bonapartismen, låg närmare till hands. Marx förknippade de tyska borgerliga progressivas entusiasm för Bismarck med deras entusiasm för Louis Bonaparte: ”Nu ser de vad en ’bonapartistisk’ regering innebär i Preussen.”[4] Bismarcks preussiska bonapartism välkomnades verkligen av borgarklassen, som ansåg att de ekonomiska fördelarna var intressantare än sina egna konstitutionella strävanden, även om Marx fördömde deras försumlighet: ”Att hon [Tyskland] återfinner sin *enhet* först i de *preussiska kasernerna* är ett straff som hon förtjänat mer än nog.”[5]

1. Bismarcks kupp

Det var Engels som tog upp och utvecklade jämförelsen mellan Bismarcks och Bonapartes regimer, först i en brevväxling med Marx och sedan i ett större verk.*

För honom var vändpunkten Bismarcks tillkännagivande i april 1866, som krävde ett tyskt parlament valt med allmän rösträtt. Under förberedelserna inför ett krig med Österrike var det den fanatiskt antidemokratiske monarkistiske junkern som hade blivit förespråkare av allmän rösträtt, inte de progressiva borgarna. Det var i sig själv en sorts statskupp, Otto von Bismarcks 18:e Brumaire (eller 2 december).

Innan dess hade Engels, precis som Marx, varit osäker på om det syntes någon ”bonapartism” i utvecklingen i Preussen. I ett brev från 1864 hade han i förbigående framställt det som att Bismarck ville efterlikna den franska kejsaren.[6] I en broschyr från 1865 om den militära och sociala politiken i Preussen hade han tagit med en direkt diskussion om bonapartismen som en möjlig utväg för reaktionen, även om beskrivningen av bonapartismen bara fördes fram i franska ordalag. Han hade

---

3 Marx, ”Die Erfurterei im Jahre 1859”, Marx/Engels, *Werke*, band 13, s 414.

4 Marx, ”Brev till Engels”, 17 november 1862, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 301.

5 Marx/Engels, ”Brev till Brunswick-kommittén”, augusti 1870, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 247.

* Vid några tillfällen hänvisade Engels tillbaka till det faktum att det var han som hade specialiserat sig på denna fråga, åtminstone i tryck: i ett brev från 1883 nämnde han att ”[den bonapartistiska monarkins] karakteristiska drag [har] Marx behandlat i ’*Den adertonde Brumaire*’ och jag i ’*Bostadsfrågan*’ samt på flera andra håll...”. (Engels, ”*Brev till E. Bernstein* ”, 27 augusti 1883, på marxists.org) Å andra sidan skrev han i en artikel från 1880 att Internationalens Generalråd ”omedelbart efter kriget 1870” hade skrivit att ”Ni, herr Bismarck, har störtat den bonapartistiska regimen i Frankrike *bara för att återupprätta den hemma*!”. (Engels, ”Le Socialisme de M Bismarck”, *Egalité*, 24 mars 1880.) Det verkar syfta på rådets Andra uttalande om kriget (september 1871), som skrevs av Marx. Men det finns inget sådant yttrande där. Marx’ rapport till 1872 års kongress (i Haag) innehöll ett stycke som liknar detta, om än inte särskilt mycket, och hursomhelst inte handlade om bonapartismen. Om vi förmodar att Engels var bekant med Marx’ utkast till *Pariskommunen*, kan han ha tänkt på ett stycke i det andra utkastet: ”Preussarna, som under grova krigsjubel betraktar det franska samhällets plågor och utnyttjar dem med girig beräkning som en Shylock och med nonchalant grovhet som en lantjunkare, straffas själva redan genom att [det bonapartistiska] kejsardömet planteras på tysk mark.” (Marx, ”The Civil War in France, Second Draft”, Marx/Engels, *Writings om the Paris Commune*, s 203.)

6 Engels, ”Brev till Marx”, 29 april 1864, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 293.

till och med öppet ställt frågan ”tänk om regeringen skulle … påbjuda direkt och allmän rösträtt?”[7]

Fyra dagar efter Bismarcks tillkännagivande försökte sig Engels, i ett brev till Marx, på att göra en första skiss av bonapartismen som ett vidare begrepp med betydelse för den borgerliga utvecklingen i allmänhet, inte bara lokalt.

> Så Bismarck har gjort sin kupp med allmän rösträtt, om än utan sin Lassalle [som nu var död men som hade uppmanat honom till denna linje]. Det ser ut som om den tyska bourgeoisien efter en del protester kommer att bifalla den, ty bonapartismen är i själva verket den moderna bourgeoisiens verkliga religion. Det står allt klarare för mig att bourgeoisien inte är av sådant virke att den själv kan härska direkt, och att en bonapartistisk halv diktatur därför är den normala formen, där det inte finns någon oligarki som mot god betalning kan ta över skötseln av staten och samhället i bourgeoisiens intressen, som här i England. Den fullföljer bourgeoisiens övergripande materiella intressen till och med mot bourgeoisien, men berövar bourgeoisien all del i själva den härskande makten. Å andra sidan är diktaturen själv tvungen att motvilligt anta bourgeoisiens materiella intressen. Så nu ser vi här herr Bismarck anta Nationalvereins [de proryska borgerliga liberalernas] program.[8]

Precis som i Frankrike var den politiska drivande kraften en jämvikt mellan klasserna, om än inte nödvändigtvis samma mönster av balans mellan klasserna: Bismarck försöker ”spela Bonaparte gentemot bourgeoisien med junkrarna bakom sig istället för bönder.”[9] (I själva verket räknade Bismarck också med att junkrarna skulle valla in böndernas röster och att Preussenvänliga ledare som Lassalle skulle göra samma tjänst inom arbetarklassen.) Dessutom insåg Engels att ”Bonapartes elev Bismarck” inte bara kunde agera som ombud för sin egen klass, junkerdömet. Historien hade en ironisk udd för Bismarck,

> som, för att under några få månader kunna vidmakthålla ett till synes feodalt och absolutistiskt styre i landet, utanför det driver bourgeoisiens politik med full kraft, bereder vägen för bourgeoisiens styre, slår in på vägar där framsteg bara går att uppnå med hjälp av liberala och till och med revolutionära metoder, och därmed dag för dag kastar sina egna junkrars principer i ansiktet på dem.

Det feodala partiet, skrockar han, ”storknar nu av den smörja som de måste äta på order av sin egen ledare.”[10]

Så småningom måste bismarckismen alltmer stråla samman med de borgerliga strävandena:

> Politiskt blir Bismarck tvungen att stödja sig på borgarna, som han måste ha på sin sida för att kunna hålla furstarna i schack. Den saken kanske inte är så aktuell just nu, när armén och hans egen prestige räcker till för att trygga hans ställning. Men han måste snart nog vädja till borgarna, om det så bara gäller att få parlamentet att acceptera centralregeringen, och den naturliga utvecklingen blir sedan att han eller hans efterträdare får söka sitt stöd hos dem även i andra frågor; på så sätt kommer han själv att i allt högre grad höra hemma i det borgerliga lägret, även om han nu – vilket är mycket möjligt – inte söker sig dit annat än när situationen *tvingar* honom till det.[11]

---

7 Engels, ”Die preussische Militärfrage...”, Marx/Engels, *Werke*, band 16, s 71-73.
8 Engels, ”Brev till Marx”, 13 april 1866, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 177. Detta stycke citeras även ovan s 222.
9 Engels, ”Brev till Marx”, 11 juni 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 227.
10 Engels, ”Brev till Marx”, 9 juli 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 235.
11 Engels, ”*Brev till Marx*”, 25 juli 1866, på marxists.org.

2. Engels första utkast

I sin artikel *I bostadsfrågan* från 1872 publicerade Engels ett första utkast till en bonapartistisk tolkning av bismarckismen.

Sammanhanget är viktigt, ty utkastet kommer direkt efter hans kraftfulla hävdande att: ”Staten är ingenting annat än de besittande klassernas, jordägarnas och kapitalisternas, samfällda makt över de utsugna klasserna, bönderna och arbetarna.” Men, frågar han, har reaktionärerna rätt när de påstår att i Tyskland, där borgarklassen inte härskar ännu, är ”staten ännu en i viss mån oavhängig, över samhället svävande makt, som just därför representerar hela samhällets intressen och inte något enskilt klassintresse”? (Man bör notera att två helt olika påståenden är inblandade här: det ena att staten ”svävar oavhängigt” över samhället, och det andra att den representerar hela samhällets intressen.) Engels förklarar: ”I verkligheten är även i Tyskland staten, sådan den består, den nödvändiga produkten av det sociala underlag som den vuxit upp ur.” Oavsett vilka slutsatser vi än må dra av denna speciella situation, så kan staten bara förklaras med avseende på samhällets klasstruktur, inte i första hand utifrån ”hela samhällets intressen”. I Preussen, fortsätter Engels, ser klasstrukturen ut så här:

> [Där] existerar, vid sidan av en alltjämt stark adel med stora jordegendomar, en relativt ung och framför allt mycket feg bourgeoisie, som hittills varken har tillkämpat sig det direkta politiska herraväldet som i Frankrike eller det mer eller mindre indirekta som i England. Men vid sidan av dessa två klasser finns det ett snabbt växande, intellektuellt högt utvecklat och för varje dag alltmer organiserat proletariat.

Detta blir den bonapartistiska jämviktens klassbas:

> Vi finner alltså vid sidan av den gamla absoluta monarkins grundbetingelse: jämvikten mellan jordadel och bourgeoisie, den moderna bonapartismens grundbetingelse: jämvikten mellan bourgeoisie och proletariat.
> Såväl i den gamla absoluta som i den moderna bonapartistiska monarkin ligger emellertid den utövande regeringsrätten i händerna på en särskild officers- och ämbetsmannakast, …[12]

Notera att medan Engels först (1866) hade tolkat den bismarckska klassjämvikten som i första hand ett balanserande mellan borgarklassen och junkrarna, ser han nu detta förhållande som en föråldrad del som fortfarande fanns kvar sedan den absoluta monarkin. Bonapartismens klart moderna del är jämvikten mellan borgarklassen och proletariatet. Det hade inte varit tydligt i den franska förebilden eftersom proletariatet tillfälligt hade knuffats i bakgrunden. Som Engels skrev senare, ”består [Bismarcks] hela bonapartistiska spel av att i tur och ordning spela ut arbetarna mot bourgeoisien och bourgeoisien mot arbetarna och därmed lura båda två.”[13]

Vad är denna byråkratiska ”kast” (ett lösligt begrepp för ett samhällsskikt som inte spelar samma roll som en avskild klass)? I Preussen hämtas den framförallt ur sina egna led (far till son) och delvis från den högre och lägre aristokratin, ”och till minsta delen ur bourgeoisin.” Denna kast har ett visst oberoende, men det innebär inte att *staten* är oberoende från klassamhället: ”Självständigheten hos denna kast, som förefaller att stå utanför och så att säga över samhället, ger staten ett sken av självständighet gentemot samhället.” Men bara ett sken. Under Preussens ”[skenkonstitutionalism] – en form som utgör såväl den nutida avlösningsformen för den gamla absoluta monarkin som den bonapartistiska monarkins existensform” upplöses de gamla statsformerna under inverkan från industriutvecklingen.[14]

12 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.
13 Engels, ”Brev till Pauli”, 30 juli 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 335.
14 Engels, *I bostadsfrågan*.

Det som äger rum är att den regerande byråkratin och aristokratin samhälleligt *smälter samman* med borgarklassen, genom att de gamla härskande elementen alltmer förborgerligas. De adliga aristokraterna träder in i ”spekulationens strömvirvel” på börsen, och aktiespekulanterna tar sig in i den adliga aristokratin. Både byråkraterna och adelsmännen vänder sig bort från den traditionella byråkratiska verksamheten, förskingring, till förmån för poster i företagen. När den gamla statens element faller sönder ”[förborgerligas] icke-borgerliga element dagligen allt mer”, och övergången lämnar snabbt den absoluta den bonapartistiska monarkins former. ”I alla ekonomiska frågor hemfaller den preussiska staten alltmer åt bourgeoisin.” Denna trend bromsas bara därför att borgarklassen fruktar de av dess egna krav som också ”ger det hotande proletariatet ett nytt vapen i händerna.”

> Och när statsmakten, d.v.s. Bismarck, försöker organisera ett eget livproletariat för att därigenom tygla bourgeoisins politiska verksamhet, vad är detta om inte ett nödvändigt och välkänt bonapartistiskt medel som inte förpliktar till någonting gentemot arbetarna utom några välvilliga fraser och på sin höjd ett minimum av statlig hjälp med byggnadsföreningar à la Louis Bonaparte?[15]

Krigsskadeståndet som klämdes ur det besegrade Frankrike (de ”franska miljarderna”) har ”givit det preussiska statsmaskineriets självständighet gentemot samhället en ny, kort galgenfrist”[16] genom att ge det en egen inkomstkälla, men eftersom den är tillfällig kan det inte ändra utvecklingen.

Kort sagt: Engels antar inte den stelbenta linjen att förneka att statsapparaten, och den ”kast” som verkar inom den, under bonapartismen åtnjuter ett visst självstyre gentemot det klassamhälle som den sköter. Men för det första är detta självstyre tillfälligt – eller rättare sagt konjunkturellt, det vill säga resultatet av ett visst styrkeförhållande, och för det andra innebär detta faktum inte det minsta att *staten* är ”en över samhället svävande makt” eller att den bara ”representerar hela samhällets intressen” snarare än ett faktiskt resultat av klassernas styrka i en föränderlig jämvikt.

Det är sant att denna samhälleliga verklighet knappast helt och hållet kan sammanfattas i de tänkvärda orden att staten ”bara” är ett utskott för att sköta den härskande klassens gemensamma angelägenheter. Men den återspeglar dessa ord som ett närmevärde, precis som Keplers rörelselagar gör i en mycket mer exakt vetenskap.

3. Klassförändringen

Denna första genomgång av den bismarckska bonapartismen täckte inte alla sidor. I en artikel följande år betonade Engels borgarklassens kraftlöshet och politiska försvagning under just den regim som genomförde dess ekonomiska strävanden, samtidigt som junkerdömet som fortfarande verkade härska politiskt, undergrävdes socialt. Ty ”[v]arje regering, inklusive den mest despotiska, tvingas, för att inte riskera att knäcka nacken, härska med ett öga på de existerande [samhälls-] förhållandena.”

> Junkerdömet var nödvändigt för det gamla Preussen, men var en belastning för ”Riket”. Precis som Bismarck tvärtemot sina tidigare åsikter hade varit tvungen att genomföra handelsfrihet, rörelsefrihet och andra borgerliga reformer – om än på ett byråkratiskt deformerat sätt – så dömde historiens ironi honom, den största junkern av alla, att till slut krossa junkerdömet. …[17]

Men borgarklassen fick det den behövde, även om det var byråkratiskt deformerat:

> Den tog åt sig äran för det faktum att Bismarck på grund av den historiska ställning han hade

15 *Ibid*.
16 *Ibid*.
17 Engels, ”Die ’Krisis’ in Preussen”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 293.

> försatt Preussen i, och de senaste 20 årens industriella utveckling, tvingades göra det som bourgeoisien själv hade varit alltför feg för att själv göra mellan 1848 och 1850. Den hade inte ens modet att tvinga sin Bismarck att genomföra dessa små reformer på ett klart och enkelt borgerligt sätt, utan att göra en polisstatlig röra av dem. Den jublade högt över det faktum att Bismarck tvingades ta itu med dess egna krav från 1846 genom att – stympa dem. Och kom ihåg, bara dess ekonomiska krav – saker som ettusen Bismarck inte kunde ha undvikit att genomföra även om de hade velat det. Vad gäller de *politiska* kraven, så tas dessa i bästa fall bara upp som en eftergift till anständigheten.

Av rädsla för klassen under var borgarklassen nöjd med att överlämna den politiska makten i starkare händer, i utbyte mot kontant betalning:

> Den preussiska bourgeoisien *vill* inte ha den politiska makten. Den har ruttnat innan den har mognat. Utan att någonsin ha haft den politiska makten är den redan lika degenererad som den franska bourgeoisien har blivit efter 80 års kamp och en längre period av makt. *Panem et circenses*, bröd och skådespel – det var vad de demoraliserade romerska plebejerna bad om från sin kejsare. *Panem et circenses*, bedragarprofiter och djurisk lyx – det är inte vad det preussiska folket utan den preussiska bourgeoisien ber om från sin kejsare. Tillsammans med sin kejsare sveptes de romerska plebejerna bort av de tyska barbarerna. Bakom den preussiska bourgeoisien reser sig de tyska arbetarnas hotfulla uppenbarelse.[18]

Denna autonomiserade stat hade stärkts av sina militära segrar på 1860-talet, följt av den förkrossande segern över Frankrike, och själva denna ökade styrka gjorde det nödvändigt för den att *byta sin klassbas*. Ett år senare skrev Engels i en annan artikel: ”Så försköt just den preussiska arméns segrar hela grundvalen för den preussiska statsbyggnaden; junkerherraväldet blev mer och mer odrägligt t.o.m. för regeringen.” Samtidigt måste en europeisk stormakt vara en *modern* makt: för ett Rike, ett imperium, krävdes en samhällsekonomisk modernisering. Och en ekonomisk modernisering förstärkte en annan klassförändring:

> Men samtidigt hade den rasande industriella utvecklingen med sin kamp mellan borgare och arbetare trängt undan kampen mellan junkrar och borgare, så att även i det inre den gamla statens sociala grundvalar utsattes för en fullständig omvälvning.

Detta förde den åtskillnad vi såg tidigare på tal: den föråldrade delen var den klassjämvikt som hade tagits över från den absoluta monarkin. Den moderna delen var den specifikt bonapartistiska jämvikten mellan borgarklassen mot proletariatet.

> Den sedan 1840 långsamt ruttnande monarkin hade till förutsättning haft kampen mellan adeln och bourgeoisin, i vilken den höll jämvikten; från det ögonblick då det inte längre gällde att skydda adeln mot bourgeoisins anlopp, utan att skydda alla besittande klasser emot arbetarklassens anstormning, måste den gamla absoluta monarkin fullständigt övergå i den särskilt för detta syfte utarbetade statsformen: den *bonapartistiska monarkin*.[19]

Bonapartismen, betonade Engels nu, är modern – den är ”i varje fall en modern statsform, som har till förutsättning feodalismens avskaffande.” Det var därför junkerledaren till och med måste offra junkerdömet, om han skulle kunna bli en europeisk maktutövare. ”Naturligtvis skedde detta i den mildaste form och på den populära melodin: Alltid sakta marsch framåt!” (Detta upprepade en gammal tysk visa, som av USA:s Högsta domstol har översatts som ”med högst behärskad fart”.) Junkrarna omvandlades till något som liknade engelska väpnare, ”och han behövde visst inte streta så särdeles emot, ty den ene är lika dum som den andre.” Således fullbordade Preussen sin

18 *Ibid*, s 294-295.
19 Engels, *Efterord till "Tyska bondekriget"*, på marxists.org.

borgerliga revolution i form av bonapartismen.[20]

I utbyte mot den bonapartistiska maktens ekonomiska välgärningar,

> överlåter bourgeoisin åt regeringen all verklig politisk makt, voterar om skatter, lån och soldater och hjälper till att avfatta alla nya reformer så, att det gamla polisväldet över misshagliga individer förblir i full kraft. Bourgeoisin köper sin sociala frigörelse undan för undan med att omedelbart avstå egen politisk makt. Naturligtvis är huvudmotivet, som gör en sådan överenskommelse oantastlig för bourgeoisin, icke fruktan för regeringen utan fruktan för proletariatet.[21]

4. Bonapartismens beståndsdelar

1887 började Engels skriva en sammanfattande redogörelse för Bismarck-perioden som skulle användas som en framställning av förhållandet mellan politiskt våld och samhällsekonomiska faktorer. (Den var tänkt att bli det nya fjärde kapitlet om Tyskland i en broschyr vars huvudinnehåll skulle bli ett nytryck av de tre kapitlen rörande teorin om våld i *Anti-Dühring*.) Även om *Våldets roll i historien* därför inte koncentrerade sig på frågan om bonapartismen, och i och med att den är ofullbordad också saknar en eventuell sammanfattning av frågan som Engels kanske hade tänkt sig, så låt oss ändå betrakta vad den innehåller för delvisa sammanfattningar och speciella betoningar.

1. *Bonapartismens historiska roll är att modernisera samhället*.

Under sin ”bästa period – fram till 1870”[22] i alla fall, vacklade Bismarck om denna inriktning. Han insåg att junkrarna inte var någon ”livsduglig klass”, och att endast borgarklassen hade någon framtid som härskande klass, och även om han inte drevs av omsorg om borgarklassen, så ”skulle existensen av hans nya Rike bli säkrare ju mer han gradvis förberedde det för en övergång till en modern borgerlig stat.”[23] Junkerdömet var hursomhelst till största delen bortom all hjälp och dess nedgång överhängande. Med hjälp av en politik av gradvisa och långsamma politiska eftergifter till borgarklassen, som hursomhelst var oundvikliga,

> skulle det nya Riket åtminstone ledas in på den väg där det kunde ansluta sig till de andra västeuropeiska länder som låg långt före det, och till sist skaka av sig de sista resterna av feodalism liksom den kälkborgerliga tradition som fortfarande kraftigt dominerade byråkratin. …[24]

Det var klokt av Bismarck ”att manövrera i riktning mot ett borgerligt styre”,

> kort sagt kapa av Tysklands enormt långa gamla fläta, och medvetet och definitivt leda in henne på en väg av modern utveckling, politiskt anpassa henne till sitt industriella tillstånd….[25]

Engels misstänkte aldrig att självutnämnda revolutionärer en dag skulle tolka denna roll som ett rättfärdigande av att ge politiskt stöd till den bonapartistiska moderniseraren. För honom var det ett objektivt bevis på hur det gamla samhället på ett eller annat sätt röjde vägen för en slutgiltig socialistisk seger. Som han skrev i ett brev apropå industrins snabba utveckling i Tyskland: ”hursomhelst börjar det gamla kälkborgerliga Tyskland till sist bli ett modernt land, och det är absolut nödvändigt för att hjälpa oss att komma framåt.”[26]

---

20 *Ibid*.
21 *Ibid*.
22 Dessa ord har tagits från Engels utkast till kapitlet i sin helhet, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 463.
23 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 419.
24 *Ibid*, s 420.
25 *Ibid*, s 420-421.
26 Engels, ”Brev till Bebel”, 7 mars 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 35, 450.

2. *Borgarklassen byter sina politiska rättigheter och makt i utbyte mot garantier för ekonomisk utveckling*.

Denna aspekt har redan betonats tillräckligt. I *Våldets roll i historien* intresserar sig Engels särskilt för de av borgarklassens ekonomiska intressen som krävde att Tyskland enades nationellt. Han förklarar i detalj varför uppsplittringen av den tyska staten ”inom kort oundvikligen blev en outhärdlig boja på den kraftigt växande industrin”, och därmed varför ”strävan efter ett enat ’fädernesland’ hade en klart materiell bakgrund.”[27] Nationens enhet var oupplösligt knuten till utrikespolitiken, och här passade borgarklassens och Preussens strävanden varandra.

> Bismarck ingrep. Det handlade om att upprepa Louis Napoleons statskupp, göra de verkliga styrkeförhållandena fullständigt klara för den tyska bourgeoisien, med våld skingra deras liberala illusioner, men genomföra de av deras nationella krav som sammanföll med Preussens önskningar….
> Under den pågående konflikten om författningen hade Bismarck till sitt yttersta bekämpat bourgeoisiens parlamentariska krav. Men han brann av iver att att genomföra dess nationella krav: de sammanföll trots allt med den preussiska politikens allra djupaste strävanden.[28]

Marx hade anmärkt att Bismarck ”började genom att bygga en despotism under åberopande av enhet”,[29] det vill säga att målet var hans ”despotism” och medlet löften om nationell enhet. För borgarklassen var målet enhet, och priset Bismarcks ”despotism”, att de underkastade sig den gamla statens politiska makt.

3. *Den bonapartistiska staten var tvungen att driva igenom klassens intressen till och med mot själva klassens eller dess oupplysta delars motstånd*.

Engels konstaterar att Bismarck ”uppfyllde bourgeoisiens vilja mot dess vilja”, det vill säga genomförde det borgarklassen egentligen ville även när den kämpade mot honom under konflikten om författningen.[30] Delvis berodde detta förhållande på föregående punkt, att byta politiska rättigheter mot ekonomiska fördelar. Men dessutom var olika borgerliga element inblandade, eftersom klassen bestod av olikartade delar och individer.

I synnerhet pekade Engels – precis som Marx hade gjort i *Adertonde Brumaire* – på sprickan mellan den företagande delen av borgarklassen och dess ideologiska del. De ideologiska talesmännen i parlamentet kunde inte vara så plumpt likgiltiga inför kraven på politisk konsekvens och demokratisk vältalighet. Ibland måste de lämnas i sticket, även om man fortfarande talade vitt och brett om dem. Det fanns

> en motsättning som liknade den i Frankrike 1851 mellan bourgeoisien i kammaren som ville hålla presidentens [Bonapartes] makt i schack och bourgeoisien utanför som ville ha lugn och ro och en stark regering, lugn till varje pris – en motsättning som Louis Napoleon löste genom att skingra bråkmakarna i parlamentet och ge bourgeoisiens stora massa lugn och ro….[31]

Bismarck var lika redo att massakrera författningen för att passa hans syften. Införandet av allmän rösträtt med hjälp av order uppifrån var ett medel som fanns tillhanda.

> Hade inte Louis Napoleon visat att det inte var någon som helst risk – om den hanterades rätt? Och var det inte just denna allmänna rösträtt som tillhandahöll ett medel för att vädja till folkets

27 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 378, 380.
28 *Ibid*, s 396, 398.
29 ”Intervju med Marx”, *Chicago Tribune*, 5 januari 1879, nytryck i broschyren *An Interview with Karl Marx in 1879* [sic, ska vara 1878], T W Porter, red, New York: American Institute for Marxist Studies 1972, s 22.
30 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 398.
31 *Ibid*, s 395-396.

> stora massa, och flirta lite med den nyss framväxande sociala rörelsen, om bourgeoisien visade sig vara bångstyrig?[32]

Ty proletariatets sociala rörelse var grön och stapplande, och Bismarck hade sina ”rojalistiskt preussiska socialister” (som Marx kallade dem) precis som Bonaparte hade sina Saint-Simonister i hälarna.

Fallet var tydligast avseende junkrarna, som inte kunde begripa att världen förändrades alls, eller att deras egen Bismarck gjorde rätt genom att svika dem utan att tveka. Deras ödlementalitet förstod bara att de blev *svikna*. Förvisso kunde de inte hindra Bismarck, ty denna klass var ett levande fossil som saknade verklig energi. ”Junkrarna har visat det i 60 år, under vilka staten hela tiden gjorde det som var bäst för dem, gentemot dessa don quijotars motstånd”.[33] Till och med när Bismarck lade fram en distriktsförordning som så långt som möjligt bevarade junkrarnas privilegier att utnyttja landsbygdens ”trälar”, kunde de inte annat än rasa mot införandet av all sorts förändringar:

> Men vad kan man säga om ers excellenserna junkrarnas dumhet, som blev arga som bortskämda barn mot den distriktsförordning som hade utarbetats helt i deras egna intressen, för att förlänga deras feodala privilegier, bara under en något modernare beteckning?[34]

Lika lite som F Ebert eller F D Roosevelt på senare tid fick Bismarck något tack för att ha räddat en skröplig klass från sina egna kortsiktiga överdrifter. Som Engels kommenterade 1890: ”Den aristokrati som Bismarck aldrig kunde lita på. De såg honom alltid som en förrädare mot den sanna konservatismen, och de kommer att vara beredda att kasta honom överbord….”[35] Ändå försökte Bismarck rädda så mycket som möjligt av deras klassprivilegier, precis som jordbrukslagstiftningen i Preussen före 1848 hade försökt ”att rädda så mycket som möjligt av feodalismen” (som Engels hade anmärkt i ett annat sammanhang).[36]

4. *Bonapartismen som statsform är inte beroende av den ansvariga diktatorns personliga kvalitéer.*

Det fanns ett avsevärt personligt inslag i Marx’ analys av Louis Bonapartes regim i *Den adertonde Brumaire* och i hans efterföljande artiklar i *New York Tribune*. Å ena sidan är Marx’ noggranna uppmärksamhet på huvudpersonens personlighet ett hälsosamt motgift mot myten att marxismen helt enkelt bortser från individens roll i historien. Det var nödvändigt att förklara hur denna utveckling ägde rum på ett specifikt ställe vid en specifik tidpunkt, och hur det enskilda inslaget blev en del av den struktur som de dominerande samhällskrafterna vävde. Men det finns en inneboende svårighet när en vetenskapsman bara kan studera ett enda unikt exempel på ett visst fenomen: exakt var går gränsen mellan det allmänna och det specifika?

Bismarckismen var ännu ett exempel på det bonapartistiska mönstret, och hjälpte därmed till att klargöra frågan. På det personliga planet räckte det att se skillnaden mellan tras-Napoleon och super-Junkern. ”Bismarck”, skrev Engels, ”är Louis Napoleon översatt från en fransk låtsasäventyrare till en preussisk lantjunkare och tysk studentkårsmedlem [*Korpsbursche*].”[37]

Han försökte hitta en gemensam grundval för de båda: ”Liksom Louis Napoleon är Bismarck en man med ett mycket praktiskt sinne och stor slughet, född affärsman och en listig sådan, som under andra omständigheter skulle ha tävlat med Vanderbilt och Jay Gould och de andra på New York-

32 *Ibid*, s 396.
33 *Ibid*, s 420.
34 *Ibid*, s 426-427.
35 Engels, ”The German Social Democrats”, *Newcastle Daily Chronicle*, 3 mars 1890.
36 Engels, *Till de preussiska böndernas historia*, på marxists.org.
37 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 394.

börsen….”[38]

> Hade inte Louis Napoleon blivit bourgeoisiens idol just på grund av att han upplöste deras parlament men ökade deras profiter? Och hade inte Bismarck samma affärstalanger som bourgeoisien beundrade så mycket hos den falske Napoleon?[39]

Men även om dessa kännetecknen tas för att gälla Louis Napoleon är de egentligen inte specifikt borgerliga. De återfinns i allmänhet hos framgångsrika organisatörer och omorganisatörer av stater under svåra förhållanden, inklusive Diocletianus och Charlemagne, liksom hos bolagsmanipulatörer. I samma stycke påpekar Engels träffande, att trots att Bismarck i grund och botten var så trångsynt att han inte kunde frigöra sig från sitt speciellt preussiska sätt att se på omvärlden och saknade intellektuellt nyskapande, så var han icke desto mindre skicklig på att använda andras idéer och var till skillnad från de borgerliga ledarna begåvad med energi och vilja.

Varje bonapartism delade ett likartat samhällspolitiskt innehåll, även om detaljerna givetvis skiljde sig: ”Bourgeoisien tillhandahöll målet för honom [Bismarck], och Louis Napoleon tillhandahöll vägen till målet. Bara sättet hur han genomförde det var Bismarcks eget verk.”[40] De två regimerna verkade också under olika ekonomiska omständigheter, vilket också ledde till olika ekonomiska resultat på kort sikt, och så vidare.[41] Vi behöver knappast tillägga att de två Bonaparte också blev dödliga medtävlare om herraväldet i Europa.

Det är inte bara den personliga faktorn som måste identifieras om de olika slumpartade beståndsdelarna i respektive bonapartismer ska urskiljas från den *specifikt bonapartistiska* faktorn. Ty precis som i alla verkliga historiska situationer var inte Bismarcks regim mer än Louis Napoleons regim en kemiskt ren eller laboratorieisolerad koncentrerad bonapartism – om man skulle kunna tänka sig något sådant. Precis som alla samhällsfenomen återfinns den i verkligheten bara i olika blandningar. Om tyskarna (som Engels konstaterade i ett brev) ”dröjt kvar i en förvirrad blandning av halvfeodalism och bonapartism”,[42] vad tillhörde då den gamla och den nya *-ismen*? Vad utgjorde bonapartismens *särdrag*?

5. *Kärnan i bonapartismen är statsmaktens autonomisering med avseende på alla klasser, inklusive de härskande klasserna*.

Vi påminner om att användandet av ordet *autonomisering* är vårt, inte Marx’ eller Engels’. Men det representerar den uppfattning som Engels utvecklar om Bismarcks förhållande till klasstrukturen.

”Som saker och ting låg till i Tyskland 1871”, skriver Engels, ”tvingades förvisso en person som Bismarck tillbaka till politiken att kryssa mellan de olika klasserna.” Det var i sig själv inte någon förebråelse: frågan var vart han var på väg. Det fanns tre möjligheter. Mot ett slutligt borgerligt styre? I så fall skulle hans politik åtminstone vara ”i överensstämmelse med den historiska utvecklingen.” I riktning mot att bevara den gamla preussiska staten? I så fall skulle den vara reaktionär. Eller gick hans politik i en tredje riktning? ”Om den helt enkelt ledde till att Bismarcks styre helt enkelt vidmakthölls, då var den bonapartistisk och destinerad att sluta som all bonapartism.”[43] Händelserna visade i själva verket att Bismarck ledstjärna var det tredje målet, eftersom han vidhöll att skära till Rikets konstitution ”efter sina egna mått.”

> Genom att balansera partierna i riksdagen och de separatistiska staterna i Förbundsrådet var det

38 *Ibid*.
39 *Ibid*, s 395.
40 *Ibid*, s 398-399.
41 För en kommentar om denna punkt, se Engels, ”Brev till Bebel”, 7 mars 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 450.
42 Engels, ”*Brev till Bernstein*”, 27 augusti 1883, på marxists.org.
43 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 421.

> ett steg till på vägen till hans personliga enmansstyre [*Alleinherrschaft*] – ännu ett steg på vägen till bonapartism.[44]

Således särskiljs den specifikt bonapartistiska inriktningen från en statlig politik som drivs antingen i borgarklassens eller den gamla preussiska härskande klassens intressen. Så småningom, klargjorde Engels, svängde Bismarck verkligen i riktning mot junkerdömet och återgick till sina egna klassrötter – och säkerställde sitt eget fördärv. För att följa denna tankekedja måste vi lämna manuskriptet till *Våldets roll i historien*, som slutar strax efter denna punkt, och övergå till hans noter om hur han planerade avsluta detta kapitel. Här är hans första punkt naturligtvis skissartad men helt klar:

> 1. Tre klasser: två ruttna, varav en [junkrarna] är på nedgång, den andra [borgarklassen] på uppgång, och arbetarna, som bara vill ha borgerligt 'fair play'. Således skulle ett kryssande mellan de två sistnämnda [vara] rätt – men nej! [Det är inte Bismarcks linje, istället är detta hans] Politik: stärka statsmakten i allmänhet och *speciellt* göra den ekonomiskt oberoende (järnvägsstationer, monopol), polisstaten och landbygdslagarnas juridiska principer.[45]

Under punkt två noterar Engels ”återställandet av polisstaten och det antiborgerliga rättssystemet (1876), dålig kopia av det franska”. Men sedan kommer Bismarcks ”fullständiga sväng i riktning mot junkrarna”, betecknad av skyddstullarna, det ”koloniala bedrägeriet” och så vidare. Men efter denna ”omsvängning” finns följande not under II.5: ”Samhällspolitisk à la Bonaparte. (a) Antisocialistisk lag och krossa arbetarorganisationer och arbetarfonder. (b) Socialreformistiskt skräp.”[46] Resultatet, i en kort och koncis not: ”Bismarck blir i slutet – reaktionär, idiotisk…. I brist på andra idéer träder junkern i förgrunden.”[47] Och sedan: ”Efter kriget 1870-71 … [är] Bismarcks uppdrag … fullbordat, och han kan åter degraderas till ordinär lantjunkare.”[48] Det var fortfarande lite av ”förvirrad blandning av halvfeodalism och bonapartism”, men i fallet Bismarck gjorde sig den borgerliga utvecklingens moderna faktorer mer och mer gällande.

Det är alltså uppenbart att det inte är förekomsten av en klassjämvikt, balanserandet av motverkande klasstryck, som i sig själv är bonapartismens särskiljande drag. Detta tillstånd skulle under dessa omständigheter möta varje statsman, och skulle göra det nödvändigt för varje ledare från den härskande klassen att driva en manövrerande politik. Bonapartismens kärna var att den utnyttjade detta förhållande för att göra statens autonoma ställning i förhållande till klasserna så stor som möjligt – ”stärka statsmakten i allmänhet och *speciellt* göra den ekonomiskt oberoende” – en autonomisering organiserad under ett ”personligt enmansstyre”, där den enda mannen är en person som inte fungerar som ordförande för *någon* klass' ”verkställande utskott”.

6. *Ändå blir det objektiva resultatet en samhällsomvandling, en ”revolution uppifrån”.*[*]

1848-1849 hade revolutionen underifrån misslyckats. Vid den tiden hade borgarklassen hoppats kunna genomföra en sammansmältning av de härskande klasserna med sig själv i toppen, och på sitt eget sätt. Under en kort stund hade en ”trippelallians mellan junkrar, byråkrater och borgare suttit

---

44 *Ibid*, s 423.

45 Engels, ”Die Rolle der Gewalt in der Gescichte – Abriss”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 464. Mina inpass inom klammerparentes försöker förklara innebörden.

46 *Ibid*, s 465.

47 Detta är från sista punkten i Engels skiss till kapitlet i sin helhet, *ibid*, s 463.

48 Engels, *Inledning till "Klasstriderna i Frankrike 1848-50"*, på marxistarkiv.se, s 5.

* Begreppet ”revolution uppifrån” blev (enligt Ladendorf) aktuellt i början av 1800-talet, speciellt genom F von Schlegel, som 1820 påstod sig ha uppfunnit det. Han använde det på den första bonapartismen, Napoleon I:s, i vars händer ”revolutionen … hade förvandlats till en stor despoti och revolution uppifrån.” (Ladendorf, *Historisches Schlagwörterbuch. Ein Versuch*, Trübner: Strasbourg 1906, s 271-272.

vid makten”, som Engels hade skrivit 1849.[49] Men denna allians vägrade stabilisera sig under den nya hegemonin. Alliansen föll samman, men även om borgarklassen fortfarande var skild från den politiska makten, så tvingade sig den misslyckade revolutionens uppgifter ändå på samhället. Något måste ge [efter] i spänningen mellan revolutionens värkar och den revolutionära klass som inte kunde förlösa den. Samma sammansmältning mellan klasser måste återupprättas – bara under de gamla klassernas herravälde och med andra styrkeförhållanden. Revolutionen som måste komma *kom* verkligen, men i den mest reaktionära form som var möjlig. Reaktionen genomförde revolutionens program, och som Marx hade förutspått långt i förväg förvandlas i ”reaktionens händer … revolutionens program till en satir över de revolutionära strävanden det handlar om, och således till ett ytterst dödligt vapen i händerna på en oförsonlig fiende”.

> Kort sagt [skrev Engels om Bismarck] var det en djupgående revolution som genomfördes med revolutionära medel. Vi är naturligtvis de sista att klandra detta. Det vi förebrår honom för är tvärtom att han inte var tillräckligt revolutionär, att han vara var en preussisk revolutionär uppifrån….[50]

Det var ”bara en halv revolution” som slutade med borgarklassens och junkrarnas intressen, även om den verkligen revolutionerade de föråldrade samhällsförhållandena. Således ”genomförde [Bismarck] sin statskupp, sin revolution ’von oben’, år 1866 gentemot tyska förbundet och Österrike och i inte mindre grad gentemot den preussiska konfliktkammaren.”[51]

Marx och Engels godtog inte den autonomiserade statens revolution uppifrån som en progressiv ersättning för revolutionen. Under 1850- och 1860-talen innehöll speciellt Marx’ journalistiska artiklar en storm av fördömanden och anklagelser mot de bonapartistiska regimerna som mäter sig med hans andra skrifter. Dessa regimers objektiva historiska roll var ett faktum som måste accepteras. Men de såg också det faktum att de var ”ett ytterst dödligt vapen i händerna på en oförsonlig fiende”. Det första faktumet var avhängigt av en samhällsanalys – en vetenskaplig bestämning av läget i landet, det andra av att ha antagit en social ståndpunkt – att ha valt sida i ett klasskrig.

49 Engels, ”Die Debatte über das Plakatgesetz”, *Neue Rheinische Zeitung*, 27 april 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 441.
50 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 400.
51 Engels, *Inledning till "Klasstriderna i Frankrike 1848-50"*, s 5.

Kapitel 17 Bonapartismen och den ”progressiva despoten”

I ett centralt stycke (som citerades i början av föregående kapitel), där Engels räknar upp de sorters stater som kännetecknades av ”en viss självständighet” från klasserna i jämvikt, kan vi se att han tar med både det första kejsardömets bonapartism under Napoleon I och Louis Bonapartes bonapartism. Medan bismarckismen fick Marx och Engels att utsträcka det bonapartistiska mönstret geografiskt kan vi här se dem utvidga det bakåt i tiden.

Ordet *bonapartist* eller *bonapartism* var givetvis vanligt under Napoleon, och syftade på hans anhängare. Men i det stycke som diskuteras använde Engels det uppenbarligen i den nya meningen en sorts autonomiserad statsmakt. Bonapartismen var mindre väl utvecklad under farbrodern än under brorsonen men ändå synlig. Hur yttrade den sig under den förste Napoleon?

1. Napoleons stat

En av Marx’ första politiska uppfattningar var en djup fiendskap mot Napoleon som militär despot och folkförtryckare, men den dämpades av en beredvillighet att erkänna hans storhet som militärt och statsorganiserande geni, och genom att medge hans progressiva samhällsroll att krossa den gamla regimen utanför Frankrike, speciellt i Tyskland. Denna kombination var vanlig bland tyska liberaler och vänstermänniskor, i synnerhet i Rhenlandet där Napoleons arméer hade gjort sitt arbete på det mest genomgripande sättet. Redan ett brev från Marx’ far till sin 19-årige son fördömde Napoleon som förtryckare av den fria tanken, även om fadern inte var någon Frankrikevän utan snarare lärjunge till upplysningen.[1] Samma år belyste Marx’ ungdomliga ”humoristiska roman” *Scorpion och Felix* (för att ge ett exempel på den positiva sidan) tesen att jättar följs av pygméer och genier av träaktiga brackor, med exempel som innefattade skillnaden mellan Napoleon I och Louis Philippe.[2]

Dessa fall återspeglar det politiska klimat som omgav Marx’ ungdomliga medvetande, men samma mönster råder i grund och botten i den första större hänvisningen till Napoleon i hans politiska skrifter. I brevväxlingen från 1843 som publicerades i *Deutsch-Französische Jahrbücher*, framställer den nyblivne socialisten Marx Napoleon som en despot som exemplifierar påståendet att ”despotismens enda tanke är förakt för människan, den avhumaniserade människan”, även om despoten är en som är ”förmögen till stora mål, som Napoleon före sitt dynastiska vansinne”.[3]

Under decennier framåt upprepade Marx ofta denna jämförelse mellan jättar och pygméer när han ställde Louis Bonaparte mot Napoleon, ”brorsonen” mot ”farbrodern”.[4] Napoleons progressiva inverkan på Tyskland ifrågasattes inte: *Den tyska ideologin* erkände till exempel vederbörligen hans tjänster att ”städa ur Tysklands Augiasstall”.[5] Under revolutionen 1848-1849 kunde den preussiska regimens demokratifientliga brott bara jämföras med den ”napoleonska diktaturen över pressen”. Ändå måste man medge, att om Frankrike trånade efter Napoleon efter Bourbons restauration, så var det bara ”därför att ett genis despoti är mer uthärdlig än en idiots despoti.”[6]

1 ”H Marx, brev till Karl”, 2 mars 1837, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 629.
2 Marx, ”Einige Kapitel aus Scorpion und Felix/Humoristischer Roman”, *MEGA* I, 1.2, s 85-86.
3 Marx, ”Briefe aus den ’Deutsch-Französische Jahrbüchern’”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 340.
4 Särskilt ofta i *Den Adertonde Brumaire*; för ett annat sammanhang, se t ex, Marx, ”*Brev till J B Schweitzer*”, 24 januari 1865, på marxists.org.
5 Marx/Engels, *The German Ideology*, s 209.
6 Marx, ”Der preussische Pressgesetzentwurf”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 241; Marx, ”Ein Bourgeois-aktenstück”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 152; jmfr också Marx' jämförelse mellan Napoleons despotism och Preussens despotism i Marx/Engels, ”Der erste Pressprozess der ’Neuen Rheinischen Zeitung’”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 226.

Marx' första uttalande om bandet mellan Napoleon och begreppet bonapartism finns intressant nog långt innan han utvecklade detta begrepp i *Den Adertonde Brumaire*, och till och med innan han fullt ut hade utvecklat klassteorin om staten. Det återfinns i *Den heliga familjen.* Det faktum att det uppträder så tidigt innebär att vi har att göra med rötterna till begreppet bonapartism, inte en tillämpning av det.

Analysen i *Den heliga familjen* rör sig om förhållandet mellan den franska revolutionen och de sociala klasserna. Revolutionen öppnade samhället för ett borgerligt styre, men Marx ser att den jakobinska vänstern – här representerad av Terrorn – ville gå utöver enbart borgerliga intressen. Robespierre misslyckas. Den termidorianska reaktionen leder till Direktoratet.

> Under *Direktoratets* regering brister *det borgerliga samhället* – som revolutionen hade befriat från de feodala bojorna och officiellt erkänt, trots att *terrorn* ville offra det till en gammal [sorts] politiskt liv – ut i mäktiga strömmar av liv.

Det var mot den liberala borgarklassens blomstring under Direktoratet (fortsätter Marx) som Napoleon riktade sin statskupp den 18:e Brumaire. Var alltså Napoleon helt enkelt antiborgerlig? Frågan är tvetydig. Han ville inte upphäva revolutionens accepterande av det borgerliga samhället (kapitalismen som samhällssystem). Än mindre hade han lust att vrida tillbaka samhällsförhållandena till förborgerliga spår. Borgarklassen skulle förvisso dominera i civilsamhället, men den napoleonska staten måste dominera hela civilsamhället, inklusive borgarklassen.

Låt oss se hur Marx framställer denna centrala tanke:

> Napoleon var den *revolutionära terrorns* sista kamp mot det *borgerliga samhället* … och dess politik. Förvisso hade Napoleon redan en klar bild av den *moderna statens* inre väsen, att det baserade sig på det borgerliga samhällets obehindrade utveckling, det privata intressets fria aktivitet, och så vidare. Han bestämde sig för att värdesätta och försvara denna grundval. Han var inte någon drömmande terrorist.[7]

Det var den proborgerliga sidan.[*] Nu den andra:

> Men på samma gång betraktade Napoleon ändå *staten* som ett *mål i sig själv*, och det civila [*bürgerlich*] livet bara som skattmästare och som dess *underordnade*, som inte skulle ha någon *egen vilja*…. Han tillfredsställde den franska nationalismens egoism i övermåttan, men han krävde att bourgeoisien skulle offra affärer, egen njutning, välstånd, etc., närhelst det politiska målet att erövra krävde det. Han förtryckte på ett despotiskt sätt det borgerliga samhällets liberalism – dess dagliga praktiks politiska ideologi – men han visade heller inte någon större aktning för dess viktiga *materiella* intressen, handel och industri, närhelst de hamnade i konflikt med hans politiska intressen. Hans förakt för industrins affärsmän kompletterar hans förakt för *ideologi*. Det han inrikespolitiskt bekämpade det borgerliga samhället för var också dess opposition mot staten, förkroppsligad i honom själv, som ett absolut mål i sig själv.[8]

---

7 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 165.

* Det kraftfullaste uttalande om denna sida som Marx gjorde senare finns i *Den Adertonde Brumaire*, men det skiljer sig inte på något grundläggande sätt från det som redan hade sagts i *Den heliga familjen*. Napoleon "skapade i det inre av Frankrike de betingelser, under vilka den fria konkurrensen först kunde utvecklas, den parcell-uppdelade jordegendomen utsugas, nationens frigjorda industriella produktivkraft användas, och på andra sidan de franska gränserna sopade han överallt bort de feodala formerna i den mån det var nödvändigt för att skaffa det borgerliga samhället i Frankrike en motsvarande tidsenlig omgivning på den europeiska kontinenten." Men, fortsätter han, när det var färdigt måste Napoleon försvinna tillsammans med de andra "förhistoriska kolosserna" för att lämna plats åt borgarklassens "verkliga tolkar och talesmän" och "dess verkliga härförare". (Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 3.) Napoleon I:s bonapartistiska sida tas inte upp i detta sammanhang.

8 Marx/Engels, *The Holy Family*, s 166.

Denna napoleonska uppfattning om en autonomiserad stat som främjade en borgerlig utveckling för att *statens* intressen skulle gynnas, hade under de rådande sociala omständigheterna förvisso inte någon framtid. På en tidigare sida i *Den heliga familjen* hade Marx redan skrivit att de borgerliga intressena ”var så starka att de med framgång övervann såväl Marats penna, terroristernas giljotin och Napoleons svärd som huset Bourbons krucifix och blåa blod.”[9] Men det var Napoleons strävande i denna riktning som utgjorde det första kejsardömets speciella bonapartism, oavsett hur säkert dömd den var vid den tiden.

Ett frågetecken kvarstår. Vi kan absolut inte automatiskt anta att en viss analys i *Den heliga familjen* utgör en kontinuitet med den mogne Marx’ tänkande, om inte samma analys upprepas senare. Tyvärr tog aldrig Marx upp temat om den förste Napoleons bonapartism direkt vid något senare tillfälle.[*] Men Engels gjorde det, om än kortfattat. Dessutom är det både i fallet Marx och Engels värt att notera hur konstant deras åsikt om mannen är.

I en pamflett från 1860 förknippade Engels Napoleon med den senare Bonaparte i en mindre aspekt och i förbigående.[§] Men mycket senare gav figuren general Boulanger honom ännu en möjlighet, när han kommenterade den nya spirande Bonapartes valseger 1889. Detta, skrev han, återspeglar:

> ett otvetydigt återupplivande av det bonapartistiska elementet hos figuren från Paris. Detta återupplivande var lika mycket ett resultat av missnöje med den borgerliga republiken, såväl 1798 [i själva verket 1799: Napoleons statskupp] som 1848 och 1889, men det tog bara denna speciella inriktning – vädjan om en samhällsfrälsare – som en följd av en chauvinistisk strömning.[10]

Här betonas bonapartismens antiborgerliga sida, liksom i ett uppföljande brev om samma ämne, som förknippar Napoleon I, Napoleon III och Boulanger med ”bonapartismens utbrott, vädjan om en frälsare som ska tillintetgöra den elaka bourgeoisien som har krossat revolutionen och republiken” – vilket återspeglar ”den negativa sidan hos denna revolutionära figur från Paris – den chauvinistiska bonapartismen….”[11]

2. Napoleon den stores litenhet

Såtillvida som Marx’ och Engels’ övergripande inställning till Napoleon förändrades senare i livet så var det bara i riktning mot en våldsammare motvilja, mindre mildrad av erkännanden om positiva landvinningar.

Även om Marx’ journalistiska artiklar på 1850-talet ständigt hånade Louis Bonaparte i motsats till

---

9 *Ibid*, s 110.

* Den närmaste ansatsen är en anmärkning i *Den Adertonde Brumaire* som gällde gemensamt för ”den absoluta monarkin, under den första revolutionen, under Napoleon”. I alla tre fallen ”var byråkratin endast medlet för att förbereda bourgeoisins klassherravälde” – d.v.s. objektivt, inte avsiktligt – medan: ”Under restaurationen, under Louis Philippe, under den parlamentariska republiken var den ett instrument för den härskande klassen, hur mycket den än strävade efter allenaherravälde.” (Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 53.) Vi kommer att återvända till detta stycke i kapitel 20.

§ I *Savoy, Nice och Rhen* erinrar Engels om när general Anselmes trupper intog Nice och helt okontrollerat utsatte staden för plundring och våldtäkt. ”Detta var den ursprungliga kärnan till den senare italienska armén, med vilken general Bonaparte erövrade sina första lagrar.” Engels fortsätter och hoppar till en jämförelse med brorsonen: ”Det verkar som om bonapartismen i början alltid måste grunda sig på slöddret [*Lumpentum*]; utan en 10 december-förening skulle den inte ha kommit någon vart.” (Engels, ”Savoyen, Nizza und der Rhein”, Marx/Engels, *Werke*, band 13, s 598.) Men vad gäller en historisk analys är brutala soldater knappast samma sak som bonapartistiska stormtrupper. Engels vill koppla ihop Napoleon med den senare Bonaparte men lyckas inte riktigt här.

10 Engels, ”Brev till Lafargue”, 4 februari 1889, Engels/Lafargue, *Correspondence*, band 2, s 193.

11 Engels, ”Brev till Lafargue”, 16 april 1890, *ibid*, s 371.

Napoleon vad gällde begåvning (ett mönster som slogs fast för hela Frankrike när Victor Hugo betecknade kejsarens efterapare som ”Napoleon den lille”), så var han lika beredvillig att fördöma ”Napoleon I:s grymma despoti”. När han fördömde Louis Bonaparte för att fylla Paris’ salonger med polisspioner, lade han till: ”precis som på den [förste] kejsarens tid”.[12]

Det Marx oftast angrep var all benägenhet till ”Napoleonkult”, som vi återfinner hos den påstådde frihetsivraren Proudhon.[13] I sina viktigaste verk om Frankrike slog Marx mot ”den traditionella övertron på Napoleon”, ”napoleonkulten” eller ”napoleonlegenden”. Han förknippade Thiers som smickrande historiker om Napoleon med Thiers som Pariskommunens slaktare. Bondekulten om Napoleon var en ”villfarelse” eller fantasi, precis på samma sätt som både Thiers och kejsaren han skrev om var notoriska lögnhalsar.[14]

”Både fadern och dottern [Jenny] hatade Napoleon I”, berättade dr Kugelmanns dotter för att förklara varför Jenny besvarade frågan ”De personer i historien jag ogillar mest” med: ”Bonaparte och hans brorson.” Det var ofta för att skymfa brorsonen som den ”verklige Napoleon” kunde tillerkännas sin genialitet, som när Marx upprepade skämtet att ”*Napoléon le premier a eu génie, Napoléon le troisième a Eugénie*” [Napoleon I har sitt geni, Napoleon III har Eugénie]. Ungefär vid samma tid bad Marx Engels om ett urklipp ur en nyutkommen berättelse som avslöjade ”hjältens [Napoleons] gemena uppträdande” så att dottern Jenny kunde vinna en diskussion.[15]

Det finns två längre fördömande av Napoleon hos Marx.

Han ägnade en artikel i *New York Tribune* åt att visa att den dåvarande Bonapartes kvävande av rättigheter och pressfrihet bara upprepade ”den sjaskiga roll som uppfanns och spelades av Napoleon den store”, och protesterade i själva verket mot namnet ”Napoleon den store” för att det gynnade ”Napoleondyrkan”. Marx tillade: ”Det är lämpligare att klargöra för den nuvarande generationen att Napoleon den lille [Louis Bonaparte] i själva verket symboliserar Napoleon den stores litenhet.”[16] Denna artikel var en utveckling av en anmärkning som Marx hade gjort redan två månader tidigare i ett brev till Engels: Bonaparte ”kopierar bara sin påstådda farbror. Han … personifierar på ett ytterst beundransvärt sätt den store Napoleons litenhet.”[17]

Och återigen: i en detaljerad anklagelse mot Frankrikes politik gentemot Polen, utvecklade Marx tesen att Napoleon förrådde Polens självständighet, och till och med på hemmaplan ”föredrog denna despot att underkasta sig koalitionen, istället för att efter sitt nederlag vid Waterloo föra ett verkligt *nationellt* och *revolutionärt krig* i Frankrike.”[18] I sin bok *Herr Vogt*, hudflängde Marx Napoleons förräderi mot Venedigs självständighet ”till Österrikes despotiska ok”.[19] I en syftning på Napoleons invasion av Spanien kritiserade han den också som ”Napoleons bemäktigande”, men medgav sam-

12 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 13 mars 1854; Marx, ”Brev till Lassalle”, 23 februari 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 498.

13 Se Proudhon, *Carnets de P-J Proudhon*, 4 band, Paris: Rivière 1960-1974, band 1, s 286-288, 356-357, band 2, s 333, band 3, s 124, 134 – bland många stycken. Desillusion verkar börja med band 3, s 200.

14 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, s 35; Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 1; Marx, *Pariskommunen*, s 18, 30.

15 Franzisca Kugelmann, i *Reminiscences of Marx and Engels*, s 280-281; Marx, ”Brev till Engels”, 10 februari 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 436.

16 Marx, ”The French Trials in London”, *New York Tribune*, 27 april 1858.

17 Marx, ”Brev till Engels”, 14 februari 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 281.

18 Marx, *Manuscripte über die polnische Frage*, Haag: Mouton 1961, s 187-188; se sid 181-188 för hela fallet Napoleon. För Marx’ tal om denna fråga i Internationalens Generalråd, se *GCFI*, band 1, s 56, 61-62, 380 (not 28); även Collins & Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement. Years of the First International*, London: Macmillan 1965, s 107-108. För Engels om Napoleons förräderi mot Polen, se Engels, Förord till *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

19 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels. *Werke*, band 14, s 519-520, fotnot.

tidigt det faktum att på de ställen där Napoleons arméer invaderade landet, ”sopade [de] bort alla kloster- och feodala institutioner från jordens yta, och införde moderna administrationssystem.”[20] Detta dubbelsidiga omdöme är mycket likt Marx’ omdöme om den brittiska imperialismens roll i Indien, som kombinerade politisk fientlighet med erkännande av imperialismens moderniserande inflytande.

Senare gav Marx till och med en annan betoning i sin bedömning av Napoleons förhållande till den europeiska reaktionen. Den kommer i en förändring mellan det första utkastet och den slutliga versionen av *Pariskommunen*. I det första utkastet skriver Marx om den förvuxna franska statsapparaten, som ”uppnådde sin fulla utveckling under den förste Bonapartes herravälde”, att den under Napoleon ”inte bara utnyttjades för att kuva revolutionen och avskaffa alla folkliga friheter, utan också var ett av den franska revolutionens verktyg för att attackera utomlands, att istället för de feodala monarkierna på kontinenten skapa stater som mer eller mindre liknade Frankrike.” Liksom tidigare ställs här despotismen på hemmaplan mot ett progressivt resultat utomlands. Men i motsvarande stycke i den slutgiltiga versionen beskrivs Napoleons ”första kejsardöme” bara som att det ”självt hade framskapats genom det gamla halvfeodala Europas koalitionskrig mot det moderna Frankrike.”[21] Det är en avsevärd förändring här, från att i något avseende se Napoleons regim som ”ett av den franska revolutionens verktyg”, till att betrakta den som att den i absolut mening hade ”framskapats” av själva den europeiska reaktionen.

Engels’ utveckling var likadan. Under sin försocialistiska litterära period 1840-1841 talade han om Napoleon både med motvilja som despotisk härskare och med respekt som trots allt ansvarig för progressiva samhällserövringar – och räknade upp dessa erövringar som befrielse av judarna, juryrättegång och ett förnuftigt civilrättsligt system. ”Heines dyrkande av Napoleon är främmande för [det tyska] folkets känslor”, påstod han.[22] När Napoleons kropp flyttades till Les Invalides, publicerade han å andra sidan en dikt som både visade lättnad över att den napoleonska eran var slut och respekt för mannen. Det var bra att ”Europas gissel, Frankrikes gud” hade dött ”som Alexander, utan konsekvenser”; och

> Kejsaren sover, och tystnat har ’Te Deum’;
> Ett storslaget svepning hänger över den fromma stenen.
> Hela det stora kapellet är hans mausoleum!
> En död gud ligger begravd, alldeles ensam.[23]

Denna tudelade uppfattning fortsatte utan några avgörande förändringar sedan han hade omvänts till socialismen. Napoleon upprättade en ”ohöljd despoti”, som ställdes mot Babeufs mål ”verklig frihet”; samtidigt uppskattades hans progressiva inverkan på Tyskland som ”krossare av det gamla feodala samhället”, även om ”ju längre han härskade, desto mer förtjänade han sitt slutliga öde.”[24]

Hos den senare Engels är omnämningarna av Napoleon mer enhetligt fientliga.* ”Code Napoléon”

---

20 Marx, ”Revolutionary Spain”, del 1, *New York Tribune*, 9 september 1854, och del 6, *ibid*, 24 november 1854.

21 Marx, ”The Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 148-149; och slutversionen i *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 24. Den sistnämnda formuleringen fanns redan i det andra utkastet, se Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 197.

22 Engels, ”Brev till Graeber”, december-februari 1840, Marx/Engels, *Werke*, Suppl 2, s 442; Engels, ”Immermanns ’Memorabilien’”, *ibid*, s 146-147; Engels, ”Ernst Moritz Arndt”, *ibid*, s 120, 122.

23 Engels, ”Der Kaiserzug”, Marx/Engels, *ibid*, s 139-140.

24 För den första sidan, se Engels, ”Progress of Social Reform on the Continent”, *New Moral World*, 4 och 18 november 1843; Engels, ”The Condition of England: 1. The Eighteenth Century”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 13. För den andra, se speciellt ”The State of Germany”, *Northern Star*, tre artiklar 25 oktober-4 april 1846; ”Deutscher Sozialismus in Versen und Prosa”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 233.

* Huvudsakligt undantag är fortfarande Napoleons progressiva roll i att modernisera de tyska staterna. Exempelvis:

var i själva verket revolutionens verk, och ”förfuskades” bara av Napoleon. Han var faktiskt något av en bluff som Boulanger; bondekejsaren Napoleon var en ”legend”.[25] I en Första maj-hälsning till de spanska socialisterna påminde Engels om motståndet mot ”Napoleons utländska invasion och tyranni”. Därefter inledde han ett längre fördömande av Napoleon, ”den så kallade representanten för den borgerliga revolutionen, i själva verket en despot i sitt eget land och erövrare av grannfolken”, men det utelämnades i den slutgiltiga versionen.[26] I sin inledning till Marx’ *Klasstriderna i Frankrike* ställde han Pariskommunen mot den byråkratiska statsapparat ”som Napoleon skapat 1798”. Som vi såg ovan hade Marx gjort samma koppling i sitt första utkast till uttalande om Kommunen, när han skrev att den förvuxna statsapparaten ”uppnådde sin fulla utveckling under den första Bonapartes herravälde”, och att den under honom utnyttjades ”för att kuva revolutionen och avskaffa alla folkliga friheter”.[27]

Vanligtvis tillät sig Engels en nickning i förbigående till Napoleons progressiva effekt när sammanhanget var den ryska tsarismens expansion, även om han betonade Napoleons förräderi mot de europeiska nationella rörelserna. I en artikel från 1890 om Rysslands utrikespolitik gick han igenom tsarens relationer till Napoleon. ”Den franska revolutionen hade sått sin vildhavre och själv avlat sig en härskare, en Napoleon. … Nu erbjöd Napoleons framträdande [den ryska diplomatin] tillfälle till nya framgångar”. Napoleon spelade med i Rysslands spel tills deras imperialistiska vägar skiljdes åt över tsarens försök att dominera de tyska staterna. Austerlitz höll Rhenlandet fritt från ryskt herravälde, och givetvis ansåg Engels att Napoleons herravälde objektivt var att föredra: ”Det franska oket var åtminstone ett modernt sådant, som tvingade de tyska furstarna att röja upp bland de skändligaste anakronismerna i sitt hittillsvarande levnadssätt.” Det finns en hel del mer om Napoleons åsidosättande av olika nationella intressen – Finlands och Turkiets såväl som Polens – när han spelade sitt imperialistiska schackspel med Ryssland. Men ”[s]egern över Napoleon var de europeiska monarkiernas seger över den franska revolutionen, vars sista fas varit det napoleonska kejsarriket”.[28]

3. Politisk opposition

Vanligtvis har man inte insett betydelsen av Marx’ och Engels’ fiendskap mot den förste Bonapartes ”progressiva” despotism, i synnerhet om vi kommer ihåg att denna fientlighet ökade när deras politik mognade.

Det är ett bra exempel, för det första därför att de ofta förekommande påståendena om en *personlig* faktor i Marx’ politiska antipatier uppenbarligen inte har någon grund i detta fall. (I allmänhet är mönstret hos Marx att uttryck av personlig motvilja härrör ur politisk fiendskap, inte tvärtom.) För det andra kom Napoleon I så tidigt att han inte klart ställdes mot en proletär rörelse, och inte heller hade socialismen ännu uppträtt som ett livskraftigt alternativ. Det borde göra honom till en bra kandidat för att få stöd som en historiskt progressiv moderniserare, så despot han må vara.

”Skapare av den tyska bourgeoisien var Napoleon.” (Engels, ”Der Status Quo in Deutschland”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 45.) I detta avseende kritiserades Napoleon för att inte ha gått långt nog: ”Han är alltid revolutionär mot furstarna”, konstaterade Engels, men tillade: ”Napoleons misstag 1806 var att han inte krossade Preussen helt och hållet.” (Engels, ”Notes on Germany/Introduction”, i Engels, *The Peasant War in Germany*, Moskva: Foreign Languages Publishing House 1956, s 231. [Ej i svenska översättningen på marxists.org – öa.])

25 Engels, *Die Mark (Marken)*, på marxists.org; ”Brev till P Lafargue”, 19 mars 1888, *Engels & Lafargue, Correspondence*, band 2, s 107; *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

26 Engels, ”Till de spanska arbetarna, 1 maj 1893”, ursprungligen på spanska, här översatt från tyska versionen i Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 405.

27 Engels, ”Inledning” till *Pariskommunen*, s 6; Marx, ”The Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 149.

28 *Den ryska tsarismens utrikespolitik*, på marxists.org.

Men ett sådant sätt att närma sig frågan var helt främmande för Marx' och Engels' politik. De var fullt förmögna att inse att en regim var historiskt progressiv i objektiv social mening, utan att blanda ihop det med kriterier för politiskt stöd, lika lite som de skulle drömma om att bli politiska anhängare till eller försvarare av den industriella revolutionens ”progressiva kapitalister”.* För dem var det klasskampen som var politikens prövosten – de lägre klassernas kamp mot förtryck och utsugning, idag såväl som på Spartakus' eller Napoleons tid. En politisk ståndpunkt var att välja sida i ett klasskrig.

Följaktligen upplevde de inte den minsta motsättning mellan att inse en bonapartisms (till exempel Bismarcks) objektiva historiska resultat och uppmana till det allra hårdaste politiska motstånd mot den. En despots eller utsugares objektiva progressiva sidor innebar bara att historien tvingade fienden att hjälpa ens sak oaktat sig själv: det kunde inte för ett ögonblick få en att ändra sig angående vilken sida man stod på. Tvärtom var det bara en fortsatt klasskamp underifrån som kunde tvinga fram de största historiska fördelarna ur de ”progressiva” samhällskrafter som drev fram ens fiende på sin väg.

Det var den inställning som Engels bestämt men sorgset förklarade när det blev tydligt att Bismarck genom de preussiska militära framgångarna befann sig i en ställning för att på sitt sätt genomföra det sedan länge efterlängtade enandet av Tyskland: den situation som diskuterades i början av föregående kapitel. Ett progressivt mål genomfördes, men inte på *vårt* sätt. Och Engels medger att ”vi i likhet med alla andra måste acceptera faktum, vare sig vi vill eller inte.”

> En fördel med detta är att läget förenklas: genom att de många små huvudstädernas roll blir en annan, förstärks möjligheterna att genomföra en revolution; i alla händelser kommer utvecklingen att gå snabbare. Ett tyskt parlament är ju också någonting helt annat än en preussisk kammare. Småstaternas maktapparater kommer att sopas undan, åtskilligt lokalt maktmissbruk kommer då att försvinna, och äntligen blir våra partier verkligt nationella.
> Den värsta nackdelen är den lika olyckliga som oundvikliga konsekvensen att den preussiska mentaliteten sprider sig över hela Tyskland. En annan beklaglig sak är de österrikiska söndringstendenserna, som kommer att leda till att de slaviska elementen gör en hastig frammarsch i Böhmen, Mähren och Kärnten. Detta är tyvärr saker som man inte kan göra någonting åt.
> Enligt min åsikt bör vi därför helt enkelt acceptera vad som har skett – utan att därför påstå att vi gillar det – och i största möjliga utsträckning begagna oss av de ökade möjligheter vi fått att bygga upp vår *nationella* organisation och ena det tyska proletariatet.[29]

Marx svarade och samtyckte: ”Jag är helt ense med dig om att de snuskiga angelägenheterna måste tas som de är. Men det är skönt att vara långt borta under denna smekmånadsperiod” – medan de tyska staterna samexisterade under Preussen.[30]

Den förändrade situationen skapade en ny utgångspunkt, men det var en ny början för kampen *mot* den ”progressiva” bonapartisten. Bismarck ”underlättade en revolution” men revolutionen kunde bara främjas med hjälp av oförsonlig opposition mot den som hade underlättat processen. När lassalleanerna visade sig vara eftergivliga mot Bismarck bröt Marx och Engels med dem offentligt.

4. Fallet Bolívar

Ett exempel som liknar Napoleon, denna gång utanför Europa, var den sydamerikanska befrielsekampens ledare, Simon Bolívar. När Marx hittade Bolívars namn på listan av artiklar att skriva till *New American Cyclopaedia*, gjorde han efterforskningar om sitt ämne och intog en inställning av

* Denna fråga kommer att diskuteras igen i samband med den borgerliga revolutionens politik i band 2.

29 Engels, ”*Brev till Marx*”, 25 juli 1866, på marxists.org.

30 Marx, ”Brev till Engels”, 27 juli 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 242.

intensiv politisk fientlighet mot ”befriaren” som en auktoritär och Bonaparteliknande militärdiktator som strävade efter godtycklig makt för egen del.[31]

Frågan blir tillspetsad av det faktum att Marx helt klart utgick från att den nationella befrielsekampen i sig själv var progressiv. Hans angrepp på Bolívar håller sig helt inom ramen för uppfattningen att självständighetskampen *försvagades* av Bolívars vidhållande av sin personliga diktatur. De olika revolutionära kongresserna hade en folkligt mobiliserande dragningskraft på massorna i den mån Bolívar *misslyckades* att kontrollera och avbryta dem, samtidigt som ledarens despotiska metoder gjorde revolutionens massbas smalare.*

”Bolívar är en riktig Soulouque [en av Bonapartes dåvarande öknamn]”, skrev Marx till Engels för att förklara den ”partiska stilen” på hans artikel i *Cyclopaedia*, som dess redaktör hade ifrågasatt.[32] I själva artikeln hade Marx lyckats koppla ihop Bolívar och Napoleon I tre gånger, om än förtäckt. Att nämna Louis Bonaparte skulle ha varit alltför påfluget.

Om Bolívar var en ”riktig Bonaparte”, så var enligt Marx ledaren för en annan dåtida nationell befrielserörelse en annan Bolívar. Det var Ungerns Louis Kossuth, om vilken Marx’ åsikt var lika kritisk som mot Italiens Mazzini. Ett av Marx’ många fördömanden av Kossuths politiska roll, som skrevs två år efter hans artikel om Bolívar, börjar så här: ”Den folkliga fantasins mytskapande kraft har i alla tider visat sig i uppdiktandet av ’stora män’. Det mest slående exemplet av denna sort är otvivelaktigt *Simon Bolívar.*”[33] Den kritiska analysen av Kossuth följde.

Marx betraktade dessa och andra ledare som personer som *red* på en rörelse med progressiva och befriande mål, men dominerade den med egna politiska mål som var motsatta massornas intressen.

---

31 Marx, ”Bolivar y Ponte”, i Marx/Engels, *Revolution in Spain*, New York: International Publishers 1939.

* En detaljerad diskussion om dessa frågor återfinns i min artikel om ämnet, ”Karl Marx and Simon Bolívar”, i *New Politics*, vinter 1968, s 64 ff.

32 Marx, ”Brev till Engels”, 14 februari 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 280; se även Draper, ”Karl Marx and Simon Bolívar”, *op cit*, s 69.

33 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 685; se även fotnot s 575 för jämställandet av Bolívar med en annan skum ungrare, Bangya.

Kapitel 18 Den döende bonapartismen

Vi kan nu återvända till modellen för bonapartismen, Louis Bonaparte själv, för att titta på honom ur samma synvinkel som Napoleon I och Bolívar: nämligen Bonaparte som progressiv despot. I sina mest kända verk gav Marx inte så mycket uppmärksamhet åt denna sida. När han skrev *Den Adertonde Brumaire* hade den inte framträtt lika starkt som den gjorde senare, och när han tittade tillbaka i *Klasstriderna i Frankrike* verkade det vara en avslutad episod. Under tiden hade han skrivit om den på ett övertygande sätt, och ur dagens perspektiv har ämnet nytt intresse.

1. Bonapartes ”socialism”

Till och med vid tiden för sin ”18:e Brumaire” spelade Bonapartes *Idées Napoléoniennes* (titeln på en av hans böcker) en roll för att ge honom en antiborgerlig fasad, samtidigt som hans åtgärder försäkrade borgarklassen om hans antiproletära och antirevolutionära trovärdighet. Andra skrifter som *L’Extinction du Paupérisme* underströk hans inriktning mot statlig styrning av ekonomin och planer på social välfärd till en kontrollerad arbetarklass. Regeringen ”är varje samhällsorganisms välgörande drivkraft”, hade han skrivit. Även: ”Idag är klassmaktens dagar över, massmaktens dagar har kommit. Massorna måste organiseras så att de kan formulera sin egen vilja, och fostras så att de kan lära sig och upplysas om sina egna intressen.” Bonaparte klargjorde sina vackra ord när han bröt strejker, förbjöd självständiga arbetarorganisationer och arbetade för att hålla nere lönerna. Och hela tiden framställde han sig när det passade till och med som en sorts socialist, och med tanke på denna betecknings diffusa historia vore det ett rent terminologiskt vågstycke att hävda att han var ”mindre socialistisk” än vissa personer som har diskuterats under socialismens historia. Vissa nutida historiker presenterar honom på allvar som en sorts socialist på samma vaga sätt som han gjorde anspråk på det.*

Det *fanns* en definitivt socialistisk del bland personerna runt Bonaparte. Deras kungliga beskyddare var kejsarens kusin, prins Napoleon (”Plon-Plon” eller den röda prinsen), som faktiskt umgicks med en sorts socialister. Marx tyckte om att ta nappatag med ”den berömde Plon-Plon, alias *Prince Rouge*, den av den bonapartistiska familjens ättlingar på vars lott det har fallit att kokettera med revolutionen, på samma sätt som hans större kusin flörtar med ’religion, ordning och egendom’.”[1] Bonapartes ekonomiska hjärntrust bestod av Saint-Simons lärjungar, som på 1830-talet hade betraktats som hänförda radikaler och nu var giriga finansmän och industriella expansionister: bröderna Pereire, Michel Chevalier och andra. Det var med hjälp av dessa Saint-Simonister som det största bonapartistiska äventyret inom den statligt stödda storfinansen instiftades: Crédit Mobilier,

---

* Närmare bestämt J M Thompsons *Louis Napoleon and the Second Empire*, där fakta och citaten i ovanstående stycke återfinns. Thompson godtar kejsarens självbild inte bara som socialist utan också som ”en visionär humanist, vän till de fredlösa och de förtryckta” – och beviset är att han själv sa det. ”Kejsardömet, ansåg han [Bonaparte], måste vara både förtryckande och progressivt.” Det måste hålla varenda klass ”nöjd och samarbetsvillig”. Det var ”huset Bourbons tanke: Ludvig XIV skulle ha förstått den…. Det var också Napoleons idé….” Ekonomin ”behövde disciplin och vägledning”. En stark regering kunde övervinna motsättningen mellan borgarklassen och proletariatet. Thompson lutar sig speciellt på två engelska vittnen. Reformivraren Shaftesbury sa att Louis Napoleons inriktning ”får mitt hår att stå på ända. Varje arbetare som lever kommer, när de ser dessa resultat, att ropa *Vive le Despotisme! A bas les governements libres!*” Det verkade i synnerhet syfta på kejsardömets program för offentliga arbeten och statliga anställningar. Walter Bagehot såg Bonaparte som en ”demokratisk despot”, och hans regim ”som den bästa *fullbordade* demokrati som världen någonsin har skådat”, vilket betydde en absolutism ”med en folklig instinkt”. Utöver att styra den första folkliga demokratin var Bonaparte också en ”despot som Bentham”, säger Thompson. (Thompson, *Louis Napoleon and the Second Empire*, New York: Norton 1967, s 227-254; för specifika referenser, s 227, 232-233, 236-241, 253.)

1 Marx, ”Kossuth and Louis Napoleon”, *New York Tribune*, 24 september 1859.

som vi kommer att få höra mer om.

Då och då fanns det andra rekryter. Själva ”anarkismens fader”, Proudhon, hälsade Bonapartes statskupp med en bok som fjäskade för hans nya makt och inbjöd honom att vara så vänlig att grunda det Nya samhället.[2] Efter att så småningom ha desillusionerats av kejsarens underlåtenhet att göra honom till viljes återgick vår ”anarkist” till sin tidigare fiendskap, men utan att ge upp hoppet om Plon-Plon. (En del av svårigheterna för Första internationalens proudhonistledda franska sektion var att dess ledning obefogat misstänktes för att också vara bonapartistvänlig.) Efter Bonapartes fall skulle två av Bakunins viktigaste ställföreträdare senare komma ut som bonapartistiska anhängare – givetvis i namn av revolutionen.[3] Bonapartes hemliga lönelista omfattade kända radikaler som Karl Vogt – samme herr Vogt som gav ut en plump bok som förtalade Marx för diktatoriska strävanden samtidigt som han hyllade kejsaren som en ”arbetardiktator”.[4] Bland andra mer eller mindre ”vänsterinriktade” bonapartister fanns Sainte-Beuve (som kallade Bonaparte ”en enastående socialist”), Auguste Comte, Frédéric Le Play och Félix Pyat.[5]

Om, som Bonaparte hade skrivit, ”[man] idag … bara kan härska med massorna” så behövde man Judasgetter som kunde leda massorna i den rätta andan. Konservativa som inte insåg det nya spelet hjälpte Bonaparte på vägen genom att indignerat fördöma honom som socialist – exempelvis gamle Guizot, som hälsade nyheterna om statskuppen med att utropa: ”Det är socialismens fullständiga och slutgiltiga triumf!”[6]

För Engels såg Bonaparte ut som en sorts Sann socialist (av Hess-Grüns typ som schavotteras i Manifestet) som kommer att övergå till borgerliga reformer:

> Vad gäller [Louis] Napoleon [skrev Engels till Marx], sa inte karln till L Blanc, när han reste till Frankrike: *När jag är president kommer jag att genomföra dina idéer?* Hursomhelst ser man hur ekonomisk nödvändighet tvingar till och med Sanna socialister som Louis Napoleon till typiskt borgerligt finansiella åtgärder, som att konvertera obligationer. Butiksägarna och småindustrin förlåter tjugo socialistiska upptåg för denna enda besparing på 18 miljoner, och *Daily News* beundrar åtgärden. För övrigt är det omöjligt att säga något mer idiotiskt eller motbjudande om denna affär än *Journal des Débates*. Hela den gamla historien: reform av postkontor = socialism!; konvertering av obligationer = socialism!, frihandel = socialism! Jag är bara rädd att herr Napoleon, som trots allt tog itu med sina socialistiska saker på ett ganska försagt sätt, och i frågan om inteckningar inte heller går utöver den borgerligt preussiska låneinstitutionens ramar, under trycket från omständigheterna till sist omvandlar alla sina socialistiska ingivelser till simpla borgerliga reformer….[7]

Under perioden direkt efter statskuppen talade Marx också om Bonapartes Sanna socialism.[8] Några år senare blev den ursprungliga Sanna socialisten, Moses Hess, försvarare av bonapartismen.[9]

---

2 För Proudhons *La Révolution Sociale Democratée par le Coup d’Etat du 2 Décembre* (Paris 1852), se t ex Schapiro & Salwyn, *Liberalism and the Challenge of Fascism. Social Forces in England and France (1815-1870)*, New York: McGraw-Hill 1949, kapitel 14 om Proudhon. (Woodcocks *Proudhon*, urskuldar som vanligt denna episod: se s 181-182.)

3 Se Marx/Engels, ”The Alleged Schisms in the International”, *Selected Works*, band 2, s 283-285.

4 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 458.

5 Leroy, *Histoire des Idées Sociales en France*, band 3, s 262-268.

6 Citeras av Marx, ”Brev till Lassalle”, 23 februari 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 497, och togs senare med i Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 52.

7 Engels, ”Brev till Marx”, 18 mars 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 41.

8 Marx, ”Brev till Cluss”, före 26 juni 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 534.

9 Marx, ”Brev till Engels”, 2 juni 1860, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 61; Silberner, *Moses Hess*, s 358 ff, 377, 451, 463, 503 f, 515, 520 f, 537 f; Hirsch, *Denker und Kämpfer*, s 91-97.

2. Crédit Mobilier

Det var Crédit Mobiliers uppkomst och de efterföljande skandalerna som 1856 fick Marx att i en viktig artikelserie för första gången noga fundera över det han började kalla ”bonapartistisk socialism” eller ”kejserlig socialism”.

Crédit Mobilier var en bankinstitution som organiserades som ett sorts förvaltningsföretag för att stimulera utvecklingen av industrier och offentliga arbeten genom att samla ägandet av olika företag i en gemensam fond som den själv kontrollerade. Den är ”en av vår tids mest egendomliga ekonomiska företeelser”, och kan ”utvecklas oändligt mycket mer i framtiden”. Den köper aktier i de olika industrikoncernerna, och det innebär ”att den gör industrin och offentliga arbeten överhuvudtaget beroende av *Crédit Mobiliers* ynnest, och därmed Bonapartes egen ynnest, och företagets existens hängs upp på hans andetag.”

> Således betygar *Crédit Mobilier* sin avsikt att göra sig själv till ägare, och Napoleon den lille till högsta chef, över Frankrikes alla olika industrier. Det är det vi kallar kejserlig socialism.

I praktiken går Crédit Mobilier längre än så, genom att föreslå att den själv ”inte bara ska bli ägare till så stora industriföretag, utan också finansdepartementets slav och handelskrediternas diktator.”[10]

Företeelsen hade två sidor: å ena sidan fick de bonapartistiska höjdarna och spekulanterna en chans att bli rika genom att lägga vantarna på en del av pengarna som flödade innan hela anordningen kraschade. Å den andra fanns det en ”socialistisk” sida. Bonaparte ämnade förvandla

> alla egendomar och allt arbete i Frankrike till en personlig skuldförbindelse till Louis Bonaparte. Att stjäla Frankrike för att köpa Frankrike – det var det stora problem som denne man tvingades lösa, och under denna transaktion där han tog från Frankrike det som skulle återlämnas till Frankrike, var den inte minst viktiga sidan för honom den andel som han själv och 10 decemberföreningen skulle skumma av.*

Metoden: med hjälp av en låneoperation.

> Och i Frankrike råkade St Simons skola existera, som i sin början och under sitt förfall lurade sig själv med drömmen att alla klassmotsättningar måste försvinna inför skapandet av allmänt välstånd med hjälp av någon sorts nytt och fint schema av offentliga krediter. Och i denna form hade Saint-Simonismen ännu inte dött ut vid tiden för statskuppen.[11]

Bland de överlevande företrädarna för denna tanke (fortsätter Marx) fanns bröderna Pereire, som under forna dagar ”hade suttit vid Fader Enfantins fötter”, och som nu hade blivit ”grundare av Crédit Mobilier och initiativtagare till den bonapartistiska socialismen.”§

> Det är ett gammalt ordspråk, ”*Habent sua fata libella*” [Böcker har sitt eget öde – öa]. Även

10 Marx, ”The French Crédit Mobilier”, artikel I, *New York Tribune*, 21 juni 1856.

* Detta är en variant på ett liknande stycke nära slutet på *Adertonde Brumaire*. I ett brev till Engels 1855 citerade Marx 1852 års version om Bonapartes önskan att ”stjäla hela Frankrike för att skänka bort det till Frankrike”, och tillade att han nu har ”utfört denna uppgift, inom det rena förnuftets gränser. Hans lånemanipulationer är viktiga experiment i denna riktning.” (Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 59; Marx, ”Brev till Engels”, 7 augusti 1855, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 455.)

11 Marx, ”The French Crédit Mobilier”, artikel II, *New York Tribune*, 24 juni 1856.

§ Fyra år senare nämnde Marx i en artikel i *Tribune* att före detta Saint-Simonister hade varit inblandade under utarbetandet av det nya handelsfördraget mellan Frankrike och Engels.
”Men det som tidningarna inte känner till är att *Fader Enfantin*, Saint-Simonismens före detta högsta präst, var den viktigaste aktören på Frankrikes sida. Är det inte i sanning underbart hur dessa Saint-Simonister, från *Fader Enfantin* ner till Isaac Pereira och Michel Chevailer, har förvandlats till det andra kejsardömets viktigaste ekonomiska stöttepelare.” (Marx, ”The New Treaty Between France and England”, New York Tribune, 14 februari 1860.)

> läror har *sitt* öde precis som böcker. St Simon kom att bli Parisbörsens skyddsängel, profet för svindlerier, Messias för allmänt bestickande och korruption!

En annan av regeringens juridiska åtgärder

> sanktionerar expropriering av de som har belånat jorden, till förmån för regeringen Bonaparte, som med hjälp av denna mekanism har för avsikt att lägga beslag på jorden, på samma sätt som han med hjälp av Crédit Mobilier lägger beslag på industrin, och med hjälp av Banque Français lägger beslag på Frankrikes handel. Och allt detta för att rädda egendomen från socialismens faror!

Marx lovar att nästa artikel kommer att förklara

> den tydliga planen att dra in hela Frankrikes industri i Parisbörsens malström, och göra den till en tennisboll för herrarna i Crédit Mobilier, och deras beskyddare Bonaparte.[12]

Det vill säga, med hjälp av aktiemanipulationer ska ”hela Frankrikes industri” underställas en enda kontroll, som i slutändan behärskades av den bonapartistiska statsmakten.

3. Staten och ”den industriella feodalismen”

Den utlovade förklaringen finns i den tredje och sista artikeln i denna serie. Marx förklarar att de spekulationsvinster som uppläggets manipulatörer (börsmäklarna) gör, kommer att bli ”grunden för en industriell utveckling”. Profiter som har tagits från aktieomsättningen antas öka Crédit Mobiliers tillgångar och öka värdet på dess aktier. ”På detta sätt får Crédit Mobilier makten över en stor del av det belåningsbara kapital som är ämnat för investeringar i industriföretag.” Givetvis ger den här sortens operationer också gott om möjligheter för börsmäklarna att göra profiter.

Men Marx ser inte planen *enbart* som ett schema för att fylla deras egna fickor. När han funderar över de möjligheter som finns inneboende i planen – alldeles bortsett från hans förutsägelse att en ”oundviklig krasch” var på väg för hela strukturen – så projicerar han teoretiskt dess innebörd in i framtiden. Denna förklaring börjar med att påminna om att Crédit Mobiliers stadgar kräver att det bara ska arbeta mot aktiebolag:

> Följaktligen måste det uppstå en tendens att starta så många sällskap som möjligt, och dessutom dra in alla industriföretag i dessa sällskap. Det går inte att förneka att användandet av aktiebolag inom industrin utgör en ny epok i de moderna ländernas ekonomiska liv. Å ena sidan har det visat sammanslutningarnas produktiva kraft, som ingen anat tidigare, och givit liv åt industrianläggningar i en skala som inte gått att uppnå med enskilda kapitalisters ansträngningar. Å andra sidan får vi inte glömma att det i ett aktiebolag inte är individer som sammansluts, utan kapital. Med hjälp av detta knep har ägare omvandlats till aktieägare, det vill säga spekulanter. Kapitalkoncentrationen har påskyndats, och som en naturlig följd av det den lilla medelklassens fördärv. Det har skapats en sorts industrikungar, vars makt står i omvänt förhållande till deras ansvar – de är bara ansvariga inför sin mängd aktier samtidigt som de disponerar hela samhällets kapital – och utgör ett mer eller mindre permanent organ, samtidigt som den stora massan aktieägare genomgår en process av sönderfall och förnyelse. Och tack vare att dessa kungar förfogar över samhällets gemensamma inflytande och välstånd kan de muta sina enstaka upproriska medlemmar. Bakom denna oligarkiska bolagsstyrelse står en byråkratisk organisation av företagsledare och ombud för samhället, och under dem, utan någon övergång, en enorm och för varje dag allt större massa av rena lönearbetare – vars beroende och hjälplöshet ökar med storleken på det kapital som sysselsätter dem, men som också blir allt farligare i proportion till

12 Marx, ”The French Crédit Mobilier”, artikel II, *New York Tribune,* 24 juni 1856.

> sitt minskande antal företrädare. Det är Fouriers odödliga förtjänst att ha förutspått denna sorts moderna industri, under namnet *industriell feodalism*.

Förvisso fortsätter Marx med att säga att Bonapartes och Pereires speciella nya påfund inte är upplägget i sig, utan tanken ”att göra den industriella feodalismen skattskyldig till börsmäklarna”. Men hans artikel slutar inte där. Han förklarar varför en krasch är oundviklig, och han bedyrar sin tro att ”Crédit Mobiliers verkliga grundare har tagit med det [en krasch] i sina beräkningar.”

> När kraschen kommer, efter att en enorm mängd franska intressen har blivit indragna, kommer regeringen Bonaparte att verka berättigad att blanda sig i Crédit Mobilier, precis som den engelska regeringen gjorde 1797 med Bank of England … Louis Bonaparte, den kejserliga socialisten, kommer att försöka lägga beslag på Frankrikes industri genom att förvandla Crédit Mobiliers skuldebrev till statliga obligationer. Kommer han att visa sig vara mer solvent än Crédit Mobilier? Det är frågan.[13]

Vi har alltså ofantliga framtidsutsikter som har rullats upp med hjälp av extrapolering från spirande tendenser, med flera framtida historiska stadier betraktade på nära håll (som alltid när man använder teleobjektiv) trots att de i själva verket inte skulle visa sig på nästan ett sekel.

Vi har, för det första, utvecklingen av de kapitalistiska företagen till ett skede där den stora massan aktieägare drivits bort från all verklig kontroll och den verkliga makten över företagen har samlats i händerna på den ”oligarkiska bolagsstyrelsen”, som i sin tur verkar via ”en byråkratisk organisation av företagsledare” – den utveckling som Berle och Means skulle återupptäcka 80 år *efter* att den hade ägt rum. Men det är bara början, ty Marx är snabb att erkänna en socialistisk föregångare, Fourier.*

Ännu viktigare är att Marx inte bara ser det som en självständig ekonomisk process, utan en process som är nära knuten till statsmakten, och där så småningom de statliga manipulatörerna, både personligen och vad gäller sin roll, smälter samman med de ekonomiska manipulatörerna. Statsmakten som till en början hade stått bakom sin skapelse blev då tvungen att öppet kliva in för att ta över den på detta sätt koncentrerade ekonomiska makt. Marx hade förvisso inget till övers för fantasin (som idag har återuppfunnits av Berle)[14] att de oligarkiska företagen skulle utveckla ett socialt samvete till mänsklighetens bästa. ”De är kraftfulla motorer för att utveckla det moderna samhällets produk-

---

13 Marx, ”The French Crédit Mobilier”, artikel III, *New York Tribune*, 11 juli 1856.

* För Fourier skulle ”den industriella feodalismen” vara ”vändpunkten” i civilisationens fjärde (upplösnings-) fas. Märk väl att han var fientligt inställd till själva industrialismen och såg båda delarna av begreppet i nedsättande mening. Begreppet uppstod på 1820-talet och blev under de följande hundra åren ett vida utbrett socialistiskt slagord, utan att nödvändigtvis behålla sin industrifientliga mening. Fouriers lärjungar tog upp det som en anklagelse, Saint-Simonisterna som ett program. Antiborgerliga aristokratiska oliktänkande använde det för sina egna syften, vilket också så skilda radikaler som Proudhon och Blanqui gjorde. 1902 gav en amerikansk socialist, WJ Ghent, ut en bok om *Vår generösa feodalism* utan att överhuvudtaget nämna Fourier. (C Fourier, *Design for Utopia. Selected Writings*, New York: Schocken 1971, s 51, och (för handelsfeodalismen) s 100; se även Gides inledning till denna bok. R Pankhurst, ”Fourierism in Britain”, *International Review of Social History*, band 1, 1956, s 427; G Gurvitch, *Proudhon, sa vie, son oeuvre*, Paris: P.U.F. 1965, s 51; G Wilshire, *Socialism Inevitable*, New York: Wilshire Book Co 1907, s 149; A Cuvilier, *Proudhon*, Paris: Ed Sociales 1937, s 10; W J Ghent, *Our Benevolent Feudalism*, New York: Macmillan 1902.) Begreppet *industriell feodalism* användes vanligtvis på kapitalismen själv, i synnerhet i dess monopolistiska och hierarkiska former, precis som *industriell träldom* användes för löneslaveriet. I detta sammanhang blev det bara ett bildligt uttryck även om det hade varit mer än så för Fourier. När Engels använde begreppet i förbigående i en artikel 1848 var det definitivt bara en beteckning på monopolkapitalismen. (Engels, ”Die ’Kölnische Zeitung’ über englische Verhältnisse”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 287; jmfr också Engels, ”The True Socialists”, Marx/Engels, *The German Ideology*, s 609 (för penningfeodalism).)

14 Berle, *The 20th century capitalist revolution*, New York : Harcourt, Brace and co 1954, särskilt kapitel 3, men det är en genomgående tes i hela boken.

tivkrafter", skrev Marx om aktiebolagen, "men har inte, som de medeltida samfunden, ännu skapat ett företagssamvete i stället för det individuella ansvar som de, med hjälp av själva sin organisation, har försökt bli av med."[15]

4. Till en bonapartistisk statsekonomi?

Marx återvände inte till denna svepande översikt. Den definitiva kraschen för "den märkliga blandning av kejserlig socialism, Saint-Simonistiskt börsmäkleri och filosofiskt bedrägeri som utgör det som kallas Crédit Mobilier"[16] ägde i själva verket inte rum förrän omkring ett decennium senare, vid en tidpunkt då Bonapartes regim hade alltför stora problem för att drömma om att försöka "lägga beslag på Frankrikes industri". Han visade sig trots allt inte vara "mer solvent än Crédit Mobilier".

Men på hösten samma år, 1856, bröt verkligen en enorm kris ut, och även om Crédit Mobilier inte föll samman så började det gå utför för den. Även om Marx ett dussintal år senare med viss stolthet tittade tillbaka på sina analyser av "sakens verkliga väsen",[17] så är det svårt att säga om han fortfarande betraktade ett bonapartistiskt övertagande av ekonomin som en av de kvarvarande möjligheterna. Svaret verkar vara: en möjlighet, ja, men allt mindre sannolik. Framtidsutsikten att Bonapartes regim helt och hållet skulle sopas undan verkade på det hela taget ljus.

När depressionen började såg Marx (som så ofta) ett nytt 1848 vara på väg, men med en skillnad. Ty överklasserna i Europa "upptäcker nu att de själva var verktyg för en omvälvning av ägandet som var större än vad någon av 1848 års revolutionärer räknade med. En allmän konkurs stirrar dem i ansiktet …" Marx kallar dem "de officiella revolutionärerna". Ty medan de rörelser som föregick utbrottet 1848 var "av rent politisk karaktär…. är tvärtom en social revolution nu i allmänhet underförstådd redan innan den politiska revolutionen utropas. Och en social revolution som inte genomförs med hjälp av några underjordiska sammansvärjningar av hemliga förbund bland arbetarklasserna, utan med offentliga påhitt från de härskande klassernas olika Crédit Mobilier."[18]

Engels ansåg att Bonaparte nu hade uttömt "alla socialistiska knep", medan Marx undrade "vilka socialistiska statskupper Bonaparte fortfarande kan ta till i sista stund."[19] Han undrade fortfarande ett år senare. En av de öppna frågorna var fortfarande förhållandet mellan "bedrägeriet" (den personligt berikande sidan av operationen) och den statligt kapitalistiska sidan.

> Bedrägeri (som förvisso i sin tur också blev en förutsättning inom den *gedigna* handeln och industrin) existerar strängt taget bara i de branscher där staten är en direkt eller indirekt *faktisk arbetsgivare*. Men en kapitalist av den franska regeringens storlek, till och med en som i sig själv (som Hegel skulle säga) är bankrutt, kan säkert att hitta sätt att övervinna svårigheter lite längre än en privatkapitalist.[20]

En annan gång gissade han att Bonapartes plan "uppenbarligen är att göra Banque Français … till övergripande entreprenör för alla sina bedrägeriplaner". I ett brev uttryckte Engels uppfattningen att "ingen längre tror på en bonapartistisk socialism."[21] Men det var inte tonen i en artikel i *New York*

15 Marx, "British Commerce and Finance", *New York Tribune*, 4 oktober 1858.
16 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 9 oktober 1856.
17 Marx, "Brev till Engels", 11 april 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 58.
18 Marx, "The Monetary Crisis in Europe", *New York Tribune*, 15 oktober 1856.
19 Engels, "Brev till Marx", 17 november 1856, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 86; Marx, "Brev till Engels", 10 januari 1857, *ibid*, s 93.
20 Marx, "Brev till Engels", 8 december 1857, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 224.
21 Marx, "Brev till Engels", 25 december 1857, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 238; Engels, "Brev till Marx", 17 mars 1858, *ibid*, s 303.

Tribune, där Marx diskuterade Bonapartes ekonomiska manövrer för att hålla brödpriserna nere för massorna samtidigt som han höll uppe jordbrukspriserna. Således, skrev Marx, ”utropar han sig till någon sorts socialistisk försyn för städernas proletärer, om än på ett ganska klumpigt sätt, eftersom det första märkbara resultatet av detta dekret måste bli att få dem att betala mer för sitt bröd än tidigare. … Hursomhelst kan vi vara övertygade om att den kejserliga socialisten kommer att vara mer framgångsrik att höja priset på bröd än han har varit under försöken att sänka det.” Men för Marx innebar det inte att Bonaparte därmed agerade som ordförande i borgarklassens verkställande utskott. Snarare uppmärksammade kejsaren på detta sätt borgarklassen på att staten hävdade sin kontroll över deras plånböcker:

> ”Egendomens räddare” visar medelklassen att han inte ens behöver sina egna falska lagstiftares formella ingripande för att rensa deras plånböcker, avskaffa kommunala egendomar, störa handeln och utsätta deras pekuniära affärer för sina privata nycker, utan att det räcker med ett enkelt personligt påbud från hans sida.

Och: ”Till sist kommer frågan fortfarande att betraktas ur en rent bonapartistisk synvinkel.” Den ”rent bonapartistiska synvinkeln” är byråkratins synvinkel. De ofantliga offentliga arbeten som planen gjorde nödvändiga (spannmålsmagasin) kommer att öppna ”ett nytt område … för jobb och plundringar”, det vill säga mer jobb för de lägre byråkraterna och mer plundring för de högre.[22]

5. Den självständiga ekonomiska politiken

Under denna lågkonjunktur kom Marx fram till uppfattningen att den speciella ekonomiska form som Crédit Mobilier representerade var ett begränsat fenomen. I ett brev till Engels i slutet av 1857 anmärkte han, efter att ha talat om ”den bankrutta statens allmän ruttenhet” i Frankrike: ”I grund och botten var Crédit Mobilier bara möjligt och nödvändigt i ett så orörligt land” som Frankrike.[23] Det vill säga, det var den form som gjordes nödvändig av ekonomins föregående stagnation (”orörlig” [”immobile” på engelska och franska – öa] ställs mot *Mobilier*).*

Men Marx ändrade sig aldrig om vad som var underförstått, eller möjligt, i de möjligheter som stod öppna för den ”bonapartistiska socialismen” med sina Saint-Simonistiska teoretiska ramar. Ungefär vid samma tidpunkt som ovan nämnda brev utarbetade han en tankekedja i sin anteckningsbok *Grundrisse*, som slutade med nästan samma svepande uttalande om Crédit Mobilier som föregående års teleskopiska översikt av ”den industriella feodalismen”. Sammanhanget var en diskussion om

22 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 15 december 1858. Jmfr också Marx, ”Brev till Engels”, 29 november 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 371; Marx, ”Brev till Lassalle”, 4 februari 1859, *ibid*, s 575.

23 Marx, ”Brev till Engels”, 18 december 1857, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 233.

* Tre månader senare skrev Engels att
”Jag har fullkomligt kommit till din åsikt att Crédit Mobilier i Frankrike inte var ett tillfälligt bedrägeri utan en helt igenom nödvändig institution, och att Mornys stölder i den, som borde lett till galgen, också var oundvikliga, ty utan framtidsutsikterna av ett så snabbt berikande skulle inte Crédit Mobilier ha förverkligats i Frankrike.” (Engels, ”Brev till Marx”, 17 mars 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 304.)
Hertig Morny, Bonapartes halvbror och kupporganisatör, var något av regeringens Göring. Engels’ brev betyder att han tidigare *bara* hade betraktat Crédit Mobilier som ett oplanerat bedrägeri, utan rötter i Frankrikes ekonomiska utveckling, till skillnad från Marx’ syn på institutionen som ett strukturellt drag hos ekonomin. Marx hade nu modifierat sin åsikt genom att begränsa den till en situation liknande den i Frankrike, och Engels mötte honom halvvägs från *motsatt* håll. Sedermera hade Engels’ hänvisningar bakåt till Bonapartes ”socialism” en benägenhet att bara behålla bedrägerisidan, som i *I bostadsfrågan* och *Anti-Dühring*. (Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org; Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org, (eller *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, på marxists.org.)) Vid den tidpunkten var det förstås uppenbart att det historiskt talat inte hade blivit något av någon annan aspekt, och det var ett nytt sammanhang där det var nödvändigt att bekämpa alla sorters illusioner om statssocialismen. Vi kommer att diskutera detta material under ämnet statssocialism i band 3.

den då vanliga patentlösningen med en ”arbetsbank”. Marx visar ingående att en sådan bank inte bara kunde förbli en förrättning för utbyte eller en ersättning för penningsystemet, utan skulle vara tvungen att fortsätta att kontrollera köp och försäljning i allmänhet och faktiskt all produktion, det vill säga ta över hela ekonomin: ”Närmare betraktad skulle banken då inte bara vara universell köpare och säljare, utan också den universella producenten.” Sedan följer en grundläggande kommentar:

> Egentligen skulle den [en sådan bank] antingen vara en despotisk regering över produktionen och administratör av distributionen, eller så skulle den faktiskt inte vara något annat än en styrelse som skötte bokföringen och redovisningen för ett samhälle som grundas på gemensamt arbete. Det förutsätter att produktionsmedlen ägs gemensamt, etc., etc. Saint-Simonisterna gjorde sin bank till produktionens påvedöme.[24]

På grundval av samma förutsättning, kollektiv produktion, kunde man således ta två olika vägar: på den ena inrättades den organiserande makten som en kontrollerande ”despoti”, ett ”påvedöme” över produktionssystemet, och på den andra betjänade den organiserande makten helt enkelt ett fritt samhälle som teknisk samordnare. Marx ansåg att de bonapartistiska företagens Saint-Simonistiska förvaltare pekade i den första riktningen.

Enligt Marx’ åsikt motsades inte den ”bonapartistiska socialismens” teoretiska innebörd av det faktum att denna möjlighet inte fungerade historiskt, att de Saint-Simonistiska målen inte blev en bonapartistisk verklighet. Redan i artikeln om den industriella feodalismen hade han pekat på ett specifikt nationellt särdrag hos Crédit Mobilier: det var Bonapartes och Pereires sätt ”att göra den industriella feodalismen skattskyldig till börsmäklarna”. Senare diskuterade Marx begränsningarna hos Saint-Simonisternas projekt mer fullödigt i noter som blev en del av *Kapitalets* tredje band.

Där utvecklade Marx på nytt Saint-Simonismens ekonomiska innebörd på basis av det bonapartistiska schemat, och hävdar att fröet till Crédit Mobilier finns redan i deras lära. Han anmärker:

> [Deras drömmar förverkligades] i en form som för övrigt bara kunde bli förhärskande i ett land som Frankrike, där varken kreditsystemet eller storindustrin var utvecklad till modern nivå. I England och Amerika var något sådant omöjligt.[25]

Saint-Simonismen utvecklade Crédit Mobilier eftersom den räknade med att bank- och kreditsystemet skulle ta över industristrukturen. Den var offer för ”illusionerna om kredit- och bankväsendets undergörande makt i socialistisk mening”.

> I den tanken att bankerna själva övertar ledningen och utmärker sig ”genom antal och nyttighet av de etablissement som de leder och de arbeten de sätter igång” ligger Crédit Mobilier latent. Likaså begär Const. Pecqueur, att bankerna (det St. Simonisterna kallar *Systéme général des banques*) ”ska regera produktionen”. Överhuvud taget är Pecqueur väsentligen St. Simonist, ehuru mycket radikalare. Han vill att ”kreditanstalten ... ska regera hela den nationella produktionens rörelse”.[26]

Förvisso menar Marx att det är en illusion att tänka sig att ta över via denna väg: ”Slutligen kan inget tvivel råda om att kreditsystemet kommer att tjäna som en mäktig hävstång under övergången från det kapitalistiska produktionssättet till det socialistiska arbetets produktionssätt. Dock bara som ett element i sammanhang med andra stora organiska omvälvningar i själva produktionssättet.”[27]

---

24 Marx, *Grundrisse*, s 73.
25 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.
26 *Ibid.*
27 *Ibid.*

Men han diskuterar denna illusion som en felaktig och i slutändan fåfäng sorts antikapitalism, inte helt enkelt som ett borgerligt påhitt. Det ger också sammanhanget för Crédit Mobilier.

Kort sagt: Marx tolkade konsekvent den bonapartistiska regimens ekonomiska politik som självständig från borgarklassen. Man behöver inte tolka denna relativa självständighet som att den går längre än Napoleon I, som (vilket *Den heliga familjen* hade förklarat) redan visste att hans stat måste ”värdesätta och försvara” det ”borgerliga samhällets obehindrade utveckling”. Dess drivkrafter härrörde inte ur en fientlighet mot borgarklassens ekonomiska intressen, utan istället från målet att *underordna* dessa intressen under den autonomiserade staten, som hade sina egna självupphöjande mål. Precis som den borgerliga sidan styrdes av profiter, så styrdes ”den rent bonapartistiska sidan” av målet ”jobb och plundring” åt de förtjänta bonapartistiska kadrerna av byråkrater.

Hur långt var det möjligt för dessa två intressen att samexistera fredligt? Vi ska nu fundera över denna fråga, i ljuset av Marx’ samtida diskussioner om den bonapartistiska regimens politiska linje.

6. Vilken klass stöder regimen?

År 1858 var höjdpunkten för den antibonapartistiska vänsterns revolutionära förhoppningar – inklusive Marx’ och Engels’ såväl som radikala franska emigranters och andras förhoppningar.[28] Även om det fanns flera skäl att tro att regimen var på väg utför, så ansåg Marx och Engels att den främsta bakomliggande drivkraften var den ökande motsättningen mellan den bonapartistiska statsmakten och den framväxande borgarklassen. I en artikel i *New York Tribune* i slutet av detta år sammanfattade de detta mönster på i huvudsak samma sätt som de gjorde i senare historiska arbeten.[*] Efter 1848-1849

> förklarade sig medelklassen vara politiskt omyndig, olämplig att sköta nationens angelägenheter, och samtyckte till en militär och byråkratisk diktatur. Därefter uppstod den intensiva utveckling av manufakturer, gruvor, järnvägar och ångbåtstrafik, denna epok av Crédit Mobilier, börsbubblor, bedrägerier och spekulationer, där den europeiska medelklassen försökte kompensera sina politiska nederlag med industriella segrar, sin gemensamma kraftlöshet med enskilt välstånd. Med sitt ökade välstånd ökade deras samhälleliga makt, och i samma omfattning ökade deras intressen. De började återigen känna de politiska fjättrar som hade påtvingats dem. Den nuvarande rörelsen i Europa är den naturliga konsekvensen av och uttrycket för denna känsla, tillsammans med att tio års tyst industriell verksamhet har återgivit dem tilltron till sin makt över sina arbetare.[29]

När borgarklassens ekonomiska styrka ökade – tack vare det skydd och de stimulanser som den fick under den bonapartistiska statens beskydd – sökte den en politisk makt som stod i proportion till denna styrka, men som bonapartismen av princip förnekade den. Fem år tidigare hade Marx också tyckt sig se hur denna utveckling nådde en brytpunkt, med desillusionerade bönder, ett fortfarande fientligt proletariat och en borgarklass som intensivt längtade ”efter en ny förändring av makten, som åtminstone kunde ge dem ’en vanlig regering’ och ’sunda affärer’.”[30] Nu, 1858, var det kanske

---

28 Se Marx, ”Brev till Engels”, 2 mars 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 291; Lassalle, ”Brev till Marx”, 10 februari 1858, Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 3, Stuttgart 1922, s 114.

* Exempelvis Engels i sin broschyr *Den preussiska militära frågan* och hans inledning till *Klasstriderna i Frankri*ke. (Engels, ”Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei”, Marx/Engels, *Werke*, band 16, s 72; Engels, Inledning till *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, s 5 ff.) Mest känd är kanske Marx’ sammanfattning i *Pariskommunen*: ”Under kejsardömets herravälde uppnådde bourgeois-samhället, befriat som det var från alla politiska bekymmer, en av det självt aldrig anad utveckling”, etc. (Marx, *Pariskommunen*, s 25.)

29 Marx/Engels, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 23 december 1858. (I *Werke* tillskrivs den bara Engels, men jag tycker att Marx’ hand syns tydligt.)

30 Marx, ”The Russian Victory – Position on England and France”, *New York Tribune*, 27 december 1853; även Marx,

den italienska konspiratören Felice Orsinis mordförsök på Bonaparte som hjälpte till att utkristallisera revolutionära förhoppningar. Marx tyckte att allmänhetens ”kyliga” reaktion var anmärkningsvärd. Speciellt den lägre borgarklassen fruktade ”ekonomisk ruin” och skulle välkomna en förändring. ”Boustrapa [Bonaparte] har märkt detta och kommer nu att släppa loss ’despoten’ som sådan. Vi får se.”[31]

Vad var ”’despoten’ som sådan” som ännu inte hade släppts lös? Vi får se.

I en artikel i *Tribune* räknade Marx upp de tecken som pekade på det kommande störtandet, i klasstermer. Bonapartes seger hade ägt rum under ett uppsving med blomstrande affärer.

> Därför har handelskrisen med nödvändighet underminerat kejsardömets materiella bas, det kejsardöme som aldrig har haft någon moralisk bas, utöver alla klassers och partiers tillfälliga demoralisering. I samma ögonblick som arbetarklasserna förlorade sin anställning återupptog de sin fientliga inställning till den existerande regeringen. På grund av krisen drabbades en stor del av medelklasserna inom handeln och industrin … av skräck för att bli fast hos gäldenärerna…. En annan mycket stor del av medelklasserna i Paris, och dessutom en mycket inflytelserik del – smårentiererna, eller personer med små fasta inkomster – har drabbats av ruin i parti och minut…. Åtminstone den del av de franska överklasserna som låtsas utgöra det som kallas den franska civilisationen accepterade aldrig kejsardömet, utom som en nödvändig nödlösning. De dolde aldrig sin djupa fiendskap mot ”brorsonen till sin farbror”, och har på senare tid utnyttjat varje förevändning för att visa sin ilska mot försöket att förvandla en ren tillflykt, som de betraktade den som, till en varaktig institution.

Beskrivningen lämnar verkligen inte kvar mycket av en civil härskande klass för att stöda staten.

Bonaparte (fortsätter Marx) märker ”den annalkande stormen”. Den ”gatuentusiasm” som visade sig när Bonaparte undkom Orsinis bomber organiserades av polisen. Gratulationerna kom uteslutande från personer som ”på ett eller annat sätt tillhör administrationen, denna allestädes närvarande parasit som lever på Frankrikes livsnödvändigheter.” Bonaparte kräver därför nya förtryckande lagar istället för att göra anspråk ”på en vanlig regerings mer eller mindre respektabla form”. Det visar ”att den tid då en nation buttert underkastar sig den oärlige troninkräktarens makt över samhället definitivt är förbi.” Lojalitetsförklaringarna från armén ”är bara ett ohöljt tillkännagivande av ett pretorianskt styre i Frankrike.”[32]

I sin nästa artikel fortsatte Marx resonemanget som visade hur regimens inhemska stöd föll samman, och att det denna gång slutade med en växande opposition bland bönderna.[33]

7. ”Pretorianernas styre”

I en specialartikel grep sig Marx sedan bestämt an med frågan om den bonapartistiska statsmaktens klassbas och unika natur under denna sin upplösningsfas. Titeln på artikeln tog upp ett tema som redan hade använts: ”Pretorianernas styre”.[34] Den parallell som är underförstådd men inte diskuteras specifikt var alltså statsmaktens karaktär under det romerska kejsardömets sönderfallsperiod – en långdragen period.

”Political Movements – Scarcity of Bread in Europe”, *ibid*, 30 september 1853.

31 Marx, ”Brev till Engels”, 29 januari 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 629.

32 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 22 februari 1858. [Pretorianskt – av pretoriangardet, de romerska kejsarnas livvakt – öa.]

33 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 12 mars 1858, publicerad som ledare.

34 Marx, ”The Rule of the Pretorians”, *New York Tribune*, 12 mars 1858. (Ska inte blandas samman med artikeln utan rubrik som publicerade samma dag, och som det hänvisas till i föregående not.)

Marx' tes i ”Pretorianernas styre” är att Louis Bonapartes statsapparat vid den här tidpunkten har hamnat i ett nytt förhållande till samhället. Banden som knöt den till de samhällsskikt som den (på sitt eget speciella sätt) baserade sig på hade töjts ut alltmer, och nu gått av.

”Frankrike har blivit hem för enbart pretorianerna”, betonar Marx. Nu ”förkunnas det nakna svärdets makt i de mest omisskännliga ordalag, och Bonaparte vill att Frankrike klart ska förstå att kejsarens makt inte grundar sig på hennes vilja utan på 600.000 bajonetter.”

Om det bara innebär en vanlig militärdiktatur så är det inget nytt. Marx ställer den centrala frågan i ytterst klara klasstermer:

> En stor nutida historiker har sagt till oss att armén ända sedan den Stora revolutionens dagar alltid har förfogat över Frankrike, oavsett hur detta faktum har dolts. Förvisso har olika klasser härskat under kejsardömet, under restaurationen, under Louis Philippe och under 1848 års republik. Under det första dominerade bönderna, ättlingarna till 1789 års revolution; under den andra de stora godsägarna; under den tredje bourgeoisien; och den sistnämnda blev, inte i sina grundares avsikt men i verkligheten, ett misslyckat försök att dela makten lika mellan den rättmätiga monarkins och julimonarkins män. Ändå grundade sig alla dessa regimer på armén. Har inte till och med konstitutionen till 1848 års republik utarbetats och förkunnats under ett belägringstillstånd – det vill säga bajonetternas makt? Räddades den inte av armén i juni 1848, och återigen i juni 1849, för att slutligen överges av samma armé i december 1851?

Det är alltså uppenbart att alla de föregående klassregimerna också öppet baserade sig på armén. (Förvisso grundar sig alla klassmakter i slutändan på väpnad makt, men här är Marx' poäng att alla franska regimer sedan 1789 i första hand grundade sig på väpnad makt.) Men i alla tidigare fall stödde de väpnade styrkorna ändå olika härskande klassers samhällsekonomiska makt. Marx fortsätter: ”Vad utgör då det nya i den regim som nu öppet har införts av Louis Bonaparte? Att han härskar med armén som sitt redskap? Det gjorde alla hans föregångare ända sedan termidors dagar.”

Nu kommer svaret: det nya är att *denna* statsmakt inte stöder någon klass alls, den vidmakthåller ingen annan styrande grupps makt än sin egen:

> Men om den härskande klassen, vars herravälde motsvarade en speciell utveckling av det franska samhället, under alla svunna epoker har haft armén som sin sista utväg, så var det icke desto mindre ett specifikt samhällsintresse som var förhärskande. Under det andra kejsardömet kommer arméns eget intresse att vara förhärskande. Armén ska inte längre vidmakthålla makten för en del av folket mot en annan del av folket. Armén ska vidmakthålla sin egen makt, i form av sin egen dynasti, över det franska folket i gemen.
> Den ska representera *staten* i motsättning till *samhället*.

Detta är inte bara statlig autonomisering som en tendens, inte ens en tendens som i större eller mindre omfattning förverkligas i praktiken. Detta är en statlig autonomisering som undantagsvis drivits till sin yttersta slutsats. Armén är inte ”redskap” åt någon av samhällsklasserna, för något av civilsamhällets ”specifika samhällsintressen”. Den representerar helt enkelt staten själv i motsättning till ”samhället”, till civilsamhället i allmänhet.

Detta är det farliga experiment som är på väg:

> Vi får inte inbilla oss att Louis Bonaparte inte är medveten om hur farligt det experiment är som han ger sig in på. När han utropar sig till ledare för pretorianerna så förkunnar han att varenda pretoriansk ledare är hans medtävlare.

Det vill säga att han blir sårbar för militärkupper från sina egna generaler. Återigen är den uppenbara parallellen mönstret under motsvarande romerska epok, när den ena pretorianska ledaren efter

den andra tog över kejsarens tron.

Detta nya regeringssystem i Frankrike är inte resultatet av ett militärt maktövertagande i vanlig mening. Statsöverhuvudet har själv gått över till det, som en sista utväg:

> Vi upprepar att det är omöjligt att tänka sig att Louis Bonaparte är okunnig om de risker som hans nya fina system är fyllt av. Men han saknar alternativ. Han inser sin egen situation och det franska samhällets otålighet att bli av med honom och hans kejserliga hokus-pokus. Han vet att de olika partierna har återhämtat sig från sin förlamning, och att den materiella grunden för hans börsmäklarregim har krossats av den kommersiella jordbävningen [krisen].

Hänvisningen till ”den materiella grunden för hans [Bonapartes] börsmäklarregim” kan erinra om Marx’ formulering om att ”jobb och plundring” var drivkraften för de specifikt bonapartistiska kadrerna, de personer som ”på ett eller annat sätt tillhör administrationen, denna allestädes närvarande parasit som lever på Frankrikes livsnödvändigheter.” Som vi tidigare har konstaterat hade den orgie av eget berikande som kejsardömet hade utlöst, knutit denna statliga byråkrati till borgarklassen med ett oräkneligt antal band. Nu hade den kommersiella och ekonomiska krisen kapat dessa möjligheter. Den statliga byråkratins icke militära sektor* trampade nu själv luft. Bara de militära kadrerna, generalerna, kunde nu rädda hela den statsapparat som Bonaparte hade skapat.

> Följaktligen förbereder han [Bonaparte] sig nu inte bara för krig mot det franska samhället, utan förkunnar detta faktum högt … Fördömandet av *alla partier* som hans personliga fiender blir därmed en del av Bonapartes spel. Det utgör en del av hans system. Han säger till dem rent ut att han inte hyser några illusioner om den allmänna avsky som hans makt är föremål för, men att han är beredd att möta den med musköter.

8. Med svärdet allena

Denna artikel är Marx’ mest direkta uttalande om ett exempel på fullständig statlig autonomi och reser så här i efterhand viktiga frågor. Men låt oss för att komplettera bilden först redogöra för Marx’ senare analyser av krisen för Bonapartes regim fram till 1859. Alla hans artiklar fortsätter att basera sig på de antaganden som lagts fram i ”Pretorianernas styre”. Vi kommer inte att upptäcka några förändringar av uppfattningen, bara olika formuleringar som kan vara till hjälp speciellt för de som inte är vana vid denna del av Marx’ tänkande. Här är några höjdpunkter:

1. *Den bonapartistiska staten mot borgarklassen och alla andra klasser.* De ”revolutionära massornas” slutgiltiga uppror kommer att få hjälp av

> bourgeoisiens avgjort antibonapartistiska inställning, de hemliga föreningar som undergräver arméns lägre skikt, den småaktiga avundsjuka, de samvetslösa förräderier och orléanistiska eller legitimistiska böjelser som splittrar de högre skikten….[35]

Även nu är många ”kyliga” mot regimen: ”Massorna visar sig vara likgiltiga. Direkta och verkliga motdemonstrationer har gjorts av: storfinansen, industrin och handeln, prästerskapet och slutligen

* Det finns ingen teoretisk orsak att begränsa begreppet *statlig byråkrati* till den civila byråkratin, även om det ofta görs av terminologisk bekvämlighet. I detta sammanhang kan man se tillbaka på det stycke som citerades tidigare i detta kapitel (se avdelning 6, s 258), där Marx talar om den bonapartistiska regimen som en ända från början ”militär och byråkratisk diktatur”. Det handlar förvisso om den statliga byråkratins två viktigaste delar. Marx följde tillräckligt ofta den vanliga praktiken att bara kalla det en ”militär diktatur”. Tidigare i samma artikel nämns i själva verket ”en militär diktatur, kejsarnas makt” som den vanliga regeringsformen på kontinenten. På andra ställen talade Marx om den bonapartistiska regimen som ”statskuppens styre i Frankrike” eller ”statskuppsregimen”. (Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 472, 573.)

35 Marx, ”Bonapartes Present Position”, *New York Tribune*, 1 april 1858.

de högsta militära kretsarna….”[36] Den europeiska aristokratin och borgarklassen är desillusionerade över Bonaparte:

> De har sedan länge känt honom som en usling, men ansåg honom vara en användbar, foglig, lydig, tacksam usling, och nu inser och ångrar de sitt misstag. Han har hela tiden utnyttjat *dem*, när de trodde att de utnyttjade honom.[37]

I en artikel i *Tribune* som skrivits av Engels: ”Medelklasserna … längtar efter en återgång till de tider då de, eller åtminstone en del av dem, styrde landet….”[38]

2. *Bedragarregimen*. Det bonapartistiska kejsardömet

> hade redan övergivit alla anspråk på att vara en vanlig regering, eller ett resultat av ”*suffrage universel*” [allmän rösträtt – öa]. Den hade utropat sig till uppkomlingarnas, angivarnas och tolvpundarnas [kanonens] regim. Nu går den ett steg till och erkänner att den är en bedragarnas regim.

Detta inleder Marx’ redogörelse för Crédit Mobiliers nya ekonomiska intriger, mitt under depressionens ekonomiska och handelsproblem. Dessutom är det ett enormt kapitalslöseri i ”icke produktiva” offentliga arbeten, exemplifierat av Haussmanns stadsförnyelseprogram i Paris, som kännetecknades av stora boulevarder som passade för att använda kanoner och kavalleri mot barrikader:

> Samtidigt håller Bonaparte fast vid sitt gamla sätt att gräva ner kapital i arbeten som inte är produktiva, men som, likt Seines prefekt, herr Haussmann, är öppenhjärtig nog att meddela folket i Paris, är viktiga ur ”strategisk synvinkel”, och avsedda att skydda mot ”oförutsedda händelser som alltid kan uppstå och utsätta samhället för fara”. Således är Paris dömt att bygga nya boulevarder och gator till en beräknad kostnad av 180 miljoner francs, för att skydda sig från sina egna utbrott.[39]

3. *Bonapartes ”bankirarbete med konfiskeringar”*. Denna fras[40] syftar på Bonapartes planer att expropriera välgörenhetsinstitutionernas jordegendomar i utbyte mot statsobligationer. Regimens finanser befann sig i ett desperat tillstånd, och denna gång befann sig inte Crédit Mobilier i ett sådant läge att den kunde hjälpa till. ”Det återstår då inget annat för Bonaparte än att, precis som han har tvingats till i politiska frågor, även i ekonomiska angelägenheter återvända till statskuppens ursprungliga principer.” Efter att ha plundrat Banque Français’ och Orleans’ egendomar går han nu i riktning mot att ”konfiskera välgörenhetsinstitutionernas egendomar”. Men denna operation ”skulle komma att kosta Bonaparte en av hans arméer, hans armé av präster, som sköter om den absolut största delen av välgörenhetsinstitutionerna.” Det har uppstått ett ramaskri ”mot hans avsedda inkräktande på ’privategendomen’.”[41]

4. *Den ”despotiska militärstaten”*. Bonaparte inför ett ”system av inhemsk terrorism”, ett ”skräckvälde”. Som ett resultat av det ”kommer de franska medelklasserna snart att vara så upprörda över detta att de kommer att anse det nödvändigt med en revolution för att ’återställa förtroendet’.”[42]

I denna ”despotiska militärstat” verkar det sannolikt att Bonaparte blir fånge hos sina militära

36 Marx, ”Brev till Lassalle”, 4 februari 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 576.
37 Marx, ”A Historic Parallel”, *New York Tribune*, 31 mars 1859.
38 Engels, ”The Prosecution of Montalembert”, *New York Tribune*, 24 november 1858.
39 Marx, ”France”, *New York Tribune*, 30 april 1858.
40 Marx, ”Brev till Engels”, 31 maj 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 329.
41 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 11 juni 1858.
42 Marx, ”Bonapartes Present Position”, *New York Tribune*, 1 april 1858.

verktyg (som de sista romerska kejsarna blev):

> I samma takt som Frankrike blir otåligt med arméns förtryck, blir armén allt djärvare i sin föresats att tygla Bonaparte. Efter den 10 december [1848] kunde Bonaparte smickra sig med att han hade valts av bönderna, det vill säga den franska nationens stora majoritet. Efter attentatsförsöket den 14 januari [1858, av Orsini] vet han att han befinner sig i arméns nåd. Efter att ha tvingats betyga att han härskar genom armén, så är det helt naturligt att den sistnämnda skulle försöka härska genom honom.

Detta verkar vara mer nyanserat än det efterföljande påståendet rakt av att ”armén härskar i Frankrike.”[43]

Marx ser den slutgiltiga övergången till en avgjort militär grund och ett oundvikligt krigsutbrott som ”början till slutet” för den bonapartistiska regimen:

> … svårigheterna för handeln och jordbruket, den ekonomiska statskuppen och ersättandet av en makt *för* armén till *arméns* makt påskyndar explosionen…. [Samtidigt] tros kriget vara överhängande. Louis Napoleon har inga andra sätt att undkomma ett snabbt krossande. Början till slutet är här.[44]

Så sent som i mars 1859 ansåg Marx fortfarande att ”Louis Napoleon aldrig kan bli något mer än börsens och bourgeoisiens halvgud. Hädanefter härskar han med svärdet allena.”[45]

9. Napoleonmodellens begränsningar

Låt oss nu återvända till den tolkning av den bonapartistiska statens upplösning som Marx gör i ”Pretorianernas styre”, inom ramen för sina löpande analyser av det Andra kejsardömets kris 1858-1859.

Bilden är av en stat som har drivit sin autonomisering till det yttersta, där den inte längre är *resultatet* av samhällets faktiska klasskrafter utan istället står i motsättning till civilsamhällets samtliga samhällsklasser. Denna stat är förvisso *resultatet* av alla de historiska processer som detta klasssamhälle har gått igenom, men resultatet är att den politiska överbyggnaden har slitit sig loss från de sociala grundvalar som skapade den. Den har fått ett eget självständigt liv i ordets fulla bemärkelse.

Det är uppenbart att denna bild står helt i strid med den inskränkta och stelbenta syn på ”den marxistiska teorin om staten” som marxistiska och antimarxistiska uttolkare ofta för fram, och för vilka Marx’ och Engels’ ganska omfattande skrifter om den autonomiserade och byråkratiska staten praktiskt taget inte existerar.*

---

43 Marx, ”Pelissier’s Mission to England”, *New York Tribune*, 15 april 1858.

44 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 24 juni 1858; skriven 11 juni.

45 Marx, ”Peace or War”, *New York Tribune*, 25 mars 1859.

* Marx’ artikel ”Pretorianernas styre” har aldrig återutgivits, och själva texten existerar bara i *New York Tribunes* inte så lättillgängliga arkiv. (Den finns med i de ryska och tyska översättningarna av Marx’ och Engels’ verk.) Den citeras inte, och nämns ens inte, i något verk som jag känner till som påstår sig diskutera marxistisk teori, med det enda och utomordentliga undantaget M Rubels *Karl Marx Devant le Bonapartisme* (Paris: Mouton 1960, s 49-51, mer allmänt hela kapitlen 3-4.) Men det är också ovanligt att ens Marx’ lätt tillgängliga begrepp bonapartismen presenteras, och än mindre förklaras, i denna märkliga litteratur. Om någon skulle koka ihop en fabel att Marx vid denna tidpunkt, i artiklar till *Tribune*, eller i anknytning till Bonaparte, glömde, övergav eller bortsåg från sin teori om staten, så kan vi redan på förhand peka på ett av de bästa kortfattade uttalanden som Marx någonsin skrev om förhållandet mellan staten som politisk överbyggnad och samhällets klassgrundvalar. Det finns i en artikel till *Tribune*, mitt bland de artiklar som vi har diskuterat, och rör ämnet Bonaparte. Eftersom denna artikel är lika lite tillgänglig som de andra, återges de tillämpliga delarna i Specialnot C.

Två tillägg behövs.

1. Den teoretiska utflykt som Marx gjorde 1858 med ”Pretorianernas styre” måste ställas i perspektiv till den senare utvecklingen.

Under 1858-1859 ansåg – och hoppades förvisso – Marx att den bonapartistiska regimen, efter att den i ett utbrott av autonomi hade kapat sin navelsträng till civilsamhället, hade nått en punkt utan återvändo. Med vår klarsynta efterklokhet vet vi att Bonaparte verkligen ”återvände”, det vill säga återgick till en anpassning till det borgerliga samhällets sociala makt. Det visade sig i ett frihandelsavtal med England i januari 1860 och ett återupplivande av det parlamentariska livet i november. Som en följd av det daterar våra historieböcker vanligtvis något som kallas Bonapartes ”liberala kejsardöme” till det året. Despoten hade backat från kanten och insett att han inte kunde härska med svärdet allena.

De enorma spänningar som den autonoma linjen framkallade, och som fick Marx att känna doften av revolution, hade haft samma effekt på kejsaren. Ty den helt autonomiserade statsmakt som beskrevs i ”Pretorianernas styre” innebar en drastiskt instabil situation. Om Bonaparte ”förberedde krig mot det franska samhället” så skulle det sistnämnda säkerligen segra, ty det borgerliga samhället var inte bara livskraftigt utan också på uppgång: så räknade Marx ut det, och så beslutade Bonaparte. Som vi har sett väntade sig Marx att ett revolutionärt buller snart skulle höras, när ”det franska samhället” – de klasser som dominerade det samhällsekonomiska systemet – härdades i motsättning till den skenande statsapparaten. När banden mellan denna stat och samhället gick av, så innebar det därför en förrevolutionär situation (för att använda ett modernt begrepp). Splittringen mellan staten och samhället måste utkämpas till slutet. Avvikelsen måste lösas, det onormala normaliseras.

Det går inte att betona alltför mycket, att den bakomliggande förutsättningen för denna slutsats i detta fall var det borgerliga samhällets fortsatta livsduglighet. Staten var i upplösning men det var inte samhället. Tvärtom måste vi komma ihåg att konfliktens rötter var den borgerliga ekonomins snabbt ökande styrka: ”med sitt ökade välstånd ökade deras samhälleliga makt … [d]e började återigen känna de politiska fjättrar som hade påtvingats dem.” Dessa materiella villkor satte gränsen för statens autonomisering under denna period. Bonapartismens gränser avgjordes av den historiska ställningen för de samhällsklasser som den utmanade.

Här behöver vi inte undersöka om den bonapartistiska staten verkligen nådde den yttersta punkt av autonomi som Marx såg 1858. För även om vi kommer till slutsatsen att Marx’ förhoppningar gick längre än fakta så är frågan om teorin om staten ändå avgjord. Det som slås fast är att Marx kunde föreställa sig speciella fall där en stat uppnår fullständig autonomi. Det avgör att Marx’ teori om staten innefattar förbehåll om historiska ögonblick där en stat, fullständigt självständig i ordets fulla bemärkelse, frigör sig från sina grundvalar i civilsamhället och vänder sig mot dem.

Det finns i själva verket ingen orsak att tro att Marx ens tyckte att det var något speciellt problem med detta, eller att det ens slog honom att det en dag skulle anses vara ”marxistiskt” att stelbent förbjuda sådana uppfattningar. För det första ger inte formuleringarna i artiklarna om ämnet i *Tribune* minsta antydan om att författaren tycker att han vågar sig in på ett känsligt område. Tvärtom är de ovanligt framfusiga – för Marx, som kunde vara väldigt hemlighetsfull när han befann sig på tunn is i fråga om teori. För det andra: vi har bevisen i brevväxlingen mellan Marx och Engels, som var tät under dessa år.* Dessa bevis är som Sherlock Holmes’ skällande hund: poängen är att den aktuella frågan *aldrig* nämns under de ständiga diskussionerna om utvecklingen i

* En kurva över antalet brev per år i korrespondensen mellan Marx och Engels från (låt oss säga) 1852 till 1864 motsvarar på ett intressant naturtroget sätt politikens feberkurva på kontinenten. Åren 1857-1860 sticker upp som ett högt berg på denna kurva. Med branta väggar på ömse sidor.

Bonapartes rike, varken av Marx för att få vännens åsikt eller av Engels i sina kommentarer.

2. Marx' analys från 1858 av Bonapartes autonoma stat kastar ett ljus, både framåt och bakåt, på två mer kända skrifter där samma fråga ställs men inte besvaras särskilt klart. De skrevs i början och slutet av det andra kejsardömets liv: i ena fallet innan autonomiseringen nådde sin höjdpunkt, i det andra efter att den därav uppkomna krisen var förbi.

I *Den adertonde Brumaire* ställer Marx frågan på ett ytterst trevande sätt. Han hänvisar tillbaka till sex tidigare perioder och regimer under den franska historien, från den absoluta monarkin till republiken 1848, var och en med sitt mönster för förhållandet mellan stat och klass, för att klargöra att den bonapartistiska staten är något nytt:

> Först under den andre Bonaparte tycktes staten ha gjort sig fullt självständig.* Statsmaskineriet har befäst sig så i förhållande till det borgerliga samhället [på engelska "civil society" - öa], att man i dess spets kan nöja sig med 10 decemberföreningens chef [Bonaparte]….[46]

Det centrala förbehållet är "tycktes": statsapparaten har i själva verket inte gjort sig *helt* självständig från civilsamhället. Men den outtalade undermeningen är att den har nått en så stor autonomi som tidigare inte har skådats. Marx fortsätter sedan med att diskutera vilka klassintressen Bonaparte företräder och hur.

Vid denna tidpunkt, innan det andra kejsardömets faktiska erfarenheter, är det uppenbart att Marx redan hade ögonen på problemet.

I utkasten till *Pariskommunen* 1871 inledde Marx ett stycke om denna fråga med ett uttalande som liknar det i *Den adertonde Brumaire*. Han betonade då återigen hur relativt nymodig denna statsform var, och slutade med ett kraftfullt uttalande att den bonapartistiska staten var den form som krävdes för borgarklassens sociala makt. Ty det var den faktiskt hade blivit.

> Regeringsmakten med sin stående armé, sin allsmäktiga byråkrati, sitt löjeväckande prästerskap och sin tjänstvilliga domstols- [rättsliga] hierarki hade blivit så oberoende av samhället att en groteskt medioker äventyrare med ett hungrigt band av desperados bakom sig räckte för att utöva den….

Så mycket var det en återupprepning av *Den adertonde Brumaire*.

> Den framträdde inte längre som ett medel för klassmakt underordnat dess parlamentariska regering eller lagstiftande makt. Den underkastade till och med de härskande klassernas intressen under sitt herravälde, … med sin absoluta makt sanktionerad med hjälp av allmän rösträtt, och en erkänd nödvändighet för att upprätthålla "ordningen", det vill säga godsägarnas och kapitalisternas makt över producenterna … hade statsmakten fått sitt sista och högsta uttryck i det andra kejsardömet.

Men denna stat, som till och med underkastade de (civila) härskande klassernas intressen under sitt herravälde, visade sig i själva verket vara den enda politiska form genom vilken civilsamhällets härskande klasser (godsägare och kapitalister) kunde vidmakthålla sin makt över producenterna (arbetare och bönder):

> Denna regeringsmakts till synes slutgiltiga seger över samhället var i själva verket en orgie för alla förstörda element i detta samhälle. För den oinsattes ögon verkade det bara vara den verkställande maktens seger över den lagstiftande makten, det slutgiltiga nederlaget för den

* Bokstavligen "ha autonomiserat sig fullständigt". Begreppet *autonomiserad*, som vi har använt, är ovanligt på engelska, men är en nära översättning av Marx' *verselbständigt*.

46 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 53.

> sorts klassmakt som påstod sig [det vill säga hävdade] vara samhällets envälde [genom att] dess form påstod sig vara en högre makt än samhället. Men i själva verket var den bara den sista förfallna och enda möjliga formen för denna härskande klass, lika förödmjukande för dessa klasser som för de arbetande klasser som de höll fången med hjälp av den.[47]

Det finns ännu ett stycke som är genomsållat av anspelningar på statsapparatens autonomi,* som också klargör att denna stat skyddade de härskande kapitalisternas och godsägarnas samhällsintressen.

Bara en rudimentär hänvisning till allt detta blev kvar i den slutliga versionen av *Pariskommunen* efter att den hade kortats ner. Det finns en kort hänvisning till ”Statsmakten, som skenbart svävade högt över samhället” och den största betoningen ligger på slutsatsen att bonapartismen är

> den avskyvärdaste formen av denna statsmakt, som skapats av det uppåtsträvande borgerliga samhället som ett verktyg för dess egen befrielse från feodalismen och som det fullt utvecklade bourgeois-samhället hade förvandlat till ett verktyg för kapitalets förslavande av arbetet.[48]

Erfarenheterna av bonapartismen gav en modell, vittnesmål om en strävan och bevis på en möjlighet, men den kom alltför tidigt i det borgerliga samhällets historia för att utvecklas till något mer. Dess betydelse för den marxistiska teorins utveckling var dock enorm.

---

47 Marx, ”Civil War in France, 1st Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 149-150.

* Tolkningen av det kompliceras av det faktum att Marx’ engelska i detta utkast är lite grov. Den talar om ”detta statliga bemäktigande” och ”den centraliserade och organiserade regeringsmakt som tillskansar sig att vara samhällets herre istället för dess tjänare.” Trots att denna stat krossade de härskande klassernas ”parlamentariska anspråk på självstyre”, var den ”den sista möjliga formen för deras klassmakt. Samtidigt som den berövade dem politiskt, var den en orgie under vilken regimens alla ekonomiska och sociala skändligheter härskade.” Den var en ”*stats* sista seger enskilt och oberoende från samhället.” Men längre fram kastar Marx in ordet *skenbart*: denna statsapparat var statens ”mest kraftfulla … uttryck”, skriver Marx, och (med god tysk satslära) modifierar han ”uttryck” med meningen: ”utvecklat till ett skenbart oberoende från samhället.” (*Ibid*, s 150-151.) I det andra utkastet formuleras denna fråga i en mycket kort sammanfattning av det föregående:
”Vid en första anblick förefaller regeringsorganet vara en bemäktigande diktatur över själva samhället, som reser sig över och underkastar sig alla klasser, medan det i själva verket, åtminstone på den europeiska kontinenten, har blivit den enda möjliga statsform med vilken den tillägnande klassen kan upprätthålla sitt herravälde över den producerande klassen.” (Marx, ”Civil War in France, 2d Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 196.)

48 Marx, *Pariskommunen*, s 25.

Kapitel 19 Statlig autonomi i det förkapitalistiska samhället

Formuleringen av Marx' teori om staten – den härskande klassens ”utskott som förvaltar [deras] gemensamma affärer” – är, precis som de flesta formuleringar som sammanfattar erfarenheter, en formulering som gäller relativt normala förhållanden. Vi har prövat teorins innebörd genom att gå bakom formuleringen och analysera de förhållanden under vilka staten lutar åt att i större eller mindre omfattning hävda sin självständighet från de härskande klasserna.

Låt oss för att föra denna undersökning längre lämna bonapartismens begränsningar, som Engels gjorde i det stycke som inledde denna diskussion i början av kapitel 16. Han hade framkastat den övergripande kategorin *undantagsvisa* perioder ”då de kämpande klasserna håller varandra så nära i jämvikt, att statsmakten som skenbar förmedlare momentant erhåller en viss självständighet till de båda parterna.” Som vi såg inbegrep han under denna rubrik tre bonapartister – Napoleon I, Louis Bonaparte och Bismarck. Men det första exemplet han åberopade var i själva verket inte alls en Bonaparte: ”Så den absoluta monarkin på 16- och 1700-talen, som balanserar adel och borgerskap mot varandra...”

Den absoluta monarkin som statsform härskade under en lång historisk period – inte ”för tillfället” utan, beroende på land, under mer eller mindre än ett par århundraden. Det var inte nödvändigtvis någon Bonaparte-figur inblandad, utan de absoluta monarkierna leddes av monarker av olika form och storlek.* Vi har här ett varaktigt politiskt *system* som innefattade en speciell sorts autonomiserad stat för en hel historisk period i ett antal olikartade länder.

Engels för inte fram den absoluta monarkin som ett exempel på bonapartism. Tvärtom inordnas den jämte de tre bonapartismerna under en mer omfattande rubrik, till vilken ingen ”-ism” eller någon annan etikett knyts men som beskrivs. De är alla autonomiserad stater som grundar sig på en jämvikt mellan stridande klasskrafter.

För att generalisera något som togs upp i förra kapitlet, så är de allihopa fall som återspeglar ett *system i upplösning*, och därmed en kris av viss omfattning. I fallet Louis Bonaparte sa vi att det var en speciell sorts politiskt system som var på väg att dö, men däremot inte samhället själv. I andra ordalag skulle samma sak gälla de andra bonapartismerna. Men under den absoluta monarkin var det politiska systemet resultatet av ett samhällssystem i upplösning – det feodala samhället. Krisen var av en helt annan omfattning, och den autonomiserade statens fortlevande under en hel historisk period var av samma storleksordning.

1. Staten som slukade samhället

Som vi vet var Marx och Engels fullt medvetna om möjligheten att ett samhälles slutgiltiga kris kanske inte ens kunde lösas med en revolution. De skrev det på ett av de mest iögonfallande ställena i alla sina skrifter, i inledningsanförandet i *Kommunistiska manifestet* om tesen att all historia (sedan urminnes tider) är ”klasskampens historia”.

> Fri och slav, patricier och plebej, baron och livegen, mästare och gesäll, kort sagt, förtryckare och förtryckta, stod i ständig motsättning till varandra, förde en oavbruten, än dold, än öppen kamp, en kamp som varje gång slutade med hela samhällets revolutionära omgestaltning eller

* Att Engels precis som andra tänkte sig bonapartismen som en form som lutade åt att behöva en Bonaparte-figur vittnar hans anmärkning om: ”Det finns inget kejsardöme utan en kejsare, ingen bonapartism utan en Bonaparte. Systemet är anpassat till mannens mått, det står och faller med honom.” (Engels, ”Brev till Bebel”, 12 april 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 51.) Sammanhanget 1888 var frågan om hur länge Bismarck kunde hålla ut.

med de kämpande klassernas gemensamma undergång.[1]

Engels upprepade dessa alternativ mycket senare i *Anti-Dühring*, inte om det förflutna utan med avseende på framtiden: ”dess [borgarklassens] egna produktivkrafter har vuxit sin ledning över huvudet och driver med naturnödvändighet hela det borgerliga samhället mot undergång eller omvälvning.”[2] När proletariatet växer och blir en kraft måste det ”genomföra denna omvälvning [som avskaffar kapitalismen] vid risk att eljest gå under.”[3]

I *Manifestet* antog Marx och Engels att alla var medvetna om det tidigare stora exemplet på ”de kämpande klassernas gemensamma undergång.” Det var det romerska imperiets sönderfall utan någon revolution, ett exempel som påverkade allt politiskt tänkande och dess terminologi. ”Caesarism” blev senare ett allmänt ledord för en personlig och militär diktatur, men i Marx’ tänkande var Caesars diktatur otvivelaktigt en romersk parallell till bonapartismen. Caesar var det sista steget innan patricierdemokratin föll (particierdemokrati var demokrati för den härskande klassen i sin helhet, organiserad i den romerska republiken) efter en lång period av klasskamp, som hade sitt ursprung i de rika plebejernas försök att få mer politisk makt och den pågående kampen mellan låntagare och kreditgivare. Caesars stat manövrerade mellan patriciernas och de rika plebejernas klasstryck, med ett öga på sina egna intressen.*

Det är synd att varken Marx eller Engels hade tillfälle att ta upp de *politiska* former i vilka den romerska staten föll sönder under ”de kämpande klassernas gemensamma undergång”. De flesta av deras skrifter skrevs för ett visst ändamål och detta ändamål framstod aldrig som ett angeläget teoretiskt problem. Det finns många anmärkningar om den romerska perioden i deras arbeten,[4] men inget väsentligt om politiken under perioden av socialt sönderfall – den period då den kejserliga

---

1 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 3.

2 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

3 *Ibid*. Se även *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, på marxists.org.

* Man kan vilseledas av det faktum att Marx i sitt förord 1869 till en ny utgåva av *Adertonde Brumaire* uttryckte förhoppningen att ”göra slut på den nu i synnerhet i Tyskland allmänt gängse skolfrasen om den så kallade *caesarismen*”, eftersom ”denna ytliga historiska analogi” glömmer att klasskampen i Rom ägde rum inom den fria minoriteten, på den passiva slavmajoritetens ryggar. (Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 1.) Den specifika analogi som Marx invände mot i detta stycke började blomstra 1866, och har inget med vårt ämne att göra. Själva begreppet hade blivit modernt omkring 1851 med en journalistisk tolkning av bonapartismen. (Ladendorf, *Historisches Schlagwörterbuch. Ein Versuch*, s 40-41.) Marx hade själv mer än en gång dragit egna paralleller till caesarismen: i artiklar i *New York Tribune* hade han talat om Bonapartes regim som ”caesarismen i Paris” och om ”militär despotism, Caesars styre” i det samtida Europa. Och när han diskuterade Bonapartes beslut att börja kriga 1859 förde han fram frasen ”*Aut Caesar aut nihil*”. (Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 14 juni 1860; Engels, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 23 december 1858 (som skrevs av Engels men skickades in av Marx); Marx, ”The War Prospect in Europe”, *New York Tribune*, 31 januari 1859.) För oss är inte den viktiga punkten att Caesar var en Bonaparte eller Bonaparte en Caesar, utan att båda var exempel på ett allomfattande fenomen: statlig autonomisering som hade sin grund i en klassjämvikt. Redan dagen efter Bonapartes statskupp tänkte Engels på parallellen mellan denna händelse och ”praetorianernas styre”. Han skrev till Marx:
”Det återstår att se om praetorianernas regim från det romerska imperiets dagar – som förutsatte en kraftigt utvidgad stat som organiserades efter militära linjer, ett glest befolkat Italien och frånvaron av ett modernt proletariat – är möjligt i ett geografiskt koncentrerat, tättbefolkat land som Frankrike med ett stort industriproletariat.” (Engels, ”Brev till Marx”, 3 december 1851, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 62.)
Men de upptäckte att dessa stora sociala skillnader inte uteslöt breda paralleller, där ett gemensamt mönster förkroppsligas i olika historiska former.

4 Exempelvis korta hänvisningar i *Kapitalet* och på andra ställen, som går att hitta i ämnes- eller geografiskt index till de flesta av Marx/Engels, *Werke*, (dock ej 1-8 och 26), och de flesta handlar om den ekonomiska eller militära historien i ett tekniskt sammanhang. Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, kapitel 6 handlar om Rom, men koncentrerar sig på statens ursprung, inte dess förfall. Likaså Marx, *Grundrisse*, t ex s 378-382. Jmfr också Hobsbawms inledning till Marx, *Pre-capitalist economic Formations*, New York: International Publishers 1965, s 38-41.

staten mer eller mindre trädde fram som systemets enda sammanhållande faktor, samtidigt som ingen revolutionär klass framträdde med en strävan mot en ny och progressiv samhällsomvandling.

För våra nuvarande syften kan mönstret kort sammanfattas på följande sätt: staten försökte bevara status quo genom att lappa här och där, och om nödvändigt ersätta den gamla samhällsordningens sviktande mekanismer med sin egen apparat. Men detta sätt att upprätthålla status quo blev bara ännu en kanal via vilken det icke livsdugliga status quo förvandlades till något annat, ty det kunde inte fortsätta på samma sätt. Eftersom status quo inte kunde förbli *quo* började lappandet av kroppen till slut vända sig mot själva kroppen. På Diocletianus' tid (omkring 300 e. Kr.), om inte tidigare, kunde det inte längre finnas något tvivel om vad som hade hänt. De gamla härskande klasserna hade fallit sönder tillsammans med sin gamla samhällsordning . Under seklerna hade statens roll förändrats från att bevara ett existerande samhällssystem till att ersätta det sönderfallande civilsamhällets organiserande klasser med sina egna kadrer och mekanismer.*

Ett av de få ställen där Marx i förbigående berörde denna process handlade om ett helt annat problem: han ville ge ett exempel på hur jordbrukare kunde exproprieras utan att tvingas bort från jorden, genom att produkten av deras arbete exproprierades bortom den punkt då det inte gick att överleva:

> Under det romerska imperiets sista dagar övergav landsbygdens dekurioner, som inte var bönder utan privata jordägare, sina hem, övergav sin mark och sålde till och med sig själva till slaveri, allt för att bli av med egendomar som inte hade blivit något annat än en officiell förevändning för en grym och skoningslös utpressning.[5]

Den skoningslösa utpressaren var den autonomiserade staten, och offren var en del av de (tidigare) härskande klasserna. Staten som växte fram har av historiker omväxlande kallats ”statskapitalism”, ”statssocialism”, ”korporativ stat” och ”fascism”, och man har på ett otidsenligt sätt tagit till senare historiska fenomen för att hitta en beteckning på en speciell sorts stat som uppstått ur ”de kämpande klassernas gemensamma undergång”. Ty när ett helt civilsamhälle faller sönder är staten den enda institution som återstår för att hålla ihop samhället: inte hålla ihop det gamla samhället längre, men i något sorts avseende hålla ihop *ett* samhälle, någon sorts organiserat samhälle.

Under en hel historisk period blir den autonomiserade staten samhällets återstående förvaltare. Våldets politiska institutionalisering, staten, genomsyrar samhällets alla processer och underordnar allt under sig själv. De politiska och ekonomiska institutionerna smälter samman. Staten är inte längre bara en överbyggnad, den har slukat hela samhället.

Det var vad Engels såg hända under sin egen tid, men som vanligt med en teleskopisk närbild. I ett sammanfattande kraftfullt stycke, där han på några rader går från antikens slavsamhällen till ”vårt nutida Europa”, framhåller han den statliga byråkratins fruktansvärda tillväxt. Men statsmakten

> förstärktes i samma grad, som klassmotsättningarna inom staten skärpes och de stater, som gränsar till varandra blir större och folkrikare, – man behöver bara betrakta vårt nutida Europa, där klasskamp och erövringskonkurrens skruvat upp den offentliga makten till en höjd, som hotar att uppsluka hela samhället och till och med staten.[6]

En oförklarad anmärkning som denna var möjlig därför att Engels antog att alla visste att en stat en gång hade slukat ”hela samhället”.

---

* Den bästa korta introduktionen till denna fråga är Walbank, *The Decline of the Roman Empire in the West*, New York: Henry Schuman 1953.

5 Marx, ”Brev till V Zasulitj”, 1:a utkastet (det slutliga utkastet är daterat 8 mars 1881), Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 159.

6 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, s 86.

2. Sammansmältningen av politik och ekonomi

När vi kommer till feodalismen finns det en tydlig skillnad mellan den tidiga Marx' formuleringar (före *Den tyska ideologin*) och den sena Marx. Det behövs en förklaring innan det går att förstå vilken karaktär denna skillnad har.

Den nya feodala samhällsordningen utkristalliserades i Västeuropa ur ett ”statifierat” samhälle i upplösning. I det feodala samhället hängde jordägande och makt ihop. På godsen förkroppsligade feodalherrarna *automatiskt* staten: den som ägde mark hade makten i samhället. I denna mening var ett av feodalismens kännetecken som samhällssystem dess speciella sätt att förena den ekonomiska och den politiska makten i samma händer.

Speciellt där feodalismen är decentraliserad, där adelns makt ännu inte har införlivats i en monarki eller furstendöme, kan den härskande klassens makt diskuteras (och har den diskuterats) på två till synes olika sätt, som i själva verket är ett och samma. Adelsmannen kan betraktas som jordägare (en samhällsekonomisk kategori) och hans mark är hans privategendom. Samtidigt är adelsmannen statsmakten, vilket verkar göra marken till statlig egendom. Det finns ingen egentlig motsättning. Svårigheten, om det finns någon sådan, ligger bara i vår vana att tänka på statsmakten och den ekonomiska makten som två olika om än sammanhängande makter. Det vill säga vår vana att tänka i termer av den borgerliga tidsperiodens sociala relationer och samhällssystem där ägandet av egendomar inte på ett direkt sätt medför politiskt status.

I *Kapitalets* tredje band räknar Marx således obesvärat upp ”slavägaren, feodalherren eller den tributmottagande staten” som att de representerar olika samhällsordningar.[7] Vid detta tillfälle tänker han uppenbarligen inte på feodalherren som *också* varande statsmakten, om än bara på en tolftedels domän. Men adelsmannen var förvisso statsmakt på sitt eget gods.

De produktionsförhållanden som, efter ”de kämpande klassernas gemensamma undergång” i det antika Västeuropa, upprättades lokalt mellan brukarna av jorden och (de militärt baserade) ägarna av jorden var de förhållanden som gav upphov till medeltidens specifika statsformer. Feodalherrens politiska makt var organiskt sammansmält med det förhållande som han som jordägare hade till de faktiska producenterna. Om resultatet blev att jorden därmed var statlig egendom, så var det en helt annan statlig egendom än den som fanns under den orientaliska despotismen. Annorlunda var också den ”statliga produktion” som Marx talar om existerade ”grundad på livegenskap, i tidigare epoker av den ryska historien”.[8] Det är bara ett annat sätt att säga, att precis som det existerar helt olika samhällssystem på basis av privategendom, så finns det också olika samhällssystem som grundas på statlig egendom som ekonomisk form.

Som vi såg i Del I dominerades den unge Marx' tänkande i sociala frågor av den hegelianska uppdelningen i särskilt och allmänt, de särskilda privata eller personliga intressena mot de allmänna offentliga eller statliga intressena. Den politiska sfären var det allmännas sfär, och den ekonomiska sfären var det särskildas sfär. På så sätt översattes förhållandet mellan det allmänna och det särskilda till förhållandet mellan det politiska och det ekonomiska.[*]

För denne unge hegelian var det övergripande problemet hur det allmänna intresset skulle smälta samman med det särskilda i en verklig enhet – hur de skulle göras identiska, eller hur deras motsättningar skulle förlikas med hjälp av förändrade politiska former och institutioner. I detta sammanhang insåg han att en sådan sammansmältning *hade* existerat på medeltiden, på ett speciellt feodalt sätt. Målet var inte att återvända till dessa gamla former, utan att hitta ett sätt att få till stånd

7 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.
8 Marx, *Kapitalet, andra bandet*, på marxists.org.
* För detta, se kapitel 3 (i synnerhet de första avdelningarna) och kapitel 1, avdelning 1, och kapitel 2, s 42-44.

sammansmältningen på grundval av moderna förhållanden.

Det är därför den unge Marx så ofta fick tillfälle att hänvisa till sammansmältningen mellan politik och ekonomi som ett särdrag hos det medeltida samhället (för att använda våra begrepp, inte hans). Så tidigt som 1842 talade Marx, i sin artikel om lagen om vedstöld i *Rheinische Zeitung*, om den ”blandning mellan privat och offentlig lag som vi stöter på i medeltidens samtliga institutioner.”[9] Men det är i hans anteckningsbok med kritik mot hegelianernas politik (1843) som detta görs allra mest.

Ett viktigt stycke finns i den avdelning där det medeltida samhället kallades ”ofrihetens demokrati” som diskuterades i kapitel 3.[10] Om vi påminner oss de breda och snäva innebörder som *stat* hade på hegelianska,[11] så blir följande uttalande klart. Under den gamla regimen var

> [d]en politiska sfären … den enda statssfären i staten, den enda sfär vari innehåll som form var … det sant allmänna…. Man inser att den politiska författningen först kan utvecklas som sådan då privatsfärerna uppnått en självständig existens.

Det är i det moderna förborgerligade samhället som ”privatsfärerna uppnått en självständig existens”, det vill säga självständigt från statsmakten (den politiska sfären).

> Abstraktionen av *staten såsom sådan* tillhör först den moderna tiden, eftersom privatlivets abstraktion först gör det. Abstraktionen av den *politiska staten* är en modern produkt.
> … under medeltiden är egendom, handel, societet, människa *politiska*. … Varje privatsfär har en politisk karaktär eller är en politisk sfär – eller politiken är också privatsfärernas karaktär. Under medeltiden är den politiska författningen privategendomens, men blott emedan privategendomens författning är en politisk författning. Under medeltiden är nationens och statens liv [eller läs: det politiska livet] identiska.[12]

I sin kommentar till Hegels avdelning 303 angriper Marx, genom att angripa att Hegel identifierar den statliga byråkratin med den universella klassen,[13] återigen även hans (reaktionära) sätt att avskaffa den moderna splittringen mellan det civila och det politiska livet. Hos Hegel, skriver Marx, ”[blir det] borgerliga samhällets *ståndsdifferentiering* … till en politisk differentiering” och: ”*Åtskiljandet av ’det borgerliga och det politiska livet’ skall på detta sätt upphävas och deras ’identitet’ sättas*.” Marx påpekar att Hegel försöker *åter*upprätta det typiskt medeltida sakförhållandet. Hegel medger själv att ”identitet” i *hans* mening stod på sin höjdpunkt under medeltiden.

> Här [på medeltiden] var ständerna* *i det borgerliga samhället* [dvs. klasserna] överhuvud, och *ständerna i politisk bemärkelse* [ståndena] identiska. Man kan uttrycka medeltidens anda sålunda: Det borgerliga samhällets ständer [klasser] och ständerna i politisk bemärkelse [stånd] var identiska, eftersom det borgerliga samhället var det politiska samhället, eftersom det borgerliga samhällets organiska princip var statens princip.
> … Identiteten mellan de borgerliga och politiska ständerna var *uttrycket* för *identiteten* mellan det borgerliga och det politiska samhället. Denna identitet har försvunnit [i det moderna samhället].[14]

---

9 Marx, ”Debatten über das Holzdiebstahlgesetz”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 118.

10 Se kapitel 3, avdelning 4, s 53.

11 Se kapitel 1, avdelning 1.

12 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

13 Se kapitel 3, avdelning 3.

* I detta stycke används, som vi förklarade i kapitel 1, ordet ”ständerna” (tyska *Stand*, plural *Stände*) i två betydelser för att skilja dem åt. (Se kapitel 1, avdelning 3, fotnot s 20.) ”Ständerna i politisk bemärkelse” är det medeltida samhällets samhällsstånd, klasser som har förenats som politisk institution. ”Ständerna i det borgerliga samhället” är de samhällsekonomiska klasserna frånsett sin formella politiska status.

14 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

Det finns en hel del mer av detta, exempelvis om de medeltida *Stände:* ”Hela deras tillvaro var politisk: deras existens var statens existens.”[15]

Samma sak återkommer i Marx’ artikel ”Om judefrågan”. Dessa stycken har redan citerats i kapitel 5.[16] Likaså i manuskripten från 1844:

> Överhuvudtaget börjar privategendomens välde i och med jordegendomen, den är dess grundval. Men vid den feodala jordegendomen *förefaller* åtminstone herren att vara jordegendomens konung … Jordstycket får sin individualitet genom sin herre, det äger hans rang, är friherrligt eller grevligt med honom, har hans privilegier, hans jurisdiktion, hans politiska relationer etc. … Härav ordspråket: Nulle terre sans maître <Ingen jord utan herre>, vari sammanväxandet mellan herrskap och jordegendom kommer till uttryck.[17]

Vad gäller de som brukar jorden: ”Jordegendomens ställning till dem är därmed omedelbart politisk….” Det moderna samhället kräver nu

> att jordegendomen … helt dras in i privategendomens rörelse och blir till vara, att jordägarens herravälde visar sig som det rena herraväldet hos privategendomen, hos kapitalet, fritt från alla politiska färgningar….[18]

> Därmed träder nu i stället för det medeltida ordspråket: nulle terre sans seigneur <ingen jord utan länsherre> det moderna ordspråket: l'argent n'a pas de maître <penningen har ingen herre>, vari den döda materiens hela herravälde över människorna uttryckes.[19]

I så måtto som statsmakten utgörs *direkt* av feodalherren utan några mellanled, kan staten knappast kallas ett verkställande utskott eller ett utskott som förvaltar den härskande klassens gemensamma angelägenheter. Denna kärnfulla formulering behöver uppenbarligen en justering i ett samhälle där den ekonomiska och politiska makten är samlad i samma händer. I den mån varje feodalherre på sin egen egendom kunde säga ”*L’etat c’est moi*”, så behövde han ingen annan formulering. Det var först när den politiska makten under den sena feodalismen centraliserades i en mer eller mindre absolut monarkis händer, som (den centraliserade) staten måste fungera som ett utskott för adeln som klass, just därför att jordägandet inte längre automatiskt förlänade jordägaren hela den enväldiga politiska makten.

Nästa steg: såtillvida som den politiska makten skiljs från den ekonomiska kontrollen blir det för första gången möjligt för denna politiska makt att sträva efter eller röra sig i riktning mot *oberoende* från de ekonomiska härskarna. Det är precis vad som händer under den absoluta monarkin, då historien om statlig autonomisering återupptas. Men innan vi kan fundera över det måste vi plocka upp en lös tråd.

3. Privategendomen under feodalismen

Vi har i detalj redogjort för den unge Marx’ tänkande om sammansmältningen mellan politik och ekonomi under feodalismen. Men vad hade den mogne Marx att säga om detta drag hos den feodala samhällsordningen *innan den absoluta monarkins era?*

Väldigt lite på ena eller andra sättet, och den ovan nämnda åsikten bekräftas väldigt flyktigt, aldrig

15 *Ibid*.
16 Se kapitel 5, avdelning 4, s 73 f.
17 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.
18 *Ibid*.
19 *Ibid*.

direkt. Orsakerna till detta verkar vara två:

1. Från och med *Den tyska ideologin* – det vill säga så fort Marx hade utvecklat den historiska metod som får honom att söka det moderna samhällets rötter i den tidigare historiens produktionsförhållanden – riktas hans uppmärksamhet till överväldigande delen på feodalismens senare period. Det är svårt att ens hitta hänvisningar i förbigående till den tidigare feodalperioden, precis som det var svårt att hitta hänvisningar till det romerska samhällets långa sönderfallsperiod. Marx' och Engels' intressen – som oftast var lyhörda för en samtida politisk uppgift, i samma betydelse som skrivandet av *Kapitalet* genomfördes som en *politisk* uppgift – koncentrerade sig på övergången från feodalism till kapitalism, och i mindre omfattning på övergången från det primitiva samhället till olika senare former, inklusive den orientaliska despotismen. Men de bortsåg praktiskt taget helt från de historiska frågorna under flera seklers europeisk historia, från den romerska världens glansdagar till den absoluta monarkins början, inklusive övergången från ”de kämpande klassernas gemensamma undergång” till den västeuropeiska feodalismen.*

2. När Marx och Engels kommenterar feodalismens sociala förhållanden så ligger deras betoning alltid på tesen att systemets underliggande bestämmande faktor var det samhällsekonomiska förhållandet mellan jordägaren och den faktiska producenten (den livegna bonden). Feodalherren betraktas, som vi tidigare har diskuterat, här som ägare till privategendom. Marx och Engels stannade aldrig till för att analysera statsmaktens karaktär under den decentraliserade feodalismen.

Denna betoning syns kanske allra klarast i *Den tyska ideologin*, just därför att den befinner sig på gränsen mellan den unge och den mogne Marx. I denna bok utarbetas för första gången metoden för att undersöka historiens materiella faktorer, och Marx' tyngdpunkt är att under feodalismen ”spelade jordägandet den viktigaste rollen” och att jordägandet enligt det feodala betraktelsesättet bestämde ”hela samhällsstrukturen”.[20] Men han fortsätter inte med att direkt diskutera vilken sorts statsmakt som bestämdes på detta sätt. Kanske han ansåg att frågan täcktes tillräckligt av detta korta uttalande om feodalismens *ursprung*:

> Feodalismen … hade från [den tyske] erövrarens [av Rom] sida sitt ursprung i härväsendets krigiska organisation under själva erövringen, och först genom påverkan från de förefintliga produktionskrafterna i de erövrade länderna utvecklades den till egentlig feodalism.[21]

Och på ett annat ställe i boken: ”Adeln fick genom jordegendomarnas hierarkiska uppdelning och genom sina beväpnade följen makt över de livegna.”[22] Feodalsystemet, skrev Engels mycket senare, var ”till själva sitt ursprung en militär organisation”.[23]

Innebörden i dessa yttranden rättar till ensidigheten att bara betona jordägandet, men innebörden betonas *inte*. Istället skyndar Marx fram till den sena feodalismen, eftersom det är den som leder fram till det moderna samhällets historiska rötter.

Längre fram finns en hel avdelning som handlar om ”Statens och rättens förhållande till egendomsformerna”, men knappt ägnar den feodala eran någon uppmärksamhet: den får knappt mer än en del av en mening, som snabbt går vidare till det moderna kapitalet. Betecknande nog får vi höra att det är först i samband med det moderna kapitalets uppkomst som ”den rena privategendomen [uppstår],

* Här är en outnyttjad möjlighet för marxologins paranoida skola, att Marx ”paralyserades” av tanken på kejsar Diocletianus, eftersom han aldrig lade fram en teori om den sena kejsarstaten. Listan på sådant som Marx *inte* diskuterade är i själva verket mycket längre, och ger därmed en oändlig mängd material för icke-förklaringar.

20 Marx/Engels, *The German Ideology*, s 452.

21 Marx, *Ur "Den Tyska Ideologin"*, på marxists.org.

22 *Ibid*.

23 Engels, ”Army”, i Marx/Engels, *Articles in the New American Cyclopaedia*, Berkeley: Independent Socialist Press 1969, s 72.

som uppgett varje sken av att vara en allmän angelägenhet och som uteslutit staten från varje inflytande över egendomens utveckling.” Dessutom är det först i den borgerligt dominerade staten, som staten ”[p]å grund av privategendomens frigörelse från det allmänna har … blivit en självständig storhet vid sidan om och utanför [civilsamhället]...” och ”privategendomen blivit alltigenom oavhängig av det allmänna”.[24] Om detta blir sant först i den moderna borgerliga staten, så måste det ha varit på ett annat sätt under feodalismen. Men Marx är inte intresserad av att leta bakåt för att täcka bara den frågan.

Ett liknande mönster återfinns i senare skrifter, i den mån frågan överhuvudtaget uppmärksammas. Mer än en gång antyds det i förbigående att förhållandet mellan det politiska och det ekonomiska under feodalismen var annorlunda jämfört med idag, men denna skillnad står inte i centrum för framställningen. Således finns i *Kapitalet* anmärkningen att ”överbefälet i industrin blir ett attribut till kapitalet, liksom under feodaltiden överbefälet i krig och domsrätten var attribut till jordegendomen.”[25] Under feodalperioden var dessa funktioner *statliga* funktioner. På ett annat ställe: när jordegendomarna förborgerligas, införlivas i de kapitalistiska förhållandena, får de ”sin rent ekonomiska form genom att lägga av alla sina tidigare politiska och sociala utstofferingar och dekorationer” – ”alla dessa traditionella tillbehör” som de feodala jordegendomarna hade.[26] I verklig mening måste det feodala jordägandet *avpolitiseras* för att bli förborgerligat. I andra kommentarer tar Marx upp att privata jordegendomar bara blir bytesvärde som ”ett resultat av kapitalets och statsorganismens fullständiga underordnande under kapitalet”.[27] Men innan de kapitalistiska förhållande blir dominerande är statsorganismen inte bara inte underordnad kapitalet, den är generellt sett heller inte underordnad civilsamhället. Under de feodala förhållandena är statsmakten oskiljaktig från jordegendomen.

Samma sak gäller Engels. I sitt utkast till Manifestet skrev han att kapitalismens uppkomst, till skillnad från ”de dåtida feodala och skråindelade egendomsförhållandena”, ”skapade … en ny ägandeform, privategendomen”. Detta återspeglar en känsla av att privategendomen inte existerade under de feodala egendomsförhållandena – uppenbarligen en diffus formulering tills den blev förklarad. I *Tyska bondekriget* tvekade han inte att skriva att de feodala vasallerna var ”nära nog oavhängiga furstar” när imperiet föll samman. Det finns ett lika kraftfullt stycke i hans *Revolution och kontrarevolution i Tyskland*.[28]

Så står det till om denna fråga i Marx’ och Engels’ skrifter: mycket otillfredsställande. Lyckligtvis är situationen helt annorlunda när vi kommer till den med avseende på tvistefrågan om statlig autonomisering mer avgörande period som följde, den absoluta monarkin.

4. Absolut monarki och statlig autonomisering

Statsmaktens uppdelning i händerna på olika feodalherrar, var och en oavhängiga på sina gods, hade ursprungligen uppstått som ett sätt att organisera den sönderfallande antika världen. Men inför den ekonomiska samverkan som handelskapitalet främjade, städernas tillväxt och användningen av pengar, kunde inte denna politiska uppsplittring leva vidare i evighet. Trycket från dessa faktorer gjorde det nödvändigt med en centraliserad statsmakt. Utan det kunde inte ens den gamla feodala adeln överleva: de gjorde slut på sin historiska handlingskraft genom att hitta sätt att göra slut på sig

24 Marx, *Ur "Den Tyska Ideologin"*, på marxists.org. [Som tidigare står det ”borgerliga samhället” och inte ”civilsamhället” i den svenska översättningen – öa.]
25 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
26 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.
27 Marx, *Grundrisse*, s 628.
28 Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org; Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org; Engels, ”Revolution and Counter-Revolution in Germany”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 302.

själva – de hade ”gått under i feodalkrigen” eller blivit ”förintade under bondekrigen”.[29] I England var de på god väg att utrota sig själva under det så kallade Rosornas krig.[30]

För att bevara sina samhällsekonomiska privilegier – eller mer exakt bevara *så mycket som möjligt* av sina privilegier som härskande klass – måste denna klass fullständigt berövas sin oavhängiga politiska makt. Deras politiska makt måste som vanligt tuktas till deras egen nytta, vilket betyder: till nytta för det samhällssystem i vilket de hade en plats. Som både förr och senare var statens autonomisering ett sätt att vidmakthålla ett system i upplösning genom att rädda dess härskande klass från sin egen oförmåga.

Centraliseringen av statsmakten i händerna på en feodalherre där alla andra blev undersåtar tog formen av absolut monarki. Denna absolutism var en formell återspegling av behovet av statlig autonomisering: ju mer absolut, desto mer autonom. Ju mer en hertig här eller en greve där behöll en del av sin tidigare makt, desto mindre autonom var den centraliserade staten. I egenskap av medlem i en härskande klass förblev feodalherren jordägare och sög fortfarande ut de livegna bönderna och fick sin inkomst därifrån. Den jord som tidigare formellt både varit hans privata och statliga egendom tog nu allt mer formen av enbart feodal privategendom (som senare skulle införlivas i den borgerliga privategendomen) – och på samma gång blev ägandet alltmer åtskilt från godsets skötsel. ”Den jordägande adeln förvandlades till hovadel, för att desto snabbare och säkrare bli ruinerad.”*

I anteckningar inför en översyn av sin *Tyska bondekriget* anmärkte Engels att den absoluta monarkin

> *måste* bli absolut just på grund av alla elementens centrifugala natur. Men ”absolut” [ska] inte förstås i vulgär mening: [den befann sig] i ständig kamp, delvis med ståndеn, delvis med de upproriska feodalherrarna och städerna….

Och han gör det intressanta påståendet att den absoluta monarkin snarare borde kallas *ständische*, eller ståndsmonarki. Det vill säga att den inte borde benämnas utifrån den nya politiska formen i toppen, utan utifrån det sätt på vilket den bakomliggande befolkningen organiserades i samhällsekonomiska stånd. Denna monarki, tillägger han, var ”fortfarande feodal, feodal på nedgång och borgerlig i vardande”.[31]

Denna stat var ”fortfarande feodal” i den mån den började som det enda möjliga sättet att rädda feodalherrarna från att skaka sönder sitt samhälle med sina meningslösa bråk. I noter inför en historia om Tyskland pekade Engels på den förvirrade röran av feodala rättigheter som ett av många skäl till tillståndet av ständigt inbördeskrig.

> Hur skulle det vara möjligt att undvika konflikter? Härav de sekellånga växlingarna mellan vasallernas dragning till det kungliga centrum, som var det enda som kunde rädda dem från yttre fiender och från varandra, och den avsky för detta centrum som deras dragning oundvikligen och ständigt förvandlades till; härav den ständiga kampen mellan kungahuset och

29 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org; Marx/Engels, *The German Ideology*, s 207.

30 Jmfr Engels, ”Förord till *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*”, på marxistarkiv.se; Engels,*Tyska bondekriget*, på marxists.org.

* Enligt Engels (”Der Status Quo in Deutschland”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 47.) I *Den tyska ideologin* användes denna tanke för att visa hur Max Stirners ”Ego” hade härlett sin idéer ur ”Min egen njutning” (en avdelning i hans bok): ”I modern tid uppstod filosofin om njutning i och med feodalismens nedgång, och i och med den feodala jordägande adelns förvandling till gladlynta, överdådiga adelsmän vid hovet under den absoluta monarkin.” (Marx/Engels, *The German Ideology*, s 458.) (Ett ännu mer talande exempel är den andra ”anarkistiska” klassikern, Rabelais’ skildring av Abboten av Thélème [i *Den store Gargantuas förskräckliga leverne* – öa.]

31 Engels, ”Zum ’Bauernkrieg’”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 402.

> vasallerna, vars trista uppror dränkte allt annat, under denna långvariga period då stöld var den enda inkomstkälla som var värdig fria män….

Hans slutsats:

> Det är klart att kungamakten under detta allmänna kaos var det progressiva elementet. Den stod för ordning i förvirringen, och för den knoppande nationen istället för att slitas sönder i upproriska vasallstater. De revolutionära element som tog form under den feodala ytan drogs till kungahuset i lika stor utsträckning som det sistnämnda drogs till dem.

En centraliserad monarkistisk makt erbjöd både skydd och uppmuntran till den spirande borgarklassen:

> Alliansen mellan kungahuset och borgerligheten daterar sig tillbaka till 900-talet. Eftersom det på medeltiden inte fanns något som på ett konsekvent sätt drev dess linje, avbröts den ofta av konflikter, men den förnyades varje gång allt hårdare och alltmer bestämt, tills den hjälpte kungahuset att uppnå sin slutliga seger [över adeln], och som tack kuvade och plundrade kungahuset sin allierade.[32]

Den grundläggande uppfattningen att den absoluta monarkin representerade en sorts relativ statlig självständighet som balanserade på de stridande klassernas motverkande tryck, fanns redan i *Den tyska ideologin*. Där uppträder den först som tillägg till en av Marx' tidigaste redovisningar av den för honom utmärkande teorin om staten – att staten är ”den organisationsform, som är nödvändig för att bourgeoisin skall ha garantier såväl utåt som inåt för sin egendom och sina intressen.”

> En självständig stat förekommer numera bara i de länder där stånden inte fullständigt utvecklats till klasser och ännu kan spela en roll, medan de i mer utvecklade länder förlorat all betydelse. Ett sådant land uppvisar en blandning som omöjliggör att en del av befolkningen blir herre för de andra. Detta är i synnerhet fallet med Tyskland.[33]

Tysklands försenade samhällsutveckling hänger ihop med det faktum att ingen av de sociala sfärerna (stånd som förvandlats till klasser) hade varit förmögen att kräva ett odelat herravälde.

> Den nödvändiga konsekvensen blev, att den speciella sociala sfär som på grund av arbetsdelningen hade ansvar för skötseln av de allmänna intressena, under den absoluta monarkins epok – som här [Tyskland] fanns i sin mest förkrympta och halvt patriarkala form – fick en onormal självständighet, som drevs ännu längre till den moderna byråkratin. Således inrättade staten sig själv som en till synes självständig makt, och denna ställning, som i andra länder bara var övergående – ett övergående stadium – har i Tyskland bevarats ända fram till idag.

Det ledde till vissa konsekvenser i den ideologiska överbyggnaden:

> Det är denna statens ställning som förklarar både regeringsämbetsmännens ärliga natur, som inte finns någon annanstans, och alla illusioner om staten som är gängse i Tyskland, liksom de tyska teoretikernas skenbara oberoende i förhållande till borgarna – den skenbara motsättningen mellan den form i vilken dessa teoretiker uttrycker borgarnas intressen och själva dessa intressen.[34]

Tesen om jämvikt fördes fram direkt av Engels 1847:

> … den [preussiske] kungen, som representerade statens centralmakt, och utöver att ha tillgång

32 Engels, ”Über den Verfall des Feudalismus und das Aufkommen der Bourgeoisie”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 398.

33 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

34 Marx/Engels, *The German Ideology*, s 208-209. Den grundläggande tanken upprepas i *ibid*, s 393-394.

> till armén stöddes av flera klasser av civila och militära regeringstjänstemän, lyckades hålla ner medelklasserna medelst adeln och adeln medelst medelklasserna, genom att smickra än den enas och än den andras intressen, och så mycket som möjligt balansera bådas inflytande. Detta skede i den absoluta monarkin har nästan alla civiliserade länder i Europa gått igenom, och i de mest utvecklade har den nu lämnat plats åt medelklassernas regering.[35]

Och sedan nämndes detta stadium i *Kommunistiska manifestet* som ett av stegen i borgarklassens utveckling, när det tjänade som ”motvikt till adeln i ståndsmonarkin eller i den absoluta monarkin, huvudsaklig grundval för de stora monarkierna över huvud taget...”[36]

Strax efteråt tillämpade Engels tesen om jämvikt på andra motverkande sociala krafter än klasser – nämligen på de olika nationella grupperna i habsburgarnas österrikiska kejsardöme i kombination med en klassjämvikt. Till att börja med ”stödde [habsburgarna] städernas borgare mot adeln och städerna mot furstarna” som ”det enda villkor på vilket en stor monarki överhuvudtaget var möjlig.”[37] Men den framväxande borgarklassen började hota adelns makt, och ett ökande motstånd bland bönderna växte gamla nationella strider till liv.

> I detta läge lyckades Metternich med sitt mästerverk. Med undantag för de mäktigaste feodala friherrarna berövade han resten av adeln allt inflytande över statens skötsel. Han tog ifrån bourgeoisien dess styrka genom att vinna över de mäktigaste finansbaronerna* – han var i själva verket tvungen att göra det, därtill tvingad av den ekonomiska situationen. På detta sätt stödd av den feodala högadeln och storfinansen såväl som byråkratin och armén, uppnådde han den absoluta monarkins ideal mer fullständigt än någon av sina rivaler. Han höll samtliga nationaliteters borgare och bönder i sin hand med hjälp av samma nationaliteters adelsmän och alla de andra nationaliteternas borgare och bönder, och samtliga nationaliteters adelsmän höll han i sin hand med hjälp av deras rädsla för sin egen nationalitets borgare och bönder. Oavsett hur komplicerade de olika klassintressena, inskränkta nationalistiska strömningarna och lokala fördomarna var, så hölls de ömsesidigt fullständigt i schack, och tillät den gamle skurken Metternich den allra största rörelsefrihet.[38]

5. Den absoluta monarkin: nedgångsfasen

Det fanns ett gemensamt mönster i de absoluta monarkierna, inklusive den österrikiska: först en knuff i ryggen på den uppåtstigande borgarklassen för att rätta in adeln i ledet; sedan tygla den nya klassen för att hindra den från att ta över. På så sätt fick den absoluta monarkin sitt uppsving, då kungamakten som ”en produkt av den borgerliga utvecklingen”[39] spelade en progressiv roll, och sedan började det gå utför när den stod i vägen för fortsatt utveckling.

Under den första perioden placerades inte borgarklassen *ovanför* adeln, utan bara jämte den som

35 Engels, ”The Prussian Constitution”, *MEGA*, band 6, s 253-254.

36 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 4.

37 Engels, ”Der Anfang des Endes in Österreich”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 505.

* I en kortare version av denna förklaring i Engels’ senare *Revolution och kontrarevolution i Tyskland* blir *finansbaroner* och *storfinans* ”*storkapitalistiska börsspekulanter*”:
”Furst Metternichs regering svängde på två gångjärn: för det första att hålla alla de olika nationer som var underkastade Österrikes styre i schack med hjälp av alla andra på liknande sätt styrda nationer; för det andra, och det har alltid varit de absoluta monarkiernas grundläggande princip, att lita till stöd från två klasser, de feodala godsägarna och de storkapitalistiska börsspekulanterna; och på samma gång balansera båda dessa klassers inflytande och makt med hjälp av den andra, för att ge regeringen full handlingsfrihet.” (Engels, ”Revolution and Counter-Revolution in Germany”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 321.)

38 Engels, ”Die Magyarische Kampf”, *Neue Rheinische Zeitung*, 13 januari 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 167-168.

39 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

mottagare av statens ynnest.

> Här [i Kautskys artikel, skrev Engels] saknas det en åskådlig förklaring av *hur* den absoluta monarkin uppstod som en naturligt utvecklad kompromiss mellan adeln och bourgeoisien och hur den därför måste skydda vissa intressen åt båda sidor och dela ut favörer till dem. Under denna process fick adeln – som hade pensionerats politiskt – som sin andel att plundra bönderna och statskassan och indirekt politiskt inflytande via hovet, armén, kyrkan och de högre administrativa myndigheterna, medan bourgeoisien fick skydd med hjälp av tullar, monopol och en *relativt* välordnad skötsel av de offentliga angelägenheterna och de rättsskipande myndigheterna.[40]

Under den senare perioden försökte kronan fortfarande hålla kvar de borgerliga krafterna i detta mönster, trots deras växande ekonomiska makt. Men det var inte längre möjligt på basis av den gamla uppdelningen av utplundringen. Kronan tvingades därför ändra sin inriktning för att försöka bevara den gamla jämvikten. Det vill säga: för att vidmakthålla status quo måste den ändra status quo. Och då gick den absoluta monarkin mot den ekonomiska utvecklingens förlopp.

”Som regel” innebär en sådan vändning att det aktuella systemet inte längre är historiskt livskraftigt och till slut måste gå under.* Även för den absoluta monarkin var det

> en period, då kungamakten utnyttjade borgardömet mot adeln för att med det ena ståndets hjälp hålla det andra i schack. Men från det ögonblick, då det alltjämt politiska maktlösa borgarståndet i kraft av sin växande ekonomiska makt började bli farligt, slöt kungadömet åter förbund med adeln och framkallade därigenom borgardömets revolution….[41]

Detta mönster av nedgång diskuterades lite mer fullständigt av Marx i en artikel 1847. Måltavla för artikeln var den feodalsocialistiska strömningen i Tyskland, vars antikapitalism fick den att stöda den absoluta regimen mot borgarklassen. Marx inriktade sig därför på att betona den reaktionära roll som den absoluta monarkin hade förfallit till. Borgarklassen, förklarade han, hjälpte ursprungligen monarkin att segra mot de stora feodalherrarna, och utnyttjade senare kronans ekonomiska behov för att göra den beroende av storfinansen.[42] Nu försökte den absoluta monarkin bromsa en fortsatt utveckling:

> Efter att ha uppstått ur de feodala ståndens nederlag och efter att själv ha tagit en mycket aktiv del i deras krossande, försöker den nu upprätthålla åtminstone ett *sken* av feodala skillnader. Efter att tidigare ha uppmuntrat handel och industri och på samma gång den borgerliga klassens uppstigning som nödvändiga villkor både för nationens makt och sin egen glans, står den absoluta monarkin nu i vägen för handel och industri, som har blivit allt farligare vapen i händerna på en redan mäktig bourgeoisie.[43]

Förborgerligandet äger förvisso rum ofrånkomligt, men den absoluta monarkin går *mot* denna

---

40 Engels, ”Brev till Kautsky”, 20 februari 1889, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 481.

* Engels i *Anti-Dühring*:
”sedan det politiska våldet emanciperat sig från samhället, förvandlat sig från tjänare till herre, kan det verka i två riktningar. Antingen verkar det i den lagbundna ekonomiska utvecklingens mening och riktning. I detta fall råder ingen strid mellan de båda och den ekonomiska utvecklingen påskyndas. Eller också verkar våldet i motsatt riktning och då måste det, med få undantag, i regel underkasta sig den ekonomiska utvecklingen.” (Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.) [Första delen av detta stycke diskuterades i kapitel 11, s 156.]
Om en regel tillåter undantag, som den oftast gör, så är det ändå nödvändigt att förklara undantagen inom ramen för regeln. I detta fall kan Engels tillåta undantag eftersom begreppet statlig autonomi är ett resultat av klasskrafterna.

41 *Ibid*.

42 Marx, ”Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 339-340.

43 *Ibid*, s 347.

utveckling, den försöker stoppa klockan.

> Men precis som tidigare i England och Frankrike, låter den absoluta monarkin i Preussen sig inte förborgerligas godvilligt. Frånsett sina personliga fördomar är furstarnas händer bundna av en hel civil, militär och kyrklig byråkrati – delar i den absoluta monarkin som absolut inte vill byta sin ställning som härskare över bourgeoisien till en ställning som tjänare. Dessutom hålls de tillbaka av de feodala stånden, och för dem är det en fråga om att vara eller inte vara. Det vill säga egendom eller expropriation. Trots bourgeoisiens inställsamma knäböjande är det uppenbart att den absoluta monarkin inser att dess verkliga intressen ligger hos dessa feodala stånd.[44]

I sanningens ögonblick inser således den absolutistiska staten ”att dess verkliga intressen ligger” på samma sida som den sönderfallande aristokratin. Den agerar i detta avseende inte enbart som den gamla utmärglade och politiskt kraftlösa aristokratins verkställande utskott. Den agerar för sina egna verkliga intressen, inklusive dess ingående delars intressen, den härskande statliga byråkratins olika sektorer som har den samhälleliga makten att binda statsöverhuvudets händer.

6. Från absolutism till bonapartism

Utifrån denna analys av spelet mellan de klasskrafter som ger upphov till den absoluta monarkin i både dess uppgångs- och nedgångsfas, finns det ett klart förhållande mellan denna statsform och den bonapartistiska statsformen. Båda är autonomiserade stater som grundas i en jämvikt mellan stridande klasser, men klasserna i fråga är olika. I det första fallet var ”den gamla absoluta monarkins grundbetingelse: jämvikten mellan jordadel och bourgeoisie”, medan ”den moderna bonapartismens grundbetingelse” är ”jämvikten mellan bourgeoisie och proletariat.”[45]

> I klasskampen mellan proletariatet och bourgeoisien [skrev Engels i ett brev*] spelar den bonapartistiska monarkin … en roll som påminner om den gamla absoluta monarkins attityd till kampen mellan feodalismen och bourgeoisien.[46]

Den ”bonapartistiska monarkin” här är den preussiska monarkin under Bismarck. I Preussen hade förhållandet mellan den absoluta monarkin och bonapartismen ett speciellt drag, ty den övergripande tyska sociala underutvecklingen fick den ena att *införlivas* i den andra.

> Den sedan 1840 långsamt ruttnande monarkin hade till förutsättning haft kampen mellan adeln och bourgeoisin, i vilken den höll jämvikten; från det ögonblick då det inte längre gällde att skydda adeln mot bourgeoisins anlopp, utan att skydda alla besittande klasser emot arbetarklassens anstormning, måste den gamla absoluta monarkin fullständigt övergå i den särskilt för detta syfte utarbetade statsformen: den *bonapartistiska monarkin*.[47]

---

44 *Ibid*, s 353.

45 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

* Engels’ brev var skrivet i utbildningssyfte till E Bernstein, som då stod på höjdpunkten av sin revolutionära period som redaktör för *Der Sozialdemokrat*. Några månader senare fick Bernstein tillfälle att visa vad han hade lärt sig i en viktig ledarartikel. I denna artikel är det tillämpliga stycket intressant på grund av det är så generellt: ”Den statliga absolutismen”, skrev Bernstein,
”är det politiska uttrycket för helt bestämda sociala förhållanden – den återfinns överallt där en klass som dittills varit den härskande klassen känner att den är på nedåtgående, medan den nya klassen som utvecklas ännu inte är stark nog att härska. Därför återfinner vi den överallt i slutet av medeltiden – i England, Frankrike och Tyskland.” Engels tyckte att artikeln var ”mycket bra” men hans kommentar nämner inte speciellt detta stycke. (E Bernstein, artikel utan signatur, ”Zur Naturgeschichte der Volkspartei”, *Der Sozialdemokrat*, 20 mars 1884. För Engels kommentar, se ”Brev till Bernstein”, 24 mars 1884, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 371.)

46 Engels, ”*Brev till Bernstein*”, 27 augusti 1883, på marxists.org.

47 Engels, *Efterord till "Tyska bondekriget"*, på marxists.org.

Efter den borgerliga radikalismens vanhedrande kollaps 1848-1849 behövde uppenbarligen inte adeln längre skyddas mot borgarklassen. Samtidigt fick förborgerligandet av både byråkratin själv och adeln på landsbygden en knuff framåt.[48] För att hinna ikapp sig själv använde Preussen de två statsformerna samtidigt i den bismarckska monarkin, och resultatet blev en ”skenkonstitutionalism” som ”utgör såväl den nutida avlösningsformen för den gamla absoluta monarkin som den bonapartistiska monarkins existensform.”[49]

Om den absolutistiska monarkin kunde skjutas ihop i den bismarckska (bonapartistiska) staten utan något kontinuitetsavbrott så berodde det på ett gemensamt kontinuerligt drag: statens autonomisering. Det som förändrades var jämviktsmönstret mellan de stridande klasser på vilka staten vilade. Den samhällsformation som säkerställde statens kontinuitet *genom att byta klassbas* måste då ha varit den formation som Marx pekade ut som en avgörande del av den autonomiserade staten: *byråkratin*. Till denna fråga övergår vi nu, sist men inte minst.

48 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org. I detta sammanhang är Engels, ”Preussischer Schnaps im deutschen Reichstag”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 37 ff, ett kraftfullt konstaterande av junkerdömets förborgerligande.

49 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

Kapitel 20 Statlig byråkrati och klass

Vi har redan flera gånger haft tillfälle att tala om de statliga myndigheternas eller byråkratins roll. Naturligtvis: ty som vi såg i kapitel 11 är utvecklingen av ett *speciellt* samhällsskikt av statliga tjänstemän redan en del av den grundläggande uppfattningen om Marx' teori om statens ursprung.

Den är ett av de drag som utmärker Marx' politiska teori: byråkratin är inte bara en utväxt eller ett slumpartat element i samhället, inte bara en oturlig tumör på statens i övrigt friska kropp, utan istället inneboende i och oskiljaktig från statens själva existens. Därför gör ingen annan politisk teori byråkratin som institution mer central såväl i teorin om staten som i praktiken.

I Marx' struktur går det inte att definiera staten utan att därmed definiera byråkratin. Begrepp som *verkställande utskott* eller *speciella ombud* är gemensamma substantiv för de personer som bemannar dem. Det gemensamma sambandet är tydligast i Engels' sammanfattning:

> Samhället skapar vissa gemensamma funktioner som man inte kan avvara. De härtill utsedda personerna bildar en ny förgrening av arbetsdelningen *inom samhället*. Därigenom får de speciella intressen, som också skiljer dem från sina uppdragsgivare; de gör sig självständiga gentemot dessa och – staten har blivit till.[1]

Således existerar byråkratins typiska *avskildhet* i förhållande till folkmassorna, klyftan mellan detta speciella organ och folket som det styr över, redan i den marxistiska synen på staten som ”en makt, som skenbart står över samhället … och mer och mer avlägsnar sig från det.”[2] Hursomhelst, den som säger *stat* säger *byråkrati*.[*]

I folkligt tal och i en del akademiska system kan *byråkrati* inskränkas till ett tillfälligt förhållande: kanske en rad dåliga vanor (till exempel arrogans, okänslighet, tröga organisationer) eller dålig ledningspraktik (överbemanning, paragrafrytteri, överdrivet pappersarbete) eller dåliga relationer inom regeringen (hierarki). Detta är otvivelaktigt byråkratiska åkommor eller sjukdomssymptom

1 Engels, ”*Brev till C Schmidt*”, 27 oktober 1890, på marxists.org.

2 För detta stycke från Engels, se kapitel 11, s 165.

* 1849 föranleddes Marx att uttryckligen förklara detta på ett ABC-sätt till gagn för ondsinta tyska ämbetsmän. Det är värt att läsa eftersom det finns en märklig marxologisk tes idag att Marx kunde diskutera en stat (den orientaliska staten) utan att det slog honom att den hade en byråkrati. I en artikel i *Neue Rheinische Zeitung* fördömde Marx myndigheterna i Düsseldorf för att de planerade att ställa Lassalle inför rätta två gånger för samma tal: en gång för att ha förespråkat ”beväpning mot den suveräna makten” och återigen för att förespråka ”våldsamt motstånd mot regeringstjänstemän”. Marx behandlade detta som ett föraktligt knep, inte värdigt en seriös diskussion:
”Om jag i ett tal 'uppmanar till beväpning mot den suveräna makten' är det då inte självklart att jag uppmanar till 'våldsamt motstånd mot regeringstjänstemän'? Den suveräna maktens *existens* är i själva verket just dess *tjänstemän*, armé, administration, domare. Utan denna dess organ är den en skugga, ett påhitt av fantasin, [bara] ett namn. Det går inte att störta regeringen utan våldsamt motstånd mot dess tjänstemän. Om jag i ett tal uppmanar till *revolution* då är det onödigt att lägga till '*Gör våldsamt motstånd mot tjänstemännen*'.” (Marx, ”Lassalle”, *Neue Rheinische Zeitung*, 4 mars 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 321.)
Vi måste komma ihåg att under loppet av sina miljontals ord, talade Marx' *NRZ*, precis som alla andra, vanligen om den absoluta statsmakten som ”Kronan” eller liknande vanliga helhetsbegrepp (monarki, absolutism och så vidare). Det var först under ett senare århundrade som detta språk kunde anses vara diffust. ”Staten är tjänstemännen [*Beamten*]” sa ett gammalt tyskt ordspråk. (Jacoby, *Die Bürokratisierung der Welt. Ein Beitrag zur Problemgeschichte*, Berlin: Neuwied 1969, s 251.) Det är historikerna som populariserar Ludvig XIV:s påstådda vederläggning ”*L'etat, c'est moi*”, men vanligt folk kände staten som ett nätverk av utsträckta händer, hårda ansikten och beväpnade män. Ludvig påstås faktiskt ha gjort sitt berömda uttalande när han avbröt en domare som dristade sig att använda uttrycket ”kungen och staten”. (Säger Dulaure, *Histoire de Paris et de ses monuments*, Paris: Furne 1846, s 438.) I sina anteckningar om historikern Maine anmärkte Marx vid ett tillfälle: ”Denne olycklige Maine *har inte den ringaste aning om* att … staten ingalunda är *fursten*. Han bara *verkar* vara det.” (Marx, *Notebook on Maine*, s 329.)

som ska bekämpas, men de definierar inte den sjuka organismen: de är konsekvenser. Denna sekundära betydelse kanske bäst representeras av ordet *byråkratism*, för att skilja det från *byråkrati som en samhällsgrupp*.

I vårt nuvarande sammanhang används alltså *byråkrati* för att benämna ett samhällsskikt av ämbetsmän som är ett verktyg för att *härska uppifrån* i samhället, institutionellt avskilt från de massor som det har organiserats för att leda. Dess inre hierarki, med befälslinjer uppifrån och neråt, återspeglar dess grundläggande klassfunktioner.*

1. Uppfattningen 1843

När Marx diskuterade byråkratin så utförligt i sin anteckningsbok med kritik av Hegel 1843, var begreppet fortfarande ganska ovanligt i seriösa politiska skrifter. Det hade *inte* använts av Hegel själv på sin ämbetsmannaklass. Det var Marx som tog med det i analysen.

Vad betydde det 1843? För det första, ända från sitt ursprung på franska och tyska var ordet kraftigt nedsättande – precis som det vanligtvis är än idag, i synnerhet utanför de akademiska kretsar som påverkas av Max Weber. Marx kunde använda det därför att hans åsikt riktade sig mot byråkratin.

För det andra hade begreppet redan delat upp sig i två betydelser: någon sorts härskande social grupp, eller bara en rad beteenden eller attityder. Den förstnämnda betydelsen hade kännetecknat ordets första dokumenterade förekomst i en tysk bok (av C J Kraus 1808), där *Büreaukratie* betecknade ett skikt som ”öppet styr” Preussen istället för aristokratin. Det hade tidigare använts i den tyska fackpressen i samband med den revolutionära utvecklingen i Frankrike efter 1789.[3] Brockhaus’ uppslagsverk från 1819 hade uppmärksammat det, och på 1820-talet blev det mer känt genom att det användes av den framträdande skribenten J J Görres, vars skrifter var välbekanta för Marx och Engels,[4] och som sägs ha lånat in begreppet till tyskan.[5]

Men i Frankrike, där begreppet hade sitt ursprung, och fortfarande gav impulser för att sprida det internationellt, hade Balzacs romaner populariserat det på 1830-talet i sin begränsade, sekundära innebörd *byråkratism*. Det är tydligt i den lilla artikeln om byråkrati i början av hans *Les Employés*, som var den främsta källan. Tre månader senare publicerade John Stuart Mill en artikel om Frankrike som använde begreppet (troligen dess första förekomst i en engelsk tidskrift) med exakt samma begränsade innebörd.[6] En lika begränsad innebörd var också förhärskande inom den tyska akademin ”fram till nyligen”, enligt en dåtida auktoritet 1846.§

---

* Som jämförelse återfinns byråkratier, i betydelsen institutionaliserade tjänstemän som inte är åtkomliga för kontroll underifrån, även på alla nivåer under statsapparaten – till exempel i företag, sociologernas organisationer, välgörenhetsstiftelser, många sorters stora organisationer. Marx’ uppfattningar om den fackliga byråkratin sparas till ett senare band. För den förvirrade mångfald av innebörden av ”byråkrati” se inledningen till Albrow, som illustrerar hur bedrövligt det står till genom att skriva en avdelning om Marx där praktiskt taget varenda mening är faktamässigt felaktig. (Albrow, *Bureaucracy*, London: Pall Mall Press 1970, inledning, s 13-15; om Marx s 68-72.)

3 *Ibid*, s 18 f; om inget annat anges är detta arbete, särskilt kapitel 1, också källa till andra referenser till begreppets tidiga historia. För den tyska pressen, se Schulz, *Deutsches Fremdwörterbuch*, band 1, Strasbourg: Trübner 1910-1913, s 102.

4 För Marx 1842-1843, se Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 101, Marx/Engels, *Werke*, suppl 1, s 424. För Engels 1839-1840, se Marx/Engels, *Werke*, suppl 2, namnindex.

5 Emge, ”Bürokratisierung”, *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, 1950/51, häfte 2, s 179; Schulz, *Deutsches Fremdwörterbuch*, band 1, s 102.

6 Mill, ”Review of *Armand Carrel, his Life and Character*”, *London & Westminster Review*, vol 6 1838, nr 11, s 72.

§ Trots att den publicerades tre år efter att Marx skrev sin anteckningsbok om Hegel, så ger denna artikel av Robert von Mohl det närmaste en rapport om innebörden i *byråkrati* som fanns i den seriösa litteraturen vid den tidpunkt då Marx först använde det. I en fotnot som lades till senare, skrev författaren att hans artikel från 1846 såvitt han kände till var det första försöket att analysera detta ”nya begrepp”, detta ”nya favorituttryck”. Mohls artikel började:

När Marx för första gången diskuterade byråkrati i sin kritik av Hegel 1843 fanns det alltså olika valmöjligheter. Men i Marx' kritik betecknar *byråkrati* definitivt en härskande byråkrati som samhällsgrupp.

Detta kapitel kommer att börja med en diskussion om hur Marx såg på den statliga byråkratins roll inom klassamhället. Det finns idag tyvärr en tendens att begränsa detta ämne under den snäva frågan *Är byråkratin en klass?* Även om vi tar hänsyn till detta aktuella sätt att närma sig frågan, så måste det understrykas att frågan inte existerade i denna form för Marx' omgivning eller för Marx själv, och vi kommer att se att detta sätt att formulera frågan bryter mot en del grundläggande principer hos Marx' metod.

Om frågan *Är byråkratin en klass?* skulle ha ställts i det samhälle där Marx blev politiskt medveten, så skulle det ha varit lika lättsinnigt som att fråga om Preussen var en monarki. Inom den preussiska absolutistiska regimen, där borgarklassen bara höll på att börja sträva efter att delta i det politiska livet, betydde klasser vanligtvis *Stände*, kungadömets stånd. De var samhällets officiella klasser: samhällsgrupper som erkändes ha ett formellt juridiskt förhållande till staten trots att de inte var rotade i civilsamhället – exempelvis representerade som sådana i den rhenska lantdagen, som vi såg i kapitel 1.[7]

Som vi tidigare har diskuterat[8] var det en hegeliansk lärosats att byråkratin inte bara var en klass, utan också var *den* Universella klassen (*allgemeine Stand*), den klass som antogs representera samhällets intressen i sin helhet mot de särskilda intressena. Inte ens när Marx 1843 tog itu med att vederlägga Hegels åsikter i sin första teoretiska undersökning av statsbegreppet, föll det honom in att ifrågasätta det enkla faktum att byråkratin var *en* klass: han försökte bara visa att den var en klass med särintressen som alla de andra, att den inte förtjänade etiketten ”universell klass” som Hegel satte på den för att höja den över de andra samhällsklassernas massa.

Denna uppfattning hade utvecklats medan han fortfarande var vänsterdemokrat i *Rheinische Zeitung*. Kölntidningen var trots allt bara ett affärsföretag: den var språkrör för en hårt ansatt politisk strömning, vars direkta fiende var just den existerande statliga byråkratin. Att skriva för den och sedan överta redaktörskapet för den, innebar att dagligen krocka med denna byråkratis ombud. I förgrunden, som Fiende, stod inte bara monarkin i abstrakt mening utan också *Beamtenstaat* (tjänstemannastaten). Byråkratins makt måste begränsas, skrev Marx.[9] Staten krävde förmätet att folket skulle ha ”obegränsad tilltro till byråkratin”, medan staten själv visar ”obegränsad misstro mot alla

---

”Sedan ganska kort tid har talet om 'byråkrati' dykt upp överallt och under de mest varierande omständigheter. Som regel inte i positiv och rättvis mening…. Vad är den exakta innebörden i detta begrepp som språkvetarna fördömer som varande barbariskt?” Under några år, berättar Mohl, användes ordet, under inflytande från Malchus' *Politik des Staatsverwaltung*, ibland om regeringens departement där ”angelägenheter inte diskuteras gemensamt av personalen” utan beordras av den hierarkiska makten. ”Men idag”, klagar han, ”talar man om byråkratin som en samhällelig makt eller ett regeringssystem…. Det är hursomhelst något större och bredare [än Malchus' betydelse] ...” (Mohl, ”Über Büreaukratie”, i hans *Staatsrecht,Völkerrecht und Politik, band 2, Tübingen 1862, s 99-100;* jmfr också s 101-102.) Denna bredare användning inom tyska kretsar, som fördöms av den inflytelserike professorn i politisk vetenskap, bekräftas indirekt av en av de första engelskspråkiga artiklar som använde begreppet analytiskt: J S Blackies ”Prussia and the Prussian System”, en recension av aktuella tyska böcker (1842). Tidningens redaktör tillfogade en not som behandlade begreppet som om det var Blackies. (Blackie, i *Westminster Review*, vol 37 1842, s 134 ff; redaktörens not på s 170-171; de viktigaste avsnitten finns på s 158-163; likheten med Kina åberopas på s 156. Den första användningen av ordet på engelska var kanske i *Popular Encyclopaedia* 1837, som grundade sig på Brockhaus. Albrows hänvisning till *Blackwood* 1836 är vilseledande, eftersom ordet bara förekommer som ett rent franskt ord där.)

7 Se kapitel 1, s 21, inklusive fotnoten.

8 Se kapitel 3, avdelning 3, speciellt s 52 f; även kapitel 6, s 94, och kapitel 8, s 110 f.

9 Se kapitel 1, s 20.

som inte är byråkrater”: det är den ”grundläggande brist” som finns i ”alla våra institutioner”.[10]

Hans artikel om lagen mot vedstöld föregrep hans kritik av Hegel: lantdagen inskränker de statliga ämbetsmännen till ”materiella verktyg för privatintresset”.[11] Hans artikel om bönderna i Moseldalen betonade den byråkratiska mentalitetens inskränkthet: regeringstjänstemannen gör sig skyldig till att ”förringa statens [dvs. gemensamma] intressen till hans privata angelägenhet”, och betrakta ”regeringsmaktens område” som den enda ”officiella verkligheten”.[12] I ett annat stycke i denna artikel drevs insikten lite längre. Det byråkratiska tänkandets tröghet är inte ett personligt eller slumpartat särdrag utan ligger inneboende i regeringsapparatens ”*byråkratiska* väsen”, som inte *kan* (Marx kursivering) inse att problemet ligger hos den själv, och inte bara ”inom naturens och den enskilda medborgarens sfär”. Han fortsatte:

> Inte ens *med den bästa vilja i världen*, den allra intensivaste humanism och starkaste intelligens, *kan* de administrativa myndigheterna göra mer än att lösa tillfälliga och övergående konflikter, och de är oförmögna att lösa den ständiga konflikten mellan verkligheten och de administrativa föreskrifterna. Ty denna uppgift ingår inte i deras ställning, och inte heller är om ni så vill ens den bästa vilja i världen förmögen att bryta sig ur ett *i grund och botten dödligt förhållande*. Detta *grundläggande förhållande* är det byråkratiska förhållandet, inom det administrativa organet såväl som i dess *samband till den administrerade massan*.[13]

Den sista meningen drog en nödvändig skiljelinje mellan byråkratism som ett kännetecken hos själva administrationens inre liv (hierarki och så vidare) och byråkrati som ett kännetecken på regeringens förhållande till samhället i stort. För det var det andra som definierade byråkratin som samhällsskikt.

Sedan förklarade Marx’ anteckningsbok om Hegels statsteori från 1843 en svår ståndpunkt – att nedvärdera Hegels universella klass till bara ännu en klass med självviska (särskilda) klassintressen som på ett felaktigt sätt identifierades med statens (samhällets) intressen. Byråkratin har ”i sin besittning statsväsendet, … , det är dess *privata egendom*” – det vill säga, för byråkratin spelar statsmakten, som är den materiella grunden till dess herravälde (poster, karriär, och så vidare), samma roll som privategendomen gör för de besuttna klasserna.[14] ”*Ståndet* i dess medeltida bemärkelse”, skrev Marx, ”blev kvar blott inom själva byråkratin, där den borgerliga och politiska ställningen är omedelbart identiska.”[15] Det vill säga: den sammansmältning mellan ekonomisk och politisk ställning som kännetecknade det medeltida samhället i sin helhet,[16] gäller idag *bara för byråkratin*, bara för byråkratin är dess ekonomiska ställning direkt grundad på dess politiska ställning.

Dessutom ger byråkratin upphov till typiskt byråkratiska symptom. Således existerar staten som ”olika fixerade byråandar, vilkas samband består i underordnande och passiv lydnad.” Det ”viktigaste missbruket” blir ”hierarki”. Denna byråkrati är heller inte bara en institutionell abstraktion: det är *vissa personer.* ”Statens funktioner och verksamheter är knutna till individer (staten är blott verksam genom individer) …” Eftersom Hegel gjorde staten till en abstrakt kategori glömmer han ”att … statsfunktionerna och verksamheterna är mänskliga funktioner” som förkroppsligas i ”människor” som kallas byråkrater (ämbetsmän, funktionärer, och så vidare).[17]

---

10 Se kapitel 1, s 27.
11 Se kapitel 2, s 46.
12 Marx, ”Rechtfertung des ††-Korrespondenten von der Mosel”, *RZ* 15-20 januari 1843, Marx/Engels, *Werke* band 1, s 185. Citerat i kapitel 2, s 41.
13 *Ibid*, s 189.
14 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org. Citerat i kapitel 3, s 51.
15 *Ibid*.
16 För detta se kapitel 19, avdelning 2.
17 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*. Citerat i kapitel 3, s 51-53.

Detta är Marx' första påminnelse, att även om man i vanligt tal i korthet talade om att staten (eller monarkin eller kronan) gjorde si eller så, så handlade det inte bara om en kunglig individ utan hela den klass (*Stand*) som gemensamt härskade under beskydd av den som hade kronan.

2. Den absolutistiska byråkratin före 1848.

När Marx skrev den första klara framställningen av en marxistisk syn på samhällsutvecklingen i *Den tyska ideologin*, så drabbades han inte av plötslig minnesförlust om något som tidigare hade betraktats som en del av ABC inom politiken.

Marx är i detta verk inte mindre medveten än tidigare om byråkratins roll, men nu pekar han också på *skillnaden* i den statliga byråkratins samhällspolitiska roll före och efter att borgarklassen fått herraväldet i staten. Låt oss först undersöka Marx' och Engels' framställning av byråkratins roll "före" – dess roll under den absoluta monarkin innan borgarklassen övertog den politiska makten.

För att illustrera den epokgörande tes som för första gången formulerades i *Den tyska ideologin*, att "Den härskande klassens tankar är under varje epok de härskande tankarna", så är det omedelbara exempel som Marx använder inte en period med *en* härskande klass. Han börjar med det svårare fallet:

> I en tid och i ett land där t.ex. kungamakten, aristokratin och bourgeoisin strider om makten och där alltså makten är delad framträder doktrinen om maktens fördelning som den härskande tanken och den formuleras som en "evig lag".[18]

Detta är alltså en tresidig, fortfarande olöst strid. Det finns inte *en* härskande klass utan ett mönster med delat styre.

I denna situation hade det förborgerliga ståndssystemet ännu inte definitivt ersatts av sociala klasskillnader, "som omöjliggör att en del av befolkningen blir herre för de andra", och där återfinner man fortfarande "en självständig stat" – Tyskland ges som ett typexempel – till skillnad från de "mer utvecklade länder" (Frankrike, England och Amerika) där den moderna staten har underordnats den borgerliga privategendomen. Här syftar "självständig stat" uppenbarligen på att den är relativt självständig från någon av de stridande klassernas kontroll, inte att alla stater i grunden är självständiga från samhället som sådant.[19] Senare i samma verk konkretiseras denna självständighet som *byråkratins*, inte bara statens, "onormala självständighet" under den kungliga makten. För det var inte frågan om annat än att staten funktionellt visade sig som statlig byråkrati.[20]

När manuskriptet till *Den tyska ideologin* höll på att färdigställas, skrev Engels en artikel där han förde denna tankegång längre. Hans ämne var den absoluta monarkins fortlevnad i Tyskland, vars aktuella form han betraktade som "ett nytt system som har varit karakteristiskt för Tyskland". Hans förklaring var i form av en klassjämvikt som senare skulle tillämpas mycket bredare:

> Aristokratin var villig att härska, men alltför svag; medelklasserna var varken villiga att härska eller starka nog – men båda var starka nog att få regeringen att göra en del eftergifter. Regeringen är därför en sorts blandrasmonarki. I vissa av [de tyska] staterna gav en konstitution sken av garantier åt aristokratin och medelklasserna; för de resterande fanns det överallt en *byråkratisk* regering – det vill säga en monarki som låtsas ta hand om medelklassens intressen med hjälp av en bra administration, men en administration som styrs av aristokraterna…. Resultatet är att det har bildats en separat klass av administrativa regeringsledare, i vars händer den

18 Marx, *Ur "Den Tyska Ideologin"*, på marxists.org.
19 Detta syftar på den åtskillnad som görs i kapitel 14, fotnot s 205.
20 Dessa stycken har redan citerats i kapitel 19, s 287-288. Se referenserna som ges där.

> viktigaste makten har samlats, och som står i opposition till alla andra klasser.[21]

Denna artikel illustrerar den förhärskande synen på den absolutistiska byråkratin som en klassliknande bildning. Men i denna artikel från 1846 är ännu inte förhållandet mellan klasskrafterna klart: den ”separata klassen” av administratörer i denna ”byråkratiska regering” har den ”viktigaste makten” mot alla andra klasser, men ändå ”styrs [regeringen] av aristokraterna”. Dessutom lyder nästa mening: ”Det är den barbariska formen för medelklassens styre” – som betyder en sorts styre som *förberedde* ett borgerligt styre, som barbariet förbereder civilisationen. Vid denna tidpunkt hade Engels just inlett sin intellektuella förbindelse med Marx. Följande år skrev han klarare om hur klasserna – adeln mot borgarklassen – balanserades av ”kungen, som representerade statens centralmakt, och utöver att ha tillgång till armén stöddes av flera klasser av civila och militära regeringstjänstemän….”[22]

Som vi såg i föregående kapitel, var det också 1847 som Marx framställde samma byråkrati i ett lika självständigt ljus, utan att använda klassbeteckningen. Denna absoluta monarki, som inte fungerade som ett verktyg åt den feodala aristokratin, var ännu längre från att fungera som om den hade blivit en borgerlig stat. Från att tidigare ha uppmuntrat utvecklingen av handeln och industrin stod den nu i vägen, och gjorde uttryckligen motstånd mot ett förborgerligande. Varför? ”Frånsett sina personliga fördomar är furstarnas händer bundna av en hel civil, militär och kyrklig byråkrati – delar i den absoluta monarkin som absolut inte vill byta sin ställning som härskare över bourgeoisien till en ställning som tjänare.” (De feodala ståndens inställning läggs också fram som ytterligare ett skäl.) Kungamakten anser nu att dess intressen är knutna till feodalsamhället, inte till borgarklassen.[23] Uppenbarligen omfattar denna statsmakt en så autonom samhällsbildning i sin kärna att klassbeteckningen bara blir en fråga om terminologi.

Utanför de tre stridande klasserna växer en ny klass fram, proletariatet. Det står inför två alternativ:

> Det frågar sig om det nuvarande politiska tillståndet, byråkratins styre, erbjuder mer medel för att uppnå sitt eget mål än det som liberalerna strävar efter, bourgeoisiens styre.[24]

Detta ”byråkratins styre” syftade konkret på Preussen 1847, som fortfarande var förlamat och hämmat av absolutism. Marx antydde i efterhand samma tankegång mer kortfattat för det absolutistiska Frankrike. I sin *Adertonde Brumaire* förklarade han att den franska statens enorma överbyråkratisering – ”dess vittförgrenade och förkonstlade statsmaskineri, med dess tjänstemannahär på en halv miljon” – hade uppstått under den gamla absoluta monarkin, men hade fortlevt genom och efter den borgerliga revolutionen. Den tidigare härskande klassens, den jordägande adelns, privilegier hade av absolutismen förvandlats till de nya härskarnas byråkratiska makt:

> Jordägarnas och städernas härskarprivilegier förvandlades till lika många attribut för statsmakten, de feodala värdigheternas innehavare förvandlades till avlönade tjänstemän och den brokiga provkartan på motstridande, medeltida maktfullkomligheter förvandlades till en av statsmakten reglerad plan, vars arbete är fabriksmässigt delat och centraliserat.[25]

I sitt verk om Pariskommunen 1871 omprövade Marx beskrivningen av överförandet av den politiska makten från feodalherrarna till statsbyråkratin något.*

21 Engels, ”The State of Germany”, artikel 3 ur en artikelserie i *Northern Star*, *MEGA*, band 4, s 494-495.
22 Engels, ”The Prussian Constitution”, *MEGA*, band 6, s 253. Detta stycke citerades fullständigare i kapitel 19, s 288.
23 Marx, ”Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 453. Hela detta stycke citerades och diskuterades i kapitel 19, s 290.
24 Marx, ”Der Kommunismus des ’Rheinischen Beobachters’”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 193.
25 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 53. Hela detta stycke citerades och diskuterades i kapitel 15, s 234.
* *Pariskommunens* slutgiltiga version följde *Den Adertonde Brumaire* i att spåra ”Den centraliserade statsmakten

Objektivt utvecklade denna autonomiserade stat den borgerliga ekonomin, och därmed en ny klassmakt, men staten själv blev inte verktyg för någon härskande klass i civilsamhället, utom när den så småningom behärskades antingen av de gamla feodala eller de ny borgerliga klasserna:

> … under den absoluta monarkin, under den första revolutionen, under Napoleon var byråkratin endast* medlet för att förbereda bourgeoisins klassherravälde. Under restaurationen, under Louis Philippe, under den parlamentariska republiken [1848] var den ett instrument för den härskande klassen, hur mycket den än strävade efter allenaherravälde.[26]

Detta ger det intressanta budskapet, att fram till 1814-1815 kunde den autonomiserade staten, under olika ledarskap, *inte* anses vara ”instrument för den härskande klassen”, varken den tidigare härskande klassen (den feodala aristokratin) eller den kommande härskande klassen (borgarklassen).

3. Testfallet, Fredrik Vilhelm IV

Marx underströk denna idé ännu mer rakt på sak i samband med det problem som den dåvarande preussiska kungens, Fredrik Vilhelm IV:s, styre innebar.

Vi har redan berört denna kungs benägenhet att vrida tillbaka klockan vad gällde sociala förhållanden.[27] Som Marx förklarade 1843, upptäckte kungen, ”som babblade om ett storslaget förflutet, fullt av präster, riddare och trälar” (ett feodalt förflutet som han drömde att återvända till), att inte ens kronan kunde ge tillbaka makten till de gamla feodala stånden: ty ”den gamla despotismens tjänare satte snart punkt för dessa otyska aktiviteter”. De tjänare han menade var byråkratin, som kronan inte kunde kontrollera (resonerar Marx). För även om den unge kungen hade illusioner om kungamaktens allsmäktighet, och trodde att det var ”*hans* stat”, så blev resultatet en återgång till ”tjänarstaten” (*Dienerstaat*).[28] Här hade vi en styrkeprövning, ett test av statsmaktens realiteter, och – hävdar Marx – det var byråkratin som utövade makten, inte kronan.

1850 gav Engels, i sin serie om *Revolution och kontrarevolution i Tyskland* (som, minns väl, granskades av Marx men gavs ut som hans eget arbete), en redogörelse för samma intressanta klasskamp. Efter att ha beskrivit den preussiska regimen före 1848 som ”en halvt feodal, halvt byråkratisk monarki”,§ skriver han att Fredrik Vilhelm IV ”var känd för att inte stöda sin faders [Fredrik Vilhelm III:s] i huvudsak byråkratiska och militära monarki”. Tvärtom,

> Han hatade och föraktade den preussiska monarkins byråkratiska inslag, men bara därför att alla

med dess allestädes närvarande organ – stående armé, polis, byråkrati, prästerskap, rättsväsen, organ som är skapade efter en systematisk och hierarkisk arbetsfördelningsplan” tillbaka till den absoluta monarkins tidevarv. (Marx, *Pariskommunen*, s 24.) Det första utkastet lade till en del detaljer här, som sedermera skalades bort, om ”den centraliserade statsapparatens … allestädes närvarande och komplicerade militära, byråkratiska, prästerliga och juridiska organ”. Detta stycke är helt enkelt en omskrivning direkt från *Den Adertonde Brumaire*: ”De medeltida härskarnas och städernas och prästernas härskarprivilegier förvandlades till attribut för en enad statsmakt, och de feodala ämbetsmännen ersattes med avlönade tjänstemän...” (Marx, ”1st Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 148.)

* Detta *endast* (*nur*) är en betoning, som vi tidigare diskuterade i kapitel 11, fotnot s 169. Samma stycke klargör att byråkratin ur den absoluta monarkins egen synvinkel var ett helt annat medel. Det var ur en *objektiv* historisk översikt som den var ”medlet för att förbereda bourgeoisins klassherravälde”, i samma mening som den kapitalistiska utvecklingen objektivt är medlet för att förbereda det socialistiska samhället.

26 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 53. Vi hänvisade till detta stycke i kapitel 17, s 255.

27 Se kapitel 9, s 136, även fotnot. Också kapitel 1, s 21.

28 Marx, ”Briefe aus den ’Deutsch-Französischen Jahrbüchern’”, nr 2, maj 1843, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 341-342. *Dienerstaat* översattes som *tjänarstat* i kapitel 9, s 136, där detta stycke återges i sin helhet.

§ *Neue Rheinische Zeitung* hade vanligtvis brukat tala om den preussiska regimen som ”den byråkratiskt feodalt militära despotismen”. (Marx/Engels, ”Die Thronrede”, *Neue Rheinische Zeitung*, 2 mars 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 319.)

> hans sympatier låg hos de feodala inslagen…. han siktade på ett så fullständigt återupprättande av adelns dominerande sociala ställning som möjligt .

Och dessa strävanden kombinerades med föreställningen om en klassjämvikt: kungens ideal var att härska över ”en fullständig hierarki av samhällsstånd eller kaster”, som var strängt fastställda av härkomst och samhällsställning, och ”alla dessa kaster eller ’kungadömets stånd’ skulle balansera varandras makt och inflytande så snyggt att kungen skulle ha kvar fullständig handlingsfrihet….”[29]

1859 redogjorde Marx slutligen för sitt testfall i ännu större detalj, eftersom det då fanns fler bevis att gå på. ”Kungen med huvudet utan hjärna” ville ha en återgång till medeltida förhållanden, med en ”självständig aristokrati” samtidigt som han skulle bibehålla ”en allsmäktig byråkratisk administration”.[30] Fram till 1848 kunde han inte tillfredsställa junkrarnas klasssträvanden, trots att han predikade ”behovet att införliva aristokratins poetiska styre i skollärarens, exercissergeantens, polismannens, skatteindrivarens och den lärda mandarinens prosaiska preussiska styre” – det vill säga byråkratins styre – så junkeraristokratin ”tvingades acceptera kungens hemliga sympatier istället för verkliga eftergifter.” Den svaga borgarklassen var fortfarande oförmögen att agera. Och –

> Slutligen var den romantiska kungen trots allt, likt alla sina föregångare, bara den vanliga byråkratiska regeringens synliga hand, en regering han förgäves försökte försköna med flydda tiders känslor.[31]

Den ”absoluta” monarkin var oftast byråkratins enda synliga organ, medan byråkratin var den verkliga härskaren.

Under revolutionen 1848-1849 förblev detta den synpunkt utifrån vilken Marx och Engels skrev mycket omfattande i *Neue Rheinische Zeitung*. Det mest övergripande uttrycket kom kanske i Marx’ tal inför rättegången i Köln i februari 1849. I skrift användes under hela denna period, precis som både före och efter, *kronan* och liknande korta beteckningar fritt. Men i denna politiska lektion till juryn gjorde Marx åtskillnad mellan förhållandena. Kronan betraktas jämte byråkratin för att specificera regimens ”politiska uttryck”.[32] Och:

> Det gamla samhällets naturliga *politiska* uttryck var kronan av guds nåde, den förmyndaraktiga byråkratin, den självständiga armén. Den naturliga *sociala* grundvalen för denna gamla politiska makt, det var den privilegierade adliga jordegendomen.…
> Den gamla politiska makten – gudabenådad krona, myndig byråkrati, självständig här – såg sin egentliga fasta verklighetsgrund försvinna under fötterna på sig, så snart det gamla samhällets grundval, den privilegierade adliga jordegendomen, adeln själv … antastades.
> Å andra sidan såg detta gamla samhälle den politiska makten glida sig ur händerna så snart kronan, byråkratin och hären fingo avstå från sina feodala privilegier. Och nationalförsamlingen ville kassera dessa privilegier.[33]

Så byråkratin (ett begrepp som oftast även täcker den militära byråkratin) förenade sig med aristokratin för att tvinga kronan till kontrarevolution. Hursomhelst görs det upprepade gånger klart att beteckningen *kronan* inte betyder en mans styre: ”Kronans av guds nåde herravälde är nämligen just de föråldrade samhällselementens herravälde.”[34]

Efter 1849 utnyttjade sedan junkerdömet den segerrika kontrarevolutionen för att under några år

29 Engels, ”Revolution and Counter-Revolution in Germany”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 308, 310, 311.
30 Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 1 februari 1859. Stycket återgavs i kapitel 9, s 136.
31 Ur samma artikel i *Tribune*.
32 Marx, *Kölnerprocessen mot de rhenska demokraternas utskott*, på marxists.org.
33 *Ibid*.
34 *Ibid*.

(1850-1857) tillämpa kungens medeltidsdrömmar för att vrida tillbaka klockan till förhållandena före 1807. Marx' sammanfattning av denna kortlivade restauration visar att han såg den som en maktkamp där den statliga byråkratin tillfälligt underordnades den gamla feodala klassen:

> Det var slut på de blyga, romantiska strävandena, men i deras ställe dök det upp ett preussiskt Överhus, oöverlåtbart ägande återinfördes, godsens privata rättsskipning blomstrade mer än någonsin, skattebefrielse blev återigen ett tecken på adlig börd, polisen och regeringsmedlemmarna måste buga för adelsmän, alla maktpositioner överlämnades till den jordägande aristokratins och lågadelns ättlingar, den gamla skolans upplysta byråkrater sopades bort och ersattes med arrendelistornas och godsägarnas tjänstvilliga lismare, och alla de friheter som revolutionen hade erövrat – pressfrihet, mötesfrihet, yttrandefrihet, konstitutionell representation – avskaffades inte, men de bevarades enbart som den aristokratiska klassens privilegier.[35]

Detta beskriver hur den återupprättade aristokratin gjorde en mer genomgripande utrensning och omarbetning av den byråkratiska staten än vad borgarklassen genomförde under sitt tillfälliga herravälde 1848. Marx sammanfattar det så här: ”Polisen och den administrativa apparaten krossades inte, men de omvandlades till verktyg enbart för den härskande klassen.” Det vill säga, för den härskande klassen i civilsamhället, den jordägande aristokratin. Den byråkratiska monarkistiska staten hade alltså *inte* varit denna härskande klass' verktyg.

Marx' artikel fortsätter med att förklara hur den livliga borgerliga ekonomin växte och spred sig tills till och med ”aristokraten omvändes till en profitälskande, penninghungrig börsmäklare”, och prishöjningarna ledde till ”ett allmänt fall för deras [borgarklassens] byråkratiska härskares fasta inkomster.”* Kort sagt efterträddes till slut kampen om makten mellan den gamla feodala klassen och de ”byråkratiska härskarna” av de stridande klassernas gemensamma förborgerligande.

4. Byråkratin i det borgerliga samhället

Det är, enligt Marx' uppfattning, denna grundläggande process av samhälleligt förborgerligande som förändrar den självständiga roll som den statliga byråkratin spelade. Det nya borgerliga samhället måste underordna den statliga byråkratin under sig själv, under civilsamhällets nya härskande klass. Den måste bryta den tradition av självständighet som absolutismens speciella förhållanden hade upprättat. Förborgerligandet av byråkraterna var ett sätt att underordna byråkratin politiskt.

Förändringen kan sammanfattas så här: under den absoluta monarkins starkt autonomiserade stat hade byråkratin haft en ställning där den kunde agera som ett klasselement avseende *det* samhällets speciella struktur. Men i den mån borgarklassen fick en allt större social och politisk makt i sitt eget namn, och därmed tog den direkta kontrollen över staten, begränsades byråkratin allt mer till en ställning som ett samhällsskikt som bara fungerade som den härskande klassens ombud. Det är den ställning den som regel tenderar att begränsas till, varhelst den härskande klassen i ett givet samhälle är stark nog att utöva ett ohotat samhällsekonomiskt *och* politiskt herravälde. I denna mening är det dess *normala* ställning.§ I USA, som hade uppstått på en mer eller mindre borgerlig grund utan att utvecklas via feodalismen, konstaterade Marx att ”staten i motsättning till alla tidigare nationella bildningar ända från början underordnades det borgerliga samhället och den borgerliga

35 Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 1 februari 1859.

* En andra, fortsättningsartikel utlovas, men publicerades aldrig. Översikten slutade här.

§ Detta antyder varför byråkratins klasstatus återigen har blivit en omtvistad fråga i dagens värld, som upplever det borgerliga samhällets nedåtgående fas och fler exempel på statlig autonomi. Det är denna fas som förutsägs i de bonapartistiska element som diskuteras i kapitel 14-19. Formuleringen ovan om byråkratins ”normala” ställning omvandlade ”marxistiska” dogmatiker senare till en överhistorisk lag.

produktionen, och aldrig kunde göra anspråk på att vara ett mål i sig själv.”[36]

Som vi såg i kapitel 8 kom detta nya samband under den ”moderna statens” borgerliga förhållanden för första gången i förgrunden för Marx i *Den tyska ideologin*. Där användes Marx’ beskrivning av statens klasskaraktär på en samhällsordning som (redan på förhand) i sina huvudbeståndsdelar tolkades som borgerlig, trots att andra delar av samma bok klart konstaterade att verkligheten i Tyskland var underutvecklad.

Tesen om byråkratins förändrade roll fördes uttryckligen fram av Marx i hans tal till juryn i Köln, mitt i det stycke som redan har citerats. Kronan hade band till ”det gamla feodal-byråkratiska samhället” och representerade ”det feodal-aristokratiska samhället” gentemot ”det moderna borgerliga samhället” .

> Det ligger i dettas livsbetingelser att byråkrati och här förnedras från handelns och industrins behärskare till dess verktyg, *göres* till blotta verktyg för den borgerliga samfärdseln. Den kan inte tåla att lantbruket inskränkes av feodala privilegier, industrin genom byråkratiskt förmynderskap.… Den måste underordna finansförvaltningen under produktionsbehoven, medan den gamla staten måste underordna produktionen under gudsnådeskronans behov och lappandet av de kungliga murarna, de sociala stödjepelarna för denna krona. Som den moderna industrin faktiskt nivellerar, så måste det moderna samhället upprycka varje juridisk och politisk skranka mellan stad och land. Inom detta finns det bara *klasser*, men inte längre några *ständer*.[37]

Vi har sett att denna tes upprepades i förbigående i Marx’ *Adertonde Brumaire*: fram till 1814-1815 var byråkratin historiskt ett sätt att ”förbereda” det borgerliga klasstyret, men när den borgerliga monarkin föddes i juli 1830, och ännu mer med den andra republiken 1848, blev byråkratin den härskande klassens ”verktyg”.[38]

Förvisso ”strävade” denna nedgraderade byråkrati efter ”allenaherravälde”, tillägger Marx i samma verk. Denna påminnelse är nödvändig, eftersom byråkratins *strävanden* inte försvinner från historien. Caliban fortsätter att muttra: ”Jag måste lyda honom/Hans konst så mäktig är …” men tillägger: ”dock måste jag förbanna … Än bites jag över hela kroppen/Av etterormar som med kluvna tungor/Mig kunna väsa galen.” Under hela den efterföljande historien säger tjänaren-monstret till borgarklassen: ”Pest på dig, du tyrann jag tjänar!”, samtidigt som han drömmer om rikedomar och en återkomst till makten. Berusad söker Caliban en ny herre, och i nästa *Stormen* hittade Calibanstaten verkligen en ny gud att dyrka i form av Louis Bonaparte.

Med denna nya herre avvek statsapparaten i sicksacklinje från den raka kurs som historien sällan följer. Byråkratin var tillfälligt förmögen att slita sig loss igen: ”Först under den andre Bonaparte”, skrev Marx , ”tycktes staten ha gjort sig fullt självständig.”[39] Med denna jämförelse hävdade Marx att staten under Louis Bonaparte var *mer* självständig än någonsin tidigare, till och med än under den absoluta monarkin. Den dominerades inte av någon av civilsamhällets härskande klasser.

Men inte ens i detta fall ”svävar statsmakten … i luften”, varnar Marx i nästa stycke. Denna makt *vilar* på böndernas stöd, på att få stöd eller tolereras av delar av borgarklassen, och framförallt på den osäkra jämvikten i fiendskapen mellan borgarklassen och proletariatet, på den stelnade klasskampen. Denna ytterst autonomiserade stat är inte ”verktyg” för någon av de besuttna klasser som strider om den politiska makten, *men den är ändå resultatet av klassamhället i sin helhet*, i dess nuvarande system av motverkande krafter. På detta sätt kommer vi bakom formuleringen av Marx’

36 Marx, *Grundrisse*, s 822.
37 Marx, *Kölnerprocessen mot de rhenska demokraternas utskott*.
38 Detta stycke citerades ovan, s 298.
39 Marx, Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 53. Det större sammanhanget för detta stycke gavs i kapitel 15, s 234.

teori och upptäcker att klassuppfattningen om staten även i denna onormala situation är lika central som någonsin.*

Dessutom ”svävar” den bonapartistiska ”statsmakten inte i luften” avseende sin egen samhälleliga inriktning: den sätter sig inte upp mot civilsamhällets härskande samhällsekonomiska krafter. Tvärtom strävar den efter att bli accepterad av de sistnämnda, att accepteras som hela klassamhällets verkställande utskott. Och en av periodens avgörande frågor kommer att vara huruvida den i denna egenskap kan tränga sig på den ovilliga borgarklassen.

Det bör alltså stå klart, att när det gäller Marx’ historiska metod är den abstrakta frågan *Är byråkratin en klass?* inte bättre än ”Hur högt är upp?” Svaret går bara att ge avseende en speciell samhällsordning i ett visst historiskt skede. Om Marx inte hade några problem att förklara att Fredrik Vilhelm IV:s statliga byråkrati fungerade som en klass inom ramen för den preussiska absoluta monarkins ståndsstruktur, så tvivlade han heller inte på att borgarklassens seger normalt gav upphov till samhällsförhållanden där den statliga byråkratin degraderades till en alltför formlös och underordnad ställning för att kunna åberopa en roll som klass.

Samma slutsats om byråkratins roll *under kapitalismen* närmade sig Marx från den ekonomiska sidan i manuskripten till *Kapitalets* fjärde band. Här befattar sig Marx med de statliga ämbetsmännen som ett av de samhällsskikt som utför improduktivt arbete men ändå på något sätt är användbart för den härskande klassen. (I ett av de stycken som kommer att citeras kallas dessa skikt gemensamt ”de ideologiska etc. klasserna”, och i ett annat de ”ideologiska ständerna”.) Frågan som diskuteras i detta sammanhang är de intäkter som borgarklassen använder för att vidmakthålla dessa skikt, alltså borgarklassens ursprungliga invändningar mot kostnaderna för att vidmakthålla dem, och dess senare förlikning med dessa utgifter.

> Den politiska ekonomin i dess klassiska period förhåller sig, precis som bourgeoisin själv i dess parvenyperiod, sträng och kritisk till statsmaskineriet etc. Senare inser den och – vilket också visar sig praktiskt – lär den sig genom erfarenhet att nödvändigheten av den ärvda samhällskombinationen av alla dessa delvis helt improduktiva klasser framväxer ur dess egen organisation.[40]

Med denna insikt blev borgarklassen villig att rättfärdiga till och med dess försvarares ”överdrivna anspråk”, och ”Faktiskt proklamerades de ideologiska etc. klassernas *beroende* av *kapitalisterna*.”[41]

Därefter citerar Marx ett viktigt stycke från Adam Smith, som bland de improduktiva arbetarna klumpar ihop hela den statliga byråkratin med präster och de intellektuella yrkena, liksom ”skådespelare, gycklare” och så vidare. Han förklarar:

> Detta är den ännu revolutionära bourgeoisins språk, vilken ännu inte lagt hela samhället, staten etc. under sig. Dessa transcendenta befattningar, gamla och ärevördiga, suveränen, domare, officerare, svartrockar etc., de gamla ideologiska ständerna i sin helhet vilka de ger upphov till, deras lärda, lärare och svartrockar, blir *ekonomiskt* likställda med svärmen av deras egna lakejer

* Det är den uppfattning som Engels mer än en gång framställde som statsteorins *grundläggande* formel, en mer allomfattande formulering än det snävare ”normala” fall där staten fungerar som verkställande utskott för *en* härskande klass i ett mer eller mindre stabilt läge. Vi såg Engels ta upp samma sak när han förklarade den bismarckska bonapartismens klassbas: ”I verkligheten är även i Tyskland staten, sådan den består, den nödvändiga produkten av det sociala underlag som den vuxit upp ur.” (För sammanhanget, se kapitel 16, s 244. För källa, not 12 i detta kapitel.) Han tog upp frågan ännu mer skarpsinnigt i samband med ett annat testfall, en icke borgerlig regering som var på väg att tvinga fram en kapitalistisk utveckling – det absolutistiska Ryssland. Detta fall reserveras för en mer fullständig diskussion i kapitel 23. (Se kapitel 23, avdelning 5, i synnerhet Engels’ brev till Danielson, 18 juni 1892, som citeras där.)

40 Marx, *Ur "Teorier om mervärdet"*, på marxists.org.

41 *Ibid*.

> och pajaser … De är blotta *servants* du public <samhällets *tjänare*> liksom de andra är deras servants…. Stat, kyrka etc. är berättigade blott i den mån de är utskott för förvaltning och tillvaratagande av de produktiva borgarnas gemensamma intressen….
> Men så snart bourgeoisin har erövrat terrängen, dels själv har bemäktigat sig staten, dels har ingått en kompromiss med dess gamla innehavare, vidare har känt igen de ideologiska ständerna som kött av sitt eget kött och överallt förvandlat dem till sina egna funktionärer … så snart de intellektuella arbetena själva mera och mera utförs i dess *tjänst*, inträder i tjänst hos den kapitalistiska produktionen, då vänder sig bladet och den försöker från sin egen ståndpunkt ”ekonomiskt” rättfärdiga vad den tidigare kritiskt bekämpat.[42]

Även där Marx i andra fall betonar den byråkratiska apparatens självständiga betydelse, så glömmer han inte att dess makt under borgerliga förhållanden trots allt är begränsad till ett underordnat område. Vi såg ett sådant fall i Marx’ till synes svepande likställande av ”den permanenta och oansvariga *byråkratin*”, ”skrivbordsvarelserna” och de ”gamla egensinniga kontorister” som bemannade India House, med det brittiska Indiens ”verkliga regering”. Men innan han avslutar denna tirad mot byråkratismen klargör han att statsmakten utövas av den brittiska ”oligarkin” och ”penningaristokratin”, och det är under detta beskydd som ”en underordnad byråkrati förlamar dess administration och fortsätter med sina övergrepp som en avgörande förutsättning för sitt eget fortsättande.”[43] De ”nedriga” byråkratiska ”besynnerliga karlarna” regerade över administrationen men de härskade inte. Samma uppfattning är underförstådd i en skiss av den brittiska byråkratin i Indien själv, som skrevs några år senare.[44]

5. Frågan om klassursprung

Den självständiga hierarkin ”svävar inte i luften” även i ett annat avseende: i förhållande till sin klassammansättning. Denna viktiga fråga om byråkratins klassursprung diskuterades för första gången utförligt i ett viktig manuskript (till en ofullbordad skolningsbroschyr) av Engels 1847. Låt oss följa dess tankegång.

Tysklands underutveckling visar sig i jordbrukets dominerande ställning, jorden domineras av aristokratin, under aristokratin och beroende av den finns småbourgeoisien (ägare av små egendomar, hantverkare, och så vidare), den dåligt utvecklade borgarklassen räknas fortfarande officiellt bara jämte småbourgeoisien. Vad leder det till för politisk struktur?

> Tysklands nuvarande konstitution är inte annat än en kompromiss mellan aristokraterna och småbourgeoisien, vilket är liktydigt med att överlämna regeringsadministrationen i händerna på en tredje klass: byråkratin. De två högsta partierna delar på sammansättningen av denna klass i linje med sin ömsesidiga ställning: aristokraterna, som representerar produktionens viktigare del, reserverar de högsta posterna till sig själv, småbourgeoisien är nöjd med de lägre posterna och får bara i undantagsfall kandidater till administrationens högsta nivåer. När byråkratin underkastas en direkt kontroll, som i Tysklands konstitutionella stater, delar aristokraterna och småbourgeoisien den på samma sätt, och det är lätt att förstå att aristokratin även här reserverar lejonparten till sig själv.[45]

Därefter frågar Engels: ”Nå, i vilket förhållande står den tyska bourgeoisien till de två klasser som delar på det politiska styret?”[46] Det kan verka som om aristokratin och småbourgeoisien ”delar på

---

42 *Ibid*. Jmfr också, Marx, *Grundrisse*, s 372.
43 Citerat i kapitel 14, s 206, ur en *Tribune*-artikel av Marx (Marx/Engels, *On Colonialism*, s 62-64.)
44 Marx, ”British Incomes in India”, *New York Tribune*, 21 september 1857, Marx/Engels, *On Colonialism*, s 168-172.
45 Engels, ”Der Status Quo in Deutschland”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 44.
46 *Ibid*, s 45.

det politiska styret” i förhållande till sina bidrag när byråkratin formeras, men byråkratin fungerar som ”en tredje klass”, den som sköter regeringen. Härstammar denna byråkratiska klass helt enkelt från de två klasser som dominerar civilsamhället, eller betingas den på något mer grundläggande sätt genom sitt ursprung? Hur självständig är denna egendomliga klass i förhållande till de andra två? Engels’ broschyr rör helt andra problem, inte dessa, men bilden av Tyskland uttrycker helt klart uppfattningen att ingen ensam klass ännu har lyckats uppnå en styrande ställning:

> Det eländiga status quo i Tyskland består huvudsakligen av det faktum att ingen ensam klass hittills har varit stark nog att föra fram sin egen del av produktionen som ledande i nationen, och därmed föra fram sig själv som representant för hela nationens intressen…. Den regim som byråkratin representerar är ett politiskt koncentrat av det tyska samhällets allmänna kraftlöshet och föraktliga tarvlighet, inskränkta tråkighet och smörja.[47]

I efterhand går tanken uppenbarligen i riktning mot den senare klarare formulerade uppfattningen att ”den byråkratiska monarkin”[48] är ett resultat av att jämvikten mellan klasskrafterna skapar en starkt autonomiserad byråkrati.

Precis som Marx gjorde i sin artikel från samma år, fortsätter Engels med att starkt betona hur denna byråkratiska statsmakt fjättrar utvecklingen av den progressiva klassen, borgarklassen, vars viktigaste del är fabrikskapitalisterna:

> Men tillverkarna hindras från att använda sitt kapital fullt ut, inte bara av otillräckliga tullar utan också av *byråkratin*. Om de möts av likgiltighet i frågan om tullagstiftningen, så möts de i sitt förhållande till byråkratin med direkt fientlighet från regeringen.
> Byråkratin har upprättats för att härska över småbourgeoisien och bönderna…. Småbourgeoisien och bönderna kan därmed inte klara sig utan en mäktig och talrik byråkrati. De måste låta sig hållas i förmyndarskap för att undvika den största förvirring, för att inte ruineras av hundratals och tusentals rättsprocesser.
> Men byråkratin, som är en nödvändighet för småbourgeoisien, blir snart en outhärdlig boja på bourgeoisien. Byråkraternas övervakning och inblandning blir redan under tillverkningen ytterst tröttsam, tillverkningsindustrin är knappast möjlig med en sådan kontroll. Hittills har de tyska tillverkarna så mycket som möjligt hållit byråkratin borta från sig med hjälp av mutor, för vilka de förvisso inte kan klandras.[49]

Det finns mer om ”byråkratins hat mot bourgeoisien”. Sedan kommer ett viktigt yttrande om den förändring av byråkratins ställning som en borgerlig politisk seger skulle leda till:

> Bourgeoisien tvingas därför bryta denna arroganta och bedrägliga byråkrati. Från det ögonblick skötseln av staten och lagstiftningen hamnar under bourgeoisiens kontroll, kommer byråkratins självständighet att falla samman. Från det ögonblicket förvandlas i själva verket bourgeoisiens plågoris till deras undergivna tjänare.[50]

Allt detta stämmer med huvudargumenten i Engels’ broschyr mot ”feodalsocialisterna”, vars anti-borgerliga lidelse fick dem att betrakta den monarkistiska regimen med gillande. Under loppet av detta resonemang är det den statliga byråkratin som vid den givna tidpunkten i historien framträder som det största politiska hindret mot sociala framsteg.

Efter revolutionen gjorde Engels ett nytt försök med frågan om den absolutistiska byråkratins klass-ursprung och dess förhållanden till civilsamhället. Ämnet är Österrike, och denna framställning är

47 *Ibid*, s 50.
48 *Ibid*, s 51.
49 *Ibid*, s 53.
50 *Ibid*, s 54.

kanske den klaraste eftersom den situation den beskriver är allra tydligast.

I *Revolution och kontrarevolution i Tyskland* förklarar Engels att habsburgarnas absolutism balanserade de feodala godsägarna och de ”stora börsspekulerande kapitalisterna” mot varandra samtidigt som den med hjälp av klassernas ekonomiska intressen knöt båda till statsmakten.

> Således var Metternich säker på att få stöd från kejsardömets två mäktigaste och inflytelserika klasser, och dessutom hade han en armé och en byråkrati som inte kunde vara bättre inrättad för absolutismens syften. Österrikes civila och militära tjänstemän utgör en egen ras. Deras fäder har varit i kejsarens tjänst, och det kommer även deras söner att bli. De tillhör inte någon av de mångahanda nationaliteter som har samlats under den tvehövdade örnens vingar. De förflyttas och har alltid förflyttats från den ena änden av kejsardömet till den andra…. De har ingen nationalitet, eller utgör snarare den enda verkligt österrikiska nationen. Det är tydligt vilket smidigt och på samma gång kraftfullt verktyg en sådan militär och civil hierarki måste vara i händerna på en intelligent och energisk chef.[51]

Här understryks att den statliga byråkratin, oavsett dess ursprungliga härstamning, har slitits loss från sina rötter i civilsamhället – både klassrötter och nationella rötter – och förvandlats till en orden av Janitsjarer som bara är förpliktade mot staten. Det är en extrem form av autonomisering.

Om Engels använde det lämpligt vaga ordet *ras* (i den gamla meningen som någon sorts klassificering av människor)[52] för denna samhällsgrupp, så kan vi också se att de tillgriper det elastiska ordet *kast*. I en artikel från 1858 diskuterade Marx den ställning som klass som det preussiska *Landräte* hade, de godsägare som hade utsetts till kronans ämbetsmän, de högsta regeringsrepresentanterna i sina distrikt. ”Dessa *Landräte* kombinerar därför i sina personer *Krautjunkerns* (rävjägarens)* och byråkratens egenskaper.” De lever inte på sina statliga löner. ”I allmänhet är deras intressen därför mer fullständigt knutna till den jordägande aristokratins klass- och partsintressen än med den byråkratiska kastens intressen.”[53]

Detta fall skiljer sig allra mest från de österrikiska Janitsjarerna: denna preussiska ”deltidsbyråkrat” har inte bara sitt ursprung inom aristokratin, utan han lever också fortfarande i huvudsak som en integrerad del i den klassmiljö som grundas på jordägande, inte på statligt ägande. Och som vi har sett var till och med den centrala byråkratin vid denna tidpunkt på god väg att förborgerligas. Denna byråkrati var i sin helhet *deklasserad* – förflyttad från sin klassroll. Även om det var allt svårare att tänka sig den som en klass, var den ändå *någonting*.

6. Kast eller klass?

Återigen måste vi ta itu med en terminologisk aspekt, inte på grund av att det var viktigt för Marx utan av rakt motsatt orsak: han var så likgiltig inför det pedantiska valet mellan *klass* eller *kast* att han lämnade gott om utrymme för senare tiders marxologi att blåsa upp frågan till enorma proportioner. Gentemot en modern benägenhet att, ofta på ett otidsenligt sätt, betrakta Marx’ terminologi som förklaring till hans uppfattning, så måste vi betona att det bara är hans uppfattning som kan förklara hans terminologi.

En annan del som ofta förbises är hur orden användes på den tiden. Eftersom den sena upplysningen

51 Engels, ”Revolution and Counter-Revolution in Germany”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 322.

52 Till exempel ”ras av advokater” i samma verk, *ibid*, s 308.

* I denna skämtsamma definition jämställer Marx, som skriver på engelska, den preussiska landsbygdsaristokraten (”lantjunkare”) med den engelska landsbygdsväpnaren. Det är givetvis bara ungefärligt, som han konstaterar på andra ställen. (Marx, ”’Morning Post’ gegen Preussen – Charakter der Whigs und Tories”, Marx/Engels, *Werke*, band 11, s 217.)

53 Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 3 december 1858.

förde med sig ett vurmande för allt som var indiskt, hade *kast* – inklusive kombinationer som *kastanda*, *kastmentalitet* och så vidare – blivit vida utbrett som en svordom som speciellt riktades mot den gamla regimens föråldrade skikt, som den gamla adeln, officerseliten, och så vidare, liksom byråkratin.[54] Denna populärsociologiska eller journalistiska användning fanns jämte den tekniska eller snäva betydelsen i det hinduiska samhället. Precis som i andra fall återfinns båda betydelserna hos Marx. Dessutom fanns en tredje aspekt på detta importerade begrepp som är viktig att förstå.

Det bakomliggande problemet är, att medan Marx kunde tillämpa och verkligen tillämpade sin egen uppfattning om samhällsklass (tagen objektivt) på alla perioder i historien, så uteslöt ingalunda att han drog *klass*-skiljelinjer genom civilsamhället att det fanns andra gränslinjer inom samma samhälle. Vid olika tidpunkter resonerar Marx således om hudfärg, ras eller etnicitet, yrke och så vidare som skiljelinjer med ett visst förhållande till de grundläggande klasslinjerna. Men historien visar ett annat och mycket viktigt sätt att dra upp gränslinjer i ett visst samhälle: nämligen det sätt på vilket ett samhälle officiellt upprättar sådana skillnader *för sig själv.* I olika samhällssystem har dessa skillnader kallats stånd (*Stände*, *états*), ordnar (till exempel Ryttarorden), kaster och så vidare.

Tre saker kan vara lämpliga att ta upp angående detta terminologiska problem.

1. Till skillnad från den marxistiska kategorin klass betydde de samtida beteckningarna (stånd och så vidare) vanligtvis samhällsskillnader *vars gränser var fasta eller juridiskt erkända*, fastlagda eller genomdrivna med politiskt lagliga medel och med öppet accepterade påföljder. Oavsett medel eller hur stelbent det var, så var de på så sätt avgränsade skiljelinjerna en återspegling, men inte nödvändigtvis en kopia, av de objektiva sociala skillnader som låg bakom samhällets medvetande. De bestämdes av klasskillnaderna, hängde möjligen ihop med etniska skillnader (till exempel erövrare och erövrade), ibland yrkesskillnader och så vidare. De samtida benämningarna betecknade ett mönster av *juridiska regler* som låg tvärs över samhällsklassernas mönster.

Kapitalismen avskaffar slutligen denna dubbelhet. ”Det borgerliga samhället känner endast *klasser*” konstaterade Engels när han 1885 måste förklara innebörden i ett stycke som Marx hade skrivit 1847 om stånd och klasser. Han upprepade Marx’ ord från 1849.[55] Det borgerliga samhället som sådant omfattar inga klassliknande bildningar eller privilegierade ordnar som är *juridiskt* fastslagna med avseende på produktionsprocessen och tillägnandet av merprodukten, och de undantag som finns känns igen som överlevande förborgerliga rester.

Om det borgerliga samhället bara känner klasser, så kände de förborgerliga samhällena kluvenheten. Den berömda uppräkningen av klasser i början av *Kommunistiska manifestet* är i själva verket inte bara en lista med klasser: den blandar fritt klasser i marxistisk mening med juridisk ställning i samtida mening. Exempelvis hade patricier och plebejer en erkänd ställning i det romerska samhället, och plebejerna utvecklades till mer än en klass. Samma blandning av de två terminologierna kännetecknar även det efterföljande stycket.

2. I Marx’ och Engels’ skrifter får sociala grupper som är klasser i marxistisk mening också fritt den andra beteckningen, den som är specifik eller ursprunglig för samhällssystemet i fråga.

Det vanligaste exemplet är *klass* och *stånd* (*Stand*) med avseende på feodalismen. Utifrån Marx’ historiska analys var således den jordägande aristokratin en klass under feodalismen. Utifrån den dåtida samhällsstrukturens synvinkel var den också ett feodalt *Stand* eller stånd. Marx kallar det fritt det ena eller andra beroende på sammanhang, utan risk för att bli missförstådd. Det vore helt meningslöst att fråga om Marx trodde att aristokratin var en klass *eller* ett stånd.

54 Ladendorf, *op cit*, s 162-163.

55 Fotnot av Engels i *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 79. Hela stycket belyser denna punkt. Angående Marx 1849, se ovan s 301.

Förhållandet mellan klass och stånd har sina komplicerande faktorer, men de ger inga större svårigheter. Före 1789 rangordnades till exempel den unga franska borgarklassen som en *del* av ett feodalt stånd, det tredje ståndet. Å andra sidan var kungadömets första stånd, det höga prästerskapet, i den samhälleliga verkligheten en del av en klass. Ståndssystemet hade sina rötter i den objektiva klasstrukturen, men de två mönstren av skiljelinjer sammanföll inte nödvändigtvis. När Marx skrev för sina samtida som inte behövde få detta förklarat, använde han ibland den ena strukturen och ibland den andra – precis som alla andra. Så det som för oss verkar vara en slarvig användning var helt enkelt ofta den tidens språk.

3. Under den absolutistiska regimen betraktades den statliga byråkratin som ett av kungadömets stånd. Men den sågs också som en samhällsklass. Det beror inte på någon sorts överhistorisk definition av klass, utan på det inblandade samhällssystemets konkreta karaktär.

Det sätt på vilket ett visst samhälle delas upp i klasser är specifikt för dess egna samhällsförhållanden. Således finns det krigsherrar i många samhällen, men en krigsherre blir en *feodal*herre eller baron först när speciella samhällsförhållanden blir förhärskande. Det finns ingen tumregel som avgör när ledaren för ett väpnat band som bor i ett fort och lever på de ofria producenternas merarbete, etc., är medlem i en *feodal* klass eller inte. Det går inte att lösa med hjälp av ett lexikon utan bara med hjälp av en konkret analys av samhällets övergripande samhällsförhållanden. På samma sätt blir inte köpmän en separat *klass* bara på grund av att de köper och säljer, utan först när att köpa och sälja börjar spela en viss roll i ett givet samhälle.*

Likaså beskriver *statlig byråkrati* givetvis alltid en grupp av regeringstjänstemän, men en byråkrati ingår i olika sociala relationer beroende på i vilken samhällelig helhet den fungerar. Vi har redan förklarat att det är lika meningslöst att fråga om byråkratin är en klass i någon sorts överhistorisk mening – det vill säga skilt från ett bestämt systems sociala förhållanden – som att fråga om aristokratin var en klass eller ett stånd.

Det borde nu vara möjligt att förstå vad som är underförstått i ett stycke som Marx skrev 1849. En regeringsvänlig skribent, som utvecklade en överhistorisk syn på klasser som om de var bestämda för evinnerlig tid, hade argumenterat att varhelst det fanns ”arbete och arbetsdelning” måste det med nödvändighet finnas klasskillnader, och av detta skäl kunde förhållandet mellan arbetare och borgarklass aldrig avskaffas. Marx svarade:

> I Egypten fanns det arbete och arbetsdelning – och *kaster*; i Grekland och Rom, arbete och arbetsdelning – och *fria män* och *slavar*; på medeltiden arbete och arbetsdelning – och *feodalherrar* och *trälar*, *samfund*, *stånd* och liknande. I vår tidsperiod finns det arbete och arbetsdelning – och *klasser*, varav en är i besittning av alla produktionsverktyg och medel för livsuppehället, medan den andra bara lever på att sälja sitt arbete….[56]

Här används kast likställt med *klass* och *stånd*. *Kast är för det antika Egypten vad stånd är för feodalismen:* det är den juridiskt avgränsade samhälleliga grupp som är specifik för det samhället – en av de samtida samhälleliga skillnader som ligger tvärs över den bakomliggande uppdelningen i klasser.

Marx hade inte tillgång till något vedertaget allmänt begrepp för att beteckna denna familj av samhällsgrupper, inget paraplybegrepp som betecknade det som är gemensamt för *stånd, kast*,

* Denna punkt hänger nära ihop med Marx’ förklaring av hur andra samhällsekonomiska kategorier antar en klasskaraktär först inom ramen för ett givet samhällssystem. Således: ”En neger är en neger. Först under vissa omständigheter blir han till slav. En bomullspinnmaskin är en maskin att spinna bomull med. Blott under vissa omständigheter blir den till kapital. Om den ryckes ut ur dessa omständigheter är den lika litet kapital som guld i och för sig är pengar eller sockret sockerpriset.” (Marx, *Lönearbete och kapital*, på marxistarkiv.se, s 12.)

56 Marx, ”Montesquieu LVI”, *Neue Rheinische Zeitung*, 21 januari 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 187-188.

orden och så vidare. Det finns än idag inget allmänt accepterat sådant. Dessutom är ordet *stånd* [estate] särskilt tvetydigt på engelska: när Engels ville skriva om ståndena i Preussen före 1848 för de amerikanska läsarna, var hans lösning i en artikel att kalla dem ”samhällsstånd eller kaster” och ”alla dessa kaster eller ’kungadömets stånd’”.[57] Betyder det att han trodde att de feodala ståndena var *kaster*? Inte alls. Som så ofta var *kast* helt enkelt en ersättare för något som saknade en egen beteckning. Och vice versa hänvisade Engels i *Anti-Dühring* i förbigående till ”ståndsindelningen” (*Ständegliederung*) under ”heroernas tidsålder” i det antika Grekland.[58] Betyder det att han trodde att det fanns feodala stånd på Homeros tid? Givetvis inte, vilket Engels redogörelser om detta samhälle på andra ställen visar.[59] *Ständegliederung* borde översättas som någon sorts social rangordning. Ty *Stände* hade då och har än idag denna bredare allmänna betydelse.*

Stånd och *kast*, liksom *rang*, *orden* och liknande har ibland fungerat som allmänna begrepp som pekade på klassliknande bildningar i allmänhet och lämnade det särskilda öppet. Den sorts bibeltolkning som betonar hur ofta Marx och Engels kallade byråkratin en klass eller en kast är därmed inte särskilt hjälpsam. I det stora hela följde denna användning tidpunktens omständigheter. Begrunda följande tre stycken från Engels:

1. 1850 konstaterade Engels angående fälttåget i Tyskland: ”De reaktionära klasserna, aristokratin, byråkratin och storbourgeoisien, var få till antalet.”[60] Byråkratin – närmare bestämt den absolutistiska monarkins byråkrati – kallas rakt ut en av klasserna.

2. Som vi redan har citerat skrev han 1872: ”Såväl i den gamla absoluta som i den moderna bonapartistiska monarkin ligger emellertid den utövande regeringsrätten i händerna på en särskild officers- och ämbetsmannakast...”[61]

3. När han 1884 beskrev 1848 års revolution, räknade han upp ”den absoluta monarkin, den feodala

57 Engels, ”Revolution and Counter-Revolution in Germany”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 311. Stycket citeras ovan, s 300.

58 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

59 Se i synnerhet, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, s 53 f.

* Det är intressant att Bucharin i sin *Den materialistiska historieuppfattningen* insåg detta behov och anammade *kast* som sin övergripande term för en juridiskt fastslagen lagligt politisk kategori. [I svenska översättningen har ”caste” översatts till ”stånd, läge” mm – öa. Intressant med tanke på Drapers resonemang.] (Bucharin, *Den materialistiska historieuppfattningen*, på marxistarkiv.se, s 165 f.) Han skrev bland annat:
”I det gamla Egypten sammanföll produktionsförvaltningen nästan helt och hållet med statsförvaltningen, och i spetsen för bäggedera stod de stora godsägarna. En stor del av produktionen utgjorde storgodsägarstatens produktion. Samhällsgruppernas roll i produktionen sammanföll med deras läge [på engelska ”caste”- öa] som högre, mellanstadiets och lägre tjänstemän åt denna stat samt dennas slavar.” (*Ibid*, s 86.)
Detta är ett av många fall där *kast* har skilts från den begränsade mening som baserar sig på dess hinduiska form, och mer eller mindre godtyckligt tilldelats en vidare betydelse för en sociologisk analys’ syfte. Men oftast använde Marx själv *kast* förknippad med denna snävare mening, i synnerhet i sina vetenskapliga ekonomiska skrifter. (Marx/Engels, *The German Ideology*, s 51; Marx, *Filosofins elände*, s 55, 57; Marx, *Kapitalet, första bandet*; Marx, *Grundrisse*, s 381; eller Marx, *Förkapitalistiska produktions- och egendomsformer* och Marx, ”Brev till Engels”, 14 juni 1853, [båda texterna finns i *Om förkapitalistiska produktionssätt (texturval)*, på marxistarkiv.se].) (Eftersom Marx i detta sammanhang hänvisar till Egypten mer än till Indien, bör det också nämnas att senare egyptologer avvisade den tidigare uppfattningen om ”det egyptiska kastsystemet” som Marx kallade det i *Kapitalet*.) Å andra sidan använde Marx, till exempel i sin *Den Adertonde Brumaire*, beteckningen *kast* på Bonapartes inbilska byråkrati. Som en ”konstlad klass” [”caste” i engelska texten – öa] som *skapades* av statsöverhuvudet ställs den mot ”de verkliga klasserna i samhället”. (Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, s 57. För sammanhanget, se kapitel 15, s 235.) Här är uppenbarligen ordet *kast*, som så ofta, en ersättning och är inte förknippad med den indiska samhällsgruppen.

60 Engels, ”Die deutsche Reichsverfassungskampagne”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 133.

61 Engels, *I bostadsfrågan*. För sammanhanget, se kapitel 16, s 244. (För en liknande användning av Marx 1871, se Marx, ”The Civil War in France, First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 153.)

jordegendomen, byråkratin och det fega småborgerskapet” som fiender till den tyska borgarklassen.[62] Byråkratin betraktas här underförstått som en del av 1848 års klasstruktur – och till på köpet skild från monarkin som samhällskraft – men inga beteckningar används.

Dessa användningar betyder inte att Engels *uppfattning* om den autonomiserade statliga byråkratin tidigare samhällspolitiska roll har förändrats. Men något annat förändrades verkligen under decennierna mellan det första och det sista av uttalandena ovan. I och med att Tyskland med stormsteg utvecklades från en halvt absolutistisk, halvt bonapartistisk monarki till ett modernt borgerligt samhälle, så underordnades (som vi har diskuterat) byråkratin i takt därmed under den borgerliga makten, och degraderades från sin tidigare upphöjda autonomisering som klass, kast eller stånd, och blev ett underordnat ”samhällsskikt”. Den var förvisso fortfarande synlig som en särpräglad social kategori, men den kunde inte längre anses ha en självständig klassroll. För att 1884 kunna kalla den *gamla* byråkratin från den absolutistiska perioden för en klass i historisk mening, så krävdes en förklaring för samtida läsare. 1850 behövdes ingen förklaring, det var en självklarhet.

7. Byråkratins överdrivna tillväxt

Det finns ännu en fråga som måste sättas in i sitt sammanhang. Det handlar om den skillnad som vi redan har nämnt mellan byråkratisering som en nödvändig följd av ett klassamhälle, och *över*byråkratisering som ett sjukdomssymptom.

Fenomenet med en överdriven tillväxt av byråkratin är förstås mycket gammalt, till och med äldre än det sena romerska kejsardömets uppblåsta statsapparat, och är ingalunda begränsat till en speciell sorts klassamhälle. Det är särskilt typiskt för alla klassamhällens förfallsperiod och fick en ny höjdpunkt under den gamla regimen,* när den feodala klassen låg på sin dödsbädd och den unga borgarklassen inledde sin ungdomstid. Det borgerliga medvetandet uppstod mitt ibland de absoluta monarkiernas vildvuxna ämbetsmannaled, och växte således upp med en viss fientlighet mot ”statlig dominans”, en anda som i sin måttfulla form gav upphov till låt-gå-ideologin och i sin extrema form den borgerliga anarkismen. (Det är intressant att samma fransman, Vincente de Gournay, har tillskrivits både begreppet byråkrati och frasen *laissez faire, laissez passer* på 1700-talet.)[63]

Men tendensen till en överdriven statlig tillväxt hade en benägenhet att uppstå även i den borgerliga staten, precis som i tidigare klassamhällen. Det är en tendens som gestaltade sig i olika takt och i mer eller mindre motbjudande former, beroende på land och tidsperiod. Framförallt är det viktigt att komma ihåg, att även där en tendens på grund av en viss samhällsutveckling i sig själv är oundviklig, så är de speciella yttringar den tar *inte* oundvikliga som enskilda fenomen, och verkar i själva verket vara ytterst möjliga att undvika och bota – *om bara* ledarna var klokare, eller något sådant – speciellt i fall i liten skala. Om man därför frågar sig huruvida ett speciellt byråkratiseringsproblem eller överbyråkratisering har sina rötter i systemet eller bara är en slump, så kan frågan vara tvetydig. All överdriven byråkratisering går att undvika, men däremot inte tendensen att sådana fenomen kommer att uppstå.

Fall av byråkratism lockade givetvis Marx’ och Engels’ pennor. Byråkratin i armén gav mängder av exempel till Engels’ militära skrifter. Krimkriget var en rikhaltig källa, där kanske det mest ökända fallet var de brittiska truppernas katastrofala administration och logistik, överträffat av den berömda tabbe som inledde Lätta brigadens anfall vid Balaklava (som Engels skrev om vid den tiden).[64] Viktigare än det faktum att ”någon hade tabbat sig” var hur den brittiska armén decimerades av sin

62 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org.

* ”Ancien régime” [gamla regimen] var regimen i Frankrike innan revolutionen 1789 – öa.

63 Albrow, *Bureaucracy*, s 16, 127.

64 Engels, ”The War in the East”, *New York Tribune*, 30 november 1854.

egen byråkratis inkompetens. Syndabocken, skrev Engels, är lord Raglan,

> men det är inte rättvist. Vi är inte några beundrare av Hans höghets militära handhavande, och vi har kritiserat hans misstag frikostigt. Men sanningen tvingar oss att säga, att de fruktansvärda plågor som soldaterna på Krim går under i inte är hans fel, utan beror på det sätt på vilket det brittiska krigsetablissemanget förvaltas.[65]

Detta är inledningen till en artikel som i detalj går igenom ”detta underbara förvaltningssystem … detta maskineri som är så väl anpassat att fjättra generaler och förstöra arméer.” Efter en brittisk undersökningskommittés rapport skrev Marx en mer omfattande studie av byråkratismens stela rutinagerande. Ett typiskt stycke:

> Förordningarna var så underbart ordnade att … ingen visste var hans maktbefogenhet började och var den slutade, inte heller vem man skulle fråga om någonting. Så av sund rädsla för ansvar flyttade alla allting från sig själv till någon annan. Under detta system blev sjukhusen scenen för skamlig brutalitet…. Och författarna till alla dessa fasor och styggelser är inte några hårdhjärtade barbarer. De är allihop brittiska gentlemän av god härkomst, välutbildade och av vänlig, ideell och religiös läggning. I sin enskilda förmåga var de utan tvekan beredda och villiga att göra allt. I sin officiella ställning var det deras plikt att kyligt och med armarna i kors betrakta alla dessa skändligheter, väl medvetna om att detta fall inte tillgodosågs i någon av de av Hennes majestäts förordningar som gällde dem….
> Inte en enda man på platsen hade energi nog att bryta rutinerna, agera utifrån sitt eget ansvar, som behoven krävde och i strid med förordningarna. Den enda som har vågat det är en kvinna, fröken Nightingale.[66]

Marx avfärdade Raglan, som någon som ”hela sitt liv hade varit chefskontorist åt Wellington … en man som hade uppfostrats att göra vad han blev tillsagd.” Andra höga officerare ”är väluppfostrade, stiliga gentlemän, vars eleganta manér och förfinade attityd inte tillåter dem att hantera någonting grovt eller handla med ens ett uns beslutsamhet….”

Men vi måste påpeka att Marx *inte* drog slutsatsen att det var oundvikligt att dessa speciella byråkratiska fasor härrörde från samhällssystemet, även om sambandet var uppenbart. Tvärtom förutsåg han uttryckligen (och helt riktigt), att eftersom systemet inte kunde tåla denna släpphänthet mot sina inneboende tendenser, ”så är det oundvikligt att det kommer att genomföras en reformering av den brittiska arméns system och administration.”[67]

Ty denna situation kan tas som ett klassiskt exempel på byråkratiskt trassel, som även om det uppenbarligen är resultatet av tendenser som finns inneboende i klasstrukturen ändå måste och kunde botas på kort sikt – även om att täppa igen ett hål på ett ställe innebar att samma tendens bröt ut någon annanstans. Samma sak kan sägas om fall av byråkratisk mentalitet, som vanligtvis går att ta bort i det lilla men är oundvikliga i det stora.[*]

---

65 Engels, ”British Disaster in Crimea”, *New York Tribune*, 22 januari 1855, i Marx, *The Eastern Question*, s 506.

66 Marx, ”The British Army”, *New York Tribune*, 14 april 1855.

67 *Ibid*.

* Det kanske renaste exemplet på en reaktion mot *enbart* den byråkratiska mentaliteten och tonen tillhandahålls av historien om Engels och bibliotekarien. På 1860-talet blev Engels aktiv i Manchesters tyska kulturcentrum, Schillerinstitutet. Han blev faktiskt ordförande 1864-1868 och satt kvar i dess verkställande utskott tills han flyttade till London. (”Friedrich Engels und die Schiller-Anstalt in Manchester”, *Marx-Engels-Archive*, Frankfurt, band 2, s 486-489.) En dag 1861 fick han ett bryskt brev från institutets bibliotekarie om att lämna tillbaka en bok. Brevets form och ton (själva begäran ifrågasatte han inte) fick honom att ta fyr, och han skickade en skrivelse till verkställande utskottet där han protesterade mot brevets grova stil: ”När jag läste dokumentet trodde jag faktiskt att jag hade skickats tillbaka till mitt hemland.” Det var som ”en myndig uppmaning från någon tysk polischef….” Sedan tittade han tillbaka på ett av institutets grundningsdokument (1859) och brusade åter upp:

Vi har sett andra exempel på Marx' kännedom om byråkratismens utveckling i England, i synnerhet i form av den brittiska koloniala apparaten för att kontrollera Indien.[68]

Men det var inte England som var den statliga byråkratismens härd. Långt efter seklets mitt betraktade faktiskt öborna det nya ordet *byråkrati* som namnet på ett utländskt fenomen som sades vara utbrett på kontinenten. Byråkratiseringens uppenbara förtrupp i Västeuropa utgjordes av Frankrike och Preussen. De två gick tillsammans: när Marx talar om den preussiska byråkratin som ”detta allsmäktiga parasitära organ som lägger sig i allting”, så är sammanhanget en jämförelse med ”Louis Philippes Frankrike”.[69] När Marx på andra ställen jämför Frankrikes statsutgifter med Englands, konstaterar han att ”i ett byråkratiserat land som Frankrike växer kostnaderna för att samla in intäkterna i en takt som inte står i proportion till själva intäkternas storlek.”[70]

Det var främst i samband med detta byråkratiska land *par excellence*, speciellt under bonapartismen, som Marx använde slagordet *statlig parasit* och liknande uttryck. Hänvisningen ovan till den ”parasitära” preussiska byråkratin är ett undantag. Det är betecknande att den skrevs 1858, det vill säga långt efter den gamla absolutistiska byråkratins glansdagar, när denna samhälleliga kvarleva i kritiska ögon antog en otidsenlig karaktär.

Förvisso sker Marx' sporadiska användning av adjektivet eller metaforen *parasit* alltid nonchalant, och blir aldrig ett uttalande om ämnet, än mindre en teori. Till största delen betonar det att statsapparatens överbyråkratiserade delar är improduktiva. Senare, i *Pariskommunen* och utkasten till den, där statens avskaffande som sådan diskuteras, kan det också antyda *alla* staters umbärlighet som verktyg för klassförtryck.*

Men det som framförallt är fel med de allvarliga försöken att läsa in illavarslande teoretiska begrepp i ord som *statlig parasit* är att det missar huvudpoängen. Marx' kritiker brukar tycka om att påpeka att han inte bara hade en teori om kapitalismen, utan att han var så bristfälligt akademiskt objektiv att han hatade den med lidelsefull avsky. När de därför hos Marx läser om ”kapitalistisk ohyra” och borgerliga ”blodsugare” och så vidare, så får dessa uttryck dem inte att brista ut med upptäckten att Marx hade en ”Teori om kapitalismens ökande ohyra”. Istället säger de ”fy” åt ett så öppet ovetenskapligt språk, för alla vet väl att nämnda kritiker är fullständigt känslomässigt objektiva gentemot de samhälleliga makter de lever under.

Samma sak med *statlig parasit* som skällsord mot byråkratin: Marx kämpade med svårigheten att han kände passionerad fientlighet mot allt som den statliga byråkratin representerade. Den var inte

---

”Det sa att Schillerinstitutet skulle verka för att få 'de unga tyskarna … att omedelbart känna sig *hemma* här … bättre *tas om hand och sörjas för*, moraliskt och andligt … och framförallt inte återvända hem *fjärmade från fosterlandet*.' Den här sortens byråkratiskt språk i officiella brev är tveklöst tänkt att göra att mottagaren genast känner sig som *hemma*, och tvingas tro att han här 'tas om hand och *sörjs för*' lika bra om inte bättre än hemma i sin älskade patriarkala polisstat, denna stora institution för att ta hand om småbarn. Och så länge den här sortens officiella meddelanden blomstrar, finns det definitivt inte den minsta risk att någon medlem i Schillerinstitutet kommer att bli *fjärmad från fosterlandet*. Ja, om undantagsvis någon medlem ännu inte har haft tillfälle att bli bekant med myndigheternas byråkratiska samhällsservice och myndiga sätt att tala hemma, så verkar Schillerinstitutet i själva verket erbjuda dem en mycket bra möjlighet att göra det;…
Förvisso har många medlemmar knappt tillåtit sig att anta att 'den tyska andan i ordets fulla mening', för vars kultivering Schillerinstitutet ska vara centrum, och också omfattat den byråkratiska anda som hemma olyckligtvis fortfarande har hela den politiska makten, och som hela Tyskland kämpar mot, och just nu vinner seger efter seger. Denna kommandoton, dessa myndiga uppmaningar att återställa ordningen inom 24 timmar, är hursomhelst malplacerade här….” (Engels, ”Brev till Schillerinstitutets verkställande utskott”, omkring 3 maj 1861, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 596-597.)

68 Se kapitel 14, s 205-206, och i detta kapitel, s 303.

69 Marx, ”Affairs of Prussia”, *New York Tribune*, 8 november 1858.

70 Marx, ”The Paper Tax – The Emperor's Letter”, *New York Tribune*, 22 augusti 1860.

* I Specialnot D görs en närmare analys av Marx' användning av frasen *statlig parasit*.

bara en institution utan också en fiende som skulle bekämpas. De två målen stod inte i motsättning till varandra: den måste studeras för att kunna bekämpas effektivt.

När hatet mot byråkratin inte bara var en politisk tanke utan en fråga om daglig agitation, det vill säga under revolutionen 1848-1849, var Marx' artiklar redan belamrade med hudflängningar av ”de arroganta tjurskalliga byråkraterna med näsorna i vädret” och liknande, och uppmaningar att visa ”misstro mot de verkställande byråkraterna”.[71] Kort sagt: hos Marx är byråkratin som samhällsgrupp (inte bara byråkratismen) redan mycket tidigt ett fult ord.

71 Marx/Engels, ”Die neue Standrechts-Charte”, *Neue Rheinische Zeitung*, 17 maj 1849; Marx/Engels, ”Der erste Presspozess der 'Neue Rheinische Zeitung'”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 223.

Kapitel 21 Den orientaliska despotismen: den sociala basen

Om byråkratin var en fiende som skulle bekämpas, så var det också en banal sanning i mitten av 1800-talet att ”den mest kolossal byråkratin som finns” återfanns i Orientens kejsardömen, i synnerhet i Kina.[1]

Vid den här tiden hade Europa för länge sedan passerat kulten av beundran för den kinesiska despotismen som hade nått sin höjdpunkt med upplysningens Kina-mani. De europeiska stormakternas imperialistiska mål i Kina och Indien föreskrev att det orientaliska samhället skulle förringas, inte beundras. Det intellektuella klimatet var inte längre lika gästvänligt mot den tidigare utbredda idealiseringen av den byråkratiska despotismen som en mönsterstat. Denna idealisering fortlevde förvisso i andra former, som i de mycket vanliga illusionerna om hur ”progressiv” den ryska tsaristiska regimen var – en uppfattning som levde vidare bland liberaler och vänsteranhängare parallellt med tron att den tsaristiska staten *inte* bara var en byråkratisk despotism mer än den var borgerlig eller feodal.

Marx blev inte intresserad av det orientaliska samhällets natur på grund av frågan om byråkratin, som inte var någon gåta på hans tid.[*] Hans uppmärksamhet drogs för första gången österut i början av 1850-talet eftersom möjligheterna ökade att öst kanske skulle ge nya krafter till revolutionen i väst, kanske till och med en avgörande kraft för att inleda störtandet av den europeiska kapitalismen, som efter att ha blivit kolonialistisk inte bara sög ut arbetare hemma utan också utländska folk. Ur denna synvinkel måste frågan om växelverkan mellan samhället i väst, det vill säga kapitalismen, och samhället i Fjärran östern, främst Kina och Indien, belysas, och denna växelverkan var naturligtvis i grunden samhällsekonomisk. Därför var, och förblev, Marx och Engels främst intresserade av att förstå Orientens historia, förstå de samhällsekonomiska förhållanden som skakades om av inverkan från väst. Vad gäller det orientaliska samhällets politiska struktur – den egentliga orientaliska despotismen – förblev den alltid en underordnad och till synes enkel fråga på den tiden.

Med tanke på ämnet för denna bok kommer vi att på de följande sidorna bara summariskt behandla den sida av det orientaliska samhället som faktiskt är viktigast för Marx’ teori om samhällsutvecklingen, och istället koncentrera oss på den politiska strukturens och dess byråkratis natur. Men på grund av detta samhälles speciella karaktär är det svårare att reda ut dessa två aspekter än i de flesta andra samhällen.

1. Marx börjar med statlig egendom

De olika ”frågorna om Östern” dök inte upp i Marx’ och Engels’ skrifter förrän de var helt klara med att på ett allmänt plan ha utarbetat hela sin teori (fram till 1848) och sedan ha testat sin politik i det revolutionära laboratoriet 1848-1849. Deras första försök att göra en övergripande skiss av den samhälleliga utvecklingen i Del I av *Den tyska ideologin* hade bara hänvisat till öst i förbigående.[§] Denna skiss grundade sig underförstått eller uttryckligen på världen under antiken och medeltiden,[2]

1 Orden kommer från den samtida *New American Encyclopaedia*, se Specialnot E, s 413.

* Idag har denna version av Marx’ förhållande till problemet lanserats av K Wittfogels skrifter, vilket har gjort att en stor del av diskussionen om ämnet är steril. Specialnot E skisserar karaktären på denna avvikelse och spårar hur uppfattningen om den orientaliska despotismen utvecklades före Marx, gentemot Wittfogels fabel. Kanske Specialnot E ska läsas som en inledning till detta kapitel. Den förklarar varför tanken om en byråkratiskt styrd stat var ”fullständigt konventionell, om inte rent av banal” i Marx omgivning.

§ Såvitt vi vet, ty det saknas fyra sidor av manuskriptet, som att döma av sammanhanget tar upp den tidiga samhälleliga utvecklingen. (Marx/Engels, *The German Ideology*, fotnot s 80; avbrottet visas på ett riktigare sätt i Marx/Engels, *Werke*, band 3, s 65.)

2 Det uttryckliga uttalandet görs i Marx/Engels, *The German Ideology*, s 77.

och därmed en klassisk och europeisk historia. Den följde förvisso inte Hegels exempel att börja med Orienten som ”historiens barndom”.

Det anmärkningsvärda med denna första historiska skiss är att den *utmålar statlig egendom, inte privat egendom, som de första klassamhällenas grundval*. Förvisso hade Marx’ forskning om samhällets historia knappt mer än börjat. Hans genomgång är ganska vagt formulerad och kan knappast betraktas som ett bidrag till forskningen. Utöver att den förklarar den historiskt materialistiska metoden, är det viktiga med denna tidiga framställning helt enkelt att uppfattningen om en statligt dominerad ekonomi var tillräckligt vanlig för att nämnas utan större gester. Det var inte en uppfattning som Marx behövde komma fram till, utan en som han började med.

Två sorters egendom* som föregick feodalismen förs fram. Den första är ”stamegendomen”, som motsvarar ”det outvecklade produktionsstadium, under vilket ett folk livnär sig på jakt och fiske, boskapsskötsel och i bästa fall åkerbruk.” Stammen är en utvidgad familj som leds av en patriarkalisk hövding, och så småningom har slavar (åtminstone i sitt högre stadium).[3]

> Eftersom flera stammar bor tillsammans i en antik stad, så framstår stamegendomen för de antika folken som statsegendom och den enskildes rätt som blott och bart besittning, vilken emellertid – liksom stamegendomen överhuvud – inskränker sig till jordegendomen.[4]

”Det slaveri som är latent i familjen” fortsätter att utvecklas till en viktigare nivå, men inte heller den andra formen baserar sig i första hand på privategendom:

> Den andra formen är den antika stads- och statsegendomen, närmare bestämt den form som uppstår då flera stammar genom fördrag eller erövring bildar en *stad* där slaveriet fortlever. Jämsides med den allmänna egendomen utvecklar sig redan den rörliga och senare också den fasta privategendomen, dock som en onormal form underordnad den allmänna egendomen. Medborgarna har endast tillsammantagna makt över sina slavar och är redan av den anledningen bundna till den allmänna egendomens form.[5]

En kortfattad förklaring säger, att när stamegendomen genom flera stadier har utvecklats till det moderna kapitalet, som är den ”rena privategendomen”, så har den ”uppgett varje sken av att vara en allmän angelägenhet och … uteslutit staten från varje inflytande över egendomens utveckling.”[6]

Här använder Marx *allmän egendom* och *statsegendom* synonymt, och suddar därmed ut den skillnad som senare ses mellan primitivt gemensamt ägande *före* statens uppkomst och statligt ägande *efter* att samhället hade delats upp i klasser. Utan tvivel har den hegelianska sammanblandningen av stat och gemenskap fortfarande ett visst inflytande. Även av andra skäl kan denna skiss inte tas som en mogen ”marxistisk” formulering av den samhälleliga utvecklingen. Men den vittnar om den pragmatiska öppenhet för samhällen som grundar sig på statligt ägande som ända från början var typisk för Marx’ utveckling.

2. Tar itu med Kina – 1850

Den tyska ideologin skrevs mellan britternas seger under det första opiumkriget, som öppnade kinesiska hamnar som ett brohuvud för väst, och det stora Taipingupporets utbrott 1850, ett bondelett

---

* *Egendom* används här, och i andra översättningar, för *Eigentum*, som också kan översättas som, vilket ofta görs, *ägande*. I de flesta fall kan de två översättningarna betraktas som utbytbara.

3 Marx/Engels, *Ur ”Den tyska ideologin”*, på marxists.org.

4 *Ibid*.

5 *Ibid*.

6 *Ibid*.

uppror mot Manchudynastin. Medan Marx höll på att förbereda det första numret av sin London-tidskrift *Neue Rheinische Zeitung/Revue* i januari 1850 kom en tysk missionär med de första rapporterna om det första större revolutionära uppsvinget på tre århundraden i det ”orubbliga” orientaliska kejsardömet.[7]

När Marx skrev om de goda nyheterna, betonade han det ”glädjande faktum att den engelska bourgeoisiens balar av kaliká på åtta år [sedan hamnarna öppnades] har fått världens äldsta och mest orubbliga kejsardöme till den sociala omvälvningens rand, en omvälvning som hursomhelst rymmer de allra största konsekvenser för civilisationen.” Upproret hade sina rötter i ekonomiska umbäranden. Ovanpå de mångåriga grymma förhållanden som överbefolkningen hade orsakat, översvämmade britternas med tvång införda frihandel snart landet med billiga maskintillverkade varor.

> Den kinesiska industrin grundades på handarbete och dukade under för konkurrensen från maskiner. Det orubbliga Himmelska kejsardömet gick igenom en social kris. Skatterna slutade att komma in, staten stod på randen till konkurs, befolkningen utarmades i massor, revolter bröt ut, folket blev ohanterligt och misshandlade och dödade kejsarens mandariner och de fohistiska [buddhistiska] munkarna.[8]

Nyheterna var glädjande eftersom de varslade om ”en våldsam revolution” i detta tidigare stillastående hörn. Vad betydde ”social kris” i Kina? Att statens ekonomiska maskineri bröt samman och den kejserliga byråkratin angreps.*

Missionärens rapport var också glädjande eftersom han klagade på att det hade hörts socialistiskt prat från den kinesiska ”pöbeln”. Marx har inte mycket till övers för den socialistiska karaktären på detta prat (det ”kan ha samma förhållande till den europeiska varianten som den kinesiska filosofin står i förhållande till den hegelianska” – det vill säga som det primitiva står i förhållande till det utvecklade), men han tänker sig verkligen möjligheten att en revolution åtminstone skulle kunna upprätta en republikansk regering i detta ”fäste för ärkereaktionärer och ärkekonservativa”, när den annalkande revolutionen i Europa skickar ”våra europeiska reaktionärer” på flykt över hela Asien.[9] Denna förhoppningsfulla framtidsutsikt förs fram i termer av ett internationellt samspel mellan revolutionen i öst och i väst. Samma ton kommer att slås an när Marx återvänder till den kinesiska revolutionen 1853.

I samma artikel föreslog Marx en sorts ”inriktning på Stilla havet”, inklusive dess asiatiska kust. Han ansåg att guldet i Kalifornien och den enorma slagsida av världshandeln mot väst som det redan hade lett till, gjorde Stilla havet till det som Medelhavet och Atlanten en gång hade varit, det centrala havet. Både Stilla havets asiatiska och kaliforniska kuster betraktades som det nya området för ekonomins utvidgning.[10]

3. Skottar och Taipingbor – 1853

Rebellerna i Taiping fortsatte att vinna mark under hela 1853 och därefter. I de artiklar som Marx och Engels hade börjat skriva föregående år för *New York Tribune* dominerade frågor om Europa, men Marx’ uppmärksamhet måste redan åter ha riktats mot möjligheterna i Kina. En artikel som skrevs i januari 1853 pekade i förbigående på en ökande kännedom om det asiatiska samhällets

7 Hänvisningen till tre sekel finns i Marx, ”Chinesisches”, Marx/Engels, *Werke*, band 15, s 514.

8 Marx/Engels, ”Revue januari-februari”, Marx/Engels, *On Colonialism*, s 18, 17.

* Här och genomgående i detta kapitel kan vissa läsare vara intresserade av att följa Marx’ täta hänvisningar till den kinesiska byråkratin och andra orientaliska byråkratier, eftersom Wittfogels fabel (som diskuteras i Specialnot E) påstår att Marx var förhindrad att diskutera förekomsten av en byråkrati under de orientaliska regimerna.

9 Marx/Engels, ”Revue january-february”, Marx/Engels, *On Colonialism*, s 18.

10 Samma, i Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 220-221.

historia. Ämnet var inte öst utan inhägnadsrörelsen i Skottland i början av 1800-talet, som ersatte jordbrukarna med fåraherdar och klanernas gamla egendomsformer med modern privategendom för aristokratin. (Marx erinrade om denna del av historien för att ställa hertiginnan av Sutherland vid skampålen när hon gjorde sig till som människovän inför kvinnorörelsen.)

Detta var första gången Marx analyserade samhällsformer vars grund inte var privat ägande av jord. Det gamla skotska klansystemet, förklarar han, utgjorde ett stadium innan feodalismen, det patriarkala samhället. Jorden tillhörde inte individer utan klanen, en utvidgad familj som var militärt organiserad, och precis som i den ryska ”bondegemenskapen” är det inte heller tal om ”privategendom i ordets moderna mening”. Men det fanns en officershierarki: de taxor som påfördes de producerande familjerna var visserligen små, men utgjorde ”en tribut med vilken ’*stormannens*’ och hans officerares överhöghet erkändes.”

> De officerare som var direkt underställda ”*stormannen*” kallades ”*Taksmen*” … Under dem placerades underordnade officerare i ledningen för varje småby och under dessa stod bönderna. … Men jorden är *familjens egendom*, mitt i vilken olika rang, trots blodsbanden, är förhärskande på samma sätt som i alla gammalasiatiska familjegemenskaper.[11]

Således förknippade Marx klanformen inte bara med den samtida ryska bykommunen utan också med den asiatiska samhällsformen. De former som grundades på gemensamt ägande av jorden, som han ofta kallade asiatiska eller orientaliska i linje med dåtidens vanliga språkbruk, var former som han ända från början av sin analys visste inte var historiskt begränsade till öst. I denna allra första betraktelse betonade han lika mycket att klanen var organiserad under en hierarki av officerare på ett militärt sätt, och att blodsbanden inte motsade det faktum att olika rang var allmänt utbredd. Det är i själva verket detta sista kännetecken som omedelbart fick honom att jämföra med det asiatiska samhället. Slutligen: förhållandet mellan bönderna och friherrens makt beskrevs redan som *underordnande*. Detta skulle senare få ett mer fullständigt innehåll.*

1853 erövrade Taipingrevoltörerna Nanjing och gjorde den till sin huvudstad. Under loppet av detta år återvände Marx också till det tema som blev titel för hans första artikel om Kina i *Tribune*: ”Revolution i Kina och Europa”. Den tog flera gånger upp att den europeiska revolutionen ”mer sannolikt kan vara beroende av det som nu händer i det Himmelska kejsardömet – Europas raka motsats – än av någon annan nu existerande politisk orsak.”[12]

Hans bevis för denna tes spårar den brittiska invasionens ekonomiska och politiska inverkan på Kinas ”barbariska och totala isolering från den civiliserade världen”, via bomullsindustrin, rörelser av silver, och så vidare. En av konsekvenserna var de kejserliga administrativa kadrernas sönderfall. Korruptionen som förknippades med opium ”har fullständigt demoraliserat de kinesiska statliga ämbetsmännen i de södra provinserna.” Dessa kejserliga ämbetsmän ansågs upprätthålla kejsarens faderliga auktoritet. ”Men denna patriarkaliska auktoritet, det enda moraliska band som omfattar hela den enorma statsapparaten, har genom dessa ämbetsmäns korruption gradvis vittrat sönder….” I den mån ”opium har fått överhöghet över det kinesiska, har kejsaren och hans stab av pedantiska mandariner blivit fråntagna sin egen överhöghet.” Kraften hos ”alla dessa upplösande mekanismer som tillsammans verkar på finanserna, moralen, industrin och Kinas politiska struktur” understryker frågan: ”När nu England har förorsakat en revolution i Kina är frågan hur den revolutionen med

---

11 Marx, ”The Duchess of Sutherland and Slavery”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 145.

* *Kapitalets* första band citerade en annan del av denna artikel om inhägnadsrörelsen. (Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.) I sin *History of British India* hade James Mill påstått att det fanns ”märkliga likheter” mellan den indiska bykommunen och vissa keltiska sedvanor i delar av Skottland, men hans fotnot var inte specifik. (Mill, *History of British India*, London : Madden 1840, band 1, s 314.)

12 Marx, ”Revolution in China and in Europe”, *New York Tribune* 14 juni 1853, i Marx/Engels, *On Colonialism*, s 19.

tiden kommer att återverka på England, och via England på Europa.” Som i sina tidigare artiklar om England hävdar Marx att detta land är på väg mot en ekonomisk lågkonjunktur, och om den kinesiska revolutionen drar undan den kinesiska marknaden för brittiska varor, då

> kan det med säkerhets förutspås att den kinesiska revolutionen kommer att kasta en gnista i det nuvarande industrisystemets fulladdade gruva och orsaka att den sedan länge förberedda allmänna krisen exploderar, och när den sprider sig utomlands kommer den snabbt att följas av politiska revolutioner på kontinenten. Det vore ett märkligt spektakel om Kina skulle orsaka oordning i Västvärlden medan västs stormakter med hjälp av engelska, franska och amerikanska krigsfartyg återställer ”ordningen” i Shanghai, Nanjing och Stora kanalens mynningar.[13]

I denna ömsesidiga växelverkan spårar Marx en annan faktor. Manchudynastins försök att utestänga utlänningar berodde till stor del på ”den nya dynastins rädsla för att utlänningarna skulle gynna det missnöje som fanns bland stora delar av kineserna under [Manchu-] tatarernas ungefär halvsekel långa kväsande av dem…. Hursomhelst kan en inblandning från västregeringarnas sida vid denna tidpunkt bara göra revolutionen våldsammare och dra ut på handelns stagnation.”[14] När upproret spred sig övergav i själva verket Storbritannien sin välvilliga inställning till kampen som försvagade Kina, och började öppet krossa rebellerna militärt.

Senare anmärkte *Kapitalet* (i en not som utelämnats från alla engelska översättningar [dock ej den svenska översättningen – öa]) att de revolutionära omvälvningarna började i Kina 1853 – ”*pour encourager les autres*” – vid en tidpunkt ”då den övriga världen tycktes stå stilla”.[15] Inte att undra på att det drog till sig Marx’ uppmärksamhet.

4. Tittar på Indien – 1853

På våren samma år, 1853, ställdes den brittiska regeringen inför att annat problem i öst, när Ostindiska kompaniets kungliga fribrev skulle förnyas: hur skulle man avleda ropen på reformer inom administrationen i Indien till ett sätt att fortsätta ”privilegiet att under [de följande] tjugo åren få plundra Indien.”[16] Folket i Indien gav problem och det var vanligt med kostsamma krig: de första och andra Sikhkrigen hade utkämpats efter att de hade skrivit *Den tyska ideologin*, det andra kriget i Burma hade just avslutats. Inom mindre än sex år skulle Ostindiska kompaniet komma att utplånas under Sapoyrevolten. Här var ännu en av revolutionens fronter, en impuls som kanske skulle kunna studsa från öst till väst och tillbaka igen. Marx riktade bestämt sin uppmärksamhet mot Indien, och hans forskning om indisk historia fortsatte under hela hans liv.[17]

När Marx läste om Indien hittade han en dyrgrip i François Berniers redogörelse för sina resor i Mogulimperiet på 1600-talet. Han berättade om det för Engels, som just hade skrivit till honom om sin egen studie av arabisk och biblisk historia. Marx ställde följande fråga: ”Varför *framstår* historien om Orienten som en religionernas historia?” – varför tar den denna form?

Bernier hade klargjort att till och med en storstad som Delhi i grund och botten var ett stort militärläger som var ekonomiskt beroende av att försörja hovet och armén. (Det vill säga att den inte var en urban ansamling av privategendom.) ”Kungen”, skrev Bernier i ett uttalande som citerades och

13 *Ibid*, s 24.
14 *Ibid*, s 25.
15 Marx, *Kapitalet, första bandet*, första kapitlet not 32, på marxists.org.
16 Marx, ”Affairs in Holland – Denmark – Conversion of the British Debt – India, Turkey and Russia”, *New York Tribune* 9 juni 1853, i Marx/Engels, *On Colonialism*, s 29.
17 För Marx’ senare år, se hans samvetsgranna verk *Notes on Indian History (664-1858)*, Moskva: Foreign Languages Publishing House, odaterad. För hans och Engels tolkning av den orientaliska historien, se Hobsbawms inledning till Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*, s 21-22.

ströks under av Marx, ”är den enda och odelade ägaren av all mark i kungadömet.”[18] Marx drar slutsatsen:

> Bernier finner med rätta grundformen för alla fenomen i Orienten – han talar om Turkiet, Persien, Hindustan – i att det *inte* existerar *någon privategendom*. Detta är den verkliga nyckeln t.o.m. till den orientaliska himlen.[19]

Engels tog upp denna tes och fortsatte:

> Frånvaron av [privat] ägande av jord är i själva verket nyckeln till hela Orienten. Häri ligger dess politiska och religiösa historia. Men hur kom det sig att orientalerna inte kom fram till ägande av jord, inte ens av feodal typ?[20]

När Marx och Engels diskuterade denna fråga, sammanföll den med frågan om det orientaliska samhällets statiska natur, som Hegel och andra hade betonat sedan länge. Marx och Engels är lika frikostiga med generaliseringar om ”de asiatiska samhällenas oföränderlighet”, i synnerhet avseende Kina, ”denna levande fossil” vars ”föråldrade sociala existens” och ”ruttnande halv-civilisation” ”framlever sin tillvaro gäckande tiden, isolerad genom att den tvingats undvika den allmänna samvaron.”[21] (Detta är meningar ur fyra olika artiklar.) Men vartefter de gick vidare blev deras uppfattning något mer bestämd. Marx formulerade det speciellt med avseende på Indien:

> … hela hennes tidigare historia är, om den är något, en historia om de på varandra följande erövringar hon har utsatts för. Det indiska samhället har ingen historia alls, åtminstone ingen känd historia. Det vi kallar historia är inget annat än historien om flera inkräktare som grundade sina imperier på detta undergivna och oföränderliga samhälle.[22]

Det är det indiska *samhället* som inte har ”någon historia”, det vill säga inte har utvecklats,* trots att det har politisk historia i överflöd:

> Hur skiftande den politiska bilden än hade varit under Indiens förgångna, så hade ändå dess sociala förhållanden förblivit oförändrade från äldsta tider och till 1800-talets första årtionde. [Det vill säga tills sir Thomas Munro inrättade skattesystemet *ryotwari*.)][23]

Marx använde detta begrepp på Kina och Orienten i allmänhet:

> … det orientaliska imperiet uppvisar en bild av orubblig orörlighet inom den sociala underbyggnaden och otålig föränderlighet av de personer och folk [*Stämme*] som får kontroll över den politiska överbyggnaden.[24]

---

18 För de stycken där Bernier betonar detta, se Bernier, *Travels in the Mogul Empire, A.D. 1656-1668*, London: Milford/Oxford 1914, s 5, 204, 220, 226, 232.

19 Marx, ”Brev till Engels”, 2 juni 1853, här citerat från Marx, *Om förkapitalistiska produktionssätt (texturval)*, på marxistarkiv.se, s 26.

20 Engels, ”Brev till Marx”, 6 juni 1853, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 82.

21 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org; Marx, ”Chinesisches”, Marx/Engels, *Werke*, band 15, s 514, 516; Engels, ”Persia-China”, *New York Tribune*, 5 juni 1857, i Marx/Engels, *On Colonialism*, s 120; Marx, ”The Opium Trade”, *New York Tribune*, 20 september 1858, *ibid*, s 216.

22 Marx, ”The Future Results of British Rule in India”, *New York Tribune*, 8 augusti 1858, i Marx/Engels. *Selected Works*, band 1, s 494.

* Jämför Marx’ liknande användning av *världshistoria* i *Grundrisse*: ”Världshistorien har inte alltid existerat”, krafsar han ner i en telegramliknande minnesanteckning som räknar upp punkter rörande den materialistiska uppfattningen om historien som metod. Sammanhanget gör innebörden uppenbar: ämnet är ”Kommunikationsmedlens inverkan”, och han vill hävda att ”historien som världshistoria” är ett *resultat* av kommunikationsmedlens utveckling. (Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.)

23 Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*, på marxists.org.

24 Marx, ”Chinesisches”, Marx/Engels, *Werke*, band 15, s 514.

Tesen är alltså att den politiska historien i Orienten är ytlig – bokstavligt talat historien om samhällets yta. Detta yttre har också en benägenhet att anta en religiös förklädnad (”framstår som religionernas historia”). I marginalen på Irwins *Indiens trädgård* krafsade Marx ner en anmärkning som ställde ”en modern centraliserad regering” mot ”den mycket mer ’flytande’ asiatiska despotismen eller feodala anarkin.”[25] Flytande, inte statisk? Det är den politiska ytan som är flytande medan de samhälleliga djupen förblir frusna. Hänvisningen som gjordes ovan till ”de asiatiska samhällenas oföränderlighet” kan nu fyllas ut:

> … de asiatiska samhällenas oföränderlighet, som står i så skarp kontrast till de asiatiska staternas beständiga upplösning och omdaning och de oupphörliga dynastiskiftena. Samhällets ekonomiska grundstruktur förblir opåverkad av stormarna i den politiska atmosfären.[26]

Vi kommer snart att konstatera en grundläggande samhällsekonomisk orsak till denna socialt statiska beskaffenhet (”manufakturens och jordbrukets självförsörjande enhet”) men hursomhelst existerar kluvenheten. I det just citerade stycket ur *Kapitalet* lägger Marx fram nyckeln till det orientaliska samhällets dubbla karaktär. Låt oss backa en bit och plocka upp hans tankegång.

5. Nyckeln till Orienten

Vi har sett att analysen började med tanken att frånvaron av privat jordägande (den grundläggande och dominerande formen av privat ägande i alla jordbrukssamhällen) var den ”verkliga nyckeln” till det orientaliska samhället,* som leder till frågan varför det inte uppstått privat jordägande. Engels började genom att ge en geografiskt materialistisk förklaring: klimatet gör det nödvändigt med konstbevattning, och det kan bara en central eller lokal regering åstadkomma. Det bestämde i sin tur det orientaliska regeringsmaskineriets karaktär: ”Regeringen hade också i Orienten alltid endast tre departement: för finanserna (utplundring av det egna landet), för krig (utplundring av det egna landet och främmande länder) och för offentliga arbeten, omsorg om reproduktionen.”[27] Krig och tvångsförflyttningar kunde därför omvandla hela regioner till ödemarker, med åtföljande kulturell tillbakagång som till och med kunde utplåna skrivkunskap och främja uppkomsten av myter.

Marx utvidgade denna förklaring i sin artikel i *Tribune* om ”Det brittiska herraväldet i Indien”:

> Sedan urminnes tider fanns det i Asien blott tre regeringsdepartement: för finanser, eller för

---

25 *Ex libris Karl Marx und Friedrich Engels. Schicksal und Verzeichnis einer Bibliothek*, Berlin: Dietz 1967, s 103.

26 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

* Marx hade skrivit att det var den ”verkliga nyckeln t.o.m. till den orientaliska himlen”, det vill säga till den orientaliska religionen som spelade en så stor roll i Hegels diskussioner. Som vi förklarar nedan (s 323-326) förknippar Marx’ i *Grundrisse* diskussionerna om det primitiva stamsamhällets ”Enhet” med de religiösa idéernas rötter i den sociala och politiska utvecklingen, men den religiösa sidan utvecklas inte. Han återvände aldrig för att systematiskt visa hur Orientens religiösa idéer återspeglade det samhällsekonomiska mönstret. Det finns ett övergripande stycke i *Kapitalet* om hur de religiösa idéerna i mycket tidiga samhällen (inklusive specifikt det asiatiska) återspeglar dessa förhållanden, i jämförelse med kristendomen. En intressant anmärkning görs i början av hans artikel ”Det brittiska herraväldet i Indien”, angående hinduernas religiösa blandning av sinnlighet och asketism. Det faktum att folkliga rörelser i Orienten tenderade att ha ”en religiös färgsättning” (som han noterade 1862) gäller också en stor del av historien i väst. Engels senare hänvisningar i ämnet görs i förbigående, liksom ett tidigt omnämnande i *Den tyska ideologin*. Bland senare marxister i väst tog Thalheimer itu med frågan. (Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org; Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*, på marxists.org; Marx, ”Chinesisches”, Marx/Engels, *Werke*, band 15, s 514; Engels, ”Bruno Bauer and Early Christianity”, i Marx/Engels, *On Religion*, s 201-203, och ”On the History of the Early Christians” i *ibid*, s 314-315; Marx/Engels, *The German Ideology*, s 51; Thalheimer, *Introduction to Dialectical Materialism. The Marxist Worldview*, New York: Covici Friede 1936, kapitel 14-15, jmfr också kapitel 12.)

27 Engels, ”Brev till Marx”, 6 juni 1853, här citerat från Marx, *Om förkapitalistiska produktionssätt (texturval)*, på marxistarkiv.se, s 26.

> utplundring av det egna folket; för krig eller för utplundring av andra folk; och slutligen ett för offentliga arbeten. Klimatiska och territoriella förhållanden, i synnerhet de vidsträckta ökenområden som utbreder sig från Sahara tvärs genom Arabien, Persien, Indien och Tatarväldet till det högsta asiatiska höglandet, förutsatte konstgjord bevattning genom kanaler och vattenuppfordringsverk som en grundval för det orientaliska jordbruket. Liksom i Egypten och Indien utnyttjas också i Mesopotamien, Persien och andra länder översvämningar för att öka jordens fruktbarhet; högt vattenstånd utnyttjas till påfyllning av bevattningskanaler. Den obetingade nödvändigheten av en sparsam och gemensam användning av vattnet, som i Occidenten [Västvärlden], t.ex. i Flandern och Italien, ledde till en frivillig sammanslutning av privata företag, nödvändiggjorde i Orienten, där civilisationen var för låg och den territoriella utsträckningen för stor för att väcka till liv frivilliga sammanslutningar, ingripandet av en centraliserad statsmakt. Härigenom anvisades alla asiatiska regeringar en ekonomisk funktion: att sörja för offentliga arbeten. Detta konstlade sätt att göra marken fruktbar, som är beroende av en centralregerings ingripande och omedelbart råkar i förfall om denna regering försummar bevattning och dränering, förklarar [ofruktbar mark, ruiner, avfolkning p.g.a. krig, och så vidare].[28]

I *Kapitalet* utvecklade Marx tesen, att där jorden är fruktbar och naturen överdådig, där finns det en stor mängd överskottsarbete som är fritt tillgängligt (och som exempelvis myndigheterna kan utnyttja) och mindre behov att satsa på ekonomisk utveckling. Följaktligen är det inte tropikerna utan den tempererade zonen som är ”[k]apitalets moderland”. Mer allmänt: ”Nödvändigheten att samhälleligt kontrollera en naturkraft, att skydda den mot rovdrift, att tillägna sig den eller tämja den i stor skala med hjälp av människohandens verk, det spelar en helt avgörande roll i industrins historia.” Det är i detta sammanhang han nämner de bevattningsanläggningar som utvecklades i Europa och Orienten, och skriver i en fotnot: ”Regleringen av vattentillförseln var en av de materiella grundvalarna för statens makt över Indiens lösligt förenade små produktionsorganismer.”[29]

Och tvärtom följer av detta att där staten underlät att fylla denna funktion (till exempel på grund av krig) så omintetgjordes de små produktionsorganismerna, och tillbakagången inleddes.

Men Marx trodde inte att denna geografiska faktor i sig själv kunde förklara bristen på samhällsekonomisk utveckling i Orienten. I sitt svar på Engels’ brev som föreslog bevattningsfaktorn godtog han den bara som första delen av ett svar. Relaterat till den var karaktären på det orientaliska livets grundläggande samhällsekonomiska enhet, bykommunen, som var självförsörjande i förhållande till andra byar, och bara var beroende av den avlägsna statsmakten för vattentillgången. Uppsplittrad var den en atom avskild från all massa, i omloppsbana kring en fjärran sol.

> Den stationära karaktären hos denna del av Asien, trots all mållös rörelse på den politiska ytan, förklaras fullständigt av två av varandra beroende omständigheter: 1. De offentliga anläggningarna var centralregeringens angelägenhet; 2. I övrigt var hela riket, bortsett från några större städer, upplöst [*aufgelöst*] i byar, som var och en hade en helt självständig organisation och utgjorde en liten värld för sig.[30]

6. Bykommunen som en bikupa

Detta samhällsmönster hittade Marx i ett antal nyutkomna arbeten om Indien, och det beskrevs på bästa sätt i ett mycket citerat stycke i en underhusrapport från 1812. (Marx citerar denna rapport tre

28 Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*, på marxists.org.
29 Marx, *Kapitalet, första bandet.*, på marxists.org.
30 Marx, ”Brev till Engels”, 14 juni 1853, här citerat från Marx, *Om förkapitalistiska produktionssätt (texturval)*, på marxistarkiv.se, s 26.

gånger: i sina brev till Engels, i ”Det brittiska herraväldet i Indien”, och senare i *Kapitalet*.)[31] Parlamentsrapporten diskuterade ett av de norra distrikten, och nämnde ”dessa små samhällen, som hela landet är uppdelat i”, och beskrev denna bykommun i detalj, i synnerhet ”dess typiska organisation med ämbetsmän och tjänare”, som försörjs genom fördelning från den gemensamma produktionen. Den bär brittiska glasögon och säger om samhället att det ”politiskt sett liknar ett företag eller en församling”. Här skjuter Marx in: ”Varje by är i själva verket, och verkar alltid ha varit, ett separat samhälle eller republik.”*

Kärnan i beskrivningen från 1812 lyder så här:

> Under denna enkla form av kommunalförvaltning har invånarna i landet levat sedan urminnes tider. Byns gränser har endast sällan ändrats; och trots att byarna upprepade gånger har hemsökts av krig, hungersnöd och farsoter, ja, blivit ödelagda, har samma namn, samma gränser, samma intressen och till och med samma familjer fortlevt genom generationer. Invånarna har inte låtit sig anfäktas av kungarikens undergång och delning; så länge byn förblir odelad är det dem likgiltigt till vilken makt den avträdes eller vilken härskare den tillfaller; dess inre hushållning förblir oförändrad; potailen är alltjämt huvudinvånaren och utövar sin funktion som domare över stort och smått och som byns skatte- och arrendeuppbördsman.[32] [Interpunktion i original.]

I brevet till Engels lade Marx till anmärkningen:

> Dessa idylliska republiker, som svartsjukt bevakar den egna byns gränser mot grannbyn, existerar ännu i tämligen intakt form i de nordvästra delarna av Indien, som först helt nyligen tillfallit engelsmännen. Jag tror, att man inte kan tänka sig en mer solid grundval för asiatisk despotism och stagnation.[33]

Enligt Marx’ uppfattning hade denna bykommun sedan länge varit förhärskande i Indien och åtminstone i Kinas tidiga historia. Som ett resultat av både engelska varor och det brutala engelska ingripandet har förvisso, ”[d]essa små stereotypa former för den samhälleliga organismen … till största delen upplösts och står i begrepp att försvinna”.[34] Marx var också fullt medveten om att det fanns fickor eller fläckar av andra ekonomiska former i olika delar av Indien.§ Men det var den en

---

31 Marx, ”Brev till Engels”, 14 juni 1853, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s s 267 (ej i svenska översättningen ovan – öa); Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*, på marxists.org. *Kapitalet, första bandet*, fotnot 441, på marxists.org.

* I alla texter med Marx’ brev till Engels (sannolikt i linje med manuskriptet) står denna mening som en del av citatet ur rapporten från 1812. Den finns inte i detta stycke. Marx har fört in den, utan tvekan som en omskrivning av det han har läst.

32 Stycket återges här med interpunktion och allt, som det står i den ursprungliga rapporten, inte som den återges av Raffles (från vilken Marx citerar) och andra. Källa: *Fifth Report of the Select Committee of the House of Commons on Indian Affairs*, 1812, i *I.U.P. Series of British Parliamentary Papers*, Colonies – East India, 3. East India Co. Affairs, 1812, vol VIII, s 85.

33 Marx, ”Brev till Engels”, 14 juni 1853, *Om förkapitalistiska produktionssätt (texturval)*, s 26.

34 Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*.

§ I det ovan citerade brevet till Engels, varnar Marx för att jordägande verkligen verkade ha existerat i åtminstone en del av Indien. Campbell och andra som Marx studerade, gav avsevärd uppmärksamhet åt former av slaveri och ”feodala” förhållanden som fanns på subkontinenten. Han rapporterade att bykommunen dominerade i norr och ofta i söder, inte att den var allenarådande. I sina artiklar nämnde Marx att det fanns slaveri och talade om de infödda furstarna som feodala jordägare och den indiska aristokratin. (Angående slaveri se samma artikel; angående inhemskt slaveri som en underordnad form, se Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org. Marx, ”Lord Canning’s Proclamation and Land Tenure in India”, *New York Tribune*, 7 juni 1858, i Marx/Engels, *On Colonialism*, s 192; Marx/Engels, ”The Russo-Turkish Difficulty”, *New York Tribune*, 25 juli 1853, i *ibid*, s 70-73.) Men bykommunen var inte en feodal form. I *Kapitalet* nämnde Marx varuproduktionens och handelns underordnade roll i ”de gammalasiatiska, antika o.s.v. produktionssätten” och handelsorganismernas mellanställning. ”Egendomsfrågan”, varnade Marx i sitt brev till Engels, är ”en stor *stridsfråga* bland de engelsmän som skriver om Indien.” I en artikel i

gång dominerande bykommunens ekonomi som svarade för huvudlinjerna i Indiens sociala förflutna.

Utöver de av denna forms kännetecken som redan har nämnts fanns det en annan sida som Marx såg som grundläggande för dess funktionssätt och statiska karaktär:

> Dessa av familjen beroende kommuner vilade på hemindustrin och hemslöjden, på denna egenartade förbindelse av handväveri, handspinneri och ett jordbruk som drevs med handkraft, som gjorde dem självförsörjande.[35]

> Produktionssättets breda bas är här [i Indien och Kina] enheten av småjordbruk och hemindustri, varvid dessutom i Indien tillkommer formen av bysamhälle, som vilar på gemensamt ägande av jorden, för övrigt även i Kina den ursprungliga formen.[36]

Denna ”enhet av småjordbruk och hemindustri” var viktig eftersom den var grunden för samhällets självförsörjning och därmed dess uppsplittring – ”deras värsta drag, upplösningen av samhället i stereotypa och osammanhängande atomer.”[37]

Liknelsen med atomer kan ersättas med en jämförelse med sporer, som har fördelen att vara motståndskraftiga mot upplösande krafter. Marx påpekade att till och med ”ocker” (utlåning mot ränta) som i ”alla förkapitalistiska produktionssätt verkar … revolutionärt endast på så sätt att det förstör och upplöser egendomsformerna, på vilkas fasta bas och ständiga reproduktion i samma form den politiska indelningen vilar”, har en diffus effekt på *denna* förkapitalistiska form: ”I asiatiska former kan ockret fortsätta länge utan att framkalla något annat än ekonomiskt förfall och politiskt fördärv.”[38] Till och med handeln, med dess ökade användning av pengar, ”skakade knappt de gamla indiska samhällena eller de asiatiska förhållandena i allmänhet”.[39] I växtriket kan trots allt svampar, en av de allra mest primitiva grupperna, bilda ytterst motståndskraftiga sporer, men de har inte förändrat sig särskilt mycket ”sedan urminnes tider”.

För Marx var alltså den bykommun som låg bakom Indiens historia en speciell sorts primitiv gemenskap (om den tas avseende sin egen lilla värld). Som han förklarade i *Kapitalet*, grundas det gemensamma arbetet bland producenter ”i den mänskliga kulturens begynnelse … eller t.ex. i de indiska kommunernas jordbruk” på två saker: (1) ”kollektivt ägande av produktionsmedlen”, och (2) på det faktum att ”den enskilde individen ännu inte har lösslitit sig från stammen och samhället, lika litet som det enskilda biet från bisamhället”.[40] Detta bikupeförhållande är viktigt för att förstå den primitiva gemenskapen. Under senare former för utbyte behandlas de privata ägarna till sakerna som bytes ut som självständiga individer – ”Ett sådant tillstånd av ömsesidigt främlingskap [*Fremdheit*] råder dock inte bland medlemmarna i ett primitivt samhälle [*Gemeinwesen*],* det må ha formen

---

Tribune diskuterade han de olika åsikterna i denna fråga och pekade på hur författarnas Europacentrerade vinkling, och trycket från materiella intressen, förvrängde deras förståelse av ett icke europeiskt samhälle. (Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org; Marx, ”Brev till Engels”, 14 juni 1853, *Om förkapitalistiska produktionssätt (texturval)*, s 26; Marx, ”Lord Canning’s Proclamation and Land Tenure in India”, *op.cit.*, s 190 ff.) Som han sa om en europeisk antropolog: ”dessa civiliserade åsnor kan inte frigöra sig från sina egna konventionaliteter.” (Marx, *Notebook on Lubbock*, s 340.) Se i detta sammanhang också Marx not i marginalen på Irwings bok, som citeras nedan s 324. Det kanske säger sig själv att den historiska frågan om egendom är lika kontroversiell nu som då.

35 Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*.

36 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.

37 Marx, ”The Future Results of British Rule in India”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 496.

38 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.

39 Marx, *Grundrisse*, s 742.

40 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

* I den engelska standardöversättningen avhegelianiseras *Fremdheit* till *independence* [oberoende]; *Gemeinwesen* utvidgas till ”samhälle baserat på gemensam egendom”.

av en patriarkalisk familj, en gammalindisk by, en inka-stat etc."[41] I marginalen på Irwins bok om Indien krafsade Marx ner en observation om den stora skillnaden mellan bikupeförhållandet och *säkerhet* i den moderna världen:

> Det verkar mycket svårt för det engelska tänkandet – som alltid har exemplen med den lilla brittiska och den pyttelilla irländska *fria arrendatorn* framför sig – att förstå att *fast arrende* kan anses vara en *pest* av *odlaren* själv; till och med *förrymda slavar* eller *trälar* förutsätter ett samhälle där man för att bli fri bara behöver fly från, bli av med, *en människa*; men att bli av med, fly från, *ett socialt ömsesidigt beroende*, à s'échapper des rapports sociaux [fly från sociala förhållanden], är något helt annat.[42]

7. Teorin om förkapitalistiska former

I *Kapitalet* hade Marx en kort sammanfattning om den indiska bykommunens karaktär, men det är bara en liten bit av den analys som finns i hans utkast i anteckningsböckerna. Stycket i *Kapitalet* är det redan nämnda stycke som ger ”nyckeln till hemligheten med de asiatiska samhällenas oföränderlighet”. Här är nu resten av detta stycke. Sammanhanget handlar om de olika sorternas arbetsdelning.

> Dessa uråldriga, små indiska kommuner t.ex., som delvis ännu existerar, vilar på kollektivt ägande av jordarealen, på direkt förbindelse mellan jordbruk och hantverk och på en fast arbetsdelning, som tjänar som plan och grundval, när nya samhällen skall anläggas. De bildar produktionsenheter, som är sig själva nog,… Huvuddelen av produkterna framställes för kommunens omedelbara, egna behov, inte som varor, och produktionen är därför oberoende av den arbetsdelning som hör ihop med varubytet och som i det stora hela är vanlig i det indiska samhället. Endast överskottsprodukterna förvandlas till varor, delvis först i statens hand, ty till staten går sedan urminnes tider en bestämd mängd som naturaränta. Olika delar av Indien har olika samhällsformer. I den enklaste formen odlar kommunen jorden kollektivt och fördelar jordbruksprodukterna mellan sina medlemmar, medan varje familj spinner, väver o.s.v. som bisyssla i hemmet. Vid sidan av denna odefinierbara massa finner vi ”huvudinvånaren”, [här räknas ett antal kommunala ämbetsmän upp] … Alla dessa underhålles på kommunens bekostnad… Den lag, som reglerar kommunarbetets delning, verkar här med en naturlags orubbliga auktoritet,… Denna enkla produktionsorganism, dessa självtillräckliga samhällen, som ständigt återuppstår i samma form och blir uppbyggda på samma plats och med samma namn, om de tillfälligt ödelägges, ger oss nyckeln till hemligheten med de asiatiska samhällenas oföränderlighet,...[43]

Det är i sina anteckningsböcker från 1857-1858 (*Grundrisse*), som skrevs när Sepoyupproret i Indien nådde sin höjdpunkt och medan Taipingupproret fortfarande utvecklades i Kina, som Marx sammanställer sin mest fullständiga analys av det ”asiatiska” produktionssättet och dess förhållande till sin politiska struktur, den ”orientaliska despotismen”. Långt från att ha en färdig form är dessa anteckningar obehandlade ”påminnelser till mig själv” som krafsats ner under svåra personliga omständigheter. Tankegången är delvis en sammanfattning av en del tankar som han redan hade skrivit om och delvis en komplettering och vidareutveckling.

Marx börjar detta stycke, ”Former som föregår den kapitalistiska produktionen….”, med att ta upp ägandeformer av jorden innan arbetaren skildes från arbetsmedlen, som i första hand var jord. En sådan tidig form var det fria småbruket, ett annat var ”den gemensamma jordegendom, som vilar på den orientaliska kommunen [*Kommune*]”.

---

41 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
42 *Ex libris Karl Marx und Friedrich Engels…*, s 103.
43 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org. Fortsättningen på detta stycke citerades på sid 318.

> I den första formen av denna jordegendomstyp framträder som första förutsättning ett av naturen uppkommet [*naturwüchsiges*]* samfund: familjen och den i stammen utvidgade familjen, eller den genom äktenskap mellan familjer utvidgade familjen, eller sammanslagningen av flera stammar…. Därför framträder *stamgemenskapen*, det naturliga samfundet inte som ett *resultat* av, utan som en *förutsättning för den gemensamma* (temporära) *tillägnelsen* och det *gemensamma nyttjandet av jorden*…. Den av naturen uppkomna stamgemenskapen, eller om man vill hjordväsendet, … är den första förutsättningen … De förhåller sig naivt till jorden som till *samfundets egendom*, det samfund som producerar och reproducerar sig i det levande arbetet. Varje enskild individ uppträder som *ägare eller innehavare* endast i sin egenskap av medlem, av ”member”, av detta samfund…. Den form som vilar på detta gemensamma grundförhållande, kan förverkligas på mycket skiftande sätt.[44]

Ett av dessa sätt stöter man på där det, som ”i de flesta *asiatiska* grundformer”, finns en allt omfattande ”enhet” ovanför samhällena. (Här använder Marx Hegels *Einheit*, eller Förenande enhet, för det förhållande som håller ihop samhället.) Denna samhällets *enhet* kan förkroppsligas på olika sätt vartefter utvecklingen fortskrider: först religiöst socialt, sedan också genom att identifieras med en härskare eller despot. Oavsett hur den uppfattas, står denna enhet över alla de små, enskilda samhällena och fungerar som ägare av all jord, medan samhällena under den av tradition fungerar som *innehavare* av jorden. Ingen enskild person har jordegendomar. Egendomsförhållandena ses som en förläning uppifrån, *till* de enskilda jordbrukarna *via* de lokala samhällena *av* ett väsen som i deras ögon representerar samhällets totala enhet (*Gesamteinheit*).[45]

Denna totala enhet

> är realiserad i despoten såsom de många [lokala] samfundens far, till den enskilde genom det särskilda samfundets förmedling. Merprodukten … tillhör därmed automatiskt denna högre enhet. Som grundval för den orientaliska despotin och den egendomslöshet, som förefaller existera inom denna, uppträder därför i själva verket denna stam- eller samfundsegendom, framkallad huvudsakligen genom en kombination av hantverk och jordbruk inom det lilla samfundet. Detta blir på detta sätt helt självförsörjande och innehåller inom sig alla betingelser för reproduktion och merproduktion. En del av dess merarbete tillhör den högre gemenskapen, vilken i sista hand existerar som *person*. Detta merarbete gör sig gällande såväl i tribut o.s.v., som i gemensamma arbeten för att förhärliga enheten, dels den verklige despoten, dels det tänkta stamväsendet, guden.[46]

Denna sorts gemensamma egendom kan utvecklas på två sätt. På ett ”så, att de små samfunden vegeterar oberoende av varandra, och så att den enskilde arbetar självständigt med sin familj på den åt honom anvisade lotten”; det finns också vissa sorters gemensamt arbete för ekonomiska syften, liksom krig, religiös dyrkan, och så vidare. Denna form är källan och ursprunget till härskarnas herravälde och kan utgöra en övergång till trälarbete. I en annan form, kan ”enheten … också omfatta gemenskap i själva arbetet, vilket kan resultera i ett formellt system såsom i Mexiko, och särskilt i Peru, hos de gamla kelterna, några indiska stammar.”§

---

* *Naturwüchsig* – på den tiden ett relativt nytt begrepp – översätts ofta med *primitiv.* Det betyder utvecklad direkt ur ett naturligt tillstånd. Vi kommer att träffa på det igen. I Moore-Aveling-Engels’ av *Kapitalet* översätts det både med *spontant utvecklad* och *primitiv.* I allmänhet översätts *Gemeinwesen* eller *Gemeinde* (och deras olika former) med *samfund/samhälle* medan *Gemeinschaft* översätts med *gemensamhet,* men nyanserna är vanligtvis inte viktiga.

44 Marx, *ur "Grunddragen"*, på marxists.org.

45 *Ibid*. (Dessa tankar upprepas senare i andra sammanhang.)

46 *Ibid*.

§ Ett senare stycke vidareutvecklar: ”Den gemensamma produktionen och kollektivegendomen, såsom den förekommer t.ex. i Peru, är uppenbarligen en *sekundär* form, införd och överförd dit av erövrande stammar, som inom sig själva hade erfarenhet av kollektivegendomen och den gemensamma produktionen i den gamla enklare formen,

Dessutom kan stammens gemenskap ta formen av en enhet som representeras av stammens ledare eller av ett förhållande bland familjernas ledare:

> Därigenom framträder antingen en mer despotisk eller en mer demokratisk utformning av detta samfund. De gemensamma betingelserna för den verkliga tillägnelsen genom arbetet, t.ex. *bevattningsanläggningar*, som är mycket viktiga hos de asiatiska folken, och kommunikationsmedel, framträder då som den högre enhetens – den över de små samfunden svävande despotiska regeringens – verk.

I detta sammanhang påpekar Marx något han ursprungligen hittade hos Bernier, om städernas karaktär som bihang till härskaren och hans satraper:

> De egentliga städerna uppstår här vid sidan av dessa byar, endast där det finns särskilt gynnsamma punkter för utrikeshandel, eller där statsöverhuvudet och hans satraper utbyter sitt reveny (merprodukten) mot arbete, i det att de förbrukar det som arbetsfonder.[47]

Städernas speciella karaktär – ”inget annat än kringflackande lägerplatser” – är en av konsekvenserna av det faktum att ”monarken i de asiatiska samhällena … är den enda ägaren till jordens merprodukt”.[48] Ty de kringvandrande städerna är i grund och botten det centrum där de statliga ämbetsmännen (”statsöverhuvudet och hans satraper”) fördelar dessa intäkter till lägeranhängarna. Den orientaliska staden formades av produktionssättet.*

Av samhällsformerna är den asiatiska mest långlivad:

> Segast och längst håller sig med nödvändighet den asiatiska formen kvar. Detta ligger i dess förutsättning, nämligen att den enskilde inte blir självständig i förhållande till samfundet, och att produktionens självförsörjande kretslopp, enheten av jordbruk och hantverk existerar.[49]

Den senare delen av denna förutsättning hänger samman med den typiska bristen på vägar: å ena sidan finns det inte så mycket behov av dem mellan självförsörjande samhällen; å den andra låser frånvaron av dem in samhällena i isolering.[50] Så fort det utvecklas slaveri och livegenskap, så förändrar dessa med nödvändighet stamgemenskapens egendomsförhållanden, men de är minst framgångsrika med detta i fallet med den asiatiska formen, där ”den självförsörjande [enheten] av hantverk och jordbruk” motstår erövring från dessa rivaler.[51] Under den orientaliska formen kan en enskild medlem i samfundet knappast förlora sitt fasta förhållande till egendomen (den gemensamma egendomen) ”utom genom helt yttre påverkan”, ty han ”inträder [aldrig] i den fria relation till detta, genom vilket han kan bli av med sitt (objektiva, ekonomiska) band (till detta). Han är

---

såsom den förekommer i Indien och bland slaverna. Likaså förefaller den form som vi finner hos t.ex. kelterna i Wales, vara en dit överförd, *sekundär* form, införd av erövrare bland de underordnade besegrade stammarna.” (*Ibid*.)

47 *Ibid*.

48 Marx, *Grundrisse*, s 371.

* Detta betingar också den åtskillnad Marx gör senare mellan städernas karaktär i olika samhällen. ”Handelsförmögenheter som en självständig ekonomisk form” har funnits under olika ekonomiska stadier, inklusive bland annat ”de gamla asiatiska städerna”. Det primitiva germanska samhället hade överhuvudtaget inga koncentrerade centrum i form av städer; den klassiska civilisationen *grundades* på staden. Men den asiatiska formen skilde sig från båda: ”den asiatiska historien är en sorts odifferentierad enhet mellan stad och land; de egentliga stora städerna är endast att betrakta som furstliga lägerplatser, som en utväxt på den egentliga ekonomiska strukturen...” (*Ibid*, s 742; Marx, *ur "Grunddragen"*, på marxists.org.)

49 Marx, *ur "Grunddragen"*.

50 Marx, *Grundrisse*, s 423-424.

51 Marx, *ur "Grunddragen"*.

fastvuxen.”[52]

8. Det ”allmänna slaveriet”

Att vara fastvuxen är att vara bunden till marken. Som vi tidigare har nämnt, använder Marx i *Kapitalet* den mer traditionella och riktigare liknelsen med en bikupa. Om den enskilde ”aldrig inträder i en fri relation” till denna gemensamma bikupa då kan hans förhållande kallas för en sorts slaveri – åtminstone bildligt uttryckt, precis som Marx fritt använder *löneslaveri* för ett helt annat samhällssystem. Vissa européer hade helt enkelt kallat de asiatiska förhållandena för slaveri.[53] Marx gick vidare med en uppdelning, att skilja de asiatiska formerna från det slavägande produktionssätt som européerna var bekanta med. På så sätt får vi uttrycket ”Orientens allmänna [*allgemeine*] slaveri”.*

Denna framställning börjar med följande analytiska förfaringssätt. I stamsamhället grundas allmänt sett en individs förhållande till egendomen på det faktum att han är medlem i en stam. Det är stammen som innehar egendomen (främst jord). Om en stam erövras av en annan stam och görs till erövrarnas undersåtar, blir de därmed *egendomslösa* (Marx’ kursivering). Istället för att ha sin egen egendom blir de själva erövrarnas stamegendom. Marx drar slutsatsen: ”Slaveri och livegenskap är [läs: börjar som] därför endast vidareutvecklingar av den på stamväsendet vilande egendomen. De modifierar med nödvändighet alla dennas former.” Det är sant för stamväsendet i allmänhet, men ”Minst är de i stånd till detta inom den asiatiska formen.” Varför? Tack vare ”den självförsörjande enhet av hantverk och jordbruk på vilken denna form vilar” är den asiatiska formen mer motståndskraftig mot resultatet av erövring än där (enbart) jordbruk och privat ägande av jorden dominerar. Så å ena sidan gör de asiatiska formerna motstånd mot att slavägande tränger in som ett produktionssätt med privat ägande. Men å andra sidan karakteriseras redan detta asiatiska samhälles inre liv av en sorts slaveri. Med Marx’ ord:

> Eftersom den enskilde å andra sidan aldrig blir ägare i denna form, utan endast innehavare, är han i grunden själv egendom, slav åt den i vilken samfundets enhet består. Här upphäver inte slaveriet arbetets betingelser och inte heller modifierar det det grundläggande förhållandet.[54]

Denna punkt återkommer lite längre fram, när Marx påminner oss om att egendomen tar olika form i enlighet med olika produktionsförhållanden. När egendomen i de tidiga samhällena, inklusive det asiatiska, inbegriper förhållandet mellan en arbetande producent och villkoren för *hans egen* produktion och reproduktion (hans egen utkomst) då måste vi anta att den enskilde producenten är ”medlem av en stam eller ett samfund (vars egendom han själv är intill en viss punkt)”.

---

52 *Ibid*.

53 Jmfr Marx’ diskussion om Linguets ”asiatiska slaveri” i *Theories of Surplus Value*, 3 band, Moskva: Foreign Languages Publishing House (band 1), Progress Publishers (band 2 och 3), band 1, s 335, 339.

* Det är av värde att från tidigare kapitel komma ihåg att *allgemein* (som i Hegels *allgemeine Stand*, statstjänstemännen eller byråkratin) ofta bäst översätts med *universell*, och med hegeliansk förebild antyder det gemensamma snarare än det speciella eller individuella. Det är denna innebörd som tillåter det att innehålla tanken att producenten inte är slav under en individ utan under samhället. Det engelska *allmänt slaveri* [general slavery] förmedlar inte denna betydelse, som antyds av det *gemein* som finns i *allgemein* och *Gemeinde*, *Gemeinwesen*. Mycket senare (1887) talade Engels, i en polemik mot förespråkaren av en enhetlig jordskatt, Henry George, om slaveri både i ”den asiatiska och klassiska antiken” som ”den dominerande formen för klassförtryck”. Engels ville här tillbakavisa påståendet att den grundläggande orsaken till klasskillnaderna är ”att folkets massor exproprierats från jorden”. Istället är det, hävdar han, ”deras personer som har beslagtagits”. (Engels, ”Preface to Conditions of the Working Class in England”, i Marx/Engels, *On Britain*, s 10. Ej i svenska översättningen – öa.) Det är detta kännetecken som uppenbarligen fick honom att blanda ihop det klassiska slaveriet och det asiatiska ”slaveriet”. Den snällaste tolkningen är att Engels formulering av detta argument är löslig. För påståendet att Engels vid denna tidpunkt övergav eller avvisade begreppet asiatisk, se Specialnot F.

54 Marx, *ur "Grunddragen"*.

Individen är stamsamhällets ”egendom”? Är han då dess ”slav”? För att undvika missförstånd fortsätter Marx med att göra en distinktion. Det finns den sorts ”[s]laveri, livegenskap o.s.v., där arbetaren själv framträder bland de naturliga betingelserna för en tredje individs eller ett samfunds produktion”, men ”(detta är *inte* fallet t.ex. inom Orientens allmänna slaveri”; det är det ”*endast* ur europeisk synvinkel”.

Det vill säga: för europeiska ögon kan producentens orörlighet och ofria förhållanden se ut som slaveri, men i själva verket handlar det om ett i grunden annorlunda produktionssätt. (Vi kan anmärka att detta produktionssätt lika väl kunde ha kallats det orientaliska samhällets *allmänna livegenskap*.)

Där det verkligen uppträder slavförhållanden i det asiatiska samhället, tillägger Marx, är de ”alltid sekundära, aldrig ursprungliga”, det vill säga de är det andra stadiet i den ursprungliga byaformens utveckling.*

På ett annat ställe skiljer Marx också noga mellan slavägande och den asiatiska formen, till stor del i samma ordalag:

> Den ursprungliga enheten av arbetare och arbetsbetingelser {bortsett från slavförhållandet där arbetaren själv ingår i de objektiva arbetsbetingelserna} har två grundformer: det asiatiska samhället (naturvuxen kommunism) och det lilla familjejordbruket (förenat med hemindustri) in one or the other form <i den ena eller andra formen>. Båda former är primitiva former och föga lämpade att utveckla arbetet som *samhälleligt* arbete och det samhälleliga arbetets produktivkraft.[55]

En viktig skillnad är denna: i den asiatiska formen är individen själv inte en slav; han lever inte i ett slavförhållande varken till en annan individ eller till samhället som slavägare. Det slavliknande förhållande som verkligen existerar är allmänt eller universellt – tillämpat på samhället själv som sugs ut som *en organism* av den despotiska enheten (organiserande enheten) ovanför det.

9. Det asiatiska produktionssättets innebörd

Den samhällsform, eller det produktionssätt, som vi har diskuterat påverkade det europeiska medvetandet från Fjärran östern, och uppträdde således först för européerna med den geografiska beteckningen *asiatiskt* eller *orientaliskt*. Marx var den förste som hävdade att det produktionssätt som européerna i modern tid hade upptäckt i Asien också hade existerat under det europeiska samhällets förhistoria, och att det asiatiska produktionssättet måste betraktas som en mer eller mindre världsomfattande utveckling, även om det hade tagit olika vägar i olika regioner och hade stelnat i en av dem.

Det är terminologin som har varit förvirrande, inte begreppet, och terminologin är bara förvirrad idag därför att den lyfts ur sitt dåtida sammanhang (precis som det brukar ske). Den samhällsform som upptäcktes i Asien behandlades i själva verket av dåtida på i stort sett samma sätt som andra

---

* Det stycke som förklaras här är en invecklad mening direkt ur medvetandet, som mer har sömnlöshet och bölder att tacka för än grammatik. Frasen om ”allmänt slaveri” är ett parentetisk inlägg med en nära syftning. En ordagrann översättning av denna monstermening lyder:
”Slaveri, livegenskap o.s.v., där arbetaren själv framträder bland de naturliga betingelserna för en tredje individs eller ett samfunds produktion (detta är *inte* fallet t.ex. inom Orientens allmänna slaveri, *endast* ur europeisk synvinkel, och där egendomen alltså inte längre är den själv arbetande individens förhållande till de objektiva arbetsbetingelserna, är alltid sekundära, aldrig ursprungliga, fastän de är ett nödvändigt och konsekvent resultat av den form av egendom som grundats på samfundet och på arbete i samfundet.” (*Ibid*.)
Märk att ”Slaveri, livegenskap, osv.” är subjekt till ”är alltid sekundära...”

55 Marx, *ur "Teorier om mervärdet"*, på marxists.org.

föråldrade former som hade upptäckts på fjärran platser. Det var (och är) ett vanligt förfarande inom ett antal dåtida unga vetenskaper, inklusive geologi, antropologi och paleontologi, att använda geografiska termer som generella beteckningar. Således namngavs Pekingmänniskan, Javamänniskan och Moustérienkulturen efter de platser där de först hittades. Inte heller undgick bildandet av samhällsformer att jämföras med geologiska processer, av Marx såväl som av andra.[56]

Vi har sett att Marx redan 1853 hade en idé om det historiska sambandet mellan de asiatiska och europeiska formerna.[57] Han utvecklade den i sina anteckningsböcker 1857-1858.

I Marx' framställning är utgångspunkten det primitiva stamsamhällets ”av naturen uppkomna gemenskap”, som när tiden går utvecklar sina egendomsförhållanden till två olika former, längs två olika vägar. De sammanfattas (på första sidan av avdelningen ”Former som föregår den kapitalistiska produktionen”) som ”det fria småbruket” och ”den gemensamma jordegendom, som vilar på den orientaliska kommunen”. Längre fram beskrivs de två formerna lite mer fullständigt som självständig odling av familjer, som kan ge upphov till härskare och trälarbete, och en gemenskap i själva arbetet, vilken – som vi tidigare diskuterade – är förkroppsligad i en Enhet.[58]

Om dessa två huvudvägar sammanfattar Marx: ”Därigenom framträder antingen en mer despotisk eller en mer demokratisk utformning av detta samfund.”[59] Uppenbarligen är det den andra av dessa två vägar som är den mer despotiska formen, den bykommun som baseras på gemenskap i arbetet, och leder fram till att samfundets Enhet konkretiseras i en despotisk regim – den orientaliska formen. Det är denna form som blev förhärskande i Orienten. Den ”mer demokratiska formen” var typisk för utvecklingen i Europa.*

Det hade varit behändigt om Marx från och med då bara skulle ha använt beteckningen *asiatisk* (eller *orientalisk*) på den ”mer despotiska” form som faktiskt dominerade i Asien istället för på båda och den ena utan åtskillnad. Det skulle ha krävt att han hittade på en ny övergripande beteckning på den sorts samhälle som delade upp sig längs dessa två vägar. Men som vi redan har nämnt behöll han beteckningen asiatisk på båda – för en tid framåt. (Vi kommer att se en ny övergripande term 1881.)

I förordet till sin *Till kritiken av den politiska ekonomin* från 1859, som hade skrivits utifrån anteckningsböckerna *Grundrisse*, sammanfattade Marx därför den samhälleliga utvecklingens konturer i en mening om sin historiska metod, som är lika kortfattad som de andra formuleringarna i detta

56 Marx, ”Brev till Zasulitj”, 8 mars 1881, andra utkastet, i Marx/Engels, *Archiv Marksa i Engel'sa*, band 1, s 332; första utkast, *ibid*, band 1, s 320.

57 Se avdelning 3, s 316.

58 Marx, *ur "Grunddragen"*.

59 *Ibid*.

* Varför slår ett speciellt samhälle in på den ena eller andra vägen som leder från den naturligt utvecklade gemenskapen? I anteckningsböckerna *Grundrisse* kommenterar Marx denna fråga kort på tre olika ställen, som utan tvekan skrevs vid tre olika tillfällen. Han diskuterar eller nämner faktorer som geografi, klimat, fysiska förhållanden som jordmån, stamkaraktär, effekter av historiska rörelser som folkvandringar, relationer till andra stammar. Marx' klassificering är inte helt klar. På ett ställe anges de slaviska eller rumänska kommunerna som exempel på den första vägen, men längre fram beskrivs den andra vägen som den ”*omedelbara kollektivegendomen*” och likställs med ”orientalisk form, modifierad i den slaviska formen” och vidare utvecklad i de klassiska och tyska formerna. Det antyder att den andra vägen delar upp sig i fyra undergrupper, och vore elegant om inte den slaviska formen hade tagits upp under båda vägarna. Bortsett från denna motsägelse (om det är det) så är det uppenbart att de två huvudvägarna framställs som två, inte fyra. När Marx beskriver den andra vägens samhällen, som grundar sig på ”en gemenskap i själva arbetet”, exemplifierar han med ”Mexiko, och särskilt i Peru, hos de gamla kelterna, några indiska stammar”. Den andra vägens samhällen är därmed inte bara de orientaliska, även om den orientaliska kommunen tas som typfall. När Marx på ett ställe vill specificera det ”orientaliska samfundet” i Orienten själv, använder han orden ”den specifikt orientaliska formen”. (*Ibid*.) Vi kommer att diskutera ett något annorlunda mönster, som Marx skrev om 1881 i anslutning till Europa, i nästa avdelning.

förord. ”I stora drag kan asiatiskt, antikt, feodalt och modernt borgerligt produktionssätt betecknas som progressiva* epoker av den ekonomiska samhällsformationen.”[60]

Det enda sättet att tolka denna korta och koncisa formulering är utifrån det material ur anteckningsböckerna (*Grundrisse*) som den sammanfattar. Om man förstår den på detta sätt kan det finnas föga tvivel att Marx med ”asiatiskt” produktionssätt avsåg den allmänna form av ett naturligt utvecklat samhälle som i olika historiska sammanhang, med början i den primitiva gemensamma egendomen, tog olika utvecklingslinjer. Det är ett paraplybegrepp avseende en samhällsutveckling som den utbildade publiken kände till, för de olika sorters primitiva gemensamma samhällen som Marx diskuterade i dessa anteckningar. Anteckningsböckerna innehåller inte något annat ord på detta produktionssätt som skulle betyda något för läsarna utan att kräva en större förklaring.

För att visa det borde det räcka med den tankegång i *Grundrisse* som vi redan har lagt fram. Men dessutom saknas det inte direkta uttalanden som klargör detta: att den bakomliggande bykommunen som grundades på gemensam egendom inte var speciell för Asien, utan istället var en mer eller mindre allmängiltig utveckling i början av människans samhälle. Precis som upptäckten av Pekingmänniskan inte innebar att bara kineserna hade förmänskliga förfäder, så innebar heller inte det faktum att ålderdomliga samhällsformer överlevde i Asien att det ”asiatiska” produktionssättet var ett orientaliskt monopol. Detta går att hitta i anteckningarna i *Grundrisse*, bokstavligen från första till sista sidan. På de första sidorna läser vi att ”Historien visar … att den gemensamma egendomen (t.ex. hos indianerna, slaverna, de gamla kelterna o.s.v.) är den ursprungliga formen, en form som i samhällsegendomens gestalt ännu spelar en betydelsefull roll.” Och lite tidigare hade Marx talat om ”nedgången för gemensam egendom, som bland de orientaliska och slaviska folken”. Denna uppfattning utvidgas i det som är manuskriptets absolut sista stycke:

> Gemensam egendom har nyligen återupptäckts som en speciell slavisk egendomlighet. Men Indien erbjuder i själva verket exempel på de mest mångahanda former av sådana ekonomiska samfund, mer eller mindre i upplösning men fortfarande fullt möjliga att känna igen. Och en mer genomgripande historisk forskning upptäcker i sin tur att det var utgångspunkten för alla civiliserade folk.[61]

Detta stycke utvidgades i sin tur för att pubiceras som en del av *Till kritiken av den politiska ekonomin*. Denna samhällsforms universella karaktär betonas på nytt. Under en ekonomisk diskussion säger boken: ”Eller låt oss till slut ta det *gemensamma* arbetet i dess ursprungliga [*naturwüchsigen*] form, sådant vi möter det hos alla kulturfolk i början av deras historia.” En fotnot här säger följande:

---

* Det tyska ordet är *progressiv* (inte *fortschrittlich*), och tenderar därmed att stärka tanken på att de i viss mån följer på varandra tidsmässigt. När Marx senare skrev på franska använde han *phases d’evolution successives* om de olika sorternas primitiva samhällen – det gjorde han i sina utkast till ett brev till V Zasulitj som är fullt med uttryck om tidsmässig följd i samband med de tidiga samhällsformerna. (Se i dessa utkast bl a första utkastet, *Archiv.*…, band 1, s 318-322; andra utkastet, *ibid*, s 332-333; tredje utkastet, i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, på marxistarkiv.se. Samtidigt förstärker dessa utkast den försiktighet som finns underförstådd i de villkorliga orden *i stora drag*. Utan tvivel föreställde sig Marx de ”progressiva” epokerna (stadierna eller sorterna) inom ramen för en grov tidsserie. Men det är lika uppenbart att tidsförhållandena inte inbegrep en rigorös tidssekvens. Tvärtom fanns det (som alltid i historien) gott om plats för överlappande former, föråldrade kvarlevor, kulturell utbredning åt sidorna, ömsesidig påverkan och en hel massa andra komplikationer i det vanliga historiska analysmönstret. Tanken att Marx menade att varje ”progressiv” epok måste ta slut innan nästa i rad kunde börja, eller att epokerna överallt gick i gåsmarsch i en bestämd ordning som en parad, är helt enkelt absurd. Men det är verkligen ett problem i Marx’ historiska metod, som dock ligger utanför vårt område här.

60 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin, förord*, på marxists.org.

61 Marx, *ur "Grunddragen"*. Marx, *Grundrisse*, s 850-851, 764. Jmfr också s 628. Se även s 429-430 om regeringens offentliga arbeten i både Europa och Asien.

> Det är en löjlig fördom, som funnit spridning under sista tiden, att den *ursprungliga* [*naturwüchsigen*] gemensamhetsegendomens form skulle vara en specifikt slavisk eller rent av uteslutande rysk form. Den är den urform, som vi kan påvisa hos romare, germaner, kelter, men av vilken man fortfarande finner en hel provkarta med rikhaltiga prover hos indierna, om också delvis endast som stympade kvarlevor. Ett noggrannare studium av de asiatiska, speciellt de indiska formerna av gemensamhetsegendom skulle visa, hur ur de olika formerna av den ursprungliga gemensamhetsegendomen framgår olika former av dennas upplösning. Sålunda låter t.ex. de olika originaltyperna av romersk och germansk privategendom härleda sig ur olika former av indisk samegendom.[62]

Kapitalet citerade senare detta i sin helhet, som fotnot till ett liknande uttalande.[63]

Omfånget på ” de asiatiska … formerna av gemensamhetsegendom” kanske skulle vara tvetydigt i detta stycke, om det inte föregicks av ”alla kulturfolk i början av deras historia”. Men det finns ingen tvekan om det i ett av Marx’ senare brev till Engels, som skrivits efter att han hade läst Maurers bok om bildandet av den tyska marken och bykommunen:

> Han påvisar utförligt, att privat jordegendom uppstod först senare o.s.v. … Det är nu särskilt intressant, att det *ryska* sättet att återfördela jorden med bestämda mellanrum (i Tyskland till att börja med årligen) levde kvar i Tyskland på vissa ställen ända in i 1700- och t.o.m. 1800-talet. Den av mig framförda åsikten [i *Till kritiken av den politiska ekonomin*], att de asiatiska, respektive indiska egendomsformerna utgör ursprunget överallt i Europa, erhåller här (fastän M[aurer] är ovetande om det) nya bevis. För ryssarna försvinner emellertid också de sista spåren av originalitet, t.o.m. i detta avseende. Vad som återstår dem, är att de ännu sitter fast i former, som deras grannar sedan länge frigjort sig ifrån.[64]

Om ”asiatiska” egendomsformer ”utgör ursprunget överallt i Europa”, så är det uppenbart att Marx var fullt beredd att använda beteckningen asiatisk på gemensamma former i det primitiva Europa eller på någon annan kontinent. *Asiatisk* används som typbeteckning, och ”det asiatiska produktionssättet” var en allmän benämning på det primitiva samhället i någon av alla de olika former som diskuteras i *Grundrisse*, från det tidigaste samhället som det utvecklades ur de naturliga förhållandena, upp till dess övergång till ett statligt organiserat klassamhälle, och med en viss ytterligare löslighet även det slutliga stadiet, där detta produktionssätts ”specifikt orientaliska form” underordnas som den utvecklades orientaliska despotismens ekonomiska grund.

I senare omnämnanden av Marx betonar han starkt att bykommunens ekonomi, som baserades på gemensam egendom (oavsett vilken beteckning man ger den), en gång var allmän i både Europa och Asien. Några få dagar efter det nämnda brevet skrev Marx återigen till Engels om Maurers verk:

> … hans författarskap är av utomordentligt stor betydelse. … Till och med de allra mest framstående vetenskapsmännen kan ofta på grund av förutfattade meningar bli blinda för fakta som de har mitt framför näsan på sig. När sedan det rätta ögonblicket för en upptäckt äntligen kommit, förvånar sig forskarna över att överallt hitta bekräftelser på vad man under så lång tid inte velat inse. …
> Vi har alla svårt att undvika denna speciella form av blindhet. I närheten av mina egna trakter har det gammaltyska systemet levat kvar ända tills helt nyligen – jag minns nu själv hur min far som *advokat* skildrat det för mig![65]

I ett annat brev två år senare:

62 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*.
63 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
64 Marx, ”*Brev till Engels*”, 14 mars 1868, på marxists.org.
65 Marx, ”*Brev till Engels*”, 25 mars 1868, på marxists.org.

> Det är vidare en historisk lögn att säga att denna [ryska] *gemensamma egendom* är *mongolisk*. Som jag upprepade gånger har visat i mina skrifter har den ett *indiskt* ursprung och återfinns därför bland alla civiliserade europeiska folk i början av deras utveckling. Dess speciellt *slaviska* (inte mongoliska) form i Ryssland (som också återkommer bland de *icke ryska syd-slaverna*) har faktiskt den största likheten, med vederbörliga ändringar, med den *gamla tyska* förändringen av den indiska gemensamma egendomen.[66]

Det finns ett speciellt intressant stycke där Marx använde just beteckningen *orientalisk* på den primitiva ekonomiska formen under det klassiska samhällets (Greklands och Roms) utveckling. En fotnot i *Kapitalet* anmärker att småjordbruk och hantverksekonomin tillsammans inte bara utgör grunden för det feodala produktionssättet utan också ”bildar ... det ekonomiska underlaget för det klassiska samhället i dess bästa tid, sedan det ursprungliga orientaliska samägandet hade upplösts och innan slaveriet på allvar hade fått herravälde över produktionen.”[67] *Orientalisk* används uppenbarligen här bara som en typbeteckning som betydde ”gemensam egendom som den återfinns i Orienten” eller ”gemensam egendom av orientalisk typ”. Moore-Aveling-Engels’ engelska översättning från 1887 strök ordet *orientalisk* ur detta stycke (men det blev kvar i de tyska utgåvorna av *Kapitalet*).

Om Marx kunde publicera detta yttrande 1867 utan att inse att det kunde vara förvirrande för läsarna, så borde det inte vara svårt att acceptera att han 1859 avsåg att ”asiatiskt produktionssätt” skulle ha samma spännvidd, det vill säga gälla ett övergripande stadium i samhällsutvecklingen, inte geografiskt begränsat till Asien.

10. Den ”arkaiska formen”

Nästa steg i utvecklingen av Marx’ syn på den tidiga samhällsutvecklingen, efter sina fortsatta studier av frågan, är mest känd utifrån hans utkast till ett brev till V Zasulitj om den ryska by-kommunen 1881 (två år före hans död).

Här grep han sig mer an med det europeiska förflutna än den asiatiska historien. Hans kommentarer är underordnade brevets huvudpunkt, och följaktligen inte avsedda att vara systematiska. Dessutom blev framställningen aldrig klar. För våra nuvarande syften är den tredubbelt ofullständig, men ändå tankeväckande. Han är fullt medveten om att han har tillgång till ett otillräckligt historiskt material: ”Historien om de primitiva samhällenas sönderfall återstår fortfarande att skriva…. Hittills har bara torftiga skisser gjorts.”[68]

Grunden för hela diskussionen är den primitiva gemensamma formens tidigare dominans i Europa.

> Återvänd till de västeuropeiska samhällenas ursprung och ni skall där överallt finna gemensam jordegendom; med social utveckling har den överallt efterträtts av privategendom….[69]

Den övergripande beteckning som genomgående används i dessa utkast för den tidiga epoken, innan utvecklingen av slaveriet och livegenskapen och uppsplittringen av det gemensamma jordsystemet,

---

66 Marx, ”Brev till Kugelmann”, 17 februari 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 650.

67 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org; jmfr den redaktionella förändringen i *Capital*, vol 1, s 334, fotnot. Skillnaden påpekades av R Rosdolsky, som citeras i Thorner, ”Marx on India and the Asiatic Mode of Production”, *Contribution to Indian Sociology*, Paris och Haag 1966, s 60.

68 Marx, ”Brev till Zasulitj”, 8 mars 1881, första utkastet, i Marx/Engels, *Archiv…*, band 1, s 320.

69 Samma, tredje utkastet, i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, s 29. Liknande uttalande i första utkastet, *ibid*, s 318.

är ”detta samfund av mer arkaisk typ”.[70] (På ett ställe används också ”de primitiva samfunden”,[71] och på ett annat ställe ”gemensam egendom av en mer eller mindre arkaisk typ”.[72])

Denna arkaiska form är vår gamla bekant, det naturligt utvecklade samhället. Det delas upp i två huvudstadier: ”arkaisk samhällsform”, det vill säga det tidigaste stadiet, och dess efterträdare ”jordbrukskommunen” eller ”landsbygdskommunen” (som kallades så ”efter en gemensam överenskommelse”, skriver Marx). Det senare stadiet grundades inte längre på släktskap, gav privategendomen större utrymme och delade periodvis upp den gemensamma jorden för enskild uppodling. Det är ”den arkaiska formens *sista uttryck* eller sista period” – ”den *yngsta typen* och så att säga … den *arkaiska samhällsformens* sista ord”.[73] Den samtida ryska bykommunen var av denna sistnämnda sort.

Denna jordbrukskommun är i sin tur övergången till de klassamhällen som baseras på privategendom (i Europa):

> Som den sista fasen av den primitiva samhällsformen är jordbrukskommunen samtidigt övergångsfasen till den sekundära formen, d.v.s. övergången från det samhälle som baseras på gemensam egendom till det samhälle som baseras på privategendom. Den sekundära formen omfattar, naturligtvis, den serie av samhällen som vilar på slaveri och livegenskap.[74]

Kort sagt utgör denna arkaiska form, som Marx uttryckligen ser som en övergripande tidig form både i Europa och Asien (och på andra ställen), exakt samma steg i samhällsutvecklingen som han 20 år tidigare hade kallat det asiatiska produktionssättet.

Det är till och med lätt att förstå den annorlunda beteckningen. 1859 hade Marx främst studerat bykommunen i dessa asiatiska former, som vid den tidpunkten var relativt välkända, medan det bara fanns imitationer av en liknande utveckling i Europa. Beteckningen ”asiatiskt produktionssätt” kunde i brist på något bättre användas på samma sätt som antropologer och geologer använde geografiska beteckningar på tidsperioder. 1881 hade Marx gjort en spännande studie av Maurer och andra arbeten om Europas förflutna, och brevet han skrev utkast till handlade uttryckligen om Europa. I detta nya sammanhang var det uteslutet att använda ”asiatiskt produktionssätt” som en övergripande beteckning. Men bytet av beteckning ska inte skymma det identiska innehållet.*

Med brevutkasten från 1881 framför oss har vi en så fullständig uppfattning som vi kan få av Marx’ föreställning om det asiatiska samhällets sociala bas. Nå: vilken karaktär hade den *politiska* struktur som hängde samman med denna form?

---

70 Samma, första utkastet, *ibid*, band 1, s 321, 322; andra utkastet, *ibid*, band 1, s 332; tredje utkastet, i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, s 29.

71 Samma,tredje utkastet, i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, s 30.

72 Samma, första utkastet, *ibid*, band 1, s 318.

73 Samma, tredje utkastet, i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, s 30; första utkastet, *ibid*, band 1, s 321.

74 Samma, tredje utkastet, i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, s 31; liknande uttalande i första utkastet, *ibid*, s 322.

* Samma identiska sakinnehåll är det när Engels, i en artikel från 1875 som han utan tvivel hade diskuterat med Marx, förknippar det tidiga Europas institutioner för gemensamt jordägande med institutionerna i Indien och Java: ”I själva verket är det gemensamma ägandet av marken en företeelse som vi återfinner hos alla indogermanska folk på låg utvecklingsnivå, från Indien till Irland och till och med hos de malajer, vars utveckling har ägt rum under indiskt inflytande, t.ex. på Java.” Och så vidare. (Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.) Precis som i fallet med Marx’ utkast till brev till Zasulitj var måltavlan de ryska narodnikernas påstående att bykommunen var speciell för den ryska själen.

Kapitel 22 Den orientaliska despotismen: stat och byråkrati

Om den samhällsform som representeras av den asiatiska bykommunen grundades på ett annat produktionssätt än det som européerna var bekanta med från sin egen klasshistoria, det vill säga det klassiska slaveriet och den medeltida feodalismen, kan den då anses vara ett exempel på primitiv kommunism? Och betyder det i så fall att den var klasslös och statslös som de tidigaste stamsamhällena?

I ett stycke som vi citerade på sidan 327 – från Marx noter till *Kapitalets* fjärde band – betecknar han i förbigående det asiatiska samhället som primitiv [naturvuxen, *naturwüchsigen*] kommunism, det vill säga en primitiv kollektiv form som hade utvecklats direkt ur det naturliga tillståndet.* Var kommer i så fall den orientaliska despotismen in?

1. Övergången till staten

Frågan uppstår, ty hittills har vi, när vi har sammanfattat Marx' anteckningsböcker och hans tankegångar, till stor del förbigått halva frågan. Hittills har vi främst riktat ljuset mot den bakomliggande bykommunens ekonomi. Om en gammal indisk bykommun hade förflyttats till en annan planet som en isolerad koloni, så skulle dess karaktär som primitiv kommunism framstå i skarp relief. Men om vi betraktar bykommunen som den existerade i det historiska Asien, inte på Mars, så måste vi ta hänsyn till det faktum att den inte existerade isolerad.

Det bör vara uppenbart att Marx i *Grundrisse* oupplösligt kopplade samman bykommunens ekonomi med den roll som den ”högre enhet” som höjde sig över den hade. Att Marx använder det till synes vaga begreppet *enhet*, i betydelsen av något som förenar eller förkroppsligar den sociala enhetens gemensamhet, är inte bara en hegeliansk kvarleva. Det hegelianska begreppet är användbart på grund av att dess vaghet, eller obestämbara innehåll, gör det möjligt att betrakta denna förenande enhet som en historisk process när dess innehåll förändras. Begreppet har en algebraisk karaktär: *x* förändras men ekvationen (de sociala förhållandena) är densamma.§ Enheten *slutar*

---

* Samma tanke ligger bakom ett intressant stycke i ett föga känt verk av Marx' anhängare J G Eccarius (internationalens sekreterare 1867-1871), ett verk som, enligt Engels ”skrevs med mycket hjälp och stöd från Marx”. Efter att ha citerat Marx' sammanfattning om de olika samhällsepokernas tidsföljd ur hans förord till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, beskriver kapitel 1 detta utifrån ett fågelperspektiv. Sedan kommer ett långt stycke om det asiatiska produktionssättet, som börjar:
”Det asiatiska produktionssättets främsta kännetecken, som skiljer det från alla andra produktionssätt, är en sorts *kommunism*, med en politisk överbyggnad i form av en 'kast'. *Basen* är folkets gemensamma ägande … varje by var i sig själv en *helhet*, isolerad och avskild från resten av landet som producerade allt som krävdes för att tillfredsställa de mänskliga behoven.”
Eccarius' bok fortsätter med att betona att kungen kontrollerade ekonomin med hjälp av ”de offentliga ämbetsmännen”. När den skisserar befolkningens sammansättning räknar den först upp ”de högsta statliga ämbetsmännen, de religiösa dignitärerna, den stående armén” och därefter ”konstnärer [*sic*] och hantverkare och deras tjänstefolk” – och inga andra klasser. Även om det är Eccarius som skrivit detta, inte Marx, så finns det föga tvivel om att det är Eccarius' version av vad han hade förstått av Marx' instruktioner. (Citaten är från Eccarius' tyska version av sitt verk, *Eines Arbeiters Widerlegung der national-ökonomischen John Stuart Mill's*, Berlin: Verlag A Eichoff 1869, s 4-5. Översättningen baseras på den engelska version som publicerades i *Labor Standard*, december 1876-maj 1877. Kursiveringen finns inte i den tyska versionen. Engels om Eccarius' bok i ”Brev till Schlüter”, 7 december 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 408. Stycket från Marx som Eccarius citerade är det som vi citerat på sidan 329, not 60.)

§ Samma *x* används på andra ställen i anteckningsböckerna, för andra förhållanden. Ändra från den kapitalistiska utvecklingens början, säger Marx, ”förhåller sig [kapitalet] … till arbetaren som det ena eller enheten i förhållande till de många…. som en enhet utanför arbetarna själva” (Marx, *ur "Grunddragen"*, på marxists.org.), ty kapitalet är till sin natur en koncentration av många enheter av levande arbete. I detta fall ses kapitalet som den förenande

genom att förkroppsligas i, och identifieras med, härskarens eller despotens högsta makt. Den *börjar* med de tidigaste kollektiva formerna, eller känslan av enhet, i den utvidgade stamfamiljen, i de gemensamma institutioner som utvecklats ur de primitiva naturliga förhållandena (*naturwüchsiges Gemeinwesen*).

Bakom denna uppfattning ligger den syn på statens ursprung som vi förklarade i kapitel 11: staten uppstår inte som en institution som ramlar på samhället ur det blå. Den utvecklas ur det primitiva samhällets övergripande förenande institutioner, ur det ursprungligen statslösa samhällets redan befintliga organiserande makt. Av detta följer att det bara kunde ske under loppet av övergångsepoker och i övergående former. Med tanke på bristen på absolut kunskap om förhistorien kommer en viss övergångsform oundvikligen att verka gåtfull för oss: den verkar varken vara det ena eller det andra. En av teorins uppgifter är att hjälpa till med analysen genom att förslå vad den övergår *från* och *till*.

Marx' framställning i anteckningsböckerna förutsatte en sådan övergångsprocess, den historiska process där en variant av den naturvuxna samhället uppstod under asiatiska förhållanden och så småningom förstenades. Den övergripande övergångsprocessen skisserades allra tydligast av Engels i *Anti-Dühring*, som vi skrev om i kapitel 11. Låt oss nu dessutom se hur Engels speciellt diskuterar övergången vad gäller det asiatiska samhället.

För att tillbakavisa uppfattningen att staten helt enkelt uppstår som ett införande med tvång från utanför samhällsstrukturen, utvecklar Engels följande resonemang (i sitt förberedande utkast till boken):

> Men stat och våld är just det som alla hittills existerande samhällsformer [efter den primitiva tiden] hade haft *gemensamt*, och om jag till exempel skulle försöka förklara de orientaliska despotierna, antikens republiker, de makedoniska monarkierna, det romerska kejsardömet och medeltidens feodalism genom att säga att de alla baserades på *våld* så hade jag ännu inte förklarat någonting.

Förklaringen måste göras avseende vad våldet används för att ta, nämligen den tidens produkter och produktivkrafter, och så vidare.

> Det skulle då visa sig att den orientaliska despotismen grundades på gemensam egendom, den antika republiken på städer som höll på med jordbruk, det romerska kejsardömet på storgods, feodalismen på landsbygdens herravälde över städerna, vilket hade sina materiella orsaker, etc.[1]

Den grova sammanfattningen att ”den orientaliska despotismen grundades på gemensam egendom” kom inte med i det färdiga verket, trots att Marx hade skrivit denna grova formulering mer än en gång. I viken mening kunde en *stat*, som är resultatet av klasskillnader, ”grundas på gemensam egendom”? I själva *Anti-Dühring* framställs det hela som en historisk process. Engels tar till exempel upp Orientens vattenanläggningar just i samband med uppdelningen i klasser:

> Samhället uppdelas i privilegierade och missgynnade, utsugande och utsugna, härskande och undertryckta klasser, och staten,[2] som ursprungligen bildar en naturlig sammanslutning av närbesläktade grupper inom samma stam för tillvaratagande av gemensamma intressen – t.ex. bevattning i Orienten – och för skydd mot yttre fiender, får från och med denna tidpunkt i lika hög grad till uppgift att med våld upprätthålla betingelserna för den härskande klassens liv och

enheten över flera atomer av arbete.

1 Engels, ”'Anti-Dühring' - Preparatory Writings”, i *Anti-Dühring*, Moskva: Foreign Languages Publishing House 1959, s 486.

2 Angående denna användning av *stat*, se fotnot i kapitel 11, s 160.

> herravälde över den undertryckta klassen.[3]

Den institution som är föregångare till staten uppstår för att tillvarata ”gemensamma intressen” – i Orienten bevattning – och utvecklar sedan sin klassfunktion. Detta är vad det betyder att säga att den grundades på gemensam egendom. Låt oss, för att fullborda denna bild, se hur en *härskande klass* uppstår ur samma grundval av gemensam egendom.

2. Övergången till en härskande klass

Engels pekar på de asiatiska bykommunerna och erinrar om: ”Den orientaliska despotismen och de erövringshungriga nomadfolkens växlande herravälde var under årtusenden inte i stånd att rubba denna ursprungliga gemenskap”, medan importen av europeiska varor började lösa upp den, inte nödvändigtvis genom att använda våld.

> Bönderna finner det tvärtom vara till gagn för dem själva att privatäganderätten till jorden träder i stället för gemensamhetsegendomen. T.o.m. bildandet av en ursprunglig aristokrati inom områden med gemensam jordegendom, som hos kelterna, germanerna och i Punjab i Indien, beror ingalunda främst på våld, utan på frivillighet och vana.[4]

Denna primitiva aristokrati, som bildades på grundval av gemensamt ägande av jorden: var den en härskande klass? Vi kan ställa samma fråga om den primitiva aristokrati som Marx första gången hade beskrivit i sin artikel om hertiginnan av Sutherland och den skotska klanen. Det handlar om övergångar. I detta fall är det uppenbart att vi har att göra med en samhällsformation som är under övergång. Allmänt sett handlar det om en härskande klass som är på väg att bli till, ett frö till en härskande klass, det vill säga ännu inte en (färdig) härskande klass, eller bara – beroende på var man befinner sig i övergången i fråga – en byråkrati med möjlighet att bli en härskande klass. Marx funderade på samma problem i sina antropologiska studier.[5] Det ligger i övergångens natur att det är möjligt med ett definitivt svar först efter konkreta sakliga undersökningar av ett speciellt fall. Det är fortfarande oenighet om när befruktade ägg blir personer och hur många hårstrån man måste tappa innan man officiellt är flintskallig.

De skotska klanernas byråkrati som Marx beskrev behövdes för att tillvarata gemensamma intressen. På liknande sätt skriver Engels om behovet av offentliga ämbeten även i klasslösa samhällen för att tillvarata vissa gemensamma intressen, inklusive kontroll av vattenanläggningar, och tillägger:

> Sådana ämbetsuppdrag återfinns i den ursprungliga gemenskapsorganisationen under alla tider, så var det i den äldsta tyska markgemenskapen och så är det än i dag i Indien.

Denna spirande statsmakt börjar givetvis inte som en verklig statsmakt, och när klasskillnaderna ökar har den en tendens att bli alltmer oberoende från samhället i sin helhet.

> Hur dessa samhällsorgan genom sin självständighet i förhållande till samhället med tiden kunde svinga sig upp till herravälde över samhället, hur den ursprunglige tjänaren där lyckan var gynnsam så småningom förvandlade sig till herre, hur denne herre alltefter omständigheterna framträdde som orientalisk despot eller satrap, som grekisk stamfurste, som keltisk klanhövding o.s.v., i vilken utsträckning han vid denna förvandling i yttersta hand betjänade sig av våld, hur slutligen de enskilda härskande personerna sammanslöt sig till en härskande klass – allt det

3 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.
4 *Ibid*.
5 Se till exempel Marx, *Notebook on Maine*, s 294 och följande sidor.

> behöver vi här inte gå in på.[6]

Det, skrev Engels i denna anmärkningsvärda paralips,[*] ”behöver vi här inte gå in på”, hur detta möjliga, embryonala, ofullbordade, förstadium till härskande klass, bestående av alla dessa härskare, hövdingar, satraper, orientaliska despoter och annan grannlåt, förändrades till en sorts härskande klass som gick att känna igen från läroböckerna, eller förenades (kristalliserades, slogs samman, klumpades ihop eller bildades) ur klasselement till en klass som gick att bekräfta. Om *hur* inte undersöktes närmare, så är det hursomhelst ändå uppenbart att de enskilda härskarna *verkligen* enades i en härskande klass, inklusive de enskilda små och stora despoterna och satraperna i Orienten, som växte fram ur den gemensamma infrastruktur med självständiga makter som genom erövring eller på annat sätt kunde överföras till större orientaliska despoter. Varken Engels eller Marx såg något gåtfullt i denna process.[§]

När en statsmakt verkligen tog form, fortsatte Engels’ framställning, så var dess grundval alltid ”en samhällelig ämbetsutövning”. Och: ”Hur många despotier som än uppstått och störtats i Persien och Indien, alla visste de mycket väl att de framför allt utgjorde gemensamhetsorgan för bevattningen av floddalarna, utan vilken inget åkerbruk var möjligt.” Det återspeglade den sida av ”gemensamma intressen” som fanns hos den politiska makten, och som fortsatte jämsides med dess klassfunktion. Det låg verkligen i despotens eller statens intressen att hålla kommunerna blomstrande, för hur skulle staten annars kunna samla in sina skatteinkomster? Om den av despoter och satraper sammanslagna härskande klassen bara kunde vidmakthålla sig med hjälp av ständig krigföring, som ödelade byarna och undergrävde statens sociala funktion, så var det å andra sidan en inre motsättning i systemet.[†]

3. Den tributmottagande staten

Om det utvecklades en särskild sorts samhälle ur bykommunens ekonomi som sedan gav upphov till enskilda härskare som till slut förenades i en härskande klass (med en karakteristisk sorts stat, den orientaliska despotismen), så ställer det flera frågor om förhållandet mellan produktionssättet och den politiska makten.

Den centrala frågan var ”egendomsfrågan” – den dominerande sortens egendomar, jordegendomar. *Vem ägde jorden?* Svaret är tvåfaldigt och återspeglar två sidor av verkligheten. Å ena sidan klargjorde Marx, som vi har sett nog så ofta, att det i detta produktionssätt var bykommunen som ägde jorden. Å andra sidan skrev han mer än en gång att det var staten (orientaliska despoter, etc.) som ägde jorden. I en artikel i *Tribune* hänvisade han i förbigående till ”det asiatiska systemet som gör staten till verklig godsägare”. I *Kapitalet* betonade han att tillägnande av jordränta förutsätter att ”bestämda individer” äger jordegendomar, och gav exempel som började med: ”ägaren är en person som representerar samfälligheten, som i Asien, Egypten etc.”, det vill säga den statliga regenten eller despoten. Sammanhanget är en varning för att förväxla ”de olika former av jordränta som motsvarar olika utvecklingsstadier i den samhälleliga produktionsprocessen”. I andra noter skrev han att huvuddelen av merprodukten i de förkapitalistiska produktionssätten går till ”jordägaren

---

6 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

* **Paralips** är ett sätt att framhålla något extra mycket genom att säga sig sig vilja gå förbi det – öa.

§ Enligt Engels beskriver allt detta *en* ”klassbildning”, jämte vilken det ”försiggick en annan”. Det var uppkomsten av slaveriet. (*Ibid*.) Det är självklart att ett klassamhälle som grundas på slaveri betraktas som kvalitativt annorlunda än den sorts klasskillnader som beskrivits ovan, även om båda kan fortgå samtidigt.

† En modern redogörelse, som inleds med Marx’ åsikter, om utvecklingen av en härskande klass ur bykommunernas samhälle kan återfinnas i ett viktigt arbete av F Tökei. (Tökei, ”Sur le Mode de Production Asiatique”, *Studia Historica*, nr 58, Budapest: Akadémiai Kiadó 1966, särskilt sid 61-63.)

(staten i Asien)”. I *Anti-Dühring* slog Engels ihop de två formuleringarna för att påpeka: ”I hela Orienten, där kommunen eller staten är jordägare, saknas t.o.m. ordet godsägare i språken,...”[7]

Om vi begrundar det naturvuxna samhället innan institutionen staten skiljer ut sig, det vill säga medan enheten finns i själva stamsamhällets liv, då är det inget problem. Jorden ägs gemensamt. Men ett speciellt drag hos det asiatiska produktionssättet i Orienten är inte bara att det existerar bykommuner, utan att denna form fortsätter att existera även sedan den gemensamma enheten har förkroppsligats i en ”högre” makt som har höjt sig *över* de lokala samhällena, som har skiljt sig från producenterna som kollektiv och nu reser sig över dem med ett särskilt organ av beväpnade män och speciella institutioner för att utvinna merprodukten. Det är den form bykommunen tar sedan den har givit upphov till klasskillnader, som i sin tur har fått ett eget liv som en statsmakt – *samtidigt som bykommunens infrastruktur fortlever,* ”försmäktar under tidens tand”.

Inom sin egen lilla värld kan bykommunen förbli oförändrad under relativt lång tid, och inom denna ram äger den fortfarande jorden *gentemot individen*. Men nu finns ett nytt förhållande mellan den, som liten värld, och den större världen utanför dess sporliknande väggar. Det väsentligaste draget hos detta nya förhållande är att det är statsmakten som tillägnar sig merprodukten, och staten är den verkliga ägaren av jorden *gentemot det lokala samhället*.

Den form i vilken denna merprodukt utvinns, den form i vilken jordräntan betalas, är *tribut*. Det karakteristiska förhållandet mellan den orientaliska staten och den bakomliggande bykommunen är *tributförhållandet*.

Således skriver Marx i *Kapitalet* att

> Vid slavförhållande, livegenskapsförhållande, tributförhållande (såvida primitiva samfälligheter betraktas) är det slavägaren, feodalherren eller den tributmottagande staten, som är produktens ägare, alltså försäljare.[8]

Längre fram finns en liknande anmärkning som anger staten som ekonomisk härskare (ägare av merprodukten) jämbördig med slavägare och feodalherrar. Marx nämner

> de huvudsakliga ägarna av mervärdet [i engelska texten ”surplus product” - öa] i dessa tidigare produktionssätt, slavhållaren, den feodala jordägaren, staten (t.ex. den orientaliske despoten)...[9]

Den tributmottagande staten är den speciella politiska struktur som motsvarar det asiatiska produktionssättet i dess orientaliska form.[*] Det finns tre särdrag hos denna sorts stat som det kan vara värde att redogöra för här:

1. Denna stat tar inte tribut från den enskilde producenten, inte från slaven eller trälen, utan från producentsamfundet i sin helhet. I allmänhet reglerade tributförhållandet inte i första hand förhållandet mellan staten och individerna. Det var den form där merprodukten (eller merarbetet) togs ut från det lokala samhället som kollektiv.

---

7 Marx, ”The War Question”, *New York Tribune*, 5 augusti 1853, i Marx/Engels, *On Colonialism*, s 79; Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org; Marx, *Theories on Surplus Value*, band 3, s 412; Engels, *Anti-Dühring*.

8 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*.

9 *Ibid*. Detta stycke citeras ovan, s 322.

* Se även det stycke i *Kapitalet* som talar om arbetarnas större frihet under ”tributskyldighet” än under ”livegenskap med dagsverksarbete”. (Marx, *Kapitalet, tredje bandet*.) Den tributmottagande karaktären på denna stat var ännu inte utvecklad när Marx krafsade ner sina anteckningar i *Grundrisse*, även om det antyds i förbigående i stycket som citerats ovan, s 324. På andra ställen nämner Marx det vanliga tributförhållandet mellan en erövrarstat och underkuvade folk, med syftning på turkarna och romarna. (Marx, *ur "Grunddragen"*, på marxists.org.) Men det romerska samhället byggdes inte kring tributmottagande mer än kring handelskapital.

2. Denna stats förhållande till sin ekonomiska infrastruktur är mer likt en symbios än i något annat samhälle. Ty det ser ut som ett förhållande mellan två organismer som förefaller vara mer eller mindre autonoma. Det går att tänka sig att Mogulmakten erövrar Afghanistan eller Turkiet istället för Indien (givetvis inte nödvändigtvis med samma samhällsekonomiska resultat), och bykommunerna hankade sig faktiskt fram på ungefär samma sätt under olika erövrare. Samhällena märkte av förändringar i statens sammansättning i form av de ”tre regeringsorgan” som Marx och Engels hade beskrivit som karakteristiska för den orientaliska staten: mer eller mindre tribut tas ut, mer eller mindre ödeläggelse av krig, mer eller mindre omsorg om de nödvändiga offentliga arbetena (i synnerhet vattenanläggningar). Annars förändrade de ”otåliga bytena av personer och folk som får kontroll över den politiska överbyggnaden” bara de händer som samlade in tributen. Erövringarna, ”stormarna på den politiska himlen”, ersatte en centralmakt med en liknande, en centralisering som var andra sidan av den uppsplittring som var förhärskande där nere, i ”ett samhälle vars struktur grundades i en sorts jämvikt som var resultatet av en allmän avsky och en konstitutionell avskildhet mellan alla dess medlemmar [delar].”[10]

3. Till skillnad från slavförhållanden, eller förhållanden av livegenskap eller lönearbete, är tributförhållandet knappast tänkbart utom som ett förhållande mellan producenterna å ena sidan och den härskande *politiska* makten å den andra. När det gäller de andra tre framstår utsugningen som ett förhållande mellan två klasser i civilsamhället, mellan en klass av producenter och en klass av privata ägare.[*] I dessa fall uppstår staten normalt som verktyg för eller beskyddare av de ekonomiska härskarna, den besuttna klassen. Men under tributförhållandet är utsugningen ett förhållande mellan producenterna och *staten själv, direkt*. Med andra ord: i fallet med de tre andra sätten för utsugning står utsugningen och det politiska styret i *förhållande* till varann på ett speciellt sätt, men under tributförhållandet är den ekonomiska utsugningen och den politiska makten *sammansmälta* i samma händer.

4. Symbios: lokalism och orientalisk despotism

Samhällenas åtskilda lokala autonomi var alltså ett komplement till den övergripande statliga centraliseringen. ”Jag tror, att man inte kan tänka sig en mer solid grundval för asiatisk despotism och stagnation”, skrev Marx till Engels.[11] När han skickade detta brev hade Marx redan skrivit sin första artikel om ”Det brittiska herraväldet i Indien”, som slutade med ett kraftfullt stycke längs dessa linjer. ”Hur stötande det än må vara för den mänskliga känslan” att se vad den brittiska imperialismen gör mot dessa ”harmlösa sociala organisationer”, bykommunerna, ”så får vi för den skull inte glömma att dessa idylliska bygemenskaper, hur harmlösa de än må te sig, dock sedan gammalt har utgjort den fasta grundvalen för den orientaliska despotismen,...”

Det är värt att läsa resten av denna anklagelse mot ett utlevat och bakåtsträvande samhälle, jämte hans anklagelse mot de brittiska härskarnas uselhet och dumhet. Vi får inte glömma, fortsatte Marx,

> att de har inskränkt den mänskliga anden till den trängsta tänkbara synkrets, gjort den till vid-

10 Marx, ”The Future Results of British Rule in India”, 8 augusti 1853, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 494.

* Med förbehållet att de feodala härskande klasserna tenderar att ha en dubbel karaktär som egendomsinnehavare och politiska makthavare, en punkt som vi redan har påpekat i flera sammanhang. (Se speciellt kapitel 19, s 281-285; även kapitel 5, s 77 f, med omnämnande i kapitel 3, s 55; kapitel 8, s 111; kapitel 14, s 211 f.) Därför delar livegenskapen en del av tributförhållandets särdrag som förklarats ovan. Men i Orientens tributmottagande stat var det den *härskande* politiska makten (topparna) som ägde jorden och merprodukten, och mellanhänderna var bara dess ombud. Under feodalismen kunde trälförhållandena existera, och existerade verkligen formellt, mellan de direkta producenterna (trälarna) och jordägare ganska långt ner i den feodala hierarkin, som var och en var medlem av den härskande klassen.

11 Detta brev citerades på sid 321.

> skepelsens fogliga verktyg och till en underdånig slav under traditionella regler och berövat den varje storhet och historisk energi. Vi får inte glömma den barbariska egennytta, som kommit människor att klamra sig fast vid ett eländigt litet landstycke och lugnt betrakta undergången av hela riken, förövandet av outsägliga grymheter och nedslaktandet av invånarna i stora städer utan att göra sig mer tankar om detta än om stora naturkatastrofer, samtidigt som de varit ett hjälplöst byte för varje angripare som värdigats ägna dem så mycket som en blick. Vi får inte glömma att detta människan ovärdiga, stagnerande, vegeterande liv å andra sidan kompletterades av frambesvärjandet av vilda, planlösa och hämningslösa förstörelsens krafter och i Indien gjorde en religiös rit till och med av mordet. Vi får inte glömma att dessa små kommuner vanpryddes av kastskillnader och slaveri, att de tvingade in människan under de yttre omständigheternas ok i stället för att höja henne och göra henne till de yttre omständigheternas herre, att de hade omvandlat ett samhällstillstånd som hade utvecklat sig på ett naturenligt sätt till ett oföränderligt, av naturen bestämt öde och på så sätt kommit fram till den djuriskt råa naturdyrkan, som i sina urartade former tog sig uttryck i att människan, naturens behärskare, andäktigt knäföll inför Hanuman, apan, och Sabbala, kon.[12]

Om vi vänder på det, från en anklagelse till ett program, så är det också en redovisning av det storslagna socialistiska alternativet gentemot både de ”harmlösa” offren som har fastnat i det förflutna, och de nuvarande ”gemena” utsugarna.[*]

Marx tillämpade också denna insikt om den uppsplittrade lokalismens symbiotiska förening med despotin på det uppenbara exemplet Ryssland. Den ryska bykommunen har ett kännetecken som försvagar den:

> Det är dess isolering, frånvaron av band mellan en kommuns liv och de andras – detta *lokaliserade mikrokosmos*,[§] som inte finns överallt som ett inneboende kännetecken hos denna sort, men som där det finns har givit upphov till en mer eller mindre central despoti över kommunerna.[13]

Engels upprepade denna punkt mer än en gång, vanligtvis avseende den ryska tsarismen:

> En sådan total isolering av de enskilda bysamhällena från varandra, som visserligen skapar likartade men raka motsatsen till gemensamma intressen i hela landet, är den naturliga grunden för den *orientaliska despotismen*. Och från Indien till Ryssland har denna samhällsform, varhelst den varit förhärskande, frambringat en dylik despotism, ständigt funnit sitt komplement i den.[14]

> Detta gemensamma ägande [av jord] levde i tysthet kvar i Indien och Ryssland under de mest

12 Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*, på marxists.org.

* Marx avslutade artikeln (ett säkert tecken på att han betraktade den som en viktig skrift) med en retorisk utsmyckning, i detta fall från Goethe:
”Sollte diese Qual uns quälen,
Da sie unsere Lust vermehrt;
Hat nicht Myriaden Seelen
Timurs Herrschaft aufgezehrt?”
[”Eftersom deras smärta har ökat vår vällust,
Skulle vi då inte också känna denna smärta?
Har inte myriader av själar
Förtärts av Timur Lenk?”]

§ På andra ställen i detta brevutkast blir uttrycket: ”dess *lokaliserade mikrokosmos*, som tar ifrån den sitt historiska initiativ”. (Marx, ”Brev till Zasulitj”, 8 mars 1881, första utkastet, Marx/Engels, Archiv…, band 1, s 325; en liknande formulering upprepas i tredje utkastet, i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, s 31.) Ytterligare en syftning på denna insikt gör Engels i stycket om den nederländska statssocialismen på Java, på sid 343 (brev till Kautsky).

13 Marx, ”Brev till Zasulitj”, första utkast, Marx/Engels, Archiv…, band 1, s 323-324.

14 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

> varierande framtvingade erövringar och despotier, och utgjorde deras grund.[15]

> Den ursprungliga gemenskapsorganisationen bildar, där den fortsatt att äga bestånd, sedan årtusenden tillbaka grundvalen för den mest primitiva av alla statsformer, den orientaliska despotismen, från Indien till Ryssland. Endast i de områden, där den upplösts, har folken kunnat göra vidare framsteg,...[16]

Vi kommer att ta upp fallet Ryssland i nästa kapitel. Det är mer oväntat att Marx såg delar av orientalisk despotism i ett europeiskt land i kontinentens västra utkanter: Spanien.

5. Fallet Spanien

När Marx fördjupade sig i den spanska historien för sin artikelserie om den spanska revolutionen 1854, slogs han av det fanns inslag av mönstret med lokalism och despotism i absolutismens speciella utveckling på halvön.

Å ena sidan var Spanien ”av alla de feodala staterna, just det land där den absoluta monarkin först uppstod i sin mest renodlade form”. Ändå ”har centraliseringen aldrig lyckats slå rot [här]” – det vill säga centralisering av samhällets infrastruktur till skillnad från den politiska centralisering som den absoluta monarkin representerar. Marx frågade: ”Hur ska vi förklara detta unika fenomen?”[17]

Marx’ svar (som han förkunnade var ”enkelt”) intresserar oss inte här i detalj. Det försökte historiskt förklara varför den absoluta monarkin i detta land inte spelade samma civiliserande (moderniserande) och centraliserande roll som på andra ställen i Europa, och följaktligen varför städerna och borgarklassen vegeterade i förfall.

> Och medan den absoluta monarkin i Spanien hittade stoff i själva sin natur som fick den att avsky centralisering, så gjorde den allt i sin makt för att hindra de gemensamma intressena från att öka … vilket är den enda grund på vilket det går att skapa ett enhetligt administrationssystem och allmänna lagstadgar. Även om den absoluta monarkin i Spanien hade en ytlig likhet med de absoluta monarkierna i övriga Europa, så bör den således snarare räknas till klassen av asiatiska regeringsformer.

Vad var ”asiatiskt” med denna regeringsform? Marx tänker på förhållandet mellan lokalism och despotism.

> Liksom Turkiet förblev Spanien ett gytter av misskötta republiker med en symbolisk monark i sin ledning. Despotismen ändrade karaktär i de olika provinserna, där vicekonungarna och guvernörerna tolkade de allmänna lagarna godtyckligt. Men trots att regeringen var despotisk, hindrade det inte provinserna från att leva med olika lagar och vanor, olika mynt, militära banér och olika färger, och med sina respektive skattesystem. Den orientaliska despotismen angriper bara det kommunala självstyret när det går mot dess direkta intressen, men är väldigt tacksam att dessa institutioner fortlever så länge de tar plikten att göra saker från dess axlar, och besparar den besväret med en regelrätt administration.[18]

När Marx gör denna observation av ett spanskt särdrag, så *avskiljer* han den orientaliska despotismen som regeringsform från det asiatiska produktionssättet. Här handlar det inte om den primitiva

15 Engels, ”’Anti-Dühring’ - Preparatory Writings”, i *Anti-Dühring*, op cit, s 483.
16 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.
17 Marx, ”Revolutionary Spain/I”, i Marx/Engels, *Revolution in Spain*, New York: International Publishers 1939, s 25.
18 *Ibid*, s 26.

bykommunens ekonomi, bara kommunalt självstyre.* Detta betonar på ett förtjänstfullt sätt att Marx använder orientalisk despotism i betydelsen en regeringsform, som republik (som han, minns väl, på ett bildligt sätt till och med använde på den indiska bykommunen själv) eller monarki.

Dessutom är detta element av orientalisk despotism bara en beståndsdel i denna speciella västeuropeiska stats politiska natur. Det är denna sida av Spaniens historia som skiljer den från andra europeiska länder, men det motsäger inte de likheter som finns. Bakgrunden är inte bykommunen utan feodalismen, och ”Karl I försökte omvandla denna ännu feodala monarki till en absolut monarki”, genom att krossa adelsmännens makt och begränsa Cortes’ makt. Kungamakten segrade i inbördeskriget: ”Karl utnyttjade framförallt den bittra fiendskapen mellan adelsmannaklassen och medborgarna i städerna för att förnedra båda.”[19]

Som vi såg i kapitel 19 liknar detta klassmönster de övriga absolutismernas uppkomst. Men av speciella historiska skäl i Spanien ledde det till ekonomisk stagnation och en förfallande infrastruktur istället för industriell utveckling och en spirande borgarklass: härmed till konservativa politiska ideologier, som anarkism, som blomstrade längre i Spanien än på andra ställen – dess lokalism var ett naturligt komplement till despotismen.

6. Den tributmottagande klassen

Låt oss nu titta närmare på den tributmottagande staten. Vi intresserar oss specifikt för den klass som befinner sig i den mottagande änden i detta förhållande. För Marx definierades den samhällsekonomiskt härskande klassen som den klass som kontrollerade tillägnandet av merprodukten. Under den orientaliska despotismen – liksom under feodalismen, men inte kapitalismen – kunde den mest obildade bonde med blotta ögat se svaret på denna grundläggande fråga: det visade sig för honom varje dag. Han kunde se de händer som sträckte sig fram och tog hans merprodukt, och han gjordes högtidligt medveten om – lurades inte om – den maktpyramid som låg bakom dessa händer. Vi ställer i själva verket den enklaste frågan i hela samhällshistorien.

Det vill säga, det är en enkel fråga så länge vi behandlar Marx’ tributmottagande stat, och inte uppfattningarna hos andra, som hävdar att de dominerande formerna under den asiatiska historien har varit slaveri eller feodalism, det vill säga former som är välkända för det eurocentriska tänkandet.

En undersökning som Engels gjorde kastar ett klargörande ljus över den tributmottagande statens karaktär från ett annat håll – omedvetet, för här tänkte han inte på den orientaliska despotismen. När Engels strax efter Marx’ död läste om det nederländska koloniala systemet på Java, såg han en viktig skillnad mellan den nederländska och den brittiska koloniala politiken i Asien. J W B Moneys *Java* gjorde klart för honom, att medan britterna hade försökt införa privat jordägande för bönderna både på Java (1811-1836) och i Indien, så avstod nederländarna från sådana försök till förvästligande på Java. Nederländarna behöll det gamla bykommunsystemet och kanaliserade sin kontroll och utsugning via de infödda hövdingarna och byledarna utan att ändra på infrastrukturens uråldriga ekonomiska former. De bara placerade *sig själva* i den mottagande änden. Byarna betalade sin tribut som vanligt till sina överordnade, som i sin tur mjölkades av nederländarna.

För Engels, som vid den tiden (1884) var upptagen med frågan om Bismarcks Tyskland och dess inhemska ”bonapartistiska socialister”, såg mönstret välbekant ut. Han skrev till det tyska partiet att det skulle undersöka detta fall av statssocialism för att på ett skolande sätt använda det för att av-

* I denna studie nämner inte Marx bevattningsanläggningarnas roll i Spaniens förflutna. Det gör han i *Kapitalet*: ”Hemligheten med näringslivets blomstring i Spanien och Sicilien under morernas välde var det väl utbyggda kanalnätet.” (Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.) En fotnot här gör en koppling till Indien men inte till den spanska historien.

19 Marx, ”Revolutionary Spain/I”, i Marx/Engels, *Revolution in Spain*, s 21-23.

slöja på vilket sätt den bismarckska statssocialismen, som då orsakade tumult, var utsugande.*

Vad gäller vårt nuvarande ämne, så visade fallet med Nederländerna på Java hur en modern imperialistmakt kunde ta på sig rollen som orientalisk despot precis som varje annan erövrande stam – *och bibehålla samma produktionssätt till grund för sin utsugning och makt*. I detta politiska system fanns det två byråkratier, inte en. Mellan de direkta producenterna och de nederländska härskarna stod den inhemska aristokratin (Moneys ord) av hövdingar och byledare, motsvarigheten till den ”primitiva aristokrati” som vi diskuterade ovan, sid 336-337, och ovanför denna inhemska kommunhierarki stod den nederländska koloniala byråkratin, som tillägnade sig merprodukten och tillät en del stanna kvar hos de infödda hövdingarna. I fallet med de gamla despotierna skulle detta ha varit hela mönstret, men i fallet med nederländarna fanns det förstås ett steg till, ty ovanför den koloniala byråkratin fanns dess härskande klass hemma. Men (för att göra det hypotetiska test som nämndes ovan) om Java med sina koloniala herrar skulle transporteras till Mars, så skulle den frikopplas från den utländska kapitalistklassen. Bara de nederländska bosättarna (de omedelbara koloniala exploatörerna) skulle bli kvar i ledningen för samhället. Förvisso skulle inte nederländarna kunna omvandlas på detta sätt, men det *tjänar som illustration av den traditionella orientaliska despotismens exakta mönster* med moderna imperialister i toppen.

Engels hade hoppat över luckan mellan två till synes obesläktade samhällsformer: nederländarnas uppdaterade orientaliska despotism på Java (som var underställd en utländsk kapitalism) och den moderna bonapartistiska statssocialismen i sin bismarckska version, vars klassinnehåll diskuterades i kapitel 16.[20] Det de två hade gemensamt, bland en mängd skillnader, var statsmaktens självständiga roll gentemot civilsamhällets klasstruktur: det var det som förknippade Java med statssocialismen.

Precis som i Tyskland var det byråkratin på Java som verkställde denna självständiga roll.

Det är, med tanke på dagens antydningar att Marx var motvillig att erkänna att den orientaliska byråkratin existerade, ironiskt att Marx – såvitt jag har kunna avgöra – var den alla första författare som gjorde just det: använde det fortfarande nya begreppet *byråkrati* på den kinesiska statsapparaten (1858).§ Mer än idag hade själva användningen av ordet övertoner. Som vi har påpekat skrev

---

* Engels skrev till Bebel:
”Om du vill ha en modell för statssocialism, så ta *Java*. Här har den nederländska regeringen organiserat all produktion på ett tjusigt socialistisk sätt på basis av de gamla kommunistiska bykommunerna, och har tagit hand om försäljningen på ett så snyggt sätt, att det utöver omkring 100 miljoner mark i stipendier till tjänstemän och armén, tillfaller dem ytterligare en summa på ungefär 70 miljoner mark i nettointäkter varje år … I jämförelse med det är Bismarck faktiskt bara ett barn!” (Engels, ”Brev till Bebel”, 18 januari 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 109.)
Förklaringen till redaktör Kautsky var längre:
”Det vore utmärkt om någon ville göra sig besväret att analysera den nu grasserande statssocialismen genom att redogöra för förhållandena på *Java*, där man nu med stor iver praktiserar den. Allt material kan man hitta i … [Moneys bok]. Där kan man se hur holländarna på en grundval av gammal kommunalkommunism [*Gemeindekommunismus*] byggt upp ett produktionssystem [under statens beskydd] som skulle garantera befolkningen vad [den] ansåg vara tillfredsställande levnadsförhållanden. Resultat: folket hålls kvar på en nivå av primitiv enfald, och den holländska statskassan får ett tillskott på 70 miljoner om året (numera är det säkerligen ännu mer). Detta fall är högst intressant, och dess praktiska konsekvenser är uppenbara. Det visar att en primitiv kommunism [*Urkommunismus*] här liksom i Indien och Ryssland utgör den bästa och säkraste grunden för tyranni och utsugning (så länge den inte stimuleras av någon påverkan från den moderna kommunismen) och att förhållandena i ett modernt samhälle gör den till en skriande anakronism (som måste avskaffas eller [nästan helt kastas om]) fullt i klass med de ursprungliga kantonernas fristående sammanslutningar.” (Engels, ”*Brev till Kautsky*”, på marxists.org. [Översättning något reviderad mot engelska originalet, text inom hakparenteser, utom de tyska termerna – öa.])

20 Se i synnerhet avdelning 5, s 251.

§ Marx’ artikel från 1858 om den av britterna påtvingade opiumhandeln handlade om en av konsekvenserna för Kina: ”[K]orruptionen som åt sig in i den Himmelska byråkratins hjärta och förstörde den patriarkaliska strukturens bålverk.” (Marx, ”The Opium Trade”, *New York Tribune*, 25 september 1858, i Marx/Engels, *On Colonialism*, s

Marx om den kinesiska statens mycket väl synliga ämbetsmän ungefär lika ofta som han gjorde om den preussiska, och med ungefär samma arbetsdelning mellan begrepp som behandlade den högsta makten som en *Gesamteinheit* (kung, kejsare, krona, tron, monarki) och begrepp som syftade på statsapparatens inre. Och precis som i fallet Preussen utgick han från att alla visste att ”Den suveräna maktens *existens* … i själva verket [är] just dess *tjänstemän*, armé, administration, domare. Frånsett denna dess organ är den en skugga, ett påhitt av fantasin, [bara] ett namn.”[21]

Det är förvisso sant att det aldrig föll Marx in att lugna framtida marxologer om en fråga som ingen ännu ställde, eftersom hans osofistikerade tidsperiod inte hade några särskilda hämningar rörande föreställningen om en byråkratisk härskande makt. Under två sekel hade personer som skrev om Kina gång på gång rutinmässigt beskrivit uppfattningen att all makt låg i händerna på statsapparaten, vare sig man betraktade det som att kejsaren verkade genom sin vidsträckta administrativa apparat eller apparaten verkade med kejsaren i sin ledning. Ifråga om Ryssland hade det tagit Marquis de Custine[*] lång tid på sig för att dra slutsatsen att statsmakten låg i händerna på en *apparat* som i själva verket inte längre kontrollerades av tsaren, men den enda teori som Custine aldrig hyste var att makten låg i händerna på adeln eller någon annan besutten klass. Under Marx’ livstid hade det varit ett förbryllande påfund om någon hade hävdat att den härskande makten under den orientaliska despotismen låg i några *andra* händer än statsapparatens.

Det är nödvändigt med ännu en påminnelse, om bara som bakgrund: precis som med många andra ämnen var Marx’ politiska skrifter om Kina och Indien vanligtvis inriktade på aktuella frågor, som den brittiska politiken, upprorsrörelser och så vidare. Han fick aldrig tid att skriva sin planerade bok om staten, och inte heller sammanfattade han någonsin den politiska scenen i några vetenskapliga formuleringar. Han gjorde inte heller det med en lång lista av mycket viktigare tvistefrågor – tyvärr. Ingenstans frågade han, på ett utmärkt katekesliknande sätt, *Vilken är den härskande klassen under den absoluta monarkin?*, för att sedan skriva ned svaret till framtidens läroböcker. Tjogvis av marxologer har på ett lärt sätt skrivit om hans underlåtenhet att förkunna en kanonisk definition av klass.[§]

Faktum är att Marx tog för givet att alla och envar och hans eller hennes mamma visste vilka som härskade under den orientaliska despotismen. Det var en enkel och inte någon svår fråga. I *Kapitalet* var en av hans första anmärkningar om ”de gammalasiatiska, antika o.s.v. produktionssätten” denna: ”Dessa gamla samhälleliga produktionsorganismer är ojämförligt mycket enklare och lättare att genomskåda än den borgerliga, …”[22] I motsats till detta har Marx mer än nog förklarat att ”[d]et borgerliga samhället är den mest utvecklade och mångsidiga produktionsorganisationen i historien.”[23] På ekonomisk nivå förstod den enklaste bonde om sitt eget samhälle det som enkla professorer tvistar om angående vårt samhälle, nämligen att utsugning, tillägnande av merprodukten,

---

217; jmfr också s 218-219.) (Det förefaller som om det *inte* var kejsaren som var bålverk för detta politiska system.) Under sina ansträngningar att stävja opiumhandeln – ansträngningar som (poängterar Marx) bestämdes efter överläggningar bland ”kejsardömets alla höga ämbetsmän” – var den härskande makten oförmögen att kontrollera sina byråkratier. Bland andra intressanta inblickar i den kinesiska byråkratin i Marx’ artiklar finns mandarinernas roll för att bemöta Taipingrebellernas angrepp, som det går att läsa om i en intressant men försummad artikel med rubriken ”Kinesiska angelägenheter”. (Marx, ”Chinesisches”, Marx/Engels, *Werke*, band 15, s 514 ff.) Jag vill inte utesluta möjligheten att en eftersökning skulle kunna påvisa andra författare som har använt det nya ordet *byråkrati* på Kina tidigare än Marx.

21 Se kapitel 20, fotnot s 292.

* Marquis de Custines observationer beskrivs i Specialnot E.

§ Det återstod för Wittfogel att hävda att Marx’ påstådda förtegenhet om en härskande klass under den orientaliska despotismen ”var en märklig formulering för en man som vanligtvis var snabb att definiera samhällsklasser...” (Wittfogel, *Oriental Despotism, A comparative study of total power*, Yale University Press 1957, s 380.)

22 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

23 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

existerade och hur den gick till. *Enkelt och uppenbart*.

7. Den ”politiska beroendeställningen”

Allra viktigast är att det är vanligt att inte förstå betydelsen av Marx’ ihärdiga upprepande av vad som var *grundläggande* för analysen: det påstående som han om och om igen förde fram som nyckeln till allting, att detta orientaliska samhälle grundades på ”gemensam egendom”, det vill säga att *det inte existerade någon privatägande klass*. Först idag behöver vi förklara att det inte kunde ha funnits någon härskande klass grundad på privategendom, om inte samhällsscenen innehöll en enda kandidat till denna ärofyllda ställning. Det existerade förvisso privatägande element i detta samhälles porer, men de var inte några sådana kandidater. Det var därmed inget problem för Engels att – när han i intellektuellt samarbete med Marx skrev *Anti-Dühring*, det enda verk där de gjorde en mer eller mindre systematisk framställning av Marx’ idéer – tala om hur härskande element som *inte* baserade sig på privategendom smälte samman ”till en härskande klass”.[24]

I *Kapitalet* använde Marx en liknande term för skiktet av ekonomiska utsugare i det asiatiska produktionssättet: speciellt med syftning på de gamla bykommunsystemet, skrev han om de arbetare som inte var jordbrukare, att de

> arbetar … för överklassen [*den Grossen*], som inhöstar en del av jordbrukets merprodukt som tribut eller jordränta. En del av denna produkt förbrukas direkt av överklassen, …[25]

Die Grossen – de Stora, magnater eller aristokrater – är ett begrepp som används över hela världen för de som tillägnar sig merprodukten, och vars identitet vi känner till utifrån Marx’ förklaringar. Det kan påminna oss om hur Marx använde *storman* på ledaren för den skotska klanens officerare.[26] Senare använde Marx *rural magnates* (på engelska) när han talade om den jordägande aristokratin på den franska landsbygden.[27]

1881-1882 tog Engels till samma algebraiska begrepp *die Grossen* för att beskriva den feodala härskande klassens övergång ur de tyska samfund som hade smält samman under Roms invasioner och hade övergått till privat ägande av jorden. Men denna härskande klass under vardande uppstod inte bara ur jordägande.

> När det redan under och genom inbördeskrigen hade bildats början till en härskande klass av stormän [*Grossen*] och mäktiga, jordägare och tjänstemän och härförare, så köpte småfurstar deras bistånd med hjälp av donationer [av mark] .[28]

Således införlivades ”tjänstemän och härförare”, som ingick under bildandet av denna härskande klass, så småningom med jordägarna. Så var det under europeiska utvecklingen, men inte den asiatiska. I det asiatiska mönstret kunde de inte införlivas eftersom det inte uppstod någon jordägande klass.

I en positiv sammanfattning i *Kapitalet* av Richard Jones’ analys av det indiska systemet använder Marx ”*de Stora*” [på svenska översatt till ”överklass”, se ovan – öa] om de härskande magnater som fick tribut eller arrende (de typiska intäkterna under den orientaliska despotismen). I sina ekonomiska anteckningsböcker hade Marx mängder av noter om och utdrag från Jones angående bland annat denna punkt. Dessa noter visar hur Jones bara talar om ”härskaren” som den som kontrollerar

24 Se kapitel 22, s 336.
25 Marx, *Kapitalet, första bandet*.
26 Se kapitel 21, s 316.
27 Marx, ”The Civil War in France, First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 165-166.
28 Engels, *Frankertiden*, på marxists.org.

de jordlösa arbetarnas allmänna arbetsfond.[29] Det var Marx som introducerade *de Stora*. I en annan bok talade Jones i förbigående om ”staten och dess härförare” som mottagare och fördelare av denna fond, och Marx citerar detta stycke i sitt verk.[30]

Allra intressantast är ett uttalande som finns i Marx’ slutsats från Jones’ material om jordräntans historia:

> I alla tidigare former framstår jordägaren, inte kapitalisten, såsom den som tillägnar sig främmande *surplus labour* [merarbete]. *Jordräntan* … framträder historiskt såsom den allmänna formen för *surplus labour* (så t.ex. ännu i dag i mycket stor skala hos de asiatiska folken), såsom det labour som skall uträttas utan vederlag. Här är tillägnandet av detta surplus labour inte, som hos kapitalet, förmedlat genom byte, utan dess grundval är våldsmakten hos en del av samhället över den andra (följaktligen också direkt slaveri, livegenskap eller politisk beroendeställning).[31]

”Våldsmakten hos en del av samhället över den andra”, som utgör basen för att tillägna sig producentens merarbete ”i mycket stor skala hos de asiatiska folken”: vad annat kunde detta betyda för Marx än en bild av staten i samhällsekonomiska termer?

Det följs omedelbart av en lista med tre produktionssätt som är exempel på olika former av föregående mönster. Två av dessa tre är välkända: direkt slaveri och livegenskap, som vi vet att Marx uteslöt som beskrivning av det förhärskande asiatiska produktionssättet. Den asiatiska formen betecknas som politisk beroendeställning (*politisches Abhängigkeitsverhältnis*). Det är *inte* en benämning på detta produktionssätts politiska överbyggnad: det är ordet för själva produktionssättets centrala förhållande.

Vad är politisk beroendeställning som ställs jämsides med slaveri och livegenskap? Varför är det ett *politiskt* beroendeförhållande? På grund av de speciella kännetecknen hos detta produktionssätt som förklarades i förra avdelningen:[32] producentens direkta beroende av den politiska makten. Det är den politiska makten som är den *samhällsekonomiska* utsugaren, den del av samhället som utövar sin tvångsmakt över den andra.

När statsapparaten ses som en härskande ”del av samhället” tjänar det inget till att tro att en sorts krönt huvud är hela innehållet i den. Om Marx längre fram anmärker att huvuddelen av merarbetet och merprodukten i de förkapitalistiska produktionssätten går till ”jordägaren (i Asien staten)”[33]så är det lika oärligt att anse att han i det första fallet menar en enda jordägare som att han bara känner till en person i det andra.*

Låt oss ställa detta stycke jämte det tidigare citerade stycke där samma tre produktionssätt räknades upp i sina dubbla aspekter:

> Vid slavförhållande, livegenskapsförhållande, tributförhållande (såvida primitiva samfälligheter betraktas) är det slavägaren, feodalherren eller den tributmottagande staten, som är produktens ägare, alltså försäljare.[34]

---

29 Marx, *Theories on Surplus Value*, band 3, s 416.

30 *Ibid*, s 435.

31 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org. [Delar av ovanstående översatt till svenska – öa.]

32 Se sid 339, (punkt 3).

33 Marx, *Teorier om mervärdet*.

* En liknande anmärkning finns i *Kapitalet* under ”produkträntan”, där Marx återigen diskuterar kännetecken som är gemensamma för förkapitalistiska samhällen. Även där arbetsränta ersätts av produkträntа, skriver han, beledsagas den ofta av kvarlevor av tidigare former (jordränta betald med tvångsarbete), ”vare sig jordherren är en privatperson eller staten”. Produkträntа som form är ”helt ägnad att bilda grundvalen för stationära samhällstillstånd sådana som vi ser t.ex. i Asien”. (Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.)

34 Citeras ovan, avdelning 3, s 338.

Den tredubbla uppdelningen är identisk, ty tributförhållandet är samma sak som den politiska beroendeställningen. Den är *politisk* eftersom det är den tributmottagande *staten* som äger både arbetsprodukterna och själva jorden, det vill säga både äger den ekonomiska infrastrukturen och styr den politiska strukturen, och smälter alltså i den sortens samhälle samman ekonomi och politik. Det är denna sammansmältning som gör det politiska beroendeförhållandet centralt för detta produktionssätt.

Hur viktig benämningen *politisk* beroendeställning är för den asiatiska produktionssättet går bättre att bedöma om vi bekantar oss med den roll som det grundläggande begreppet *beroendeförhållanden* (*Abhängigkeitsverhältnisse*) spelar i Marx' tänkande. Marx utvecklade det i anteckningsböckerna *Grundrisse*. *Kapitalet* återspeglar resultatet.

Det är välkänt att Marx periodiserar historien som produktionssätt som är karakteristiska för de olika samhällena. I sina anteckningsböcker föreslår Marx en likartad periodisering av historien som beroendeförhållanden som är karakteristiska för de tre stora samhällsstadierna. I detta avseende blir *alla* förkapitalistiska samhällen det första stadiet, kapitalismen utgör ett andra stadium, och det framtida socialistiska samhället kommer att bli det tredje stadiet. Ett intressant drag hos denna översiktliga syn är att alla förkapitalistiska former inordnas under en enda rubrik: deras gemensamma innehåll och gemensamma grundval kallas ”*personliga* beroendeförhållanden”.

Här följer en resumé av Marx' framställning som följer hans språkbruk ganska nära, med förklaringar tillagda:

- Att alla står i ömsesidigt beroendeförhållande till alla andra under produktionen kännetecknar alla samhällen och är alltid sant, men detta ”producenternas totala beroende av varandra” kan organiseras på olika sätt. I det moderna borgerliga samhället, där alla produkter och verksamheter har en tendens att bli bytesvärden (varor), åstadkoms detta nödvändiga beroendeförhållande i produktionen för första gången med *sociala* band, inte personliga.
- Dessa sociala band, den sammanbindande kraft som får personer att arbeta i samförstånd, utgörs av ett borgerligt bytesvärde (varurelationer, produktion för marknaden) och förtingligas som pengar. Den enskilde producenten möter således det sociala band som förkroppsligar produktionens sociala karaktär som något för honom främmande *som har blivit ett ting* (i detta fall pengar), inte bara ett förhållande.
- Men under de förkapitalistiska samhällena hade pengar (när de existerade) inte alls denna samhälleliga makt. Det kunde inte vara, och var inte, detta *ting* som var det sociala band som fick till stånd det nödvändiga beroendeförhållandet inom produktionen. Istället verkställdes denna funktion – funktionen att knyta samman individer för produktionen – av *gemenskapens makt* över individen, vare sig det var den gamla patriarkala gemenskapen, det antika klassiska samhällets, eller det feodala och gillesystemets gemenskap.
- Idag, i det borgerliga samhället, har tingen – det sociala band som befinner sig utanför individen – en opersonlig makt över honom. I ett samhälle där inga *ting* har denna sociala makt måste samma jobb utföras av folk, det vill säga av personliga relationer. Således skriver Marx:

  > Varje individ besitter [idag] samhällelig makt i form av ting [pengar]. Beröva tinget denna samhälleliga makt, och ni måste sätta [vissa] personer att behärska [de andra] personerna. Personliga avhängighetsförhållanden (till en början rent naturliga) är den första samhällsformen, i vilken den mänskliga produktiviteten endast utvecklats [om än] i liten utsträckning och på isolerade avsnitt. Den andra huvudformen är personlig oavhängighet grundad på *saklig* avhängighet. Först här utvecklar sig ett system av allmän samhällelig näringsomsättning, av universella rela-

> tioner, allsidiga behov och universell [samhällelig] förmåga. Det tredje stadiet är fri individualitet, grundad på individernas universella utveckling och underordningen av deras gemensamma, samhälleliga produktivitet. Det andra stadiet skapar betingelserna för det tredje,...[35]

Eller sammanfattat: (1) Samhällen grundade på personliga beroendeförhållanden. (2) Det samhälle, kapitalism, där de personliga banden i beroendeförhållandet ersätts av ett samhälleligt band, främmande för och utanför individens personliga förhållanden. Det sammanfattas som ”personlig oavhängighet grundad på *saklig* avhängighet”. (3) Ett framtida ersättande av alla beroendeförhållanden med ”fri individualitet”.

Detta ger ramarna för att förstå Marx’ behandling av den asiatiska formen. Det förkapitalistiska stadiets samtliga samhällsformer grundas på ett eller annat sätt på *personliga* beroendeförhållanden, men i den asiatiska formen är dessa personliga beroendeförhållanden *politiska*, det vill säga den sammanhållande kraften inom produktionen är förhållandet till staten. Det är därför Marx kan skriva ”direkt slaveri, livegenskap eller politisk beroendeställning” som en snabb uppräkning av de förkapitalistiska samhällena. Under alla tre utövas den makt som genomdriver beroendeförhållandet inom produktionen av ”personer över personer”. Under slaveriet utövas den av vissa personer som kallas slavägare, under livegenskapen utövas den av vissa personer som kallas feodalherrar, under den politiska beroendeställningen utövas den av vissa personer som kallas staten.

8. Teokrater och präststyre

Innan vi kommer till det stycke i *Kapitalet* där detta politiska beroendeförhållande utvecklas något mer systematiskt om än kortfattat, så är det värt att notera ett ställe där det uppträder i förbigående.

När Marx diskuterar hur den ”enkla samverkans effekt visar sig i väldig skala” i arbetet, anför han ett stycke från Jones om de enorma byggnader som de orientaliska staterna reste med hjälp av sitt överskott och en slösaktig användning av människomassornas arbete. Jones anmärker, att det som gör detta möjligt är ”koncentrationen på en eller några få händer av de inkomster, varav arbetarna lever”. Det låter inte som om han är medveten om en härskande klass, men i samma stycke (fortfarande som det citeras av Marx) hade han också anmärkt om den egyptiska matproduktionen: ”monarkens och prästerskapets uteslutande bestämmanderätt över livsmedelsöverskottet satte dem i stånd att bygga … mäktiga monument...”[36] I Egypten är han medveten om prästerskapet som ett samhällselement som en väsentlig del av statsstrukturen.

Marx lägger sedan till sin kommentar:

> Denna makt, som asiatiska och egyptiska kungar eller etruskiska teokrater hade, har i det moderna samhället överflyttats på kapitalisten, antingen han nu uppträder som enskild kapitalist eller, såsom i aktiebolagen, som kombinerad kapitalist.[37]

Hänvisningen till de etruskiska teokraterna finns inte hos Jones, som diskuterade orientaliska stater. Det etruskiska samhället är förstås ett dunkelt ämne, nu såväl som då. Men oavsett vad Marx menade med etruskiska teokrater – förmodligen antingen tidiga prästkungar eller den senare aristokratin som lade sig till med religiösa straffpåföljder (som Marx på andra ställen kallade ”etruskiska präst-aristokrater”)[38] – så pekade ordbruket på en klass eller klassliknande formation. Dessutom anses makten att förfoga över det samhälleliga överskottet – den grundläggande samhällsekonomiska

35 Marx, *Grunddragen*.
36 Marx, *Kapitalet, första bandet*. Stycket från Jones finns i hans *Literary Remains*, s 451-452.
37 *Ibid*.
38 Marx, *Grundrisse*, s 337; jmfr också *Grunddragen*.

makten i alla samhällen – tillhöra de asiatiska härskarna i samma mening som den etruskiska härskande klassen och den moderna kapitalistiska härskande klassen.

Hänvisningen till de etruskiska teokraterna som en härskande klass har nästan sin motsvarighet i en lika tillfällig hänvisning som Marx gör till Egypten, som, även om den härrör ur samma historiska källor, är avsevärt mer exakt än Jones' ”monark och prästerskap”. Marx skriver: ”Nödvändigheten att beräkna perioderna för Nilens nivåförändringar skapade den egyptiska astronomin och därmed prästernas [på engelska ”priest caste” alltså prästkast – öa] herravälde såsom ledare [*Leiterin*] av jordbruket.”[39] Typiskt nog ställer inte Marx frågan *Vilken är den härskande klassen i Egypten?*, utan förklarar något annat, och själva formuleringarna visar det han tar för givet.[*] ”Prästkastens” kontroll över den teknologi som var avgörande för produktionsförhållandena innebar att de inte kontrollerade det ekonomiska livet med hjälp av privat ägande utan istället genom sin kontroll över statsapparaten – en *politisk* kontroll som utövades med hjälp av religiösa straffpåföljder likt de etruskiska teokraterna. Det som upprättades var ett i grunden annorlunda politiskt beroendeförhållande än under det direkta slaveriet eller livegenskapen, som Marx hade förklarat. (Huruvida och när slaveri *också* existerade inom ramen för detta system, som i Indien, är en helt annan fråga.)

9. Samhällets och statens ”innersta hemlighet”

Det är i avdelningen om ”Arbetsränta” i *Kapitalets* tredje band som Marx kommer allra närmast en direkt diskussion om det politiska beroendeförhållandet. Den börjar med arbetsränta under livegenskapen (jordränta i form av obetalt arbete på feodalherrens gods). Marx generaliserar sedan, att i alla samhällsformer där den direkta producenten inte äger sin jord utan bara är dess ”innehavare”,

> [måste] egendomsförhållandena samtidigt … uppträda som ett omedelbart förhållande mellan herre och dräng [eller härskare och behärskade], den direkte producenten alltså som ofri; en ofrihet som kan förekomma i allt svagare nyanser från livegenskap med dagsverksarbete till enbart tributskyldighet [*Tributpflichtigkeit*].[40]

Det sistnämnda är som vi vet det asiatiska produktionssättets centrala kännetecken, eller bättre ett centralt kännetecken hos det tributbetalande produktionssätt som grundar sig på bykommunen. De direkta producenterna odlar och utför sitt hantverk självständigt.

> Denna självständighet upphäves inte genom att som i Indien dessa småbrukare sinsemellan bildar en mer eller mindre organisk produktionssamfällighet, då det här bara gäller självständigheten i förhållandet till den nominella jordägaren. Under dessa betingelser kan merarbetet för den nominella jordägarens räkning bara avpressas dem genom utomekonomiskt tvång, vilken form detta än må anta.

Man bör komma ihåg att den normala formen för påtryckningar på arbetaren under kapitalismen är *ekonomiskt* tvång, som inte förmedlas direkt via staten. I grund och botten gäller samma sak för

---

39 Marx, *Kapitalet, första bandet*, fotnot.

* Lika typiskt är att Wittfogel avfärdar detta stycke med en avledande manöver. Utöver att invända att Marx skriver kast och inte klass, så förkastar han det eftersom Marx använder ”en ytterst märklig bestämmande faktor för ekonomisk makt”, nämligen ”att göra astronomi till grundval för ekonomiskt ledarskap” istället för ”kontroll över produktionsmedlen”. (Wittfogel, *Oriental Despotism.*…, s 382.) Men astronomi började inte som en intellektuell sysselsättning bland professorer. Marx' poäng är just att den *teknologi* det handlade om (astronomi) var en ekonomisk nödvändighet (ett produktionsförhållande) som var central för ”kontrollen över produktionsmedlen”. Vidare: om denna orimliga invändning verkligen var berättigad, så skulle det betyda att Marx gjorde avsteg från sin egen teori för att utse ett *icke privatägande* skikt som det egyptiska samhällets härskande kraft. Ett ytterst märkligt yrkande från en man som är ”förlamad” av skräck för just en sådan slutsats!

40 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*.

livegenskapen, som normalt handlade om ett *ömsesidigt* beroendeförhållande – den som brukade jorden direkt fick skydd och andra tjänster från sin herre. Men slaveriet handlade om icke ekonomiskt våld (tvång med åtminstone indirekt våld). I nästa mening gör Marx därför åtskillnaden: ”Det skiljer sig från slav- eller plantageekonomin genom att slaven arbetar med främmande produktionsbetingelser och inte självständigt.” Han fortsätter sedan till bykommunen: ”Här kräves alltså ett personligt beroendeförhållande, personlig ofrihet, även om graden kan variera, och bundenhet vid jorden som ett tillbehör till denna, livegenskap i egentlig mening.” Detta kännetecken gäller både förhållandena under livegenskapen och tributförhållandet. Nästa mening begränsar det:

> Är det inte privata jordägare utan som i Asien staten, som direkt uppträder som jordägare och samtidigt suverän gentemot producenten, så sammanfaller jordränta och skatt, eller det existerar snarare ingen skatteform som kan skiljas från denna form av jordränta.

För att formulera om det: om staten är både ekonomiskt och politiskt överordnad de direkta producenterna, då samlas jordränta och skatter i ett enda paket (tribut i detta fall), och det är denna sammanlagda uttaxering som är källan till det samhälleliga överskott som härskarna ackumulerar. Marx fortsätter:

> Under dessa omständigheter behöver beroendeförhållandet* varken politiskt eller ekonomiskt ha någon hårdare form än den som är gemensam för alla undersåtar inom denna stat. Här är staten den högsta jordägaren. Suveräniteten är här den i nationell skala koncentrerade jordäganderätten. Men i stället existerar inte heller någon privat jordäganderätt fastän såväl privat som samhällelig besittning och nyttjande av jorden förekommer.[41]

I detta system är ”suveränitet”, det vill säga politiskt styre, ”koncentrerad jordäganderätt”, skriver Marx. Detta är inte bara ännu en form av aforismen att politik är koncentrerad ekonomi, som bara pekar på ett förhållande mellan de två. Det vi har här är en identitet, en sammansmältning. Här är inte staten jordägarnas verkställande utskott: ”Här är staten den högsta jordägaren.”

Passar denna uppfattning på något sätt inte med Marx teori om staten? Som om för att redan på förhand besvara detta, till och med på bekostnad av en störande utvikning,§ får vi här det mest övergripande uttalandet i *Kapitalet* om de samhällsekonomiska grundvalarna till statens karaktär. I linje med sammanhanget är formuleringen *inte* klassbetonad – som bara ger en förmedlande förklaring – utan *avser* istället *det som också definierar en klass*. Denna grundläggande bestämmande faktor är ”förhållandet mellan härskare och behärskade” som härrör ur ”den specifika ekonomiska form, i vilken de direkta producenternas merarbete pumpas ut”.

> Den specifika ekonomiska form, i vilken de direkta producenternas merarbete pumpas ut, bestämmer hur den relation mellan herre och dräng är som växer fram direkt ur själva produktionen och i sin tur återverkar bestämmande på denna. Men hela utformningen av den ekonomiska samfällighet som växer fram ur själva produktionsförhållandena grundar sig på denna relation och därmed är också dess specifika politiska gestalt given. Det är alltid det direkta förhållandet mellan produktionsbetingelsernas ägare och de verkliga producenterna – ett förhållande vars tillfälliga form alltid på ett naturligt sätt motsvaras av arbetsmetoderna och därmed den samhälleliga produktiviteten på ett visst utvecklingsstadium – som avslöjar den innersta hemligheten, den förborgade grundvalen för hela samhällsbyggnaden och därmed också den

* Detta centrala begrepp (*Abhängigkeitsverhältnis*) har försvunnit från existerande engelska översättningar. Inte riktigt lika illa är det faktum att den engelska översättningen av *Kapitalets* första band, där Marx anmärker att det asiatiska produktionssättet grundar sig på ”direkta förhållanden mellan härskare och styrda”, har blandat ihop detta till ”direkta underkastelseförhållanden” [i svenska versionen ”direkta maktförhållanden” – öa].

41 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*.

§ Ordningen bestämdes möjligen av Engels’ redigering. För att avgöra det måste vi kontrollera de ursprungliga manuskripten.

> motsvarande politiska formen för förhållandet mellan härskare och behärskade, kort sagt, den vid varje tillfälle existerande specifika statsformen.[42]

Dessa tre meningar[*] är Marx' mest koncentrerade yttrande om förhållandet mellan sin teori om staten och teori om samhällets struktur och samhällsförändringar, anpassade i ordalag som gick att tillämpa på alla klassamhällen utan undantag. Om man måste välja ett enda uttalande från Marx' skrifter som innehåller den viktigaste delen av fröet till hans teoretiska arbete, så skulle det vara detta.

42 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*.

* En fjärde mening fullbordar stycket:
"Detta hindrar inte att samma ekonomiska bas – till huvudbetingelserna densamma – genom otaliga, olika empiriska omständigheter, naturbetingelser, rasförhållanden, utifrån kommande historiska inflytelser o.s.v., kan uppvisa oändliga variationer och graderingar, som man bara kan förstå genom att analysera dessa empiriskt givna omständigheter." (*Ibid*.)
Detta var en varning till kommande generationer av marxologer som i all oändlighet skulle upprepa att Marx begränsade all historia till en unilinjär, enfaktors-, onyanserad likformighet. "*Hur länge skall du tala så där? Dina ord är en vinande vind.*", sa Bildad från Shuach i ett land i öster.

Kapitel 23 Den ryska tsarismen: stat och byråkrati

Nu kan vi ta upp Marx' åsikter om karaktären på den ryska tsaristiska politiska överbyggnaden och slutligen komma fram till en redovisning av hans övergripande teori om staten.

Fallet med den ryska staten har redan nämnts i anknytning till den orientaliska despotismen. Exakt på vilket sätt var de förknippade? Genom själva sin natur var anknytningen inte alls exakt. För Marx och alla andra var Ryssland ett ”hälftenland”: till hälften asiatiskt, till hälften västerländskt, till hälften bysantinskt, till hälften mongoliskt. Även om alla länder har olika inflytanden, så var Ryssland av uppenbara historiska skäl ett extremt fall, och dessutom förändrades frågan om vad som var eller var på väg att bli dess förhärskande utvecklingsinriktning redan när Marx och Engels funderade på den under sin livstid. Utmaningen var att reda ut de olika samverkande faktorerna, utvärdera deras förhållande till varandra vid varje given tidpunkt, och bedöma åt vilket håll och hur fort de förändrades.

Det finns givetvis ett stort antal frågor om Rysslands historia, men för våra nuvarande syften är vi intresserade av Marx' uppfattning om statsmaktens karaktär.

1. Den asiatiska sidan

De ekonomiska former som den ryska staten omfattade var lika varierande som landets historiska influenser. Ett brev från Engels till en rysk socialist 1885 sammanfattar en viktig aspekt:

> När läget är så spänt, när de revolutionära elementen förstärkts i så hög grad, när de ekonomiska villkoren för folkflertalet inom denna väldiga nation för var dag blir allt mera outhärdliga, när den samhälleliga utvecklingens alla stadier finns representerade – från den primitivaste bygemenskap till den modernaste storfinans och industri i väldig skala, då tycks det mig som om Ert 1789 snart kan komma att följas av ett 1793,...[1]

Vi vill inte koncentrera oss på den kommande ryska revolutionens karaktär, som förebådas här och på andra ställen hos Marx och Engels,[*] utan på detta samhälles särdrag där ”den samhälleliga utvecklingens alla stadier finns representerade”: ett levande museum av förkapitalistiska ekonomiska former jämte de senaste kapitalistiska bildningarna – den ryska utvecklingens ”kombinerade” karaktär. De två ytterligheter på denna skala som Engels nämner, representerade olika drag: å ena sidan den fortfarande primitiva bygemenskapen [bykommunen] (*obsjtjina, mir*), och å den andra de moderna industrianläggningarna i de stora städerna. Trots att livegenskapen formellt hade avskaffats 1861 fanns däremellan överlevande feodala former, representerade av aristokratins privilegier.

Vem härskade i detta potpurri? Vilken klass utövade statsmakten? Denna nu vanliga fråga förutsätter att *en* klass utövade statsmakten: ett antagande som saknar skuggan av berättigande inom ramen för Marx' uppfattningar. Hursomhelst är det inte så den ryska verkligheten såg ut för Marx. Även om staten som alltid hade ett samband med den samhällsekonomiska infrastrukturens intressen, så fungerade den inte som verktyg för bara en av civilsamhällets klasser. Som vi har sett i fallet med bonapartismen i väst, innebär det att vi har att göra med en stat som kännetecknas av en hög grad av autonomi.

Den asiatiska delen i detta ”hälftenland” representerades socialt av den bygemenskapens ekonomi

1 Engels, ”*Brev till V Zasulitj*”, på marxists.org.

* Marx' och Engels' uppfattning om den kommande ryska revolutionen sparas till ett annat band. I stycket ovan står 1789 för den borgerligt demokratiska revolutionen, och 1793 var höjdpunkten för den proletära vänsterns dominans under den franska revolutionen, då den gick utöver revolutionens borgerliga begränsningar.

som majoriteten av bönderna fortfarande levde i. När Marx hittade bevis hos Maurer för att den ryska bykommunen (som narodnikerna, eller populisterna, yvades över som en rysk egenart) hade uppstått i Asien och på andra ställen i Europa, kommenterade han: ”För ryssarna försvinner emellertid också de sista spåren av originalitet, … Vad som återstår dem, är att de ännu sitter fast i former, som deras grannar sedan länge frigjort sig ifrån.”[2] Senare samma år specificerade Marx vidare:

> Hela saken [den ryska gemenskapen] är *ner i minsta detalj* helt identisk med *den primitiva tyska gemenskapen*. Det som måste tilläggas i fallet med ryssarna (och det finns också i en del av *den indiska gemenskapen*, inte bara i Punjab utan också i söder) är (1) kommunledningens *odemokratiska* och *patriarkala* natur, och (2) det *kollektiva ansvaret* för skatter till staten, etc. Från den andra punkten följer att ju flitigare den ryske bonden är, desto mer sugs han ut å statens vägnar, inte bara med skatter utan också för att tillhandahålla jordbruksprodukter, hästar etc. under de ständiga trupprörelserna, åt regeringskurirer, etc. Hela denna hög av smörja är på väg att rasa samman.[3]

I ett annat sammanhang har vi också sett en del av Engels hänvisningar till banden mellan den ryska gemenskapen och den orientaliska despotismen.[4]

Detta ger den ekonomiska grunden till Marx’ (och andras) syn på Rysslands asiatiska arv: bygemenskapens ekonomi utgör ”den asiatiska produktionens ekonomiska grundval” i Ryssland.[*] På ett annat ställe förknippade Marx de ”de ryska böndernas gemensamma egendoms” institutioner med deras ”asiatiska barbari”, och samma asiatiska barbari betraktades också som ett övergripande kännetecken hos den ryska makten i förhållande till Europa. Marx och Engels var i själva verket frikostiga med karakteriseringar av den ryska makten som asiatisk, ”halvt asiatisk i sina förhållanden, seder, traditioner och institutioner”, ”halvt östlig” (medan Kina var ”helt östlig”), en ”bysantinsk ättling” vad gällde religion och civilisation, mongoliskt tatarisk speciellt inom aristokratin.[5]

Kort sagt syftade den ryska strukturens ”orientaliskt despotiska” sida på det symbiotiska förhållandet mellan å ena sidan den gamla bygemenskapens fristående ”lokaliserade mikrokosmos” där bönderna bodde, och å den andra den diktatoriskt centraliserade despotismen i toppen.

2. Revolution uppifrån

Men denna asiatiska sida representerade det förflutna, som fortfarande påverkade Rysslands utveckling. Den europeiska sidan, eller den sida som tittade mot Europa, berodde på landets ekonomiska modernisering som hade genomförts för att det skulle hålla sig kvar som en makt bland de andra stormakterna.

På den sidan liknade den ryska staten de absoluta monarkierna i väst snarare än den orientaliska despotismen. I kapitel 19 såg vi, att oavsett hur stor sympati de absoluta monarkierna i början hade för feodalsystemet, så tvingades de uppmuntra en utveckling av den kapitalistiska handeln och

2 Marx, ”*Brev till Engels*”, 14 mars 1868, på marxists.org; citeras också ovan, kapitel 21, s 331. Angående narodnikernas skryt, se t ex Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

3 Marx, ”Brev till Engels”, 7 november 1868, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 217.

4 Se kapitel 22, s 341-342.

* Denna anmärkning i *Kapitalet* (Marx, *Kapitalet, tredje bandet*.) syftar på effekterna på den ryska handeln, och syftar utan tvekan inte bara på den ”asiatiska produktionen” i Ryssland själv, utan också på den ”angränsande asiatiska [marknaden]” (enligt Engels’ tillagda fotnot).

5 Marx, ”Polens europeiska uppdrag”, tal vid ett möte i London 1867, på franska i *Le Socialisme* 15 mars 1908, s 4, 5; Engels, ”The Turkish Question”, *New York Tribune* 19 april 1853; Marx, ”The War Question”, *New York Tribune*, 5 augusti 1853; Marx, ”Financial Failure of Government”, *New York Tribune*, 12 augusti 1853; Marx, ”Brev till Kugelmann”, 17 februari 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 650; Marx, *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century*, London : Free Press 1899, s 111, 121, 125, 126.

industrin, det vill säga stimulera tillväxten av den nya klass som skulle komma att krossa dem. Det var lätt att förstå i England och Frankrike *innan* de första borgerliga revolutionerna, när feodalmakten bara betraktade borgarklassen som förmögna personer som skulle utnyttjas eller som kor som skulle släppas ut på bete för att senare mjölkas. Men inte ens på 1800-talet, när Europa redan var delvis borgerligt och delvis förborgerligt, skrämde misstanken om att de kanske grävde sin egen grav de gamla regimerna från att slå in på denna väg. Tvärtom intensifierade de kvarvarande absolutismerna sina ansträngningar att *förborgerliga sina egna samhällen* samtidigt som de höll hårt i tyglarna till statsmakten. De accepterade ett förborgerligande av samhället (en utveckling av den kapitalistiska industrin och så vidare) som något nödvändigt och oundvikligt, och började genomföra denna revolutionering av samhället under den absolutistiska statsmaktens beskydd just för att undvika att få se den genomföras under en borgerlig statsmakt, det vill säga för att undvika en revolution underifrån. Detta var vad Marx kallade revolutionen uppifrån, som kännetecknade Bismarcks regim.

> … sedan kom den nya period [skrev Engels] där Tyskland visade vägen, en period av revolutioner uppifrån … Ryssland deltog i denna allmänna rörelse.[6]

Ryssland var till och med utsatt för hårdare press än Tyskland, ty det ryska samhället var mycket omodernt, staten var ytterst enväldig (autonom), aristokratin var enormt uråldrig, den liberala borgarklassen var fruktansvärt ryggradslös och bönderna var mycket förbittrade och bångstyriga. Klyftan mellan staten och civilsamhället var störst i Europa. Det innebar: en samhällsordning på väg att dö och en statsmakt som var extremt autonomiserad.

Detta förlopp utvecklades under tryck från olika håll. Som Marx skrev i ett lite annorlunda sammanhang, ”Ryssland existerar i en modern historisk miljö, det är samtida med en överlägsen kultur, det är knutet till en världsmarknad där den kapitalistiska produktionen är förhärskande”.[7] Den form i vilken denna bestämmande faktor visade sig allra tydligast var som så ofta när det gällde militär makt, med kriget som domstol. De ryska adelsmännen var (i sina egna ögon) inte bara fattighjon jämfört med sina kapitalistiska rikemän i väst, de talade inte bara vanemässigt franska istället för ryska för att förknippas till en högre kultur, utan Ryssland höll också på att rasa till en tredje rangens makt, vilket Krimkriget visade. Fem år efter fredsfördraget i Paris kom de ryska livegna böndernas ”befrielse”som ett steg mot modernisering. Som Engels skrev till en rysk korrespondent 1892:

> Från det ögonblick krigföring blev en gren inom storindustrin (pansarfartyg, räfflade kanoner, snabbskjutande repeterkanoner, repetergevär, stålmantlade kulor, rökfritt krut, etc.), blev *storindustrin*, förutan vilken alla dessa saker inte kan tillverkas, en politisk nödvändighet.

En politisk nödvändighet: det vill säga, *statens* intressen krävde att landet moderniserades ekonomiskt. Engels brev fortsatte:

> Det går inte att få alla dessa saker utan en högt utvecklad metalltillverkning. Och denna tillverkning går inte att få utan en motsvarande utveckling inom tillverkningens alla branscher, i synnerhet textilbranschen.
> Jag håller helt med dig om att inledningen av denna nya industriella era i ert land kan slås fast till omkring 1861. Det amerikanska [inbördes]kriget visade att ett land med primitiva produktionsformer för en hopplös kamp mot länder med modern produktion. Det ryska folket förstod detta mycket väl. Härav deras övergång till moderna former, en övergång som blev oåterkallelig i och med frigörelselagen 1861….

6 Engels. ”Afterword, ’On Socialist Relations in Russia’”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 408.
7 Marx, ”Brev till Zasulitj”, andra utkastet, Marx/Engels, *Archiv…*, s 332.

> En annan sak är säker: om Ryssland efter Krimkriget krävde en egen storindustri så kunde hon bara få den i en form: den *kapitalistiska* formen.[8]

Den generellt låga kulturella nivån innebar att Ryssland, precis som Österrike, ”saknar en till antalet tillräckligt stor utbildad klass, som är det enda som kan tillhandahålla ett tillräckligt antal kunniga officerare för en så stor armé”, härav de ryska missödena under kriget med Turkiet 1878.[9] Under striderna med Turkiet förklarade Engels för Marx varför ingendera sidan kunde föra ett modernt krig:

> Turkarnas orörlighet beror huvudsakligen på en bristfällig försörjningsorganisation. Det verkar omöjligt för varenda barbar eller halv barbar att få en armé som inte bara är lämpad för strid, utan också för fri rörlighet. Deras armé är med stor möda organiserad för att likna en modern armé (för strid), men måste förflytta sig med hjälp av anordningar som en gammaldags barbarisk armé. Det införs moderna vapen, men ammunitionen till dem lämnas att sköta sig själv. Brigader, divisioner och armékårer organiseras och ställs upp i enlighet med den moderna strategins regler, men de glömmer att de sedan inte kan söka efter sitt eget uppehälle som en hord janitsjarer, spahier eller nomader. Detta syns redan ännu mer hos ryssarna än hos turkarna….[10]

Resultatet? I en artikel till ett uppslagsverk, ”Infanteri”, jämförde Engels situationen för Ryssland med byråkratiseringen av den bysantinska armén. I Bysans

> fulländades den hierarkiska och administrativa organiseringen av trupperna till ett nästan perfekt byråkratiskt tillstånd, men med det resultat vi nu ser i Ryssland: en perfekt organisering av förskingring och bedrägeri på statens bekostnad, med arméer som kostar enorma summor och delvis bara existerar på papper.[11]

Den ryska statsmakten genomförde en ”social revolution” – revolutionen uppifrån. Så sammanfattade Engels det från 1890 års perspektiv:

> Rysslands inre utveckling sedan 1856 har främjats av regeringen själv, och den har gjort sitt jobb. Den sociala revolutionen har tagit jättekliv. För varje dag blir Ryssland alltmer västerländskt. Modern tillverkning, ånga, järnvägar, omvandling av all betalning in natura till betalning med pengar, utvecklas allt snabbare, och med detta ett sönderfall av samhällets gamla grundvalar. Men i samma mån utvecklas det despotiska tsardömets oförenlighet med det nya samhälle som håller på att bildas…. Revolutionen som 1848 stannade vid den polska gränsen knackar nu på dörren till Ryssland….[12]

Ryssland, hävdade Engels, kunde inte ha ”klarat sig i världen” utan industrialisering. ”Ett land med 100 miljoner invånare som spelar en viktig roll i världhistorien kunde under nuvarande ekonomiska och industriella förhållanden inte ha fortsatt i det tillstånd som Ryssland befann sig i fram till Krimkriget.” Den ”inhemska patriarkala industrin” skulle ha krossats av västs billiga varor, och Ryssland skulle ha slutat som ”Indien, ett land som är ekonomiskt underställt den stora centrala Verkstaden, England”, det vill säga med ett halvkolonialt status.[13]

---

8 Engels, ”Brev till Danielson”, 22 september 1892, i Marx/Engels, *Correspondence 1846-1895*, New York: International Publishers 1935, s 498-499.
9 Engels, ”Brev till Faerber”, 22 oktober 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 375.
10 Engels, ”Brev till Marx”, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 73-74.
11 Engels, ”Infantry”, Marx/Engels, *Articles in the New American Encyclopaedia*, s 180.
12 Engels, ”The Foreign Policy of Russian Czarism”, *Time*, London, maj 1890, s 540.
13 Engels, ”Brev till Danielson”, 18 juni 1892, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 445.

3. Staten föder upp en kapitalistklass

När Engels 1894 tittade tillbaka på de två senaste decenniernas förändringar i Ryssland, hävdade han återigen att det efter den gamla tsaristiska despotismens nederlag på Krim ”bara fanns en utväg: snabbat möjliga övergång till en kapitalistisk industri”. Men en förändring måste leda till en annan i en ofrånkomlig kedja. Tsardömets vidsträckta områden

> måste täckas av ett nätverk av strategiska järnvägar. Men järnvägar betydde en kapitalistisk industri och att revolutionera det primitiva jordbruket. Å ena sidan kom jordbruksproduktionen till och med i landets mest avlägsna delar i direkt kontakt med världsmarknaden, å den andra går det inte att bygga och sköta ett omfattande nätverk av järnvägar utan en inhemsk industri som tillhandahåller räls, lokomotiv, järnvägsvagnar, etc. Men det går inte att skapa *en* storskalig industribransch utan att också införa hela systemet. Den relativt moderna textilindustrin … fick en ny impuls. Byggandet av järnvägar och fabriker följdes av en utvidgning av de existerande bankerna och upprättande av nya. Bönderna befrielse från livegenskapen ledde till rörelsefrihet, och man kunde bara förvänta sig att det givetvis skulle följas av att en stor del av bönderna också skulle befrias från jordägande. På detta sätt lades på kort tid hela grunden till det kapitalistiska produktionssättet i Ryssland.[14]

Denna snabba tillväxt av den moderna industrin ”har bara åstadkommits med hjälp av konstgjorda medel, skyddstullar, statliga understöd, etc.”.[15] Förvisso hade även industrialiseringen i Västeuropa främjats av statlig politik och aktioner.* Men som Marx och Engels ser det, så uppvisade fallet Ryssland en kvalitativ skillnad. De engelska och franska monarkierna agerade till stor del under trycket från objektiv ekonomisk påverkan (exempelvis uppkomsten av pengar) och en växande borgarklass. Men när denna framtidens våg väl träffar Ryssland måste förhållandet kastas om. Under trycket från de samhällsekonomiska krafter som hade grepp om den moderna värld till vilken den ryska staten var knuten, började den *skapa* den moderna industri som saknades i Ryssland, och därmed också den klass och de borgerliga förhållanden som var de enda som kunde leda till detta resultat.

> [Krim-]kriget hade visat [skrev Engels 1890] att Ryssland behövde järnvägar, ångmaskiner, en modern industri, även på rent militära grunder. Och således började regeringen föda upp en rysk kapitalistklass.

När staten ”födde upp en rysk kapitalistklass” så födde den också upp en annan klass, fortsatte Engels:

> Men en sådan klass kan inte existera utan ett proletariat, en lönearbetarklass, och för att skaffa beståndsdelarna till en sådan måste man ordna den så kallade befrielsen av bönderna. Bönderna betalade sin personliga frihet genom att överföra större delen av sina jordegendomar till adeln. Det som blev kvar var för mycket för att dö, för lite för att leva. Medan således den ryska bondens *Obsjtjina* [bykommun] angreps vid roten, så påskyndades den nya bourgeoisiens utveckling som i ett drivhus, med hjälp av järnvägskoncessioner, skyddstullar och andra privilegier, och på så sätt inleddes en fullständig social revolution i städerna och på landsbygden….[16]

---

14 Engels, ”Afterword, ’On Socialist Relations in Russia’”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 407.

15 Engels, ”Brev till Danielson”, 18 juni 1892, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 445.

* Till och med gynna skapandet av klasser, till exempel under skapandet av klassen av fria arbetare genom att befria dem från all egendom. Marx’ *Grundrisse* framställde det så här:
”Det har historiskt fastslagits att de [de fria arbetarna] först prövade det sistnämnda alternativet [tiggeri, kringflackande, och stöld] men att de med hjälp av galgen, schavotten och piskan drevs bort från denna väg upp på den smala väg som leder till arbetsmarknaden – från vilket [det] därför [följer] att *regeringarna*, till exempel Henrik VII, VIII, etc., ser detta som förutsättning för kapitalets existens. (Marx, *Grundrisse*, s 406-407.)

16 Engels, ”The Foreign Policy of Russian Czarism”, *Time*, London, maj 1890, s 533-534. Angående att föda upp

Marx hade redan innan detta skrivit om ett fall där en politisk makt avsiktligt *skapade* klasser: britterna i Indien.* Vad gäller Ryssland hade även han använt bilden av den tsaristiska statens drivhus som drev på kapitalismens tillväxt:

> På bekostnad av bönderna har staten som i ett drivhus drivit på tillväxten av de grenar från det västeuropeiska kapitalistiska systemet som är mest lämpade för att underlätta och stimulera plundringen av jordbruksprodukter via improduktiva mellanhänder…. Den har på så sätt samarbetat under berikandet av en ny kapitalistisk ohyra som suger blod ur den redan försvagade ”landsbygdskommunen”.[17]

Marx såg storindustrin som ”ställd under regeringens förmyndarskap”.[18] ”En viss sorts kapitalism som fötts upp på bekostnad av bönderna genom statens förmedling har rests gentemot kommunen.”[19]

4. Den tsaristiska byråkratins roll

Det finns ett intressant stycke där Engels diskuterar möjliga klassalternativ som Ryssland står inför vid vägskälet efter Krimkriget. Det som faktiskt hände, hade han förklarat, var en övergång till kapitalistisk produktion och att den ryska bykommunen höggs ner.

> Att klaga över det nu är meningslöst. Om den tsaristiska despotismen efter Krimkriget hade ersatts av aristokraternas och byråkraternas direkta styre, så skulle kanske processen [krossandet av kommunen] ha saktats ner något. Om den spirande bourgeoisien hade hamnat vid rodret skulle den säkert ha skyndats på ännu mer. Som saker och ting var fanns det inget annat alternativ. Med det andra kejsardömet i Frankrike och den kapitalistiska industrins ytterst lysande uppsving i England, kunde faktiskt inte Ryssland förväntas kasta sig in i statssocialistiska experiment ovanifrån på grundval av bondekommunen.§ Något måste hända. Det som under gällande omständigheter var möjligt, hände verkligen, som det alltid och överallt gör i länder med varuproduktion, för det mesta bara halvt medvetet eller helt mekaniskt utan att veta vad man gör.[20]

Fanns det inget annat alternativ? Förvisso hade var och en av de nämnda klasserna sitt eget val. Det var den autonomiserade staten som bestämde. Men exakt vilka tog beslutet?

---

kapitalister, se också Engels, ”Brev till Bebel”, 1 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 160 (”Den ryska bourgeoisien … är vad den är via staten”, etc.)

* Marx skrev att Campbell ur engelsk synvinkel hade rätt när han hävdade att ”det är nödvändigt att skapa en ny klass” i Indien, en mellanliggande privilegierad klass. (Marx, ”The Russo-Turkish Difficulty”, *New York Tribune*, 25 juli 1853, i Marx/Engels, *On Colonialism*, s 73.) Britterna åstadkom i själva verket en ny klass av påhittade jordägare i form av ”zemindarer” som ersatte ”den ursprungliga zemindarklassen”, och den nya klassen ”har infört en variant av den zemindariska besittningsrätten kallad *patni*” – som ”i sin tur har skapat en klass av ’nedärvda’ mellanhänder som kallas *patnidarer*, som i sin tur skapade sina underpatnidarer, etc., så att en perfekt hierarki av mellanhänder har vuxit fram….” Än en gång: ”Från indiska infödda, som under engelskt överinseende motvilligt och sparsamt har utbildats i Calcutta, växer en ny klass fram, genomsyrad av europeisk vetenskap och utrustad med de egenskper som behövs för att regera.” (Marx, ”The War Question”, *New York Tribune*, 5 augusti 1853, Marx/Engels, *On Colonialism*, s 78; Marx, ”The Future Results of British Rule in India”, *New York Tribune*, 8 augusti 1853, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 495.) Uppenbarligen var inte Marx lika kinkig med att använda benämningen *klass* som hans epigoner.

17 Marx, ”Brev till Zasulitj”, 8 mars 1881, första utkastet, Marx/Engels, *Archiv.*…, s 334.

18 *Ibid*, s 328.

19 Samma, andra utkastet, Marx/Engels, *Archiv.*…, s 334.

§ För sådana statssocialistiska experiment, jämför med Engels om statssocialismen på Java under nederländarna, ovan s 343 f.

20 Engels, ”Afterword, ’On Socialist Relations in Russia’”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 408.

I detta sammanhang är det speciellt intressant med hänvisningen i förbigående till ”aristokraternas *och byråkraternas* direkta styre” som ett av de föreslagna alternativen (om än orealistiskt). Denna väg ställs i motsättning till att despotismen blev kvar, vilket innebär att byråkratin och staten inte alltid var synonyma vad gällde den politiska verkligheten.* I själva verket fanns (och finns) det en tendens i den politiska litteraturen att tala om byråkratin som en självständig verklighet *bara* i den mån den undkommer att helt underordnas härskaren. Så länge den är ett passivt verktyg åt den centrala Enheten, tvingar den sig inte på observatörerna som en samhällskraft och behöver inte identifieras separat.

I fallet Ryssland betydde talet om ett parlament av aristokrater och byråkrater, vad gällde den andra medlemmen, en avgörande del av byråkratin. Men det betydde inte att tsaren bara skulle ha kvar sin betjänt. Sådana splittringar är trots allt oundvikliga inom alla samhällsskikt. Det viktiga är att despotismen (den centrala statsmakten kring tsaren, därmed inklusive en del av byråkratin) pressade på åt ett håll, medan en viktig del av byråkratin pressade åt ett annat håll. Den sistnämnda agerade som ett självständigt klasselement.

Som i det klassiska fallet med Frankrike under Richelieu, hade framväxten av den tsaristiska byråkratin börjat som en del av behovet att befria den centrala statsmakten från den jordägande aristokratins makt. Frigörelsen 1861 var ännu ett steg i denna riktning: ”Först och främst”, sa Marx, ”hade befrielsen av trälarna befriat den högsta regeringen från de hinder som aristokraterna kunde ställa i vägen för dess centrala handlingar.”[21] Detta mönster – att balansera bönderna mot adeln för att befria den centrala statens händer – gick tillbaka till åtminstone Ivan den förskräcklige och 1500-talet: ”Även om han var rasande mot bojarerna och slöddret i Moskva, försökte han, och var han tvungen att försöka, framställa sig som *företrädare* för *böndernas intressen*”, skrev Marx.[22] Mer positivt var att byråkratin var ett oundgängligt verktyg för den tsaristiska staten för att genomföra den långa revolutionen uppifrån. Så skrev Marx:

> Om de moskovitiska tsarerna … tvingades *tatarisera* Moskvariket, så tvingades Peter den store, som beslutade sig för att arbeta genom västs förmedling, civilisera Ryssland. När han lade vantarna på Östersjöprovinserna, så erövrade han direkt de verktyg som krävdes för denna process. De gav honom inte bara diplomater och generaler, hjärnorna för att genomföra sitt system av politiska och militära aktioner mot väst, de skänkte honom på samma gång en samling byråkrater, lärare och instruktörer som skulle drilla ryssarna till den civiliserade fernissa som anpassade dem till de västeuropeiska folkens tekniska redskap, utan att genomsyra dem med deras idéer.[23]

Diplomater, generaler, byråkrater, lärare, instruktörer – alla dessa element tillhör i själva verket den statliga byråkratin, även om ordet *byråkrater* bara finns med som en enda punkt.

De är statsapparatens mänskliga delar, som när de agerar samfällt verkar smälta ihop i ett enda anlete. Detta var den byråkratiska armén – civil och militär, ty militären ingår i byråkratin – under den tsaristiska despotismens långa revolution. För det första var det, som nämnts, en armé som mobiliserades mot den jordägande aristokratin, för att underkasta dem den centrala statsmakten, det vill säga beröva dem makten att kontrollera den. För det andra var det en armé av slavdrivare för att modernisera befolkningens ledande delar, inklusive kullen av borgare i det tidigare nämnda drivhuset. Genom att staten behövde borgarklassen, så fick de sistnämnda kontroll över den förstnämn-

* En tidigare skymt av denna verklighet spelade en central roll i Custines bedömning av staten, som diskuteras i Specialnot E. Nästa mening ovan gäller speciellt Custine.

21 Marx, ”Polens uppdrag i Europa”, tal vid möte i London 22 januari 1867, bara den franska versionen finns tillgänglig, *Le Socialisme*, 15 mars 1908, s 4.

22 Marx, *Notebook on Maine*, s 330.

23 Marx, *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century*, s 125.

das ekonomiska politik, precis som borgarklassens rädsla för förändringar underifrån höll den under statens förmyndarskap.*

Denna byråkrati spelade inte en tillfällig utan en långsiktig historisk roll, och kunde inte på allvar betraktas som någon av civilsamhällets existerande klasser.

> Vad är då det ryska regeringssystemet, där det inte blandas med feodala institutioner, annat än en militär ockupation där den civila och domstolshierarkin organiseras på ett militärt sätt, och där folket måste betala för det hela?[24]

Detta var ett försök från Engels, att redan innan Krimkriget och befrielsen av trälarna hitta en beteckning på ”det ryska enväldiga systemet, beledsagat av sin åtföljande korruption, halvt militära byråkrati och pascha-liknande bemödanden”.[25] När det började talas om den kommande frigörelsen i Ryssland i samband med att landet vacklade under Krimkriget, konstaterade Engels att landet höll på att vakna, men

> med den politiska stat som landet har, var ändå inget annat administrativt system möjligt än det slutna och överdrivna byråkratiska system som fanns. För att lägga grunden till ett nytt system var Alexander II tvungen att återkomma till tanken att befria trälarna. Han hade två väldiga motståndare att tampas med, adeln och själva den byråkrati som han hade för avsikt att reformera mot dess egen vilja, och som på samma gång skulle fungera som verktyg för hans planer.[26]

I själva verket pekade detta på en strid inom det byråkratiska systemet.§ Hursomhelst förutsätter det ytterst autonomiserade förhållanden för staten.

1875 publicerade Engels en artikel som vi har haft tillfälle att citera mer än en gång: en polemik mot uppfattningar som uttrycktes av en person vid namn Tkatjov, som hade blandat ihop populism och jakobinism, och som hävdade att den ryska staten var en ”skenbar makt”, den ”så att säga i luften hängande staten, som inte har något gemensamt med den bestående sociala ordningen”, som ”inte i sig [förkroppsligar] något som helst stånds [*Stande*] intressen”.[27] Vi har redan sett kärnan av förnuft i detta, men det är inte svårt för Engels att visa hur de olika klassernas (han använder omväxlande *Stand* och *Klasse*) intressen är den materiella grund på vilken staten vilar, istället för att hänga i luften. Efter att ha räknat upp de aristokratiska jordägarnas, böndernas, ockrarnas och handelsmännens intressen, avslutar han med de storborgerliga elementen, och frågar till sist:

> … alla dessa betydande och snabbt växande befolkningselement skulle alltså inte ha något intresse av den ryska statens existens? För att inte tala om den tallösa hären av tjänstemän som översvämmar och bestjäl Ryssland och här bildar ett verkligt stånd [*Stand*].[28]

Benämningen *ett verkligt Stand* skulle normalt översättas som *en verklig klass*, inte bara 1875 utan till största delen även idag. När Engels här använder *Stand* istället för *Klasse*, så upprepar han bara

---

* Som Engels framställde det:
”I alla viktiga ekonomiska frågor måste staten uppfylla dess [bourgeoisiens] önskningar. Om bourgeoisien ändå samtidigt står ut med tsarens och hans ämbetsmäns despotiska envälde, så gör den det bara därför att detta envälde, som hursomhelst lindras av byråkratins korruption, ger den fler garantier än förändringar skulle göra – till och med borgerligt liberala sådana – vars konsekvenser för Ryssland inre situation ingen kan förutse.” (Engels, ”Afterword, ’On Socialist Relations in Russia’”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 409.)

24 Engels, ”What Is to Become of Turkey in Europe?”, *New York Tribune*, 21 april 1853.

25 *Ibid*.

26 Engels, artikel utan namn, *New York Tribune*, 23 december 1858.

§ Detta stycke fortsätter med diskussionen om motverkande samhällskrafter i Ryssland som citeras i kapitel 12, s 183.

27 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

28 *Ibid*.

texten i Tkatjovs uttalande, som han håller på att tillbakavisa. I så måtto som det tidigare var en historisk skillnad, så har det ingen aktuell betydelse. Det hamnar under samma överväganden som tidigare har förklarats i fallet med *kast*.[29] Men sterila frågor om terminologisk förfining är oviktiga jämfört med den tydliga verkligheten bakom den speciella roll som den tsaristiska byråkratin spelade, och som den betraktades av både Marx och Engels. För det är här – i Ryssland, säger Engels, inte i det borgerliga Västeuropa – som byråkratin utgör en verkligt klassliknande bildning.

5. Den allmänna teorin om staten

Låt oss nu ställa frågan *Vilka härskade?* i följande form: vilken klass var det som drev igenom den långa ”sociala revolutionen” i Ryssland? Åt vilken klass var staten det verkställande eller förvaltande utskottet när den satte igång att föda upp en borgarklass och en borgerlig industri som i ett drivhus? Förvisso inte borgarklassen som först måste födas upp, inte aristokratin som hela tiden kämpade mot den med näbbar och klor, och inte bönderna som ruinerades under processen. Det lämnar inte kvar särskilt många klasser som kandidater till posten.

Det är i detta sammanhang Engels lade fram den grundläggande formuleringen om statsapparatens samhällsekonomiska grund. Den uttrycks i tillräckligt breda ordalag för att innefatta den normala statens normala klasstolkning, det vill säga att den ligger bakom klassformuleringen. Precis som den sistnämnda presenteras den i termer av verkställare. Engels skriver specifikt om den ryska statliga ryska absolutismens komplicerade roll:

> Alla regeringar, oavsett hur absolutistiska, är *en dernier lieu* [när det kommer till kritan] bara verkställare av de ekonomiska behov som landets situation kräver. De kan göra det på olika sätt, bra, dåligt eller likgiltigt. De kan skynda på eller bromsa den ekonomiska utvecklingen och dess politiska och juridiska konsekvenser, men i det långa loppet måste de följa den.[30]

Det var därför, fortsatte Engels, som den industriella revolutionen i Ryssland var oundviklig.

Detta var inga nya tanker för Engels, ens i denna kärnfulla form. Han hade 1875 stött på samma problem på ett liknande sätt, om än från ett annat håll. Som vi nämnde visade Engels i artikeln mot Tkatjov hur de olika klassernas intressen är den materiella bas på vilken staten vilar, istället för att hänga i luften. Men han välter inte över Tkatjovs fantasi på andra sidan genom att försöka bevisa att denna ryska stat helt enkelt är *en* särskild klass’ verktyg. Slutsatsen han kommer fram till framställer han så här:

> Inte endast den ryska staten i största allmänhet utan också dess speciella form, tsardespotismen, är, i stället för att hänga i luften, en nödvändig och logisk produkt av de ryska samhällsförhållanden, med vilka herr Tkatjov säger att den "inte har något gemensamt"![31]

Detta är en formulering om statens karaktär som går längre än – eller djupare än – den normala klassformuleringen.*

Det går nu att förstå förhållandet mellan dessa två formuleringar för att slå fast det fullständiga innehållet i Marx’ teori om staten:

---

29 Se kapitel 20, avdelning 6.

30 Engels, ”Brev till Danielson”, 18 juni 1892, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 446.

31 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*.

* Här är det av värde att titta tillbaka till kapitel 20, där Engels når fram till samma uppfattning från ett annat håll, den bismarckska statens karaktär. Jämför Engels’ slutsats att: ”I verkligheten är även i Tyskland staten, sådan den består, den nödvändiga produkten av det sociala underlag som den vuxit upp ur.” (Se kapitel 20, s 303 och fotnot; Kapitel 16, s 245.)

Under normala förhållanden – förhållanden av relativ stabilitet i samhället – blir det nödvändiga resultatet av samhällsförhållandena att *en* speciell klass får tillgång till ett odelat herravälde över statsmakten. Men det kan knappast bli resultatet när en samhällelig övergång fortfarande inte är färdig. Det kan inte bli resultatet när klasser fortfarande kämpar om herraväldet i en icke avgjord kamp. I en så föränderlig situation kommer statens klassinnehåll att återspegla krigstillståndet. Inte heller kan det bli ett nödvändigt resultat i en situation som i Ryssland, som drivits in i en socialt revolutionär malström uppifrån, där ingen av civilsamhällets klasser kunde agera som ”verkställare av de ekonomiska behov som landets situation kräver”.

I fallet Ryssland behövdes en klass vars egna intressen tvingade den att agera som verktyg för att rädda de verkliga intressena hos *alla* samhällsskikt som hade intressen i det existerande samhället, att rädda dem *genom att rädda samhället själv från det sammanbrott som var det enda alternativet till en samhällsomvandling*. Det är det som definierar ”de ekonomiska behov som landets situation kräver”, inte avseende någon enskild klass utan klassammansättningen i sin helhet.

Den enda samhällsmakt som kunde fylla denna funktion var statsapparaten. På detta sätt handlar staten som *Gesamteinheit* – övergripande enhet – inte bara för ett abstrakt ”samhälle”, utan för alla klasselement vars verkliga intressen är beroende av att en eller annan form av social exploatering vidmakthålls.

Och att vidmakthålla en eller annan form av social exploatering hade, mitt under den ryska förvandlingen, en mycket konkret innebörd som gick att räkna ut i rubel. Allmänt sett möter vi här ett fenomen som också var viktigt i Västeuropa under den feodala aristokratins slutliga förborgerligande, i så måtto som den sistnämnda förlikade sig med att förändring var oundvikligt istället för att bjuda in till revolutionära omvälvningar av 1789 års sort. Både den gamla och den nya härskande klassen – den jordägande adeln och borgarklassen – var besuttna, utsugande klasser. Revolutionen uppifrån var en övergång från ett sätt att suga ut merarbete till ett annat. Den gamla krisdrabbade härskande klassen upplever att den sortens revolution hursomhelst ger dem vissa mycket tröstande lättnader av den förolämpning de utsätts för: nämligen fortsatta ekonomiska privilegier i en eller annan omfattning. (Vi hade möjlighet att påpeka detta i kapitel 14 avseende den bismarckska utvecklingen.)[32]

Men detta tröstpris är beroende av att den oundvikliga revolutionen kanaliseras till en form där den sociala exploateringen vidmakthålls i en eller annan form. Det är vanligtvis inte bara en av de stridande klasserna själva som kan ta itu med att organisera denna omfördelning av makten. Som vi har påpekat på andra ställen är det till exempel svårt för en del av kapitalistklassen att vara domare under konkurrerande kapitalisters inbördes kamp, och säkerställa att striderna inte skakar sönder systemet. I fallet Ryssland var det staten som agerade som verkställare av klassamhällets intressen i sin helhet. Den var självständig från någon speciell klass i civilsamhället, och kunde förkroppsliga det som de stridande hade gemensamt: behovet att säkerställa förhållanden under vilka det gick att fortsätta suga ut merarbete från folkmassorna.

Detta förklarar klassinnehållet i Engels’ formulering av teorin om staten: staten, ”en nödvändig och logisk produkt av de [givna] samhällsförhållandena” är till syvende och sist ”verkställare av de ekonomiska behov som landets situation kräver”. Således organiserar den alltid samhället i den (utsugande) klasstrukturens intressen i sin helhet.

Detta är Marx’ och Engels’ allmänna teori om staten.

Inom dessa ramar finns den speciella teorin om staten som gäller för normala tider och förhållanden på i grova drag samma sätt som den euklidiska geometrin gäller för den normala rymden. Det är den syn på staten som en härskande klass’ förvaltande utskott med vilken vi började i kapitel 11.

32 Se kapitel 14, s 217.

Normalitet är här en funktion av förändringsprocessen. Ju snabbare förändring – ju mer revolutionära tider, ju mer historien har fångats i tillblivelseprocessen – desto mer börjar den speciella teorin förskjutas bort från att likna verkligheten, och desto mer kan den allmänna teorin om staten tillämpas för att förklara hur den politiska makten ter sig under den sociala omvandlingsprocessen.

Specialnot A Marx och stereotypen om ekonomiska judar

Det finns en avsevärd mängd litteratur som påstår att Marx' artikel *Marx om judefrågan*[*] är antisemitisk, eftersom den likställer judendomen med känsla för att tjäna pengar, köpmän och månglare, egennytta och egoism – det vill säga den nya borgerliga samhällsordningens kommersialism. Denna anklagelse har underbyggts på olika sätt, inklusive förfalskning: en ärlig kritiker döpte om artikeln till ”En värld utan judar”, som om det var Marx' titel.[1] Det finns få diskussioner om artikeln som klart förklarar dess politiska syfte och innehåll i anslutning till frågan om judarnas befrielse, eller som ens på ett riktigt sätt lägger fram de uppfattningar som måltavlan för artikeln, Bauer, hade. I huvudsak understöds påståendet genom att läsa in åsikter som existerar under andra halvan av 1900-talet bakåt i 1840-talets språk. Dessutom går det bara att underbygga detta påstående genom att skönmåla de antijudiska stämningarnas utveckling i Tyskland och Europa, för att få Marx' artikel att framstå som en svart fläck. Denna not kommer bara att ta upp artikeln från 1843 och bakgrunden till den.

Den övergripande metoden åskådliggjordes på ett minnesvärt sätt i C B Kellands roman från 1936, *Mr Deeds Goes to Town*, som en del kanske känner igen som en film med Gary Cooper [På svenska ”En gentleman kommer till stan” – öa]. I ett försök att få ett förhör att förklara mr Deeds otillräknelig, kallas två gamla damer från hans hemstad in som vittnen. Det är välkänt, förklarar en av dem, att han är tokig – knäpp i huvudet. Den ärliga damens vittnesmål verkar vara fällande. Men senare exploderar processen i småsmulor när hon får ytterligare en fråga: ”Vilka fler i er stad är tokiga?” Hon svarar: ”Men, det är ju *alla!*”

Om man bara ställer frågan, så är det inte svårt eller ens kontroversiellt att visa att praktiskt taget hela Tysklands befolkning (och även resten av Europa) var tokiga – det vill säga jämt använde och accepterade orden *jude* och *judendom* på det sätt som Marx' artikel gör, och det oavsett om de var antisemitiska eller inte, eller vare sig om de var judar eller ej. Därmed följde de en mycket gammal, om än nu misskrediterad, sedvana att använda namn på nationaliteter och etniska namn som skällsord, ofta nedsättande, på personer som uppvisade drag som antogs vara typiska för nationen eller den etniska gruppen. Denna sedvänja har först för några decennier sedan börjat stävjas i samhällen som är självmedvetet artiga, och var lika vanliga inom engelskan som i andra språk, och en del av det hänger fortfarande kvar. Tänk bara på: *wild Indian* (ett aktivt barn), *apache* (gatugangster i Paris), *Hottentott* (finns även på svenska... öa), *street arab* (rännstensunge), *gypsy* (zigenare), *bohemian* (bohem – från tyska Böhmen), *Cossack*, *blackamoor* (svarting). Eller som adjektiv: *Dutch courage* (konstlat mod [direkt översatt ”holländskt mod”]), *Mexican general*, *French leave* (smita utan att säga adjö – på svenska har vi ”fransysk visit” – öa). Ordet *jude* har i århundraden tillhört samma grupp.

1. Mönstret i Tyskland

Marx' artikel representerar en mycket dämpad form av detta allmänna mönster, ty oftast var *jude* lika med *ockrare*, medan det vid denna tid var särdeles respektabelt att tjäna pengar.[2] Bauers skrift

* Finns på marxistarkiv.se – öa.

1 Se Dagobert Runes (red), *A World Without Jews*, av Karl Marx, New York, 1959, som påstås vara en översättning. Läsaren får inte veta att titeln är Runes' påhitt. Texten innehåller också fler förvanskningar.

2 För denna definition som *ockrare* kan man titta i vilken bra tysk-engelsk ordbok som helst, under *jude* och dess olika böjningar. Engelskan var inte annorlunda, i ordböckerna citeras denna användning av termen av författare som Byron, Coleridge, Cobbett, Washington Irving, D G Rossetti, och ända tillbaka till Chaucer. De tyska judarnas tendens att sluta att använda *Jude* som ett fult ord i början av 1800-talet beskrivs i Heinz M Graupe, *Die Entstehung des modernen Judentums. Geistegeschichte der deutschen Juden 1650-1942*, Hamburg: Leibniz-Verlag 1969, s 235,

utgick från att *jude* betydde ockrare – helt i förbigående, för han var inte intresserad av den ekonomiska juden utan av ”sabbatsjuden”.[3] Samma ekonomiska stereotyp av juden kan återfinnas hos Arnold Ruge,[4] som förblev liberal och aldrig blev kommunist, liksom hos Max Stirner,[5] vars bok *Den ende och egendomen* förkunnade anarkismen. Redan dessa namn omspänner hela spektret i den unghegelianska miljön, vars filosofiska lärofader Feuerbach utgjorde ett direkt exempel på detta språkbruk om judendomens roll.[6]

Ett speciellt fall, i närheten av om än inte i den unghegelianska strömningen, var Moses Hess. Han var själv plikttroget judisk, och hade uppfostrats i ett ortodoxt hem och blev senare upphovsman till sionismen. Det är välkänt att det språk som Marx använder i del II av ”Om judefrågan” följde de åsikter om judarnas roll som lades fram i artikeln ”Om valutasystemet”, som just hade skrivits av ingen annan än Hess, och precis hade lästs av Marx.[7]

Hess’ tes var att dagens samhälle var en ”månglarvärld”, en ”social djurvärld” där människor blir fullt utvecklade ”egoister”, rovdjur och blodsugare. ”*Judarna*”, skrev sionismens fader, ”som under den sociala djurvärldens naturliga historia hade det *världshistoriska* uppdraget att utveckla mänskligheten till *rovdjur*, har nu slutligen fullföljt *sitt uppdrag*.” Det var i den ”judiskt kristna månglarvärlden” som ”mysteriet med *Kristi blod*, precis som det *gamla judiska dyrkandet av blod*, slutligen framträder helt oförställt som *mysteriet med rovdjuret*.” Det finns ännu mer svada som återvänder till den gamla judendomens ”blodkult” som urtypen för det moderna samhället, och till att fördöma präster som ”den sociala djurvärldens hyenor”, som på grund av sin ”gemensamma egenskap som rovdjur, som blodsugare, som judar, som finansiella vargar” är lika dåliga som de andra djurmänniskorna.[8] Tidigare 1843 hade Hess publicerat en viktig artikel om ”Handlingens filosofi”, som bara i förbigående anmärkte att ”Den kristna guden är en imitation av den judiska Molok-Jehova, till vilken den förstfödda offrades för att ’blidka’ honom, och som judendomens *juste-milieu* köpte sig fri från med hjälp av pengar...”[9] Hess hade inga speciellt antijudiska avsikter med detta, i jämförelse med vilket Marx’ sätt att närma sig det hela framstår som artigt och torrt ekonomiskt. Märk väl att judendomen kritiseras som en del av det judiskt kristna komplexet, och inte för att lovorda kristendomen – enligt samma mönster som Voltaire. Ändå såg Hess inte någon motsättning mellan sin egen fortsatta judiska tro och lojalitet och den uppfattning som framförs i hans skrifter, att kristendomen var den mer avancerade, moderna och ”rena” religionen – allt i enlighet med Feuerbachs sätt att tänka.[10]

---

och även i kommentaren av Mark Waldman, Goethe and the Jews, New York: Putnams 1934, s 255.

3 Bruno Bauer, *The Jewish Problem*, Readings in Modern Jewish History, Cincinnati: Hebrew Union College, 1958, s 10, 114, 123. Edmund Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage: Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis 1914*, Berlin: Colloquium Verlag, 1962, s 117. Eleonore Sterling, *Judenhass. Die Anfänge des politischen Antisemitismus in Deutschland (1815-1850)*, Frankfurt: Europa. Verlagsanstalt, 1969, s 101.

4 Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, s 117. Sterling, *Judenhass*, s 101.

5 Max Stirner, *Den ende och hans egendom*, Oskarshamn 1910.

6 Paul W Massing, *Rehearsal for Destruction. A Study of Political Anti-Semitism in Imperial Germany*, New York: Harper, 1949, s 15. Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, s 126. S Diamond, ”Marx’s First Thesis in Feuerbach”, *Science and Society*, sommaren 1937, s 544. Franz Mehring, *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, Berlin: Dietz, 1960, band 1, s 121-122.

7 Auguste Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels; leur vie et leur oeuvre*, Paris: P.U.F. 1955-1970, band 2, s 273, 330. Silberner, *Moses Hess: Geschichte seines Lebens*, Leiden: E J Brill 1966, s 191-192. David McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, London: Macmillan 1969, s 153-154.

8 Moses Hess, *Philosophische und Sozialistische Schriften 1837-1850. Eine Auswahl*, Berlin: Akademie-Verlag 1961, s 345-346. Silberner, *Moses Hess*, s 188-189, också delvis i hans *Sozialisten zur Judenfrage***.** S 184-185, på båda ställen utan minsta kommentar. Jämför också Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels*, bd 2, s 273-274, 323-330.

9 Silberner, *Moses Hess*, s 130, och *Sozialisten zur Judenfrage*, s 184.

10 Silberner, *Moses Hess*, s 26-28, 48, 85.

Det kan vara av betydelse att tillägga att en stor del av stereotypen om den ekonomiska juden vid denna tid hade blivit allmänt accepterad bland *judarna*, åtminstone de rika judarna: det kan man läsa hos antisemitismens främsta tyska historiker, Eleonore Sterling.[11]

Om vi går utanför de unghegelianska kretsarna kan vi konstatera att två andra kända judar från denna period – Lassalle[12] och Heine – inte är några undantag från denna regel. Heine är som alltid särskilt intressant. Hans artikel om Damaskusaffären 1840 – en av de berömda komplotterna mot judar utifrån ”blod”anklagelser – är fylld av bitter ilska mot de franska judarnas bristande omsorg om sina plågade utländska bröder. ”Precis som bland andra fransmän”, skrev Heine (på franska), ”är det bland de franska judarna guldet som är dagens gud, och industrin den förhärskande religionen.” Baron Rothschild och den kände judiske penningfursten Fould kallas för ”två celebra finansrabbiner”. Heine säger sarkastiskt: ”Jag tror inte att Israel någonsin gav bort några pengar, utom när dess tänder drogs ut med våld... Det finns naturligtvis då och då exempel på att fåfängan kan öppna judarnas förhärdade fickor, men då är deras frikostighet ännu mer motbjudande än deras gemenhet.”[13] (Här kände sig den amerikanske översättaren föranledd att be om ursäkt för Heines språk, för vid den tidpunkten, 1891, var den moderna rasistiska antisemitismen mer än ett årtionde gammal. 1840 hade den inte någon sådan betydelse eller motivation.) En utmärkt studie av William Rose ger sammanhanget till Heines tankeväckande citat att ”Judarna var Orientens tyskar, och nu är de germanska ländernas protestanter... inget annat än gammalorientaliska judar.”[14] Rose klargör naturligtvis Heines mångtydighet om judendomen (*tvetydighet* vore alltför svagt).

Vad gäller andra verk från den hegelianska skolan längre högerut, så var D F Strauss[15] ännu mer våldsamt antijudisk än de som nämnts, och den berömda hegelianske forskaren Eduard Gans, vars lektioner Marx bevistade på universitet, var ett annat judiskt typexempel. Gans’ fall kan i själva verket betraktas som en symbol. När Marx kom till Berlins universitet 1836 hade Gans ett stort hegelianskt inflytande på fakulteten (rättsfilosofi). 17 år tidigare hade Gans hjälpt Leopold Zunz att grunda världens första förbund för judiska studier, där han blev ordförande. Projektet körde fast eftersom de rika judar som de hade räknat med vägrade gräva djupt i sina fickor. Zunz skrek att judendomen var bortom räddning, ”rov för barbarer, dårar, ockrare och *parnasim*”, (de ekonomiskt ansvariga i synagogorna), ”slavar under rent egenintresse... en smörja av böner, sedlar och välgörenhet.” Och han gick på. Ordförande Gans redogjorde: ”Det enda som förenar judarna är rädsla, det enda intresse för vilket de är redo att skiljas från en del av sina världsliga ägodelar är välgörenhet” – varpå han gick igenom dopets väg från *cheder** till *Katheder.* Men redan tidigare, i förbundets tidning, hade inte Gans haft några tveksamheter att anmärka att ”det judiska livet” återspeglade en ”dubbel aristokrati vars ingående delar... är... pengar och rabbiner.”[16]

Hegel hade skrivit längs liknande linjer, främst i sina tidiga verk, det vill säga innan han blev konservativ preussare.[17] Det var ingen paradox. Det var vanligtvis den konservativa högern som

11 E Sterling, ”Jewish Reaction to Jew-Hatred in the First Half of the 19th Century”, i *Leo Baeck Institute Year Book 3* (London, 1958), s 110-112.

12 Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, kap 10. David Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary,* Yale: Yale University Press 1947, s 119-120. [Brittiska titeln är: *The Primrose Path: The Life of Ferdinand Lassalle*].

13 Heinrich Heine, *Works*, London: Heinemann 1891-1905, band 8, s 75, 78, jämför även s 510-511.

14 William Rose, *Heinrich Heine; Two Studies of His Thought and Feeling*, Oxford: Clarendon 1956, s 132, Jämför även s 101.

15 Sterling, *Judenhass*, s 101.

* En **cheder** (eller **cheider**) är en traditionell grundläggande skola som lär ut hebreiska och judendomens grunder.

16 Marwin Lowenthal, *The Jews of Germany,* 1:a uppl 1936, nyutgåva New York: Russell, 1970, s 239. Hans Reissner, ”Rebellious Dilemma: The Case Histories of Eduard Gans and some of his Partisans”, i *Leo Baeck Year Book 2*, (London 1957), s 179. Michael Meyer, *The Origins of the Modern Jew*, Detroit: Wayne State University Press 1967, s 181.

17 Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, s 127. Shlomo Avineri, *Hegel’s Theory of the Modern State*, Cambridge:

uttryckte motvilja mot judendomen i religiösa och rasistiska termer, det var de till vänster om mitten som belyste judendomens *ekonomiska* roll, de ekonomiska judarna, och båda stereotyperna frodades bland bönder och andra fattiga offer för systemet. Fichte, en annan av den filosofiska radikalismens källor, förtjänade namnet systematisk antisemit mer än någon annan av de hittills nämnda.[18]

Om vi går vidare till missnöjet med det etablerade samhället till höger om unghegelianerna och deras krets, så återfinner vi att rörelsen Unga Tyskland genom sin ledare Karl Gutzkow och dess framstående litterära ljus Heinrich Laube skrev på samma sätt om judarna, och dessutom ganska omfattande.[19]

2. Tokeriets allmängiltighet

På 1840-talet hade båda sidor, för och emot politisk frigörelse, samma bild av den ekonomiska juden. Den starka borgerligt liberala rörelsen som krävde rättigheter för judar argumenterade högljutt att det krävdes medborgerlig frihet för att kunna lösa den judiska frågan, genom att upplösa judendomen som speciell enhet i den allmänna tyskheten och på så sätt till sist avskaffa den. Hess hade själv fört fram denna åsikt 1841 i sin ytterst framgångsrika bok.[20] Gustav Mayer säger om de projudiska liberalerna: ”De menade att det bara var med hjälp av fullständiga och lika rättigheter som det var möjligt att få de preussiska judarna att lägga bort sina otyska sedvänjor och sin ensidiga förkärlek för småhandel.”[21]

I ett uppbragt och våldsamt angrepp på Marx, fäller Glickson följande kommentar: ”Det är ett välkänt faktum att dåtidens filosofiska och litterära läromästare, med undantag för Lessing, inte hade någon förståelse för judarna eller judendomen. De största av dem lärde ut att judarna var främmande och annorlunda, och de drog bestämda politiska slutsatser av sina läror... Goethe, denne store världsmedborgare, var stark motståndare till judarnas befrielse. Han såg dem som kättare som förnekade ’vår höga kulturs källor’.”[22] Goethe sa värre och ännu dummare saker om judarna, givetvis inklusive den kommersiella stereotypen.[23] Lessing, det påstådda ”enda undantaget” hade varit död i 64 år, och kan knappast kallas för samtida. Vi kommer att återvända till detta mytiska undantag. (*Men, alla är ju tokiga!*)

Silberner, som låter som en allmän åklagare, gör till sist följande anmärkning: ”De mest varierande författare kunde förvisso ha förstärkt Marx’ fördomar mot judarna. Många av den tyska klassiska litteraturens och filosofins företrädare var inte särskilt förtjusta i judar, och eftersom han läste en hel del av dem så kan de ha bidragit till hans judefobi.”[24] Silberner nämner ingen som *var* ”förtjust i judar”, inklusive judar. För honom existerar hela den tyska historien bara som ett inflytande på Marx. Detta bisarra sätt att närma sig frågan beror på hans och liknande författares förståeliga ovilja att upplysa nutidens läsare om att så många stora män antingen ogillade judarna eller tänkte på dem som ekonomiska stereotyper, av oro för att förstärka nutidens antisemitiska strömningar genom att ge dem respektabelt stöd. Det är bara Marx som ska anklagas för att vara tokig.

Som Roman Rosdolsky sa om detta förfaringssätt: ”På detta sätt kan man med lätthet placera tre

---

University Press 1972, s 17-19, 55.

18 Leonard Krieger, *The German Idea of Freedom. History of a Political Tradition*, Boston: Beacon 1957, s 181. Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, s 170-172.

19 Sterling, *Judenhass*, s 100-101.

20 Silberner, *Moses Hess*, s 86.

21 Gustav Mayer, ”Early German Socialism and Jewish Emancipation”, *Jewish Social Studies*, nr 1 (1939), s 410. Se även det exempel som W Menzel nämner i förbigående i Silberner, *Moses Hess*, s 34.

22 Moshe Glickson, *The Jewish Complex of Karl Marx*, New York: Herzl Press 1961, s 29.

23 Waldman, *Goethe*, s 246-268, i synnerhet s 249.

24 Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, s 126-127.

fjärdedelar av det förflutnas tänkare, författare och politiker i antisemitismens läger."[25] Om vi bara tänker på kretsar till vänster om mitten, så är andelen närmare 100%, eftersom det är till vänster snarare än höger som judendomens *ekonomiska* struktur och roll var den viktigaste verksamma faktorn.

Detta gällde inte bara Tyskland. Den ekonomiska stereotypen om judarna var densamma och fick sitt uttryck i vänsterkretsar på samma sätt i Frankrike och England. Vi talar inte om någon egenskap hos den tyska själen. Frankrike var värre.

En uppsats av Z Szajkowski belyser ämnet Frankrike. I slutet uppger den att det inte går att hitta *en enda* "välvillig syftning på judarna i den franska socialistiska litteraturen, från Saint-Simon tills dess Drumont uppträdde för första gången [1886]." Till största delen rörde det sig om ett stereotypt likställande av judar med pengar och ekonomisk utsugning. Det fanns mer hätska åsikter, speciellt bland fourieristerna. Traditionen med motvilja mot judisk ekonomisk verksamhet går i Frankrike inte bara tillbaka till Voltaire, utan till judendomens historia under den senare medeltiden och upplysningen.[26]

I Frankrike uppträder i själva verket för första gången en ny underton: här tog sig judehatet formen av en sorts urnazism i Proudhons (den anarkistiska "frihetlighetens" fader) uttalade önskan att fysiskt utrota alla judar. Bakunin, anarkismens andre fader, var nästan lika våldsamt antisemitisk i ordets moderna mening som Proudhon.[27] Men under denna period återfinner man såvitt jag vet bara detta frö till nazistisk antisemitism bland dessa anarkistiska frihetsivrare.

England var ingalunda lika illa som Frankrike. Men det dök upp ett rutinmässigt likställande av den ekonomiska juden med kapitalister, finanspampar, kommersiellt utnyttjande och det andra i chartisternas press, inklusive de bästa vänsterchartistiska tidningarna,[28] på samma sätt som i Marx' artikel. För att ta en annan del av den politiska skalan: Macaulay kan betraktas som ett engelskt exempel på en liberal *anhängare* till judiska medborgerliga friheter som gav uttryck för lika mycket avsmak mot judarnas ekonomiska verksamhet som många motståndare.[29] Gliringarna mot den ekonomiska judiska stereotypen finns inte alls bara i socialistiska skrifter: de återfinns varhelst det uttrycks motstånd mot den borgerliga eller finansiella världen. Den reaktionäre antiborgerliga kritikern Thomas Carlyle var inte bara hätskt antijudisk utan också mot att ge judarna några viktigare

---

25 Roman Rosdolsky, "La Neue Rheinische Zeitung et les Juifs", *Etudes de Marxologie*, nr 7 (augusti 1963), s 61.

26 Zosa Szajkowski, "The Jewish Saint-Simonians and Socialist Anti-Semites in France", *Jewish Social Studies* nr 9 (1947), s 60. För fourierismen, se *ibid*, särskilt *s* 46-50. Även Silberner, "Charles Fourier on the Jewish Question", *Jewish Social Studies* nr 8 (1946), s 245, och hans "The Attitude of the Fourierist School Towards the Jews", *ibid* nr 9, s 339. Angående Voltaire, se Peter Gay, *The Party of Humanity. Essays in the French Enlightenment*, New York: Knopf 1964, s 97-108, särskilt s 102. En bra redogörelse för Frankrike finns i Arthur Hertzberg, *The French Enlightenment and the Jews. The origins of modern anti-semitism*, New York: Shocken 1970.

27 Angående Proudhon, se J Salwyn Schapiro, *Liberalism and the Challenge of Fascism. Social Forces in England and France (1815-1870)*, New York: McGraw-Hill 1949, s 358-359, och Hal Draper, "A Note on the Father of Anarchism", *New Politics* (vinter 1969), s 80. Angående Bakunin, se E H Carr, *Michael Bakunin*, New York: Vintage 1961, s 145, 369, 371, 459, Eugene Pyziur, *The Doctrine of Anarchism of Michael A Bakunin*, Milwaukee: Marquette University Press 1955, not s 38, och Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, kapitel 18. För Bakunins högra hand, James Guillaume, se hans bok *Karl Marx Pangermaniste et l'Association Internationale de Travailleurs de 1864 à 1870*, Paris: Colin 1915, som genomgående nogsamt identifierar alla mänsklighetens fiender som judar. Jämför även Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, s 276.

28 Se till exempel Harneys *Democratic Review*, ledaren, vol 1, s 352, Ernest Jones' *Notes to the People*, artikeln "The Jews in Poland", vol 1 1851, nr 11. För Bronterre O'Brien, se Henry Collins och C Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement. Years of the First International*, London: Macmillan 1965, s 253. Angående en O'Brien-anhängare, se Alfred Plummer, *Bronterre. A Political Biography of Bronterre O'Brien 1804-1864*, London: Allen & Unwin 1971, s 268. Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage*, kapitel 15.

29 Avineri, "Marx and Jewish Emancipation", *Journal of the History of Ideas* (juli-september 1964), s 447.

juridiska rättigheter.[30]

Men det vore en fullständig missuppfattning av den ekonomiska judiska stereotypen om man enbart identifierar den med ett *anti*-judiskt sammanhang. Om vi bortser från de förespråkare för judisk befrielse som använde ett språk liknande det i Marx' artikel lika automatiskt som sina motståndare, så är det lärorikt att titta på den första *judiska* socialistiska rörelsen som började vakna under slutet av 1870-talet.

Det är tre årtionden efter Marx artikel; genom att det för första gången har uppstått en systematiskt rasistisk antisemitisk rörelse har hela grunden för en medvetenhet om den judiska frågan förvandlats; vi talar om judiskt medvetna socialister som reagerar mot ett *verkligt* antisemitiskt hot; och vid denna tidpunkt existerar det något som liknar ett judiskt proletariat. Allt är annorlunda, men betänk ändå lydelsen i det första socialistiska manifestet till judendomen, av Aaron Lieberman, denna rörelses historiska banbrytare. Hans *Call to the Jewish Youth* [Upprop till den judiska ungdomen] genljöd av Jesajas bok (som till exempel Jesaja 2:7-9). Det sa: ”Befria er från det maktbegär som ligger bakom era privilegier. Sluta tillbe guld och makt.” Lieberman ger de judiska bankirerna och handelsmännen skulden för sitt folks tillstånd:

> Vi måste betala för era synder! Rashatet, det religiösa hatet med alla dess fasor, har mest av allt drabbat oss [de fattiga judarna]. Ni underblåste elden som förtär oss. Vi har er att tacka för att namnet Israel har blivit en svordom. Hela det lidande och vilseledda judiska folket måste lida mer än alla andra folk på grund av er girighet. Det är ert fel att vi har utsatts för förtal. Ni internationella spekulanter som har dragit vårt namn i smutsen, ni hör inte till oss![31]

Styrkan hos den traditionella stereotypen känns igen just genom manifestets berättigade iver att förkasta den, att betona klasskampen *inom* judendomen för att driva ut den. Det finns en historisk bakgrund till det.

3. Bakgrunden till den ekonomiska juden

Vi har fram till nu antagit att läsaren har en allmän uppfattning om den ekonomiska historien bakom stereotypen – i alla fall hur judarna tvingades in i en ensidig ekonomisk struktur genom att kristendomen vägrade den tillträde till jordbruk, skråsysslor och -yrken. Det är lätt att tillbakavisa tre myter om den ekonomiska juden, som inte hör hit: (1) att judarna *kontrollerade* finansväsendet eller någon del av det ekonomiska livet, (2) att *alla* judar var rika, och (3) att det var judarna som skapade, eller uppfann, kapitalismen. Men när dessa myter har avfärdats kan vi börja dryfta den ekonomiska judens verkliga historiska grundvalar. Det handlade om något annat än dessa överdrifter, och det går att sammanfatta så här:

1. Den viktiga roll som judarna (deras översta skikt) verkligen spelade inom samhället efter feodalismen, i synnerhet med tanke på att de utgjorde en så liten del av befolkningen.

2. Den stora slagsidan inom judendomens ekonomiska struktur mot mellanhänder och finansyrken, inklusive huvuddelen av *fattiga* judar inom månglarbranschen, exempelvis gårdfarihandlare och små detaljhandlare.

3. Att judarnas ekonomiska roll var relativt synlig – som till exempel när junkrarna anställde judar som inkasserare och uppbördsmän, för att på så sätt få in profiterna medan judarna fick skulden som ”blodsugare”.

---

30 Julian Symons, *Thomas Carlyle. The Life and Ideas of a Prophet*, New York: Oxford 1952, s 232. David Alex Wilson, *Thomas Carlyle*, biografi i 6 band, London 1923-1934, bd 3 s 405, 409, bd 4 s 162-163, 373, 379, 451-452.

31 Citeras i Rudolf Rocker, *The London Years*, London: Anscombe 1956, s 117, 119.

1843 visste inte ens personer som var medvetna om frågan särskilt mycket om det judiska folkets samhällshistoriska utveckling. Själva begreppet *Wissenschaft des Judentums* (judisk vetenskap) hade uppstått först under 1800-talets första kvartssekel. Idag finns en avsevärd litteratur om frågan,[32] men det är ohistoriskt att föregå tillägnandet av den. En del av den historia som ger en viktig bakgrund till vårt aktuella ämne sammanfattas på ett bra sätt i Sterlings *Judenhass* [Judehat], som handlar just om Tyskland under åren 1815-1850:

> Redan i mitten av 1700-talet insåg upplysta ämbetsmän judarnas användbara och progressiva funktion för att utveckla handeln och industrin, vilket tenderade att omvandla statens fortsatta tillstånd av halv naturekonomi till en modern stat med penga- och kreditekonomi. Furstarna kallade in judarna till hovet för att de skulle finansiera deras provinser oberoende av Ständen, för att skaffa fram pengar för att värva och underhålla sina arméer, och för att möjliggöra den nya affärsverksamheten. På detta sätt bildades ett litet förmöget och politiskt privilegierat övre skikt inom den judiska befolkningen. Judiska hovföreträdare, bankirer och arméleverantörer fick en viktig ställning inom finansväsendet, handeln och industrin i de handelsinriktade länderna. När det ekonomiska uppsvinget inleddes efter Napoleonkrigen befann sig många kristna såväl som judar i en fördelaktig ställning eftersom de hade tillgång till stora mängder rörligt kapital. Ändå måste deras antal ha varit litet...
>
> Vartefter tiden gick uppstod det en ny men inte heller den särskilt talrik grupp av judar som blev förmögna tack vare den nya ekonomiska utvecklingen. De stod fria från gamla traditioner och skråförordningar och anammade snabbt det moderna engelska kreditsystemets metoder och aktiespekulationer. De förstod hur man skulle få ut stora mängder varor från de nya fabrikerna till marknaden, och hamnade i en ställning där de kunde ge lån till staten och deltog i byggandet av järnvägar och fabriker.
>
> På så sätt berodde judarnas verkliga säkerhet huvudsakligen på att de var användbara för andra, och på regeringarnas goda vilja. Deras företag, ja, faktiskt själva deras existens, var ständigt i fara. De försökte därför med stor energi kompensera bristen på juridisk och social säkerhet med ekonomisk makt. På detta sätt fick de judiska finansiärer som hade blivit rika i den nya kapitalistiska samhällsordningen där pengar var allsmäktiga, en ”privilegierad” position...
>
> Inom de sektorer där den kapitalistiska handeln och industrin redan hade gjort viktiga framsteg även utan judarna, upplevde den kristna befolkningen inte alls att det judiska övre skiktets framgångar var en olägenhet för dem. Redan 1817 sa således *Gewerbepolizei* [industrimyndigheten] att den judiska affärsverksamheten i det preussiska Rhenlandet inte längre kunde betraktas som ”ocker” utan som en synonym för fri handel och vinstsystem.[33]

Men en så positiv inställning hade inte handelsmännens skrån och patricierordnar i de mindre tyska staterna och underutvecklade regionerna, för att inte tala om bönderna och hantverkarna.

Det är uppenbart varför spjutspetsen i den judiska frigörelsekampanjen, petitionskampanjen,

> till största delen kom från de storborgerliga kretsarna i städerna där industriutvecklingen redan var långt gången och där judarna inom borgarklassens övre skikt redan spelade en integrerande funktion inom ekonomin. Det var kristna och judiska stora handelsmän, fabriksägare, bankirer och försäkringsdirektörer som skrev utkasten till petitionerna och försåg dem med mängder av

32 En sammanfattning av denna ekonomiskt-historiska forskning finns i Arthur Ruppin, *The Jews in the Modern World*, London: Macmillan 1934, del III, särskilt s 109-115, 122-123, 130-135; Nathan Reich, ”The Economic Structure of Modern Jewry”, i Louis Finkelstein, *The Jews, Their History, Culture and Religion*, vol 2, New York: Harper 1949; J O Hertzler, ”The Sociology of Anti-Semitism Through History”, i I Graeber och S H Britt (red), *Jews in a Gentle World*, New York: Macmillan 1942, s 86-91; Heinz M Graupe, *Die Entstehung des modernen Judentums. Geseitesgeschichte der deutschen Juden 1650-1942*, Hamburg: Leibniz-Verlag 1969, s 239-241; Israel Cohen, *Jewish Life in Modern Times*, New York: Dodd, Mead 1914, s 182-213; Abraham Leon, *Marxismen och judefrågan*, på marxistarkiv.se.

33 Sterling, *Judenhass*, s 29-30. Angående den sista meningen se även Ismar Elbogen och Eleonore Sterling, *Die Geschichte der Juden in Deutschland. Eine Einführung*, Frankfurt: Europa Verlagsanstalt 1966, 196-197, 222.

underskrifter.[34]

Sådan var karaktären på den frigörelsekampanj som Marx stödde och Bauer angrep.

Men det vore ett misstag att tro att stereotypen om den ekonomiska juden inom befolkningen bara var en återspegling av detta övre skikt, av Rothschild, Fould och liknande. Många eller huvuddelen av de *fattiga* judarna fungerade också som mellanhänder – gårdfarihandlare, gatuförsäljare, köpmän och handlare som levde ur hand i mun, småockrare – som stod i mycket direkt kontakt med den fattiga kristna befolkningen, fångade i ett klassiskt mönster av att vara tvungna att klämma åt dem under när de klämdes åt uppifrån. Judar förbands med ”finansiell utsugning” på en nivå långt under Rothschilds: ”De senaste händelserna i Rhenlandet och Elsass”, berättar Solomon Bloom, ”förstärkte denna folkets misstänksamhet. I slutet av 1700- och början av 1800-talet bröt judiska ockrare sönder godsägarnas och lantbrukarnas egendomar. Det radikala samfundet i väst var inte opåverkat av den därav följande förbittringen.” Gustav Mayer säger om de som växte upp på den plats och den tid då Marx växte upp: ”För dem innebar ’judarna’ först och främst de judiska boskapshandlarna i Rhenlandet, de som köpte från och sålde till småbönderna, och drog fördel av sina egna överlägsna affärskunskaper.”[35]

För våra nuvarande syften är det inte nödvändigt att lösa frågan om exakt hur viktiga judarna var för kapitalismens uppkomst. Identifikationen mellan judendomen och kommersialismen, som var allas tokeri på 1840-talet, utvecklades i detalj så sent som 1911 i Werner Sombarts *The Jews and Modern Capitalism* [Judarna och den moderna kapitalismen]. Och efter att vi vederbörligen har bortsett från allt nonsens i detta akademiska verk, så återstår mer än nog för att förklara hur den generation tänkte som existerade redan innan den ekonomiska historien ens hade uppfunnits.

4. Retroaktiv antisemitism

Efter hitlerismens uppkomst blev det *de rigeur* [på modet] att tona ner judarnas betydelse för kapitalismen, eftersom nazisterna utnyttjade det för sina egna syften.[36] Men framstående judiska historiker har stolt prisat deras roll. I sin inledning till Ruppins *The Jews in the Modern World* [Judarna i den moderna världen], skröt till exempel professor L B Namier stridslystet i egenskap av sionistisk jude och tvättäkta engelsman: ”Två raser [*sic*] ledde rörelsen [av framsteg för det kapitalistiska systemet] om än under väldigt olika förhållanden – britterna och judarna. De var kapitalismens pionjärer och dess första, och kanske största, förmånstagare.” För andra ansågs denna bild bara gälla fram till mitten av 1800-talet, som mer än väl täcker Marx’ artikel.[37]

Gentemot Sombart och andra har A Leon hävdat att judendomen spelade en sådan roll i det *för*-kapitalistiska samhället:

> I det förkapitalistiska samhället var judaismen en nödvändig företeelse, en faktor med väsentliga och oumbärliga funktioner i detta samhälle. Häri ligger förklaringen till judendomens tvåtusenåriga liv i Diasporan. Juden var lika utmärkande för det feodala samhället som godsherren och

34 *Ibid*, s 79.

35 För en inblick i de lägre klassernas antijudiska känslor, se Sterling, ”Anti-Jewish Riots in Germany in 1819: A Displacement of Social Protest”, Historica Judaica (oktober 1950), s 105. Solomon Bloom, ”Karl Marx and the Jews”, *Jewish Social Studies* 4 (1942), s 8. Mayer, ”Early German Socialism”, s 417.

36 Ett löjligt exempel på denna trend finns i Miriam Beard, ”Anti-Semitism – Product of Economic Myths”, i Graeber och Britt, *Jews in a Gentile World*, sammanställd under rubriken ”The Mirage of the Economic Jew” [Illusionen om den ekonomiska juden].

37 Namier, i Ruppin, *The Jews in the Modern World***.**, s xvi. Se även framställningen av frågan i Graupe, *Die Entstehung des modernen Judentums*, s 239-241. För ”andra” se Cohen, *Jewish life*, s 188 ff, och Uriah Z Engelman, *The Rise of the Jew in the Western World*, New York: Behrmans 1944, s 93 ff.

> den livegna bonden. Det är ingen tillfällighet att det var ett utifrån kommande element som skulle spela ”kapitalets” roll i det feodala samhället... Det förkapitalistiska samhällets ”kapital” lever utanför dess egentliga ekonomiska system.[38]

Men, fortsätter Leon sin tes, kapitalismens uppstigande till makten inom det sociala systemet gick hand i hand med en *nedgång* för denna judendomens funktion. Därmed knuffades judarna alltmer ner i systemets springor, i synnerhet i egenskap av mellanhänder inom distributionen och som ockrare som handlade mer med fattiga än som tidigare med kungar. ”I samma utsträckning som ocker blev judarnas huvudsakliga sysselsättning vidgades deras kontakter med de lägre skikten i samhället. Dessa kontakter försämrades stadigt.” Bonden som förlorade sin mark eller sin boskap, eller hantverkaren som förlorade sina verktyg till de judiska penningutlånarna kunde inte se de högre borgerliga kristna som stod bakom ockrarna. Hatet riktade sig mot de i allra högsta grad synliga mellanhänderna.[39] Leons beteckning på judendomen, *folket-som-klass*, är ett försök att ge en vetenskaplig grund för det vi har kallat stereotypen om den ekonomiska juden.[*]

Leons mål var en marxistisk analys, men vi kan vända oss till en ledande teoretiker inom den socialistiska sionismen för att utifrån en helt annan synvinkel bekräfta, att det gamla likhetstecken för vilket Marx’ artikel blir fördömd, i praktiken var allmänt utbrett. I en artikel som Hayim Greenberg skrev 1942 var han upprörd över att nazisternas antisemitism utnyttjade *fakta* om judarnas ekonomiska roll. Han förnekar ”den gamla anklagelsen att judarna är parasiter i den världsekonomiska ordningen”, genom att hävda att judendomen tvingades in i en ekonomisk roll som i själva verket var nyttig, hedervärd och inget att be om ursäkt för. Han drar slutsatsen att ”det inte finns något ont i att vara mellanhand, men det är inte sunt att ett helt folk består av mellanhänder.” Det Greenberg försöker säga är att det inte är värre att vara en judisk mellanhand än en kristen. Vilket var helt och hållet sant, och vilket Marx har visat på sitt eget sätt genom att förvandla frågan från en *skillnad* mellan judar och kristna till den *ekonomiska likheten* mellan judar och kristna. Men under loppet av sitt försvar vittnar Greenberg om att tokerierna var allmänt utbredda – skrivet på ett försiktigt sätt, och, vilket vi måste komma ihåg, av en sionistisk förespråkare 100 år efter Marx’ artikel och mer än ett decennium efter nazismens uppkomst:

> Judarna har också påverkats avsevärt av uppfattningen att de utgjorde en improduktiv eller till och med destruktiv kraft inom världsekonomin. Vi talar i huvudsak om judar som ett folk av... individer vars yrken är omotiverade, som är utsugare, spekulanter och handlare i andras arbete. Tecken på detta självfördömande uppträdde först i vår ”upplysningslitteratur”. Judar som kände sig andligt befriade från ghettots kultur redan innan de befriades från dess juridiska oförmåga, utvecklade en stark beundran för den europeiska kulturen, och påverkades i inte ringa grad av dess antijudiska fördomar. Förvisso delade de européernas motvilja mot juden som handelsman.

1942 hade allt detta blivit antisemitiskt i efterskott. Men märk väl att Greenberg inte var så okunnig eller hycklande att han låtsades att han tänkte på Marx:

> Många judiska socialisters syn vad gäller judarnas ekonomiska roll har också färgats av en viss antisemitisk vinkling...
> Icke judiska socialister, och inte nödvändigtvis marxistiska socialister, har haft en benägenhet att se ner på juden inom världsekonomin.

---

38 A Leon, *Marxismen och judefrågan*, s 116.

39 *Ibid*, s 80-81.

* Leons term *folket-som-klass* betecknar sammansmältningen mellan en etnisk grupp och en gemensam ekonomisk roll, och liknar Marx’ upprepade hänvisningar till antikens och medeltidens ”handelsfolk” (*Handelsvölker*). Bland de han nämner, fenicierna, kartager, lombarder och normander såväl som judar, verkade samtliga i ”sprickorna” eller ”porerna” i ett samhälle som självt inte var grundat på handel. (Marx, *Grunddragen* på marxists.org.)

Han åberopar den ryska Narodnaja Volja-rörelsen, en bondeinriktad populistisk terroristisk rörelse från 1800-talets slut, som till och med var känd för att uppmuntra bondepogromer som en del av sin kamp. Populisterna, förklarar han, var av ”uppfattningen att juden i huvudsak var en ’blodsugare’”, och tillägger: ”Det förklarar också Tolstojs ganska ovänliga hållning till judarna, en inställning som på ett talande sätt fick sitt uttryck i att han upprepade gånger undvek att tala å de förföljda judarnas vägnar.” Men Greenberg går ännu längre: till de sionistiska socialisterna själva *och* deras vänster:

> Inte heller sionismen är fri från ansvar. Det fanns en tid då det brukade vara på modet för sionistiska talare (inklusive undertecknad) att förkunna i talarstolen att ”man för att vara en god sionist först måste vara något av en antisemit”.[40]

Greenberg uppger att denna inställning kan återfinnas hos Pinsker, Syrkin, Borotjov, A D Gordon och andra – allihopa ledare och grundare av Labor Zionist Movement [sionistiska arbetarrörelsen]. ”Än idag”, tillägger han, ”är sionistiska arbetarkretsar under inflytande av tanken att Återvändandet till Sion inbegriper en reningsprocess från vår ekonomiska orenhet.”[41] Det bör tilläggas att rörelsens socialdemokratiske teoretiker, Ber Borotjov, grundade hela sin teori om en socialistisk sionism på en klassanalys av det judiska folket längs nu förbjudna (”antisemitiska”) linjer, och att hans i grund och botten ”marxistiska” argument för sionismen, var att det var det enda sättet att förändra judarnas klassammansättning. Samma sak gäller hans efterföljare som teoretiker för den socialistiska sionismen, Nachman Syrkin.[42]

Det går inte att betona alltför mycket, att allt detta, för vilket Greenberg slår sig för bröstet, handlade om att ställa den ekonomiska juden mot den kristna världen i syfte att *misskreditera* judarna. Ty det backade upp sionisternas mål att göra judarna till ”ett folk som andra folk”. Inget av det fanns i Marx’ artikel från 1843, som tillbakavisade en sådan nedsättande kontrast genom att *identifiera* den moderna (borgerliga) kristendomen med den kommersiella rollen hos det Leon kallade folket-som-klass.

Även om vi har visat att denna identifiering inte på något sätt var unik för Marx, utan var vardagsmat på den tiden – och det var just därför Marx kunde dra nytta av det för att få fram sin politiska poäng – så måste vi nu fortsätta lite längre längs dessa linjer. Denna identifiering var inte bara allmänt accepterad, utan hade till och med byggts in i språket. McLellan går så långt som att framställa det så här:

> *Judentum*, det tyska ordet för judendom, hade den härledda betydelsen ”handel”, och det är denna betydelse som Marx främst tänker på genom hela sin artikel. ”Judendom” har mycket liten religiös, och ännu mindre rasmässig, innebörd för Marx, och det vore något av en överdrift att säga att den senare delen av Marx’ recension [Del II av ”Om judefrågan”] är en utvidgad ordlek på Bauers bekostnad.[43]

Denna vits var inget skämt utan en lek med ord. Sådana ordlekar var förvisso en litterär favorit hos den unge Marx, precis som hos Hegel. Båda använde det som ett konstgrepp för att förklara och inte

---

40 Hayim Greenberg, ”The Myth of Jewish Parasitism”, i *Jewish Frontiere Anthology 1943-1944*, New York: J F Assoc 1945, s 223, 229, 223-234, 224-225.

41 *Ibid*, s 225.

42 *Encyclopaedia Judaica* (Berlin 1929, vol 4, s 974-975. Angående Syrkin, se t ex Nachman Syrkin, *Essays on Socialist Zionism*, New York: Young Poale Zion Alliance of America, 1935, s 23, eller *Labor Zionist Handbook. The Aims, Activities and History of the Labor Zionist Movement in America*, New York: Poale Zion Zeire Zion of America 1939, s 6.

43 David McLellan, *Marx Before Marxism*, s 141-142. Se även hans sammanställning av Marx, *Early Texts*, New York: Barnes & Noble 1971, s 112. Robert C Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press 1961, s 111.

för att skämta: ett sätt att utifrån ett ords olika betydelser utveckla olika sidor hos den verklighet som ordet återspeglade.

Ruppin uppger att ”under medeltiden blev begreppen jude och köpman nära nog liktydiga.” Gustav Mayer gör ett liknande uttalande: ”för den vanlige tysken blev judendom och kapitalism i det närmaste samma sak.” Sterling citerar den dåtida ekonomen Friedrich Harkort, angående det faktum att det bakom de judiska ockrarna stod junkrar som tog profiten. Harkort kallade junkrarna för ”judar med stövlar och sporrar”, som utgjorde de verkliga spekulanterna och giriga fordringsägare.[44] Det togs för givet att ordet jude var synonymt med någon sorts kommersialism, inte bara av de som riktade skällsord mot judarna utan lika mycket av de som försvarade dem.

Med denna bakgrund kan vi gå tillbaka till Marx’ ”Om judefrågan”, för att läsa den som den blev skriven, inte som den bryts genom den nutida okunskapens och illviljans mörka glasögon.

Den var ett bidrag till en häftig kampanj till förmån för judarnas politiska frigörelse – dock inte för ”de kristna och judiska storköpmännens, fabriksägarnas, bankirernas [skull] eller för försäkringsdirektörerna som skrev petitionerna”, utan för att visa hur den aktuella kampen skulle knytas samman med den slutliga kampen *mot* just dessa herrar. Dess syfte var att stöda den politiska frigörelsen idag för att möjliggöra den samhälleliga frigörelsen imorgon. Därav artikelns slutord: ”Judens *samhälleliga* frigörelse är *samhällets frigörelse från judendomen*.” [Denna mening finns inte med i den svenska översättningen – öa.]

Dessa kortfattade ord sammanfattar i själva verket hela diskussionen: det är fel att (som Bauer ville) låta judarnas politiska frigörelse vänta på deras samhälleliga frigörelse. Ty det handlar om den ekonomiska juden, och den ekonomiska judendomen är nu ett med det borgerliga samhället i sin helhet.

5. Hur man skapar antisemiter

Nu borde det stå klart att inställningen till judarna, ända sedan upplysningen och åtminstone fram till 1870-talet (då antisemitismen för första gången blev en rasistisk social och politisk rörelse, och ordet uppfanns – faktiskt av antisemiter) handlade om två helt olika frågor. Den ena frågan handlade om vad man tyckte om *das Judentum** (sympati eller antipati), den andra vad man hade för ståndpunkt om judarnas ställning i staten och samhället (avskaffandet av medborgerliga, juridiska och politiska hinder). Som vi har sett var det närmast allmängiltigt med en oklar syn på judendomen, inte alltid särskilt begripligt och av olika skäl, men med uppenbara rötter i den ”ekonomiska judendomens” karaktär. Splittringen inom den allmänna opinionen gällde den andra frågan, frågan om politisk frigörelse och jämlika rättigheter.

Som ett resultat av detta finns det ett egendomligt system som är utbrett bland historiker, för att inte tala om marxologer. Historiska personer görs till ”prosemiter” eller ”antisemiter” efter behag,

44 Ruppin, *The Jews in the Modern World*, s 133. Mayer, ”Early German Socialism”, s 420. Se även hans förklaring på s 419-420. Sterling, *Judenhass*, s 33. Jämför hur den unge Engels använder ordet *Schacherjuden* i sin *Condition of the Working Class in England*, i Marx/Engels, *On Britain*, Moskva 1962, s 314. [I den svenska översättningen har ordet ”jude” tagits bort och det står bara ”schackrare” (I första stycket i kapitlet ”Bourgeoisins inställning till proletariatet”). I engelska upplagan står ”bartering Jews” - öa.] Se även Meyer, *The Origins of the Modern Jew*, s 69.

* Och den delas i sin tur upp i två undergrupper: ens uppfattning om religionen (judendomen) och om folket. Det första problemet handlade om att vara medveten om skillnaden. I ett brev från 13 mars 1843 [till Arnold Ruge] hade Marx skilt mellan de två på ett ovanligt tydligt sätt, när han i brevet nämnde motvilja mot religionen till skillnad från att stöda kravet på judarnas frigörelse. Man bör påminna sig att judendom vid denna tidpunkt i huvudsak innebar en ortodox tro som den hade framträtt från medeltiden. Reformjudendomen hade just uppstått men hade inte haft någon inverkan på den offentliga debatten. Uppkomsten av reformjudendomen var i sig själv ett symptom på en utbredd motvilja bland de moderna judar som inte ville vara hycklande ortodoxa som Rothschild.

genom att bara hänvisa till den ena eller andra frågan, med samma tjockskalliga avsaknad av åtskillnad som var så typisk för folk under denna oupplysta tidsperiod. Ett par exempel kommer att ge ett lämpligt perspektiv på hur Marx' artikel behandlades.

Vi har sett hur Glickson hade letat efter ett enda undantag bland samtida lärofäder på den allmänna bristen på medkänsla för judar, och hade gått tillbaka ända till det föregående seklet för att hitta en: G E Lessing, vars poetiska drama *Nathan den vise* (1779) var det mest berömda ”prosemitiska” verket i Tyskland, kanske i den europeiska historien. Detta anseende har sin grund i det välvilliga porträttet av Nathan som *Edeljude*, den ädle juden, god och klok. Detta anseende åsamkade Lessing smädelser från generationer av antisemiter – exempelvis E Dührings nazistliknande virriga tal 1881.[45] Utan att förringa Lessings bidrag med hänsyn till när det skrevs, så blir resultatet märkligt om man tittar närmare på pjäsen och ställer den mot Marx' artikel.

1. Lessings pjäs tar inte upp frågan om samma rättigheter för judar. Tvärtom tar den deras underlägsna position för given. Ty inramningen är Saladins Jerusalem, där både judar och kristna lever på nåder från Saladin, som framställs som lika ädel som Nathan.

2. Den förebild som Lessing väljer ut, Nathan, är en rik judisk köpman som just har återvänt från en resa där han kasserat in skulder, och han har med sig en sagolik mängd rikedomar. Han är så rik att han kan spela rollen av Rothschild åt sultanen. Kort sagt är han den värre av de två stereotyperna om den ekonomiska juden, inte den fattiga gårdfarihandlartypen utan penningfursten. Lessing utmanar inte stereotypen, han förgyller den. Han upphöjer sin rika jude genom att måla honom i tilltalande färger.

3. Nathan är född som jude men tror inte på judendomen, utan är i själva verket deist, precis som Lessing själv.* I en liknelse (som är pjäsens ideologiska höjdpunkt, och som i Lessings sinne var dess utgångspunkt) förklarar han att de tre religionerna är lika identiska som tre ringar, den enda skillnaden är att man råkar ärva den ena snarare än den andra. Den motvilja som den vise Nathan kunde känna mot den judiska ortodoxin är inte klart utsagd men är obestridlig.

4. Upprepade gånger påpekas att Nathan är en *ovanlig* jude. Upprepade gånger använder han ordet ”jude” på ett allmänt sätt för att hänvisa till det vanliga språkets snåla, gnidiga, pengatokiga jude. Den ädle Sittah frågar Nathan två gånger om han är en jude som andra judar eller om han är så god som det sägs. Den ädle Templar undrar om Nathan verkligen har glömt bort ”att vara jude”, och den ädle Nathan undrar en gång vad för sorts spel sultanen spelar med honom, och tänker högt, ”Vem är den verklige juden här – han eller jag?” (Förvisso talar inte Lessing om ”de smutsiga judarna”, istället nämner han lika rutinmässigt ”de smutsiga morerna”, den samtida motsvarigheten till ”smutsiga niggrer”.)[46]

Kort sagt är pjäsens stora ”prosemitiska” budskap motsvarigheten till ”En del av mina bästa vänner är judar”, eller till och med ”Man skulle knappt kunna tro att han är jude, kära du!” Lessing hade faktiskt skrivit detta själv, i en tidig (1749) ”prosemitisk” komedi med titeln ”Judarna”: ”Sannerligen finns det judar som inte är judar alls.”[47] I ett svar till en kritiker som framhöll att den ädle juden var en så osannolik förebild att den kullkastade pjäsen, så höll Lessing ivrigt med om att det

45 Eugen Dühring, *Die Ueberschätzung Lessing's und dessen Anwaltschaft für die Juden*, Karlsruhe: H Reuther 1881, speciellt men inte bara kapitel 3.

* **Deism** – inom religionsfilosofin en gudsuppfattning som går ut på att det finns en transcendent och personlig Gud, som har skapat världen, men inte längre ingriper i världens gång.

46 G E Lessing, *Nathan den vise*, akt II, scen 3, akt III, scen 4, akt IV, scen 4, akt III, scen 6, akt II, scen 9. [Här översatt ur engelska utgåvan – öa.]

47 Citerat i Sterling, ”Der Kampf um die Emanzipation der Juden in Rheinland”, i *Monumenta Judaica: 2000 Jahre Geschichte und Kultur der Juden am Rhein. Handbuch im Auftrage der Stadt Köln*, vol 2, Köln: J Melzer Verlag 1964, s 285.

var ovanligt, men argumenterade, att eftersom judarnas olycksaliga samhällsställning berodde på att de var tvungna att ”leva endast och allenast på handel”, så skulle den upphöra med orsaken, när judarna inte längre ”upprätthöll en eländig tillvaro med hjälp av simpel småhandel”. Därför, förklarade han, valde han en rik man som förebild.[48] Precis lika mycket som andra kretsade Lessings uppfattningar kring stereotypen om den ekonomiska juden.

Det enda undantaget på ett århundrade, Lessing, visar sig ha använt *Jude* som samma allmänt utbredda svordom som varenda annan tokig tysk och europé. I motsats till detta använde Marx *Judentum* som en opersonlig historisk och ekonomisk kategori, för att klargöra att judendomen och kristendomen hade förenats i vårt samhälle av schackrare.

Det finns ytterligare ett exempel, som vi har nämnt tidigare: fallet med ”Voltaires antisemitism” som Peter Gay har omtalat.[49] Voltaires förklenande uttalanden om judar, inklusive den oundvikliga ekonomiska stereotypen, presenteras. Men vi får dessutom höra att Voltaires försyndelse är så mycket mer oförlåtlig, eftersom det under samma period fanns ett livaktigt ”prosemitiskt” alternativ som andra män valde.

John Locke åberopas som prosemit, gentemot antisemiten Voltaire. Beviset är *Lockes brev om religionsfriheten* (1689), där han otvivelaktigt tar ställning för judarnas rätt till religionsutövning: ”Judarna tillåts att ha bostäder och egna hus, varför förnekas de synagogor?” Om Locke också var för samma rättigheter för judar över hela linjen, som Gay verkar antyda, så glömde han att nämna det i artikeln. Han går så långt som att säga att ”varken hedningar eller muslimer eller judar bör uteslutas ur republiken på grund av sin religion.”

Men Gay nämner inte att Locke i samma stycke klargör att *han* anser judaismen vara ”avskyvärd”.[50] Det sägs bara i förbigående, men även de andra uttalandena görs i förbigående. Lockes artikel är ett grundligt motiverat resonemang, inte en vidlyftig artikel, och hänvisningarna till judarna görs i all hast. Vi har ingen anledning att tro att Locke hade större förkärlek än Voltaire för utövarna av denna ”avskyvärda” kult: han argumenterade i egenskap av advokat för medborgerliga rättigheter, som kämpar för jämställda rättigheter till och med för kända brottslingar.

Men var inte Voltaire också för religionsfrihet i samma mening? Jo, det var han, och 1794 trycktes en fransk översättning av Lockes artikel tillsammans med Voltaires avhandling om religionsfrihet i en och samma bok, med ett förord (som professor Klibanskij tror skrevs av Voltaire själv) där Lockes argument lovprisas.[51]

Vi kan nu se hur det går att skapa (eller utnämna) prosemiter och antisemiter efter behag. I och med att både Locke och Voltaire var för att tolerera den judiska religionen, och att båda själva avskydde judarna, så citerar man Locke angående det förstnämnda och Voltaire om det sistnämnda – och *voilà*! Systemet är ofelbart.*

Det finns ytterligare ett problem med ”antisemiten” Voltaire, som Gay faktiskt skildrar. Det verkar, hävdar Gay, som Voltaire under dessa utvikningar inte ville slå så mycket mot judendomen som mot

48 Lessing, *Sämtliche Schriften*, vol 6, Stuttgart: Göschen 1890, s 160-161.

49 Gay, *The Party of Humanity*, s 97 ff. Kapitlet kallas ”Voltaires antisemitism”.

50 John Locke, *Lockes brev om religionsfriheten*. [Här översatt ur engelska utgåvan, *A Letter on Toleration*, Oxford: Clarendon 1968, s 145 – öa.]

51 Förord av professor Raymond Klibanskij, i *A Letter on Toleration*, s xxx.

* Gay gör samma sak med Montesquieu, men med en öppen motsägelse. Han åberopar Montesquieu som ett andra exempel på prosemitism gentemot Voltaire, eftersom Montesquieu djupt beklagade förföljelserna mot judarna. Men innan Gay avslutar frågan, nämner han också att Montesquieu var så missledd att han påpekade ”judarnas tycke för handel och banker”, och att han till och med skrev: ”Ni frågar om det finns judar i Frankrike. Varhelst det finns pengar, så finns det judar.” (Gay, *The Party of Humanity*, s 99-100.) Alla är tokiga.

kristendomen, ty han ville underbygga sin fientliga syn på kristendomen genom att också misskreditera den källa (judendomen) ur vilken denna fördärvliga religion härstammade. Därmed var hans ”motvilja mot judarna... en delvis omedveten och delvis medveten täckmantel för sina kristendomsfientliga åsikter.”[52] I själva verket ville Voltaire angripa alla religioner utifrån sin deistiska ståndpunkt – precis som Lessing utifrån samma deistiska ståndpunkt ville skildra alla religioner som lika meningslösa vad gäller skillnaderna mellan dem. Där Lessing i ett utbrott av försoning beskrev den ädle juden, muslimen och kristne på ett enhetligt sätt, utmålade Voltaire alla gudfruktiga som idioter, skojare och diverse missdådare – också ganska opartiskt. Under hans århundrade fanns det ingen anledning att hjälpa judarna ur knipan. Det gör honom till ”antisemit” i vårt århundrade – för historiker som projicerar sig bakåt i historien som hemliga agenter för Anti-Defamation League.*

Slutligen: vi nämnde tidigare att rörelsen ”Unga Tyskland” (Gutzkow, Laube) har anklagats för antisemitism mot judiska personer – som alla andra. Gutzkow, till exempel, skrev en roman som innehöll denna sorts antisemitism. Men när den unge Engels blev begeistrad över Unga Tysklands liberala och demokratiska utveckling, så var den person han beundrade mest Ludwig Börne. Hans brev från denna tid till en barndomsvän är fyllda med vackra lovord till denna tysk-judiska politiska skribent.[53] I den unge mannens ögon stod Unga Tyskland inte bara för politisk frihet i största allmänhet utan i synnerhet för frigörelse för judarna – ”Vem kan ha något mot det?”§ För honom är ”judarnas trångmål” en del av den liberala anklagelsen mot status quo. Han berättar för sin vän om sin litterära hjälte: Du efterlyser en plikttrogen Eckart? ”Vet du, det finns redan en, en liten kille med en skarp judisk profil – hans namn är Börne...” Han nämner två gånger den liberala poeten Creizenach med värme, och slår två gånger på ett iögonenfallande sätt fast att Creizenach är jude. Han anför den ”vandrande juden” (på tyska den ”eviga juden”) som en av modellerna för den själens frihet som han drömmer om att skriva om i en andra *Faust*. Han räknar upp ”israeliternas frigörelse” som den första av Napoleons tre positiva bedrifter.[54]

Är denne unge man prosemitisk på samma sätt som Lessing? Ja, som Lessing: ty i samma brevväxling med sin vän återfinns också samma rutinmässiga hånfulla användande av den judiska ekonomiska stereotypen, precis som senare i livet. Citerade isolerat skulle det göra honom till

---

52 Gay, *The Party of Humanity*, s 103.

* **Anti-Defamation League** (ADL) är en amerikansk, judisk lobbyorganisation som grundades 1913 med det uttalade syftet att stoppa kränkningar av judar och judendom. ADL:s stadgar slår fast att "förbundets omedelbara mål är att, genom att vädja till förnuftet och samvetet, och om nödvändigt vädja till lagen, få stopp för förtalet mot det judiska folket. Dess slutgiltiga mål är att säkerställa rättvisa och en rättvis behandling för alla medborgare och för alltid få slut på ojust och orättvis diskriminering av och förlöjligande av någon del av befolkningen."
Organisationen kämpar mot organisationer, institutioner och enskilda personer som de uppfattar som "antisemitiska" eller "extremister". Den kämpar också mot diskriminering och hets mot andra trosriktningar, och har haft nära band till amerikanska medborgarrättsorganisationer.
Kritiker beskriver organisationen som extremistisk och uteslutande. Det är också kontroversiellt att organisationen för arkiv över Israelkritiska judar. Organisationen har bland annat varit i konflikt med *Nation of Islam* och *African National* Congress (ANC) .

53 Engels’ lovord om Börne är så genomgående att man bara behöver titta efter Börne i namnindex till Marx/Engels**,** *Werke*, band 2. Några typexempel finns på s 395, 413, 420-421, 426, 430, 434. Senare mildrade Engels Börnes relation till Unga Tyskland. Se Marx/Engels**,** *Werke*, band 1, s 437.

§ Se sidan 132 för två citat från Engels’ brev från 1839 där han nämner frågan om judarnas frigörelse. Som politisk fråga fortsatte denna fråga att spela samma roll för Engels under senare år. (T ex: Engels, ”Hungary”, *Neue Rheinische Zeitung*, 19 maj 1849, och Marx/Engels**,** *Werke*, vol 6, s 507, 514.)

54 Engels’ brev till W Graeber, 30 juli 1839, Marx/Engels**,** *Werke*, Suppl 2 414-415, samma, 8 oktober och 15 november 1839, *ibid*, s 419, 432, likaledes 15 november 1839, *ibid*, s 431. Jämför *ibid*, band 2, s 16. Se även hans artikel ”The Jews in Bremen”, december 1839, *ibid*, s 437 (inte bevarad). Engels, ”Brev till E M Arndt”, *ibid*, band 2, s 122.

antisemit – precis som alla de andra tokiga människorna.

Dåtidens verkliga fråga hade inget att göra med hur man använde språket om judendomen, utifrån den allmänt accepterade judiska ekonomiska stereotypen. Den verkliga judiska frågan var: *För eller mot judarnas politiska frigörelse? För eller mot samma rättigheter för judar?*

Det var den judiska fråga som Marx diskuterade, inte den som dominerade tänkandet i ett sjukt samhälle ett sekel senare.

Specialnot B Rim och reson: innehållet i Marx' ungdomliga diktning*

Kommentarer om de dikter som Marx skrev 1836-1837, när han var omkring 18-19 år, upprepar oftast Franz Mehrings negativa åsikter.[1] Det kan förefalla vara ett tryggt tillvägagångssätt, med tanke på Mehrings ställning som marxist, historiker och litteraturkritiker. Dessutom finns den hånfulla syn på sin egen poetiska produktion som Marx själv uttryckte i slutet av 1837 och senare år.[2] Efter Mehring kan seriösa oberoende bedömningar av dessa dikter räknas på ena handens fingrar.[3]

Det är okontroversiellt att de flesta dikterna är amatörmässiga utgjutningar av personlig art. Temat var sedan åtminstone ett par decennier vanligt i dåtida tysk romantisk poesi, och estetiskt talat är de inte viktiga som poesi. ”Men”, tillade Mehring, ”ett ting som inte har något estetiskt värde kan icke desto mindre vara av biografiskt och psykologiskt värde.”[4] Det är vårt nuvarande intresse: vilka intressanta drag uppvisar dikterna inom ramen för vår diskussion i kapitel 9?

Just på denna punkt är Mehring av begränsad nytta som vägledning, av en orsak som ofta förbises. Dikterna han diskuterade är inte de som är tillgängliga för oss. Han såg poesiböckerna från 1836, som senare gick förlorade. Poesiböckerna från 1837 är de enda som tills nyligen var bevarade, och de hade inte hittats när Mehring skrev sina verk. Men de sistnämnda är avsevärt mer intressanta än de förstnämnda, med avseende på materialets ”biografiska och psykologiska värde”.[§]

Till att börja med finns det ingen tvekan om att många av dikterna andas en passionerad energi. Men problemet med att göra alltför mycket av detta faktum, är att de just i detta avseende är de allra tydligaste ekona av romantiska klichéer. Byrons och Heines hjältar med känslor som slet sönder dem hade sedan länge varit en drog på marknaden. Det har aldrig hindrat unga poetlärlingar från att

---

* Vid översättningen av dikterna har jag inte i första hand försökt få dem ”diktliknande”, utan har följt dem språkligt. Om någon poetiskt lagd vill förbättra denna översättning så vore det givetvis välkommet – öa.

1 Franz Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 1*, på marxistarkiv.se, s 16; Mehring, red, *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle*, 4 band, Stuttgart: Dietz Nachf. 1902, band 1, s 25-28.

2 Marx, brev till sin far, 10 november 1837, i Marx, *Writings of the Young Marx on Philosophy and Society*, New York: Doubleday 1967, s 41-42, 46, 48. För Laura Marx Lafargues brev om hur hennes föräldrar skrattade åt ”denna ungdomliga idioti”, se Mehring, *Aus literarischen Nachlass*, band 1, s 25-26.

3 Jmfr Olivier, *Marx et Engels Poètes*, Paris: Bergis 1933 (det mest ambitiösa projektet); Johnston, ”Karl Marx's Verse of 1836-1837”, *Journal of the History of Ideas*, april-juni 1967; Demets, *Marx, Engels, and the Poets*, University of Chicago Press, s 47-56; Rjazanov, introduktion till *MEGA I*, 1.2, s xiv-xv. Oräknade är marxologins rännstensskola (R Payne, Künzli).

4 Mehring, red, *Aus literarischen Nachlass*, band 1, s 26.

§ Här är en sammanfattning av fakta om de olika poesiböckerna. (1) *Dikter från 1836*: tre anteckningsböcker som tillägnades Jenny von Westphalen (med vilken Marx i hemlighet hade förlovat sig tidigare samma år) och vilka han gav henne i julklapp. En del dikter hade skrivits innan 1836. Två av anteckningsböckerna har titeln *Buch der Liebe* (Kärlekens bok). Del I hade sammanställts i oktober-november, och var daterad ”Berlin, 1836, slutet på hösten”. Del II hade sammanställts i november, och var daterad ”november 1836”. Den tredje anteckningsboken, med titeln *Buch der Lieder* (Sångboken), sammanställdes i november-december och var bara daterad ”1836”. Dessa anteckningsböcker hade försvunnit 1925 när Rjazanov på Marx-Engels-institutet letade efter dem, och publicerades inte i *MEGA*. En handfull strofer hade citerats i skrift – till exempel av Mehring och i John Spargos *Karl Marx* från 1910. Men 1954 och 1960 lämnade medlemmar från familjen Longuet över dem till Moskvainstitutet. Att de hade återfunnits nämndes i en not i Marx/Engels *Werke*, men bara en av de nyligen återfunna dikterna publicerades. Andra publicerades i i översättning i den nya engelska upplagan av *Collected Works*. (Marx/Engels, *Werke*, suppl 1, not 136, s 676. I nya engelska *Collected Works*, se band 1, s 756-757 (not 191-194).) (2) *Dikter från 1837*: en enda anteckningsbok som Marx sammanställde till sin fars 60-årsdag i april 1837. Den var känd sedan tidigare eftersom Marx nämnde den i sitt brev till fadern den 10 november 1837, men den hittades tack vare Rjazanovs arbete, och är den enda anteckningsbok som trycktes i *MEGA*. (*MEGA I*, 1.2, s 3-89.) PS: När denna bok förbereddes för tryckning kom nya *Marx-Engels Gesamtausgabe* just ut, med hela innehållet i ovan nämnda anteckningsböcker, plus fler tidiga dikter av Marx från två anteckningsböcker som hans syster Sophie sammanställt.

uppleva de gamla känslorna på nytt, men de former i vilka lidelsen gjuts ut måste betraktas i sitt aktuella sammanhang. Om den unge Marx i en ”Sång till stjärnorna”[5] kritiserar sitt motivs stillhet –

> Men åh! du glänser för alltid
> Med lugna skira strålar;
> Gudarna kommer aldrig att fylla dig
> Med brinnande facklor som flammar –

så måste man således inse att känslan var den förväntade, även om det är ologiskt att dra slutsatsen att den inte var uppriktig.

I denna samling dikter är de mest nämnda exemplen på hur våldsamma sinnesrörelser slits i stycken de två – de enda två – som Marx fyra år senare gav ut under den gemensamma titeln ”Vilda sånger”.[6] De var de allra första skrivna verk av Marx som trycktes, och är lika bra exempel som andra i denna genre. Den första är ”Skalden”:

> Skaldens fiol sjunger;
> Hans ljusbruna hår fladdrar
> Han bär en sabel vid sidan,
> Hans veckade mantel står ut åt sidorna.
>
> ”Skald, skald, vad vilt du låter
> Skald, varför tittar du dig så vilt omkring?
> Vilken inre storm är så hjärtskärande?
> Se, din stråke böjer sig!”
>
> – ”Du frågar mig varför? Varför dånar oceanen?
> För att bryta vågorna på den klippiga kusten,
> Tills ögon förblindas och hjärtan gör uppror,
> Och själen dånar ner i helvetet!”
>
> – ”Skald, även om förakt sliter sönder ditt hjärta,
> Skickade en strålande Gud ett botemedel, Konsten,
> För att lyfta dig högt till hänryckande rytmer
> Tills du stiger upp till himlen där stjärnorna dansar!”
>
> – ”Vad säger du! Jag kommer obehärskat att stöta
> Denna blodiga svarta sabel i din själ;*
> Gud känner ej Konsten, och bryr sig ännu mindre om den;
> Konsten stiger som kraftig rök från Djävulens egen håla,
>
> Tills den förvirrar hjärnan och förvandlar hjärtat:
> Jag fick den från Hin håle själv, denna Konst.
> Den håller takten, den säger hur jag
> Måste spela begravningsmarschen på ett vilt sätt,

5 *MEGA I*, 1.2, s 51.

6 Publicerades i unghegelianernas veckotidning *Athenäum* i Berlin den 23 januari 1841.

* I Marx’ ursprungliga version av dikten (i anteckningsboken) finns det här ännu ett verspar, som utelämnades vid publiceringen 1841. Detta verspar fortsätter hotet: ”Försvinn, bort ur min åsyn, / Eller så kommer barn att leka över ditt huvud ikväll!” De övriga raderna flyttas ner, så att den näst sista strofen blir en fyrradig strof som resten. Det fanns en del mindre förändringar. (Versionen från *Athenäum* finns i Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 604-605, och i *MEGA I*, 1.1, s 147. Den ursprungliga versionen finns i *MEGA I*, 1.2, s 57-58.)

Måste spela dystert, måste spela glödande
Tills hjärtat brister av strängar och stråke.”

Skaldens fiol sjunger;
Hans ljusbruna hår fladdrar
Han bär en sabel vid sidan,
Hans veckade mantel står ut åt sidorna.

Den andra dikten, med titeln ”Kärlek i natten”,[7] är något mörkare:

Hans armar runt hennes kropp,
Hans ögon mörka och stormiga:
– ”Brinnande kärlek bränner din smärta,
Du darrar inför mig.

”Du drack av min själ,
Ta elden ifrån mig!
Blossa upp, gloria,
Unga blod, blossa högre!”

– ”Ljuvt, vitt stirrar du,
Talar du så märkligt, min kära;
Se, däruppe sjunger
Världarna som snurrar högt ovan!”

– ”Högt, älskling, högt!
Brinn, stjärnor, oh brinn!
Upp! uppe på himlen
Låt våra själar i sin tur gnistra!”

Hans röst låg och skrämmande,
Förtvivlan i hans suckar,
Hans blickar slungar blixtar,
Brinner ett tomrum i hans ögon.

– ”Det var gift du drack,
Vi måste resa – komma undan!
Nattens härskara, led vid led,
Kommer för att förjaga dagen.”

Hans armar runt hennes kropp,
Döden står vid dörren;
Och hugg av djup smärta
Sluter hennes ögon allt mer.

Kanske det mesta man rimligen kan läsa in i dessa ungdomliga utgjutningar har nedtecknats av W M Johnston angående ”Skalden”. Han ser det som ett ”uttryck för konstnärens isolering”, konstnären är ”offer för alienation”, han ”känner inga band för sin livsuppgift”.

Vid en första anblick kan det faktiskt se ut som om Marx uttrycker en hel rad romantiska banali-

7 Versionen i *Athenäum* citeras här, och den finns i i Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 605, och i *MEGA I*, 1.1, s 148. Den ursprungliga versionen finns i *MEGA I*, 1.2, s 9-10.

> teter. Konstnären som en man i förbund med mörkrets makter, musikern som den oöverträffade konstnären, musikens makt att förgifta själen, konstnärens förakt för samhällets begränsningar – dessa teman är välbekanta i Tyskland från Wackenroder, Tieck och Novalis på 1790-talet till Platen, Lenau och Heine på 1830-talet. Men Marx uttrycker dessa känslor med en vrede som antyder en starkare sorts revolt än enbart en poetisk *Weltschmerz*.

Varför är det ”en starkare sort”? Därför att konstnären bär en sabel och hotar att begå misshandel. Detta försök att förläna den mantelförsedda skalden en egenart förutsätter att Heine och de andra alltid bara uttryckte ”en poetisk *Weltschmerz*” istället för ilska mot hur världen var: ett antagande som helt enkelt inte är sant. Men varför måste de poetiska känslorna betraktas som egenartade innan de kan anses återspegla Marx’ temperament? Johnston skriver också:

> Även om det kan vara att gå för långt att säga att denna skald är en spirande revolutionär, så är det tydligt att hans främlingskap från samhället är fullständigt. Han lever bara för sin konst, precis som en hängiven revolutionär bara lever för sin sak. Till sitt temperament är Marx’ skald en född föraktare av samhällsordningen. Det är inte långsökt att säga att en revolutionär väntar på att födas ur denna skald. Och även om vi bortser från Marx’ livsuppgift som revolutionär efter 1846, så antyder hans porträtt av konstnären som en oöverträffat alienerad individ att hans egen känsla av främlingskap kan ha fördjupats enormt under 1836 och 1837.[8]

Kanske. Problemet med den här sortens exempel är att så många idealistiska tonåringar och ungdomar har gått igenom perioder av revolt och främlingskap utan att bli revolutionärer. Den revolutionär som väntar på att födas aborteras av det föraktade samhället. Uppenbarligen gick Marx’ exempel djupare än vad gick att se i han ungdomliga diktning.

Klart mycket mer självutlämnande var den dikt som Mehring valde att citera ur den anteckningsbok som senare försvann.[9]

> Jag kan aldrig med lugn saklighet behandla
> Det som allra starkast griper min själ,
> Aldrig vila på ett bekvämt sätt –
> Jag rusar på, utan vila.
>
> Jag skulle åstadkomma allt, uppnå
> Varje fördel som gudarna skänker:
> Våga längta efter all kunskap, streta
> Efter att omfatta all sång och konst.
>
> Så låt oss våga söka efter allting,
> Aldrig vila, aldrig färdiga,
> Inte så döda att vi inte talar ut,
> Inte vill, inte gör.
>
> Bara aldrig stå undergivet,
> Bära ett ok i skräck och smärta;
> Ty längtan, begäran,
> Och gärningen – alla dessa återstår.

Det finns ganska många dikter i anteckningsboken från 1837 som handlar direkt om teorier, om än

8 Johnston, ”Karl Marx’s Verse”, s 267.
9 Mehring, *Aus literarischen Nachlass*, band 1, s 28.

inga öppet politiska.* En del återspeglar ungdomens idealistiska ilska mot girigt materialistiska uppfattningar. Bland en grupp som riktar sig mot den medicinska professionen är kanske den bästa den med titeln ”Till Läkare”.[10]

> Ni brackiga läkare, förbannade skock,
> För er är världen en hög ben i en säck.
> Om ni någon gång kylt ner blodet med väte,
> Och känt pulsen börja dunka, varför tänker
> Ni då: ”Jag har gjort vad som kan göras för dessa:
> Nu kan man leva i dräglig sorglöshet:
> Herren Gud är en skicklig en, förstår jag,
> Som är så väl insatt i anatomi;
> Och varenda blomma är användbar, det är sant,
> När den väl görs till en örtbrygd.”

Samma anda är uppenbar i flera av ”epigrammen”, som tar parti för det ädelt, upphöjt andliga och spirituella mot det banala. Goethe och Schiller uppfattas som representanter för det förstnämnda. Det finns en filosofisk kvartett av ”epigram” med titeln ”Hegel”, som återspeglar Marx’ första fientliga reaktion mot denne tänkare. I följande exempel, nummer tre i kvartetten,[11] måste vi förstå att ”jag” syftar på Hegel, och att hela stycket var ämnat som ett nålstick mot honom:

> Kant och Fichte tycker om att ströva omkring i det överjordiskt blå,
> Där jag sökte efter en fjärran strand;
> Men jag försöker bara helt igenom förstå
> Det jag hittade – alldeles utanför min dörr!

Ett år senare skulle detta sarkastiska stick förändras från nedsättande till hedrande, när Marx upptäckte att Hegels intresse för den verkliga världen (som per definition är banal) var hans starka sida jämfört med den tidigare idealistiska filosofin. Samma vändning skulle senare faktiskt drabba Schiller: Marx använde ”Schilleriserande” i motsats till ”Shakespearisera” för att beteckna spridandet av abstraktioner inom litteraturen.[12]

---

* Det finns ett möjligt undantag i prosastycket, *Scorpion und Felix*, med underrubriken en Humoristisk roman, från vilken Marx tog med några kapitel i 1837 års anteckningsbok. Stilen liknar *Välborne herr Tristam Shandy*, men medvetet skriven mer osammanhangde. Kapitel 27, som följer i sin helhet, (*MEGA I*, 1,2, s 81) kan tolkas som ett utrop av politisk förvirring. Eller kanske inte. Jag citerar det med korsade fingrar:
”Okunnighet, gränslös okunnighet!”
”Ty (hänvisar till ett tidigare kapitel) hans knän böjde sig alltför mycket åt en särskild sida!”, men det är inte klart vilken, och vem kan precisera eller fatta vilken sida som är höger och vilken vänster?
Säg mig, du dödlige, varifrån vinden kommer, eller om Guds ansikte har någon näsa, så kommer jag att berätta för dig vad höger och vänster är.
De är inget annat än relativa begrepp, för att dårskap och galenskap ska dricka sig till vishet!
Åh, all vår strävan är förgäves, illusorisk vår längtan, tills vi fattar vad som är höger och vänster, ty getterna kommer att placeras till vänster men fåren till höger.
När han vänder sig om går han i en annan riktning, eftersom han hade drömt på natten att getterna var till höger och de gudfruktiga till vänster i linje med våra eländiga uppfattningar.
Avgör därför för mig vad som är höger och vänster, så skapelsens hela gåta blir löst. *Acheronta movebo* … Om Mefistofeles visade sig så skulle jag bli Faust, för det är uppenbart att var och en av oss, alla är en Faust, eftersom vi inte vet vilken sida som är höger och vilken som är vänster, och vårt liv är därmed en cirkus, vi rusar runt och letar efter sidorna till vi faller omkull på sanden och gladiatorn, nämligen Livet, dräper oss. Vi måste få en ny frälsare, ty – plågsamma tanke, du berövar mig sömnen, berövar mig hälsan, förstör mitt liv – vi kan inte skilja på vänster och höger sida, vi vet inte var de finns –

10 *MEGA I*, 1.2, s 16.

11 Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 608 eller *MEGA I*, 1.2, s 42.

12 Marx, ”*Brev till Lassalle*”, 19 april 1859, på marxists.org.

Men i andra ”epigram” i anteckningsboken från 1837 sattes Schiller och Goethe på en piedestal. I följande två exempel[13] är den förmodade talaren en föraktad kritiker av olympierna:

V

Det är problemet med Schiller, jag säger nätt:
Han kan inte roa på ett mänskligt sätt:
Han driver saker och ting så långt att de får vind i seglen och svävar,
Men sysslar aldrig med arbete med sina nävar.
Han är bra på blixt och dunder,
Men saknar helt alldagliga vardagsstunder.

VI

Där har vi så Goethe, en alltför värdefull man:
Han vill hellre se Venus än trasdockan Ann;
Riktigt dristigt griper han saker från nedan,
Även om han tvingas sväva högt allaredan,
Gör inte formen alltför sublim, på det hela:
Det lämnar inget stöd åt själen.
Schiller hade rätt i större grad:
Hos honom var idéerna uppenbara,
Man kan säga att de i svartvitt var skrivna,
Även om man dem inte riktigt förstår.

Det finns en grupp ”epigram” under den gemensamma rubriken ”Pustkuchen”, som försvarar Goethe och Schiller mot den lutheranska pastorn med detta namn, som blev ökänd när han angrep Goethe som den ”mest typiska representanten för den moderna litteraturens lössläppta och depraverade tendenser” och gav ut en moraliserande parodi på *Wilhelm Meister.* Här är tre av Pustkuchen-”epigrammen”.[14]

1

Schiller, tycker han, kunde kanske haft rätt
Om han bara hade läst mer i bibeln på kvällen;
Hans dikt ”Klockan” skulle varit fin om något
Lades till för att förklara Uppståndelsen,
Eller hur Kristus på sin lilla åsna
Red in i staden, ack,
Och hans ”Wallenstein” behöver fler scener
Om hur David besegrade Filistéerna.

2

För damerna är Goethe rena Hades,
En fasa framförallt för gamla damer:
Det enda han förstått är naturens helhet
Men har inte putsat upp den med moralitet.
Låt honom studera Luthers bok lite grann
Och skapa verser ur *den*, minsann.

13 Marx/Engels, *Werke,* Suppl 1, s 609 eller *MEGA I,* 1.2, s 43.
14 Marx/Engels, *Werke,* Suppl 1, s 610-611 eller *MEGA I,* 1.2, s 43-45.

På skönheten han ropar faktiskt ibland
Men glömmer att säga, ”Gud skapade ju allt”.

7

På syndens vingar denna Faust skulle sväva;
Han levde för sig själv och inget mer.
Han tvivlade på Gud, och inte mindre på världen,
Glömde Moses och tyckte det var en fantastisk succé.
Och Maggie den gåsen, hon älskade honom istället
För att fylla hans huvud med rädsla för Herren
Genom att påminna honom att han var Djävulens eget byte
Något han snart kommer att märka på Domedagen.

”Hur David besegrade Filistéerna” är i själva verket grundtanken. Den känslige ungdomen ser det ”apatiska myllret” och hur kälkborgerlighetens* dödvikt slätar ut allt offentligt liv, och reagerar med förakt. Det första och tredje av ”epigrammen”[15] uttrycker det allra tydligast:

I

I bekväma fåtöljer, trög och dum,
Är den tyska allmänheten alldeles stum.
Än sen om stormar rasar, höljda i moln,
Än sen om himlen blir mörk och mulen,
Än sen om blixtar slingrar och fräser –
De oroas inte av dylika pjäser.
Men när solen åter kommer fram,
Brisen prasslar, stormen dör bort.
Då kommer de ut och triumferar till sist,
Och skriver en bok, att ”Faran är över”.
De tänker ut fantasier, påhitt,
Spårar det hela till dess grundval,
Påstår att det korrekta sättet inte blev ansatt,
Det var bara himlens säregna upptåg.
Livet behöver en mer systematisk modell –
Skrubba fötterna först och *sedan* din skalle –
De beter sig som barn, och babblar på,
Jagar efter saker som ej längre bestå –
Låt dem bara under tiden fånga dagen,
Låt jord och himmel gå sin egen väg,
Saker och ting skulle fortsätta som förut
Och vågen rulla stilla längs stranden.

III

Om tyskarna någonsin hade kommit igång,
Skulle folket säkert vunnit slaget;
Och när allt var över, minsann,
Är det detta du skulle ha läst på varje vägg:
”Under har skett! Kommer underverken aldrig att ta slut?

* ”Filistéer” på engelska är ”Philistines”, och ”philistine” kan också översättas som kälkborgerlig, brackig – öa.

15 Marx/Engels, *Werke*, Suppl 1, s 607-608 eller *MEGA I*, 1.2, s 41-42.

Alla människor kommer snart att ha tre ben var.”
Däruppå skulle alla bli irriterade och retliga
Och börja höljas i skam och ånger:
”Alltför mycket har hänt på en gång, vi lovar –
Låt oss alla bli tysta som möss;
Sådant där hör hemma i böcker –
Och som det ser ut kommer det inte att sakna köpare.”

Om Johnston såg en ”spirande revolutionär” i den alienerade konstnären, så pekade Rjazanov på de senast citerade epigrammen som ”ett frö till uppror”:

> Idealisten riktar allt sitt bittra förakt och skarpa hån mot brackigheten. Men det är inte frågan om den traditionella motsatsen mellan studenternas glada rumlande liv och den gode borgarens ordningsamma, bekväma liv: *den* ”Strum und Drang”-perioden hade Marx redan gått igenom i [universitetet i] Bonn. Här framträder han snarare som en ungdom fylld av en filosofisk och politisk längtan som hamnar i motsättning till ”allmänhetens” banala realism och tröghet … Denna protest mot kälkborgarens intellektuella herravälde är emellertid inget annat än ett frö till uppror mot det förhärskande tillståndet i samhället.[16]

Det finns många sorters fröer, och i denna enhetliga form man vet inte alltid vad fröet ska växa upp till. Det vi har här är en benägenhet hos karaktären och temperamentet.

16 Rjazanov, inledning till *MEGA I*, 1.2, s xiv.

Specialnot C Staten som politisk överbyggnad: Marx om Mazzini

1858 var Marx' uppmärksamhet riktad mot vad han trodde vara den bonapartistiska regimens sista andetag i Frankrike. Efter att den italienska nationalisten Felice Orsini den 14 januari i protest mot de franska planerna för Italien hade försökt mörda kejsaren, hade den politiska temperaturen höjts. I korthet ville Bonaparte ”befria” Italien från Cavour för att påtvinga landet fransk kontroll. I Italien lekte Cavour katt och råtta med frågan om en allians med Frankrike, med målet att utnyttja Bonapartes kejserliga ambitioner för huset Savoys syften, utan att sväljas av den franska ”befriaren”. I detta läge uppmanade exilledaren för Risorgimentos republikanska flygel ”folket” att skapa nationell enhet mot både Cavour och utlänningarna.

Mazzini tog Orsinis attentat som anledning att utfärda ett öppet brev som fördömde Bonaparte.[1] Allmänt sett representerade Mazzini nästan allt det Marx avskydde hos självutnämnda radikaler: han var lika bittert fientlig mot socialister som han var antidemokratisk; en mycket beundrad talare som ersatte politiska idéer med tomma, moraliserande, abstrakta begrepp; en borgerlig nationalist som sökte anhängare bland de arbetande klasserna med hjälp av social talekonst istället för ett socialt program; en konspiratör som föredrog komplotter framför massorganisering. Sex år efter denna händelse skulle en klunga mazzinianer i London, under ledning av Mazzinis sekreterare Luigi Wolf, utgöra ett av de första hindren för att ställa Internationalen på fötter.

Men Marx var imponerad av Mazzinis öppna brev till Bonaparte, som han tyckte slog an en ny ton med sin medvetenhet om förhållandet mellan den samhällsekonomiska utvecklingen och politiska frågor i allmänhet, och dess omtanke om arbetande människors intressen i synnerhet. Som en följd av det skrev Marx en artikel till *New York Tribune* om Mazzinis brev, där han hälsade det med glädje och citerade ur det utförligt och instämmande.

Det längsta stycket som citeras från Mazzini anklagade Bonapartes regim vad gällde böndernas och arbetarklassens såväl som den ”missnöjda borgarklassens” ekonomiska förhållanden. Det klargörs också att Mazzini avkunnade domen för andra imperiet. ”Fullbordan närmar sig. Den kejserliga vågen rullar synbart tillbaka”, skrev han. ”… Från och med nu är ditt öde beseglat. Du kan leva månader, men år kan du inte leva.”

Marx artikel skrevs den 30 mars 1858, och publicerades den 11 maj som ledarartikel, och därmed osignerad, under rubriken ”Mazzini och Napoleon”. Vi återger första delen av artikeln, fram till där Marx börjar citera och sammanfatta innehållet i Mazzinis brev.

Så mycket om innehållet. Artikelns intresse för oss är dess anmärkningar om förhållandet mellan den politiska överbyggnaden och den ”ekonomiska verkligheten”.

MAZZINI OCH NAPOLEON

> Mazzini har nyligen skrivit ett brev till den franske kejsaren, som ur litterär synvinkel kanske måste betraktas som det främsta av hans alster. Det finns bara några få tecken på den falska storslagenhet, pösiga prakt, ordrikedom och profetiska mysticism som är så karakteristisk för många av hans skrifter, och som nästan utgör typiska drag hos den italienska litterära skola som han är grundare av. Det märks också att hans åsikter har breddats. Hittills har han fungerat som ledare för Europas republikanska formalister. De har varit helt inriktade på statens politiska former och har inte märkt den samhällsstruktur på vilken den politiska överbyggnaden vilar. De har skrutit med en falsk idealism och har ansett det vara under sin värdighet att bekanta sig med den ekonomiska verkligheten. Det finns inget enklare än att vara idealist å andra människors vägnar. Det är lätt för en förmögen man att hånle åt hungriga människors materialism, när de ber

1 I form av en broschyr: Joseph Mazzini, *To Louis Napoleon*, utgiven i London.

> om simpelt bröd istället för storslagna idéer. Den romerska republikens triumvirat,* som lämnade Campagnas bönder i ett tillstånd av slaveri som var mer förbittrande än deras förfäders situation på det kejserliga Roms tid, hälsas välkomna att kritisera det lantliga tänkandets förnedrade tillstånd.
> Alla verkliga framsteg under skrivandet av den moderna historien har åstadkommits genom att gå från den politiska ytan ner till det sociala livets djup. När Dureau de Lamalle[2] spårade de olika faserna under jordägandets utveckling i det antika Rom, så erbjöd han en nyckel till ödet för denna världserövrande stad, bredvid vilken Montesquieus betraktelser[3] av dess storhet och nedgång nästan låter som en skolpojkes retoriska övningar. Med sin mödosamma forskning om de ekonomiska omständigheter som förvandlade de polska bönderna från fria män till trälar, har den högvördige Lelewel[4] gjort mer för att sprida ljus över underkuvandet av sitt land än hela den mängd författare vars gebit är att helt enkelt fördöma Ryssland. Inte heller Mazzini föraktar nu att dröja vid samhällets verklighet, de olika klassernas intressen, export och import, priset på nödvändighetsvaror, hyror och andra sådana vulgära ting, kanske efter att han blivit slagen av de svåra om än inte dödliga slag som drabbade det andra kejsardömet, inte av de demokratiska kommittéernas manifest utan av de handelsomvälvningar som började i New York för att så småningom omfatta hela världen. Man får bara hoppas att han inte kommer att stanna här, utan objektivt och utan falsk stolthet fortsätter framåt och förändrar hela sin politiska katekes i ljuset av den ekonomiska vetenskapen.

Den förhoppning som Marx uttryckte i denna artikel skulle inte gå i uppfyllelse. I september samma år ägnade Marx en annan artikel i *Tribune* åt Mazzini, ”Mazzinis nya manifest”.[5] Större delen av artikeln utgörs av en översättning av hans ”historiska dokument som gör det möjligt för läsaren att själv bedöma livskraften hos och framtidsutsikterna för den del av de revolutionära emigranterna som samlas under det romerska triumviratets fana”. Marx begränsar sig till en kort kommentar:

> Istället för att undersöka de sociala krafter på vilka revolutionen 1848-1849 gick i kvav, och försöka skildra de verkliga förhållanden som tyst har vuxit fram under de senaste tio åren och slutit sig samman för att förbereda en ny och kraftfullare rörelse, förefaller det oss uppenbart att Mazzini faller tillbaka i sina föråldrade nycker, och ställer sig en inbillad fråga som givetvis bara kan leda till vilseledande lösning.

Den ”inbillade frågan” är varför emigranterna har misslyckats ”att förnya världen”. Mazzini ”gör reklam för patentmediciner för att bota deras politiska förlamning”. De långa utdragen ur manifestet visar hur Mazzini vädjar om ”aktioner” oavsett åsikter, med folk ”som på sin fana har skrivit: Gud, Folk, Rättvisa, Sanning, Dygd”.

Men påföljande år fick Marx tillfälle att skriva en annan artikel i *Tribune* som berömde Mazzini, ty vid den tidpunkten hade det förväntade kriget brutit ut, med Frankrike till synes allierad med Piemonte mot Österrike. Marx’ artikel om ”Mazzinis manifest” välkomnade den republikanska ledarens ståndpunkt av omedgörlig opposition mot Bonapartes planer.[6]

---

* Efter Italiens nederlag vid Novara den 29 mars 1849 (inte 1848) och kungens abdikering, upprättade de nationalistiska trupperna i Rom ett triumvirat för att hålla ordning. Mazzini var en av de tre medlemmarna.

2 A J C A Dureau de la Malle, *Economie Politique des Romains*, 2 band, Paris 1840.

3 Montesquieu, *Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de Leur Décadence*, Amsterdam 1734.

4 Joachim Lelewel, *Considérations sur l’Etat Politique de l’Ancienne Pologne et sur l’Histoire de Son Peuple*, Paris 1844.

5 Marx, ”Mazzini’s New Manifesto”, *New York Tribune*, 13 oktober 1858 (skriven 21 september).

6 Marx, ”Mazzini’s Manifesto”, *New York Tribune*, 17 juni 1859.

Specialnot D Den ”statliga parasiten” och den ”kapitalistiska ohyran”

Efter sin död har Marx tillskrivits ett antal olika teorier om staten, ty det är enklare att ta itu med en marxistisk teori om man först hittar på den själv. En av dessa är teorin om staten som ”självständig parasit”, som har skapats av en påhittig marxolog genom att sätta ihop två ord för att bilda en fras som Marx aldrig använde och som inte är rimlig i hans system.[1] Det görs sällsynt kortfattat genom att citera en mening ur *Adertonde Brumaire* utan att slösa ord på någon analys.

Även om ingen av Marx’ omnämnanden i förbigående av *statlig parasit* utgör en teori, så är det av visst intresse att undersöka tankegången bakom användandet av dem.

1. I Adertonde Brumaire

Användandet av det bildliga uttrycket statlig parasit (eller liknande ord) finns främst, om än inte uteslutande, i två av Marx’ historiska verk, som skrevs med ungefär två decenniers avstånd, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* och *Pariskommunen* (speciellt utkasten till den sistnämnda), vilka representerar början respektive slutet för Bonapartes andra kejsardöme. Eftersom det främst uppträder i samband med fördömanden av den bonapartistiska statens våldsamt överdrivna byråkratiska apparat, uppstår frågan om det i tänkandet bakom frasen är staten som sådan som ifrågasätts som en parasit, eller bara den bonapartistiska överdrivna tillväxten.

Den andra tolkningen är förvisso sannolikast, ty sammanhanget betonar kraftigt hur *umbärlig* den typiskt bonapartistiska utvidgningen av regeringsapparaten är. Vi stöter på invektivet i ett centralt stycke i *Adertonde Brumaire*, som beskriver överbyråkratiseringen av den franska staten. Det säger att ”i ett land som Frankrike”, där staten har växt ut till så enorma och allt genomsyrande proportioner, ”där denna parasitorganism genom den mest omfattande centralisation vinner en förmåga att vara allestädes närvarande ...”, var det en av Nationalförsamlingens uppgifter att ”förenkla statsförvaltningen, i största möjliga mån minska tjänstemannahären ...”[*]

Det är också den tolkning vi kan förvänta oss från allt annat vi har sett Marx skriva om Bonapartes regim, med dess överbyggnad av pretoriangarden, börsmäklare, bedragare, funktionärer utan funktion och trasäventyrare som har staplats upp ovanpå den normala statliga överbyggnaden.

Men vi måste självklart påpeka, att även om en parasitorganism är umbärlig så betyder det inte att den är värdelös för den härskande klassen. Tvärtom var inte bara den överdrivna byråkratin uppenbart användbar för Bonaparte: i nästa mening pekar Marx på att den också blev användbar för den franska borgarklassen. Det faktum att de bonapartistiska plundrarna åkte snålskjuts på de sociala intäkterna förhindrade dem inte det minsta från att fungera som verktyg åt härskarna: det förstnämnda är *ur härskarnas synvinkel* i själva verket nödvändigt för det sistnämnda, om än inte utifrån samhällets objektiva intressen. Ur grundläggande samhällelig synvinkel är dessa element förvisso parasiter, men utifrån sina beskyddares synvinkel är de statens stöttepelare.

Ett andra centralt stycke i *Adertonde Brumaire* vidareutvecklar beskrivningen av den franska byråkratiska traditionen, och återigen dyker epitetet ”parasitisk” upp i anklagelseakten.[§] Men denna gång får vi klart och tydligt höra att ”Denna verkställande makt … denna fruktansvärda parasitkropp, … uppkom under den absoluta monarkins tid, under feodalväldets förfall, …”[2] Det var inte

1 Sanderson, *An Interpretation of the Political Ideas of Marx and Engels*, London: Longmans 1969, s 55, 64, 68; även hans”Marx and Engels on the State”, *Western Political Quarterly*, december 1963, s 951-953.

* För hela stycket, se s 231-232.

§ Sammanhanget för detta stycke läggs fram på s 235.

2 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 53.

staten som uppkom vid denna tidpunkt, bara en speciell sorts stat eller statsapparat. Otvivelaktigt gäller syftningen inte staten som sådan utan det speciella fenomenet med ett kraftigt överbyråkratiserat statssystem.

En liknande anmärkning sex år senare syftar uttryckligen på den bonapartistiska regimen: ”administrationen, denna allestädes närvarande parasit som lever på Frankrikes inälvor….”[3]

2. I Pariskommunen

När vi kommer till *Pariskommunen* finns det en viss tvetydighet inbyggd i de aktuella styckena. Orsaken till det är verkets, speciellt utkastens, kraftiga och upprepade betoning av att kommunen ersatte staten som sådan.[*] Detta genomsyrar verket så grundligt att de två möjliga tolkningar som diskuteras verkar skjutas ihop.

Förvisso upprepar det andra utkastet till uppsatsen uttalandet från *Adertonde Brumaire*, att: ”Den enorma regeringsparasitens … födelse daterar sig till den absoluta monarkins dagar.”[4] Återigen är det uppenbart här att parasiten är den statens överdrivna byråkratisering, och inte staten som sådan. Men i ett dussintal andra stycken – i huvudsak genom att ställa idéer sida vid sida, aldrig i direkta uttalanden – skulle egenskapen parasitism lika väl kunna vara ett epitet som slungas mot staten som sådan, och inte bara mot den speciella franska kolossen.

Den slutliga versionen av *Pariskommunen* säger att Kommunförfattningens organisering av landets enhet skulle förverkligas ”genom förintandet av den statsmakt som utgav sig för att förkroppsliga denna enhet, men ville vara oberoende av och överlägsen över nationen, på vars kropp den ändå blott var en parasitär utväxt.” Men det följs omedelbart av det allra tydligaste uttalande att det inte var frågan om att helt enkelt avskaffa staten: statens ”berättigade funktioner” skulle utföras av ”samhällets ansvariga tjänstemän”. Vidare: ”Kommunförfattningen skulle tvärtom ha återskänkt till samhällskroppen alla de krafter som den parasitära utväxten, vilken lever på samhället och hämmar dess rörelsefrihet, hittills uppslukat.” Det hävdas att Kommunen skulle ha givit en ”billig regering … genom att den upphävde de båda största utgiftsposterna, armén och byråkratin”.[5] Kort sagt skulle de parasitära utväxterna avskaffas, och berättigade funktioner behållas i ny form – uppfattningen om att krossa och stöpa om statsapparaten. Längre fram läser vi att ”Kommunen skulle ha befriat bonden från blodsskatten, skänkt honom en billig regering och förvandlat hans blodsugare, notarien, advokaten, rättstjänaren och andra juridiska vampyrer till avlönade kommunaltjänstemän.”[6]

I det första utkastet till detta verk, där Marx – märk väl, tillsammans med ett ovanligt stort antal andra svordomar[7] – använder epitetet ”parasit” mycket frikostigt, och omnämnandena i förbigående

---

3 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune*, 22 februari 1858.

* Frågan om Kommunstaten (eller icke-staten) reserveras till en annan bok. Det räcker att säga att betydelsen förklaras kort och koncist i det andra utkastet: den gamla staten ersätts av
”de centrala funktionerna, inte av regeringsmakt över folket, utan [de] som är nödvändiga för landets allmänna och gemensamma behov…. Dessa funktioner skulle existera, men ämbetsmännen skulle inte som i den gamla regeringsapparaten kunna höja sig över det verkliga samhället, eftersom funktionerna skulle utföras av *gemensamma ombud*, och därmed alltid under en verklig kontroll. (Marx, ”The Civil War in France, Second Draft”, i Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 200.)
Jag har gått igenom delar av denna fråga i en speciell artikel. (Draper, ”The Death of the State in Marx and Engels”, i *Socialist Register 1970*, London: Merlin Press 1970, s 293 ff.)

4 Marx, ”The Civil War in France, Second Draft”, i Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 196-197; se även s 212, och för vampyrliknelsen, se 201.

5 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 26-27.

6 *Ibid*, s 29.

7 Jmfr de svordomar som censurerats (ersatta med tankstreck) av de ryska redaktörerna i Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 106 (efter den ursprungliga publiceringen), likaså i alla tillgängliga upplagor, t ex

är lika nonchalanta. Inget av dem liknar på minsta sätt ett uttalande om en teori.*

Men vi kan mycket väl dröja vid anmärkningen att Kommunen avskaffar ”de statliga parasiternas improduktiva och fördärvliga [alltså skadliga] arbete….”[8] Det förknippar anklagelsen för parasitism med det faktum att statliga tjänstemän ekonomiskt talat är improduktiva arbetare. Det är en viktig del av frasens bibetydelse.

Marx hade redan grundligt undersökt det improduktiva arbetets ekonomi i sina manuskript till *Kapitalet*, speciellt det tredje bandet, och vi kommer att ta upp detta ämne i viss detalj i band 2 av detta verk, som behandlar de intellektuellas roll i samhället. En koppling har redan gjorts i det stycke som vi hade tillfälle att citera angående byråkratins underordnande under det borgerliga samhället.[9] Här är ämnet samhällsskiktet av improduktiva arbetare som ”statstjänstemän, militärer, virtuoser, läkare, präster, domare, advokater o.s.v.”. Alla finner de det obehagligt

> att [av Adam Smith] *ekonomiskt* förvisas till samma klass som buffoons och menial servants <pajaser och tjänstefolk> och att framstå blott som medkonsumenter, parasiter på de egentliga producenterna (eller rättare sagt produktionsagenterna).[10]

Ursprungligen invände borgarklassen mot kostnaderna för att underhålla sådana improduktiva arbetare, men ändrade sig vartefter statsmakten hamnade under deras kontroll.§

> Det borgerliga samhället framställer åter i sin egen form allt vad det hade bekämpat i feodal eller absolutistisk form. För detta samhälles, speciellt de högre ståndens, sykofanter <lismare> blir det alltså härnäst ett angeläget ärende att teoretiskt restaurera till och med den rent parasitiska delen av dessa ”improduktiva arbetare” eller också att rättfärdiga de överdrivna anspråken hos den oumbärliga delen.[11]

Vid ett närmare betraktande ser vi alltså att Marx inte säger att alla improduktiva arbetare är parasiter. Det finns en ”parasitisk del” men andra är oumbärliga. Och även om de parasitära elementen är umbärliga, så kan de i en klassmening fortfarande vara användbara. Även om

---

Marx/Engels, *Werke*, band 17, s 496.

* Några exempel: ”det officiella Frankrike, Louis Bonapartes Frankrike, de härskande klassernas och deras statliga parasiters Frankrike – ett ruttnande kadaver” … ”de utsugande klasserna, deras trotjänare och deras statliga parasiter” … ”bara en statlig parasit, som Thiers, bara en pratmakare” … ”den statliga parasiten fick sin senaste utveckling först under det andra kejsardömet” … den statliga byråkratin är ”en skolad kast – statliga parasiter, rikligt betalda lismare och dödkött på högre poster” … Kommunen innebär att ”armén av statliga parasiter avlägsnas”. (Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 126, 129, 149, 153, 154. Andra fraser av intresse finns på s 124, 140, 146, 158, 160; för ungefär detsamma, även s 156, 166.) Det viktigaste stycket om statens enorma tillväxt i Frankrike följs av: ”Denna parasitära [utväxt på] civilsamhället … fick sin fulla utveckling under den förste Bonapartes herravälde.” (*Ibid*, s 148.) Orden inom hakparentes tillades uppenbarligen av de ursprungliga ryska redaktörerna under Rjazanov, men det är inte uppenbart om det är som ett tillägg eller rekonstruktion. Detta utkast talar också om den ”statliga ohyran” och det ”statliga monstret”, och precis som vi har läst om blodsugare och vampyrer, så fördömer det ”de borgerliga spindlarna som som suger dess blod”, och menar med det statens juridiska tjänstemän som sticker händerna i folkets fickor. (*Ibid*, s 149, 154, 156.) Ordet *utväxt* betydde inte i sig själv *parasitär* för Marx. Han använde det i betydelsen vilken utväxt som helst, inte en sjuklig utväxt som det gick att vara utan, som i hans anmärkning att ”i alla sina former är den [staten] en *utväxt på samhället*”. (Marx, *Notebook on Maine*, s 329.)

8 Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 154.

9 Se kapitel 20, s 303-304.

10 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

§ Liksom Adam Smith återspeglade även Thomas Jefferson på denna punkt ”den fortfarande revolutionära borgarklassen”, och förknippade också överbyråkratisering med parasitism: ”Jag tycker att vi har större regeringsapparat än vad som är nödvändigt, alltför många parasiter som lever på de flitigas arbete.” (Ur Jeffersons brev till William Ludlow 1824.)

11 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

improduktivitet är en vetenskaplig kategori och ingen värdering (poeter och socialistiska teoretiker är lika improduktiva som poliser), så vore det hursomhelst ett misstag att behandla epitetet ”parasit” som om det aspirerade på att vara ett liknande vetenskapligt begrepp. Det är därför vi aldrig stöter på det annat än som en sidosläng av underordnad betydelse.

Om vi fattar saken så, kan det mycket väl vara så att Marx i *Pariskommunen* satte etiketten ”parasit” på staten som sådan i en bestämd mening: nämligen att samhällets bästa intressen inte längre behöver någon stat alls, och att det kommer att bli socialismens uppgift (precis som det var Kommunens inriktning) att göra sig av med denna *inte längre oumbärliga institution*.* Det pekar mot den välkända framtidsutsikten av statens bortvittrande, men inte på någon uppfinning inom marxistisk teori.

3. ”Parasitisk” kapitalism

I så måtto som *parasitisk* bara betyder *umbärlig*, borde Marx vara precis lika välvilligt inställd till att tillämpa det på kapitalismen själv, inte bara staten. Och det är just vad han gör – på exakt samma sätt, som en svordom i förbigående. Det dyker upp speciellt i anteckningar och utkast snarare än i färdiga och publicerade skrifter, som ett uttryck för motvilja snarare än analys. I noterna till *Kapitalets* fjärde band diskuterar Marx just hur arbetsproduktiviteten måste öka ”innan en <profitmonger> [profitmakare], en parasit, kan uppstå...”[12] Det återspeglar förvisso Marx’ känslor om kapitalisternas roll, men utgör knappast en ny teori om kapitalismen.

Vissa profitmakare är mer parasitiska än andra: det tillämpas med eller utan epitet speciellt på ocker och handel till skillnad från tillverkningsindustri.[13] Det gäller dubbelt upp för speciella situationer, som den tsaristiska staten, som har ”samarbetat under berikandet av en ny kapitalistisk ohyra som suger blod ur den redan försvagade ’landsbygdskommunen’”.[14]

Utöver ”kapitalistisk ohyra” ser vi också att Marx fördömer de engelska fabriksägarna som ”Dessa vampyrer [*sic*] som gör sig feta på sitt eget lands unga arbetargeneration...”,[15] eftersom de utnyttjade barnarbetare i sina låglönefabriker. Och i ett utkast till *Pariskommunen* talar han om de ”ekonomiska bedragarna” som de reaktionära klassernas ”mest parasitiska del”.[16]

Liksom Marx pekade även Engels ut Ryssland som det land där ”den kapitalistiska parasitismen” var mest utvecklad, med syftning på element som var mindre utvecklade än storbourgeoisien.[17] Viktigare är att Engels uttryckligen kallade köpmannaklassen i allmänhet för ”en klass av parasiter”. Sammanhanget visar att beteckningen gällde dess karaktär som improduktiv klass.

> … en klass, som inte mer sysselsätter sig med produktionen utan blott med produktutbyte – *köpmännen*… Här uppträder för första gången en klass, som utan att ta någon som helst andel i produktionen helt och hållet erövrar ledningen av produktionen och ekonomiskt underkastar sig producenterna, gör sig till oundgänglig förmedlare mellan två producenter samt utsuger dem båda. [Alltså] utbildas en klass av parasiter, verkliga samhälleliga snyltdjur, vilken som lön för

---

* Det är den tolkning som Lenin gör i *Stat och revolution* av de två stycken från Marx han citerar om staten som parasit. Sammanhanget är hans argument mot den ”kautskyanska opportunismen” (den socialdemokratiska synen på staten) som ”anser åsikten om staten som en *parasitorganism* vara någonting som speciellt och uteslutande tillhör anarkismen”. (Lenin, *Stat och revolution*, på marxistarkiv.se, s 12.) Detta argument, där Lenin odiskutabelt har rätt, omfattar bara den sida av epitetet ”parasit” som pekar fram mot ”statens bortvittrande”.

12 Marx, *Theories on Surplus Value*, band 2, s 216.

13 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org. Marx kallar också handel och ocker för tvillingformer.

14 Kapitel 23, s 357.

15 Marx ”Condition of the Factory Laborers”, *New York Tribune*, 22 april 1857.

16 Marx, ”The Civil War in France, First Draft”, i Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 149.

17 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

> synnerligen ringa verkliga prestationer skummar grädden av såväl hemlandets som den utländska produktionen...[18]

Här används *parasit* helt klart på ett retoriskt sätt, i synnerhet som han samtidigt erkänner att denna parasit under de givna historiska omständigheterna är oumbärlig. Det används inte som ett vetenskapligt ekonomiskt begrepp. Man kan kan lika väl försöka läsa in något i Marx' anmärkning att ”Kapitalet … ständigt suger i sig levande arbete som [sin] själ, likt en vampyr.”[19] Men en marxolog som anstränger sig för att hitta en ny och djupsinnig marxistisk ”teori”, kan säkert lika lätt som hittills slänga ihop Teorin om Vampyrkapitalismen som en ny upptäckt.

18 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 83.
19 Marx, *Grundrisse*, s 539; jmfr också s 643 om Frankrike.

Specialnot E Den orientaliska despotismen före Marx: Wittfogels fabel

Idag har diskussionerna om den orientaliska despotismen i huvudsak blivit ett surrogat för att diskutera det nutida ”kommunistiska” samhällssystemet – det vill säga ett samhälle som styrs av en statlig byråkrati. Som sådant ligger det ämnet utanför vårt område, men några ord om dess uppkomst kanske kan hjälpa till att klargöra vår egen undersökning.

1. Den nutida frågan

Precis som upplysningens lärda människor lovprisade den kinesiska despotismen som ett sätt att kritisera det samhälle de levde i, och där Voltaire var typfallet, så har teorier om den orientaliska despotismen idag en benägenhet att vara – och betraktas som – bedömningar som föregriper den sorts samhälle som utvecklades i Stalins Ryssland. Detta sätt att närma sig frågan antogs först av den stalinistiska byråkratin själv, när en konferens i Leningrad i februari 1931 föreskrev en ny partilinje, ett avsteg från de uppfattningar som hade uttryckts av D Rjazanov och andra på 1920-talet, och till och med från uppfattningar som förkroppsligades i Kommunistiska internationalens program från 1928.[1] Det lärda etablissemangets nya tillkännagivande var att Marx’ åsikter om det asiatiska produktionssättet, om de ens nämndes, skulle tolkas som att de asiatiska samhällena i grund och botten var feodala.

Det politiska motivet bakom detta beslut doldes inte: det riktades direkt mot hotet från ”trotskismen” efter Stalins katastrofala politik i Kina 1925-1927. Det som krävdes från forskarna var en teori som rättfärdigade Stalins folkfrontspolitik för Kina, som i sin tur innebar att Fienden i Kina skulle vara imperialismen och ”resterna av feodalism” – hursomhelst förkapitalistiska samhällskrafter som var välbekanta för det europeiska politiska tänkandet. Anhängare till andra uppfattningar förkunnades vara trotskister, och ett antal av dem skickades till sina förfäder för att upplysas om detta.

1934 förändrades partilinjen och sa nu att de asiatiska samhällena var baserade på slaveri snarare än feodalism. Senare lättades det upp för att tillåta andra versioner som blandade in slaveri eller feodalism som ingredienser, så länge tolkningarna stannade inom ramen för det europeiska antika och medeltida samhället. De kinesiska kommunisterna (maoisterna) fortsatte precis som tidigare att hävda denna politik även efter att de kommit till makten. Även åsiktsavvikare som envisades att betona det kinesiska samhällets unika karaktär i förhållande till de två europeiska mönstren måste göra det i termer av beteckningarna ”slavägande” eller ”feodalt”. Kärnfrågan var tesen att den härskande klassen måste vara en av dessa två privatägande klasser, så att man uteslöt möjligheten av en mandarinbyråkrati.[2]

Wittfogels bidrag i denna fråga, i synnerhet publiceringen av hans bok *Den orientaliska despotismen* 1957, skulle orsaka rabalder inom marxologiska kretsar i väst, som i allmänhet godtog Wittfogels påstående att det nu fanns ett nytt verktyg med vilket man kunde ge Marx’ rykte ännu mer stryk. Det föll sig att detta sammanföll med det intellektuella tövädret i Östeuropa efter Stalins

1 För Kominterns program, se Degras, *The Communist International 1919-1943, Documents*, Oxford 1956-1960, band 2, s 506.

2 För historien om denna fråga under Stalin, se Chesneaux, ”Le Mode de Production Asiatique: Quelque Perspectives de Recherche”, *La Pensée*, Paris april 1964, s 37-39; I *Recherches Internationales á la Lumière du Marxisme*, nr 57-58 januari-april 1967, se Suret-Canale, s 10-11 och Pecirka, s 60 ff. Andra artiklar i denna samling illustrerar mönstret. En fullständigare genomgång finns i Sofri, *Über asiatische Prouktionsweise. Zur Gescichte einer strittigen Kategorie der Kritik der politischen Ökonomie*, Frankfurt: Europeische Verlagsanstalt 1972, s 99-127.

död och den tjugonde partikongressen 1956. Om man strävade efter ett minimum av intellektuell ärlighet, var det uppenbart att det var omöjligt att avvisa Wittfogel utifrån den stalinistiska läran om det orientaliska samhället. Inom vissa intellektuella kretsar i den kommunistiska världen uppstod ett tryck att förändra partilinjen, eller åtminstone lätta upp och tillåta avvikande uppfattningar, nämligen Marx' åsikter.

En av de framstående talesmännen för denna strömning var den ungerske sinologen Ferenc Tökei, som första gången publicerade sina åsikter i sitt hemland och sedan deltog i de diskussioner som bubblade upp bland franska kommunistiska orientalister och andra som respekterade vetenskap mer än politiska dogmer. Under 1960-talet blev diskussionen i Frankrike den viktigaste internationella publiken för avvikande uppfattningar i denna fråga bland forskare i olika kommunistiska länder, åtminstone i tryck.[3]

I december 1964 inleddes en diskussion i Ryssland, utlöst av E Varga. I maj 1965 organiserade det ryska akademiska etablissemanget en konferens om frågan i Moskva, där varianter på åsikter om det asiatiska produktionssättet fick tillåtelse att uttryckas i försiktig form (en form som inte drog några politiska slutsatser) som *en* avvikande teori. Vid avslutningen slog talaren, V Nikiforov, återigen fast linjen med full kraft. Själva begreppet *asiatiskt produktionssätt* avvisades fortfarande (den officiella förevändningen var att Marx och Engels själva hade övergivit den) men, betonade Nikiforov, problemet var inte begreppet självt utan:

> När det sägs att det inte finns någon asiatisk [samhälls-]form, så betyder det att det inte finns, och inte kan uppstå, ett samhälle som präglas av motsättningar om det inte finns en klass av privata ägare av produktionsmedlen, att staten inte kan uppstå i ett samhälle där det inte har bildats klasser – hittills känner vi i alla fall inte till några fakta som vittnar om en sådan utveckling.[4]

Det avgörande ordet är *privata*: det kan inte finnas något klassamhälle annat än under en klass av *privata* egendomsinnehavare – så lyder påbudet om det förflutna, nutiden och framtiden. Uppfattningen att en statlig byråkrati skulle kunna fungera som en härskande klass i något samhälle förbjuds. I den internationella diskussionen tilläts lite mer spelrum för analyser av det orientaliska samhället som ett produktionssätt, men spelrummet var mycket mindre för politiska slutsatser, det vill säga slutsatser för teorin om staten.

2. Wittfogels påståenden

Med avseende på denna tvistefråga representerade Wittfogel den andra sidan av myntet.

Karl Wittfogel kom från den miljö vi just har skisserat. Han var en före detta teoretiker i Komintern, och hade varit en av dem vars uppfattningar definitivt omintetgjordes i Leningrad 1931. 1957 var han en av många före detta kommunister som hade försonats med kapitalismen i väst och nu specialiserat sig på att avslöja sina före detta kollegor. Men under Kalla kriget på 1950-talet var antikommunistiska avslöjanden varken nya eller ovanliga. Wittfogels nymodighet bestod i huvudsak av tre påståenden:

1. Marx vägrade ta det självklara steget att utnämna den statliga byråkratin till den orientaliska despotismens härskande klass.

---

3 För denna del av historien, se Parain, "Le Mode de Production Asiatique: Une Etape Nouvelle dans une Discussion Fundamentale", *La Pensée*, s 3-5; Chesneaux, *op cit*, s 34-35. Redogörelsen i Encausse & Schram, *Marxism and Asia. An Introduction with Readings*, London: Penguin 1969, är värdelös. Tökeis arbete finns i "Sur le Mode de Production Asiatique", *Studia Historica*, nr 58, Budapest: Akadémia Kiadó 1966, s 6.

4 Nikiforov, "Une Discussion à l'Institut des Peuples d'Asie" i *Recherches Internationales…*, s 240.

2. Han gjorde det därför att han var ”förlamad” av föraningen att hans socialism måste leda till en byråkratisk despotism som Stalins.

3. Det hela bakades in i en grandios teori om ett världshistoriskt mönster med ”hydrauliska samhällen” (grundade på vattenanläggningar), som också påstods ge en historisk förklaring till den stalinistiska regimens uppkomst i Ryssland.*

Inte alla av dessa påståenden blev lika framgångsrika. Teorin om hydrauliska samhällen i Wittfogels tappning ebbade snabbt ut, som en överdrift av faktorn med vattenanläggningarna. Det andra påståendet – förlamningsteorin i sin mest psykiatriska form – har inte så gärna tagits upp av de flesta inom marxologin. Uppenbarligen krävde den alltför mycket freudiansk psykologisk snabbanalys av den sort som främst syns i filmintriger och L S Feuers verk. Det som återstod av Wittfogels bidrag har i huvudsak inskränkts till en teori: Marx lyckades inte ”lösa frågan om den härskande klassen” under den orientaliska despotismen, eftersom han inte kunde tänka sig en byråkrati i denna roll, och det visar att hans teori inte kan förklara den historiska verkligheten.

I kapitel 21 har vi sett att Marx, precis som alla andra, var omedveten om ett sådant olöst problem vad gällde det asiatiska samhället, och att han inte hade några problem att arbeta med den då allmänt accepterade synen på den orientaliska statens och samhällets natur. Men det är just detta som måste suddas bort ur bilden om Wittfogels tes ska bli sannolik. Om man ska hävda att Marx *vägrade* se det som var så tydligt framför honom och att hans blindhet bara gick att förklara med intellektuell ”förlamning”, då måste några av hans samtida ha upptäckt att han blundade. Till denna roll nominerade Wittfogel ”de klassiska ekonomerna”, främst Richard Jones och John Stuart Mill, och även Adam Smith och James Mill.

Följaktligen löste Wittfogel detta problem med följande två förslag, som är centrala för hans fall:

1. Marx fick höra talas om den orientaliska despotismen (eller det asiatiska samhället) från dessa klassiska ekonomer, som – i Wittfogels berättelse – var de första som använde dessa begrepp, i själva verket de första som använde dessa eller snarlika beteckningar.

2. ”Jones, Mill och andra” pekade ”på den härskande klassens karaktär i det orientaliska samhället”, och gav därmed Marx ett svar som han vägrade godta. Alltså kan Marx inte ursäktas med att tanken var okänd. Om man ska framställa det som att Marx avvisade den så måste man hitta någon som föreslog den.

Dessa påståenden är enda röra av vilseledande information, och det på ett tvåfaldigt sätt. De klassiska ekonomerna gjorde *inte* det som Wittfogel påstår. Men långt från att i andra avseenden vara okänd, hade föreställningen om det asiatiska samhället under två sekel spridits över Europa i enorm omfattning och hade blivit en ideologisk plattityd. De brittiska klassiska ekonomerna hade långt ifrån uppfunnit dessa teorier, utan var tvärtom ganska tysta om – kanske ointresserade av – de åsikter som fanns på kontinenten om den orientaliska staten och byråkratin och var en del av varje utbildad persons bagage redan då Marx bara var student, och som man ofta stötte på i den litteratur

* Wittfogels teorier läggs främst fram i hans bok *Oriental Despotism. A comparative study of total power* (Yale University Press 1957) och den artikel som förebådade den, ”The Ruling Bureaucracy of Oriental Despotism: A Phenomenon That Paralyzed Marx” (*Review of Politics*, juli 1953, s 350). Övriga artiklar lade inte till mycket av intresse. Upphovsman till teorin om orientalisk despotism i Ryssland efter 1917 var, såvitt jag vet, Karl Kautsky: ”Vissa sorters regeringar är oförenliga med en blomstrande kapitalistisk utveckling. En av dessa är den orientaliska despotismen, och en annan är det senaste skolexemplet, som är utklätt till proletariatets diktatur.” (Kautsky, *The Labour Revolution*, London: Alien & Unwin 1925, s 89.) Wittfogels egen besatthet går utöver de påståenden som räknas upp ovan. Han hävdade till exempel faktiskt att Marx’ ”förlamning” åtminstone delvis handlade om följande plågsamma fråga: ”Skulle ett statligt ägande av produktionsmedlen fungera lika bra i ett socialistiskt industrisamhälle [som Marx tänkte sig det] som i det asiatiska jordbrukssamhället?” (Wittfogel, ”The Ruling Bureaucracy...”, s 353) – det vill säga som i det antika Kina!

som han utbildades i.

Men innan vi granskar kontinentens hänförelse över det orientaliska samhället låt oss se vad det är Wittfogel försöker hämta från Jones', Mills och andras skrifter.

3. De klassiska ekonomerna

Wittfogel letade igenom Smiths, Jones' och Mills skrifter och fick fram en ynka handfull meningar som inte gick så mycket längre än *att hänvisa till förekomsten av statliga ämbetsmän* under den orientaliska kejsarens styre. Om detta material hade presenterats på ett klart sätt, så skulle det inte hetsat upp någon. Deras uttalanden måste blåsas upp till något som liknar en teori, eller åtminstone en verklig uppfattning om den orientalistiska statsstrukturen och byråkratin. Detta jobb genomför Wittfogel indirekt.

Hur framställs dessa författare till att börja med som uppfinnare? Vi får höra att Marx, när han läste dem, ”accepterade … deras övertygelse att … det fanns en speciell institutionell form som de [*de*, tydligen inga andra före dem] kallade det asiatiska eller orientaliska samhället.” När Marx och Engels skrev *Kommunistiska manifestet*, ”verkade [de] omedvetna om det speciella asiatiska samhället”.[5] Det var i början av 1850-talet som Marx började använda begreppet ”i Richard Jones' och John Stuart Mills fotspår...” Han hade hittat ”det 'asiatiska' begreppet … färdigt i de klassiska ekonomernas skrifter.” Och återigen: ”Marx' uppfattning om det asiatiska samhället byggde till största delen på uppfattningen hos klassiska ekonomer som Richard Jones och John Stuart Mill….”[6] Uppfinnandet av begreppet *orientaliskt samhälle* tillskrivs Mill 1848, och *asiatiskt samhälle* tillskrivs Jones. (Vi kommer att se att den bild som antyds med dessa påståenden är rena fantasier.)

Hur vet Wittfogel att Marx hade lärt sig om det asiatiska samhället bara från Jones och Mill? Den sakliga grunden är enbart att Marx *läste* dem, vilket han förvisso gjorde. Det handlar inte om bevis att han så mycket som rafsade ner en anteckning om den upptäckt som Wittfogel hävdar. Men Wittfogel broderar ut det på fri hand:

> På 1850-talet drabbade uppfattningen om ett speciellt asiatiskt samhälle Marx med kraften hos en upptäckt. Han lämnade tillfälligt partipolitiken för att intensivt ägna sig åt studier av industrikapitalismen….[7]

Detta är rena påhitt. Det görs inga försök att förvirra genom att åberopa något faktum. Men från brevväxlingen mellan Marx och Engels vet vi mycket väl varför Marx tillfälligt ”lämnade” partipolitiken (det organisatoriska livet) efter revolutionen, och vi vet att det inte har något som helst att göra med det aldrig dokumenterade ögonblick då upptäckten av det asiatiska samhället rasade över Marx medan han läste de klassiska ekonomerna. Den historiska metoden här är den gammaldags Hollywood-metoden, och manuskriptet har utformats efter det dramatiska ögonblick då Don Ameche uppfann telefonen.

Exakt vilken var den nyskapande politiska teori som de klassiska ekonomerna sägs ha lagt fram? I sin ursprungliga artikel om ämnet var Wittfogel nära att göra en direkt förfalskning: ”Till skillnad från Jones, Mill och andra underlät Marx att tillkännage den härskande klassens karaktär i det orientaliska samhället.”[8] Vanligt folk skulle tolka det som att Jones, Mill och andra *verkligen* angav den härskande klassen i det orientaliska samhället, och dessutom skulle sammanhanget inte lämna några tvivel om att den härskande klass som de utsåg var den statliga byråkratin. Men Wittfogel kan

5 *Ibid*, s 350.
6 Wittfogel, *Oriental Despotism*, s 5-6, 372.
7 *Ibid*, s 373.
8 Wittfogel, ”The Ruling Bureaucracy...”, s 350.

inte citera en enda rad eller ett enda ord där Jones eller Mill delgav detta, det finns faktiskt inget sådant uttalande hos Jones eller Mill som kan förklara Marx ”upptäckt”. Ingen av dessa män ställde i själva verket ens frågan om vad den härskande klassen i det orientaliska samhället var, eller ”tillkännagav” att en sådan fråga existerade.

Ett par sidor efter detta farliga trixande uttrycks påståendet mer försiktigt:

> … Marx borde inte ha haft några egentliga svårigheter att slå fast den härskande klassen i det asiatiska samhället. Dessutom hade Jones och Mill redan erbjudit viktiga uppslag. Jones hade sett monarken ”och hans ämbetsmän” som representanter för den asiatiska staten. Då och då utelämnade han regenten helt och hållet och talade bara om ”kungens ämbetsmän” eller ”staten och dess ämbetsmän”. Bland de ”många” personer som drog fördel av den asiatiska statens intäkter räknade John Stuart Mill upp ”regentens närmaste hushåll” och i synnerhet ”de olika regeringstjänstemännen” och ”måltavlorna för regentens ynnest eller infall”.[9]

Den vetgiriga läsare som går till de stycken hos Jones och Mill som Wittfogel anger kommer att upptäcka att dessa stycken inte alls handlar om någon politisk genomgång eller teori om de statliga tjänstemän som omnämns, för att inte tala om en härskande klass.[*] Den stora ”upptäckten” är att dessa statstjänstemän *existerar* och förbrukar intäkter, att staten inte bara utgörs av monarken. Vi ska anta att Europa, innan Jones och Mill avslöjade hemligheten, på något sätt hade trott att den orientaliska staten inte hade några ämbetsmän, kanske att monarken inte hade något hushåll, eller att ämbetsmännen och hushållet inte underhölls med statliga intäkter, eller någon annan märklig uppfattning som skulle innebära att Jones och Mill i Europa uteslutande föregicks av enfaldiga klantskallar.

De ”viktiga uppslag” om den härskande klassens karaktär som Jones och Mill gav visar sig alltså vara det faktum att de visar på existensen av statliga tjänstemän och liknande. Det var när Marx en dag stötte på denna uppenbarelse som Marx gav upp och lämnade partipolitiken. När Marx fick höra talas om det avgörande faktum att det existerade en tjänstemannakår, borde han dessutom enligt Wittfogel ”inte ha haft några svårigheter att slå fast den härskande klassen i det asiatiska samhället”. En tillfällig kommentar om det: det blir ytterst förbryllande varför Wittfogel själv, trekvarts sekel och flera uppenbarelser senare, efter att alla och envar hade ställt frågan om den byråkratiska härskande makten i hela världspressen, har haft så plågsamt svårt att avgöra den härskande klassen i ett samhälle rakt framför honom, där det uppenbarligen inte bara fanns statliga tjänstemän, utan att de faktiskt beordrade honom vad han skulle tänka – om statliga tjänstemän.

I sitt viktigaste verk, som publicerades fyra år senare, var Wittfogel mer diskret. Alldeles i början skrev han till och med några av de mest förödande fakta om vad hans uppfinnare *inte* hade gjort. Förvisso ”angav” (ett ord som inte betyder *sade*) Jones och Mill ”att de offentliga tjänstemännen i det orientaliska samhället åtnjöt inkomstfördelar som i väst tillföll de privata jord- och kapitalägarna.” Hur detta åtnjutande av ”inkomstfördelar” skiljer sig från de som offentliga tjänstemän har

9 *Ibid*, s 352.

* Varken Jones eller Mill använde ordet *byråkrati* i samband med den orientaliska staten, i de verk som Wittfogel citerade, det vill säga fram till 1848. Det var först 1861 som Mills *Om det representativa styrelsesättet* talade om ”Den byråkratiska regeringen, en byråkrati av mandariner.” Samma artikel från 1861 innehöll formuleringar om ”tjänstemännens oligarkier” i flera europeiska länder och i tidigare regeringar. (Mills, *Om det representativa styrelsesättet*, Norrköping : Föreningens Boktryckeri, 1862, s 274, 244, 245, 247 [i engelska upplagan].) Vid den tidpunkten hade beteckningen *byråkrati* spridits över världen, även om begreppet fortfarande betraktades med misstänksamhet i den akademiska världen. Dessutom har vi pekat på att Wittfogels påståenden å de klassiska ekonomernas vägnar inte betyder så mycket när dessa påstående granskas under lupp. Men om man dessutom gör sig omaket att leta upp de stycken som citerats för att underbygga påståendena (när sådana stycken *verkligen* citeras), så börjar saker och ting att fördunklas. Detta framförs som ett allmänt förbehåll utan att vi slösar utrymme för att påvisa det i text.

i alla andra samhällen ”anges” inte, och inte heller finns det något citat för att förklara det. Inte heller nämns att ”inkomstfördelar” är just det som *inte* definierar en härskande klass, eller någon sorts klass, utifrån Marx’ synvinkel.

Men Wittfogel gör mycket blygsamma anspråk till och med på denna lilla bedrift. Ty ”de gjorde det bara i förbigående och utan att klart säga att den ledande byråkratin under de jordbruksdespotiska förhållandena var den härskande klassen”. (Var de nära att göra det ens oklart? Wittfogel får inte åka fast när han säger det.) ”De utmanade därmed inte den vida accepterade uppfattningen om klass vars viktigaste kriterium är mångfald inom (den aktiva) privategendomen.”[10] Det betyder: deras teoretiska begrepp ställde sig inte ens möjligheten av att byråkratin var den härskande klassen. Kanske Mill ”förlamades” av föraningen om att den kommande utökningen av staten under den liberala kapitalismen skulle leda till fascismen – om Wittfogels psykiatri ska tas på allvar.

Trots denna totala brist på bevis för sitt centrala påstående lyckas Wittfogel ändå hitta ord för att ställa Marx’ ”förlamning” mot Jones’ och Mills klarsynthet, ty han kan inte klara sig utan ett sådant knep: ”trots att Marx i många viktiga accepterade den klassiska åsikten, så lyckades han inte dra någon slutsats”, nämligen att hans egen teori krävde att byråkratin skulle utses till härskande klass.[11] Erkännandet om upphovsmännen ger Wittfogel anmärkningsvärt lite grund för att hävda att Marx ”inte borde ha haft några egentliga svårigheter” att besvara en fråga som ingen, såvitt Wittfogel vet, ens hade ställt.

Det enda han har är det ovedersägliga faktum att Jones och Mill hade nämnt *förekomsten* av statstjänstemän i det orientaliska samhället. För att antyda en skillnad måste Wittfogel faktiskt då hävda att Marx inte ens lyckades märka *förekomsten* av något annat i den orientaliska staten än den enskilde monarken. Hur han lyckas med det vittnar om fördelarna av att vara en av Kominterns tidigare cowboys. Följande yttrande uppenbarar sig:

> Marx slog fast att en härskande klass [i andra samhällen] var den främste mottagaren av ekonomiska privilegier, medan han avseende det regeringsdominerade orientaliska samhället nöjde sig med att nämna en enda person, härskaren, eller en institutionell abstraktion, ”staten”.[12]

En noggrann ny granskning av detta anmärkningsvärda yttrande visar att det kanske inte är ett sammanfattande uttalande (som det verkar för den vanliga läskunniga läsaren) utan att det bara gäller vissa tidigare nämnda stycken hos Marx. Det vill säga, i *dessa* stycken nämner Marx bara en enda person eller staten. Om det verkligen skulle vara det enda Wittfogel sa, så vore det helt ovidkommande. Det är otvivelaktigt så att Marx – och alla andra, inklusive Jones och Mill – *vanligtvis* syftade på den politiska makten när de talade om regenten, Kronan och liknande. Det är likaså otvivelaktigt att han vanligtvis inte bara gjorde det i samband med det orientaliska samhället utan i samband med den preussiska staten och alla andra absolutismer. Wittfogels uttalande har bara en central roll i hans resonemang i så måtto att det är vilseledande.

I våra tre sista kapitel har vi sett att Marx ofta (mer än Jones och Mill) talar om de orientaliska despotiernas byråkrati, när det fanns orsak att göra det. Wittfogel nämner själv att Marx, i det fjärde bandet av *Kapitalet*, åberopar just stycket hos Jones om staten och dess ämbetsmän, liksom ett långt stycke av Bernier i sin brevväxling.[13] Får Marx några poäng för det? Det är bara ännu en anledning att fördöma honom: med Wittfogel är det, ”Klave, jag vinner, Krona, du förlorar”. Angående dessa citat från Marx klagar Wittfogel på att de visar att Marx *”kände till* … personer i det asiatiska sam-

10 Wittfogel, *Oriental Despotism*, s 4.
11 *Ibid*, s 6.
12 *Ibid*, s 380; se även hans ”The Ruling Bureaucracy...”, s 352.
13 Wittfogel, *Oriental Despotism*, s 381; likaså för Bernier, i hans ”The Ruling Bureaucracy...”, s 354

hället som delade överskottet med regenten” – och därför förmodligen ”inte skulle ha haft några svårigheter”. Då blir den härskande klassen alltså alla tjänstemän som *delar överskottet* med den suveräna makten? Denna idioti är det enda argument som ges om ämnet.

På ett annat ställe, i en sammanfattning, påstår Wittfogel att Marx ”lemlästade” teorin om ett asiatiskt samhälle ”genom att släppa föreställningen om en byråkratisk härskande klass”.[14] Vems föreställning *släpptes*? Inte Marx’ egen, ty Wittfogel förnekar att han någonsin lade fram den. Inte Jones’ eller Mills, för Wittfogel medger att de aldrig hade någon.

Det återstår nu att betona att Jones och Mill verkligen *hade* givit ett speciellt bidrag till förståelsen av det orientaliska samhället, ett bidrag som Marx prisade upprepade gånger. Det rörde inte den politiska strukturen (stat eller byråkrati), inte heller att de hade kommit på idén om ett asiatiskt eller orientaliskt samhälle. Deras positiva bidrag gällde den ekonomiska analysen av dessa samhällen. Marx syftar på denna tjänst i en anmärkning 1857, i en hyllning till de klassiska ekonomerna: ”den borgerliga ekonomin [kunde] förstå den feodala, antika, orientaliska ekonomin först när det borgerliga samhällets självkritik hade börjat.” På detta område applåderade Marx Jones, på grund av hans ”sinne för den *historiska* skillnaden mellan produktionssätten”, och betraktade i detta avseende Mill som underlägsen och överhuvudtaget en medelmåtta.[15] Både Jones och Mill var experter på Indien, snarare än Kina, eftersom båda under sina arbetsliv varit indragna i den brittiska administrationen i Indien.[*]

4. Drömmen om en upplyst despotism

Den verkliga utvecklingen av begreppet orientalisk despotism daterar sig till två århundraden och mer före Jones och Mill.

Européernas upptäckt av det kinesiska samhällets underverk började med 1500-talets köpmän/äventyrare, och de första kända rapporterna togs med av missionärerna som följde dem, i synnerhet jesuiterna. De sistnämnda, ”Europas största handelsbolag”, var särskilt inflytelserika i att väcka den europeiska publikens intresse och beundran. De lovord som de jesuitiska missionärerna överöste det kinesiska samhället ökade under hela 1700-talet.[16]

Den europeiska intellektuella och sociala världen upprepade (tvärtemot Wittfogels påstående)[17] med få undantag denna beundran. Det finns en omfattande litteratur om den våg av Kinakult som stärktes under 1600-talet, och: ”Det var under det efterföljande århundradet – upplysningens tidsålder – som den kinesiska kulturens anda härskade enväldigt…. I mitten av 1700-talet hade vurmen för

14 Wittfogel, *Oriental Despotism*, s 380.

15 Marx, *Grunddragen, inledning*, på marxists.org; Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org; jmfr också Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org. J S Mill förringas genomgående i *Kapitalet*.

* Jones efterträdde Malthus som professor för politisk ekonomi och historia vid East India College i Haileybury, en utbildningsinrättning för den indiska byråkratin. Mill var stöttepelare i den brittisk-indiska byråkrati som Marx överöste med hånfulla fördömanden. Han blev Högsta undersökare vid India House (i själva verket chef för byråkratin) kort innan det 1857 kom förslag om att det skulle upplösas, i tid för honom att ta på sig jobbet att teoretisera och utarbeta argument för att försvara Ostindiska kompaniet (som hans far hade gjort 1833). I båda fallen, skriver levnadstecknaren Packe, ”var de övertygade om att despotismen var det för tillfället enda möjliga systemet i Indien, liksom i primitiva samhällen i den gamla världen, och i den meningen ansåg de att kompaniet var oöverträffat.” De kallades radikaler i England, men ”för Indien var de mer tory än Tories”. (Packe, *The Life of John Stuart Mill*, London: Seeker & Warburg 1954, s 388-389.)

16 Om jesuiterna, se Kautsky, *Thomas More och hans utopi*, Stockholm 1893, s 72 [engelska upplagan]. Lach, ”China and the Era of the Enlightenment”, *Journal of Modern History*, juni 1942, s 209-211. Reichwein, *China and Europe. Intellectual and artistic contacts in the eighteenth century*, New York: Knopf 1925, s 78; Maverick, *China a Model for Europe*, 2 band, San Antonio: Anderson 1946, band 1, kapitel 1.

17 Wittfogel, *Oriental Despotism*, s 1.

Kina blivit en av den tidens största kulter.” … ”På de religiösa, filosofiska, politiska och ekonomiska områdena vände sig Frankrike till Östern för upplysning.” Den mycket spridda bilden av de kinesiska institutionerna ”gav en samlingspunkt för många reformförespråkare” när ”*rêve chinois*” populariserades.[18]

Denna kinesiska dröm hade flera källor, men låt oss koncentrera oss på dess rötter under en viktig samhällspolitisk period.

Den absolutistiska statens framväxt ur en feodalism med många centra befäste tanken att det bästa sättet att främja ett allmänt välstånd var med hjälp av en stark statsmakt grundad på en centraliserad byråkrati, som underordnade civilsamhällets stridande delar under en övergripande kontroll. Men i praktiken åtföljdes denna nya statsmakt av godtycklig rättvisa, hårt förtryck, korruption och okunnighet. Om bara den absolutistiska välfärdsstaten kunde befrias från sin dåliga sida! Vi känner igen tanken på en idealiserad absolutism som den längtan efter en upplyst despotism som uppfyllde upplysningens filosofer.

Som H Jacoby har påpekat: ”Dessa tankar fördes inte alls fram bara av försvarare av och propagandister för kungamakten, utan lika mycket av utopiska visionärer, som ville framhäva bilden av en bättre stat.” Om staten (den absoluta staten) för Hobbes var en konstgjord anordning för att skydda och gynna folket, då var det oundvikligt att avancerade tänkare skulle se fram mot en idealisk Leviathan där man så långt det var tänkbart drev planerna på ett välfärdssamhälle med hjälp av en perfekt byråkrati. Detta utgör de verkliga rötterna till Thomas Mores, Campanellas, Morellys och andras tidiga utopism (före 1789).[19]

Uppfattningen om en upplyst despotism och de ursprungliga utopikernas sociala idealism hängde alltså ihop. Om Richelieu, den absolutistiska statens politiska upphovsman, lade fram den monolitiska statens inre väsen redan med sitt ”*un roi, une foi, une loi*” [en kung, en tro, en lag], så stämmer det också att Tocqueville, i en analys som ska läsas i sin helhet, anmärkte att ”den moderna [1856] tanken på en enda klass av medborgare på jämlik fot säkert skulle ha behagat Richelieu, eftersom den sortens jämlikhet underlättar maktutövningen.”[20] Eller mer allmänt: den byråkratiska despotismen hade en benägenhet att pressa på i riktning mot att inskränka alla till en massa administrerade småbitar, som den sedan hyllade som jämlikhet och broderskap.*

Det är därför upplysningens typiska politiska inställning som bekant var en längtan efter en *god* despotism (*upplyst* despotism) – vare sig det var Kina, Egypten, Inkariket i Peru, det jesuitiska Paraguay eller Katarinas Ryssland. Denna uppfattning var givetvis välbekant för Marx, som nämner

18 A H Rowbotham, *Missionary and Mandarin. The Jesuit at the Court of China*, University of California Press 1942, s 277; Rowbotham, ”China and the Age of Enlightenment in Europe”, *The Cinese Social and Political Science Review*, nr 2, juli 1935, s 201; Maverick, *China...*, band 1, s 60.

19 Jacoby, *Die Bürokratisierung der Welt. Ein Beitrag zur Problemgesichte*, Berlin 1969, s 69-70. Den värdefulla diskussionen här har Tocqueville mycket att tacka för (se nästa not).

20 Tocqueville, *The Old Régime and the French Revolution*, New York: Doubleday Anchor 1955, s 8. Höjdpunkter i analysen finns i synnerhet på s 68, 146, 158-167 189. [På svenska *Den gamla regimen och revolutionen*, Stockhom: Atlantis 2007.]

* Denna punkt understryks av att Tocqueville själv, som visserligen ser detta tydligt 1856, men fortfarande är fast i samma begrepp. Han skriver om det franska folket, att det 1789 ”hade kommit att betrakta det idealiska samhällssystemet som ett system vars aristokrati uteslutande bestod av regeringstjänstemän, och där en allsmäktig byråkrati inte bara tog hand om statens angelägenheter utan också kontrollerade människors privata liv.” Men han medger att hans egen invändning bara gäller den underklassiga delen av denna utveckling. Han längtar efter en enväldig revolution uppifrån snarare än ett destruktivt uppror underifrån:
”En absolut monark skulle ha varit en mycket mindre farlig nyskapare. Personligen … kan jag inte undgå att tycka att om denna revolution, istället för att ha genomförts av massorna å det suveräna folkets vägnar, hade varit en upplyst envåldshärskares verk, så kunde den mycket väl ha gjort oss bättre rustade att med tiden utvecklas till en fri nation.” (*Ibid*, s 167.)

fenomenet i samband med periodens beundran av rysk kultur som gick hand i hand med den sinofila drömmen om Kina. Marx skrev om bonapartisten Karl Vogt, som också var en beundrare av den ryska tsarismen:

> Det är inget nytt att ropa fraser om Ryssland som liberalismens och de nationella strävandenas stora beskyddare. Katarina II hyllades som utvecklingens banerförare av en hel hop franska och tyska upplysare. Den ”ädle” Alexander I … spelade på sin tid rollen som liberalismens hjälte i hela Europa. Gladde han inte Finland med den ryska civilisationens välsignelser? [Och så vidare tills] även Nikolaus före 1830 hälsades som en hjälte som befriade nationaliteter, på alla språk med eller utan hjälp av rim.[21]

Och precis som vi har tolkat Mores Utopi som som en idealiserad extrapolering av den absoluta despotismen, så tolkade även Marx Platons Republik (vars institutioner traditionellt betraktades som kommunistiska) som en idealisering av det egyptiska systemet som det framstod i grekiska ögon:

> Platons republik är, i den mån arbetsdelningen där utvecklas som statens gestaltande princip, endast en ateniensisk idealisering av det egyptiska kastväsendet. F.ö. gäller Egypten även för andra av hans samtida, t.ex. Isokrates, som det industriella mönsterlandet…[22]

Genom att den upplysta despotismen var på ropet bland upplysarna utgjorde den den verkliga ramen för att den orientaliska despotismen i en eller annan form fick en blomstrande bana i den europeiska intellektuella och politiska världen ända fram till Marx’ dagar.

5. Vurmen för Kina i Tyskland

Upplysningens sinofili innebar att den orientaliska despotismen prisades som en modellstat och ett mönstersamhälle. Wittfogel gör två saker otydliga, som tvärtom måste stå klara: (1) Denna beundran fanns inte *trots* regimens despotism utan därför att den betraktades som en god despotism, den rätta sortens despotism, och (2) det man beundrade ännu mer än kejsarens faderliga välvilja var den administrativa apparatens, mandarinbyråkratins, kompetens, skicklighet och effektivitet. En av Wittfogels märkliga åsikter är att den orientaliska byråkratins existens måste upptäckas på 1800-talet. Tvärtom, från början till slutet av Europas förälskelse med Kina var det den statliga byråkratins prestationer som stod i förgrunden.

Det första stora namnet inom den sinofila rörelsen råkade vara en tysk, även om fransmännen så småningom tog över ledarskapet. Leibniz’ *Novissima Sinica* (”Senaste nytt från Kina”) från 1697 baserade sig på jesuiternas rapporter, och uppmanade de kinesiska missionärerna att lära Europa det goda livet. Det var Leibniz som gav den första starka impulsen till både franska och tyska upplysare att framhålla den kinesiska despotismen som ett mönster.[23] Leibniz var vetenskapsman, matematiker och filosof, och även starkt intresserad av den politiska och ekonomiska utvecklingen. Hans protestantism hindrade honom inte från att starkt stöda den jesuitiska verksamheten i Kina, som låg i linje med ”Leibniz recept för att missionärer skulle tränga in med hjälp av ett kulturellt och handelsutbyte”. Kina-kulten var viktig för att påverka införandet av betygssystemet vid examen i statsförvaltning för de franska och brittiska, kanske också preussiska, statliga byråkratierna, som var de första att börja med detta system i Europa. Leibniz kan ha stimulerat detta, som när han gjorde

21 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 499-500.
22 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.
23 Maverick, *China...*, band 1, s 12-13; Lach, ”China and the Era...”, s 215; Rowbotham, ”China and the Age...”, s 183.

etableringen av åtminstone ett ekonomiskt monopol till ett preussiskt statligt företag.[24]

Den kinesiska despotismens positiva värde var mycket tydlig för Leibniz:

> Ty det betyder mer att vinna en enda mans sinne, såsom tsarens eller monarkens i Kina, och omvända det till goda syften genom att i honom ingjuta hängivenhet till Guds ära och för att fullända mänskligheten, än att vinna hundra slag, ty många miljoner andras vilja hänger på sådana män.

Å andra sidan var det kinesiska systemet lika effektivt att hålla massorna tysta alltmedan deras ”fulländning” genomfördes:

> Det är faktiskt svårt att beskriva hur vackert alla kinesiska lagar, till skillnad mot andra folks lagar, är inriktade på att uppnå lugn hos allmänheten och införa social ordning, så att människor så lite som möjligt ska störas i sina relationer.[25]

Envåldshärskaren som har omvänts till ”utveckling” beviljar sina reformer uppifrån medan folket lyder i tystnad och affärerna inte störs: en verklig utopi.

Leibniz slog fast mönstret för att beundra denna orientaliska despotism, och följdes av andra inflytelserika tyskar som Christian Wolff och A H Francke (Grimm var ett av undantagen i Tyskland liksom Fénelon, Montesquieu och Rousseau i Frankrike.) Von Justi var en värdig efterträdare bland upplysarna. Han ”ställde de europeiska staterna, som styrdes på ett oförnuftigt av sina härskare och de sistnämndas bödlar, mot Kinas välordnade byråkratiska administration. I Kina fanns det bara en eller två ministrar med regeringsauktoritet men en hel administrativ apparat.” I Kina, skrev Justi, var ”en stor massa av statstjänstemän” organiserade i arbetande led, vars antal uppgick till 13.600:

> Den kinesiska monarkins speciella fördel är att dess principer, motiv, åsikter och sätt har som mål att få statstjänstemännen, eller mandarinerna som är utsedda till det, att i alla ärenden se sig själva som folkets fäder….

Han såg den despotiska regimen som en ansats till en verklig välfärdsstat, som skulle fulländas i förhållande till hur *Polizeiwissenschaft* (1600-talets ord för samhällets skötsel) utvecklades.[26]

Även om inte Herder var okritisk mot den asiatiska despotismen, så insåg han att kejsaren i Kina inte bara var en absolut despot utan själv underkastad traditionens ok – det vill säga systemet. Han var fullt medveten om mandarinväldet och den statliga byråkratin överhuvudtaget, och talade om folkets ”slaviska tjänst” till ”statsapparaten”.[27]

6. Frankrike: Voltaire till Quesnay

Kinakulten nådde sin höjdpunkt vad gäller intensitet och inflytande i Voltaires rike, och det var han som blev den orientaliska despotismens ledande lovtalare. I en pjäs, i *Filosofiskt ficklexikon* och speciellt i hans *Essai sur les Moeurs*, skildrade han Kina med okritisk entusiasm som ett socialt och politiskt Eden av statlig visdom och tolerans, som satte de europeiska institutionerna i ett föga smickrande ljus. Tidigare hade Voltaire trott att han skulle hitta den idealiske upplyste despoten i

---

24 Lach, *The Preface to Leibniz'* Novissima Sinica*: commentary, translation, text*, University of Hawaii Press 1957, s 8-9, 31, 37-38, 65, fotnot s 72. Citatet kommer från s 61.

25 *Ibid*, s 49 (från ett brev från Leibniz; Leibniz, *Novissima Sinica*, s 70.

26 Jacoby, *Die Bürokratisierung der Welt…*, s 71-74; För Engels omnämnande av *policé*, se Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 59.

27 Herder, *Idéen zur Philosophie der Gescichte der Menschheit. Dritter Teil*, i hans *Sämmtliche Werke*, band 14, Berlin: Weidmannsche 1909, s 39, 12, 13. Se även s 7, 33, 86, 89.

Fredrik den Store (denne ”upphovsman till patriarkalisk despotism” som Marx kallade honom),[28] med han blev desillusionerad i Berlin. Han gjorde inte misstaget att besöka Beijing.[29] Andra filosofer och deras beundrare var inte mindre indragna i förhärligandet av *rêve chinois*, som Helvetius och madame Pompadour.

I mitten av 1700-talet förstärktes vurmen för Kina av tre serier med ”kinesiska brev” med stor popularitet. Jämte Marquis d’Argens’ *Lettres Chinoises* och Goldsmiths *Brefwäxling emellan en chines i London och desz wänner i östern*, var det Etienne de Silhouettes *La Balance Chinoise* som var mest intressant. Silhouettes betoning var byråkratins fulländning (det var ”balansen” i titeln, att byråkratin uppvägde regentens makt). Kineserna ”erkänner … ingen annan rang än den som angår en mans befattning”; i regeringens tjänst befordras man bara efter förtjänst och förmåga; regeringsapparatens effektivitet prisas, den ”perfekta mandarinen är den idealiska statstjänstemannen; därför kan inte kejsaren, trots att han är en despot, missbruka sin despotiska makt. ”Staten har reglerat allting, ända ner till minsta sak….”[30]

Även om det, som vi nämnde, fanns en minoritet bland upplysarna som såg på Kinakulten med skepsis eller reservation, så var det talesmännen för den gamla feodala aristokratin som gick till hårt angrepp mot den centraliserade byråkratiska stat som Richelieu hade fulländat, och som i arbeten som publicerades utomlands ”betonade likheten mellan den byråkratiska absoluta monarkin och det orientaliska samhällets byråkratiska despoter.”[31]

Bernier – vars *Travels*, som Marx läste 1853, var viktig för att konkretisera den sistnämndes analys av det orientaliska samhället – är proppfull av diskussioner om och beskrivningar av mogulrikets byråkratier i Indien, inklusive en lång avdelning som redogjorde för deras antal, olika varianter, hierarkier och så vidare, liksom den stora belastningen på jorden och folket för att uppfylla deras krav. Den franske resenären, vars observationsförmåga prisades av Marx, konstaterar mer än en gång att de högsta byråkraternas ”tyranni” är *värre* än monarkens makt, och att ”regeringsmakten” ofta ligger i vesirernas händer medan kejsaren är ”djupt okunnig om sitt kejsardömes inhemska och politiska förhållanden”. I ett annat arbete, som publicerades 1688, uttryckte han den vanliga samtida åsikten om Kina som en mänsklig och upplyst despotism som inte grundade sig på våld utan dygd, övertygelse och kärlek.[32]

I all denna lovprisande litteratur, liksom i skrifter från medlare som Montesquieu,[33] betecknades de kinesiska och indiska (mogulernas) imperier fritt och ohämmat som orientaliska eller Österns *despotier*, utan att ordet nödvändigtvis antydde något ogillande. Kronologiskt uppträdde kulmen för detta förhärligande av de orientaliska despotierna som sådant samtidigt med den skola av ekonomer som först representerade den borgerliga andan i den absolutistiska staten: fysiokraterna. Deras ledare var Quesnay, en författare vars skrifter studerades intensivt av Marx. Det som har kallats Quesnays ”politiska testamente”[34] var hans propagandabroschyr *Le Despotisme de la Chine* (1767) som saknar motstycke i sitt lovtal över den kinesiska despotismen på grundval av jesuiternas vittnesmål.

---

28 Marx, ”Die Taten des Hauses Hohenzollern”. Marx(Engels, *Werke*, band 6, s 477.

29 Rowbotham, ”Voltaire, Sinophile”, i Modern Language Association *Publications*, december 1932; även hans *Missionary*, s 282-284; Lach, Lach, ”China and the Era...”, s 219-220.

30 Maverick, *China...*, band 1, s 27-33.

31 Jacoby, *Die Bürokratisierung der Welt…*, s 78.

32 Bernier, *Travels in the Mogul Empire, A D 1656-1668*, Milford/Oxford 1914, s 145, även 195, 226; för en beskrivning av hierarkin, se speciellt s 205 ff, även 10, 204, 225-236. För 1668 års arbete, Maverick, *China.…*, band 1, s 16-17.

33 För Montesquieu, se Carcassonne, ”La Chine dans ’l’Esprit des Lois’”, Revue *d'Histoire Littéraire de la France*, nr 2, april-juni 1924, flera ställen.

34 Av Reichwein, *China and Europe*, s 105.

Den ansedde ”Europas Konfucius” (som hans beundrare kallade honom) inleder sitt verk med ett entydigt försvar av begreppet *despotism*, och förklarar att Kina är en bra sorts despotism. Om och om igen, på ett tjatigt sätt, beskrivs ämbetsmännens byråkratiska apparat, ty denna betoning av byråkratins motverkande kraft är en del av hans polemik mot Montesquieu. Quesnay förklarar i detalj att kejsarens (formellt) absoluta makt i själva verket dämpas av byråkratins faktiska makt, och hävdar att en kejsare som envisades med att bortse från mandarinernas ”invändningar” till slut skulle bi tvungen att ge sig. Byråkratins hierarkiska organisation beskrivs i detalj. En hel massa mandariner sköter administrationen och ”gör slut på sekter och misstag i sin linda, för att bevara den sanna och pålitliga läran i all sin renhet”. (Avslutningsorden i den lilla boken hyllar Kinas ”till sin natur stabila samhällsordning”.) Quesnay förklarar att ”adeln” inte är ”någon nedärvd adel”, och han använder detta europeiska begrepp i betydelsen av den verkliga härskande klassen: ”Det går bara att urskilja två klasser i det kinesiska folket, adeln och folket. Den första omfattar furstar av härkomst, de med titlar, mandarinerna och lärda personer; den andra jordbrukare, handelsmän, hantverkare, etc.”. Han beskriver de olika ”klasserna av lärda personer”, som också är administratörer under mandarinbyråkratin, medan krigsmandarinerna ”är uppdelade i nio klasser”, och så vidare.[35]

Tocqueville betonade helt riktigt, om än ytligt, att fysiokraterna inte bara var principiella anhängare till en upplyst despotism, utan än mer lutade åt det vi idag kan kalla totalitarism: det vill säga de ville krossa alla andra centrum av motverkande inflytande än den centrala statsmakten, och förminska alla befolkningens delar till lika uppsplittrade individuella delar som var beroende av den byråkratiska statens välvilja. Eftersom Tocquevilles definition av *demokrati* var jämbördig status, så godtog han den dåtida beteckningen demokratisk despotism för Quesnay och hans kamraters ideal.[36]

”Staten … bör vara allsmäktig”, var fysiokraten Mercier de la Rivières uppfattning. ”Vi måste se till att staten på rätt sätt förstår sin plikt och sedan ger den fria händer”, sa en annan fysiokrat.

> Periodens alla tänkare [fortsatte Tocqueville] var i själva verket av samma uppfattning … den nya sorts stat som de tänkte sig skulle i viss mån formas efter den kungliga regering som då existerade, och som var viktig i deras vision av en perfekt regim.
> Enligt ekonomerna [fysiokraterna] hade staten inte bara till funktion att styra landet, utan också att stöpa om det i en viss form, att forma hela befolkningens tänkande utifrån en förutbestämd modell…. Kort sagt sätter de inga gränser för dess [statens] rättigheter och maktbefogenheter. Det var dess plikt att inte bara reformera utan också omvandla den franska nationen – en uppgift som bara centralmakten kunde klara av. ”Staten gör människan till just det den vill att människan ska vara.” Denna Baudeaus anmärkning sammanfattar ekonomernas sätt att närma sig frågan….
> När våra ekonomer inte kunde hitta något i samtidens Europa som motsvarade den perfekta stat de drömde om, så vände de blicken mot Fjärran östern, och det är ingen överdrift att säga att ingen av dem, i någon del av sina skrifter, underlåter att ge uttryck för en enorm entusiasm för Kina och allt som är kinesiskt.[37]

Tocqueville förknippar sedan denna Kinakult med ”de samhällsfientliga teorier som idag [1856] är kända som socialism”, och hänvisar till Morelly.[38] Han har bara rätt till hälften, ty han bortser från det faktum att den franska socialismens andra framstående föregångare, Mably, var en av de få som gick mot Quesnays och Mercier de la Rivières Kinavänliga åsikter.[39]

---

35 Quesnay, *Despotism in China*, band 2 av Maverick, *China…*, s 141; beskrivning av byråkratin, s 239-254;215; administration, s 235-237, 228, 219; 197; 172; klasser, 200 ff, 175.
36 Tocqueville, *The Old Régime…*, s 161-163.
37 *Ibid*, s 162-163.
38 *Ibid*, s 164.
39 Rowbotham, ”China and the Age...”, fotnot s 199.

I sina ekonomiska anteckningsböcker om fysiokraterna gjorde Marx en utvikning för att i förbigående också ta fasta på deras politiska åsikter. Han noterar Quesnays förespråkande av absolutism och att ”[m]akten skall vara en enda”. Han citerar Mercier de la Rivière när denne skriver att människan av naturen är ”förutbestämd att leva under despotismen”. Men, säger Marx –

> just denna skola kullkastar genom sitt *laissez faire, laissez aller* colbertismen och överhuvudtaget all inblandning från regeringens sida i det borgerliga samhällets göranden och låtanden... Jordegendomens förhärligande vändes i praktiken till att skatterna skall läggas uteslutande på jordräntan – i realiteten innebärande jordegendomens konfiskation genom staten... Fysiokraterna med allt sitt falska feodala sken arbetande hand i hand med encyklopedisterna![40]

Säkerligen har det knappast funnits en formellt sett mer häpnadsväckande motsättning, än att de som kom på själva begreppet *laissez-faire*, i modern tid också var de första principiella teoretikerna för en allomfattande despotisk stat. Detta historiska faktum från kapitalismens gryning förebådar den kombination som uppstår under dess skymning, av entusiasmen för en auktoritär statlig kontroll i namn av fri företagsamhet. Den formella motsättningen är lätt att lösa i form av klassintressen: lämna ifred, javisst, men lämna *vem* ifred?

Marx analyserade denna gryende motsättning med sin tes att fysiokraterna i själva verket var ”kapitalets första verkligt systematiska uttolkare”,[41] samtidigt som de verkade inom den absoluta monarkins maktramar. Intellektuellt öste Quesnays skola lovord över en orientalisk despotism som underordnade rätten till privategendom under staten, men i själva verket ville de inte importera *detta* särdrag till Europa. Det framväxande borgerliga systemet behövde en byråkratisk despotism som kunde kombinera effektivitet och verkan, i syfte att ”stöpa om [landet] i en viss form”, som den nya klassen behövde, och vars intressen också formade den fysiokratiska skolans teorier.

Kort sagt gick det att hävda den formella, skolastiska slutsatsen att den våg av Kinakult som föregick den franska revolutionen var en rörelse för ett samhällssystem och en sorts stat som i grund och botten skilde sig från både det borgerliga och det feodala samhället – ett samhälle som vi otidsenligt kan kallas för ett sorts byråkratiskt kollektivistiskt samhälle. Men ett sådant ytligt exempel skulle vara historiskt vilseledande genom att missta ett intellektuellt förspel för en samhällelig verklighet. Som alltid visade leken med fritt framkastade idéer på vissa möjligheter, men det skulle krävas att en hel historisk epok nystades upp innan den intellektuella möjligheten växte fram.

Det är också talande att kulten av den orientaliska despotismen var relativt svag i det förborgerligade England, där det i huvudsak var ett litterärt eko från kontinenten. Det räcker att jämföra Goldsmiths användning av det kinesiska exemplet med Voltaires för att se den stora skillnaden. I Frankrike och Tyskland började vurmen för Kina försvinna strax efter Quesnays lovsång, det vill säga efter 1760-talet, även om dess plats delvis intogs av en ny entusiasm för hinduismens underverk.[42] 1789 var det förvisso inte längre någon populär kult eller okritisk hysteri, men begreppet orientalisk despotism var fortfarande mycket välbekant för den intellektuella världen.

7. Hegel och den orientaliska despotismen

Det är därför inte förvånande (utom för Wittfogels läsare) att Hegel gång på gång tog itu med den orientaliska despotismen, och använde detta och andra begrepp. Vi får höra att ”Orienten var en av

40 Marx, *Ur "Teorier om mervärdet"*, på marxists.org.

41 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org. Jmfr även *Grundrisse*, s 235. Angående fysiokraternas kombination av *laissez-faire* och despotism, se Gide & Rist., *A History of Economic Doctrines*, Boston: Heath, s 35-37.

42 Angående England, se Rowbotham, ”China and the Age...”, fotnot s 201; Lach, *The Preface to Leibniz…*, fotnot s 57; Rowbotham, *Missionary and Mandarin*, s 288.

de mest intensiva, om inte *det mest* intensiva, intresse Hegel hade i Berlin". Han kom till Berlin samma år som Marx föddes, och hans intresse för Orienten fick sin kulmen 1826-1827.[43]

I sina föreläsningar om *Andens filosofi* försökte Hegel skilja den "sanna monarkin" från den orientaliska despotismen, eftersom båda på ett ytligt plan verkade vara exempel där "en enda individs vilja står i ledningen för staten". Den skillnad han hittar finns i de "rättsprinciper" på vilka statsmakten grundar sig, nämligen "frihet att äga egendom, åtminstone personlig frihet, frihet för civilsamhället, dess industri och kommunerna", plus att myndigheterna underställs lagen.[44] Han antog således att hans läsare förstod att den orientaliska despotismen var fientligt inställd till europeiska (borgerliga) uppfattningar om äganderätt.

I Kina, konstaterade Hegels encyklopediska översikt i *Historiens filosofi*, kom jorden att betraktas som statlig egendom under en ospecificerad sen epok, varefter "det slogs fast att en niondel av det som produceras går till kejsaren". Här nämner han också förekomsten under vissa perioder och omständigheter av former av slaveri och trälarbete liksom privat ägande av jord, men betonar att dessa former är underordnade centralmaktens övergripande makt. "Det är med nödvändighet sant, att i Kina är skillnaden mellan slaveri och frihet inte så stor, eftersom alla är jämlikar inför kejsaren, det vill säga att alla är lika förnedrade." I Indien, nämner han, var samhället innan britterna kom "nästan organiserat på ett feodalt sätt", med olika furstar i ledningen för små kungadömen,[45] men han hävdar definitivt inte att samhället var feodalt i någon europeisk mening. Anmärkningen är beskrivande, inte analytisk, och resten av beskrivningen är helt enkelt oförenlig med den europeiska feodalismen.

Kort sagt, även om Hegel inte ställer den moderna frågan om att placera samhällssystemen i tid och rum, så gör han inga försök att införliva Orienten i välkända europeiska former, och vill dessutom tvärtom betona att de orientaliska sociala och politiska formerna är föråldrade representanter för ett första skede i mänsklighetens historia som Europa har passerat för längesedan.

För Hegel går förstås världshistoriens stadier hand i hand med motsvarande steg i människans klättring mot friheten, som också utmärks av språng i de politiska formerna. "Historien börjar" i Kina, och despotismen i Orienten karakteriserar "historiens barndom". Det är ett problem med hans schema, att medan despotismen kommer först i människans utveckling och följs av den klassiska duon aristokrati och demokrati, och monarkin representerar utvecklingens kulmen,[46] så måste han ändå erkänna att despotismen är en variant av monarki! Han löser svårigheten genom att dela upp monarkin i despotism och egentlig monarki eller "verklig monarki", som är det lyckliga sakernas tillstånd då enmansväldet genom Förnuftets inverkan på historien bara används för att åstadkomma något som har blivit "nödvändigt" i civilsamhället och staten.[47] Till skillnad från despotismen splittrar den verkliga monarkin inte upp individer till avpersonifierade spillror med hjälp av statens förkrossande våld, utan den uppmuntrar individualiteten (med andra ord friheten) att blomstra. Hegel måste därför visa den grundläggande avgrunden mellan den orientaliska despotismen, som representerar politikens barndom, och hans tids absoluta monarki, som representerar politikens mognad. Hegel vill absolut inte inlemma det orientaliska samhället i europeiska former, utan hans ständiga utgångspunkt är att han måste påvisa att den orientaliska despotismen är lika oförenlig med det moderna Europa som en Manchu är oförenlig med en Hohenzollern.

Hegel tvingas skilja despotism i allmänhet från en suverän makt som använder våld, ty statlig över-

43 Schulin, *Die Weltgeschichtliche Erfassung des Orients bei Hegel und Ranke*, Göttingen 1958, s 42, 41.
44 Hegel, *Sämtliche Werke*, Stuttgart: Fromann 1920-1927, band 10, s 420-421.
45 *Ibid*, band 11, s 181-182, 224.
46 *Ibid*, band 11, s 159; jmfr också s 163, 151 f, 150.
47 *Ibid*, band 7, s 284.

höghet handlar inte *bara* om våld. ”Men despotism betyder i allmänhet det tillstånd av laglöshet där en speciell vilja som sådan – oavsett om det är en monarks eller ett folks vilja (oklokrati [pöbelvälde]) – betraktas som lag, eller snarare betraktas istället för lag….” Despotism är som ”de rent feodala monarkier som fanns tidigare” i Europa och som kännetecknades av ständiga uppror, krig och våldshandlingar, ”ty under sådana förhållanden är uppdelningen av statens angelägenheter rent mekanisk, eftersom dess olika delar överlämnas till vasaller, paschor, etc.”. Despotismen begränsar scenen till en polarisering mellan ”furstarna och folket”, där ”det sistnämnda, om det har någon som helst påverkan, bara fungerar som en destruktiv massa mot den organiserade strukturen”. Genom att den verkliga monarkin ger massorna en organiserad roll i det statliga systemet, så kommer de att kunna driva sina intressen på ett laglig, ordnat sätt – annars sker det på ett okontrollerat sätt. ”I despotiska stater tar despoten det därför försiktigt med folket”, som inte ens betalar särskilt mycket skatt![48] Det är uppenbart att Hegels kritik av despotismen inte är att det systemet särskilt förtrycker massorna: hans invändningar riktar in sig på vad despotismen gör med de övre skikten, som måste krypa inför kejsaren precis som alla andra. Klättringen till frihet kommer huvudsakligen att bli till nytta för de besuttna höjdare som despotismen förtrycker. Utifrån denna nya inriktning är det underförstått att det finns en avgrund mellan despotismen och den moderna monarkin.

Hegel är också bekymrad över det sätt på vilket olika samhällen avgör uppdelningen i klasser (*Stände*).* Om ”frihet” i det moderna Europa betyder att regentens despotiska makt används för att bara genomföra det som är ”nödvändigt och förnuftigt”, så var i motsats till detta uppdelningen i klasser i Orienten och under antiken ”upp till den härskande klassen, som i den platonska staten [Platons republik] … eller helt enkelt en fråga om *härkomst* som bland de indiska kasterna.”[49] Eller ännu värre, så kunde klassuppdelningen vara praktiskt taget uppsplittrad som i Kina. Således visar Hegel att Europas klassystem inte helt enkelt är ett godtyckligt åläggande uppifrån som förr, utan en mogen överhöghet som utövas inom ramen för nödvändighet och förnuft.

Detta betingar hans klassanalys av despotierna. I det orientaliska samhället ”finns det bara en klass av herrar och trälar, det är despotismens sfär”, anmärker han i sin *Filosofins historia*,[50] och när han går vidare och förklarar att ”rädsla är den härskande kategorin” där (en klar återspegling av Montesquieus grundläggande anklagelse) är det uppenbart vems rädsla det betyder konkret. Hans

48 *Ibid*, s 380, 394, 412.

* Hegel gick i själva verket längre: han var helt klar över statens ursprung i klassuppdelning och egendomsförhållanden. Det visar sig två gånger i *Historiens filosofi*, först i samband med slätterna kring de floddalar som såg de orientaliska staterna uppstå:
”I dessa länder uppstod stora imperier, och stora stater började upprättas. Ty jordbruket, som dominerar här som främsta princip för individens uppehälle, byggs upp kring årstidernas regelbundenhet och den på detta sätt reglerade verksamheten: jordägandet uppstår och de därmed förknippade juridiska förhållandena, det vill säga basen och grundvalen för staten, som bara blir möjlig under dessa förhållanden.”
Det andra fallet gäller Förenta staterna och föregriper en bit av Turners tes om gränsområden. Förenta staterna är ”framtidens land”, men dess nuvarande politik har ännu inte tagit slutgiltig form, ty trycket från befolkningen lättas hela tiden genom rörelsen västerut till öppen mark, som därmed ger utlopp för den viktigaste källan till missnöje och vidmakthåller status quo i civilsamhället. (Tesen om gränsområden tillämpas också på Europa: ”Om de gamla germanska skogarna hade funnits kvar, så skulle säkert inte den franska revolutionen ha ägt rum.”) Följaktligen behövs ännu ingen stat i Förenta staterna, ty utöver avsaknaden av inre tryck finns det inget hot från grannländerna. Det behövs ännu inte någon ”fast sammanhållning”,
”ty en verklig stat och en verklig regering utvecklas först om det redan finns en uppdelning i klasser [*Stände*], om välstånd och fattigdom har blivit väldigt stora och en situation uppstår där en stor massa av folket inte längre kan tillfredsställa sina behov på det sätt de brukar.”
Givetvis drar inte Hegel slutsatsen att staten träder in som en förtryckande eller klasskraft. (*Ibid*, band 11, s 133, 128-129.)

49 *Ibid*, band 7, s 284.

50 *Ibid*, band 17, s 130.

klagomål är att despotismen bryter sönder klassystemet på ett dåligt sätt: ”De [klass-] skillnader som utvecklas i linje med olika sidor hos seder och bruk, regeringen och staten, blir … stela, komplicerade och vidskepliga ritualer, personliga och godtyckliga maktinfall, och uppdelningen i klasser genomgår en naturlig förstelning till kaster.”[51] I denna ”patriarkaliska despotism” där kejsarens ”faderliga omsorg” sköter allting, är till och med hans undersåtar inom överklassen juridiskt minderåriga, och ”inga självständiga kategorier eller klasser har egna intressen att skydda, som i Indien, ty allt sköts och övervakas uppifrån”. ”I Kina är folket beroende av kejsarens lagar och moraliska vilja utan några klasskillnader”, men det är dåligt ty ”själva denna jämlikhet är inte något triumferande vittnesmål om en persons inre värde utan om en låg självkänsla som ännu inte har lyckats inse skillnader.”[52]

För att framställa det något otidsenligt verkar Hegel klaga på att denna orientaliska despotism är ett klasslöst samhälle av jämlikar: ”Utöver kejsaren finns det ingen speciellt framstående klass [eller stånd, *Stand*], ingen adel. Bara det kejserliga hushållets furstar och ministrarnas söner är i åtnjutande av någon högre rang, mer genom sin ställning än av härkomst. Annars räknas alla som jämlikar. Eftersom jämlikhet härskar i Kina, men utan frihet, så är despotismen av nödvändighet regeringsformen.”[53] Tanken är mycket lik en tanke som Tocqueville ska föra fram senare. (Men vi måste nämna att detta stycke direkt följs av hans redogörelse för den underbara orientaliska byråkratin.)

8. Hegel till Marx

Hegel omvandlar också (som Tocqueville gjorde senare) sin kritik av den orientaliska despotismen till en kritik av vad vi nuförtiden ungefär skulle kunna kalla totalitarism, det vill säga ett samhälle som är så förstenat av begränsningar uppifrån att det inte ens inom de översta skikten finns utrymme för spelet mellan motverkande krafter, åtminstone formellt. Han måste klara sig utan det moderna begreppet. I sina föreläsningar om estetik anmärker han att den ”ofria orientaliska enheten” – det vill säga statsmaktens monolitism i det orientaliska systemet – ”leder till en religiös och politisk despotism”, eftersom den enskilde inte har några personliga rättigheter och därmed ingen egen grund. På ett annat ställe: ”Under de asiatiska despoterna medges individualiteten ingen giltighet som sådan”, medan den respekteras i det moderna Europa. ”Orienten visste, och vet fortfarande, att bara *en* är fri”, ty all frihet som historien har tilldelat detta småbarnssamhälle är samlad i den enda härskare som genom faderskapet över alla ensam representerar samhällets Enhet. ”Ty utanför den Enda makten, inför vilken ingenting kan ta oberoende form, existerar inget annat än ett ohyggligt omfattande godtycke till ingens fördel.”[54]

I en jämförelse med situationen i Indien anmärker han att ”Kina är bara stat” (som man skulle säga att ett föremål bara är stål), och i en annan jämförelse att ”substantivet helhet [*Ganze*]” som finns i Kina återfinns inte i Persien. (För övrigt är Kina för Hegel ”helt typiskt orientaliskt”, medan Indien och Persien jämförs med Grekland och Rom.)[55]

Det är talande att det är lika lätt för Hegel att visa att Kina är ”bara stat” som att det ”inte är någon stat”, och att han gör båda, om än inte i samma bok. I sin *Historiens filosofi*: ”om Kina är bara stat, så är det indiska politiska systemet bara ett folk, inte en stat”, eftersom det i Indien inte finns någon princip om frihet någonstans, inte ens i en monark. Det är bara den mest godtyckliga och onda des-

51 *Ibid*, band 7, s 453.
52 *Ibid*, band 11, s 182, 170, 178, 201, 191.
53 *Ibid*, s 174.
54 *Ibid*, band 13, s 15; band 7, s 341; band 11, s 150.
55 *Ibid*, band 11, s 219, 251, 161.

potism, inte en verklig stat. Men i sin *Rättsfilosofi* vill han kritisera förespråkarna av enhet mellan kyrka och stat, och hävdar då: ”Under den orientaliska despotismen finns den ofta önskade enheten mellan kyrka och stat – men därmed existerar inte staten: inte den självmedvetna bildning som grundas på laglighet, fri moral och organisk utveckling som är det enda som är värdigt anden.” Detta avskaffande av statens existens under den orientaliska despotismen hindrar inte Hegel från att (på andra ställen) skriva omfattande om staten i Kina, och till och med om dess ”fulländade apparat” för ”den statliga organisationens enhet”.[56]

Denna tvetydighet om Kina är bara stat eller ingen stat, dyker också upp i Hegels bedömning av den kinesiska byråkratin. Här skyddar den preussiska etatismens verklighet den kinesiska drömmens kvarlevor. Det går knappast att betrakta förekomsten av en allt genomsyrande byråkrati i detta småbarnssamhälle som ett barnsligt drag, när den också finns i den stat som kröner ålderdomen, Preussen. För att fortsätta ett redan påbörjat stycke:

> … alla räknas som jämlikar, och bara de som har förmåga till det deltar i regeringens administration. Ämbetsrummen är således fyllda av de som är högst utbildade på ett vetenskapligt sätt [*wissenschaftlich*]. Därför har den kinesiska staten ofta förts fram som ett ideal som borde stå modell till och med för oss.[57]

Lovorden presenteras i andra hand men bestrids inte, med undantag för de tidigare nämnda förbehållen: jämlikhet minus frihet är lika med despotism. Hegel förklarar att ”regeringen uteslutande utgår från kejsaren, som bedriver den som en hierarki av ämbetsmän eller mandariner”, och ger på flera sidor en detaljerad beskrivning av byråkratin: antal, varianter, gradering, klassificering och kontroller.[58] ”Hela denna administration är alltså täckt med ett nätverk av ämbetsmän…. Allt är ordnat med den allra mest minutiösa precision….”

Denna hierarki av ämbetsmän eller mandariner – är det en aristokrati? Vi har sett varför Hegel förnekade att Kina hade någon aristokrati eller adel, åtminstone i europeisk mening. Om det hade funnits ett modernt språkbruk hade han kunnat förklara att det var en meritokrati, för han förklarar faktiskt att det är ”med hjälp av meriter, som vem som helst kan skaffa sig” som man uppnår höga poster i staten.[59] Men, skulle han ha varit tvungen att tillägga att det är en meritokrati som olyckligtvis saknar allt oberoende med avseende på den Enda makten ovanför.

> Från allt detta står det klart att kejsaren är den centrala punkt kring vilken allt annat snurrar och till vilken allt annat hänvisar, och det är därmed på kejsaren som landets och folkets välstånd hänger. Hela administrationens hierarki arbetar mer eller mindre i enlighet med en rutin, som när saker och ting är lugna blir en lämplig vana. Den går först, sist och alltid sin egen väg, med en naturens enhetlighet och regelbundenhet. Bara kejsaren antas vara dess uppmärksamma, alltid vaksamma och aktiva själ.[60]

För oss hänger inte betydelsen av Hegels beskrivning av den orientaliska despotismen på om den i ljuset av senare kunskap är korrekt. Allmänt sett har den senaste forskningen tonat ned kejsarens odelade makt och lagt större betoning vid de makthavande eller egendomsinnehavande klasserna, som Hegel framställde som fullständigt splittrade och i kejsarens ledband. Dess betydelse ligger i det faktum att (1) Hegel helt klart hade slukat upplysningstidens litteratur, och placerar sig bland den långa rad av europeiska tänkare och författare som ända sedan 1585 hade publicerat mängder av beskrivningar och analyser av den orientaliska despotismen, dess hierarki, dess byråkrati och

56 *Ibid*, s 219; band 7, s 362; band 11, s 160.
57 *Ibid*, band 11, s 174.
58 *Ibid*, s 174-178.
59 *Ibid*, s 174.
60 *Ibid*, s 177.

dess samhällsform, och (2) att Marx redan tidigt slukade, inte bara upplysningstidens litteratur, som varje intelligent student på 1830-talet, utan i synnerhet Hegels skrifter.

Vi behöver inte förklara att Marx slukade Hegel, men det kan vara värt att nämna att större delen av våra referenser till *Rättsfilosofin* kommer från samma del av denna bok som Marx minutiöst gick igenom 1843, och att Marx i *Den tyska ideologin* flera gånger hänvisar till Hegels uppfattningar om Kina när han förlöjligar Stirner för att denne på ett klumpigt sätt upprepade Hegels åsikt om kinesiska dygder, som de uttrycktes i *Historiens filosofi*.[61] I diskussionen om de förkapitalistiska ekonomiska samhällsformationerna i *Grunddragen*, använder Marx ofta Hegels begrepp Enhet (*Einheit*) för att understryka den orientaliska despotens roll. Även om Marx i grund och botten givetvis avlägsnar sig från Hegels historiska analys, så behåller han ett antal andra begrepp, i synnerhet den om den orientaliska statens historiska karaktär, som är så framträdande hos Hegel.[62]

9. Hess och Custine

Kanske kan vi nu bedöma Wittfogels enorma påstående att det räckte med några ord i förbigående hos Jones och Mill för att upplysa Marx (eller några andra av dåtidens välinformerade akademiker) om att det fanns något som hette det orientaliska samhället och dess byråkrati, och att han övergav partipolitiken i förtvivlan när upptäckten trängde in i hans sinne. Och det efter Hegel![*]

Hegel var inte den enda från vilken Marx under sin studenttid hörde talas om den orientaliska despotismen. Karl Ritter, en av den jämförande geografins föregångsmän, var vid den tiden en av de levande auktoriteterna vid Berlins universitet, och Marx gick sin utbildning i Allmän geografi 1838.[63] Ritter gav i sina verk och tveklöst också i sina föreläsningar stor uppmärksamhet åt det orientaliska samhället – med betoning på materiella och sociala faktorer.

Sedan var det Moses Hess, vars samarbete med den unge Marx vi noterade i de första kapitlen. I ett par artiklar 1845 gjorde Hess några avslöjande hänvisningar till den orientaliska despotismen. I en artikel förmanade han att Weitlings variant av kommunism oundvikligen skulle leda till ”att all frihet krossas, och att det sker en återgång till en orientalisk despotism eller ett redan föråldrat tillstånd av härskare och slavar”. I en annan artikel hävdade han, att om kommunismen verkligen var ett system med tvångsarbete, som borgarklassen utmålade det, så skulle den kollidera med folkens känsla för frihet i väst, ”som inte står för någon orientalisk despotism”.[64]

I dessa folkliga propagandaartiklar antog Hess att den utbildade publiken kände till den orientaliska despotismens auktoritära drag, som redan gav anledning till rädsla som ett hotande resultat av kommunismen. En liknande hänvisning till den orientaliska despotismen kan återfinnas i en tidig artikel av den unge Engels.[65]

Detta den tyska vänsterns förtroliga användande av den orientaliska despotismen uppmuntrades utan tvivel av det omfattande material om den ryska varianten som 1844 översvämmade den vanliga

61 Marx/Engels, *The German Ideology*, s 174, 176, 180.

62 För Hegel, se *Sämtliche Werke*, band 11, s 152-163, 191, 234; *ibid*, band 7, s 453.

* Naturligtvis kände Wittfogel till Hegels skrifter om Kina. 1931 publicerade han en artikel med titeln ”Hegel über China” i Kominterns teoretiska tidskrift. En fotnot i *Den orientaliska despotismen* nämner kryptiskt att han 1931 ”pekade … på att Hegel möjligen [!] hade påverkat Marx”, och tillade: ”men då insåg jag att Marx i grunden var beroende av de klassiska ekonomerna”. Det är allt. Två sidor tidigare hade Hegel räknats upp som en av ”1800-talets unilinjära teoretiker” som ”förbisåg det hydrauliska samhället”. Detta är det enda yttrandet om Hegels åsikter som finns i hela boken och det är helt felaktigt, vilket Wittfogels artikel från 1931 klargjorde. (*Unter dem Banner des Marxismus*, december 1931, s 346 ff. Wittfogel, *Oriental Despotism*, s 372, fotnot s 370.)

63 Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels*, band 1, s 133.

64 Hess, *Philosophische und Sozialistische Schriften*, s 325; Silberner, *Moses Hess*, s 226.

65 Engels, ”The Condition of England: 2. The English Constitution”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 35.

pressen och spalterna i *Vorwärts* i Paris. *Vorwärts* var en tvådagarstidning som detta år gavs ut till de tyska emigranterna i Frankrike. På våren började Marx och hans vänner samarbeta nära med den och påverkade dess politik i radikal riktning.[66] Marx och Engels publicerade material i 14 nummer av tidningen. *Vorwärts* tryckte långa utdrag ur en bok som Marc Fournier hade publicerat i samarbete med den tyske radikalen Bornstedt, *Russie, Allemagne et France* [Ryssland, Tyskland och Frankrike]. Det följdes i sin tur av det sensationella inflytande som boken *La Russie en 1839*, av Marquis de Custine, fick. Boken gavs ut 1843 och översattes genast till tyska och engelska. Custines bok fick stor betydelse under denna period, och M Rubel har troligen rätt när han hävdar att Marx påverkades en hel del av dess formuleringar.[67]

Marquis de Custine var en klassmedveten feodal aristokrat vars resor inte bara blev till böcker utan också förde honom ut ur ett Frankrike som stötte bort honom. Han var lika fientligt inställd till absolutismen som till demokratin, och därmed mottaglig för en despotism som gjorde trälar av den ryska adeln. Under sin vistelse i St Petersburg bländades han av tsarens personliga omsorger, även om regimen verkade frånstötande på honom, och i början var hans brev en återspegling av illusionen att kronan var hela staten. Först efter en vistelse i Moskva och på landsbygden insåg han att byråkratin utövade en kollektiv makt som till och med stod över tsarens.

Nikolaus berättar själv för honom att regimen är en despotism: ”det är min regerings innersta väsen”. Custine tillägger att det är en *orientalisk* despotism. I synnerhet efter Moskva upprepar han att landet befinner sig mellan Västvärlden och Orienten, att Moskva befinner sig ”mellan London och Beijing”.[68]

Custines tidiga åsikt om tsaren som den Enda makten liknar Hegels syn på den kinesiska kejsaren: ”Tsardömet är tsaren.” Det är hans vilja ”som är det enda som ger liv åt landet”, precis som ”de asiatiska regeringarnas patriarkala tyranni”. Som skarpsinnig observatör i Berniers anda konstaterar han redan tidigt byråkratins skugglika figurer i bakgrunden, som verkar säga: ”Flytta på er, jag är en av medlemmarna i statens stora maskineri.” Men i Petersburg fnyser han åt de utsirade departementsbyggnaderna: ”Tempel som har rests till kanslister!” I sitt första utkast om den ”klass av män” som utgjorde byråkratin ser han dem bara som verktyg åt tronen och en fara för staten.[69]

Efter att ha rest omkring i inlandet överger han sin ursprungliga uppfattning att tsarens absolutism egentligen betydde att jämlikhet rådde under honom. Han ser diffust kaster och ömsesidigt antagonistiska sekundära makter. Adelsmännen kan göra vad de vill med sina egna gods ”men landet styrs inte av dem”. Var ligger då makten? Till sist skriver han ner och utvecklar tesen att det är byråkratin som egentligen styr det jättelika landet:

> Ryssland styrs av en klass av underordnade anställda som överförts direkt från de statliga skolorna till den offentliga administrationen…. I kraft av sina ämbeten förtrycker dessa despoter landet ostraffat, och hindrar till och med tsaren, som med förvåning märker att han inte är så mäktig som han inbillade sig, även om han inte vågar klaga eller ens erkänna det för sig själv. Detta är byråkratin, en makt som är fruktansvärd överallt eftersom dess övergrepp alltid görs i namn av ordning, men mer fruktansvärd i Ryssland än någon annanstans. När vi ser det administrativa tyranni som finns under den tsaristiska despotismen, så kan vi frukta för ett land….[70]

66 Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels*, band 3, s 64-68. Marx/Engels, *Werke*, band 2, s 664, not 115.

67 Rubel, i en redaktionell not i Marx/Engels, *Die Russische Kommune. Kritik eines Mythos*, München: Hanser 1972, s 288-289; Grandjone, *”Vorwärts!” 1844. Marx und die deutschen Kommunisten in Paris*, Berlin: Dietz 1974, s 20, not s 25; Groh, *Russland und das Selbverständnis Europas*, Neuwied: Luchterhand 1961, s 184-191.

68 Custine, *Russia*, 3 band, London: Longman, Brown, Green & Longmans 1844, band 1, s 271, band 2, s 294, band 3, s 65, och på andra ställen.

69 *Ibid*, band 1, s 183, s 228; band 2, s 258. Om byråkratin: band 1, s 121, 214; band 2, s 15.

70 *Ibid*, band 3, s 91, 150; sista citatet från band 3, s 150-151.

Snart drar han slutsatsen om denna ”klass av underordnade anställda, eller andra klassens adel”:

> Detta är faktiskt den klass som styr imperiet, trots tsaren…. Dessa nya män … är också herrar över den högsta härskaren, och är likaså förberedare av en revolution i Ryssland….
> Detta är de gamla fiender som kejsarna själva har skapat i sin misstro mot den gamla adeln … en hel massa ombud och ställföreträdare, till största delen av utländskt ursprung….[71]

10. Bilden av den orientaliska byråkratin

Den samtida kalabaliken om Custines beskrivning av Ryssland berodde på att den beskrev denna despotism progressiva anspråk. Det var inte uppfattningen om en byråkratisk härskande klass som störde läsarna.

En analys av denna del av den intellektuella historien skulle vara intressant, men går utöver vår uppgift här. Ett par exempel som speciellt gäller Marx kan vara av värde, med fokus på mitten av 1800-talet när Marx började skriva om ämnet.

1. Vi vet att en av de viktiga böcker som Marx använde och ofta åberopade i sina skrifter om Indien var George Campbells kunniga *Modern India* [Det moderna Indien], från 1852. Campbell var en tidigare anställd i Indien, och visade ett ständigt intresse för de olika sociala systemen där. Han noterade områden med slaveri, feodala former och så vidare, samtidigt som han betonade att dessa former inte dominerade. Han beskrev byorganisationens karaktär som ett statslöst samhälle (inte hans ord). Och vad gäller den kejserliga mogulmaktens ”centraliserade despotism”, rubricerade han den direkt som orientalisk despotism. Till skillnad från Jones eller Mill eller Wittfogels övriga streckgubbar, ställde och besvarade Campbell dessutom frågan om den härskande sociala makten i denna stat: Den ”enda aristokratin”, skrev han, är byråkratin, som leds av regenten. Det finns ”inget feodalt” i kejsardömets sammansättning, försäkrade han. Givetvis ägnade han detaljerad uppmärksamhet åt organiseringen av de administrativa kadrer som utgjorde denna härskande byråkrati.[72]

Campbell kallar ingen av dessa observationer för en upptäckt eller uppenbarelse, inte ens en ny eller originell tanke.

2. En viss periods större uppslagsverk återspeglar tänkandet ungefär ett decennium bakåt. Alla de ledande uppslagsverken från mitten av seklet ägnade självklart en detaljerad uppmärksamhet åt de orientaliska byråkratierna som inte kan återfinnas hos Jones eller Mill. Det var det vanliga innehållet i arbeten som *Britannica* eller *Brockhaus*. Två andra är särskilt intressanta.

I den stora *Larousse du XIXe Siècle* berättar artikeln om Kina helt sakligt, att även om regeringen är absolut, så är den ”som alla despotiska regeringar en eunuck … som från bakom ridån bearbetar den kejserliga marionetten. Därför klagar man inte på regenten…. Det kejserliga palatset … är en veritabel stad, med sin regering och sitt folk.”[73]

I *New American Cyclopaedia*, Dana-Ripleys vänsterinriktade projekt åt vilket Marx och Engels mödosamt skrev artiklar, kan man läsa att den kinesiska monarkin *inte* är despotisk, ”eftersom kejsaren är bunden av urgamla lagar och sedvänjor, och, om han skulle vilja det, näppeligen utan fara kan bortse från sina ministrars eller administrativa nämnders råd eller invändningar”. Som vanligt ägnas stort utrymme åt det som kallas ”den mest överväldigande byråkrati som finns”. Angående det antika Egypten får vi faktiskt rent av höra att ”prästerna var den härskande klassen”,

---

71 *Ibid*, band 3, s 224-225.

72 Campbell, *Modern India: A Sketch of the System of Civil Government*, London: J Murray 1852, s 75-76; administrationen, s 77 f.

73 *Larousse du XIXe Siècle*, 1869, band 4, s 127.

och att monarkin begränsades av ”de mäktiga nedärvda privilegierade klasserna av präster och soldater”. Det var en tolkning som var mycket lik den som Hegel hade skrivit ner.[74]

Det finns varken i de nyktra artiklarna i uppslagsverken eller hos Campbell någon medvetenhet om att man borde bli förvånad över dessa åsikter, oavsett om de var rätt eller fel. Tanken att en del stater styrdes, eller kunde styras, av byråkratier var ingenting konstigt, om inte till och med en plattityd. Föreställningen att detta begrepp automatiskt skulle vara en skandal, ett helgerån, eller en synd är ett påtagligt modernt påfund som Marx aldrig hade hört talas om.

74 *New American Cyclopaedia*, 1859, band 5, s 101-102; Hegel, *Philosophy of History*, s 204.

Specialnot F Den orientaliska despotismen och Engels

Det har ofta sagts att Engels så småningom förkastade eller övergav begreppen asiatiskt produktionssätt och orientalisk despotism.* Den faktiska kärna som ligger bakom detta påstående är att ingendera begreppet återfinns i Engels' skrifter efter Marx' död. Mer exakt är det viktigaste beviset Engels' *Familjens ursprung* som skrevs 1884, bara ett år efter Marx' död: inte bara saknas båda begreppen finns där, utan det har också hävdats att vissa uttalanden i boken utesluter begreppen genom att göra slaveriet, och bara slaveriet, till det första klassamhället.

Förvisso nämnde, eller ens antydde, Engels aldrig att han hade ändrat uppfattning i detta avseende. Det finns inte minsta bevis på att *han* var medveten om det. Enligt min åsikt orsakas spekulationerna om det av en missuppfattning om Engels' förhållande till frågan.

1. Missuppfattningen om Engels

Skillnaden mellan Engels' förhållande till denna tvistefråga före och efter Marx' död är inte så stor som det sägs. Man kan inte annat än slås av hur relativt liten del Engels ända från början hade vad gäller denna fråga, ända från 1853 när Marx tog upp den första gången. Hans del var ännu mindre än vad som framgår av de få gånger han sägs ha använt de omdiskuterade begreppen.

I den ursprungliga brevväxlingen i juni 1853, då Marx tog upp frågan genom sin hänvisning till Berniers bok, gav Engels vederbörligen ett användbart förslag i sitt svar[1] – och återvände sedan genast till det historiska problem som *han* hade arbetat med (den arabiska och Mellanösterns historia) och sina planer på att lära sig arabiska eller persiska. Han kommenterade aldrig det intressanta material som Marx tog med i sitt uppföljande brev.[2] Engels visade i själva verket varken då eller senare särskilt mycket intresse eller initiativ att studera eller fundera kring den asiatiska sociala och ekonomiska historien.

Det var ingalunda en ovanlig sida av de två männens arbetsdelning, eller delade intressen: Marx blev för sin del aldrig indragen i flera av de specialintressen som Engels, som sysslade med mer än vad en enda person kunde följa, odlade. Engels' inställning var helt enkelt: ”Marx arbetar med Indien och Kina och det löser *den* frågan.” Hans egna journalistiska artiklar om Indien och händelserna i Asien (förvisso huvudsakligen militära) nämnde aldrig den orientaliska despotismen.

Under de 30 åren innan Marx' död 1883 hände det inte en enda gång att Engels självständigt tog upp eller skrev om detta ämne – med ett tveksamt undantag på 1870-talet. Undantaget är förstås *Anti-Dühring*. Det tveksamma med undantaget är om Engels tog upp det självständigt. Vi vet att Marx granskade manuskriptet noga, och som förordet förklarade skrev han en del av det. Det är svårt att bortse från sammanträffandet att de enda betydande hänvisningar som Engels någonsin gjorde till dessa begrepp kom i ett arbete som han skrev i väldigt nära samarbete med Marx.§

---

* Samma påstående görs ibland vad gäller Marx. Detta utvidgade påstående är i själva verket en del av Moskvas officiella linje som förbjuder begreppet. (Se Specialnot E, s 394.) Men det läggs inte fram några argument för det som kräver en diskussion.

1 Se sid 318-321 ovan; Engels' *brev den 6 juni 1853*, finns på marxists.org. [Delar även i *Om förkapitalistiska produktionssätt (texturval)*, på marxistarkiv.se, s 26 – öa.

2 För Marx' uppföljande brev den 14 juni 1853, se sid 320-321 ovan. Engels tystnad antyds i Marx, ”Brev till Engels”, 8 juli 1853, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 272.

§ Det finns ett mindre undantag av samma sort som nämndes på sid 340 ovan: hänvisningen till orientalisk despotism i Engels polemik mot ryssen Tkatjov 1875. (Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.) Det var just den sorts verk som Marx skulle ha visat detaljerat intresse för och på Engels inrådan. Förvisso använde även Engels ord som ”det despotiska öst” med syftning på Ryssland. (Engels, ”Die revolutionäre Erhebung in der Pfaltz und in

Kort sagt: med ett iögonenfallande undantag ”underlät” Engels att nämna den orientaliska despotismen eller det asiatiska produktionssättet under tre decennier *innan* 1883. Det rättfärdigar knappast att det görs så mycket väsen om det faktum att han inte nämnde det efter 1883. Men vi vet att denna ”underlåtenhet” inte hade något som helst att göra med oenighet eller tvivel om Marx’ åsikter. Det var helt enkelt inte hans verksamhetsområde.

2. Engels intressesfär

På den positiva sidan: Engels tog visserligen inga initiativ till självständigt arbete om det asiatiska samhället, som Marx täckte, men han var desto mer engagerad i Europas tidiga historia. Icke publicerade manuskript om det förkapitalistiska samhällets utveckling bland germanska stammar visar hur intensivt hans arbete var. Han påbörjade en historia om Irland. Hans brev visar att han vid olika tillfällen hade läst omfattande om den tidiga historien i ett antal länder i Skandinavien och på Balkan – för att nämna några få av hans projekt.

När Marx gjorde Engels medveten om Lewis Morgans *Ancient Society* [Det antika samhället], är det därför inte konstigt att Engels kompletterade Morgans arbete för sina egna syften med det material som han kände till bäst och kunde hantera med viss sakkunskap. Det räcker för att förklara varför hans *Familjens ursprung* specifikt begränsade sig till att fylla ut, eller illustrera, den allmänna tesen med material från den grekiska, romerska och tyska historien, med bara tillfälliga anmärkningar om andra delar av världen.

I själva *Familjens ursprung* sa Engels uttryckligen att han inte beaktade Asien:

> Utrymmet förbjuder oss att ingå på de gentilinstitutioner, som ännu i dag i mer eller mindre ren form består hos de mest skilda vilda och barbariska folk, eller att ingå på spår av dylika i de asiatiska kulturfolkens äldre historia. I den ena eller andra formen återfinnes de överallt.[3]

Man kan misstänka att han inte bara utelämnade Asien från diskussionen på grund av utrymme utan också därför att det inte var hans kunskapsområde. Hursomhelst är det svårt att förstå varför detta klara uttalande ignoreras av de som argumenterar för hans ”övergivande” bara på grundval av vad som *inte* finns i boken.

När Engels därför i sin sammanfattning skriver att ”Slaveriet är den första formen av utsugning, utmärkande för den antika världen”,[4] så sammanfattar han det *europeiska* materialet. Det är inte tänkt som ett allmänt recept, inte bara med tanke på vad som föregick det, utan inom ramen för den förutsättning som finns i själva yttrandet. Ändå påstås det att Engels skrev denna mening som en sorts hemligt tillbakavisande av den sorts utsugning som *Kapitalet* kallade tributförhållande: ett förfaringssätt som är vanligt i den akademiska världen men inte hos Engels.

Hursomhelst har vi här ännu ett exempel på marxologers benägenhet att förvandla anmärkningar i förbigående, som gjorts i ett visst sammanhang, till teorier om något helt annat. Ordet *slaveri* är ett speciellt riskfyllt ämne för detta företag, ty Marx’ och Engels’ skrifter är fulla av exempel på den mycket vanliga användningen av ordet för all sorts intensiv eller despotisk utsugning, eller för hela skalan av herre-underlydande-relationer i historien. Denna vida användning märks inte alltid ut med ett bestämningsord, som i *löneslaveri*, och inte enbart i populära skrifter. I *Grunddragen* kan vi se hur Marx, efter en hänvisning till kapitalismen, skriver: ”Alla tidigare egendomsformer dömer den större delen av mänskligheten, slavarna, till att vara rena arbetsredskap.”[5] Detta ”bevisar” att Marx

Baden”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 525.)

3 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 65.

4 *Ibid*, s 88.

5 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

såg slaveri som innehållet i ”alla” samhällsformer innan kapitalismen….

Slutligen kan vi påpeka att det asiatiska produktionssättet i egentlig mening inte saknas i *Familjens ursprung*, även om inte begreppet används. Det beror på om begreppet har Karl Marx’ mening eller någon annans. Vi har förklarat att Marx’ asiatiska produktionssätt är identiskt med den allmänna samhällsformen primitivt gemensamt stamägande, som han i sina brevutkast 1881 kallade arkaisk typ – en form som med tiden genomgick förändringar, och antog olika aspekter i Europa och Asien. I *Familjens ursprung* görs flera omnämnanden av europeiska exempel på denna sociala form: byalag, den tyska marken, *naturwüchsigen Gemeinwesen*,[6] och många andra.

I denna bok finns en punkt som Engels i detalj hade förklarat i *Anti-Dühring*, huvudsakligen som bakgrund: det är processen där klasser och staten bildas ur förpolitiska institutioner. Exempelvis skriver han om resultatet av utvecklingen i Aten:

> Den klassmotsättning, på vilken de samhälleliga och politiska institutionerna vilade, var inte längre den mellan adel och ofrälse utan den mellan slavar och fria, skyddsförvanter och medborgare.[7]

Det visar sig trots allt att det även här *fanns* en sorts klassmotsättningar som föregick slaveriet. Det är typiskt för bokens fokus att själva förekomsten av denna primitiva aristokrati (som vi har sett uppstår ur den arkaiska typen) bara nämns i förbigående, om än ofta nog.[8]

Vad det pekar på är en svaghet hos *Familjens ursprung*: det innehåll som har hämtats från Morgan och andra antropologer och kompletterats av Engels, införlivas inte särskilt bra med det angreppssätt som finns (låt oss säga) i *Anti-Dühring*. Men det har inget att göra med det påstådda förkastandet av den orientaliska despotismen.

3. Andra sena skrifter av Engels

Precis som i *Familjens ursprung* nämns det primitiva gemensamma produktionssättet i Engels’ senare skrifter under olika beteckningar, när han skriver om Europa. Det vore ganska befängt att kritisera honom för att han, för att undvika att förvirra läsarna, avböjde att sätta etiketten asiatisk eller orientalisk på dessa europeiska former.

Före Marx’ död hade således Engels publicerat en lång artikel om detta tidiga produktionssätt i ”Marken”, utan att en enda gång använda ”asiatiska” begrepp eller ens förknippa denna tyska form med andra varianter, som Marx möjligen skulle ha gjort. Engels fortsatte att närma sig frågan på samma sätt efter Marx’ död, utan några betydande förändringar, vare sig av sin uppfattning eller sin terminologiska strategi. Tag till exempel ett brev till Sorge under hans sista år:

> Kriget i Kina innebär att det gamla kinesiska samhället fått dödsstöten. Kina kan inte längre bevara sin isolering;... Då rasar emellertid även det gamla ekonomiska systemet med små jordbruk, där familjerna själva tillverkade sina industriprodukter, och därmed försvinner det samhällssystem som möjliggjort en relativt stor befolkningstäthet .[9]

Beskrivningen av detta ”gamla system” klarar sig utan någon som helst beteckning. Det finns egentligen ingen alls tillhanda – inte ens någon som Marx höll sig till i sina privata papper och anteckningar. Men på samma sätt är detta gamla system utan namn inte något av de gamla system

6 För detta begrepp, se Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, s 67.
7 *Ibid*, s 59.
8 Se *ibid*, s 53 för fallet Aten, till exempel.
9 Engels, ”*Brev till Sorge*”, 10 november 1894, på marxists.org.

som vännen Sorge skulle känt igen på namnet.

Vi har nämnt Engels' brev 1884 om Javas ”gamla kommunistiska bykommuner”. I linje med vår nuvarande punkt kan man inte annat än slås av det faktum, att trots att han behandlade en asiatisk primitiv kommunism, så gjorde Engels' tänkande den avgörande kopplingen till något som pågick i *Europa* – i detta fall Bismarcks statssocialism.

1894, slutligen, i sin sista polemik mot ryssen Tkatjov, identifierade Engels helt klart det asiatiska bykommunsystemet med det europeiska. Här talar han om ”det som snart [efter Haxthausen] blev allmänt känt”, och går vidare med att sammanfatta Marx' uppfattningar, som beskrivs i detalj i kapitel 21, avdelning 9-10.

> Nämligen att gemensamt ägande av jorden var en sorts besittningsrätt som under den primitiva perioden hade varit förhärskande bland tyskarna, kelterna och indierna (kort sagt bland alla indoeuropeiska folk); som fortfarande finns i Indien; som bara helt nyligen med tvång upphävdes på Irland och i Skottland och än idag fortfarande finns här och var i Tyskland; och att den är en försvinnande besittningsform som i själva verket är ett fenomen som är gemensamt för alla folk på en viss utvecklingsnivå.[10]

Detta är en övergripande beskrivning av Marx uppfattning om den arkaiska formen.

Det återstår att påpeka att det under denna sista period finns ett viktigt verk där Engels fortsatte att publicera samma åsikt om den asiatiska samhällsformationen och den orientaliska staten som förut: hans upplagor av Marx' *Kapitalet*. Det gäller den engelska översättningen av första bandet liksom hans sammanställning av tredje bandet utifrån Marx' anteckningar. Speciellt i fallet med det tredje bandet, där det under redigeringen och dispositionen fanns avsevärt utrymme för urval, finns det inga tecken på att han, trots att han som det påstås skulle ha vänt sig mot och avvisat Marx' uppfattningar i ämnet, har försökt rädda Marx' ära genom att utelämna det felaktiga materialet. Tvärtom är materialet i denna fråga i tredje bandet om något mer effektfullt än i första bandet.

4. Kautskys artikel från 1887

Det är riskabelt och spekulationer att åberopa någon annans skrifter som en återspegling av Marx' och Engels' uppfattningar. Det går förvisso inte att dra några bestämda slutsatser bara utifrån sådana bevis. Men med denna brasklapp finns det goda skäl att uppmärksamma en artikel som 1887 publicerades av Karl Kautsky, redaktör för partiets teoretiska organ *Die Neue Zeit* – vid en tidpunkt då han samarbetade som allra närmast med Engels, eftersom båda bodde i London.

Artikeln hade titeln ”Die moderne Nationalität” och försökte skissera nationalstatens historiska utveckling från den allra tidigaste historien. En lång del ägnas åt hur nationerna utkristalliseras förhistoriskt kring ekonomiska behov, och den första samhällsformation av denna sort som diskuteras är Orientens floddalskulturer. Här utvecklas Marx' tankar om förhållandet mellan vattenarbeten (bevattning och så vidare) och de orientaliska imperiernas uppkomst. Hänvisningarna till Marx' skrifter är bara indirekta men ganska tydliga. Exempelvis till britternas underlåtenhet att fortsätta de indiska vattenarbetena. Liksom Marx förknippar Kautsky bykommunernas oberoende autonomi med de anarkistiska idealen, och kommenterar: ”Detta ideal är inte framtidens ideal utan som vi just har sett det urgamla förflutnas. Men resultatet blev inte en ohämmad personlig frihet utan den orientaliska despotismen.”[11]

Kautsky uppvisar ingen osäkerhet om den härskande makten i denna orientaliska despotism. Han

10 Engels, ”Afterword/On Social Relations in Russia”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 398-399.
11 Kautsky, ”Die moderne Nationalität”, *Die Neue Zeit*, 1887, s 396.

skriver om de härskande aristokratierna, ”innehavarna av den centrala makten – ofta bara med ett symboliskt personligt överhuvud – soldat- och prästkasterna (som de, inte alltid så lyckligt, alltid har kallats) ...”

Han gör i själva verket en utvikning för att polemisera mot de ytliga historiker som förklarar ”klasskillnadernas ursprung” endast och allena med erövringar, och föreslår sin egen förklaring till den härskande klassens ursprung (den tidigare nämnda aristokratin). Förvisso, håller han med om att: ”Det kan inte finnas någon tvekan om att de orientaliska despotiernas härskande aristokrati ofta var och är en utländsk erövrande stam.” Men en sådan erövrande stam ”kunde bara ta över den centrala makten om den redan existerade.”

> Om den tog över denna centrala makt och dess funktioner så skulle folket låta den härska i fred, eftersom ingenting egentligen skulle förändras på något grundläggande sätt. Både härskarna och den behärskade klassen blandades då samman i en enda nation, eftersom båda parterna utgjorde en enda ekonomisk organism.[12]

Vidare, tillägger han om dessa erövrare som blivit härskare:

> Långt från att känna sig som utlänningar blev dessa aristokratier och deras följe bärare av allt nationellt liv i Orientens civiliserade stater, i den mån det alls utvecklades…. Men denna början till ett nationellt liv begränsades alltid till en liten del av hela folket, till aristokratin, till de som innehade platserna i den centrala makten, till den fria befolkningen i städerna.[13]

Det är sant att artikeln är vag om vilket produktionssätt som låg bakom denna utveckling av nationalstaten (även om det å andra sidan inte var ämnet för den). Men helt klart framställs varken slaveri eller feodalism som dominerande. Hänvisningen till militären och prästerskapet som härskande krafter utvecklas inte vidare, men det finns förvisso ingen privatägande klass på scenen. Termen *aristokrati* är som så ofta helt enkelt ett samlingsbegrepp för ett härskande skikt.

Det viktiga är att begreppet orientalisk despotism som en historisk statsform förs fram så framträdande, och att den härskande klassen utan synbar hämning framställs som de som hade den centrala statsmakten. En av orsakerna till bristen på fler liknande detaljer verkar vara antagandet att det inte finns något större behov av förklaringar.

Två frågor:

1. Varifrån fick Kautsky dessa begrepp 1887? Det kan tryggt antas att de inte spontant dök upp i hans eget huvud. Förvisso fanns det redan antydningar publicerade i det första bandet av *Kapitalet* och i *Anti-Dühring*. Men det viktiga tredje bandet av *Kapitalet* existerade ännu inte, och inte heller var anteckningsböckerna *Grunddragen* kända ännu. Om Kautsky läste de banbrytande diskussionerna i Marx’ artiklar från 1853 (för att inte tala om breven) så var det bara på grund av att Marx och Engels ställde dem speciellt till hans förfogande. Det är i själva verket knappast någon gissning att det här var just den sortens historiska ämnen som Kautsky var ivrig att diskutera med Marx i London innan hans död, och utan tvekan också med Engels efter det. Hursomhelst är det minst tveksamma påståendet att Kautsky skrev detta i tron att han gav uttryck åt Marx’ åsikter.

2. Och hur var hans förhållande till Engels, som vid den här tidpunkten påstås ha förkastat begreppet orientalisk despotism? Om det påståendet överhuvudtaget innehåller någon sanning, så har vi ett mysterium. Om det saknar grund är allt klart.

Ty under den här perioden var Kautskys intellektuella band till Engels nära och underordnade. Det

12 *Ibid*, s 397.
13 *Ibid*, s 398.

utesluter inte oenigheter men det gör det överväldigande sannolikt att sådana oenigheter skulle ha lämnat några spår.

Händelsevis är det just detta år som vi får det mest långtgående uttalandet från Engels om sina relationer till Kautsky. Det kom ett rykte – från USA – att Kautsky höll på att bli reserverad i sitt umgänge med Engels. Engels svarade med ett kraftfullt fördömande av ryktet som ett rent påhitt.

> Jag förlitar mig på Kautsky som jag förlitar mig på mig själv. Precis som de flesta unga människor kan han ibland vara lite brådmogen, men om han hade några tvivel skulle jag vara den första att få höra det. Hursomhelst ska jag fråga honom ikväll vad rapporten kan syfta på, om det överhuvudtaget är något.[14]

De nära personliga banden mellan Engels och Kautsky, som både detta brev och ett överflöd av andra vittnesmål pekade på,[15] plus karaktären på det ämne som Kautsky skrev om, gör det sannolikt att Kautsky åtminstone visade artikeln för Engels innan den publicerades.

14 Engels, ”Brev till Sorge”, 6 april 1887, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 635.
15 Till exempel Mayer, *Friedrich Engels: eine Biographie*, Haag: Nijhoff 1934, 2 band, band 2, s 470-471.